SOSYAL, İKTİSADİ, BEŞERİ VE YÖNETİM ALANLARI PERSPEKTİFİNDE SORUNLARA BAKIŞ

3

Editörler

Dr. Ömer Faruk ASLAN

Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ

EFEAKADEMİ YAYINLARI

Sosyal, İktisadi, Beşeri ve Yönetim Alanları Perspektifinde Sorunlara Bakış 3

Editör : Ömer Faruk ASLAN ORCID (0000-0001-7415-6049)
Editör : Adnan KÜÇÜKALİ ORCID (0000-0002-3908-3400)

ISBN 978-625-392-421-8
E-ISBN 978-625-392-422-5
DOI https://doi.org/10.59617/efepub20242301
1. Baskı Aralık 2024

Bu eserin; yayın, satış ve kopyalama hakları EFE AKADEMİ'ye aittir.

Kütüphane Kartı

Sosyal, İktisadi, Beşeri ve Yönetim Alanları Perspektifinde Sorunlara Bakış 3

ASLAN, Ömer Faruk – KÜÇÜKALİ, Adnan
1. Basım 314 s., 160 x 235 mm. Kaynakça var, Dizin yok.
Türü : Özgün Bilimsel Kitap
Anahtar Kelimeler :
1. Ekonomik Büyüme, 2. Kalkınma, 3. Kadın Girişimci, 4. Yoksulluk, 5. Sosyal Yardım

Dizgi / Design	İsa Burak GÜNGÖR (burakgungor@efeakademi.com)
Kapak Tasarım / Cover Design	Gamze DUMLU (gamzedumlu.2710@gmail.com)
Sertifika No / Certificate No	49168
Matbaa Sertifika No / Printing Certificate No	49168
Efe Akademik Yayıncılık / Efe Akademik Publishing	Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak Büyük Milas Han No: 24/125 Fatih/ İSTANBUL 0212 520 52 00 - www.efeakademi.com
Efe Akademik Yayıncılık Matbaa Adres: / Efe Akademik Publishing Printing Adress:	Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak Büyük Milas Han No: 24/125 Fatih/ İSTANBUL 0212 520 52 00 - www.efeakademi.com

ÖNSÖZ

Tarihsel olarak geçmişten günümüze kadar birçok sosyal olaylar çeşitli disiplinler açısında değerlendirilerek politika önerilerinde bulunulmuştur. Bundan dolayı sosyal bilimlerdeki çalışmalar dinamik bir yapıyı içermektedir. Ayrıca insanoğlu yaşadığı müddetçe bu süreç devam edecektir. Sosyal sorunlara bakış çeşitli bilimlerde farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Bu da çözüm önerilerinin de farklı olmasına neden olmaktadır.

Çalışmada ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlar birçok sosyal bilimlerden uzman hocalarımız tarafından irdelenmiştir. Çalışmanın çeşitli alanlardan olaylara farklı yönleriyle ele alması bakımından literatüre önemli katkı sunacağı öngörülmektedir. Çalışma birçok disiplini içerisinde barındırması bakımından multidisipliner bir çalışma özelliğini taşımaktadır.

Çalışmanın oluşmasında değerli katkı sunan alanında uzman hocalarımıza teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca çalışmanın dizgisinden ortaya konulmasına kadar geçen süreçte yardımlarını esirgemeyen Efeakademi Yayıncılık ailesine minnettar olduğumuzu belirtmek isteriz. Çalışmanın literatüre önemli katkı sağlaması dileğiyle…

Dr. Ömer Faruk ASLAN

Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ

Aralık-2024/ ERZURUM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **3**

SOSYAL POLİTİKA – SOSYAL HİZMET İLİŞKİSİ **9**
Adnan KÜÇÜKALİ

YEŞİL MUHASEBE **23**
Ali Güray AÇIKEL

ANALYSIS OF GULF COUNTRIES' PERSPECTIVES ON THE PALESTINE QUESTION **39**
Asiye ŞİMŞEK ADEMİ

ATAERKİLLİK KAVRAMI **53**
Yalçın YÜCE - Fadime SUATA ALPASLAN

2016-2020 DÖNEMİ İÇİN AKTİF BÜYÜKLÜK BAKIMINDAN TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNİN CAMELS DEĞERLENDİRME SİSTEMİ VE TOPSIS YÖNTEMİ İLE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ **67**
Büşra TUNAY - Enver Erdinç DİNÇSOY

ÖZEL İLGİ TURİZMİNDE YENİ EĞİLİMLER: DEĞİŞEN TÜKETİCİ VE TÜKETİCİ TOPLULUKLARI MOTİVASYONLARI **103**
Dicle YURDAKUL

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE DÖNGÜSEL EKONOMİNİN GELİŞİM SÜRECİNE EK AB VE TÜRKİYE ÇALIŞMALARI **121**
Didem BİTTİ - Meltem OKUR DİNÇSOY

AZERBAYCAN'DA TAŞIMACILIK VE LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALARIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STRATEJİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ **147**
Ebru DEMİRCİ - Azar GULUSHLU

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DİKEY UZMANLAŞMA: MİST ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME **159**
Burak ARSLAN - Erol KUTLU

TÜRKİYE'DE DEFNE ÜRETİMİNİN EKONOMİYE KATKISI 201
Emine AŞKAN

NİTEL ARAŞTIRMALARDA İÇERİK ANALİZİ 219
Kenan ÖZMEN

KIRSAL KESİMLERDE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN EKONOMİK KALKINMAYA ETKİLERİ 239
Esra GÜRBÜZ

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONAL CYBERSECURITY MEASURES OF HEALTHCARE WORKERS AND THE GENERAL USABILITY LEVELS OF E-COMMERCE SITES 253
Mustafa KESKİNKILIÇ - Burak BAHAR

YAZILIM MÜHENDİSLİĞİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARINDAN YARARLANMANIN ETİK DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ 281
Mustafa KESKİNK - İlhan GÜÇLÜ

İNANÇ LOJİSTİK'TE OTOMASYONLA SÜREÇLERİN İYİLEŞTİRME ÇALIŞMALARI: ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ 299
Selva STAUB

AB-TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ: TÜRKİYE'NİN AVRUPALILAŞMASI HAKKINDA BİR MASAL 323
Sibel Elif Özdilek

EU ENERGY SECURITY 355
Sibel Elif Özdilek

SOSYAL YARDIMLARIN YOKSULLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MUŞ İLİNDE NİTEL BİR ÇALIŞMA 381
Bahadır HASDEMİR - Adnan KÜÇÜKALİ

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI PLANLAMASI: BİR KONAKLAMA İŞLETMESİ ÖRNEĞİ 415
Gültekin ALTUNTAŞ - Fatih SEMERCİÖZ

DİJİTAL EĞİTİM VE TÜRK DÜNYASINDA BÜTÜNLEŞME **451**
Şengül BÜYÜKBOYACI

TOPLUMSAL CİNSİYET **471**
Hatice KUZU YÜCE - Fadime SUATA ALPASLAN

TÜRK AİLE YAPISINA YÖNELİK GÜNCEL DEĞERLENDİRMELER **485**
Adnan KÜÇÜKALİ - Zeynep KÜÇÜKALİ BURAN

TÜRKİYE VE DÜNYADA SERBEST BÖLGELERİN YAPISI VE DIŞ TİCARETE ETKİLERİ **501**
Şükrü C. DEMİRTAŞ

TÜRKİYE'DE EV HİZMETLERİNDE ÇALIŞANLARIN SOSYAL GÜVENLİĞİ **563**
Barış ÖZTUNA - Kezban ÖZÇELİK KAYNAK

TÜRKİYE'DE KENTSEL ISI ADASI: TEZ ÇALIŞMALARININ LİTERATÜR ANALİZİ **579**
Gülnaz ŞENGÜL GÜNEŞ - Sinan GÜNEŞ

TURİZM ENDÜSTRİSİNDE KADIN LİDERLİK VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR **593**
Yasemin ASİLTÜRK OKUTAN

ÖZEL İLGİ TURİZMİ KAPSAMINDA KARAVAN TURİZMİ **611**
Yasemin ASİLTÜRK OKUTAN

YAVAŞ TURİZM **633**
Burak İNANÇ

FRANCHISE SÖZLEŞMESİ VE ÖRNEK VAKA İNCELENMESİ **659**
Zeynep KÜÇÜKALİ BURAN

SOSYAL POLİTİKA – SOSYAL HİZMET İLİŞKİSİ

Adnan KÜÇÜKALİ

- Kurum Bilgisi: Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-3908-3400
- Mail: adnankucukali@atauni.edu.tr

Giriş

Gerek sosyal politika, gerekse de sosyal hizmet kavramları, yaşantımızın hemen her alanında karşımıza çıkan çoğu kez farkına dahi varmadığımız kamusal hizmetleri ifade etmek için kullandığımız bir anlamda gelenekselleşmiş konseptlerdir.

Sosyal politikaların varlığı insanlık tarihi ile yaşıt olsa da (Şenkal, 2007: 28), kayıtlı ve düzenli hale gelişi devletleşmiş toplumlarda özellikle de 19. Yüzyıl sanayileşmesinin ardından Avrupa'da yerleşik yasal düzenlemelerle birlikte ortaya çıktığı kabul edilir (Kaelble, 1984: 489-500; Clark, G. 2001: 477-503). Zira modern dönemde bir takım haklar; vicdani veya dini anlayışların ötesinde; bireyin, dili, rengi, soyu-sopu, cinsiyeti veya vücut yapısına bakılmaksızın hiçbir ayrım yapmadan yasal güvencelerle koruma altına alınmasının başladığı zaman dilimidir. Bu durumu Taşçı şu şekilde ifade eder: "Sanayi Devrimi sonrasında ise ilk defa aile dışı aktörler devreye girmiş ve verilen mücadelelerin sonucunda kamu sosyal politika aktörü olarak devlet sahneye çıkmıştır. Sosyal politika aktörü olarak devlet diğer sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlara çözüm getirme anlamında "sosyal devlet" şeklinde varlığını göstererek yeni bir sürecin önünün açılmasına önayak olmuştur" (Taşçı, 2017: 9).

Modern hukuk devletleri; sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri ile doğru orantılı olarak vatandaşlarının mutluluğunu ve toplumun refahını sağlamak amacıyla, onları asgari bir yaşam düzeyine ulaşma görevini yerine getirme gayreti içerisinde olmuşlardır (Özbudun, 2000: 123). Gerçekte bu durum modern hukuk devletinden yerine getirmesi beklenen standart uygulamalardır. Sosyal devlet, başta dezavantajlılar olmak üzere, toplumda ortaya çıkan hemen tüm toplumsal sorunların üstesinden gelmek için yasa yapıcıları aracılığıyla problemleri giderici sosyal politikalar üretip bunları tüm vatandaşlarına sosyal hizmetler olarak sunmayı anayasal bir öncelik olarak değerlendirir (Blau ve Abramovitz, 2003: 282; Küçükali, 2014: 61; Tuncay ve Ekmekçi, 2012:5-6). Sosyal politikaların sahada yürütülmesini gerçekleştiren sosyal hizmetler ise özellikle sosyal devlet anlayışının vazgeçilmez uygulamalarıdır.

Sosyal politikaları kendi içerisinde iki ana kısımda değerlendirmek mümkündür. Makro düzey olarak tanımlanabilecek ilk kısımda; "sosyal güvenlik, istihdam, sağlık, konut, eğitim, ulaşım, suçla mücadele ve çevre" konularını içeren genel tedbirler yer alırken, İkinci kısımda ise daha mikro

seviyede yürütülen "aile, çocuk, kadın, dezavantajlı, engelli ve marjinal gruplar"a yönelik politikalar ve uygulanması söz konusudur (Aslan, 2016: 77-78). Sosyal hizmet, çalışmalarında bu ikili ayrımın daha ziyade ikinci kısmına odaklanır (Özdemir, 2017: 28).

Temelinde sosyal güvenliğin olduğu bu çalışmada, sosyal politika ve sosyal hizmet disiplinlerine bütüncül bir yorumlama ile değerlendirme yapılacaktır.

Sosyal Politika Kavramı

Bir kamu politikası olarak sosyal politikayı, sosyal düzene sahip organize bir topluluğun sosyal sorunlarına çözüm üretmek amacıyla geliştirilen politikalar, alınan önlemler ve yürütülen faaliyetler bütünü olarak ifade edebiliriz (Kocaoğlu, 1997: 17; Önal, 2017: 1; Gülmez, 2011: 5).

Sosyal politikanın amaçları

Sosyal politikalar, genellikle bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmeye, eşitsizlikleri azaltmaya, sosyal hizmetleri güçlendirmeye ve toplumun dezavantajlı gruplarını desteklemeye yoğunlaşır. Sosyal politika aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile toplumdaki bireylerin özellikle üstesinden gelemedikleri temel ihtiyaçlarına yönelik çeşitli müdahaleleri de kapsama alanı içerisine alır (Yolcuoğlu, 2017:202).

Sosyal politikanın hedefleri

Sosyal politikalar; başlangıçta emek ile sermaye arasındaki sınıf çatışmasını gidermek ve çalışan kesimin kapitalist düzende sefaletini önlemek adına düzenlemiş kamusal tedbirler olarak kendini göstermişken, zamanla geniş halk kitlelerinin hemen tüm toplumsal sorunlarına tedbirler oluşturmayı temel hedef edinmiştir (Haan, 2007: 2; Çelik, 2010: 66; Aslan, 2016: 528).

Sosyal politikalar ortaya koyduğu tedbirlerle ulusal ve uluslararası boyutta çok daha yaşanılabilir bir dünyanın temellendirmesini inşa etmeye çalışır. Toplum içerisinde ortaya çıkmış veya çıkması muhtemel sorunları aşabilmek adına bir takım hedefler belirlemiştir (Bozkır-Serdar, 2018:5).

Sosyal politikanın hedeflerini 7 başlık alında toplamak mümkündür:

1. Sosyal Adaletin Sağlanması

- ✓ Toplumda fırsat eşitliğini teşvik etmek.
- ✓ Gelir ve servet eşitsizliklerini azaltarak, herkes için adil bir paylaşım sağlamak (Aslan, 2022: 107).

2. Sosyal Güvenliğin Sağlanması

- ✓ İşsizlik, yaşlılık, hastalık, engellilik gibi risklere karşı bireyleri korumak.
- ✓ Sosyal sigorta ve sosyal yardımlar yoluyla bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmak.

3. Toplumsal Dayanışmayı Güçlendirme

- ✓ Toplumun farklı kesimleri arasında dayanışma ve bütünleşmeyi teşvik etmek.
- ✓ Sosyal gruplar arasındaki ayrımcılık ve çatışmaları önlemek.

4. Yaşam Kalitesini Artırmak

- ✓ Eğitim, sağlık, konut ve sosyal hizmetlere erişimi kolaylaştırarak bireylerin yaşam standartlarını yükseltmek (Aslan & Hınıslıoğlu, 2022: 22).
- ✓ İş yaşamında çalışma koşullarını iyileştirerek işçi sağlığı ve güvenliğini korumak.

5. Ekonomik İstikrar ve Verimliliği Desteklemek

- ✓ İşsizliği azaltıcı politikalar geliştirmek ve istihdamı artırmak.
- ✓ Yoksullukla mücadele ederek ekonomiye katkıda bulunabilecek bireylerin potansiyelini ortaya çıkarmak.

6. Sosyal Hakların Korunması

- ✓ Çalışanların ve dezavantajlı grupların (kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler) haklarını savunmak ve güvence altına almak.
- ✓ İnsan haklarına uygun politikalar geliştirerek sosyal barışı sağlamak.

7. Dezavantajlı Grupların Desteklenmesi

- ✓ Toplumda dışlanma riski taşıyan bireyler için özel destek mekanizmaları oluşturmak.
- ✓ Engelli bireylerin entegrasyonunu sağlamak, kadınların ve çocukların haklarını korumak.

Sosyal politika, bu hedeflere ulaşabilmek için kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve özel sektör arasında iş birliğini gerektirir. Bu politikalar, bireysel özgürlüklerle toplumsal çıkarlar arasında herhangi bir çatışmaya meydan vermeksizin denge kurmayı amaçlar (Talas, 1997: 53-54; Aslan, 2024: 768).

Sosyal politikanın temel alanları:

Sosyal politika bir yandan devletin sosyal refahı artırmaya yönelik düzenlemeler yaparak vatandaşların yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlarken, diğer taraftan toplumdaki bireylerin insanca yaşama eşit bir şeklide ulaşılabilmesinin zeminini hazırlar (Reamer, 2018: 21; Bedir, 2018: 15; Murat, 2019: 1-15). Sosyal politikanın başlıca temel alanlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- ✓ **Sosyal Güvenlik ve Sigorta:** Emeklilik, hastalık, işsizlik gibi durumlarla ilgili devlet tarafından sağlanan güvence ve yardımlar.
- ✓ **Eğitim Politikaları:** Erişilebilir ve kaliteli eğitim olanakları sunarak fırsat eşitliğini sağlamak.
- ✓ **Sağlık Politikaları:** Tüm vatandaşlara sağlık hizmetlerine erişim imkânı sunmak.
- ✓ **İşsizlik ve Çalışma Koşulları:** İşsizlik sigortası, çalışma koşulları ve iş güvencesi sağlamak.
- ✓ **Yoksulluk ve Sosyal Yardımlar:** Yoksullukla mücadele etmek amacıyla maddi yardımlar ve sosyal hizmetler sunmak.
- ✓ **Konut Politikaları:** Uygun fiyatlı konut ve barınma olanakları sağlamak.

Sosyal Hizmet Kavramı

Sosyal hizmet, yasa yapıcıların düzenlemiş olduğu sosyal politikaları, sahaya indirmek ve uygulamakla meşgul olan bir disiplindir.

5799 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'na göre sosyal hizmet: "kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütününü…"

olarak tanımlanır (Resmî Gazete, 1983). Değişik bir ifade ile sosyal hizmet, sosyal yardım hizmetlerinden yararlanan ya da yararlanmayan kişilerin ihtiyaç duyabileceği kapsamı oldukça geniş olan birçok hizmetin eylemsel boyutudur (Çetin, 2018: 25; Soyhanoğlu, 2020:41; Selçuk ve Güzel, 2016: 462;).

Sosyal hizmetin amaçları

Sosyal politikaların uygulayıcısı konumunda olan sosyal hizmet uzmanları ise sosyal hukuk devletinin gereği olan refahı, tüm toplum kesimlerine yaymak, ihtiyaç sahibi olanları (müracaatçı olsun veya olmasın)' mevcut kaynaklardan belirlenmiş miktarlarda yararlandırmak için arzu edilen düzeyde yeterli bir hizmet sunumu gerçekleştirme durumundadırlar Zengin, 2011: 30; Kahraman-Güloğlu, 2020:20-21). Sosyal hizmetin temel amaçları şu şekilde sınıflandırabiliriz

- ✓ **Bireysel Refahın Artırılması:** Bireylerin fiziksel, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmak.
- ✓ **Toplumun Güçlendirilmesi:** Toplulukları desteklemek ve dayanışmayı teşvik etmek.
- ✓ **Adaletsizlikle Mücadele:** Sosyal eşitsizlikleri ve ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarda bulunmak.
- ✓ **Savunuculuk:** Dezavantajlı bireylerin haklarını savunmak ve onların sesini duyurmak.

Sosyal Hizmetin Hedefleri

İnsan hakları, sosyal adalet ve eşitlik ilkelerine dayanan sosyal hizmet; toplumsal hayatta yaşanılan sorunların çözümlenmesi, ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerinin karşılaması ve bireylerin yaşam kalitelerini iyileştirmelerine yardımcı olmayı temel hedef olarak belirlemiştir (Reamer, 2018: 20-22; Duyan, 2003: 1-22; Aslan, 2023: 100-101).

Sosyal hizmetin hedeflerinden bir kısmını şu şekilde sıralandırabiliriz:

- ✓ Aile içi sorunlar, ekonomik zorluklar, şiddet, bağımlılık, göç gibi konularda birey ve ailelere destek sağlar.
- ✓ Çocuk koruma hizmetleri, yaşlı bakımı, engelli bireylerin desteklenmesi ve sağlık hizmetlerine erişim gibi alanlarda aktif rol alır.

- ✓ Kamu politikalarının geliştirilmesine katkı sağlar ve sosyal programların uygulanmasını destekler (Zengin, 2011: 30; Kahraman-Güloğlu, 2020:20-21).

Sosyal Hizmetin Çalışma Alanları

Sosyal hizmet uzmanlarından, kapsamı oldukça geniş olan toplumsal sorunların çözümüne kamusal katkı sağlamak adına, farklı mekânlarda birey veya gruplara hizmet vermesi beklenir. Sosyal hizmet, bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik çok boyutlu ve kapsamlı bir yaklaşımla çalışır (Weiss, Gal, & Katan, 2006: 789; Zengin, 2011: 30; Kahraman-Güloğlu, 2020:20-21).

Sosyal hizmetin temel çalışma alanları şunlardır:

- ✓ Hastaneler ve sağlık merkezleri
- ✓ Çocuk koruma hizmetleri
- ✓ Okullar
- ✓ Cezaevleri ve rehabilitasyon merkezleri
- ✓ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi devlet kurumları
- ✓ Sivil toplum kuruluşları (STK'lar)

Sosyal Politika - Sosyal Hizmet İlişkisi

Sosyal hizmet, yasa yapıcıların düzenlemiş olduğu sosyal politikaları, sahaya indirmek ve uygulamakla meşgul olan bir disiplindir. Sosyal hizmet, özü itibariyle insanlara yardım mesleği olarak ortaya çıkmıştır (Alptekin, 2016:6). Sosyal hukuk devletinin gereği olan refahı, tüm toplum kesimlerine yaymak, ihtiyaç sahibi olanlar (müracaatçı olsun ya da olmasın)' ı mevcut kaynaklardan yararlandırmak sosyal hizmet uzmanının öncelikli görevlerindendir (Parrot, 2001: 5; Aslan, 2024: 73).

Bireylere, ailelere veyahut da herhangi bir gruba, hizmet verme durumunda olan sosyal hizmet uzmanı, her şeyden önce hem kurum programlarının altında yatan yasal düzenlemeler/sosyal politikaları hem de muhatap olduğu kesimleri çok iyi bilmeli, tanımalıdır ki, arzu edilen düzeyde bir hizmet sunumu gerçekleştirebilsin (Katz, 1961: 3-10; Soyhanoğlu, 2020: 41).

Sosyal hizmet ile sosyal politikanın odağında, yoksulluk merkezli "sosyal adalet" vardır. (Benn, 1991: 33-39; Aslan & Ekinci H., 2017: 418-419). Zira sosyal adalet, en genel anlamıyla; toplumdaki bireylerin iyiyi gerçekleştirme yolunda, insanca yaşama eşit bir şeklide ulaşılabilmesinin zeminini hazırlar. Bir sosyal hizmet uzmanı, müracaatçıların dezavantajlılığını gidermek, topluluğun kaynaklarından hak ettikleri payları alabilmelerini sağlayarak kendi kaderlerini tayin edebilmelerine fırsat oluşturması bakımından sosyal adaletin sağlanmasının da bir teminatı ve güvencesidir (Reamer, 2018: 21; Aslan, 2023: 144-145).

Sosyal hizmet uzmanları bir yandan sahada tespit ettikleri problemleri politika yapıcılarına iletirken diğer taraftan tüm toplum kesimlerini büyük bir organizasyon parçaları olarak değerlendirir ve toplumsal adaletin sağlanmasına yarayacak her türlü araçları bu hizmet organizasyonunun içerisine dâhil etmeye çalışır (Weiss, Gal, & Katan, 2006: 789). Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanları, vakalarla bizzat yüz yüze gelmeleri nedeniyle aynı zamanda araştırmacı, planlayıcı ve politika geliştiricidirler

Tablo 1'de sosyal politika ile sosyal hizmet arasındaki ilişki ve her iki alanın temel özellikleri sunulmuştur.

Tablo 1. Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Karşılaştırması

Kriter	Sosyal Politika	Sosyal Hizmet
Tanım	Toplumdaki sosyal sorunların çözümü için devletin, kurumların ve sosyal aktörlerin müdahalelerini kapsar.	Bireylerin ailelerin ve toplulukların refahını artırmaya yönelik uygulamalı çalışmalardır.
Amaç	Gelir dağılımı adaleti, sosyal eşitlik ve sosyal refahı sağlamak.	Bireylerin sorunlarını çözmelerine yardımcı olmak ve toplumsal uyum sağlamak.
Hedef Grup	Toplumun tamamı; özellikle dezavantajlı gruplar (yoksullar, engelliler, çocuklar, yaşlılar vb.).	Bireyler, aileler ve topluluklar.
Yaklaşım	Makro düzeyde politika ve strateji geliştirme odaklı.	Mikro düzeyde birey odaklı yardım ve destek hizmetleri.
Araçlar	Yasalar, sosyal güvenlik programları, ekonomik ve sosyal politikalar.	Danışmanlık, rehberlik, sosyal destek hizmetleri.

Kriter	Sosyal Politika	Sosyal Hizmet
Uygulama Alanları	Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam, konut vb.	Psikososyal destek, çocuk koruma, yaşlı bakımı, kriz müdahalesi vb.
Temel İlkeler	Adalet, eşitlik, dayanışma.	İnsan hakları, bireylerin onuruna saygı, profesyonellik.
Etkileşim	Sosyal hizmet uygulamaları, sosyal politikanın sahada uygulanmasını sağlar.	Sosyal politika, sosyal hizmet uygulamalarına yön veren yasal ve kurumsal çerçeveyi oluşturur.

Tablo1'de sosyal politika ve sosyal hizmetin birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu ve sosyal refahın sağlanması için birlikte çalıştıkları görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal politikaların sahadaki pratiği olma durumunda olan sosyal hizmet, sosyal politikaların olumlu ve olumsuz etkilerini deneyimleyerek, aksayan yönlerini belirler ve "Neden böyle?" veya "Neden böyle değil?" sorularına cevaplar geliştirir. Sosyal hizmetler bu tavrıyla, daha uygun ve elverişli politikaların belirlenmesinde mükemmel bir araştırmacı rolünü de üstlenmiş olur.

Sosyal hizmet uzmanları, müracaatçılarla yakın ve sık temas halinde olmaları nedeniyle herhangi bir ideolojik gündemi ilerletmeye veya geriletmeye çalışmadan, ön yargısız bir şekilde tarafsız, nesnel bir bakış açısıyla, yürürlükteki uygulamaları değerlendirerek, idealin nasıl gerçekleşebileceğine önemli katkılar sağlar (Marsh, 2005: 293-294; Eroğlu, 2013:25).

Sosyal hizmet uzmanlarının, sosyal politikaların şekillenmesindeki muhtemel katkılarını ana hatlarıyla şu şekilde ifade edebiliriz:

- Devletin, vatandaşlarının refah ve sosyal korumasını temin etmek için oluşturduğu yasa ve düzenlemelerini (sosyal politika) ihtiyaç sahibi birey veya gruplara uygular.
- Sosyal sorunların aile ve bireyler üzerindeki etkileri ile toplumsal boyutlarını gözlemleyerek

- Sorunların sebeplerini araştırıp farklı ve daha verimli çözüm önerileri oluşturur.
- Mevcut politikaların eleştirel bir analizini yaparak yeterli ve etkili bulduklarına destek, yetersiz ve yanlış olduğuna kanaat getirdiği politikalara ise çareler geliştirir.
- Sosyal politikaların yetersiz veya uygulanmasının mümkün olmadığı durumlarda, inisiyatif kullanarak problemlerin ortadan kaldırılmasını sağlamak için farklı kurum ve kuruluşlardan yardım alarak sorunun giderilmesine çalışır.
- Sosyal hizmet uzmanları, yapacakları organizasyon ve etkinliklerle, sosyal politikaların toplumda farkındalık düzeyini artırıcı roller üstlenir.

KAYNAKLAR

Alptekin, K. (2016). Başlangıçtan Bugüne ve Yarına: Türkiye'de Sosyal Hizmet Eğitimi. Ankara: Nobel Eğitim Yayıncılık.

Aslan, Ö. F. (2024). Hava Kirliliğinde Firmaların Etkisi: Marmara Bölgesi Üzerine Bir Araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47 (1), 172-187.

Aslan, Ö. F. (2016). Mikrokredinin Türkiye ve Bazı Seçilmiş Ülkelerdeki Uygulamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 35, 527-538.

Aslan, Ö. F. (2023). Postmodern Dönemde Bilgi ve İletişimin Yerel Ekonomik Kalkınmada Yeri ve Önemi: Türkiye'deki Bilgi ve İletişim Teknolojisi Harcamaları Üzerine Bir Araştırma. Postmodern Dijitalleşme: Dijital Dünyanın Postmodern Nüveleri (Ed.: Dr. Öğr. Üyesi Selver MERTOĞLU), İstanbul: Efeakademi Yayıncılık.

Aslan, Ö. F. (2016). Türkiye'deki Kadın İstihdamının OECD Ülkeleri İle Karşılaştırılması. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (8), 76-83.

Aslan, Ö. F. (2023). Ülkelerin Kalkınmış Göstergeleri Bağlamında Ülkemiz Üzerine Bir Araştırma. Ekonomide Güncel Sorunlara Politik, Teorik ve Uygulamalı Yaklaşımlar (Ed.: Dr. Çağatay TUNÇSİPER), İstanbul: Efeakademi Yayıncılık.

Aslan, Ö. F. (2024). Yerel Kalkınmada İstihdamın Önemi: Bilgi ve İletişim Sektörüne İktisadi Bir Perspektif. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 767-783.

Aslan, Ö. F. (2022). Yerel Ekonomik Kalkınmada Fiziki ve Beşerî Özelliklerin Yeri: TRA 1 Özelinde Genel Bir Değerlendirme. Muhasebe, Finans ve Denetim Alanlarında Yenilikçi Yaklaşımlar 3 (Ed.: Dr. Öğr. Üyesi Yakup ASLAN), İstanbul: Efeakademi Yayıncılık.

Aslan, Ö. F. & Ekinci H., E. D. (2017). Kadın Yoksulluğuyla Mücadelede Mikrokredinin Rolü: Erzurum İli Örneği. *International Journal of Academic Value Studies*, 3 (13), 418-434.

Aslan, Ö. F. & Hınıslıoğlu, M. T. (2022). Eğitim, Sağlık Harcamalarının GSYH' Daki Payı: Türkiye ve OECD Üye Ülkeleri Özelinde Bir Karşılaştırma. Ekonomi, Finans ve Politika Konularında Güncel Paradigmalar (Ed.: Eylül KABAKÇI GÜNAY), İstanbul: Efeakademi yayıncılık.

Bedir, E. (2018). Sosyal Politika Bilim Dalına İlişkin Genel Bilgiler. Ed: Abdurrahman İlhan ORAL ve Yener Şişman. Sosyal Politika I. (2-27). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Blau, J. & Abramovitz, M. (2003). Social Welfare Policy, New York, Published by Oxford University Press, Inc.198 Madison Avenue.

Blau, J. ve Abramovitz, M. (2003). Social Welfare Policy, New York, Published by Oxford University, Press, Inc.198 Madison Avenue.

Bozkır-Serdar, A. (2018). Sosyal Politika. Tokol, A. ve Alper, Y. İçinde, Sosyal Politika Kavramı, Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'de Sosyal Politika. (s. 1-78). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.

Clark, G. (2001). Farm wages and living standards in the Industrial Revolution: England, 1670-1869. Economic History Review, 477-505.

Çelik, A., (2010), Muhafazakar Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım – Yükümlülük Yerine Hayırseverlik, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42, s.63-81.

Çetin, H. (2018). Sosyal Hizmet Yönetimi: Bugünü ve Yarını. Ankara: Nika Yayınevi.

Duyan, V. (2003). Sosyal Hizmetin İşlev ve Rolleri. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi.14 (2), 1-22.

Eroğlu, H.T. (2013). Kamu Yönetiminde Sosyal Hizmetler. (Yayına hazırlayanlar: Hakan Acar, Nilüfer Negiz ve Elvettin Akman). Sosyal Hizmet: Temelleri ve Uygulama Alanları. Ankara: Maya Akademi.

Gülmez, M. (2011). Uluslararası Sosyal Politika. Ankara: Alp Ofset Matbaacılık.

Haan, A. (2007). Reclaiming Social Policy, New York: Plagrave Macmillan.

Kaelble, H. (1984). Eras of Social Mobility in 19th and 20th Century Europe, Published by: Oxford University Press *Journal of Social History*, Vol. 17, No. 3 (Spring, 1984), pp. 489-504.

Kahraman-Güloğlu, F. (2020). Dezavantajlı Grup(lar) Kavramı Üzerine Tartışmalar ve Dezavantajlılığa Bütüncül Bir Bakış. M. Serdar içinde, Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet (s. 5-39). Ankara: Grafiker Yayınları.

Kocaoğlu, M. (1997). Sosyal Politika, Ankara: Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası.

Küçükali, A. (2014). Engellilere Uygulanan Sosyal Politikaların Değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 59-86.

Murat, G. (2019). Küreselleşme Sürecinde: Türkiye'de Sosyal Politikalar. Ed: Mustafa Şen ve Güven Murat. Küreselleşme ve Sosyal Politikaya Yansımaları. (s. 1-58).

Önal, A (2017). Türkiye'de Devletin Sosyal Politikaları: Sahici mi ve Arka Planı Ne? Türkiye'de Sosyal Politika Aktörleri: Zemin ve Uygulama. Ed. Faruk Taşçı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Özbudun, E. (2000). Türk Anayasa Hukuku, 6. Bası, Ankara: Yetkin Yayınları.

Özdemir, Çağlar. (2017). Bütüncül Sosyal Politika Modeli. Türk Dünyası Araştırmaları 117 (230), 27-44.

Parrot, L. (2001). Social work and Soial care. UK: Gildgrege.

Reamer, G. (2018). Sosyal Hizmet ve Değerleri, Ankara: Nika Yayınevi

Resmî Gazete. (1983). 5799 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu: 27.05.1993 tarih ve 18059 sayılı https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf., Erişim tarihi: 07.08.2020.

Selçuk, O. ve Güzel, B. (2016). Sosyal Hizmet Mesleğinin Çalışma Alanı ve Sosyal Hizmet Uygulamasının Türkiye Ölçeğinde Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (46), 461-469.

Soyhanoğlu, S. (2020). Sosyal Hizmetin Doğasında Kanıta Dayalı Uygulama. Sosyal Çalışma Dergisi 4(1), 39-43.

Soysal, M. (1986). 100 Soruda Anayasanın Anlamı. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Şenkal, A. (2007). Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika. İstanbul: Umuttepe Yayınları.

Talas, C. (1997). Toplumsal Ekonomi, Ankara: İmge Kitabevi.

Taşçı, F. (2017). Türkiye'de Sosyal Politika ve Dönüşüm: Zihniyet, Aktörler, Uygulamalar, İstanbul: Seta Yayınları.

Tuncay, C. ve Ekmekçi, Ö. (2012). Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri. 15. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.

Weiss, I, Gal,J & Katan, J. (2006). Social Policy or Social Work: A teaching agenda. *British Journal of Social Work*, 36 (5)

Yolcuoğlu, İ.G. (2017). Sosyal Hizmet / Sosyal Çalışma Bilim ve Mesleğine Giriş. İstanbul: Nar Yayınevi.

Zengin, O. (2011). Sosyal Hizmetin Sağlık Hizmetlerinin Sunumundaki Rolü, *Konuralp Tıp Dergisi*, 3 (3), 29-34.

YEŞİL MUHASEBE

Ali Güray AÇIKEL

- Kurum Bilgisi: Kırklareli Üniversitesi Vize Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü Kırklareli/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-9827-6122
- Mail: aliguray3488@gmail.com

Giriş

Artan nüfus ve doğal kaynakların sınırlı mevcudiyeti göz önüne alındığında, çevre koruma sorunu bugün insan toplumunun en önemli sorunlarından biri olarak gündeme gelmiştir. “Çevre ekonomisi” veya “yeşil muhasebe” bilgisi, aslında doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını geliştirmeye yardımcı olan bir bilimdir. Çevre bilgisi, çevresel kaynakların nasıl yönetileceğini ve geliştirileceğini araştırır. Bu bilim, insanların teknolojik ve sosyo-ekonomik gelişmeyi ilerletmede sürdürülebilir kalkınma ve çevresel değerlendirmelere ulaşmalarına yardımcı olmaya çalışır.

Çevre ekonomistlerinin hedefi, ekonomik faaliyetler ile doğa arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak ve bizi çevresel sorunlar hakkında daha fazla bilgi sahibi yapmaktır. Bu bilimdeki temel nokta, ekonomi ve çevrenin birbirinden ayrı olmadığı, çevre üzerinde etkisi olmayan hiçbir ekonomik kararın olmadığı ve ekonomik etkisi olmayan hiçbir çevresel değişimin olmadığıdır. Çevre ekonomisti, araçlar ve ekonomik teorilerin yardımıyla “çevre koruma” ile “ekonomik faaliyet”i uzlaştırmaya çalışır. Bu nedenle, çevre koruma konusu, diğer yönetim sistemleriyle entegre edilmiş bir çevre yönetim sistemi gerektirir. Çevre yönetim sistemi, organizasyonun ihtiyaç duyduğu çevresel performans seviyesine ulaşmasını ve bunu sistematik olarak kontrol etmesini sağlayan bir araçtır. Yönetim bilgi sisteminin ayrılmaz bir parçası olan muhasebe bilgi sistemi, çevreyi kirleten üretim şirketlerinden korumaya yardımcı olmakta önemli bir rol oynayabilir (Rounaghi, 2019).

Bir organizasyonun operasyonel performansı, sera gazı emisyonlarının belgelenmesi ve raporlanması gibi belirli süreçlerin yardımıyla belirlenebilir. Ancak, geleneksel muhasebe sisteminin doğal kaynaklara yönelik yeni veya mevcut talepler için dikkate alınmadığı belirlenmiştir. Doğal kaynaklara yönelik bu talep, ekonomik performansın ve büyümenin sürdürülebilirliğini, doğal sermayenin tükenmesini, ekonomik faaliyetin sosyal maliyeti olarak çevresel bozulmayı ve ayrıca GSYİH'deki piyasa dışı malların hesabını istikrarsızlaştırabilir. Geleneksel ulusal muhasebenin merceğinden bakıldığında, kaynak tükenmesi ve doğal çevre bozulması genellikle yanıltıcı bir şekilde arzu edilen ekonomik büyüme olarak görünür. Eski SNA revize edildi ve bir dizi çevresel "uydu hesabı" önerildi. Ancak, yeni önerilerde belirli zayıflıklar bulunmaktadır. Geleneksel ölçümler büyük ölçüde değişmeden kalır ve uydu hesapları belirsiz bir amaca sahiptir ve gereksiz yere karmaşıktır.

Önerildiği gibi, çevresel stokların değerlemesine dayanırlar, ekonomik açıdan daha önemli akış hesapları ise, kendi zararlarına, stok değerlerindeki değişikliklerden dolaylı olarak türetilmelidir. Makalede, SNA'nın öncelikle ekonomik bir çerçeve olduğu, tüm çevresel değişimleri kapsamaktan aciz olduğu ve ulusal hesapların çevresel olmaktan çok ekonomik açıdan daha yararlı olduğu vurgulanmaktadır (El Serafy, 1997; Farouk vd., 2012).

Sosyal ve çevresel krizin giderek ciddiyet kazanmasıyla birlikte, son yirmi yılda Yeşil Muhasebe (Green Accounting) muhasebe bilim insanları ve uygulayıcıları tarafından büyük ilgi görmeye başladı (Lako 2018). Yeşil muhasebe, muhasebe sürecinde kurumsal varlıklarla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan çevresel ve sosyal nesneleri, olguları veya olayları görmezden gelme olasılığı yüksek olduğu düşünülen muhafazakâr muhasebe zayıflıklarına yönelik güçlü eleştirileri en aza indirme çabasıyla ciddi şekilde geliştirilmeye başlandı (Thornton 2013).

Yeşil muhasebe, maliyet yaratma ve çevresel faydalar elde etme sistemidir. Yöneticilere çevreyi değerlendirme, işletme, kontrol etme, karar verme, raporlama ve koruma konusunda yardımcı olan bilgiler sağlar. Muhasebe sorunlarının ortaya çıkışının başlangıcında, çevre şirketleri finansal tablolarında çevresel zararları açıklamak istemediler, ancak şirketler zaman aşımı ve artan hasar nedeniyle bu sorunlara uymak zorunda kaldılar. Bir şirket veya kuruluşun ürünleriyle ilişkili çevresel maliyetleri tanımak, iyi bir yönetim kararı için çok önemlidir. Maliyetlendirme, yatırım analizi ve stratejik yönetim kararları gibi konularda çevre muhasebesinin kullanımı artmıştır. Günümüzde birçok şirket çevresel sorunlarla karşı karşıyadır ve bilgileri genel kamuoyuna raporlamanın ve açıklamanın ve bu bilgileri çevreyi geliştirme ve koruma yönünde kullanmanın uygun bir yolunu aramaktadır. Sonuç olarak, çevre muhasebesinin kullanımı çevreyi koruma çabasıdır (Rounaghi, 2019).

Muhasebe Kavramı

Muhasebenin Tanımı

Kökeni antik çağlara kadar uzanan muhasebe M.Ö. 3400 yıllarında takas ve mübadele gibi kavramlar ile pratiğe dökülmeye başlamıştır (Yalçın, 1999). Ayrıca eski yunan ve roma döneminde belirli muhasebe kurallarının olduğu bilinmektedir. Alanyazında arapça kökenli bir kelime olarak belirtilen muhasebe finansal karakter içindeki işlem ve olayları sınıfllara

ayırıp bölümlendiren, kayıt altına alma ve buların anlaşılır bir şekilde özet haline getirilmesi, analiz edilmesi, yorumlanması olarak ifade edilmiştir (Cemalciler1972). Tanımdanda anlaşılacağı üzere muhasebe işletmenin faaliyetlerinin ilgili şahıslara doğru karar vermeleri için yol gösteren bir araç niteliği taşıdığı söylenebilir.

Muhasebenin Temel Kavramları

Sosyal Sorumluluk: Mali tabloların ve muhasebe kayıtlarının oluşturulurken bir grup ya da bir kişinin değil toplumun çıkar ve menfaatlerinin göz önünde bulundurulması olarak ifade edilebilir(Oktay, 2011).

Kişilik Kavramı: Bir işletmenin üzerinde iyeliği ve sahipliği olan kimselerin veya çalışanlarından ayrı bir kişiliğe sahip olması anlamına gelmektedir (Burakve Öztaş,2015)

İşletmenin Sürekliliği: İşletmenin varlığının ve faaliyetlerinin aksi belirtilmediği surette süresiz bir şekilde devam edeceği anlamına gelmektedir (Burakve Öztaş,2015)

Dönemsellik: İşletmenin gelir ve giderlerinin dönemsel olarak hesaplanması ve önceki dönem faaliyetlerinden bağımsız değerlendirilmesi anlamına gelir (Burakve Öztaş,2015).

Parayla Ölçülme: İşletme faaliyetlerinin ve muhasebe hesaplarının değerlendirilmesinde ortak ölçü birimi olarak ulusal paranın kullanılması anlamına gelir(Burakve Öztaş,2015).

Maliyet Esası: İşletme tarafından edinilen varlıkların ve hizmetlerin muhasebeleştirilirken maliyetlerinin esas alınması anlamına gelir (Burakve Öztaş,2015).

Tarafsızlık: Muhasebe kayıtlarının objektif ve doğru bir biçimde gerçekleri yansıtan bir biçimde düzenlenmesi anlamına gelir (Burakve Öztaş,2015).

Tutarlılık: Muhasebe yönetiminin ve kayıtlarının benzer olan faaliyetlerde ve birbirini izleyen dönemlerde aynı yöntem ve sistemde kayıt edilmesi anlamına gelir (Burakve Öztaş,2015)

İhtiyatlılık: Muhasebe kayıtlarının olası risklerin göz önünde bulundurulması muhtemel zararlar için karşılık ayrılması anlamını taşımaktadır (Burak ve Öztaş,2015).

Tam Açıklama: Mali tabloları ve muhasebe kayıtlarını inceleyen kimselerin doru şekilde anlayabileceği şekilde açık ve anlaşılabilir olması anlamına gelir (Burak ve Öztaş,2015).

Önemlilik: Muhasebe kayıtları esnasında bir finansal bilginin karar vericileri önem arz eden kalemlerinin hangi ölçüde kararlarını etkileme potansiyeline sahip olduğunu vurgular (Burak ve Öztaş,2015).

Özün Önceliği: İşletme faaliyetlerinin muhasebeleştirilmesi esnasında biçim ve özleri arasında farklılık olması durumunda finanal özelliklerinin göz önünde bulundurulması anlamına gelir (Burak ve Öztaş,2015).

Yeşil Muhasebe

Yeşil muhasebe, ekolojik muhasebe, kaynak muhasebesi, çevre muhasebesi, çevresel sorumluluk muhasebesi, eko-muhasebe veya entegre muhasebe olarak da bilinmektedir. Yeşil muhasebe, çevresel kaynakların kullanımı sonucu meydana gelen etkilerin kayıt altına alınması (Tanç ve Gökoğlan, 2015: 566), çevre ile uyumlu muhasebe sistemlerinin geliştirilmesi (Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) ve işletmelerin çevreyle ilgili performansın tespiti ve ölçülmesi (Zrnic ve diğerleri, 2020) gibi farklı çalışmalarda geniş yer bulan bir alan olmuştur. İşletmelerin etkili ve verimli çevresel faaliyetler yürütmesi sürdürülebilir kalkınma için gereklilik durumunda yer almakta ve bu husus aslında yeşil muhasebe uygulamalarının da amacı olmaktadır. Yine çevresel etkilerin kayıt altına alınması yeşil muhasebenin kurumsal amacı (Ergin ve Okutmuş, 2007: 147) konumunda yer almaktadır.

Geleneksel finans ekonomiye hizmet etmeyi ve kaynakları rasyonel bir şekilde dağıtmayı amaçlar buna karşın "Yeşil Finans" enerjiyi verimli ve çevreye karşı duyarlı finansman sağlamayı amaçlar. (Wangli ve Wang, 2021). Ekolojik ve çevresel sorunları çözmeye yönelik ortaya çıkan yeşil finans kavramı içerisinde ise yeşil muhasebe kavramı yer almaktadır. Alan yazın içerisinde finansal ve çevresel performansını yönetmek iyi hale getirmek amacıyla kurum ve kuruluşların yasal düzenlemeler haricinde oluşturduğu bir süreç olarak ifade edilebilir (Moorthy ve Yacob 2013). Başka bir ifade ile çevresel kaynakların kullanımı nedeniyle bu kaynakların

ve girdilerin ortaya çıkardığı etkilerin hesaplanması olarak geliştirilen bir kavram olarak ifade edebiliriz (Guantam, 2010). Aynı zamanda yeşil muhasebe şirketlerin olumsuz çevresel faaliyetlerini azaltmak ve verimliliği artırmak amacıyla kaynak kullanımının etkilerinin hesaplanması amacıyla geliştirilmiş bir kavramdır (Guantom, 2010). Yeşil muhasebe genel olarak varlıkların tekrar değerlendirilmesi, risklerin muhasebeleştirilmesi, çevre odaklı yatırımların değerlendrilmesi, çevresel maliyetlerin analizi ve çevreye yararlı projelerin maliyetleri gibi konuları içermektedir (Lee vd, 2020).

Çevresel sorunları dikkate alan ve bu yönde sosyal sorumluluk çalışmalarını ön plana alan işletme yönetimleri, doğayı bir paydaş olarak görme eğilimindeler. Bu yönde doğayı koruma amacıyla enerji üretimi/tüketimi, toprak/su/hava kirliliği ve açığa çıkan karbondioksit miktarı gibi konulara ilgi gösterdikleri söylenebilir. Hızlı sanayileşme ve zararlı atıkların biyolojik çeşitliliğe zarar verdiği bir dönem yaşayan dünyada yerel, ulusal ve küresel sorunların daha yaygın hale geldiği bir gerçektir. Bu sorunların hükümetleri ve işletmeleri eylemde bulunmaya zorlamaktadır. Bütün bu hususların ek maliyetlere katlanma zorunlulukları da beraberinde getirdiğini göz ardı etmemek lazım. Tam da bu noktada yeşil muhasebe (çevre muhasebesi) uygulamaları değer kazanmaktadır. Bu değerin işletmelerin bu tür çevresel maliyetleri içselleştirmesiyle ilgili olduğu gerçeğini de ifade etmek gerekir. Aynı zamanda sürdürülebilir yaşam ve kalkınma alanları olarak toplulukların çevresel haklara sahip olmasını ve yaşanabilir bir çevrede yaşama taleplerinin insan hakları çerçevesinde tartışılmasına da sebep olmaktadır. Aslında bu eğilimlerin en önemli sebepleri arasında ilk sırayı alacak etmenin insanoğlunun faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkileri olduğu bir gerçektir.

Yeşil muhasebenin çevresel maliyetlerin işletmeler tarafından faaliyetlerin sonuçlarına entegre edilmeye çalışılan bir muhasebe türü olduğu ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle, yeşil muhasebe ekonomi – çevre arasındaki ilişkiyle alakalıdır. Çevreyi koruma, zararı önleme ve zararların ortaya çıkarabileceği harcamalar bu ilişkiyi ifade eder. Dolayısıyla yeşil muhasebe uygulamalarıyla işletmelerin kaynak kullanımı ve çevre üzerinde oluşan maliyetlerin belirlenmesi de mümkün hale geldiği söylenebilir. Bu konunun işletmelere veya hükümetlere yüklediği maliyetlerin ötesinde daha büyük bir oldu olduğu kesindir. Nitekim insan faaliyetleri içerisinde önemli bir yeri olan ekonomik faaliyetlerin, devletin ve kurduğu kurumların ve uygulamaların ve aynı zamanda özel işletmelerin üretim maliyetlerinin değişmesine olumsuz etkisi olduğu gibi sosyal refahını da etkileyen bir

olgudur. Dolayısıyla çevre muhasebesinin yani ekonomik faaliyetler ile çevre ilişkilerinin muhasebe sistemine entegre edilmesi artık hükümet ve işletmelerin ulusal ve hatta uluslararası bir çıkar yolu durumuna geldiği görülmektedir. İşletmelerin çevre ve toplum üzerindeki etkisinin de ölçülebildiği yeşil muhasebe, çevresel performansın ölçülmesi, maliyetlerin daha reel sınıflandırılması, yine reel fiyatlandırmanın belirlenebilmesi ve üretim süreçlerinin çevreyi koruyan teknolojilerle sağlanabilmesini de desteklemiş olmaktadır.

Çevresel olaylar -1977 petrol krizi, insan haklarının denetimi gibi durumlar- hükümetlerin veya bilim insanlarının yeşil muhasebe fikrine ilgi duymasını sağladığını söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle, yeşil muhasebe, ekonomiyle muhasebenin bir kesişim noktasında yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse, maden ocakları ve termik enerji üretimlerinden dijital para (kripto) madenciliğine kadar birçok ekonomik faaliyetin yeşil muhasebe üzerinde etkilerinden bahsedilebilir.

Yeşil Muhasebenin Amaçları

Geleneksel muhasebeye dayalı muhasebe bilgisi, son yıllarda giderek daha ciddi hale gelen çevresel ve sosyal krizlerin tetikleyicisi ve tetikleyicisi olmakla da suçlanmıştır. Bu nedenle, geleneksel muhasebe uygulamalarının yeşil muhasebe uygulamalarına doğru değişimi ve dönüşümünü temellendirecek bir Yeşil Muhasebe kavramsal çerçevesinin geliştirilmesi çok önemli ve acil hale gelmektedir (Maunders ve Burrits, 1991).

Yeşil muhasebe uygulamaları, işletmelerin çevre odaklı yaklaşımlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmakla birlikte, gelecek kaygıları üzerine bir reaksiyon olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yeşil muhasebe sistemlerinin amaçları şu şekilde sıralanabilir;

- İşletmenin faaliyetlerini içerisinde çevreye olan etkilerini doğru bir şekilde değerlendirmek
- Çevresel ekonomik ve sosyal faydayı karar vericilere doğru bir şekilde iletmek
- Çevresel raporların gelişmesine katkıda bulunmak
- Gayri safi yurtiçi hasılanın, ekonomik büyümenin olumsuz etkilerini telafi etmek için gerekli maliyetleri yansıtan kısmını belirlemek
- Maddi kaynakların bakımını hesaba katmak
- Çevresel olarak ayarlanmış ürün ve gelirin göstergelerini ölçmek (Sadiku vd. 2021).

Yeşil Muhasebenin Faydaları

Geleneksel muhasebe, kirliliği önleyici harcamaları tam olarak hesaba katmaz. Yeşil muhasebe kirliliği önleyici harcamaları ve ayrıca çevre etkisi çalışmalarını dikkate alır. Geleneksel gelir muhasebesi doğal kaynakların tükenmesini ve çevrenin bozulmasını ölçmez. Yeşil muhasebe doğal kaynakların tükenmesinin maliyetlerini ve çevre kalitesindeki değişiklikleri dikkate alır. Yeşil muhasebe uygulamalarına geçme hareketinin nihai amacı şunlardır: maliyetleri düşürmek ve gelirleri, karları, öz sermayeyi ve şirket varlıklarını artırmak, uzun vadeli iş sürdürülebilirliğini ve şirket karlarını desteklemek; şirketin fiyatlarını veya hisse değerini artırmak ve işletmenin sürdürülebilir büyümesini teşvik etmek.

Bunların dışında yeşil muhasebenin diğer faydaları şu şekilde sıralanabilir;

1. Yeşil Muhasebe, hükümetlerin gelecek nesillere karşı önyargılı olmadan veya doğal varlıklara karşı insan yapımı varlıklar lehine önyargılı olmadan seçimleri daha iyi değerlendirmesini sağlayacaktır.
2. Yeşil Muhasebe, geleneksel büyüme ölçütlerini ayarlamak ve bunları sürdürülebilir büyüme ölçütleri olarak yeniden düzenlemektir.
3. Çevresel performansı iyileştirmeye, maliyetleri kontrol etmeye ve sürdürülebilirliği teşvik etmeye yardımcı olacaktır.
4. Hükümeti ve şirketleri daha temiz ve verimli teknolojilere yatırım yapmaya teşvik edecektir.
5. İş faaliyetleriyle ilgili bilinçli kararlar almayı kolaylaştıracaktır.
6. Daha yeşil süreçler ve ürünler geliştirmeye yardımcı olacaktır (Sadiku, vd., 2021).

Heba ve Yousuf (2010), çevre muhasebesine dayalı kavramları gözlemleyerek, çevresel raporlamada kullanılabilecek teknikleri araştırmıştır. Çevresel raporlama, şirketlerin kurumsal sorumluluklarının daha fazla farkına varmalarına yardımcı olur ve hükümet, şirketlerin çevreye yönelik eylemlerini takip etmek için çevre raporunu kullanabilir. Ayrıca, çevre muhasebesine olan ihtiyaç arttıkça çevresel performansın ölçülmesinde paralel bir artış olduğuda tespit edilmiştir.

Yeşil Muhasebe Uygulamalarının Dezavantajları

Yeşil muhasebe uygulamalarının faydaları her ne tartışma götürmeksizin gerek çevreye gerekse topluma faydalı olsa da uygulama esnasında karşılaştığı bir kısım sorunlar yaşanmaktadır.

- Standart muhasebe sisteminin olmaması nedeniyle birden fazla işletme veya ülkenin karşılaştırılamaması
- Toplumsal maliyet hariç tutup sadece işletme içindeki maliyetin değerlendirilmesi
- Doğal ve beşeri sermayenin bileşenlerini etkin bir şekilde değerlendirmenin mümkün olmaması
- Çevresel tahribatın hesaplanabilir br maliyetinin olmaması
- Bitki örtüsünün yok olması ve karbon salınımının değerlendirilmesi için tarafsız birimlere ihtiyaç duyulması
- Uzun vadeli bir süreci kapsaması nedeniyle net bir sonuç çıkarmanın olanaksızlığı
- Çalışanların çevresel eğitimlerinin yüksek maliyetli olması (Yelgen, 2022)

Çevre Dostu Yeşil Finans Araçları

Günümüzde düşük risk veya yüksek kar oldaklı geleneksel finansal araçlar dışıda özellikle gelecek odaklı ve çevre odaklı sürdürebilirliliği gözeten yatırım modelleri ouşmakta ve her geçen gün yatırımcılar tarafından cazibeleri artmaktadır. Bu tip finansal araçlar aşağıda sıralanmıştır.

Yeşil Krediler

Çevresel ve sosyal bozulmaların azalması amacıyla başta dünya bankası olmak üzere bir çok finansal kurumun geliştirmiş olduğu yeşil krediler kredi tlep edenlerin doğal kayakları korumak ve çevreyi koruma amaçlı projeleri destekleyen kaynak sağlayan kredilerdir (Turguttopbaş, 2020)

Yeşil Menkul Kıymetler

Yatırımcıların temiz yenilebilir enerji ve düşük karbon ayakizine sahip faaliyetler yürüten pay senetlerinin oluşturduğu endeks olarak ifade edilir (Turguttopbaş, 2020).

Yeşil Tahviller

Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, kirliliği önleme gibi yeşil ve sosyal alanlar içinde etki eden projeleri refinanse veya finanse eden tahvillerdir(Turguttopbaş, 2020).

Yeşil Muhasebe Modeli

Yeşil Muhasebenin tanımı ve kapsamına uygun olarak, aşağıdaki Şekil 1'de sunulan Yeşil Muhasebe modelinin inşasını öneriyorum. Şekil 1, Yeşil Muhasebenin kapsamının finansal muhasebe, sosyal muhasebe ve çevresel muhasebeyi içerdiğini göstermektedir. Bu nedenle, Yeşil Muhasebede işlenen nesneler, kurumsal varlıklarla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan tüm olayları, nesneleri, etkileri veya finansal, toplumsal ve çevresel işlemleri içerir (Lako, 2018).

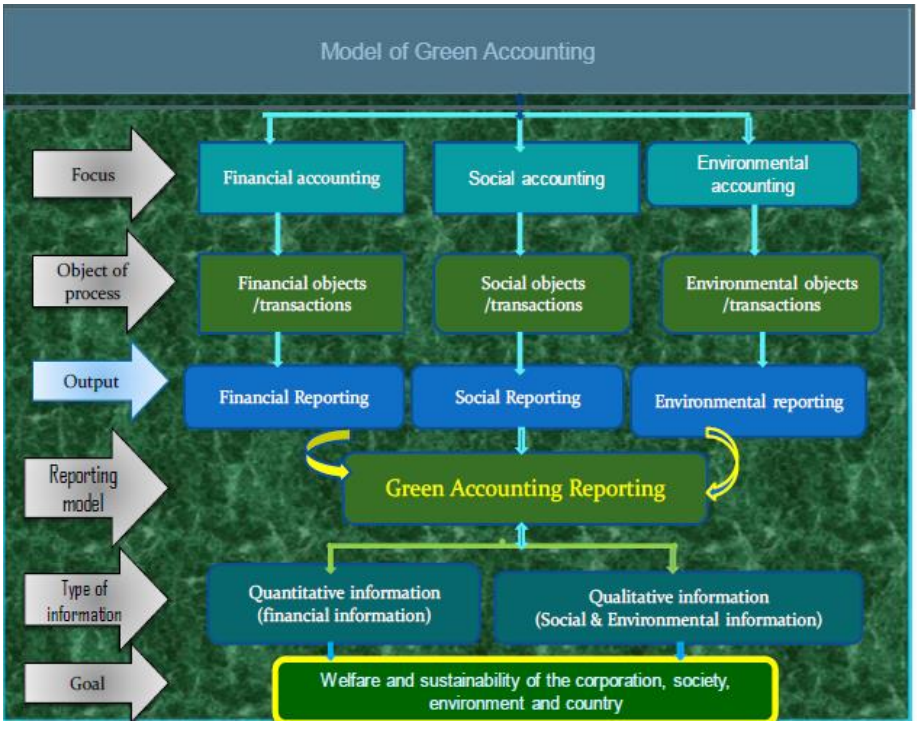

Şekil 1. Yeşil Muhasebe Modeli

Kaynak: Lako (2018). Kerangka Konseptual Akuntansi Hijau, *Akuntan Indonesia*, April-June 2018.

Yeşil muhasebe, yakın gelecekte etki edecek olan muhasebe biliminin ortaya çıkan bir yönüdür. Yeşil muhasebenin temel unsurlarının benimsenmesi, ekonomideki çevrenin rolünü tasvir edecek ve yeşil muhasebe önlemlerinin yardımıyla makroekonomik soruların analizini kolaylaştıracak ve böylece ekonomiyi uygulanabilir bir yola sokacaktır.

Yeşil Muhasebe Ölçütleri

Kurumsal çevresel giderlerin sadece önem olarak değil, aynı zamanda parasal birimler olarak da artmasına rağmen, bazı işletmeler çevresel maliyetleri küçümsemeye ve genel giderler olarak hesaplara girmeye devam etmektedir. Ancak, bazı şirketler çevresel maliyetleri ürün veya hizmetlerle ilişkilendirmeye çalışmaktadır ancak kullanılan maliyet tahsis yöntemleri uygun değildir. Uygun bir tahsis yöntemi kullanılmadığında, bir işletmenin yöneticisi ürünleri ve/veya süreçleri sürdürmek veya değiştirmek için gerçek maliyetler ve karlar konusunda güvenilir bilgi almaz.

Şekil 2. Yeşil Muhasebe Ölçütleri

Description	Green Accounting Issues and Scope
Pollution Prevention Costs	Costs incurred to prevent air and water pollution along with water treatment facilities and other activities.
Environmental Protection Costs	Costs of energy saving measures as well as costs of global warming reduction measures.
Costs of Resource Recycling	Costs incurred for waste reduction and disposal as well as for water conservation, rainwater usage and other measures aimed at efficient resources usage.
Environmental Restoration Costs	Cost of environmental restoration operations (eliminating soil and ground water contamination, environmental compensation, etc.)
Management Costs	Management-related environmental protection costs including environmental promotion activities and costs associated with acquiring and maintaining ISO 14001 certification.
Social Promotion Activities Costs	Environmental protection costs stemming from participation in social activities such as participation in organizations concerning with environmental preservation etc.
Research and Development Costs	Environmental protection costs for research and Development activities and costs of environmental solutions business activities (Green product/environmental technology design and development costs, environmental solutions business costs, others) etc.

Kaynak: Moorthy and Yacob, (2013). Green Accounting: Cost Measures. *Open Journal of Accounting*, 2.

Şekil 2'de yer alan yeşil muhasebe ölçütleri, işletmelerin karşı karşıya kaldıkları çevresel maliyetler ile yeşil muhasebe faaliyetleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Yeşil muhasebede temel amaç, kullanıcıların, yani yönetim, hissedarlar, alacaklılar, müşteriler, tüketiciler, çalışanlar, hükümet ve daha geniş topluluğun, nihai ekonomik ve ekonomik olmayan bir karar almadan önce mali pozisyon ve iş performansı, kurumsal riskler, iş büyüme beklentileri ve kurumsal kârların performansı ile kurumsal sürdürülebilirlik hakkında tam olarak değerlendirme ve değerlendirme yapabilmeleridir. Ayrıca, paydaşlar, uzun vadede iş büyümesinin ve kurumsal kârların sürdürülebilirliğini belirleyen temel ön koşullar olarak sosyal ve çevresel açıdan sorumlu işletmeleri yönetmede yönetim kalitesi hakkında muhasebe bilgilerini tam olarak bilebilir (Lako, 2018)

Sonuç

Yeşil muhasebe kavramı yaklaşık yirmi yıl önce literatüründe yer almaya başladı. Schaltegger ve Burritt (2000) tarafından yapılan tanıma göre, "Yeşil muhasebe, faaliyetler, yöntemler ve sistemler; kayıt, analiz ve raporlama; ve tanımlanmış bir ekonomik sistemin çevresel olarak oluşturulan finansal etkileri ve ekolojik etkileri ile ilgilenen bir muhasebe dalıdır." Yeşil muhasebe, muhasebenin parasal olmayan, fiziksel ve kalite faktörlerinin zaten büyük önem aldığı gelişiminin bir parçasıdır. Yeşil muhasebe iki alt sistemden oluşur, bunlardan biri (çevre muhasebesi) çevrenin korunmasından kaynaklanan finansal etkilerle, yani çevresel harcamalar ve tasarruflarla ilgilenir ve diğeri (ekolojik muhasebe) bir şirketin ekonomik faaliyetlerinin çevresel etkisiyle, yani doğal çevrenin bir şirketin faaliyetleri ve faaliyetleri sonucunda ne ölçüde değiştiğini hesaplamakla ilgilenir (Pál, 2011). Çevre muhasebesinin alt sistemleri şunlardır (Csutora ve Kerekes, 2004): Çevre yönetim muhasebesinin odak noktasında, çevresel maliyetlerden ve diğer maliyetlerden türetilen bilgi parçalarının toplanması ve analizi ve iç analizlerin hazırlanması ve yönetimin rasyonel karar almasının desteklenmesi yer alır. İç ekolojik muhasebe, kurumsal faaliyetler sonucunda doğada meydana gelen değişikliklerin analizini vurgular. Çevre finansal muhasebesi, şirketin finansal durumunu etkileyen şirketin çevresel yükümlülükleri ve harcamaları hakkında dış ilgili taraflara raporlar hazırlar. Dış ekolojik muhasebe, iç ekolojik muhasebeye benzer şekilde, çevresel etkiyi dikkate alır ve bu verilerden raporlar hazırlar.

Yeşil muhasebe, ekonomik (şirket) ve çevresel boyutları incelerken sosyal olanları dışarıda bırakır. Bununla birlikte, toplumu doğal çevrenin bir parçası olarak gören ve doğal sürdürülebilirliğin insan refahının temeli olduğunu belirten yaklaşımlar vardır (Yakhou ve Dorweiler, 2004).

Yeşil muhasebe, şirketler nihai hesaplarını veya bilançolarını yaparken sürdürülebilir bir geleceğe giden bir yoldur, genellikle organizasyonun bilançosunu doğrudan etkileyen işçilik maliyeti ve malzeme maliyeti gibi iç maliyetleri dikkate alırlar (Avrupa Komisyonu, 2011). Çevresel maliyet, sosyal maliyet ve ekonomik maliyet gibi dış maliyetler genellikle göz ardı edilir. Şirket, kıt kaynakların dikkatli ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi için dış faktörleri de dikkate aldığından emin olmalıdır. Şirket tarafından çevreden elde ettiği tüm faaliyetleri takip etmek, aldığı karşılığında çevreye bir şeyler geri vermek için ne yaptığını kaydetmek ve ayrıca sonunda tükenmekte olan çevreyi kurtarmak için hangi önlemlerin alınması gerektiğine dair verileri değerlendirmek için bir araç olarak kullanılabilir.

Yeşil Muhasebe, kurumsal ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetlerin toplum, çevre ve kurumun kendisi üzerindeki nesneler, işlemler, olaylar veya etkilerine ilişkin bilgilerin tanınması, değer ölçülmesi, kaydedilmesi, özetlenmesi, raporlanması ve açıklanması sürecidir ve kullanıcıların ekonomik ve ekonomik olmayan karar alma süreçlerinde faydalı olabilecek bütünleşik bir muhasebe bilgi raporlama paketidir (Lako, 2018).Bu tanımlara dayanarak Yeşil Muhasebe ve Yeşil Muhasebe Bilgilerinin Raporlanmasının hedefleri, paydaşların değerleme ve yatırım karar alma süreçlerinde ekonomik, yönetsel ve diğer konularda kullanabilmeleri için finansal muhasebe bilgilerini (ekonomik), sosyal muhasebe bilgilerini ve çevresel muhasebe bilgilerini bütünleşik bir şekilde bir muhasebe raporlama paketinde sunmaktır (Lako, 2018). Yeşil muhasebe, günümüzün çevresel ve ekonomik zorluklarına yanıt sağlayan, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini destekleyen önemli bir araçtır. Farklı sektörlerde ve ülkelerdeki uygulamaları, çevresel maliyetlerin belirlenmesi ile bu maliyetlerin işletme stratejilerine entegre edilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Fakat standart eksikliği, maliyet yükü ve bilinç eksikliği gibi güç durumlar, yeşil muhasebenin yaygınlaşmasını sınırlamaktadır. Gelecekte, uluslararası standartların geliştirilmesi ve farkındalığı artırıcı politikaların uygulanması bu alanda büyük ilerlemelere yol açabilir.

KAYNAKLAR

Aslan. Ş. (2017). Yeşil muhasebe sisteminde çevresel maliyetlerin raporlanması: Mermer üretim işletmelerinde uygulama. Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bayburt.

Burak, E., & Öztaş, S. (2015). Kurumsal Yönetim İlkelerinin Muhasebenin Temel Kavramları Açısından Değerlendirilmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-17.

Cemalcılar, Ö. (1972). MUHASEBENİN TEMEL KAVRAMLARI. Eskişehir İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, 8(1), 126-134.

CSUTORA, M. & KEREKES, S. (2004): A környezetbarát vállalatirányítás eszközei (Measures of environment-friendly management). KJK-KERSZÖV, Budapest

El Serafy, S. (1997), "Green accounting and economic policy", Ecological Economics, Vol. 21 No. 3, pp. 217-229.

Ergin, H. ve Okutmuş, E. (2007). Çevre Muhasebesi: Çevre Maliyetleri ve Çevre Raporlaması. Yönetim Bilimleri Dergisi, 5(1), 144-169.

Farouk, S., Cherian, J. and Jacob, J. (2012), "Green accounting and management for sustainable manufacturing in developing countries", *International Journal of Business and Management*, Vol. 7 No. 20, pp. 36-43.

Gautam, H.C. (2010). Ulusal Düzeyde ve Firma Düzeyinde Çevre Muhasebesi. çev: Mehmet Özbirecikli, Mufad, 4.

Gupta, S. (2011). Environmental Accounting and Reporting. New Delhi: APH Publishing.

Heba Y. M., ve Yousef M. A. (2010). Green accounting- a proposition for EA/ER conceptual implementation methodology. *Journal of Sustainability and Green business*, 5(1), 27-33

Lako, A. 2018-a. *Akuntansi Hijau: Isu, Teori dan Aplikasi*. Penerbit Salemba Empat. Edisi Pertama. Jakarta

Lako, A. 2018-b. Kerangka Konseptual Akuntansi Hijau, *AKUNTAN INDONESIA*, April-June 2018, pp. 60-66

Lee, J., ve Zhao, F., (2021). Küresel Rüzgâr Raporu 2021. Küresel Rüzgâr Enerjisi Konseyi. https://gwec.net/wp-content/uploads/2021/03/GWEC-Global-WindReport-2021.pdf,

Lehman, Glen. (2011). The Management of Sustainability: The Art of Interpretation. *JAMA*, 9(1), 23-37.

Maunders, K.T. ve R.L. Burritt. 1991. Accounting and Ecological Crisis. *Accounting, Auditing, & Accountability Journal.* Vol. 4. No.3.pp 9-26

Moorthy K. and Yacob P. (2013). Green Accounting: Cost Measures. *Open Journal of Accounting*, 2, 4-7.

Otte, G. (2008). GHG Emissions Accounting. Accounting, *Organizations and society*, 27, 687-708

PÁL, T. (2011): A környezeti kérdések megválaszolásának támogatása a számvitel eszközrendszerével (Answering environmental questions with the help of accounting). In: Kocziszky Gy, Bihari Á (ed.): Jubileumi tanulmánykötet Nagy Aladár professzor 70. születésnapjára. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, pp. 231-242

Rounaghi, M. M. (2019), Economic analysis of using green accounting and environmental accounting to identify environmental costs and sustainability indicators. *International Journal of Ethics and Systems* Vol. 35 No. 4, 2019 pp. 504-512.

Sadiku, M. N. O., Tolulope J. Ashaolu, Sunday S. Adekunte, and Sarhan M. Musa (2021). Green accounting: A Primer, *International Journal of Scientific Advances*, Volume: 2 | Issue: 1.

SCHALTEGGER, S. & BURRITT, R. L. (2000): *Contemporary environmental accounting: Issues, concepts and practice*. Scheffield: Greenleaf Publishing.

Tanç, A. ve Gökoğlan, K. (2015). The Impact of Environmental Accounting on Strategic Management Accounting: A Research on Manufacturing Companies. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 566-573.

The European Commission (2011). *Green Accounting as a path to a sustainable future*.

Thornton, D.B., 2013. Green Accounting and Green Eyeshades Twenty Years Later. *Critical Perspective on Accounting*. Vol.24. pp 438-442

Turguttopbaş, N., (2020), Sürdürülebilirlik, Yeşil Finans Ve İlk Türk Yeşil Tahvil İhracı. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. Cilt: 12 Sayı: 22 ss. 267-283

Wang, C., Li, X. ve Miao, Q. (2003). Variety Characteristics of Daily Minimum Air Tmeperature in China in Recent 50 Years. Scientia Geographica Sinica, 23(4), 447-452.

Wang, L. (2018). Uluslararası pazarlarda rekabet edebilme ve yeşil sertifikalar.

YAKHOU, M. – DORWEILER, V.P. (2004): Environmental acocunting: an essential component of business strategy. Business Strategy and Environment, Vol. 13, pp. 65-66.

Yalçın, Cansu (2019). Sürdürülebilir kalkınma bağlamında Türkiye'De çevre politikaları (Master's thesis, Marmara Universitesi (Turkey)).

Yelgen, E. (2022). Yeşil Muhasebe Ve Uygulama Örnekleri Üzerine Bir Çalışma. *Yönetim Bilimleri Dergisi* (Özel Sayı), 100-126. https://doi.org/10.35408/comuybd.1150938

Zrnić, A., Starčević, D.P. ve Mijoč, I. (2020). Evaluating Environmental Accounting and Reporting: The Case of Croatian Listed Manufacturing Companies. *Pravni Vjesnik*, 36(1), 47-63.

ANALYSIS OF GULF COUNTRIES' PERSPECTIVES ON THE PALESTINE QUESTION

Asiye ŞİMŞEK ADEMİ

- Atatürk Universities Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations Erzurum/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-7725-336X
- Mail: asiye.s@atauni.edu.tr

INTRODUCTİON

The Palestinian Issue is a complex matter with deep historical roots that continues to this day. Its origins date back to the Ottoman Empire, shaped by the interactions of ethnic and religious groups in the region. The Ottoman Empire governed Palestinian territories from 1517 to 1917, significantly influencing the region's demographic and cultural structure. The Ottoman presence in Palestine strengthened the spiritual ties between the Turkish people and these lands (Aslan & Uysal, 2019). However, following World War I, Palestine came under British Mandate, facing new political and social dynamics.

During this period, increasing Jewish immigration and the influence of the Zionist movement heightened tensions between the Arab population and the Jewish community (Yamak, 2020). After World War II, the 1947 United Nations proposal to partition Palestine into two states created significant conflict among Arab and Jewish communities. The rejection of this proposal by Arab nations led to the 1948 war, which resulted in the establishment of Israel and the displacement of many Palestinians, an event known as "Nakba" (The Great Catastrophe) (DERİ, 2020).

The Palestinian people's right to self-determination remains a contentious issue within international law. While many nations recognize this right, its full implementation has yet to be realized (Okan, 2024). Resolving the Palestinian issue has become a complex matter at both regional and international levels. The approaches of powers such as the United States and the European Union significantly influence peace processes.

The European Union has made various efforts to resolve this issue, though often insufficient (Dağci & Sak, 2016). Furthermore, the attitudes of other regional actors, particularly Iran and Saudi Arabia, highlight the international significance of the Palestinian issue (Koç, 2020).

In summary, the historical roots of the Palestinian issue trace back to the Ottoman era and have been shaped by various political, social, and international dynamics in modern times. It is not merely a conflict

between Palestine and Israel but a complex issue influenced by the interactions of regional and global powers (ÖZER, 2023).

The purpose of this study is to discuss the unresolved Palestinian Issue in the context of its relationship with Gulf countries. Initially, the structure and significance of the Gulf Region will be explored. Then, the historical ties of the region with the Palestinian issue will be examined. Subsequently, the individual Gulf countries' engagement with the Palestinian issue will be discussed due to the depth of the topic.

The Gulf Region

The Gulf Region is a geographical area located in the eastern part of the Arabian Peninsula, encompassing countries bordering the Persian Gulf. This region is notable for its strategic location, abundant natural resources, and economic potential. The countries in the Gulf Region include Saudi Arabia, the United Arab Emirates (UAE), Qatar, Bahrain, Oman, and Kuwait (ERBOĞA, 2023; Hatipoğlu, 2021).

One of the most defining features of the Gulf Region is the abundance of energy resources such as oil and natural gas. These resources significantly contribute to the economic growth and international influence of the region. For instance, Saudi Arabia holds one of the world's largest oil reserves, bolstering its role in the global energy market (Yetim, 2023). Additionally, Gulf countries invest revenues from energy exports in infrastructure projects and social services (Üçağaç, 2024).

The Gulf Region is also characterized by its political and social dynamics. Historically, countries in this region have developed close relations with one another, often shaped around shared issues like the Palestinian cause. Gulf countries actively support the Palestinian cause and play a role in international platforms concerning the matter (CAVUSOGLU, 2022). However, political tensions occasionally arise among these nations; for example, the rivalry between Saudi Arabia and Iran influences regional security dynamics (Üçağaç, 2024; Büberkökü, 2021).

Moreover, the Gulf Region hosts a significant migrant worker population, particularly from South Asia, who play a crucial role in the construction and service sectors of these countries. While this contributes to local economic growth, it also impacts the social fabric of the region (Ünlü, 2021; ERBOĞA, 2023; Aslan, 2022). The lack of political rights for migrant workers strengthens local authorities' control, adding complexity to the region's social dynamics (Ünlü, 2021).

Historical Ties Between Gulf Countries and Palestine

The historical ties between Gulf countries and Palestine reflect a deeply rooted relationship dating back to the late 19th century, playing a significant role in the emergence of the Palestinian issue. Systematic Jewish immigration that began in the late 19th century led to demographic changes in Palestinian territories, shaping the relationship between Gulf countries and Palestine (CAVUSOGLU, 2022).

Historically, Gulf nations have expressed their support for Palestine in various ways. Particularly after the Arab-Israeli War of 1948, many Gulf countries hosted Palestinian refugees and provided humanitarian aid, which further deepened the challenges faced by the Palestinian people (CAVUSOGLU, 2022).

Gulf countries have also demonstrated their support for Palestine on international platforms, cooperating with organizations like the Palestinian Liberation Organization (PLO) to advocate for Palestinian recognition (CAVUSOGLU, 2022). Economic aid from Gulf nations to Palestine has focused on infrastructure projects and the development of social services, contributing to Palestinian economic progress (CAVUSOGLU, 2022).

Saudi Arabia

Saudi Arabia's perspective on the Palestinian issue is deeply intertwined with historical and political contexts, portraying a complex

stance. The kingdom views the Palestinian issue as one of the most critical concerns in the Arab world and plays an active role in addressing it. Saudi Arabia has consistently defended Palestinian rights and supported the recognition of Palestine as an independent state (Koç, 2020).

The kingdom has strengthened its ties with the Palestinian Liberation Organization (PLO) and worked toward enhancing Palestine's visibility on international platforms (Koç, 2020). Additionally, Saudi Arabia's approach to the Palestinian issue is influenced by its rivalry with Iran. Iran's support for Palestinian resistance groups has exacerbated the ideological and political conflict between the two nations, prompting Saudi Arabia to adopt a more assertive role (Koç, 2020; Acar, 2022).

Saudi Arabia perceives the Palestinian issue as not just a national matter but also a concern for the Islamic world. Accordingly, it seeks collaboration with other Muslim countries to address the issue (Koç, 2020).

The Arab Spring significantly impacted Saudi Arabia's foreign policy, shifting from a soft power approach to a more assertive stance. In this context, the Palestinian issue has become a part of Saudi Arabia's efforts to maintain regional power dynamics (Acar, 2018). Saudi Arabia utilizes the Palestinian cause to enhance its influence both domestically and internationally.

United Arab Emirates (UAE)

Historically, the United Arab Emirates (UAE) has shown strong support for the Palestinian cause. The UAE has consistently defended Palestinian rights and advocated for the establishment of an independent Palestinian state as a cornerstone of its national policy. To this end, the UAE has strengthened its ties with the Palestinian Liberation Organization (PLO) and worked diplomatically to increase Palestine's international visibility (Koç, 2020; Acar, 2022).

The UAE perceives the Palestinian issue not only as an Arab matter but also as a shared concern for the Islamic world. Thus, it actively supports

Palestine's rights through platforms like the Organization of Islamic Cooperation (OIC) and seeks collaboration with other Muslim nations (Acar, 2018). The UAE endorses a two-state solution and works toward mobilizing the international community in this direction (Acar, 2018; Kulakaç, 2023).

However, the UAE's stance has undergone notable changes in recent years. In 2020, the UAE signed a normalization agreement with Israel, drawing criticism regarding its commitment to the Palestinian cause. Some observers argue that this move reflects insufficient support for Palestinian independence (Okyar, 2018). The UAE defends this normalization process as a means to ensure peace and stability in the region without undermining Palestinian aspirations (Dayı, 2023).

Qatar

Qatar's approach to the Palestinian issue is characterized by strong support and commitment. Qatar has embraced the defense of Palestinian rights and the establishment of an independent Palestinian state as a core national policy. Qatar has strengthened its ties with the Palestinian Liberation Organization (PLO) and worked diplomatically to increase Palestine's international visibility (Sağlam et al., 2020; Çelik et al., 2022).

Qatar considers the Palestinian issue as a shared concern for the Arab and Islamic worlds. Consequently, it actively defends Palestine's rights through platforms like the Organization of Islamic Cooperation (OIC) and seeks cooperation with other Muslim nations (Alinli & Yazıcı, 2020). Qatar endorses a two-state solution and mobilizes the international community toward this goal ("Cevher Hazırlama ve Zenginleştirme Tesislerinde Atık Yönetimi," 2023).

Additionally, Qatar provides significant support to Palestinian resistance groups, enhancing its influence in the region and taking an active role in resolving the Palestinian issue. For instance, Qatar finances humanitarian aid and infrastructure projects in the Gaza Strip to improve living conditions for Palestinians (Samancı, 2024; Çil, 2023).

However, Qatar's approach has drawn criticism. Some argue that its support for Palestinian resistance groups might negatively impact relations with other regional countries (Akay, 2021). Nevertheless, Qatar continues to leverage the Palestinian issue to expand its influence both domestically and internationally.

Bahrain

Bahrain's stance on the Palestinian issue holds significant importance in the Arab world. Bahrain has consistently supported Palestinian rights and the establishment of an independent Palestinian state as a key national policy. Bahrain has also strengthened its ties with the Palestinian Liberation Organization (PLO) and worked diplomatically to increase Palestine's visibility on international platforms (Saab et al., 2015; "Trends and Outlook of Natural Resource Use in West Asia," 2023).

Bahrain views the Palestinian issue not just as an Arab matter but as a collective concern for the Islamic world. Accordingly, Bahrain actively supports Palestine's rights through platforms like the Organization of Islamic Cooperation (OIC) and collaborates with other Muslim nations (Kwok, 2023; Abdullayev, 2024). Bahrain endorses a two-state solution and seeks to mobilize the international community in this direction (Harb, 2011).

However, Bahrain's position has evolved in recent years. In 2020, Bahrain signed a normalization agreement with Israel, leading to criticism of its commitment to the Palestinian cause. Some observers view this move as a sign of insufficient support for Palestinian aspirations (Zrubka et al., 2020). Bahrain defends this normalization process as a step toward regional peace and stability without undermining Palestinian independence (Neal, 2019).

Oman

Oman's stance on the Palestinian issue holds significant importance within the Arab world. The country has consistently supported Palestinian rights and advocated for the establishment of an independent Palestinian state as a fundamental national policy. Oman has strengthened its ties with the Palestinian Liberation Organization (PLO) and worked diplomatically to enhance Palestine's visibility on international platforms (CAVUSOGLU, 2022).

Oman perceives the Palestinian issue not only as an Arab concern but also as a collective matter for the Islamic world. Consequently, Oman actively defends Palestinian rights through platforms like the Organization of Islamic Cooperation (OIC) and collaborates with other Muslim countries (MUCUK, 2023). Oman endorses a two-state solution and seeks to mobilize the international community to achieve this goal.

Additionally, Oman has provided humanitarian aid and launched various projects aimed at improving the living conditions of the Palestinian people. These efforts reflect Oman's commitment to addressing the humanitarian needs of Palestinians and enhancing their quality of life (Saygın, 2018).

However, Oman's approach has occasionally faced criticism. Some observers argue that Oman's support for Palestinian resistance groups could strain its relationships with other regional countries. Nonetheless, Oman leverages the Palestinian issue to enhance its influence both domestically and on the global stage.

Kuwait

Kuwait's perspective on the Palestinian issue occupies a significant position in the Arab world. Kuwait has consistently defended Palestinian rights and supported the establishment of an independent Palestinian state as a central component of its national policy. Kuwait has also strengthened its ties with the Palestinian Liberation

Organization (PLO) and worked diplomatically to elevate Palestine's international visibility (CAVUSOGLU, 2022).

Kuwait considers the Palestinian issue as both an Arab and Islamic concern. Therefore, it actively defends Palestine's rights through platforms like the Organization of Islamic Cooperation (OIC) and fosters cooperation with other Muslim nations. Kuwait endorses a two-state solution and strives to rally the international community to this cause (Çakir, 2020).

However, Kuwait's relationship with the Palestinian issue has faced challenges. Particularly during the 1990s, following Iraq's invasion of Kuwait, tensions emerged between Kuwait and the Palestinian population due to the perception of Palestinian support for Iraq during the conflict. This strained relations and led to policies that affected the economic and social status of Palestinians living in Kuwait (CAVUSOGLU, 2022).

Despite these historical challenges, Kuwait remains committed to supporting Palestinian humanitarian needs through various aid projects. By increasing its aid contributions, Kuwait aims to set an example for the international community and improve the living conditions of Palestinians (Yıldız, 2020).

CONCLUSION

The Gulf Region is distinguished by its rich energy resources, robust economies, complex political relations, and dense migrant workforce. These features enhance its importance and role in international relations. The historical ties between Gulf countries and Palestine are rooted in solidarity and mutual support, shaped by historical events and political developments.

In conclusion, Saudi Arabia's approach to the Palestinian issue is shaped by historical ties, regional rivalries, and international relations. The kingdom remains committed to defending Palestinian rights and uses the issue as a means to influence regional power dynamics. The UAE has historically demonstrated strong support for Palestine, recent developments have added complexity to its position. The UAE continues to advocate for Palestinian rights but adopts a pragmatic approach sensitive to the evolving political dynamics in the region.

Qatar's stance on the Palestinian issue is shaped by historical ties, regional dynamics, and international relations. The nation remains committed to supporting Palestinian rights and uses the issue to influence regional power structures. Bahrain's stance on the Palestinian issue is shaped by historical ties, regional dynamics, and international relations. While the nation remains supportive of Palestinian rights, it has adopted a pragmatic approach responsive to the region's political landscape.

Oman's perspective on the Palestinian issue is shaped by historical ties, regional dynamics, and international relations. The country remains committed to advocating for Palestinian rights and uses this issue to impact regional power dynamics. Kuwait's stance on the Palestinian issue is shaped by historical ties, regional challenges, and international relations. The country continues to defend Palestinian rights and utilizes this issue to influence regional power structures.

REFERENCES

Abdullayev, H. (2024). Between peace and conflict: the middle east after the abraham accords. Vestnik Rudn International Relations, 24(1), 40-50. https://doi.org/10.22363/2313-0660-2024-24-1-40-50

Acar, N. (2018). Arap bahari sürecinde ortadoğu'da güvenlik ve diş politika: suudi arabistan örneği. Birey Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 139-171. https://doi.org/10.20493/birtop.477316

Acar, N. (2022). The evolution of saudi balancing policy to iran. İran Çalışmaları Dergisi, 6(2), 173-202. https://doi.org/10.33201/iranian.1199897

Akay, Ö. (2021). Türkiye'de atık üretimini etkileyen faktörlerin logit-probit modeller ile belirlenmesi. Türk Doğa ve Fen Dergisi, 10(2), 248-257. https://doi.org/10.46810/tdfd.986675

Alinli, C. and Yazici, F. (2020). 8. sinif t.c. inkilap tarihi ve atatürkçülük dersinde artirilmiş gerçeklik uygulamalarinin öğrencilerin akademik başarilarina etkisi ve öğrencilerin artirilmiş gerçeklik uygulamasina karşi tutumlari. Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2020(15), 99-113. https://doi.org/10.46778/goputeb.780344

Aslan, Ö. F. (2022). Yerel Ekonomik Kalkınmada Fiziki ve Beşerî Özelliklerin Yeri: TRA 1 Özelinde Genel Bir Değerlendirme. Muhasebe, Finans ve Denetim Alanlarında Yenilikçi Yaklaşımlar – 3 (Ed.: Yakup ASLAN), İstanbul: Efeakademi Yayıncılık.

Aslan, S. and Uysal, Y. (2019). Palestine problem within the scope of republican people's party. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2(2), 374-385. https://doi.org/10.33712/mana.596379

Büberkökü, Ö. (2021). Volatilitedeki çoklu yapisal kirilmalarin finansal risk yönetimi açisindan öneminin incelenmesi. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 13(24), 86-110. https://doi.org/10.14784/marufacd.879194

Cavusoglu, E. (2022). Gulf states and palestine: strong historical ties determining gulf politics. International Journal of Political Studies. https://doi.org/10.25272/icps.1137102

Çakir, A. (2020). İsrail-filistin meselesi ve filistin güvenlik güçleri. Filistin Araştırmaları Dergisi, (8), 20-49. https://doi.org/10.34230/fiad.817328

Çelik, C., ÖZDEN, M., KARAHAN, H., Hasbek, M., & Tutar, U. (2022). Resistance of escherichia coli and klebsiella pneumoniae isolates grown from blood samples at a university hospital: a six-year evaluation comparative to the covid-19 pandemic period. Ankem Dergisi, 36(2), 74-82. https://doi.org/10.54962/ankemderg.1166737

Çil, A. (2023). Analyzing the relationship between the firm's total factor productivity and firm characteristics in the turkish manufacturing sector.. https://doi.org/10.58830/ozgur.pub294.c1275

Dağci, K. and Sak, E. (2016). AB'nin dış politikası açısından filistin-israil sorununa temel yaklaşımı ve araçları: deklarasyonlar ve ekonomik yardımlar. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(10), 9. https://doi.org/10.17828/yasbed.22429

Dayı, R. (2023). Birleşik arap emirliği hikâyeciliğinde kadın yazarlar. Istanbul Journal of Arabic Studies, 6(2), 311-330. https://doi.org/10.51802/istanbuljas.1307525

Deri, M. (2020). Ortadoğu denkleminde filistin sorunu. Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 6(10), 115-119. https://doi.org/10.21021/osmed.713544

Erboğa, A. (2023). Körfez ülkelerinin savunma politikaları. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 10(2), 15-47. https://doi.org/10.26513/tocd.1349763

Hacıfazlıoğlu, H., & Şahin, H. (2023). Cevher Hazırlama Tesislerinden Çıkan Atıklar ve Yönetimi. Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 35(1), 119-133. https://doi.org/10.35234/fumbd.1170187

Harb, Z. (2011). Arab revolutions and the social media effect. M/C Journal, 14(2). https://doi.org/10.5204/mcj.364

Hatipoğlu, M. (2021). Beta katsayilari aylik olarak değişir mi? körfez arap ülkeleri işbirliği konseyi ülkeleri üzerine bir araştirma. Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 4(1), 10-15. https://doi.org/10.32951/mufider.830152

Koç, E. (2020). İran ve Suudi Arabistan rekabetinin İsrail ve Filistin sorunu üzerinden analizi. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 7(2), 233-263. https://doi.org/10.26513/tocd.641494

Kulakaç, N. (2023). Determination of the relationship between examination anxiety and stress coping styles of students taking surgical diseases nursing course: a relationship-seeking study. Turkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences, 15(4), 914-921. https://doi.org/10.5336/nurses.2023-98231

Kwok, P. (2023). Book review: shadow education in the middle east: private supplementary tutoring and its policy implications. Journal of International Comparative Education, 12(1), 47-48. https://doi.org/10.14425/jice.2023.11.2.0612

Mucuk, H. (2023). El-aksa tufanı operasyonu ve türkiye'de kamuoyunun filistin algısı. Fikriyat, 3(2), 101-118. https://doi.org/10.61960/fikriyat.1402697

Neal, M. (2019). A dictionary of business and management in the middle east and north africa.. https://doi.org/10.1093/acref/9780191843266.001.0001

Okan, E. (2024). Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanması bağlamında filistin in tanınması sorunu. ihuhfd. https://doi.org/10.59831/ihuhfd.2024.20

Okyar, O. (2018). The relationship between the regime in iran and economic performance: is it possible to acquire peace in the middle east. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(2), 17-35. https://doi.org/10.26468/trakyasobed.502124

Özer, Ç. (2023). Uluslararası politika açısından filistin sorunu. Külliye, 582-605. https://doi.org/10.48139/aybukulliye.1360984

Saab, C., Al-Saber, F., Haddad, J., Jallo, M., Steitieh, H., Bader, G., … & Ibrahim, M. (2015). Effectiveness and tolerability of second-line treatment with vildagliptin versus other oral drugs for type 2 diabetes in a real-world setting in the middle east: results from the edge study. Vascular Health and Risk Management, 149. https://doi.org/10.2147/vhrm.s73703

Sağlam, H., Özerdoğan, N., Gürsoy, E., & Çağan, Ö. (2020). Çalışan kadınlarda emzirmenin başlatılma ve sürdürülme zamanıyla ilişkili faktörler. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 10(3), 468-480. https://doi.org/10.31020/mutftd.775842

Samancı, Y. (2024). Suriyeli öykücü ülfet el-idlibî'nin öykülerinde kadın, mavi perdeler (السَّتَائِر الزُّرْق) isimli öykü örneği. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 24(1), 216-240. https://doi.org/10.33420/marife.1466030

Saygin, E. (2018). Filistin'de kalkınmanın ekonomi politiği: parçalanmış siyasal, sosyal ve ekonomik kurumlar. Filistin Araştırmaları Dergisi, (3), 20-43. https://doi.org/10.34230/fiad.429267

Üçağaç, A. (2024). Çatışmadan uzlaşıya suudi arabistan-iran ilişkilerinin evrimini anlamak. İran Çalışmaları Dergisi. https://doi.org/10.33201/iranian.1536750

Yamak, T. (2020). Filistin/israil meselesinde açmazlardan çıkış için bir yol: ekonomi politik perspektif. Filistin Araştırmaları Dergisi, (7), 25-48. https://doi.org/10.34230/fiad.656277

Yetim, H. (2023). Fiyat arttırma ve negatif dengeleme stratejileri ekseninde çin'in körfez ve suudi arabistan siyaseti. Akademik İncelemeler Dergisi, 18(1), 182-205. https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1242590

Yıldız, B. (2020). Kalite odaklı liderliğin kalite performansı üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modeli ile analizi. Business and Economics Research Journal, 10(1), 149-165. https://doi.org/10.20409/berj.2019.160

Zrubka, Z., Rashdan, O., & Gulàcsi, L. (2020). Health economic publications from the middle east and north africa region: a scoping review of the volume and methods of research. Global Journal on Quality and Safety in Healthcare, 3(2), 44-54. https://doi.org/10.36401/jqsh-20-4

(2023). Trends and outlook of natural resource use in west asia.. https://doi.org/10.59117/20.500.11822/42812

ATAERKİLLİK KAVRAMI

Yalçın YÜCE

- Kurum Bilgisi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Bölümü Sivas/TÜRKİYE
- ORCID: 0009-0005-9286-6710
- Mail: yalcinyuce401@gmail.com

Fadime SUATA ALPASLAN

- Kurum Bilgisi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü İstanbul/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0003-0404-9381
- Mail: fsuataalpaslan@gmail.com

GİRİŞ

Ataerkillik terimi, erkek egemenliği anlamına gelen bir kavramdır. Türkçe' ye Fransızcadan girmiş olan kelime "Patriarka" patria (baba) kelimesinden türemiştir. Kısaca özetlenecek olursa ataerkil kavramı; erkek cinsiyetinin var olan baskın otoritesine bağlı olarak, çocukluk çağından itibaren başlayıp yaşamın her evresinde devam eden genişleyerek karşımıza çıkan toplumsal bir örgütlenme biçimidir. Erkek iktidarının hakim olduğu ataerkil yapılanmada kadın birey her ne kadar doğurganlık özelliğine sahip ve neslinin devamını sağlayan taraf olsa da erkekler kendi soylarının devamının kendi ellerinde oldukları kanaatindedir. Ataerkil yapının geçmişi insanlık tarihine kadar uzanır. Bu kavram, farklı toplumlarda farklı anlamlara gelse de bu toplumlarda kadına ve erkeğe sadece biyolojik özelliklerine bakılarak anlam ve roller yüklenmiştir.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramı, erkek ve kadın bireyler arasındaki hiyerarşik yapıyı oluşturur. Ataerkil sistemde; erkek öznel konumdadır ve bu hiyerarşik yapının en üstünde kadın ise alt seviyelerinde yer alır. Erkekler hemen her toplumda aktif ve olumlu olarak tanımlanırken kadınlar ise genelde pasif ve ikincil planda olan bireylerdir. Bu yüzden ötekileştirmeye mahkûm edilmiştir. Ataerkil sistem hakkında yapılan literatür araştırması çalışmanın konusunu oluşturur. Çalışmamızda Ataerkil sistemin anlamı, ataerkil sistemde erkeklik olgusu, erkekliğin toplumsal yaşamda edinimi ve bunun devamlılığının nasıl sağlandığı, toplumsal cinsiyet rolleri ve iktidar ilişkilerinin özellikleri, kadınların ataerkil yapının inşasındaki yeri ve kadının konumu konuları işlenmiş olup konular hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Çalışmanın amacı ise Ataerkil sistem hakkında detaylı ve açıklayıcı bilgiler vererek literatüre katkı sağlamaktır.

Ataerkillik kavramı nedir?

Ataerkillik kelimesinin kökeni batı dillerinde "Patriarka" patria (baba) kelimesinden türeyen ve Türkçe'mize Fransızcadan girmiş olan kelimedir. Erkek iktidarı anlamına gelmektedir (Resim 1). İngilizce anlamı "patrilocal" çiftlerin evlendikten sonra kadının kocası tarafına yerleşmesi anlamına gelmektedir. Kısaca ataerkil yapı erkeğin var olan baskın otoritesine dayalı bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Kadın doğurganlık özelliğiyle soy devamlılığına katkıda bulunurken, erkeklerde soyların devamlılığı kadınlar tarafından değil erkek tarafından sürdürülebileceği inancı baskındır. Nesil devamlılıklarının sadece kendi egemenlikleri altında olduğu inanışına sahip olan erkekler bu inanışla geçmişten günümüze kadar kendi yetki alanlarının sınırlarını genişletme eğiliminde bulunmuşlardır (Sultana & Altay, 2019).

.

Resim 1: Ataerkillik Nedir? (https://serbestiyet.com).

Ataerkil kavramı denildiği zaman bir toplumda yaşayan bireyin toplumsal cinsiyet bağlamında yaşadığı toplumunda var olan kültüre ve ya bulunduğu coğrafyaya göre değişen, bireylerin cinsiyetlerine göre edinmiş oldukları beklenen davranış biçimi, fiziksel görünüş, bireyde beklenen sosyal rol akla gelmektedir. Toplumda yerleşmiş olan toplumsal cinsiyet algıları bireye insan gözüyle bakmaktan çıkıp onları sadece cinsiyetlerine göre ayırt etmektedir.

Ataerkilliğin neredeyse hemen hemen beş bin yıllık bir geçmişi vardır ve toplumsal cinsiyet rolleri bu süre içinde belirlenmektedir. Bu kavram mekan ve zamana göre değişen dinamik bir yapıdır. Toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkek bireyler arasında hiyerarşik bir yapı meydana getirmektedir. Burada erkekleri sistemin başına özne konumuna getirir. Erkekler aktif konumda ve olumlu olarak tanımlanırken, bu hiyerarşik yapıda kadınlar ötekileştirilmekte, pasif bir konumda ve olumsuz olarak değerlendirilir. Ataerkil sistemde kadınlara ev kadınlığı, toplayıcılık, evdeki çocukların bakımı ve büyütülmesi, kölelik gibi iş bölümü ve toplumsal cinsiyet rolleri verilirken erkeklere tam tersi olarak askerlik, evin geçimini sağlama, avcılık ve güç gerektiren işleri yapma rolleri ön görülür (Resim 2) (Sultana & Altay, 2019).

Resim 2: Aterkil toplumlarda kadınlar için geleneksel roller (https://www.thesangaiexpress.com).

Bu kavram farklı kişiler tarafından farklı şekilde tanımlanmaktadır. Örneğin Mitchell ataerkil kavramını erkeğin kadını değiştirdiği sistemi anlatmak için kullanmaktadır (Mitchell, 1971). Başka bir feminist Walby, bu kavramı erkeğin kadınlara karşı uyguladığı baskı, kadınların erkekler tarafından istismar edildiği sosyal ve pratik yapıyı anlatmak için kullanır (Walby, 1990). Walby bir sistemi olarak tanımlamış olduğu ataerkil kavramı tanımlamalara göre toplumdaki biyolojik olan determinizm düşüncesini kabul etmeme karşısında insanlara yardımcı olur. Erkek ve kadınlar arasındaki güç, vücut yapısı ve biyolojik özellikleri göz önünde olduğunda cinsiyet özelliklerinin birbirinden farklı olması ve bu farklılıktan dolayı toplumun bireye yüklediği rolleri savunan bir düşüncedir. Benzer bir şekilde erkek bireyler genel olarak hükmeden tarafken, kadın öteki, ikincil planda olma düşüncesi savunulmaktadır (Sultana & Altay, 2019).

Erkeğin hakim olduğu ataerkil toplumda varlığını koruyan üst kurumlar, egemenliğe, özgürlük savaşına, kadın ruhuna, kadınlığa karşı vermiş olduğu savaşı, doğaya, bilim-sanat alanında da vermiştir. Bilim toplumda meta üretimin bir ayağı olmuştur. İnsan yaşamını devam ettirebilmek için her zaman üç içgüdü ile hayatlarını devam ettirmiştir. Birincisi beslenme, ikincisi barınma-korunma, üçüncüsü ise üremedir. İnsan yaşamını sürdürebilmesi içi doğada bir savaş halindedir. Hayatta kalma mücadelesi veren insanoğlu, anaerkil toplumdan ataerkil topluma geçiş ile birlikte, geçmişten günümüze kadar birçok sorunla savaşmıştır. Ataerkil sistem içerisinde olan insan için doğa, var olan kutsal yapısını çoktan yitirmiş ve insan için sadece sömürülecek bir yer haline gelmiştir (Kaya Erdem, 2012).

Bu sistem hem özel alanda hem de kamusal alanda her zaman karşımıza çıkmaktadır. Ataerkil düzen kadını eve hapsederken (ev işi, çocuk bakımı, temizlik, yemek vb.), erkeği ise ev dışındaki alana (kamu alanı, iş, siyaset vb.) alanlarda sınırlandırmıştır. Bundan dolayı kadının bu iki toplumsallaşma sürecinde ezildiği ve baskı altında kalması devamlılığını sürdürmektedir. Ancak baba-annenin kendilerine kurmuş olduğu aile yapısında, karşılıklı olarak göstermiş olduğu sevgi, saygı, sadakatle birlikte toplumsal cinsiyet sistemindeki bu ikili kutuplaşmayı az da olsa ortadan kaldırabilmektedir. Bu durum gerçekleştiğinde toplumunda sosyal ve kültürel alanda farklı cinsiyete sahip bireyleri tartışmak yerine bireye yönelik eylem ve gösterilen çabaların sonuçlarına cinsiyetler arası eşitsizliği kaldırmaya yarar sağlayacaktır (Korkmaz & Başer, 2019).

Kadın ve erkek bireyler arasındaki cinsiyete dayalı toplumsal cinsiyet rolleri ve iktidar ilişkileri

Toplumdaki cinsiyet sisteminin erkek ve kadın bireyler arasındaki iktidar ilişkini kapsıyor diyen Seidler (1994), kadınların ve erkeklerin karşılıklı olarak bir iktidar ortamı içinde anlaşabileceklerini savunmuşlardır. Blumen, (1984), bu konuda kadın ve erkek arasındaki, sorumluluk bilinci, kişilerin statü farkı, toplumun yüklediği roller gereği var olan kaynaklara eşitsiz olarak kontrol yetkisinin cinsiyetler arasındaki iktidar farkından kaynaklandığını söyler.

Toplumdaki yerleşmiş olan cinsiyetçi yapı, kadın ve erkek cinsiyeti arasındaki biyolojik farktan kaynaklı doğal bir sonuç olarak meşrulaşmıştır. Buda bireyi toplumsal pratiğin beraberinde getirmiş olduğu biçime göre şekillendirmeye, cinsiyetçi yaklaşımların doğal olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Toplumdaki bu algıyı Yaraman'ın (2009) düşüncelerini aktardığı Fransız Sosyolog Bourdieu, şu şekilde ifade ediyor; toplumda var olan ancak fark edilmeyen egemenlik alanlarının ayrışmış olduğunu söylemektedir. Alanlardaki simgesel sermaye onur, söz sahibi olma, saygı ve daha çok iktidar kaynaklıdır. Buradaki hiyerarşi ve gösterilen mücadele, alana ait olan sermayeye sahip olup olmamakla alakalıdır ve buna göre belirlenmektedir. Simgesel sermayeye bağlı olarak şekil alan egemenlik ilişkisi tutum ve davranışları, o alandaki bireylerde olan algıyı yönetip yönlendirecek alanları belirlemektedir. Örnek verilecek oluşa erkek cinsiyetin sadece erkek olmasından dolayı cinsiyet alanında sahip olduğu simgesel sermayeye bağlı olarak ataerkil alanlar tutum ve davranışları, o alandaki bireylerde olan algıları yönlendirir. Her ne kadar arka plana atılıp kabul edilmese de toplumda mücadelesi verilen, görünen bu cinsiyetçi ayrımcılığın kadınlar tarafından verildiği görülmektedir.

Başka bir alandan örnek veren Fransız sosyolog Yaraman (2009) kendi kuramında simgesel şiddeti şu şekilde açıklıyor. Simgesel sermayeye sahip olan bu alanlarda iktidar sahipleri, kendi ezdiklerine karşılık sanki onların kazanımlarıymış gibi bakmasına, bunu yaparken gönüllülük olarak esas alınan alanlar olduğunu açıklamaktadır. Var olan simgesel iktidarın devamlılığını sağlayan simgesel şiddetten uzak durmak bir yana dursun, kadınlar bu simgesel şiddete maruz kalmayı tercih ettiği, bundan hoşlandıkları, daha da ilerisi eğer kendilerine yapılmazsa bundan rahatsız olduğu görülmektedir. Örneklendirecek olursak kadınlar yaşadıkları alanda geleneksel olarak devam eden rollerinin ödüllendirilmesini ister. Anneler Günü' nün kutlanması gerektiğini düşünen çoğu anne, hatta anne olmayan kadınlar bile var olan ataerkil yapıya göre kendilerinin "Anneler Günü'nün" kutlanmasından büyük mutluluk duyar.

Günlük hayatta sık karşılaştığının kadınların kendi önemini onaylar tarzda, arkadaş olma ve evelenme teklifleri karşı taraftan erkekten gelmesini, ilk tanışma, nişan, evlilik vs. günlerinin erkek tarafından anımsanması, kapılarının partneri tarafından daha çok olmakla beraber bir erkek tarafından açılmasını beklemektedir. Özel günlerinde hediye bekleyen kadınlar, erkeklerin yaşı, kilosu, mesleği, boyu vb. özelliklerinin kadından daha fazla olmasını uygun bularak hayata geçirir. Hiyerarşik yapıda erkek iktidarını güçlü kılan tüm sayılan bu özellikler genelde kadınlar kendi gönülleri ile yapmaktadır. Hatta kendilerine yapılmazsa mutsuz olmaktadır. Kadınlar evlendikten sonra hem kendi soy isimlerini hem de eşinin soy ismini kullanmaktadır. Burada aslında babasını üzmek istemeyen kadınların uyguladığı, ancak erkek iktidarını birkaç yoldan pekiştiren bir durumdur. Baba üzülmesin eşe de gerekli olan saygıda eksik olmasın düşüncesi yatmaktadır. Bu uygulamada kadınların adının bile geçmemesinin bir diğer sakıncası ise kadının medeni durumunun eşinin isim ve soy isminde bu gösterge yüklü olmadığı halde bunun afişe edilmesidir. Bu uygulama apaçık bir kadın ve erkek arasındaki eşitlik ihlalidir (Korkmaz & Başer, 2019).

Temelinde iktidar ilişkisi yatan bu cinsiyetler arası eşitsizlikte iktidarın varlığında, güçlü olanlar ve zayıflar her zaman kesimler, kendi istekleri doğrultusunda bu alanda yer almakta ve kendilerini erkek benlikleri içinde konumlandıran kadınlar bu söylem içinde kendilerini konumlandırırlar. Bununla birlikte var olan ataerkil yapıda güçlü olan erkeğin her zaman zayıf kadın üzerinde kurduğu baskı, kadını büyük oranda indirgemeci bir yaklaşıma sokmaktadır. Bunun nedeni ise iktidarın içinde var olan güçlü kesim kadın ve ya erkek cinsiyetine değil, erkekliğe atfedilmektedir (Resim 3) (Korkmaz & Başer, 2019).

Resim 3: Ataerkil Toplumlarda Cinsiyet Rolleri (https://southasiajournal.net).

Ataerkil yapı ve erkek ve kadın arasındaki cinsiyetçilik algısı; doğal, ezeli, ebedi ya da evrensel olarak değil, yaşanmış olan belirli tarihsel, kültürel ve toplumsal koşulların yarattığı ürünlerdir. Bu nedenle erkeklik denilen olgu tarihsel süreç içerisinde yeniden inşa edilebilmektedir. Aslında erkek bireyler cinsiyetçi ve ataerkil bir yapıda olmaktan vazgeçseler kendilerinden ya da kimliklerinden bir şey kaybetmezler. Cinsiyetçilik ve ataerkillik insanlık tarihi kadar eski olsa da değiştirilmeleri ve değişilmesi mümkün olan şeylerdir. Ataerkil bir toplumda Dünya'ya gelmek erkeklerin elinde olmayabilir ancak bu yapının zamanla değişmesinde katkıda bulunmak tamamıyla kendi ellerindedir (Bozok, 2015).

Ataerkil toplumlarda erkeklik algısı

Erkek otoritesi denilen kavram ataerkil kelimesini tanımlayan bir kavramdır. Yani erkek otoritesine ve erkek egemenliği anlamına gelen, insanlık tarihi kadar eski olan toplumsal örgütlenme biçimlerinden bir tanesidir. Bu kavramın temelinde erkeğin kadından üstünlüğü gelmektedir, akrabalık soy grupları erkek tarafından belirlenir ve erkekler tarafından devam ettirilir. Egemenlik erkeğin elindedir. Peki, erkeklik nedir? Erkeklik kavramı karşımıza her dönemde farklı tanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal bir örgütlenme sonucu oluşan ataerkil bir toplumda erkeklik biyolojik bir cinsiyet anlamında erkeğin toplumda nasıl davranacağı, nasıl düşünüp sonuçta nasıl kararlar alacağı, sadece erkek olduğu için toplumun erkekten beklenen rol ve davranışların tümünü içermektedir (Berber vd., 2021).

Genel olarak erkekte var olması gereken bazı özellikler: kadınsılık içeren tüm davranışlardan uzak durma, belirli bir statüde olmak, başarılar elde etmek, ekmeğini kazanacak durumda olmak, kendine özgüvenli ve bağımsız olmak, şiddet, cesaret ve saldırganlık erkeğe atfedilen olmazsa olmaz olan özelliklerdir. Erkek egemenliğinin hakim olduğu ataerkil toplumda düzeni sağlamak için oluşmuş olan erkeklik kavramı kalıplaşmış halde ve kurallaştırılmıştır. Erkek daha doğmadan önce kendine anlamlar yüklenmiş erkek bir birey olmanın gereği benimsenmiş ve içselleştirilmiştir. Ancak biyolojik olarak erkek doğma diye bir olay yoktur. Erkeklik zaman içinde toplum tarafından oluşturulmuştur. Bu erkeklik oluşumu erkek birey doğmadan önce başlar ve hayatının son zamanlarına kadar devam eder. Erkek olmanın gereği ve doğal bir sonucu olarak görülen güçlü olma, tüm sorumlulukların erkeğin elinde olması ataerkil toplumun bir gerçeği haline gelmiş ve doğru olarak kabul görmüştür (Berber vd., 2021).

Bireylerin bağlı olduğu toplumda erkek ve kadına yüklenen rol ve sorumluluklar birbirinden farklılık göstermektedir. Kadınlar erkek evlatlarını hep bu tanımlamaların şekillendirmiş olduğu yapıya göre büyütüp, bu bağlamda yetişmesini sağlamışlardır. Örneğin bir annenin erkek çocuğu varsa, o çocuk kız bebekle oynayamaz, onun kullanacağı ve oynayacağı silah, oyuncak araba, mavi renkteki kıyafetlerdir. Erkeklik olgusu ile birlikte birey Ataerkil yapının getirmiş olduğu rol ve sorumluluklar etrafında hayatını şekillendirmiştir. Erkeklik toplumda onayı gerekli kılan bir algıdır. Eğer Türk toplumda bir erkek sünnet olmazsa bu olgunun dışında kalır. Daha sonra erkek birey askere gider, askerden döndükten sonra evini geçindirebilecek bir işe girer para kazanır, erkek arabayı kullanır ve son olarak evlenir. Hayatının geri kalanını bir kadın bireyle paylaşır. Erkekliğin getirdiği algı doğrultusunda, soyunu devam ettirebilecek çocuklara sahip olmanın gücü erkeğin elinde olan bir durumdur. Ataerkil bir toplumda bu döngü çocukluktan başlayıp sürekli devam eder ve toplum sürekli olarak erkeğe rol ve sorumluluklar yükler. Erkek birey tarafından bakılacak olursa onun toplumda var olma çabası ömrünün sonuna kadar devam eder ve bir mücadele içine sokar (Berber vd., 2021).

Ataerkil sistemin hâkim olduğu toplumda erkekliğin inşası

Erkek egemenliğin hâkim olduğu toplumlarda erkeklik kazanılan, inşa edilen ve kaybedilen bir durudur. Erkekliğin kazanılması inşa edilmesi toplumda ve bedensel olarak iki aşamadan geçmektedir. Ataerkil yapıya sahip olan Türk toplumunda askerlik, iş bulma, evlilik ve bir aile kurmak erkekliğe atılan bir adım olarak görülmektedir. Sünnet ise dini değerlerle temellendirilen erkek olma sürecindeki ilk bedensel adım olarak görülmektedir. Sünnet toplumumuz tarafından bireyin erkekliğe giden yolda attığı ilk adım olarak görülmekte ve kabul edilmektedir. Nihayetin toplum tarafından öngörülen bedensel ve toplumsal aşamaları geçen erkeğin bağlı

olduğu toplumdaki görevleri bitmiş değildir. Erkekliği getirdiği rol ve sorumluluklardan dolayı bu inşayı tamamlamış ve aşamalardan geçmiş olsa bile bunu koruyup gelecek nesillere aktarma görevi bitmemiştir. Her toplumda belirli bir toplumsal düzen vardır. Eğer erkek bu toplumsal düzene uymayıp bu düzeni bozacak hal ve hareketler sergiliyorsa erkekliğini kaybeder (Berber vd., 2021).

Ataerkil Yapıda Erkek Olmak İçin Neler Yapılır?

Bir erkek, erkeklik olgusunun kalıplarını öğrenmek için önce kendi çevresindeki kişileri gözlem altına alır daha sonra kendi içindeki erkekliği ortaya koyma çabasına girer. Bağlı olduğu toplumdaki değerleri gerçekleştirmek için büyük bir gayret harcar. Bu mücadele aslında erkeklerin kendi kimliklerini ortaya koymaktan ziyade toplumun erkeklere ısrarla dayattığı güçlü olma ve iktidarı elinde bulundurmadır. Her şeye ağlamamak, bir aileyi geçindirebilecek gücünü kendi elinde bulundurmak, hiçbir zaman zayıf yanlarını göstermemek, yani yönetilen taraf değil her zaman yöneten taraf olmak zorundadırlar. Bu durum toplumun beklentilerine uygun olması için erkekleri zor bir durumun içine sokmaktadır (Bozok, 2015)

Kısaca özetleyecek olursak, ataerkil yapıda erkek kendisi olmanın çok ötesinde toplumun beklentilerine uyan ve uygulayan biri olmayı tercih etmelidir. Erkekler bağlı olduğu iktidarda kendine yer edinebilmeleri için sürekli bir baskı altındadır. Eğer bir erkek erkekliğin getirmiş olduğu davranışlara uymazsa kendi erkekliğinden olma ya da kadınlaşma tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadır. Erkeklik denilen olguda erkek sürekli kendi erkekliğini kanıtlamak zorundadır. Kadınların yaptıkları davranış kalıplarından ya da kadın işi olarak isimlendirilen her türlü işi yapan erkeğin, erkekliğini kaybetme durumları oluşabilir. Kadınsal davranış sergileyen bu erkekler diğer erkek grupları tarafından hoş karşılanmaz. Bu durum erkek bireyleri diğer erkek bireylerle çatışma haline sokar. Erkekler kadın rolü içerisindeki her türlü eylem ve davranıştan uzak durması gerekmektedir (Berber vd., 2021).

Kadın bireylerin ataerkil sistem oluşumundaki etkileri

Ataerkil sistem içerisinde bulunan bir kadınının bu sistemin oluşumundaki rolü oldukça fazladır. Kadınların kendi istekleri olmadan erkek bireylerin kendi davranışlarının değişmesi ve gelişmesi beklenen bir durum değildir. Erkek birey tıpkı kadınlar gibi toplumun kendisinden beklentileri doğrultusunda, kendinden beklenen rol ve davranış kalıplarını istemiyor olsa da benimsemek ve bunu uygulamak zorundadır (Yavuz, 2015).

Erkek iktidarının baş gösterdiği ataerkil sistemde her şey erkek etrafında oluştuğu ancak kadının da yer aldığı geniş bir alandır. Ataerkil toplumda

çoğu kural erkek birey tarafından belirlenmekte olup kadınlar sadece varlığını devam ettirmek için erkek tarafından sınırları çizilen kurullara uymak zorunda kalmıştır. Ataerkil sistem, her ne kadar erkeklerin belirlemiş olduğu bir alan olsa da kadınların bu alan içerisinde beklenen rol ve davranış şekilleri vardır. Örnek verecek olursak; bu sistemde erkekler her ne kadar soylarının devamlılığının kendi elinde olduğunu düşünseler de kadınlar anne görevinde olarak bu kültürel sürecin başında yer almaktadır (Demren, 2003).

Bu sistemin kendi yapısında erkek ve kadının farklı rol ve davranışların temeli küçük yaşlardan itibaren başlar ve çocukluk döneminde erkek ve kadınlara belirgin bir şekilde cinsiyet kimlikleri kabul ettirilmektedir. Kadın ve erkek bireylere taşıdığı kimliklerine yönelik davranışlar konusunda teşvik eder ve bireyleri yapılması konusunda şartlandırır. Bu dönemde ataerkil yapının sağlam temelleri atılması sağlanır ve farklı alanlarda sosyal, siyasal, ekonomi ve dinlerde değişmez bir kural olarak tanımlanır (Heywood, 2014).

Dünyada her nerede olursak olalım erkek ve kadın bireye atfedilen özellikler her zaman tutarlı, parçalı ya da değişmez biçimde olmamaktadır. Birey anne veya babasından gönüllü ya da baskıyla bu sayılan özellikleri kabul etmekte hayatını ona göre şekillendirmektedir. Bireyin doğumdan itibaren başlayarak ömrü boyunca devam eden bu süreç hiyerarşik düzenin egemen olduğu, değişik ve karmaşık algı alanların olduğu kültürel değerlerin ve toplumun bulunduğu geniş bir ağ içinde birbirini sarmalan bir yapı olarak karşımıza çıkar. Bu yapıda kalıplaşmış kurallar vardır. Bu yüzden yapıyı tamamen ortadan kaldırsa bile sadece olumsuzluklar bir nebze azalacaktır (Segal, 1992).

Erkek ve kadınlar arasındaki davranış örüntülerindeki farklılık sadece karşı cinsler arasında değil, kadın ve diğer kadınlar arasında da vardır. Kadın cinsiyetine ait özellikler, biyolojik farklılıklardan daha çok genelde toplumsal bağlama dayanır. Hem cinsler arasında olan kadının diğer kadınlara meydan okunması, kendini diğer kadınlardan üstün görerek diğer kadınları değersizleştirmesi ve bu düzene kendini konumlandırdığı görülmektedir (Tekin, 2022).

Kadınlar birçok yerde dezavantajlı kesime girmektedir. Siyaset alanında da dezavantajlı kesimin içinde yer alan kadın, politika mercilerince yönetilmesi gereken bir halkın parçasıdır. İktidar sahipleri denetleyerek, gözetim altında bulundurarak, bireylerin sınırlarını belirleyerek yönlendirir ve bu şekilde hükümdarlığını devam ettirebilmektedir (Ramet, 1996). Toplumun her kesimine kaim olan düşünce yapısı ideoloji de erkek ve kadın bireyler arasındaki farklar doğumla başlar ve toplumsal düzen içerisinde ve kültürlenme süreci içinde beslenip büyür ve erkek ve kadını sürekli bir şekilde denetleyerek varlığını devam ettirir. Ancak kadını siyaset alanında çok az görmekteyiz. Bunun nedenini kadının doğası gereği olduğu düşüncesindedirler. Yani kısaca kadın ev ortamı ve ev sınırlarına ait olduğu

kabul edilir ve anaçlığı ve duygusal yönü fazla olduğu için o alanın dışına çıkamamaktadır (Kundakçı, 2010). Bu nedenle de var olan siyasal yapıyı oluşturan cinsiyetin erkek olması nedeni ile alınan tüm kamusal kararlarda bu gerçeğin yansıması oldukça doğal bir durumdur. Buda erkeği tahakkümde bulunan taraf olmasını sağlamaktadır. Karşılığında ise kadınlar tahakküm altında olan cinsiyettir. Kadınların kendi adına karar vermesi onların adına karar veren erkekler olduğu için kadınlar bazı toplumlarda genel olarak ikincil plandadırlar. Bu konuda M. Foucault' un (1992) belirttiği üzerine tahakküm kuran hangi cinsiyet olurda olsun, bunun sonucunda oluşacak olan yeni yapıda söylemlerin ve kurumların belirleyeni de o olacaktır, sözünü de unutmamak gerekmektedir.

Genel anlamda bakıldığında batı ve doğu kültürlerinde iktidar sahibi olan cinsiyet birbirinden farklılık göstermektedir. Batı kültürü tarafında bulunan erkekler, Doğu kültürü tarafında bulunan erkekleri; aile terbiyesi almamış, aşırı erkeklik duygusu ile dolu, barbar kesim olarak tanımlamaktadır. Doğulu erkekler ise batılı erkekleri; kılıbık, karısının himayesi altından çıkamayan, karısının uygunsuz davranışlarına göz yuman, sahte bir erkek olarak tanımlar (Sancar, 2013). Kadın, genel olarak tüm coğrafi yerlerdeki kültürlerde hep kadın üzerinden ifade edilmiş ve hep öznel konumda yer almıştır (Tekin & Demirel Değirmenci, 2022).

Kaynakça

Berber, A., Yağışlı, Ş., Demirci, D., Kayakçı, B. ve Akbulut, A. A. (2021). Ataerkil Toplumlarda Erkek Olmak. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi. *Sosyal Hizmet Bölümü Lisans Anabilim Dalı. Lisans Bitirme Projesi.* ss. 1-102

Bozok, M. (2015) Ataerkil ve Cinsiyetçi Erkeklikler, Erkeklik ve Erkekliklerin Eleştirisi, Profeminizm, Ben ve Kendim. İçinde, Akaltun, Ayşe. (der.) *Erkekler*. (ss. 29-38). Ankara: Nota Bene Yayınları.

Demren, Ç. (2003). Erkeklik, Ataerkillik ve İktıdar İlişkileri. *Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın.* Ankara. ss. 33-44.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu.* Çev. M. A. Kılıçbay. Ankara.

Heywood, A. (2014). *Siyasi İdeolojiler*. Çev. A. K. Bayram *et al*. Ankara.

Kaya Erdem, B. (2012). Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının "Avatar" Filmi Bağlamında İncelenmesi. *İletişim Çalışmaları Dergisi.* Sayı 1. ss.111-132.

Korkmaz, A. ve Başer, M. (2019). Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Ataerkillik ve İktidar İlişkiler. *STED.* 28 (1). ss. 71-75.

Kundakçı, F. S. (2010). "Feminizmde Yeni Yaklaşımlar: Judith Butler". Ed. H. Onur İnce, *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar Eleştiriler Farklılıklar Çözüm Arayışları.* Ankara: ss. 476-522.

Lipman-Blumen J. (1984). *Gender Roles And Power*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, ss:4.

Mitchell, J. (1971). *Women's Estat*e. Harmondsworth: Penguin.

Ramet, S. P. (1996). Gender Reversals And Gender Cultures-An Introduction. Ed. S. P. Ramet, *Gender Reversals And Gender Cultures.* London and New York. ss. 1-22.

Sancar, S. (2013). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul.

Segal, L. (1992). *Ağır Çekim Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler. (*Çev. V. Ersoy). İstanbul.

Seidler V. (1994). *Unreasonable Men, Masculinity and Social Theory*. London: Routledge. ss:104.

Sultana, A. ve Altay, S. (2019). Ataerkillik ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz. *Journal of Oriental Scientific Research (JOSR).* 1(23). ss. 417-427.

Tekin, N. (2022). *Kadın ve İdeoloji: Antalya Örnek Olay Araştırması*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi. Isparta.

Tekin, N. ve Demirel Değirmenci, S. (2022). Ataerkil Kültürde Kadın, Erkek ve Toplum İlişkisi. *MJH* XII. ss. 187-198.

Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Blackwell Publishers Ltd.: Oxford, UK and Cambridge USA.

Yaraman A. (2009). Modern Ataerkil Toplumsallaşma: "Erkeksi", "Erkekçi" Kadınlar. *Uluslarası Multidisipliner Kadın Kongresi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 13-16 Ekim.

Yavuz, Ş. (2015). Ataerkil Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Bir Erkek Şehri Trabzon Örneği. *Fe Dergisi* 7/1, ss. 116-130.

https://serbestiyet.com/yazarlar/ataerkil-kultur-6191/#google_vignette (2019). Ataerkil kültür. 30.11.2024 23.42.

https://www.thesangaiexpress.com/Encyc/2023/4/1/Senjam-VictoriaThe-8th-of-March-2023-marked-112-years-of-International-Women-s-Day-celebrations-.html (2023). Traditional norms for women in patriarchal society. 01.12.2024 00.55.

https://southasiajournal.net/the-normalization-of-patriarchal-gender-roles-a-view-through-two-court-judgements/ (2023). The Normalization of Patriarchal Gender Roles: A View Through Two CourtJudgements. 30.11.2024 23.57

2016-2020 DÖNEMİ İÇİN AKTİF BÜYÜKLÜK BAKIMINDAN TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNİN CAMELS DEĞERLENDİRME SİSTEMİ VE TOPSIS YÖNTEMİ İLE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ[1]

Büşra TUNAY

- Kurum Bilgisi: VakıfBank Edirne/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0003-1262-3048
- Mail: bsra.tnyy@hotmail.com

Enver Erdinç DİNÇSOY

- Kurum Bilgisi: Trakya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü Edirne/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-3927-0724
- Mail: erdincdincsoy@trakya.edu.tr

[1] Bu çalışma, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bankacılık ABD yüksek lisans programı mezunu Büşra TUNAY'ın tez çalışmasından türetilmiştir.

ÖZET

Bankaların pandemi dönemi ve öncesi için mali durumunun incelenebilmesi için literatür taraması yapılmış ve literatür taraması sonucunda en uygun analiz türü olarak Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri belirlenmiştir. Bu metotların analizi için veri edinimi CAMELS analizinin altında yer alan oranların hesaplanmasıyla elde edilen sonuçlar ile sağlanmıştır. Bu yöntemin uygulanabilmesi için ilk olarak ilgili bankaların bilanço ve gelir tabloları KAP' tan elde edilmiştir. Verilerin analiz edilebilirliği araştırılmıştır. Bankaların aktif büyüklüğüne göre sıralanması sonucunda ilk 6 banka ele alınmıştır. Bu 6 bankanın aktif büyüklükleri birbirine yakınlığı göz önünde bulundurulmuştur. T.C. Türkiye Ziraat Bankası A.Ş, Türkiye Halk Bankası A.Ş, Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O, Türkiye İş Bankası A.Ş, Türkiye Garanti Bankası A.Ş, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. bankaları çalışmada ele alınmıştır. Çalışmada, 2016-2020 yılları olmak üzere 5 yıla ait finansal tablolar, Excel tablosu oluşturularak çalışmaya uygun hale getirilmiştir. Elde edilen Excel tablolarında her yıl için Toplam ve Yabancı Para değerleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bankaların finansal tabloların analizi yapılabilmesi için hesap kalemleri birbirleriyle uyumlaştırılmıştır. Her banka için Çok Kriterli Karar Verme Analizleri yapılarak elde edilen sonuçlar yorumlanarak bankaların pandemi döneminden önceki ve sonraki durumları arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

TOPSIS ÇOKLU KARAR YÖNTEMİ

TOPSIS analizi çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir. Bu yöntemi Hwang ve Yoon tarafından 1981 yılında ortaya konulmuştur (Yıldırım ve Demirci, 2017). Hwang ve Yoon 1981 yılında TOPSIS yöntemini çözüm alternatifinin pozitif ideal çözüm noktasına en kısa mesafede olması gerektiği ve negatif ideal çözüm noktasına ise en uzak mesafede olması gerektiği varsayımı ile yapılmıştır (Demireli, 2010). Chen ve Hwang 1992 yılında yöntemi yeniden ele alarak geliştirmeler yapmışlardır.[2] TOPSIS analizi birçok analiz türü ile birleşerek kullanılabilir olması tercih edilme olasılığını arttırmaktadır (Ersoy ve diğerleri, 2020). İşletmelerin fonksiyonlarının etkili bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını öğrenmek için kullanılan yöntemlerdendir (Özkan, 2019). Bu yöntemde karar probleminin

[2] Alıntı: Eren, S.A, Çelik, İ. E. 2020

en ideal çözümlere yakınlığını analiz etmektedir (Akyüz, 2011: 73-77). İşletmelerin finansal performans ölçümünde çoğunlukla kullanılan yöntemlerdendir. Bilgiyi kullanan kişiler çok kriterli farklı problemler ile karşılaşmakta ve bu sorunların en kısa sürede, hızlı bir şekilde çözümlenmesi için bu yöntem kullanılmaktadır (Ersoy ve diğerleri, 2020). Temel mantık olarak pozitif ve negatif ideal çözüme belirlemeye dayanmaktadır.[3]

TOPSIS modelinin bazı özellikler içermektedir. Bu metodun basit ve kolay anlaşılan bir içeriğe sahiptir. Güçlü bir hesaplama becerisine sahip ayrıca sayısal değerler ile çalıştığı için farklı alternatifler arasındaki değişiklikler iyi bir şekilde ayırt edilebilmektedir. Basit matematiksel işlemler ile karar alternatifleri arasındaki ilişkileri görülmektedir. Kalitatif çeviri yapılmadan direk uygulama yapılabilmektedir. İyi mantık yapısına dayanan pozitif ve negatif ideal kümelerine önem veren kolay bir yöntemdir (Özden, 2009: 81-82). [4]

TOPSIS yöntemi 6 adımdan oluşmaktadır (Ustasüleyman, 2009: 37; Opricovic, Tzeng, 2004: 448; Eleren, Karagül, 2008: 7; Akkaya, 2004: 25; Yaralıoğlu, 2010). Birinci adım alternatiflerin kriterleri ve skorlarının birlikte yer aldığı bir karar matrisi oluşturulmalıdır[5]. 'A' harfi ile gösterilmektedir. Alternatifler ve kriterlerin alternatiflere karşı gösterdikleri özellikler listelenmektedir[6]. Karar matrisinin satır kısımlarında üstünlükleri sıralanacak karar noktaları yer almaktadır. Karar matrisinin sütunlarında ise karar vermek için kullanılacak değerlendirme kriterleri yer almaktadır. Bu karar matrisini karar verici tarafından hazırlanmalıdır (Dumanoğlu ve Ergül, 2010: 105). İkinci adımda karar matrisi standardize edilerek işleme devam edilmelidir. Bu karar matrisine 'Normalize Edilmiş Karar Matrisi' ya da 'Standart Karar Matrisi' adı verilmektedir. 'R' harfi ile gösterilmektedir (Dumanoğlu ve Ergül, 2010: 105). Kriterlerin puan ve özelliklerin karelerinin toplanması ve karekökünün alınması ile bu işlem gerçekleşmektedir. Üçüncü adımda yöntemde yer alan kriterlerin karar verme aşamasına ne derecede etki edebileceklerini gösteren kriter ağırlıkları ile standardize karar matrisindeki değerler çarpımı sonucunda ağırlıklı standardize karar matrisi elde etmiş olmaktayız. 'V' harfi ile gösterilmektedir. Değerlendirilecek faktörlerin

[3] Alıntı: Ersoy, B. Kaygusuz, M. Bozdoğan, T. 2020
[4] Alıntı: Eren, S.A, Çelik, İ. E. 2020
[5] Alıntı: Yıldırım F. Demirci E. 2017
[6] Alıntı: Demireli, E. 2010

ağırlık değerleri belirlenmelidir. Elde edilen ağırlıklar ile normalize edilmiş karar matrisinin her bir sütununda yer alan elemanları ile çarpılmalıdır. Bu adımda karar vericinin subjektif düşünceleri de devreye girmektedir. Bu adım sonucunda V matrisinin sütunları hesaplanmıştır. Dördüncü adımda ideal pozitif çözüm kümesi ile ideal negatif çözüm kümeleri oluşturulmaktadır. V matrisindeki sütun değerlerinin en büyük olanlarını fakat minimizasyon yönlü ise en küçük değerleri seçilmelidir. Yöntemde yer alan kriterlerin fayda ve maliyet açısından inceleme yapılarak işlemlerini gerçekleştirmektedir (Yaralıoğlu, 2010).[7] Maximum ve minimum değerler bu adımda belirlenmektedir.[8] Beşinci adımda bu elde edilen çözüm kümelerinin sapmalarını hesaplamaktadırlar. Bu sapmaların hesaplanmasında Euclidian uzaklık yaklaşımı kullanılmaktadır.[9] İdeal ve minimum noktaya olan uzaklıklar bu adımda hesaplanır. Altıncı adımda ise alternatiflerin ideal çözüme olan yakınlıkları hesaplanmaktadır. Bu adımda ideal ayrım ölçütleri kullanılmaktadır. Bu ölçütler doğrultusunda kriterler 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Oran değeri büyüdükçe ideal çözüme mutlak yakınlığı ifade etmektedir. Kriterler ideal çözüme yakınlık derecesine göre sıralama yapılmaktadır.

CAMEL YÖNTEMİ

Amerika Birleşik Devletleri tarafından geliştirilmiş ve ticari bankaların risk denetimi yapılırken bankaların genel durumunu anlamak ve uzaktan gözetim faaliyetlerinde kullanılan bir reyting sistemidir (Sakarya, 2010). CAMELS analizi 1979 yılında ortaya çıkarılmıştır (Gümüş ve Nalbantoğlu, 2015). CAMELS analizi yerinde denetim için otoriteler için veri kaynağı olan bir banka derecelendirme yöntemidir (Türker Kaya, 2001). CAMELS analizi uzaktan gözetim sisteminin ekonometrik modelleri arasında yer almaktadır (Çinko ve Avcı, 2008: 27). Bankaların finansal kırılganlıklarının ölçmede standart bir yaklaşım olabilmesi için bu kriterleri belirlemede Basel Bankacılık Denetim Komitesi görev almıştır. Tarihsel olarak finansal kırılganlıklar 1980'li yıllardan itibaren finansal serbestleşmenin gerçekleşmesi ile artış göstermiştir. Finansal kırılganlıkların en belirgin görüldüğü sektör bankacılık sektörüdür. Makro ekonomik

[7] Alıntı: Yıldırım F. Demirci E. 2017
[8] Alıntı: Demireli, E. 2010
[9] Alıntı: Yıldırım F. Demirci E. 2017

istikrarsızlık, sağlıksız kredi anlayışı, sağlıksız finansal yapı ve kurumların işleyişi, yetersiz piyasa disiplini ve denetimin yetersiz kalması gibi sorunlar bankacılık sektöründeki finansal kırılganlıkların yaşanma sebeplerindendir. Ülkelerde ve ekonomi alanında bankacılık sektörünün yeri büyük olduğu için burada yaşanan krizlerde sosyo-ekonomik açıdan etkileri büyük olmalıdır. Bankacılık sektörünün denetimi önem taşımaktadır (Arıçelik, 2010). Bu yöntem sadece ülke denetim otoriteleri haricinde uluslararası derecelendirme kuruluşları tarafından bankaların değerlendirilmelerinde kullanılmaktadır (Sakarya, 2010). İlk başta CAMEL analizi olarak kullanılmış1997 yılından sonra piyasa risklerine karşı duyarlılığı ifade eden 'S' harfi eklenmiştir. CAMELS analizinin adı içeriğinde yer alan 6 kriterin baş harflerinden meydana gelmektedir (Gündoğdu, 2017: 30). CAMELS analizinde yer alan bileşenler ile işletme ve bankaların büyüklükleri, işlemlerindeki zorluk dereceleri gibi faktörleri ele almaktadır (Karaçor ve diğerleri, 2017). Bankaların denetimi yapılırken hem nicel hemde nitel verilerden yararlanmaktadırlar. Banka hakkındaki gözlemleri de denetimde yer almaktadır. CAMELS analizi değerlendirilirken 1-5 arasında ölçeklendirme yapılmaktadır. '1' puan en yüksek performansı gösteren bankayı temsil etmektedir. '5' puan alan banka ise en kötü performansı sergileyendir. CAMELS analizinin notunu hesaplamak için her kriter hesaplanması sonucunda bu kriterlerin ağırlıklı bir ortalaması incelenmektedir (Türker Kaya, 2001).

CAMELS analizi 8 adımdan oluşmaktadır. İlk adımda veri seti oluşturulmaktadır. İkinci adımda veri setinin referans değerleri hesaplanmaktadır. Üçüncü adımda referans değerlerinin ilgili yıla bölünmesi ile endeks değerleri hesaplanmaktadır. Dördüncü adımda sapma değerleri bulunmaktadır. Oranların yönünün (+) ya da (-) olmasına göre sapma değerleri bulunmaktadır. Beşinci adımda elde edilen sapma değerleri ilgili oranların grup içindeki ağırlığına bölünerek sapma değerlerinin ağırlıkları hesaplanmaktadır. Altıncı adımda ağırlıklı sapma değerlerinin toplama işlemi yapılmaktadır. Yedinci adımda toplam ağırlıklı sapma değerleri gruptaki ağırlıkları ile çarpılarak sapma değerlerin grup bazı ele alınarak ağırlıkları hesaplanmaktadır. Sekizinci adım yani son aşamada grup bazında bulunan ağırlıklı sapma değerler toplanarak bankaların CAMELS değerleri bulunmaktadır (Gündoğdu, 2017: 31- 32).

CAMELS notu en son aşamada da 1-5 arasında bulunmaktadır (Gümüş ve Nalbantoğlu, 2015). Burada bankaların puanları ne kadar yüksek ise durumunun o kadar kötüye gittiğini göstermektedir. Bir banka '1' notunu almış ise en iyi banka unvanını alır iken '5' notunu alan bankanın durumu kötüye gittiği iflasın eşiğinde olduğunu göstermektedir (Türker Kaya, 2001: 1). Bileşenlerdeki ağırlıklı ortalama bankanın genel notunu belirlemektedir (Gökmen, 2007). Her bir sayı bir anlam içermektedir. '1' notu her bakımdan en güçlü banka anlamına gelmektedir. '2' notu genel anlamda bankanın güçlü olduğu anlamına gelmektedir. '3' notu bankanın sorunlu performans ve tatmin etmeyen yönleri bulunmaktadır (Gümüş ve Nalbantoğlu, 2015). Denetçi denetim yaparken problemli kısımlara önem vermelidir. Banka şoklardan etkilenebilmektedir. '4' notu kötü performans sergileyen banka anlamına gelmektedir (Gökmen, 2007). Ciddi sorunlu olan bankaları içeren nottur. '5' notu batma riski söz konusu olan bankalardır (Gümüş ve Nalbantoğlu, 2015). Bu notu alan bankaların çok ciddi sorunları vardır. CAMELS analizinde bir bileşende kullanılan rasyo başka bir bileşenin altında yer alarak o bileşeni de etkileyebilmektedir. Bir bankanın değerlendirilmesi isteniyorsa ilk önce bankanın sermaye yeterliliğine bakılmalıdır. Bankanın riskini değerlendirileceği zaman ise bankanın karlılığına ve aktif kalitesine bakılmaktadır (Gökmen, 2007).

C (Capital) Sermaye Yeterliliği: Bu kriter ile bankaların sermayelerinin yeterli olup olmadığı ölçülmektedir (Sakarya, 2010). Bankanın sermayesinin yeterli olması borçlu ve alacaklara güven sağlamaktadır. Uluslar arası piyasalarda fon kaynağı yaratabilmek için pasif yönetim uygulayabilmektedirler. Bankaların bilançolarında öz kaynaklar ile yabancı kaynaklar arasındaki dengenin sağlanması açısından önem arz etmektedir[10] (Keskin, 1986: 4). Bankaların sermayeleri miktar ve kalite açısından ele alan oranlar bu kriterin altında yer almaktadır (Sakarya, 2010). Optimal sermaye yapısını sağlamak için yabancı kaynaklar ile öz kaynaklar arasındaki maliyeti en düşük oranda tutulmalıdır (Gökmen, 2007). Amerika Birleşik Devletleri bu kriter adı altında denetim yaparken bazı faktörleri ele almaktadır. Bankaların büyüklüğü ele alınarak sermaye kalitesi ve düzeylerinin değerlendirmesini yapmaktadırlar. Acilen ek sermaye üretilmesi gerekilen dönemlerde kaynaklarının durumu göz önünde bulundurmaktadırlar. Bankaların sorunlu varlıkları için karşılık ayırıp ayırmadığını değerlendirmeye almaktadırlar.

[10] Alıntı: Gökmen, B. 2007

Yeniden değerleme koşullarını ele almaktadırlar. Banka ve işletmelerinin bilanço dışı gerçekleşen işlemlerden ortaya çıkan riskler değerlendirilmelidir. Banka ve işletmelerin karlılık durumu, büyüme planları, dağıtılmamış kar büyüklüğü, sermaye kaynaklarına erişimi değerlendirme yapılırken ele alınacak faktörlerdendir (Sakarya, 2010).

A (Asset) Varlık Kalitesi: Bankalar sermayesini çeşitli aktiflere bağlamaktadır. Bu aktiflerin gelir getirme olasılığına bakılır ve gelir getiriyor ise gelir getirme gücünün hesaplanmasıyla bankanın aktif gücü belirlenmektedir (Gökmen, 2007). En verimli şekilde kaynakların fon ve yatırımlar arasında dağılımının yapılmasını sağlayarak bankaların aktif kalitesinin arttırılması amaçlanmaktadır[11](Akgüç, 1995: 98). Bu kriterin altında hesaplanan oranlar ile işletme ve bankaların varlıklarının kalite ölçümü yapılmaktadır. Bilanço dışı işlemler, kredi riski, yatırım portföylerinin potansiyel kredi riski, kurumların sahip olduğu diğer gayrimenkul ve diğer varlıkların kalite ölçümü yapılmaktadır[12](Kılıç ve Fettahoğlu, 2005: 97). Portföy kalite ve riskini, uzun dönemli varlıklarının verimliliğini analiz etmekte kullanılmaktadır (Babar ve Zeb, 2011:4). Bankaların tahsilat becerilerini, bilgi ve belge iletim sistemlerini analiz etmekte kullanılmaktadır (Gümüş ve Nalbantoğlu, 2015).

CAMELS analizinde bankaların aktif kalitesini ölçümlerken bazı noktalar dikkate alınmalıdır. Kredi kullandırım sürecinde şartlar, yönetimin denetimi, risk değerlemesi, teminat alınımlarına dikkat edilmelidir. Sorunlu krediler tespit ve takip edilmelidir. Kredilerde karşılık ayırırken yeterli miktarda karşılaşılabilecek zararlar için karşılık ayrılmalıdır. Kredi risk düzeyi, bilanço dışı faaliyetler için verilen teminatlar, türev işlemlerin ve kredi limitleri incelenmelidir (Sakarya, 2010). Varlık yoğunlaşması, sorunlu varlık tahsilatındaki başarıları ve denetim ile yönetimin bilgi sistemlerinin durumları değerlendirilmelidir (Türker Kaya, 2001).

M (Management) Yönetim Kalitesi: Bankanın yönetim kapasitesi ve başarılarını tespit etmekte kullanılmaktadır (Gümüş ve Nalbantoğlu, 2015). Bu kriterde yönetim kurulu ve yönetimin görevleri, etkinliklerinde yaşanabilecek riskleri tanımlama- izleme- kontrolünü sağlamalıdır (Sakarya, 2010). Bankalar karlarını arttırırken varlık ve kaynaklarını belli bir risk

[11] Alıntı: Arıçelik, G. 2010

[12] Alıntı: Sakarya, Ş. 2010

düzeyinde tutmalı ve piyasanın yüksek seviyelerine çıkarmalıdır. İşletmenin yasa ve yönetmeliklerini güvenilir, sağlıklı bir faaliyet yürütme yetenekleri değerlemeye bu aşamada alınmaktadır [13](Demireli, Tükenmez ve Akaya, 2009).

ABD bu kriter değerlendirilirken bazı faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Banka kararları yönetim kurulu tarafından desteklenme şartları ele alınmalıdır. Yönetim işletme faaliyetlerini kontrol etmekle ve sektörün gelişim hızını, yeni ürünlerin takibini, oluşturulacak stratejileri belirlemeli ve bu kriter değerlemesinde ele almalıdır. Üretimde uygulanan politikalar uygunluğu, iç kontrol sistemlerinin yeterliliği, mevzuata uygun davranılıp davranılmadığı, yönetimin başarısı, bankaların başarı ve risk profilleri ele alınmalıdır. Bankaların yönetimdeki bilgi ve risk sistemleri yapısı, büyüklüğü, faaliyet alanlarındaki yeterlilikleri, yönetimde otorite dağılımı, yönetişimin kalitesi faktörleri göz önünde bulundurulmalıdır (Sakarya, 2010).

E (Earnings) Kazançlar (Karlılık): Bankalar kar elde etmek isterler. Çünkü faaliyetlerinin devamlılığını sağlamalıdırlar (Gökmen, 2007). Bu kriterde karlılık kalite ve sürdürülebilirlik açısından değerlemeye alınmaktadır (Şendurur ve Temelli, 2018). Bankanın karlılığı kısaca tarihi bakımından, kalite ve mevcudiyetinin devamlılığını sağlama açısından dikkatle değerlendirilmelidir (Sakarya, 2010). Bankaların elde ettikleri kar bilançolarında öz kaynaklar kalemi altında yer almaktadır. Bu durumda bankanın mali durumu güç kazanmaktadır. Bir banka kar elde edemediği durumda mevduat sahiplerine faiz ödeme gücünde azalma olacaktır (Gökmen, 2007). Bu kriterde bankaların karlılığı ele alınmaktadır. Bankalar şuan ki ve geçmişteki karlılık verilerini, dağıtılmamış karlarının miktarını, diğer bankalara göre karlılık seviyelerini ölçmede yararlanılmaktadır. Bankaların mevcut yapılarını sürdürebilirliklerini, kazançlarının kalitelerini değerlendirilmektedir (Gümüş ve Nalbantoğlu, 2015). Bankaların karlılık analizi yapılırken bankaların kar elde etme gücündeki değişimlerin devamlılığını dikkate almalıdırlar. Devamlılık arz etmeyen olumlu veya olumsuz durumların analizde yanıltıcı sonuçlara neden olmamalıdır. Bankaların kar elde ettiği kaynakların faaliyetlerinden mi yoksa bankacılık

[13] Alıntı: Arıçelik, G. 2010

dışı faaliyetlerden mi sağladığını analizde göz önünde bulundurulmalıdır (Gökmen, 2007).

ABD bazı faktörleri değerlendirmede göz önünde bulundurmaktadır. Kazançları istikrar açısından değerlendirilmeli, dağıtılmamış karların banka için yeterli sermaye oluşturup oluşturmadığını, elde edilen kazançların kaynakları ve kaliteleri ele alınmalıdır. Bütçelendirme ve yönetim bilgi sistemlerinin değerlemesi, işletmelerin kazançlarının piyasa riskine duyarlılığının ne ölçüde olduğu ön görülmelidir (Sakarya, 2010). Bankaların karlılıklarında istikrarını belirleyen oranlardır. İşletme dağıtılmayan karları ile yeteri kadar sermaye sağlayıp sağlayamayacağını, piyasa riskine ne derece duyarlı olduğunu ölçmektedir (Ersoy ve diğerleri, 2020).

L (Liquidity) Likidite Durumu: Bankalar para ve paraya kolay çevrilebilen varlıkları kendi bünyesinde bulundurmalıdır. Bankanın borçlarını zamanında ödeyebilme yeteneğini belirten likiditesidir[14] (Durer, 1988: 103). Banka likidite riski ortaya çıkaran olay vade ve faiz uyumsuzluğu olarak belirtilmektedir. Bankaların bilançolarında bu uyuma bakılmaktadır (Gökmen, 2007). Bankaların likidite durumlarını değerlendirirken ABD' de denetim yapılırken bazı faktörleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bankanın likidite durumu kaynak yönetimindeki etkinlik, stratejileri, yönetim bilgi sistemlerini göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. İşletme varlıklarını menkul kıymete dönüştürülme durumları ve acil durumlarda satışı yapılabilmesi durumları, mevduatlarının istikrarı ve gelişimleri, işletmenin kısa vadeli esnek fonlarına ne derecede bağımlı olduğunu kriteri değerlendirirken göz önünde bulundurulmalıdır (Sakarya, 2010). İşletmenin zaman değişimine göre likit varlıklarında ne derece değişim olacağını; kısa vadeli kredilerinin süreleri ile likitlerinin uyumunun olup olmadığı hesaplanmaktadır (Ersoy ve diğerleri, 2020). Bankaların fon kaynaklarının farklılaştırılma olanaklarını, para ve benzeri fon piyasalarına erişim kolaylığı, likidite kaynaklarının bugün ve gelecek için nasıl değerlendirileceği, likidite ihtiyacı bankaların mevcudiyetini olumsuz etkilemeden giderilmesi gerekmektedir (Sakarya, 2010).

S (Sensivity to market risk) Piyasa Riskine Duyarlılık: Bu kriterde ele alınan konu bankaların faizi, kurları, mal fiyatlarındaki değişim, hisse senedinin fiyat değişimlerinden kaynaklanan piyasa riskine olan duyarlılık söz

[14] Alıntı: Gökmen, B. 2007

konusudur. Bazı faktörler göz önünde bulundurularak değerleme yapılmalıdır. Bankaların ticaret ve döviz işlemlerinden kaynaklanacak piyasa riski, ticari olmayan işlemlerinde karşılaştığı piyasa riski ele alınmalıdır. Banka yönetimi bankanın karşı karşıya kaldığı piyasa riskini tespit etmeli ve kontrolünü başarılı bir şekilde gerçekleştirmelidir. Bankanın sermaye ve kazançları piyasadaki oluşabilecek olumsuz değişimlere olan duyarlılığı göz önünde bulundurulmalıdır (Sakarya, 2010). Ani değişimlere karşı bankaların yönetim becerilerini ölçmede kullanılmaktadır (Gümüş ve Nalbantoğlu, 2015).

METODOLOJİ

Bu çalışmada mevduat bankalarının 2020 yılının Eylül ayı aktif büyüklüklerine göre sıralamada yer alan ilk 6 banka ele alınmaktadır. Bankaların aktif büyüklüklerinin 400.000 milyon TL üzeri olan bankalar dikkate alınmıştır. Birbirine yakın aktif büyüklüğü bulunan bankalar ele alınarak analizde birbirinden aykırı sonuçların çıkması engellenmeye çalışılmıştır.

Bu durumda analizde ele alınan bankalar:

- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş. (Toplam Aktif Büyüklüğü: 923.689 milyon TL)
- Türkiye Halk Bankası A.Ş. (Toplam Aktif Büyüklüğü: 663.675 milyon TL)
- Türkiye Vakıflar Bankası T. A.O. (Toplam Aktif Büyüklüğü: 638.070 milyon TL)
- Türkiye İş Bankası A.Ş. (Toplam Aktif Büyüklüğü: 597.186 milyon TL)
- Türkiye Garanti Bankası A.Ş. (Toplam Aktif Büyüklüğü: 479.714 milyon TL)
- Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (Toplam Aktif Büyüklüğü: 468.592 milyon TL)

Bu çalışmada analiz yapılırken dikkate alınan yıllar 2016'dan 2020' ye kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu 5 yılın ele alınması pandemi öncesi ve sonrası dönemleri kapsamaktadır. Araştırmada ilgili veri setlerini elde edilebilmesi için çalışmada ele alınacak bankaların ilgili yıllardaki yıllık

finansal tablo veri setleri KAP' tan indirilerek elde edilmiştir. Bankaların faaliyet raporlarından bilgi elde edilmiştir.

Bankaların finansal performanslarının her anlamda incelenebilmesi için CAMELS yönteminin kategorileri ve bu kategorilerin altında yer alan oranlardan yararlanılmıştır. CAMELS yönteminin kategorilerinin altında birden fazla oran bulunduğu için oranlar arasında tercih yapılırken yapılan literatür taramasında oranlar ne sıklıkla kullanıldığına bakılmıştır. En sık kullanılan CAMELS oranlarına çalışmada yer verilmiştir. CAMELS yönteminde sadece oranların hesaplanması yapılmıştır. CAMELS yönteminin analizi tamamen gerçekleştirilmemiştir. CAMELS oranları hesaplanırken yararlanılan finansal tabloların 2018 yılı ve sonrasında TFRS 9' a göre tutulması kalem hesaplarında birleşme, isim değişikliği ya da o hesabın çıkarılması gibi değişimlere neden olunmuştur. Bu nedenle ilgili bankalar ile iletişime geçilmiştir. Oranlar gelen maile göre şekillendirilmiştir. Hesaplanan CAMELS oranları Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden olan TOPSİS yöntemi ile yapılacak analizde veri setimizi oluşturmaktadır. TOPSİS yöntemi çalışma için birden fazla oran ile çalışılması ve başka yöntemler ile kullanılabilmesi, işlem kolaylığı sağlaması, işletmelerin finansal performansını ölçmede sık kullanılan bir yöntem olması sebebiyle seçilmiştir.

RASYOLAR

Çalışmamızda CAMELS yönteminin oranları veri seti olarak kullanılmıştır. Analizimizde yer alan bankaların finansal performanslarının ölçülmesinde TOPSİS yöntemi kullanılmıştır.

CAMELS yönteminde ele alınan bankaların performans ölçümlemesi birçok açıdan ele alınabilmektedir. CAMELS oranlarının hesaplanabilmesi için bankaların finansal tabloları kullanılmıştır. CAMELS yönteminin içerisinde yer alan 17 oran ele alınarak hesaplama yapılmıştır.

CAMELS yönteminin adı ele alınan finansal göstergelerin yabancı kelimelerinin baş harflerinin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. CAMELS yönteminin ilk harfi olan "C" harfi "capital" kelimesi yani sermaye yeterliliği kriterinden elde edilmektedir. Bu performans göstergesinin hesaplanması ile bankaların sermaye yapısı ele alınmaktadır. Bu performans kriterinin hesaplanması için 4 oran belirlenmiştir. "C1" kriteri **"**Öz Kaynaklar / (Kredi + Piyasa + Operasyonel Riske Esas Tutar)" oranını temsil etmektedir.

“C2” kriteri ise “Öz Kaynaklar / (Kredi (karşı taraf kredi riski hariç)) + Piyasa + Operasyonel Riske Esas Tutar)” temsil etmektedir. “C1” kriteri ile “C2” kriteri arasındaki fark payda kısmından gelmektedir. “C1” kriterinde “karşı taraf kredi riski ile karşı taraf olmayan kredi riskinin toplamı” ele alınmaktadır. “C2” kriterinde ise “karşı taraf kredi riski” ele alınmamıştır. “C3” kriteri “Öz Kaynaklar / Toplam Aktifler” oranı için kullanılmıştır. “C4” kriteri “Net Dönem Kârı (Zararı) / Öz Kaynaklar” oranını temsil etmektedir.

CAMELS yönteminin ikinci harfi olan “A” harfi “Asset” kelimesinden gelmektedir. Bankaların varlıklarını ne kadar kaliteli kullandıklarını bu kriterde değerlendirilmektedir. “A1” kriteri “Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler” oranını ifade etmektedir. “A2” kriteri “Toplam krediler/ toplam mevduat” oranı için kullanılmaktadır.

CAMELS yöntemindeki “M” harfi “Management” kelimesinden gelmiştir. Bu harfin temsil ettiği kriter ile bankaların yönteminin kalitesi değerlendirilmektedir. “M1” kriteri “Şube Başına Net Kâr (Net Kâr/ Toplam Şube Sayısı)” oranını ifade etmekte ve (milyon TL) olarak hesaba alınmaktadır. “M2” kriteri “Faaliyet gideri/ toplam aktif” oranını ifade etmektedir.

CAMELS yönteminin “E” harfi “Earnings” kelimesi yani karlılık kriterini ifade etmektedir. “E1” kriteri “Net Dönem Kârı (Zararı) / Toplam Aktifler” oranını ifade etmektedir. “E2” kriteri “Vergi Öncesi Kâr / Toplam Aktifler” oranını ifade etmektedir. “E3” kriteri “Toplam gelirler / Toplam giderler” oranını ifade etmektedir.

CAMELS yönteminin “L” harfi “Liquidity” kelimesinden gelmektedir. Bu yöntemde likidite kriterini ifade etmektedir. “L1” kriteri “Likit Aktifler / Toplam Aktifler” oranını ifade etmektedir. “L2”kriteri“YP. likit aktifler / YP. Pasifler” oranını ifade etmektedir. “L3” kriteri “Likit Aktifler / Toplam Mevduat (LM)” oranını ifade etmektedir.

CAMELS yönteminin “S” harfi “sensivity to market risk” kelimesinden gelmekte ve bankaların piyasa riskine olan duyarlılığını ifade etmektedir. “S1” kriteri “YP Aktifler / YP Pasifler” oranını ifade etmektedir. “S2” kriteri “Döviz Pozisyonu (Yabancı Para Aktifler-Yabancı Para Pasifler) / Öz kaynaklar” oranını ifade etmektedir. “S3” kriteri “Net faiz geliri / Toplam Aktifler” oranını ifade etmektedir.

CAMELS yönteminde oranların hesaplanabilmesi için mali tablolardaki bazı kalemler kullanılmıştır. 2018 yılında bankalar finansal tablo düzenlerini TMS 39' a göre düzenlemeyi bırakmış ve TFRS9' a göre düzenlemeye başlamışlardır. Bu durumda kalemlerin bazıları iç içe geçmiş ya da farklı isimler almıştır. 2016 ve 2017 yılında "kredi ve alacaklar" kalemi olarak ele alınırken 2018 yılında yapılan değişiklikten dolayı "krediler (net)" kalemi ele alınmıştır. "C1 ve C2" oranlarında kullanılan riskler ile bankaların toplam şube sayıları faaliyet raporlarından elde edilmiştir. Vergi öncesi kar kaleminin bulunabilmesi için "sürdürülen faaliyetler vergi öncesi karı (zararı)" ile "durdurulan faaliyetler vergi öncesi karı (zararı)" kalemlerinin toplamı ele alınarak hesaplamalar yapılmıştır. Toplam gelirler kalemi ele alınırken "faiz gelirleri", "temettü gelirleri", "diğer faaliyet gelirleri", "net ücret ve komisyon gelirleri veya giderleri" kalemlerinin toplamı ele alınmıştır. Toplam giderleri kalemi ele alınırken "faiz giderleri", "kredi ve diğer alacaklar değer düşüş karşılığı", "diğer faaliyet giderleri" kalemlerinin toplamı olarak alınmıştır. Kredi ve diğer alacaklar değer düşüş karşılığı kalemi yerine 2018 yılında "beklenen zarar karşılıkları" ve 2020 yılında "beklenen zarar karşılıkları giderleri" kalemleri yer almıştır. 2016 yılında Likit aktifler hesaba katılırken "nakit değerler ve merkez bankası" kalemi, "para piyasalarından alacaklar" kalemi ve "satılmaya hazır finansal varlıklar (net)" kalemlerinin toplamı olarak ele alınmaktadır. 2016 ve 2017 yılında 'Satılmaya hazır finansal varlıklar' kalemi ele alınırken 2018 yılından sonra ' gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan finansal varlıklar' kalemi ele alınmıştır. YP. Likit Aktifler kalemi ise "nakit değerler ve merkez bankası" kaleminin yabancı para altında yer alan sayının alınması ile "mevduat" kaleminin yabancı para kısmındaki olan sayı ile toplanması sonucu bulunmaktadır. Yapılan çalışmada "takipteki krediler / toplam kredi ve alacaklar" oranı hesaplamadan çıkarılmıştır. 2016 ve 2017 yılında "takipteki krediler" kalemi yer almaktadır. 2018 yılında isim değiştirerek "donuk alacaklar" kalemi olarak yer almıştır. 2019 ve 2020 yıllarında "takipteki krediler" kalemi yerine kullanılabilecek herhangi bir kalem bulunamadığından sebeple hesaplanamamıştır.

2016 yılı için

CAMELS oranlarının 2016 yılı için bankaların finansal performanslarının hesaplanmış hali Tablo 1' de gösterilmiştir. Bankaların 2016 yılındaki hesaplamaları ele aldığımızda; C1 oranına baktığımızda en

yüksek değer 0,14 ile Garanti Bankası' na aittir. En düşük değere sahip olan banka ise 0,11 ile Yapı Kredi Bankası' na aittir. Ziraat Bankası ile İş Bankası 0,13 ile eşit çıkmışlardır. İş Bankası' nın özkaynak ve riskleri Ziraat Bankası'na göre daha fazla olması sonucu değiştirmemiş ve eşit çıkmıştır. Halk Bankası ile Vakıflar Bankası "C1" oran sonuçları 0,12 çıkarak eşitlik söz konusu olmuştur. Vakıf Bank'ın Halk Bankası'ndan daha fazla özkaynağa sahip olması risklerde bir azalmaya neden olmamıştır. Özkaynak en düşük risk taşıyan sermaye türlerinden biridir. Bu nedenle özkaynağı fazla olmasına rağmen riski de aynı oranda fazlalaşması bu iki bankanın oran sonuçlarının aynı olmasına sebep olmuştur. C2 oranını ele aldığımızda "C1" oranı ile aralarında büyük bir fark olmadığı gözlenmiştir. Diğer oran sonuçları aynı çıkarken sadece İş Bankası'nın sonucu 0,13'ten 0,14'e yükselmiştir. Bu durumda karşı taraf kredi riskinin riskler arasında küçük miktarlarda olması sonucunda hesaplamalarda çok büyük bir değişikliğe sebep olmamıştır. C3 oranı sonuçlarına baktığımızda en yüksek sonuç 0,11 ile İş Bankası ve Garanti Bankası'na aittir. 0,09 ile Halk Bankası ve Vakıf Bankası en düşük değerlere sahiptirler. 0,10 ile Yapı Kredi Bankası ile Ziraat Bankası sıralamanın ortalarında kalmaktadırlar. Bu oranda özkaynakların aktif toplamının içerisinde ne kadar büyüklüğe sahip olduğunu görebilmekteyiz. C4 oranında en yüksek sonuç 0,18 ile Ziraat Bankası'dır. En düşük değer ise 0,11 ile Yapı Kredi Bankası'na aittir. Halk Bankası ile İş Bankası sonuçları 0,12 çıkmış ve eşit oldukları görülmüştür. 0,14 ile Vakıflar Bankası ile Garanti Bankası sonuçları eşit çıkmıştır. Bu durumda eşit sonuca sahip olan bankaların net karı özkaynakları içerisindeki büyüklüğünün aynı olduğunu göstermektedir. A1 oranında en yüksek sonuç 0,68 ile Vakıflar Bankası'na aittir. En düşük değer ise 0,60 ile İş Bankası çıkmıştır. Halk Bankası'nın A1 sonucu 0,67 çıkmıştır. Ziraat Bankası ve Yapı kredi Bankası'nın 0,66 ile ortalama bir sonuç elde edilmiştir. Garanti Bankası oran sonucu 0,65 çıkmıştır. A1 oranında bankaların aktifleri içerisinde kredi ve alacaklarının büyüklüğünü görmemizi sağlamaktadır. Bankaların en büyük gelir kaynağı krediler ve alacaklarıdır. Bu durumda oran ne kadar yüksek çıkmış ise iyi yönü gelirinin yüksek olması ve kendi borçlarını ödeyebilmesi anlamına gelmektedir. Olumsuz yönü ise verilen kredilerin geri dönmeme olasılığıdır. Geri ödemesi yapılmamış olan kredilerin olması da bu oranı yükseltmiş olabilmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. A2 oranında en yüksek değere sahip olan banka 1,26 ile İş Bankasıdır. Oranda en düşük çıkan değer 1,05 ile Ziraat Bankasına aittir. 1,18 ile Vakıf Bankası bu oranda ikinci yüksek değere sahiptir. 1,14 ile üçüncü sırada yer alan banka ise Yapı Kredi Bankasıdır. Daha sonra ardından

1,13 ile Garanti Bankası gelmiştir. Halk Bankası 1,06 ile Ziraat Bankası'nın bir sıra önüne geçmektedir. Bankaların mevduatlarının içerisinde kredi ve alacakların büyüklüğünü bu oran ile görebilmekteyiz. M1 en yüksek değer 5323,56 ile Garanti Bankası'na aittir. En düşük değer ise 2641,93 ile Halk Bankası'na aittir. Garanti Bankası'ndan sonra 3854,94 ile Ziraat Bankası ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada 3700,19 ile İş Bankası yer almaktadır. İş Bankası'ndan sonra 3133,33 ile Yapı Kredi Bankası gelmektedir. Vakıf Bankası 3029,23 sonuç ile Halk Bankası'ndan bir tık öne geçmektedir. Bankaların net karının şubelere dağılımı görülmektedir. M2 oranında en yüksek değer 0,03 ile İş Bankası'na aittir. Geri kalan tüm bankaların oran sonuçları 0,02 çıkmıştır. M2 oranı ile bankaların toplam aktifleri ile faaliyet giderlerini karşılama oranına bakılmaktadır. E1 oranının en yüksek değeri 0,02 ile Ziraat Bankası ve Garanti Bankası'na aittir. Diğer tüm bankalar 0,01 oran sonucuna sahiptir. Bu oranda bankaların aktiflerinin içerisinde dönem karlarının ne büyüklükte yer kapladığı görülmektedir. Ziraat ve Garanti Bankası bu oranda bir adım öne geçmektedir. E2 oranında 0,02 ile Ziraat Bankası, Vakıf Bankası, İş Bankası ve Garanti Bankası birinci sırayı almaktadır. 0,01 ile Yapı Kredi Bankası ile Halk Bankası bir adım geride kalmışlardır. Banka aktiflerinin içerisinde vergi öncesi karının ne büyüklükte olduğunu göstermektedir. Bu oran yanıltıcı olabilmektedir. Vergi kesilmediği için berrak bir kar oranı elde edilememektedir. Vergiler kesildikten sonra daha net bir yorum yapılabilmektedir. E3 oranında en yüksek değer 1,39 ile Ziraat Bankası'na aittir. 1,35 ile Garanti Bankası ikinci sıradadır. Üçüncü sırada 1,28 ile İş Bankası yer almaktadır. Halk Bankası, Vakıf Bankası ve Yapı Kredi Bankası 1,18 ile sonuncu sırada yer almaktadır. Bu oranda bankaların toplam gelirlerin toplam giderlere oranı görülmektedir. Bu oranın 1'in üzerinde olması gerekmektedir. Çünkü bankalar gelirleri ile giderlerini karşılamalıdırlar. L1 oranında en yüksek değer 0,27 ile Ziraat Bankası'na aittir. İkinci sırada 0,23 ile İş Bankası yer almaktadır. Üçüncü sırada 0,20 ile Halk Bankası yer almaktadır. Vakıf bankası ve Yapı Kredi Bankası oran sonucu 0,19 çıkmıştır. En düşük değer 0,15 ile Garanti Bankası'na aittir. Bu oran ile aktiflerin içerisinde hızlı nakde çevrilebilen aktiflerin ne kadar büyüklükte olduğunu görebilmekteyiz. Bu durumda borçların ödenmesinde hızlı nakde çevrilebildikleri için daha kolaylık sağlayacaklardır. L2 oranında en yüksek değer 0,93 ile Halk Bankası'na aittir. İkinci sırada 0,92 ile Ziraat Bankası yer almaktadır. Üçüncü sırada Garanti Bankası ve Yapı Kredi Bankası 0,74 ile yer almaktadır. 0,70 oran sonucu ile Vakıf Bankası yer almaktadır. İş Bankası bu oranda 0,68 değer çıkmıştır. L3 oranında en yüksek

değer 0,48 ile İş Bankası'dır. İkinci sırada 0,43 ile Ziraat Bankası gelmektedir. Üçüncü sırada 0,34 ile Vakıf Bankası gelmektedir. Daha sonra 0,33 ile Yapı Kredi Bankası gelmektedir. Halk Bankası 0,31 oran sonucu çıkmıştır. En düşük değer 0,27 ile Garanti Bankası'na aittir. Banka mevduatları içerisinde likit aktiflerin büyüklüğüne bakılmaktadır. S1 oranında en yüksek değer 1,06 ile Ziraat Bankası'na aittir. İkinci sırada 0,98 ile Halk Bankası gelmektedir. Ardından 0,96 ile Vakıf Bankası gelmektedir. 0,92 sonuç ile Yapı Kredi Bankası, Vakıf Bankası'nı takip etmektedir. İş Bankası'nın bu oranda sonucu 0,89 çıkmıştır. En düşük değer 0,86 ile Garanti Bankası'na aittir. Yabancı para aktiflerin yabancı para pasiflere oranına bakılmaktadır. S2 oranında en yüksek değer 0,19 ile Ziraat Bankası'na ait iken en düşük değer -0,65 ile Garanti Bankası'na aittir. İkinci sırada -0,10 ile Halk Bankası gelmektedir. Üçüncü sırada -0,16 ile Vakıf Bankası yer almaktadır. -0,42 Yapı Kredi Bankası'nı takip etmektedir. -0,45 ile İş Bankası sırayı takip etmektedir. Bu oranda yabancı para aktiflerinden yabancı para pasif kalemi çıkartılıp özkaynaklara oranlanmasıyla elde edilen sonuçlardır. S3 oranında en yüksek değer 0,04 ile Ziraat Bankası ve Garanti Bankası ilk sırada yer almaktadır. Diğer bankaların oran sonuçları 0,03 çıkmıştır. Bankaların aktiflerinin içerisinde net faiz gelirlerinin büyüklüğüne bakılmaktadır. Burada sonuçlar birbirine çok yakın çıkmıştır.

2017 yılı için

CAMELS oranlarının 2017 yılı için bankaların finansal performanslarının hesaplanmış hali Tablo 2'de gösterilmiştir. 2017 yılında C1 oranı için en yüksek değer 0,15 ile Garanti Bankası'na ait iken en düşük değer 0,11 ile Yapı Kredi Bankası'na aittir. C2 oranında sonuçlar "C1" oranı ile aynı çıkmıştır. C3 oranında en yüksek değer 0,12 ile Garanti Bankası'na aittir. En düşük değer ise 0,08 ile Halk Bankası ve Vakıf Bankası'na aittir. C4 oranında en yüksek değer 0,18 ile Ziraat Bankası'na ait iken en düşük değer ise 0,11 ile İş Bankası'na aittir. A1 oranında en yüksek değer 0,69 ile Ziraat Bankası'na ait iken en düşük değer ise 0,61 ile İş Bankası'na aittir. A2 oranında en yüksek değer 1,29 ile İş Bankası'na ait iken en düşük değer ise 1,06 ile Halk Bankası'na aittir. M1 oranında en yüksek değeri 6757,80 ile Garanti Bankası'na aittir. Bu durumda şubeleri ile en yüksek karı sağlayan banka konumundadır. En düşük değer ise 4120,82 ile İş Bankası'na aittir. Bu durumda banka ya atıl olarak fazla şube açmış ya da şubelerini işlem hacmi az olan bölgelere açmış olabilir diye yorumlayabilmekteyiz. M2 oranını en

yüksek değeri 0,03 ile İş Bankası'na aittir. Diğer bankaların oran sonuçları anıdır ve 0,02 çıkmıştır. E1 oranında çıkan en yüksek değer 0,02 ile Ziraat Bankası ve Garanti Bankası'na ilk sırada yer almaktadır. Diğer bankalarımız 0,01 ile ikinci sırada yer almaktadır. Oranlar birbirine çok yakın çıkmıştır. Ufak yüzdelerle Ziraat ve Garanti Bankası bir adım öne çıkmaktadır. E2 oranında 0,03 ile Ziraat Bankası en yüksek sonuca sahiptir. En düşük sonuç ise 0,01 ile Yapı Kredi Bankası'na aittir. Diğer bankalarımız ise 0,02 ile ikinci sırada yer almaktadır. E3 oranında 1,43 ile en yüksek değer Garanti Bankası'na aittir. Ziraat Bankası 1,41 ile ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada 1,27 ile İş Bankası yer almakta ve en düşük sonuca ise 1,22 ile geriye kalan bankalarımız sonuncu sırada yer almaktadır. L1 oranında 0,24 ile birinci sırada yer alan banka Ziraat Bankası'dır. sırada yer alan bankamız Ziraat Bankası'dır ve hemen ardından 0,91 ile Halk Bankası ikinci sırayı almaktadır. 0,68 ile en düşük değere sahip bankamız İş Bankası'dır. Vakıf Bankası ise 0,16 ile sonuncu sırada yer almaktadır. L2 oranında 0,92 ile birinci L3 oranında 0,45 ile en yüksek değere sahip bankamız İş Bankası olmakla birlikte 0,28 ile en düşük değere sahip bankamız Vakıf Bankası olmaktadır. S1 oranında birinci sırada Halk Bankası yer almakta ve oran sonucu 0,97'dir. En düşük değer 0,82 ile Yapı Kredi Bankası'na aittir. S2 oranında en yüksek değer -0,11 ile Halk Bankası iken en düşük değer -1,04 ile Yapı Kredi Bankası'dır. Eksi işaretli olmasının nedeni bankaların yabancı para pasiflerinin yabancı para aktiflerinden fazla olmasından kaynaklanmaktadır. S3 oranında sonuçlar birbirine çok yakındır. 0,04 çıkan sonuçlar ile Ziraat ve Garanti Bankası ilk sırada yer almaktadır. Diğer bankalarımızın oran sonuçları 0,03çıkmıştır.

Tablo 1: Bankaların 2016 yılı CAMELS Oranları

ORANLAR	SERMAYE YETERLİLİĞİ (C)				AKTİF KALİTESİ (A)		YÖNETİM KALİTESİ (M)		KÂRLILIK (E)			LİKİDİTE (L)			PİYASA RİSKİNE DUYARLILIK (S)		
BANKALAR	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	0,13	0,13	0,1	0,18	0,66	1,05	3854,94	0,02	0,02	0,02	1,39	0,27	0,92	0,43	1,06	0,19	0,04
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	0,12	0,12	0,09	0,12	0,67	1,06	2641,93	0,02	0,01	0,01	1,18	0,2	0,93	0,31	0,98	-0,1	0,03
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	0,12	0,12	0,09	0,14	0,68	1,18	3029,23	0,02	0,01	0,02	1,18	0,19	0,7	0,34	0,96	-0,16	0,03
Türkiye İş Bankası A.Ş.	0,13	0,14	0,11	0,12	0,6	1,26	3700,19	0,03	0,01	0,02	1,28	0,23	0,68	0,48	0,89	-0,45	0,03
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	0,14	0,14	0,11	0,14	0,65	1,13	5323,56	0,02	0,02	0,02	1,35	0,15	0,74	0,27	0,86	-0,65	0,04
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	0,11	0,11	0,1	0,11	0,66	1,14	3133,33	0,02	0,01	0,01	1,18	0,19	0,74	0,33	0,92	-0,42	0,03

Tablo 2: Bankaların 2017 yılı CAMELS Oranları

ORANLAR	SERMAYE YETERLİLİĞİ (C)				AKTİF KALİTESİ (A)		YÖNETİM KALİTESİ (M)		KÂRLILIK (E)			LİKİDİTE (L)			PİYASA RİSKİNE DUYARLILIK (S)		
BANKALAR	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	0,14	0,14	0,11	0,18	0,69	1,12	5050,66	0,02	0,02	0,03	1,41	0,24	0,92	0,39	0,92	-0,3	0,04
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	0,12	0,12	0,08	0,16	0,66	1,06	4193,39	0,02	0,01	0,02	1,22	0,18	0,91	0,29	0,97	-0,11	0,03
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	0,12	0,12	0,08	0,17	0,66	1,18	4255,88	0,02	0,01	0,02	1,22	0,16	0,72	0,28	0,94	-0,29	0,03
Türkiye İş Bankası A.Ş.	0,14	0,14	0,11	0,11	0,61	1,29	4120,82	0,03	0,01	0,02	1,27	0,21	0,68	0,45	0,84	-0,68	0,03
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	0,15	0,15	0,12	0,15	0,64	1,14	6757,8	0,02	0,02	0,02	1,43	0,17	0,76	0,3	0,83	-0,73	0,04
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	0,11	0,11	0,09	0,12	0,63	1,17	4173,3	0,02	0,01	0,01	1,22	0,21	0,77	0,39	0,82	-1,04	0,03

2018 yılı için

CAMELS oranlarının 2018 yılı için bankaların finansal performanslarının hesaplanmış hali Tablo 3'de gösterilmiştir. 2018 yılında C1 oranı için en yüksek değer 0,14 ile Garanti Bankası'na ait iken en düşük değer 0,11 ile Halk Bankası'na aittir. C2 oranında sonuçlar "C1" oranı ile aynıdır fakat tek farkı Garanti Bankası'nın sonucu 0,14'ten 0,15'e yükselmiştir. Bu durumda karşı taraf riskinin oranda yer almaması küçükte olsa bir farklılık yaratmıştır. . C3 oranında en yüksek değer 0,12 ile Garanti Bankası'na aittir. En düşük değer ise 0,08 ile Halk Bankası ve Vakıf Bankası'na aittir. C4 oranında en yüksek değer 0,16 ile Ziraat ve Vakıf Bankası'na ait iken en düşük değer ise 0,09 ile Halk Bankası'na aittir. A1 oranında en yüksek değer 0,70 ile Ziraat Bankası'na ait iken en düşük değer ise 0,61 ile İş Bankası'na aittir. A2 oranında en yüksek değer 1,25 ile Vakıf Bankası'na ait iken en düşük değer ise 1,03 ile Halk Bankası'na aittir. M1 oranında en yüksek değeri 7172,41 ile Garanti Bankası'na aittir. Bu durumda şubeleri ile en yüksek karı sağlayan banka konumundadır. En düşük değer ise 2688,91 ile Halk Bankası'na aittir. M2 oranını en yüksek değeri 0,02 ile Vakıf ve İş Bankası'na aittir. Diğer bankaların oran sonuçları anıdır ve 0,01 çıkmıştır. E1 oranında çıkan en yüksek değer 0,02 ile Ziraat Bankası ve Garanti Bankası'na ilk sırada yer almaktadır. Diğer bankalarımız 0,01 ile ikinci sırada yer almaktadır. Oranlar birbirine çok yakın çıkmıştır. E2 oranında 0,02 ile tüm bankalar en yüksek sonuca sahip iken sadece en düşük sonuç olan banka 0,01 ile Halk Bankası'dır. E3 oranında 1,43 ile en yüksek değer Ziraat Bankası'na aittir. En düşük sonuç 1,15 ile Halk Bankası'na aittir. L1 oranında 0,22 ile birinci sırada yer alan banka Ziraat ve Yapı Kredi Bankası'dır. 0,10 ile en düşük değere sahip bankamız Halk Bankası'dır. L2 oranında en yüksek değere sahip bankamız Halk Bankası iken en düşük değere sahip bankamız İş Bankası'dır. L3 oranında yapı kredi ilk sırada 0,40 ile yer alırken sonuncu sırada 0,13 ile Vakıf Bankası yer almaktadır. S1 oranında Halk Bankası en yüksek sonuca sahiptir. En düşük sonuca sahip olan bankamız Yapı Kredi Bankası'dır. S2 oranında -0,85 ile Yapı Kredi Bankası son sırada yer alırken -0,31 ile Vakıf ve Ziraat Bankası ilk sırada yer almaktadır. S3 oranında 0,05 en yüksek değer ile ilk sırada Garanti Bankası yer almaktadır. Sonuncu sırada 0,02 değer ile Halk Bankası yer almaktadır.

2019 yılı için

CAMELS oranlarının 2019 yılı için bankaların finansal performanslarının hesaplanmış hali Tablo 4'Te gösterilmiştir. 2019 yılında C1 oranı için en yüksek değer 0,15 ile Garanti Bankası'na ait iken en düşük değer 0,10 ile Halk ve Vakıf Bankası'na aittir. C2 oranında en yüksek değer 0,16 ile Garanti Bankası'dır. En düşük değer ise 0,10 ile Halk Bankası olmaktadır. C3 oranında en yüksek değer 0,13 ile Garanti Bankası'na aittir. En düşük değer ise 0,07 ile Halk Bankası'na aittir. C4 oranında en yüksek değer 0,11 ile Garanti Bankası'na ait iken en düşük değer ise 0,07 ile Halk Bankası'na aittir. A1 oranında en yüksek değer 0,69 ile Ziraat Bankası'na ait iken en düşük değer ise 0,58 ile İş Bankası'na aittir. A2 oranında en yüksek değer 1,16 ile Vakıf Bankası'na ait iken en düşük değer ise 1,00 ile Garanti ve Ziraat Bankası'na aittir. M1 oranında en yüksek değeri 6819,60 ile Garanti Bankası'na aittir. Bu durumda şubeleri ile en yüksek karı sağlayan banka konumundadır. En düşük değer ise 2267,61 ile Halk Bankası'na aittir. M2 oranını en yüksek değeri 0,02 ile İş Bankası'na aittir. Diğer bankaların oran sonuçları aynıdır ve 0,01 çıkmıştır. E1 oranında çıkan en yüksek değer 0,01 ile tüm bankalar birinci sırada yer almakta iken sadece bir banka 0,005 ile Halk Bankası sonuncu sırada yer almaktadır. Oranlar birbirine çok yakın çıkmıştır. E2 oranında 0,01 ile tüm bankalar en düşük sonuca sahip iken sadece en yüksek sonuç olan banka 0,02 ile Garanti Bankası'dır. E3 oranında 1,39 ile en yüksek değer Garanti Bankası'na aittir. En düşük sonuç 1,20 ile Halk Bankası'na aittir. L1 oranında 0,24 ile birinci sırada yer alan banka Ziraat Bankası'dır. 0,11 ile en düşük değere sahip bankamız Halk Bankası'dır. L2 oranında en yüksek değere sahip bankamız Halk Bankası iken en düşük değere sahip bankamız Vakıf Bankası'dır. L3 oranında İş ilk sırada 0,38 ile yer alırken sonuncu sırada 0,17 ile Halk Bankası yer almaktadır. S1 oranında Halk Bankası en yüksek sonuca sahiptir. En düşük sonuca sahip olan bankamız Ziraat Bankası'dır. S2 oranında -1,00 ile Vakıf Bankası son sırada yer alırken -0,53 ile Halk Bankası ilk sırada yer almaktadır. S3 oranında 0,05 en yüksek değer ile ilk sırada Garanti Bankası yer almaktadır. Sonuncu sırada 0,02 değer ile Halk Bankası yer almaktadır.

2020 yılı için

CAMELS oranlarının 2020 yılı için bankaların finansal performanslarının hesaplanmış hali Tablo 5'te gösterilmiştir. 2020 yılında C1 oranı için en yüksek değer 0,14 ile Garanti, İş ve Ziraat Bankası'na ait iken en düşük değer

0,10 ile Halk Bankası'na aittir. C2 oranında en yüksek değer 0,15 ile Garanti ve Ziraat Bankası'dır. En düşük değer ise 0,10 ile Halk Bankası olmaktadır. C3 oranında en yüksek değer 0,12 ile Garanti Bankası'na aittir. En düşük değer ise 0,06 ile Halk Bankası'na aittir. C4 oranında en yüksek değer 0,13 ile Vakıf Bankası'na ait iken en düşük değer ise 0,09 ile Halk ve İş Bankası'na aittir. A1 oranında en yüksek değer 0,66 ile Halk Bankası'na ait iken en düşük değer ise 0,58 ile İş Bankası'na aittir. A2 oranında en yüksek değer 1,14 ile Yapı Kredi Bankası'na ait iken en düşük değer ise 0,95 ile Ziraat Bankası'na aittir. M1 oranında en yüksek değeri 7132,45 ile Garanti Bankası'na aittir. En düşük değer ise 3659,03 ile Halk Bankası'na aittir. M2 oranını en yüksek değeri 0,02 ile İş Bankası'na aittir. Diğer bankaların oran sonuçları aynıdır ve 0,01 çıkmıştır. E1 oranında çıkan en yüksek değer 0,01 ile tüm bankalar eşittir. E2 oranında 0,01 ile tüm bankalar en düşük sonuca sahip iken sadece en yüksek sonuç olan banka 0,02 ile Garanti Bankası'dır. E3 oranında 1,47 ile en yüksek değer Garanti Bankası'na aittir. En düşük sonuç 1,27 ile Halk Bankası'na aittir. L1 oranında 0,28 ile birinci sırada yer alan banka Ziraat Bankası'dır. 0,17 ile en düşük değere sahip bankamız Yapı Kredi Bankası'dır. L2 oranında en yüksek değere sahip bankamız Halk Bankası iken en düşük değere sahip bankamız İş ve Yapı Kredi Bankası'dır. L3 oranında Vakıf ilk sırada 0,42 değer ile yer alırken sonuncu sırada 0,27 ile Halk Bankası yer almaktadır. S1 oranında Halk ve Vakıf Bankası en yüksek sonuca sahiptir. En düşük sonuca sahip olan bankamız İş Bankası'dır. S2 oranında -1,09 ile İş Bankası son sırada yer alırken -0,58 ile Halk Bankası ilk sırada yer almaktadır. S3 oranında 0,05 en yüksek değer ile ilk sırada Garanti Bankası yer almaktadır. Sonuncu sırada 0,03 değer ile Halk ve Vakıf Bankas

Tablo 3: Bankaların 2018 yılı CAMELS Oranları

ORANLAR	SERMAYE YETERLİLİĞİ (C)				AKTİF KALİTESİ (A)		YÖNETİM KALİTESİ (M)		KÂRLILIK (E)			LİKİDİTE (L)			PİYASA RİSKİNE DUYARLILIK (S)		
BANKALAR	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	0,13	0,14	0,11	0,16	0,7	1,13	5339,22	0,01	0,02	0,02	1,43	0,22	0,87	0,35	0,92	-0,31	0,04
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	0,11	0,11	0,08	0,09	0,67	1,03	2688,91	0,01	0,01	0,01	1,15	0,1	0,99	0,16	0,98	-0,08	0,02
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	0,12	0,12	0,08	0,16	0,66	1,25	4793,54	0,02	0,01	0,02	1,21	0,13	0,68	0,13	0,94	-0,31	0,03
Türkiye İş Bankası A.Ş.	0,13	0,14	0,11	0,12	0,61	1,22	5005,12	0,02	0,01	0,02	1,34	0,18	0,66	0,36	0,88	-0,58	0,04
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	0,14	0,15	0,12	0,14	0,64	1,05	7172,41	0,01	0,02	0,02	1,37	0,17	0,82	0,28	0,88	-0,54	0,05
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	0,13	0,13	0,1	0,12	0,63	1,12	5465,37	0,01	0,01	0,02	1,28	0,22	0,76	0,4	0,84	-0,85	0,04

Tablo 4: Bankaların 2019 yılı CAMELS Oranları

ORANLAR	SERMAYE YETERLİLİĞİ (C)				AKTİF KALİTESİ (A)		YÖNETİM KALİTESİ (M)		KÂRLILIK (E)			LİKİDİTE (L)			PİYASA RİSKİNE DUYARLILIK (S)		
BANKALAR	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	0,14	0,14	0,11	0,1	0,69	1	4242,69	0,01	0,01	0,01	1,35	0,24	0,92	0,35	0,83	-0,71	0,04
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	0,1	0,1	0,07	0,07	0,67	1,04	2267,61	0,01	0	0,01	1,2	0,11	0,99	0,17	0,9	-0,53	0,02
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	0,1	0,11	0,08	0,1	0,68	1,16	3584,42	0,01	0,01	0,01	1,24	0,14	0,74	0,25	0,84	-1	0,03
Türkiye İş Bankası A.Ş.	0,14	0,15	0,12	0,09	0,58	1,08	4811,69	0,02	0,01	0,01	1,38	0,21	0,76	0,38	0,86	-0,61	0,04
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	0,15	0,16	0,13	0,11	0,65	1	6819,6	0,01	0,01	0,02	1,39	0,19	0,89	0,29	0,87	-0,57	0,05
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	0,13	0,13	0,1	0,09	0,6	1,07	4255,39	0,01	0,01	0,01	1,26	0,2	0,75	0,35	0,87	-0,73	0,04

Tablo 5: Bankaların 2020 yılı CAMELS Oranları

ORANLAR	SERMAYE YETERLİLİĞİ (C)				AKTİF KALİTESİ (A)		YÖNETİM KALİTESİ (M)		KÂRLILIK (E)			LİKİDİTE (L)			PİYASA RİSKİNE DUYARLILIK (S)		
BANKALAR	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	0,14	0,15	0,09	0,1	0,65	0,95	5566	0,01	0,01	0,01	1,46	0,28	0,98	0,41	0,83	-0,81	0,04
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	0,1	0,1	0,06	0,09	0,66	0,98	3659,03	0,01	0,01	0,01	1,27	0,18	1,1	0,27	0,9	-0,58	0,03
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	0,11	0,12	0,07	0,13	0,62	1,06	6792,55	0,01	0,01	0,01	1,31	0,25	0,85	0,42	0,9	-0,7	0,03
Türkiye İş Bankası A.Ş.	0,14	0,14	0,1	0,09	0,58	1,09	5523,19	0,02	0,01	0,01	1,43	0,21	0,79	0,4	0,8	-1,09	0,04
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	0,14	0,15	0,12	0,1	0,65	0,98	7132,45	0,01	0,01	0,02	1,47	0,19	0,9	0,29	0,85	-0,72	0,05
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	0,13	0,13	0,1	0,11	0,62	1,14	6083,26	0,01	0,01	0,01	1,33	0,17	0,79	0,32	0,86	-0,74	0,04

ANALİZ

Hwang ve Yoon 1981 yılında TOPSIS yöntemini çözüm alternatifinin pozitif ideal çözüm noktasına en kısa mesafede olması gerektiği ve negatif ideal çözüm noktasına ise en uzak mesafede olması gerektiği varsayımı ile yapılmıştır (Demireli, 2010). Chen ve Hwang 1992 yılında Hwang ve Yoon'un 1981 yılındaki çalışmalarını geliştirerek TOPSİS yöntemi ortaya atılmış çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir [15](Hwang& Yoon, 1981). TOPSIS analizi birçok analiz türü ile birleşerek kullanılabilir olması tercih edilme olasılığını arttırmaktadır (Ersoy ve diğerleri, 2020).

TOPSİS yönteminin adımları aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir (Behzadian, Otaghaara, Yazdani &Ignatius, 2020):

1. Adım: Alternatif ve kriterlerden oluşan bir karar matrisi oluşturulmaktadır.
2. Adım: Oluşturulan karar matrisine normalizasyon işlemi yapılarak "normalize edilen karar matrisi" elde edilmektedir.
3. Adım: Normalize edilen karar matrisi ağırlıklandırılarak "ağırlıklandırılmış normalize matris" elde edilmektedir.
4. Adım: İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Kümelerinin elde edilebilmesi için maksimizasyon ve minimizasyon işlemleri yapılmaktadır. Maksimizasyon işlemi için her bir sütundaki maksimum değer ideal çözüm kümesini oluştururken minimum değer ise negatif ideal çözüm kümesini oluşturmaktadır. Bu durum minimizasyon işleminde ters olarak işlemektedir.
5. Adım: İdeal ve Negatif İdeal Noktalara olan uzaklık değerlerinin hesaplaması yapılmaktadır.
6. Adım: İdeal çözüme göreli yakınlık hesaplanır.
7. Adım: İdeal Alternatif belirlenmektedir.

Araştırmada 2016- 2020 yılları ilgili bankalara ait finansal performans değerlendirmeleri TOPSİS yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma

[15] Alıntı: Eren, S. A, Çelik, İ. E, 2020

kapsamında 2020 yılı TOPSİS analiz sonuçları aşamaları ayrıntılı gösterilmiş olup diğer yıllara ait TOPSİS analizinin sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6: Karar Matrisinin Oluşturulması

F1	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T.C. Ziraat Bank. A.Ş.	0,144	0,146	0,093	0,102	0,646	0,946	5566,005	0,008	0,009	0,013	1,46	0,278	0,98	0,407	0,832	-0,81	0,037
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	0,103	0,104	0,061	0,086	0,657	0,977	3659,029	0,007	0,005	0,006	1,267	0,181	1,096	0,269	0,897	-0,575	0,028
Türkiye Vakıflar Bank.T.A.O.	0,114	0,118	0,066	0,134	0,619	1,056	6792,554	0,008	0,009	0,011	1,311	0,249	0,855	0,425	0,9	-0,701	0,029
Türkiye İş Bank.A.Ş.	0,141	0,144	0,104	0,089	0,577	1,087	5523,188	0,021	0,009	0,015	1,432	0,212	0,787	0,398	0,797	-1,087	0,04
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	0,144	0,147	0,115	0,101	0,647	0,978	7132,455	0,014	0,012	0,017	1,468	0,189	0,903	0,285	0,847	-0,718	0,047
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	0,132	0,135	0,098	0,107	0,618	1,138	6083,255	0,01	0,01	0,014	1,334	0,174	0,787	0,32	0,863	-0,745	0,037

Tablo 7: Normalize Matrisin Oluşturulması

	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T. C. Ziraat Bank. A.Ş.	0,021	0,021	0,009	0,01	0,417	0,895	30980407	0,00007	0,00009	0,00017	2,131	0,077	0,96	0,166	0,693	0,656	0,001
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	0,011	0,011	0,004	0,007	0,431	0,954	13388492	0,00005	0,00003	0,00004	1,605	0,033	1,202	0,072	0,805	0,331	0,001
Türkiye Vakıflar Bank. T. A.O.	0,013	0,014	0,004	0,018	0,383	1,115	46138792	0,00007	0,00008	0,00013	1,719	0,062	0,73	0,18	0,809	0,492	0,001
Türkiye İş Bank.A.Ş.	0,02	0,021	0,011	0,008	0,334	1,181	30505610	0,00043	0,00009	0,00022	2,05	0,045	0,619	0,159	0,635	1,182	0,002
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	0,021	0,022	0,013	0,01	0,419	0,957	50871911	0,00019	0,00014	0,00029	2,155	0,036	0,815	0,081	0,718	0,515	0,002
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	0,018	0,018	0,01	0,011	0,382	1,295	37005992	0,00011	0,00011	0,0002	1,781	0,03	0,619	0,102	0,745	0,555	0,001
KAREKÖK TOPLAM	0,32	0,327	0,225	0,256	1,538	2,529	14453,069	0,03	0,023	0,032	3,382	0,531	2,224	0,872	2,099	1,931	0,09

Tablo 8: Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisin Oluşturulması

	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T.C.Ziraat Bank.A.Ş.	0,449	0,447	0,415	0,397	0,42	0,374	0,385	0,272	0,412	0,399	0,432	0,522	0,441	0,467	0,397	-0,419	0,407
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	0,321	0,318	0,273	0,337	0,427	0,386	0,253	0,226	0,23	0,2	0,374	0,34	0,493	0,308	0,428	-0,298	0,31
Türkiye Vakıflar Bank.T. A.O.	0,357	0,361	0,294	0,526	0,402	0,417	0,47	0,272	0,387	0,348	0,388	0,469	0,384	0,487	0,429	-0,363	0,317
Türkiye İş Bank. A.Ş.	0,441	0,441	0,463	0,348	0,375	0,43	0,382	0,687	0,403	0,461	0,423	0,398	0,354	0,457	0,38	-0,563	0,448
Türkiye Garanti Bank.A.Ş.	0,45	0,451	0,513	0,395	0,421	0,387	0,493	0,458	0,507	0,528	0,434	0,356	0,406	0,327	0,404	-0,372	0,519
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	0,413	0,413	0,435	0,418	0,402	0,45	0,421	0,346	0,454	0,434	0,395	0,327	0,354	0,366	0,411	-0,386	0,41
Ağırlık	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5

Tablo 9: İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Değerlerinin Oluşturulması

	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T. C. Ziraat Bank. A.Ş.	2,244	2,235	2,075	1,986	2,098	1,871	1,926	1,358	2,062	1,993	2,158	2,612	2,203	2,334	1,983	-2,096	2,035
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	1,607	1,591	1,366	1,685	2,134	1,931	1,266	1,131	1,152	1,002	1,872	1,700	2,465	1,541	2,138	-1,489	1,551
Türkiye Vakıflar Bank. T. A.O.	1,785	1,803	1,472	2,630	2,012	2,087	2,350	1,359	1,937	1,740	1,938	2,343	1,921	2,435	2,144	-1,816	1,584
Türkiye İş Bank.A.Ş.	2,205	2,206	2,317	1,739	1,877	2,148	1,911	3,435	2,017	2,305	2,116	1,991	1,769	2,283	1,898	-2,814	2,238
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	2,250	2,256	2,564	1,977	2,104	1,934	2,467	2,289	2,537	2,642	2,170	1,778	2,030	1,637	2,018	-1,858	2,596
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	2,066	2,065	2,173	2,089	2,010	2,250	2,104	1,728	2,272	2,168	1,973	1,634	1,769	1,832	2,056	-1,928	2,049
İdeal Çözüm Değerleri	224.966.919.896.439	225.628.383.999.517	256.426.919.158.758	262.978.817.500.753	213.446.849.257.365	224.958.059.787.006	246.745.336.429.205	113.140.681.414.442	253.691.965.923.206	264.197.835.257.485	217.007.505.521.381	261.227.453.566.928	246.504.573.011.942	243.544.568.303.488	214.351.040.965.027	0	259.577.901.454.789
Negatif İdeal Çözüm Değerleri	160.686.502.712.112	159.108.882.837.678	136.561.652.020.044	168.528.211.670.509	187.701.288.729.242	187.076.729.498.181	12.658.310.824.055	343.543.252.043.044	115.184.714.434.305	100.150.603.899.351	187.247.950.554.253	163.391.676.657.029	176.872.406.725.613	154.085.417.576.542	189.791.586.770.445	-281.386.842.643.751	155.127.175.641.133

Tablo 10: İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Elde Edilmesi

	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T. C.Ziraat Bank. A.Ş.	2,68E-05	0,0004	0,24	0,414	0,001	0,143	0,294	0,052	0,225	0,421	0,0001	0	0,069	0,01	0,026	4,394	0,315
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	0,413	0,442	1,437	0,892	0	0,101	1,444	0	1,918	2,691	0,089	0,833	0	0,8	3,20E-05	2,218	1,091
Türkiye Vakıflar Bank. T. A.O.	0,216	0,206	1,194	0	0,015	0,026	0,014	0,052	0,36	0,813	0,054	0,072	0,296	0	0	3,297	1,024
Türkiye İşBank.A.Ş.	0,002	0,003	0,061	0,793	0,066	0,01	0,31	5,309	0,27	0,113	0,003	0,386	0,485	0,023	0,06	7,918	0,128
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	0	0	0	0,426	0,001	0,1	0	1,34	0	0	0	0,696	0,189	0,638	0,016	3,454	0
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	0,0336	0,037	0,153	0,292	0,015	0	0,132	0,356	0,07	0,224	0,039	0,957	0,484	0,364	0,008	3,719	0,298

Tablo 11: İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Elde Edilmesi

	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3	TOPLAM	Si +
T.C. Ziraat Bank.A.Ş.	2,70E-05	4,40E-04	2,40E-01	4,10E-01	1,30E-03	1,40E-01	2,90E-01	5,20E-02	2,30E-01	4,20E-01	1,40E-04	0,00E+00	6,90E-02	1,00E-02	2,60E-02	4,40E+00	3,10E-01	6,60375596	2,5697774
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	4,10E-01	4,40E-01	1,40E+00	8,90E-01	0,00E+00	1,00E-01	1,40E+00	0,00E+00	1,90E+00	2,70E+00	8,90E-02	8,30E-01	0,00E+00	8,00E-01	3,20E-05	2,20E+00	1,10E+00	14,3700923	3,7907905
Türkiye Vakıflar Bank. T. A.O.	2,20E-01	2,10E-01	1,20E+00	0,00E+00	1,50E-02	2,60E-02	1,40E-02	5,20E-02	3,60E-01	8,10E-01	5,40E-02	7,20E-02	3,00E-01	0,00E+00	0,00E+00	3,30E+00	1,00E+00	7,63882071	2,7638417
Türkiye İş Bank. A.Ş.	2,00E-03	2,50E-03	6,10E-02	7,90E-01	6,60E-02	1,00E-02	3,10E-01	5,30E+00	2,70E-01	1,10E-01	2,90E-03	3,90E-01	4,80E-01	2,30E-02	6,00E-02	7,90E+00	1,30E-01	15,9399722	3,9924895
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	0,00E+00	0,00E+00	0,00E+00	4,30E-01	9,00E-04	1,00E-01	0,00E+00	1,30E+00	0,00E+00	0,00E+00	0,00E+00	7,00E-01	1,90E-01	6,40E-01	1,60E-02	3,50E+00	0,00E+00	6,86108528	2,6193673
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	3,40E-02	3,70E-02	1,50E-01	2,90E-01	1,50E-02	0,00E+00	1,30E-01	3,60E-01	7,00E-02	2,20E-01	3,90E-02	9,60E-01	4,80E-01	3,60E-01	7,70E-03	3,70E+00	3,00E-01	7,18199991	2,6799254

Tablo 12: Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Elde Edilmesi

	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3
T. C. Ziraat Bank. A.Ş.	0,407	0,415	0,503	0,091	0,049	0	0,435	4,314	0,829	0,984	0,082	0,957	0,189	0,628	0,007	0,515	0,234
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	0	0	0	0	0,066	0,004	0	5,309	0	0	0	0,004	0,485	0	0,058	1,754	0
Türkiye Vakıflar Bank. T. A.O.	0,032	0,045	0,011	0,892	0,018	0,047	1,175	4,311	0,616	0,546	0,004	0,503	0,023	0,8	0,06	0,996	0,001
Türkiye İş Bank. A.Ş.	0,358	0,378	0,905	0,003	0	0,077	0,416	0	0,748	1,699	0,059	0,128	0	0,551	0	0	0,471
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	0,413	0,442	1,437	0,085	0,052	0,004	1,444	1,314	1,918	2,691	0,089	0,021	0,068	0,009	0,014	0,913	1,091
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	0,211	0,224	0,652	0,163	0,018	0,143	0,703	2,916	1,256	1,361	0,01	0	0	0,085	0,025	0,784	0,248

Tablo 13: Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Elde Edilmesi

	C1	C2	C3	C4	A1	A2	M1	M2	E1	E2	E3	L1	L2	L3	S1	S2	S3	TOPLAM	Si -
T. C. Ziraat Bank. A.Ş.	0,407	0,415	0,503	0,091	0,049	0	0,435	4,314	0,829	0,984	0,082	0,957	0,189	0,628	0,007	0,515	0,234	10,638	3,262
Türkiye Halk Bank.A.Ş.	0	0	0	0	0,066	0,004	0	5,309	0	0	0	0,004	0,485	0	0,058	1,754	0	7,68	2,771
Türkiye Vakıflar Bank.T. A.O.	0,032	0,045	0,011	0,892	0,018	0,047	1,175	4,311	0,616	0,546	0,004	0,503	0,023	0,8	0,06	0,996	0,001	10,082	3,175
Türkiye İş Bank A.Ş.	0,358	0,378	0,905	0,003	0	0,077	0,416	0	0,748	1,699	0,059	0,128	0	0,551	0	0	0,471	5,795	2,407
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	0,413	0,442	1,437	0,085	0,052	0,004	1,444	1,314	1,918	2,691	0,089	0,021	0,068	0,009	0,014	0,913	1,091	12,005	3,465
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	0,211	0,224	0,652	0,163	0,018	0,143	0,703	2,916	1,256	1,361	0,01	0	0	0,085	0,025	0,784	0,248	8,8	2,967

Tablo 14: İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Sıralaması

Si +	Si -
2,5697774	3,261612
3,7907905	2,771196
2,7638417	3,175239
3,9924895	2,407196
2,6193673	3,464872
2,6799254	2,966532

Tablo 15: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Aday	Si +	Si -	Ci +	Bankaların Sıralaması
T.C. Ziraat Bank. A.Ş.	2,569777	3,26161	0,55932	2
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	3,79079	2,7712	0,42231	5
Türkiye Vakıflar Bank. T. A.O.	2,763842	3,17524	0,53463	3
Türkiye İş Bank. A.Ş.	3,992489	2,4072	0,37614	6
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	2,619367	3,46487	0,56948	1
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	2,679925	2,96653	0,52538	4

Tablo 16: Bankaların 2016 yılı Topsis Analizi Sonuçları

Aday	Si +	Si -	Ci +	Bankaların Sıralaması
T.C. Ziraat Bank. A.Ş.	0,987731	5,395913	0,845272	1
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	3,238897	3,196512	0,496707	2
Türkiye Vakıflar Bank. T. A.O.	3,093291	2,900938	0,483955	3
Türkiye İş Bank. A.Ş.	4,030931	2,172105	0,350168	4
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	4,916397	2,344124	0,322859	5
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	4,303155	1,708021	0,284141	6

Tablo17: Bankaların 2017 yılı Topsis Analizi Sonuçları

Aday	Si +	Si -	Ci +	Bankaların Sıralaması
T.C. Ziraat Bank. A.Ş.	1,379169	3,712788	0,729148	1
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	2,548001	3,409646	0,572314	2
Türkiye Vakıflar Bank. T. A.O.	2,580811	2,843563	0,52422	3
Türkiye İş Bank. A.Ş.	3,334893	1,942308	0,368057	5
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	2,811341	2,699961	0,489895	4
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	4,318254	1,420952	0,247587	6

Tablo18: Bankaların 2018 yılı Topsis Analizi Sonuçları

Aday	Si +	Si -	Ci +	Bankaların Sıralaması
T.C. Ziraat Bank. A.Ş.	1,6757	4,43412	0,725737	1
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	4,233654	3,477209	0,450949	6
Türkiye Vakıflar Bank. T. A.O.	3,33669	3,117044	0,482983	4
Türkiye İş Bank. A.Ş.	3,323986	3,132738	0,48519	3
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	2,516916	4,155173	0,622769	2
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	3,826833	3,516514	0,478871	5

Tablo19: Bankaların 2019 yılı Topsis Analizi Sonuçları

Aday	Si +	Si -	Ci +	Bankaların Sıralaması
T.C. Ziraat Bank. A.Ş.	2,77943	3,795869	0,577292	2
Türkiye Halk Bank. A.Ş.	4,94709	2,633283	0,347382	5
Türkiye Vakıflar Bank. T.A.O.	4,48652	2,14392	0,323345	6
Türkiye İş Bank. A.Ş.	3,262041	3,507111	0,518102	3
Türkiye Garanti Bank. A.Ş.	2,149103	4,724577	0,687343	1
Yapı ve Kredi Bank. A.Ş.	3,300852	3,105246	0,484733	4

Çalışmada yer alan bankaların 2016 yılına ait TOPSİS analizi sonuçları tablo halinde Tablo: 16'da yer verilmiştir. Bankaların o yıla ait ideal alternatife en yakın bankadan ideal alternatife en uzak bankaya olan sıralamalarını tabloda yer alan "Ci+" kriterine göre yapılmıştır. 1'e en yakın sonuca sahip olan banka ilgili yıldaki ideal alternatife en yakın banka olmaktadır. Bu durumda birinci sırada yer alan banka "ideal alternatife en yakın banka " iken altıncı sırada yer alan banka ise çalışmada yer alan diğer bankalara göre "ideal alternatife en uzak banka" olarak sıralandırılmaktadır. 2016 yılına ait bankaların TOPSİS sonuçlarına baktığımızda; birinci sırada Ziraat Bankası yer almaktadır. İkinci sırada Halk Bankası, üçüncü sırada Vakıf Bankası yer almaktadır. İş Bankası dördüncü sırada yer alırken Garanti Bankası beşinci sırada yer almaktadır. Altıncı sırada Yapı Kredi Bankası yer almaktadır. 2016 yılında ideal alternatife en yakın banka Ziraat Bankası iken diğer bankalara göre ideal alternatife en uzak banka Yapı Kredi Bankası olmaktadır.

Çalışmada yer alan bankaların 2017 yılına ait TOPSİS analizi sonuçları tablo halinde Tablo: 17'de yer verilmiştir. 2017 yılı TOPSİS analizi sonuçlarına göre ideal alternatife en yakınsamış banka olan ve ilk sırada yer alan bankamız 2016 yılında olduğu gibi Ziraat Bankası'dır. Halk Bankası bu yılda yerini korumakta ve ikinci sırada yerini almaktadır. 2017 yılında 2016 yılındaki analiz sonuçlarına göre ilk üç sıra değişmemiş ve Vakıf Bankası üçüncü sırada yerini almıştır. Garanti Bankası dördüncü sırada yer alırken 2016 yılına göre bir üst sıraya çıkmıştır. İş Bankası beşinci sırada yer almaktadır. Yapı Kredi Bankası altıncı sırada yer almakla birlikte bu yılın ideal alternatifine en uzak olan bankası olmuştur.

Çalışmada yer alan bankaların 2018 yılına ait TOPSİS analizi sonuçları tablo halinde Tablo: 18'de yer verilmiştir. 2018 yılında TOPSİS analiz sonuçlarına göre birinci sırada ideal alternatife en yakın banka olarak Ziraat Bankası yer almakla birlikte istikrarlı bir tavır sergilediği görülmektedir. Garanti Bankası ilerleme kaydederek bu yıl ikinci sırada yer almaktadır. Hemen ardından üçüncü sırada İş Bankası yer almaktadır. Vakıf Bankası dördüncü sıradadır. Beşinci sırada Yapı Kredi Bankası yer alırken en son sırada ve diğer bankalara göre ideal alternatife en uzak noktada olan banka Halk Bankası'dır. Halk Bankası 2016 ve 2017 yıllarında istikrarlı bir şekilde ilerlerken 2018 yılında sonuncu olmuştur. 2018 yılında bankanın faaliyetlerine daha ayrıntılı bakılarak nedeni saptanabilinir.

Çalışmada yer alan bankaların 2019 yılına ait TOPSİS analizi sonuçları tablo halinde Tablo: 19'da yer verilmiştir. 2019 yılına ait analiz sonuçlarına göre ilk sırada yer alan banka Garanti Bankası'dır. Hemen ardından ikinci sırada yer alan banka ise Ziraat Bankası'dır. Garanti Bankası 2016 yılından bu yıla kadar yükseliş göstermiş Ziraat Bankası ise istikrarını korumuş sadece bu yıl bir tık geri düşmüştür. 2018 yılındaki gibi İş Bankası üçüncülüğünü korumuştur. Dördüncü sırada Yapı Kredi Bankası yer alırken beşinci sırada Halk Bankası yer almaktadır. Analizde yer alan diğer bankalara göre ideal alternatife en uzak noktada kalan banka ve altıncı sırada Vakıf Bankası yer almaktadır. Vakıf Bankası 2018 yılı itibari ile finansal performanslarında bir düşüş yaşamıştır.

Çalışmada yer alan bankaların 2020 yılına ait TOPSİS analizi sonuçları tablo halinde Tablo 15'te yer verilmiştir. 2020 yılına ait analiz sonuçlarına baktığımızda ilk sırada Garanti bankası ideal alternatife en yakın banka olarak yerini almaktadır. İkinci sırada Ziraat Bankası ve üçüncü sırada

Vakıf Bankası yer almaktadır. Dördüncü sırada Yapı Kredi Bankası yer alırken beşinci sırada ise Halk bankası yer almıştır. En son sırada ise İş Bankası yer almaktadır. Genel bir değerlendirme yaptığımızda Ziraat Bankası ideal alternatife en yakın noktalarda bulunan bankalarımızdan birisidir. İstikrarını korumuş ve sıralamalarda ilk ikide yer almıştır. Devlet bankası olması da bu istikrarı korumasına yardımcı olan etkenlerden birisi olabilir. Halk Bankası ilk başta istikrarlı ilerlerken 2018 yılında bir düşüş yaşamış fakat daha sonra yavaşta olsa bir toparlanma yaşamıştır diyebiliriz. Vakıf Bankası ise istikrarını koruyan bankalardan birisi olmakla birlikte sadece 2019 yılında bir düşüş yaşamıştır. Bu durumun nedeni için bankanın raporlarına daha ayrıntılı bakılmalıdır. İş Bankası dalgalı bir seyir izlemiştir. Sıralamalarda düşüş ve çıkışlar yaşamıştır. Garanti Bankası 2016 yılında son sıralarda yer alırken 2017 yılından sonra hızlı bir ivme yapmış ve en güçlü bankalar arasında yer almıştır. Yapı Kredi Bankası çalışmada yer alan diğer bankalara göre ideal alternatife uzak olan noktalarda bulunan banka olmakla birlikte küçük iyileşmelerle sıralamalarda orta seviyelere yükselmiştir.

SONUÇ

Bankalar mevduat toplayan, kredi kullandıran, finansal sistemde kaydi para yaratan, kişi ve işletmelerin fon taleplerini karşılayan, fon fazlalarını değerlendirmelerinde yardımcı olan aracı kurumlardır. Bankaların para akışı sağlamak dışında birçok görevi vardır. Hem müşterilerine hizmet vermekte hem de kendi ihtiyaçları için kaynak sağlamalıdırlar. Müşterilerine teminat, garanti verme, kiralık kasa açma gibi güven unsuru gerektiren yükümlülükleri vardır. Ülkemizde çok sayıda banka çeşidi bulunmaktadır. Bankalar kendi bünye yapılarına, yaptıkları faaliyetleri gibi bakılan açıya göre çeşitlilikleri artmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar dünyada birçok salgın hastalık ortaya çıkmış ve en son salgın hastalık Koronavirüs'tür. 2019 yılında ortaya çıkmış ve tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılmıştır ve küresel düzeyde büyük bir ekonomik krize neden olmuştur. Kişilerin günlük hayatlarını etkilemiş, işletmelerde üretim durma noktasına gelmiştir. Seyahat kısıtlaması, sokağa çıkma yasağı gibi kısıtlamalar getirilmiştir. Eğitim ve çalışma hayatı online sisteme taşınmıştır. Sağlık sektörü bu dönemde en çok etkilenen sektörlerden birisi olmuştur. Dünya ekonomisinin dinamik bir yapıda olması koronavirüs pandemi sürecinde tüm ülkelerin birbirinden etkilenmesine neden olmuş ve bir ülkede yaşanan olumsuzluğun diğer ülkelere etki etmesine neden olmuştur.

Ekonomide fiyat ve finansal istikrar önemli yer kaplamaktadır. Pandemi döneminde fiyat istikrarının sağlanabilmesi için çeşitli para politikaları uygulanmıştır. Finansal istikrarın sağlanabilmesi için ise Taylor modeline bazı oranlar eklenerek uygulamaya konulmuştur. Bankalarımız bu dönemde kredileri dengede tutmaya çalışmışlardır. Çünkü bankacılık sektörü kredi ve işlem hacimlerinin aşırıya kaçmasıyla savunmaları zayıflamaktadır. Kişiler pandemi döneminde sağlık sektöründeki ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kredilere başvurmuş ve bu durumda geri ödenemeyen kredilerde artış yaşanacağı öngörüsü oluşmuştur. Bankacılık işlemleri bu dönemde müşteri ve çalışan sağlığı düşünülerek dijital ve mobil ortama taşınmıştır. ATM'ler, ortak ATM olarak olacak şekilde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Tarım, imalat, havacılık, enerji sektörü gibi sektörlerde pandemiden olumlu ya da olumsuz etkilenmişlerdir.

Bankaların finansal tabloları analiz edilirken birçok analiz yöntemi kullanılmaktadır. Oran, finansal yapısına, çalışma durumlarına, karlılıklarına, sermaye yapılarına göre çeşitli yöntemler kullanılarak bankaların durumları gözlenmiştir. Bu analiz yöntemleri arasında çok kriterli karar verme yöntemleri yer almaktadır. Bu yöntem bünyesinde birçok çeşit analiz bulundurmaktadır. Çalışmamızda bu yöntemlerden TOPSİS yöntemi ele alınmaktadır. TOPSİS yöntemi çözüm alternatiflerinin ideal çözüm noktasına olan uzaklıklarını göstermektedir. TOPSİS yöntemi diğer analiz yöntemleri ile kullanılabilmekte ayrıca birden fazla kriter aynı anda ölçümlenebilmesi ile analizlerde kullanım olasılığını arttırmaktadır. Basit ve anlaşılır bir yapıdadır. TOPSİS yönteminin ilk adımı karar matrisi oluşturulmaktadır. Normalizasyon, ağırlıklandırma gibi diğer basamakları tamamlandıktan sonra sonuçlar 0 ile 1 arasında çıkmaktadır. Bire en yakın olan çözüm alternatifleri ideal çözüm alternatifine en yakın olan seçeneği göstermektedir. Negatif ideal çözüm kümesinde ise sıfıra en yakın alternatif ideal çözüm alternatifini oluşturmaktadır. CAMELS yönteminde bankaların finansal performansları ölçülmektedir. Bu yöntemin ilk adımında veri seti oluşturulmaktadır. En son adımında ise CAMELS değerleri bulunur ve bankalar notlandırılmaktadır. Bu not aralığı 1 ile 5 arasındadır. "1" notu alan banka en güçlü banka olarak değerlendirilirken "5" notu alan banka ise en zayıf banka olarak değerlendirilmektedir.

Yapılan çalışmamızda CAMELS yönteminin sadece oranları hesaplanmış ve TOPSIS yöntemi için veri olarak kullanılmıştır. CAMELS oranları için yorumlamalarda bulunulmuştur. CAMELS oranlarına ilgili yılda

bankaların kendi aralarında karşılaştırmalar yapıldığında birbirlerine yakın sonuçlar elde edilmiştir. Tüm yıllardaki hesaplanan oranların sonuçlarına bakıldığında sonuçlar arasında çok küçük artış ve azalışlar vardır. Dalgalı bir seyir göstermişlerdir. Oran sonuçlarının birbirine bu kadar yakın çıkmasının bir nedeni de çalışmamızda ele aldığımız yılların Koronavirüs'ün ilk dönemlerini kapsamaktadır. Bu nedenle Koronavirüs'ün bankalara etkisi tam anlamıyla hissedilmemektedir. Çalışmamızda CAMELS oranlarını hesapladıktan sonra TOPSIS yöntemine geçilmiştir. TOPSİS yönteminin adımları tüm yıllar için teker teker bütün bankalara uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar tablo halinde çalışmamızda yer verilmiştir. TOPSİS yönteminin sonuçları sıfır ile bir arasında çıkmıştır. İdeal alternatife en yakın olan bankayı görebilmemiz için bire en yakın banka ele alınmaktadır. Buna göre 2016 yılında ideal alternatife en yakın banka Ziraat Bankası iken ideal alternatife en uzak banka ise Yapı Kredi Bankası'dır. 2017 yılında ideal alternatife en yakın ve en uzak olan bankalar 2016 yılı ile aynı çıkmıştır. 2018 yılında Ziraat Bankası ideal alternatife en yakın banka olarak istikrarını devam ettirmektedir. Halk Bankası ise ideal alternatife en uzak olan noktada bulunmuştur. 2019 yılında ideal alternatife en yakın noktada bulunan banka Garanti Bankası'dır. Garanti Bankası iyi bir ivme yaparak sıralamalarda üst sıralara çıkmıştır. Vakıf Bankası ideal alternatife en uzak noktada bulunan banka olmuştur. 2020 yılında ideal alternatife en yakın noktada bulunan banka Garanti Bankası iken ideal alternatife en uzak noktada bulunan banka ise İş Bankası olmuştur.

Genel bir değerlendirme yaptığımızda ideal alternatife en yakın noktalarda bulunan Ziraat Bankası'dır. İstikrarlı bir duruş sergilemiştir. Halk Bankası istikrarını korurken 2018 yılında bir düşüş yaşamış ve sonraki dönemlerde toparlanmaya çalışsa da Koronavirüs döneminde olduğu için toparlanma süreci yavaş işlemiştir. Vakıf Bankası sıralamada yerini korurken 2019 yılında bir düşüş yaşamıştır. Bu durumda Koronavirüs'ün ortaya çıktığı ilk dönemlere denk gelmektedir. İş Bankası dalgalı bir seyir göstermiştir. Koronavirüs'ün bu durumda etkisi yoktur çünkü daha önceki yıllarda da bu şekilde devam etmiştir. Garanti Bankası 2016 yılında son sıralarda yer alırken 2017 yılından itibaren hızlı bir ivme yaparak ideal alternatife en yakın noktalardan biri haline gelmiştir. Koronavirüs döneminde de bu istikrarlı duruşunu devam ettirmiştir.

KAYNAKLAR

AKGÜÇ, Ö.(1995), Mali Tablolar Analizi, İstanbul Muhasebe Enstitüsü, İstanbul

AKKAYA, Göktuğ Cenk, (2004); "Finansal Rasyolar Yardımıyla Havayolları İşletmelerinin Performansının Değerlendirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:19 Sayı:1, ss:15-29

AKYÜZ, Y. BOZDOĞAN, T. ve HANTEKİN, E. (2011), TOPSIS Yöntemiyle Finansal Performansın Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF. Dergisi, C.X III, Sayı I, ss.73-92

ARIÇELİK, G.(2010), "Ticari Bankalarda Performans Ölçümü: CAMELS Analizine Dayalı Bir İnceleme", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Para ve Banka Programı, Yüksek Lisans Tezi

BABAR, Haseeb Zaman, ZEB, Gul, (2011). "Does CAMELS system provide similar rating as PACRA system in assessing the performance of banks in Pakistan?"Master Thesis, Umea School Of Business, http://www.divaportal.org/smash/get/diva2%3A448378/FULLTEXT01.pdf0 7/01/2015 Erişim Tarihi: 02.04.2022

DEMİRELİ, E.(2010), "Topsis Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt:5, Sayı:1

DEMİRELİ E. TÜKENMEZ M. ve AKAYA G. C.(2009), "Kamu Bankalarında CAMELS Performans Derecelendirme Sistemi Üzerine Bir İnceleme", Afyon Kocatepe Üniversitesi, 13. Ulusal Finans Sempozyumu, Afyonkarahisar, 21-24 Ekim 2009.

DUMANOĞLU, S. ve ERGÜL, N. (2010), "İMKB'de İşlem Gören Teknoloji Şirketlerinin Mali Performans Ölçümü", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ekim, Sy. 48, ss. 101-111

DURER, S. 1988 Türkiye'de Ticari Bankaların Sermaye Yapısı ve Yeterliliği, Yapı ve Kredi Bankası, Yayın No:8, İstanbul.

ELEREN, Ali; KARAGÜL, Mehmet; (2008), "1986-2006 Türkiye Ekonomisi Performans Değerlendirmesi" Celal BAYAR Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1

ERSOY, B, KAYGUSUZ, M, BOZDOĞAN, T. (2020), "CAMELS Değerlendirme Sistemiyle Bankaların Finansal Performanslarının Topsis Yöntemiyle Analizi", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9(1): 67- 95

GÖKMEN, B. (2007), "Bankalarda Finansal Tablolar Analizi", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

GÜMÜŞ, F. B. ve NALBANTOĞLU, Ö. (2015)," Türk Bankacılık Sektörünün CAMELS Analizi Yöntemiyle 2002-2013 Yılları Arasında Performans Analizi", AKÜ İİBF Dergisi-Cilt: XVII Sayı: 2 Yıl: Aralık 2015 Sayfalar: 83-

106 Journal of Economics and Administrative Sciences Volume: XVII Issue: 2 Year: December 2015 Pages:83-106

GÜNDOĞDU, Aysel .(2017). Türkiye'de Mevduat Bankalarının CAMELS Analizi, Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi (BAFAD), 4(2)

HWANG, C, & YOON, K. (1981). Multiple Attribute Decision Making: Methods and Application. New York: Springer

KILIÇ, Ç. ve Fettahoğlu, A.(2005), Türk Bankacılık Sektörünün CAMELS Analizi ile Değerlendirilmesi, 9. Ulusal Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 29 - 30 Eylül 2005, NevŞehir, s.89–128

OPRIOVIC, Serafim; TZENG, Gwo-Hshiung; (2004), "Compromise solutions by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS", European Journal of Operational Research, 156, ss 445–455

ÖZDEN, Ü. H. (2009). Türkiye' Deki Mevduat Bankalarının Performansları: Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Analiz. Ankara: Detay Yayıncılık

ÖZKAN, T. (2019), "Bist' te İşlem Gören Mevduat Bankalarının Topsis Yöntemiyle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, http://busbed.bingol.edu.tr, Yıl:9, Cilt:9, Sayı: 1, Güz

SAKARYA, Ş.(2010), "Camels Derecelendirme Sistemine Göre İMKB'deki Yerli ve Yabancı Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Analizi", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Prof. Dr. Alaeddin YAVAŞÇA Özel Sayısı- Haziran 2010

TÜRKER KAYA, Y.(2001),"Türk Bankacılık Sektöründe Camels Analizi", Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, MSPD Çalışma Raporları: 2001/ 6

USTASÜLEYMAN, Talha; (2009), "Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi: AHS-TOPSIS Yöntemi" , Bankacılar Dergisi, Sayı 69, ss 33-43

YARALIOĞLU, K, 2010. Karar Verme Yöntemleri, Detay Yayıncılık, Ankara

YILDIRIM F. DEMİRCİ E.(2017), "Banka Performansının TOPSİS-M Uygulaması İle Değerlendirilmesi", Söke İşletme Fakültesi, Priene Uluslar arası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1

ÖZEL İLGİ TURİZMİNDE YENİ EĞİLİMLER: DEĞİŞEN TÜKETİCİ VE TÜKETİCİ TOPLULUKLARI MOTİVASYONLARI

Dicle YURDAKUL

- Kurum Bilgisi: Altınbaş Üniversitesi, İşletme Fakültesi İşletme Bölümü İstanbul/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0001-9026-8606
- Mail: dicle.yurdakul@altinbas.edu.tr

Özel İlgi Turizminin Sosyal ve Psikolojik Temelleri

Özel ilgi turizmi, turistlerin kişisel ilgi alanlarına, tutkularına ve derin psikolojik motivasyonlarına uygun, kişiselleştirilmiş ve benzersiz deneyimler aradığı bir niş turizm türüdür. Kitle turizminin geniş bir kitleye hitap edecek şekilde tasarlanmış olmasının aksine, özel ilgi turizmi kişisel tatmin, öğrenme ve anlamlı deneyimler üzerine kurgulanmaktadır (Trauer, 2006). Turistlerin özel ilgi turizmini tercih etmesinin ardında yatan temel motivasyonlardan biri, kimliğini ve kendini ifade etme arzusudur. Turizm, bireylerin kimliklerini keşfetmelerine veya onaylamalarına olanak tanır. Giddens'a (1991) göre modern tüketicilerin kendini gerçekleştirme aracı olarak kullanmakta oldukları hizmetlerden biri de seyahattir. Bireyler seyahatler boyunca edindikleri deneyimlerini, kişisel değerleri ve hedefleriyle uyumlu hale getirmeye çalışırlar. Örneğin, eko-turizm çevresel duyarlılığı yüksek turistlere hitap ederken, kültürel turizm, yerel geleneklerle ve tarihle ilgili derinlemesine bir deneyim arayan bireylerin tercihidir (Smith & Puczkó, 2009).

Bireylerin turizm tercihlerini belirleyen bir diğer önemli psikolojik etken ise kaçış arzusudur. Bu arzu, günlük hayatın monotonluğundan uzaklaşarak rahatlama, eğlence, haz ve entelektüel tatmin sağlayan deneyimlere katılmayı ifade etmektedir. Cohen (1979) kaçışın turizm motivasyonlarının merkezi bir unsuru olduğunu tartışmakta, özellikle özel ilgi turizminde bireylerin wellness inzivaları veya macera turizmi gibi aktivitelerle rutinlerinden kaçarak yenilenmeyi aradıklarını öne sürmektedir.

Özel ilgi turizminde kaçışla yakından ilişkili bir başka unsur da otantiklik arayışıdır. Otantiklik arayışı, yerel kültürler veya çevrelerle bağlantı kuran, aracısız ve özgün deneyimleri ifade eder. Otantiklik, giderek artan bir şekilde turizm deneyimlerinde ortaklaşa olarak yaratılan bir değer olarak görülmektedir. Turistler, yerel kültürlerle özgün etkileşimler kurarak hem deneyimin hem de bu deneyimler vasıtasıyla ortaya çıkan anlamın farklılaşmasını arzu ederler. Ramkissoon ve Uysal'a (2014) göre otantiklik, özellikle özel ilgi turizminde, turistlerin ziyaret ettikleri yerlerle daha derin bir etkileşim kurma arzusunu şekillendiren kritik bir faktördür. Bu otantiklik arayışı, gezginlerin sıradan turist deneyimlerinden uzaklaşarak daha kişisel ve kültürel açıdan zengin deneyimlere yönelmeleriyle sonuçlanır.

Özel ilgi turizminde tüketici topluluklarının rolü de kritik öneme sahiptir. Tüketici toplulukları, ortak ilgi alanları ve değerlerle birleşmiş toplulukları ifade eder (Cova & Cova, 2002). Bu topluluklar, aidiyet ve kimlik duygusu yaratarak grup üyelerinin seyahat kararlarını etkilerler. Örneğin, wellness turizmi genellikle sağlıklı ve uzun bir yaşam arayışıyla yönlendirilen, benzer motivasyon ve değerlere sahip tüketici toplulukları tarafından rağbet görmektedir. Özel ilgi turizminin ardında yatan kimlik ifadesi, kaçış ve otantiklik peşinde olma gibi karmaşık motivasyonlar, bireylerin yalnızca boş zamanlarını değerlendirmek değil, aynı zamanda kişisel gelişim ve kendini ifade etme isteğiyle dönüşümsel deneyimlere yönelme arzularını yansıtır. Tüketici topluluklarının yükselişi, ortak ilgi alanları ve değerler etrafında şekillenen bu sosyal dinamikleri daha da belirgin hale getirmektedir.

Ancak, bu psikolojik ve sosyal dinamikler sürekli olarak evrilmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve bağlantısallığın artmasıyla birlikte, tüketici topluluklarının oluşma ve etkileşimde bulunma şekilleri de değişmektedir. Örneğin sosyal medya, bu toplulukların iletişim kurma ve deneyim paylaşma biçimlerini ciddi ölçüde değiştirmiştir. Bu durum da, özel ilgi turizmini etkileyerek, bu alandaki trendlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Benzer şekilde, sürdürülebilirlik ve etik seyahat konularındaki artan farkındalık, turistleri yönlendiren motivasyonlara yeni katmanlar eklemektedir. Bu durum, turistlerin gelecekteki turizm seçimlerinde sorumlu ve çevre bilincine sahip deneyimlere öncelik verebilecekleri anlamına gelmektedir.

Bu nedenlerden ötürü, sürekli bir dönüşüm içinde olan bu alanda tüketicilerin tercihlerinde meydana gelen değişimlerin özel ilgi turizminin geleceğini nasıl etkileyeceğine dair tartışmalar da önem kazanmaktadır. Söz konusu sosyal ve psikolojik etkenlerin incelenmesi, yalnızca akademik açıdan değil, tüketicilerin derin arzularıyla ve değerleriyle örtüşen deneyimler tasarlamak isteyen sektör profesyonelleri açısından da kritik öneme sahiptir.

Psikolojik Etkenler: Kendini Keşfetme, Kişisel Tatmin ve Kaçış Arzusu

Özel ilgi turizmi, yalnızca dinlenme veya eğlencenin ötesine geçen motivasyonlara dayanır. Bu turizm türüne ilgi duyan turistler, genellikle kendini keşfetme, kişisel tatmin ve kaçış gibi derin psikolojik ihtiyaçlarla hareket ederler. Bu içsel motivasyonlar, bireylerin daha anlamlı ve

dönüşümsel deneyimler arayışına girmesiyle, turizm anlayışının da değişmesine neden olur.

Kendini keşfetme arzusu, özel ilgi turizmi ile ilgilenen turistler açısından önde gelen bir psikolojik etkenlerden biridir. Kendini keşfetme, bireylerin kendi kimliklerini, değerlerini ve yaşam hedeflerini daha iyi anlamak amacıyla gerçekleştirdikleri tüm aktiviteleri kapsar. Kendini keşfetme motivasyonuyla hareket eden turistler, genellikle mevcut algılarını zorlayacak ve kişisel gelişimlerine katkıda bulunacak deneyimlerle karşılaşmayı umarak, seyahati kişisel bir keşif aracı olarak kullanırlar. Giddens'e (1991) göre, sürekli bir değişimle karakterize edilen bir dünyada, bireyler kimliklerini tekrar tekrar inşa etmek durumunda kalır ve bunun için fırsatlar ararlar. Turizm, bireylere yeni ortamlar, kültürler ve zaman zaman da zorluklar sunarak bireylerin kendilerini daha derinlemesine anlamaları için bu fırsat yaratır. Özel ilgi turizmi, özellikle derin kültürel etkileşimler, manevi inzivalar veya macera seyahati gibi benzersiz deneyimler yoluyla turistlere kimliklerini yeniden inşa etme yolunda farklı seçenekler sunar. Bu bağlamda incelenmesi gereken bir diğer kavram ise varoluşsal otantiklik kavramıdır (Wang, 1999). Varoluşsal otantiklik de bu anlayışı destekler ve seyahatin bireylerin günlük rutinlerinden çıkmalarını ve daha otantik bir şekilde yaşamalarını, böylece "gerçek benlikleri" ile etkileşime girmelerini sağladığını öne sürer. Bu durum da bireylerin sosyal normlardan ve beklentilerden geçici olarak koparak, içe dönük ve anlamlı deneyimlere odaklanmalarına olanak tanır.

Kişisel tatmin, özel ilgi turizmi ile ilgilenen gezginler için bir diğer önemli psikolojik motivasyondur ve bireyin değerleri, tutkuları ve hedefleri ile uyumlu aktiviteleri takip etmesinden doğan memnuniyet veya başarı duygusunu ifade eder. Özel ilgi turizmi, niş pazarlar ve kişiye özel deneyimlere odaklanarak, yüzeysel deneyimlerin ötesinde tatmin arayan bireyler için daha yüksek bir tatmin imkanı sunar. Smith ve Diekmann (2017), kişisel tatminin yalnızca haz değil, kişisel gelişim, amaç ve kendini gerçekleştirme ile ilgili olan iyilik haliyle yakından ilişkili olduğunu vurgularlar. Özel ilgi turizmi bağlamında, turistler kişisel ilgi alanlarıyla uyumlu aktivitelerle meşgul olarak tatmin bulabilirler. Örneğin eko-turizm, wellness turizmi veya kültürel miras turizmi gibi özel ilgi turizmi alanları yalnızca keyif sağlamakla kalmayarak, aynı zamanda bireylere çevre koruma, kültürel koruma veya kendini geliştirme gibi daha büyük bir amaca hizmet ediyor olmanın hazzını da hissettirirler. Bu gibi farklı boyutlar içeren bir

kişisel tatmin hissi, postmodern turizmde merkezi bir motivasyondur ve turistlerin anlamlı deneyimlere giderek daha fazla önem verdiğini göstermektedir (Cohen, 2010). Özel ilgi turizmi, turistlerin kişisel hedefleri ve değerleriyle örtüşen, özenle seçilmiş deneyimler sunarak, turizmi bir nevi kendini gerçekleştirme yoluna dönüştürmektedir.

Özel ilgi turizmine katılan turistler, günlük gerçekliklerinden uzaklaşarak, hayatlarındaki normlardan ve normallerden uzaklaşır belirgin şekilde farklı olan deneyimlere katılırlar (Smith & Puczkó, 2014). Sharpley (2020), özel ilgi turizminde turistlerin yalnızca uzaklaşmayı değil, aynı zamanda yenilenmiş ve içsel benliklerine daha bağlı olarak geri dönmeyi de arzuladıklarını savunur. Bu durum özel ilgi turizmini yalnızca eğlence ve rahatlamaya odaklanan geleneksel turizm biçimlerinden önemli şekilde ayrıştırır. Özel ilgi turizminin deneyimsel doğası ve kişisel ve entelektüel zenginleşmeye vurgu yapması, turizmin bir iyileşme ve kendini yenileme aracı olarak hizmet etmesine olanak tanır.

Sosyal Etki ve Seyahat Seçimlerinde Kimliğin Rolü

Sosyal etki ve kimlik, özellikle özel ilgi turizminde seyahat seçimlerini şekillendirmede kritik bir rol oynar. Kitle turizminin geniş kitlelere hitap eden genel deneyimler sunmasına karşılık, özel ilgi turizmi, turistlerin kişisel kimliklerini yansıtan ve kendilerini özdeşleştirdikleri sosyal gruplarla uyumlu deneyimler aradığı bir turizm türüdür. Bu bağlamda, sosyal etki akran grupları, çevrimiçi topluluklar ve tüketici toplulukları aracılığıyla işlev görür; bunlar da grup normlarını, değerlerini ve tercihlerini pekiştirerek bireyin seyahat kararlarını etkiler. Ayrıca, kişilerin bireysel ve kolektif kimlik algıları (grup aidiyetleri), turistlerin aradıkları deneyim türlerini belirlemede önemli bir rol oynar. Turistler sıklıkla seyahat davranışlarını benlik kavramları ve hedefleriyle uyumlu hale getirirler.

Turizmde sosyal etki, başkalarının tutumlarının, davranışlarının ve tercihlerinin bir bireyin seyahat seçimlerini nasıl şekillendirdiğini ifade eder. Özel ilgi turizmi bağlamında bu etkiler genellikle akran grupları, sosyal medya ve benzer düşünen bireylerin oluşturduğu topluluklar üzerinden şekillenir. Cialdini ve Goldstein'e (2004) göre, sosyal olarak kabul edilme arzusu bireyler için oldukça güçlü bir motivasyondur ve bu arzu, turizm seçimleri de dahil olmak üzere tüketici davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Özel ilgi turizmi bağlamında, tüketici toplulukları seyahat

kararlarını etkilemede önemli bir rol oynar. İlk olarak Cova ve Cova (2002) tarafından tanımlanan tüketici toplulukları (kabileleri), paylaşılan ilgi alanları ve tutkular etrafında birleşen bireylerden oluşan tüketici gruplarını ifade etmektedir. Bu topluluklar, eko-turizm, macera turizmi veya kültürel turizm gibi belirli turizm faaliyetleri etrafında oluşur ve üyelerine aidiyet ve kimlik duygusu sunar. Bu toplulukların turizm üzerindeki etkisi, bireylerin grup değerleriyle uyumlu destinasyonlar ve aktiviteler seçmesi ile görülür; grup üyesi bireyler, diğer tüketim seçimlerinde olduğu gibi turizm alanındaki seçimlerinde de genellikle diğer grup üyelerinden onay ve kabul ararlar.

Sosyal medyanın yükselişi, özel ilgi turizmindeki sosyal etkinin etkisini daha da artırmıştır. Hudson ve Thal (2013) tarafından yapılan araştırmalar, Instagram, Facebook ve seyahat blogları gibi platformların turistlerin arzu edilen seyahat deneyimleri algılarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Sosyal medya, bireylerin seyahat deneyimlerini geniş kitlelerle paylaşmasına olanak tanır ve başkalarının arzu edilen destinasyonlar ve aktiviteler hakkındaki algılarını etkileyen bir tür sosyal kanıt oluşturur. Sosyal kanıt, bireylerin kendi kararlarından emin olmadıklarında başkalarının davranışlarını izlemeye meyilli olmasını ifade eder ve özel ilgi turizminde niş ve benzersiz deneyimlerin arayışında önemli bir rol oynar.

Kişiler aynı zamanda hem özbenlik algıları hem de başkaları tarafından nasıl algılanmak istediklerini ifade eden ideal benlik algıları doğrultusunda tercihler yapmaktadırlar. Benlik kavramı teorisi, bireylerin benlik tanımlarıyla tutarlı seçimler yaptığını ve eylemleri ile kendilik anlayışları arasında uyum sağlamaya çalıştıklarını öne sürer (Sirgy, 1982). Bu yönelimin turizm alanındaki etkisi, turistlerin değerlerini, ilgi alanlarını ve dünyaya yansıtmak istedikleri imajı en iyi şekilde ifade ettiğini düşündükleri destinasyonları ve deneyimleri seçmesi anlamına gelir. Özel ilgi turizmi, bireylere kimliklerinin merkezinde yer alan niş ilgi alanlarını takip etme olanağı sunduğu için kimlik odaklı turizme son derece uygundur. Örneğin, çevresel sürdürülebilirliği kimliklerinin temel bir parçası olarak gören turistler, çevre değerleriyle uyumlu seyahat davranışlarını sürdürebilecekleri eko-turizme daha fazla katılma eğilimindedirler (Buckley, 2012). Benzer şekilde, kendilerini macera arayıcısı olarak tanımlayanlar, bu imajı pekiştirmek için ekstrem spor turizmine yönelebilmektedirler.

Kolektif kimlik de bireysel kimlik gibi özel ilgi turizminde önemli bir rol oynamaktadır. Bireyler belirli bir grupla özdeşleştiklerinde, genellikle o grubun değerlerini ve ilgi alanlarını yansıtan seyahat seçimleri yaparlar. White

ve Dahl (2007), insanların sosyal kimliklerini pekiştirmek ve grup üyeliğini göstermek için genellikle grup içi tercihleri benimseme yoluna gittiklerini tartışmaktadır. Bir tüketici topluluğuna ait olmak, yalnızca sosyal onay sağlamakla kalmaz, aynı zamanda aidiyet duygusunu güçlendirir; üyeler genellikle davranışlarını topluluğun değer ve normlarıyla uyumlu hale getirmeye çalışırlar. Özel ilgi turizminde, seyahat deneyimleri sıklıkla benzer ilgi alanlarına sahip diğer insanlarla paylaşılır ve bu da grup içi aidiyet duygusunu güçlendirir. Deneyimsel ve dönüşümsel turizme olan ilginin artması, kimliğin seyahat seçimlerindeki rolünü daha da vurgulamaktadır. Pine ve Gilmore'a (1999) göre, turistler giderek bireyselliklerini ve kişisel gelişimlerini ifade etmelerine olanak tanıyan deneyimlere yönelmektedirler. Özel ilgi turizminde bireyler yalnızca mevcut kimliklerini yansıtan değil, aynı zamanda kendilerini geliştirme ve dönüştürme fırsatları sunan deneyimleri seçerler ve bu da onları ideal benliklerine daha yakın hale getirir.

Sosyal etki ve kimlik, özel ilgi turizminde seyahat seçimlerini anlamanın merkezinde yer alır. Akran grupları, tüketici toplulukları ve sosyal medya, turistlerin destinasyonları nasıl algıladığını ve seçtiğini şekillendirirken, bireysel ve kolektif kimlik algıları, turistleri değerleri ve benlik kavramlarıyla uyumlu deneyimlere yönlendirir. Özel ilgi turizmi büyümeye devam ettikçe, bu seçimlerin arkasındaki sosyal ve psikolojik dinamikleri anlamak, niş pazarlara hitap etmek isteyen turizm hizmet sağlayıcıları açısından daha da kritik olacaktır.

Tüketici Toplulukları: Özel İlgi Turizminde Kolektif Kimlik ve Sosyal Bağlar

Turizm Bağlamında Tüketici Topluluklarının Tanımlanması

Tüketici toplulukları kavramı, özellikle özel ilgi turizmi gibi niş pazarlarda modern tüketicilerin davranışlarını anlamada giderek daha önemli hale gelmiştir. Tüketici toplulukları, tüketicilerin kişisel tercihlere dayalı kararlar veren izole bireyler olarak görüldüğü geleneksel yaklaşımdan bir sapmayı temsil eder. Bunun yerine, bireylerin grup içinde paylaşılan deneyimler ve duygusal bağlantılar yoluyla değer buldukları sosyal tüketimi ön plana almaktadır (Goulding, Shankar ve Canniford, 2013). Kitle turizminin genellikle geniş kitlelere hitap etmek için tasarlanmış standartlaştırılmış deneyimlere odaklanmasına karşılık, özel ilgi turizmi, spesifik bir topluluğun

kolektif kimliğine doğrudan hitap eden son derece kişiselleştirilmiş ve grup odaklı deneyimler sunar. Bu topluluklar genellikle ritüeller, semboller ve paylaşılan tüketim pratikleri aracılığıyla pekiştirilen bir aidiyet duygusuna sahiptirler. Özel ilgi turizmi bağlamında, bu kolektif deneyimler genellikle sürdürülebilirlik, wellness veya macera gibi derinden paylaşılan değerlere veya ilgi alanlarına hitap eden belirli turizm faaliyetleri etrafında döner.

Turizmde tüketici toplulukları, ortak ilgi alanları etrafında bir araya gelerek, basit boş zamanın ötesine geçen ve ortak bir şekilde yaratılan seyahat deneyimlerine katılırlar. Bu topluluklar, anlamlı, otantik etkileşimler kurma ihtiyacıyla yönlendirilirler ve kendilerini tipik kitlesel turistlerden farklılaştırmaya çalışırlar. Maffesoli'nin (1996) neo-kabilecilik kavramı, postmodern toplumlarda insanların aidiyet duygusu yaratmak için giderek daha küçük, daha samimi gruplar aradıklarını öne sürer. Bu kabilesel davranış modelinin turizmde yaygın olarak görüldüğünü öne sürmek mümkündür. Niş gruplar, kimliklerini ifade etmelerine ve başkalarıyla bağlantı kurmalarına olanak tanıyan paylaşılan seyahat deneyimleri etrafında toplanırlar. Örneğin, wellness turizmi, genellikle sağlık ve iyilik haline bağlılıklarını paylaşan gezginlerden oluşur ve yoga, meditasyon ve spa tedavileri gibi paylaşılan değerler ve uygulamalar etrafında bir topluluk oluşturur. Bu paylaşılan aktiviteler, yalnızca kişisel bir iyilik hali ve haz sunmazlar; aynı zamanda topluluk içindeki sosyal bağları güçlendiren bağ kurma deneyimleri olarak da hizmet ederler.

Turizm bağlamında tüketici topluluklarını tanımlayan özelliklerden biri de kolektif kimliğe yapılan vurgudur. Kolektif kimlik, ortak özelliklere, hedeflere veya deneyimlere sahip bir sosyal gruba aidiyet duygusu ile tanımlanır (Tajfel, 1974). Genellikle yaş veya gelir gibi demografik faktörlerle tanımlanan geleneksel tüketici segmentlerinden farklı olarak, tüketici toplulukları öncelikle paylaşılan tutkular ve yaşam tarzları üzerinden okunabilir (Goulding, Shankar ve Canniford, 2013). Kolektif kimlik, topluluk üyeleri arasındaki sosyal bağları güçlendirir ve turizmi daha anlamlı ve duygusal olarak tatmin edici hale getirir. Örneğin, macera turizmi toplulukları, ekstrem sporlar ve açık hava aktivitelerine duydukları ortak sevgiyle bir araya gelen adrenalin tutkunlarında oluşabilir. Bu bireyler, doğa yürüyüşü, tırmanma veya dalış gibi paylaşılan deneyimler üzerinde bağ kurar ve bu tür aktivitelerden elde edilen haz duygusundan doğan duygusal zirveler, topluluk içindeki bağlılık ve aidiyet duygusunu daha da pekiştirir. Paylaşılan fiziksel

çaba, risk ve başarıdan kaynaklanan bu duygusal zirve noktaları, topluluğun genel memnuniyetine katkıda bulunarak grup uyumunu artırır.

Özel ilgi turizmi bağlamında, tüketici toplulukları aynı zamanda turizm deneyimlerinin ortak olarak yaratılmasında da rol oynarlar. Topluluk üyeleri, hazır bir turizm ürününü pasif bir şekilde tüketmek yerine seyahat deneyimlerinin şekillendirilmesine aktif olarak katılırlar (Arnould ve Price, 1993). Bu ortak yaratım süreci, tüketici topluluklarının kolektif kimliği ve çekiciliği açısından merkezi bir rol oynar. Örneğin, macera turizminde topluluk üyeleri, en zorlu parkurları seçmek, güzergahlarını planlamak veya kendi değerleriyle örtüşen rehberleri seçmek için birlikte çalışabilir, böylece deneyimi topluluğun kolektif kimliğine göre uyarlanmış hale getirebilirler. Bu ortak yaratım süreci genellikle topluluk üyelerinin birlikte destinasyonlar, aktiviteler ve konaklama yerleri seçtiği paylaşılan karar verme süreçlerini içerir. Örneğin, bir grup eko-turist, çevre dostu konaklama yerlerinde kalmayı, koruma çabalarına katılmayı ve yerel, sürdürülebilir işletmeleri desteklemeyi tercih edebilir ve bu şekilde sürdürülebilirlik ve çevresel sorumluluk değerleriyle uyumlu bir deneyim yaratılmasına aktif olarak katkıda bulunabilirler. Bu şekilde, sorumlu turizm uygulamalarına katılmak topluluk üyelerinin kişisel tatminlerini artırmakla kalmaz, aynı zamanda grubun kimliğini ve paylaşılan değerlerini de pekiştirmiş olur.

Öte yandan dijital teknolojiler ve sosyal medya da özel ilgi turizminde tüketici topluluklarının şekillenmesinde giderek daha fazla rol oynamaktadır. Sosyal medya platformları, tüketici topluluklarının fiziksel sınırların ötesinde etkilerini genişletmelerine olanak tanımış ve üyelerin dünyanın dört bir yanındaki diğer kişilerle bağlantı kurmalarını, deneyimlerini paylaşmalarını ve ortak yaratım sürecine katılmalarını sağlamıştır. Kozinets (1999), çevrimiçi toplulukların tüketici davranışlarını özellikle niş pazarlarda nasıl şekillendirdiğini vurgular. Turizm bağlamında sosyal medya, tüketici topluluklarının iletişim kurmalarına ve deneyimlerini paylaşmalarına olanak tanır ve bu da üyeler arasında bir topluluk duygusunun oluşmasına ve sürdürülmesine yardımcı olur. Örneğin, bir grup macera gezgini çevrimiçi platformları kullanarak seyahat ipuçlarını paylaşabilir, destinasyon önerilerinde bulunabilir ve deneyimlerinin fotoğraflarını yayınlayabilir; bu da topluluğun kolektif kimliğini pekiştirir ve diğer üyelerin seyahat tercihlerini etkiler. Bu sürekli etkileşim, topluluk kimliğinde bir süreklilik duygusu yaratır.

Toplu tüketim ritüelleri de özel ilgi turizmi bağlamında tüketici topluluklarının işleyişinde merkezi bir rol oynar. Bu ritüeller, topluluk üyeleri arasındaki bağları güçlendirmeye yardımcı olan, paylaşılan davranışlar, semboller ve anlamlar içerir. Örneğin, wellness turizminde grup yoga seansları, meditasyon inzivaları ve ortak spa deneyimleri, grubun paylaşılan değerlerini ve rahatlama, iyileşme ve kendini keşfetme hedeflerini yansıtan ritüeller etrafında yapılandırılır. Bu tür ritüeller, yalnızca fiziksel veya duygusal bir fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda topluluğun paylaşılan değerlerini somut bir şekilde deneyimlediği bir çerçeve sunar. Schouten ve McAlexander'ın (1995) tüketim alt kültürleri üzerine yaptıkları çalışmalarında belirttikleri gibi, bu tür ritüeller tüketici toplulukları içinde aidiyet ve topluluk duygusunu geliştirmekte, üyelerin daha derin duygusal ve psikolojik seviyelerde bağlantı kurmalarına olanak tanımaktadır. Paylaşılan ritüeller, topluluğun kolektif kimliğini pekiştirir ve üyelerine kendi amaçlarından daha büyük bir amaca katkı sağlamış olma duygusunu hissettirir ve bu şekilde turizm deneyiminin duygusal ve sembolik önemini de arttırmış olur.

Dolayısıyla tüketici toplulukları, özel ilgi turizminde, sosyal bağların, kolektif kimliğin ve paylaşılan tüketim pratiklerinin seyahat davranışlarını nasıl etkilediğini anlamak için benzersiz bir çerçeve sunar. Bu topluluklar, sadece pasif tüketiciler değildir; turizm deneyimlerini aktif ortak yaratır ve topluluk içinde aidiyet duygusunu pekiştiren ritüellere ve davranışlara katılırlar.

Tüketici Topluluklarının Niş Turizm Pazarlarının Oluşumuna Etkisi

Tüketici toplulukları, turizm deneyimlerinin ortak olarak yaratılmasında merkezi bir rol oynarlar ve bu, niş pazarların oluşumunda kritik bir faktördür. Prahalad ve Ramaswamy'ye (2004) göre, günümüz tüketicileri artık ürün ve hizmetlerin pasif alıcıları değil, üreticilerle birlikte değer yaratan aktif katılımcılardır. Turizmde, tüketici toplulukları destinasyonlar, konaklama yerleri ve grup kimlikleriyle uyumlu aktiviteleri seçerek deneyimleri ortaklaşa oluştururlar. Örneğin, bir grup eko-turist, sürdürülebilirliği, korumayı ve çevresel sorumluluğu önceliklendiren seçimlere yönelebilir. Bu topluluğun çevre dostu konaklama yerlerine ve sürdürülebilir aktivitelere olan talebi, eko-turizm için bir niş pazar yaratır. Eko-turizm topluluklarının bu etkisi, yeşil sertifikaların, ekolojik köylerin ve karbon nötr seyahat seçeneklerinin gelişimini desteklemiş ve eko-turizmi

turizm endüstrisindeki en hızlı büyüyen segmentlerden biri haline getirmiştir (Fennell, 2014). Bu toplulukların aldığı değer temelli kararlar yalnızca seyahat tercihlerine etki etmekle kalmaz, aynı zamanda turizm sektörünün sunduğu hizmetleri de şekillendirir.

Niş turizm bağlamında, tüketici toplulukları içinde ağızdan ağza iletişim ve sosyal etki de pazar talebini şekillendirmede önemli bir rol oynar. Tüketici toplulukları, seyahat kararları alırken genellikle grup içindeki güvenilir üyelerin önerilerine, yorumlarına ve onaylarına güvenirler. Brown ve Reingen'in (1987) araştırmasına göre özellikle güçlü bağlara sahip sosyal ağlarda ağızdan ağza iletişim, tüketici davranışlarını etkileyen temel faktörlerden biri halini alır. Dijital çağda, bu etki sosyal medya platformları aracılığıyla daha da güçlenir ve topluluk üyelerinin tercihlerinin ve beklentilerinin şekillenmesine yardımcı olur. Ayrıca, sosyal medyada anında paylaşım yapılabilmesi, turizm işletmelerinin bu toplulukların ilgi alanlarını gerçek zamanlı olarak izlemelerine olanak tanır ve ortaya çıkan tercihlere ve trendlere hızla uyum sağlamalarına yardımcı olabilir.

Tüketici toplulukları kültürel sermaye yaratarak ana akım turistlerden ayrışarak niş turizm pazarlarının oluşumuna katkıda bulunurlar. Kültürel sermaye, bireylerin kendilerini başkalarından ayırmak için kullandıkları zevkler, tercihler ve davranışlar gibi sosyal varlıkları ifade eder (Bourdieu,1984). Turizm bağlamında tüketici toplulukları genellikle kendilerini kitlesel turizmden ayıran ve kültürel sermayelerini yansıtan deneyimlerin arayışındadırlar. Örneğin, yerel yemek kültürlerini ve gastronomik gelenekleri keşfetmeye ilgi duyan gastronomi turizmi toplulukları, özgün, otantik gastronomik deneyimler sunan niş destinasyonlara yönelebilirler. Bu deneyimlere olan kolektif talepleri, yemek festivalleri, yemek pişirme dersleri ve çiftlikten masaya yemek deneyimleri gibi turizm tekliflerinin merkezinde yer aldığı özelleşmiş gastronomi turizmi pazarlarının yükselmesine katkıda bulunmuştur (Long, 2010). Bu niş pazarlardaki özgünlük ve ayrıcalık ihtiyacı, topluluğun kolektif kimliğini pekiştirirken özel turizm ürünlerinin gelişimini de desteklemektedir.

Tüketici topluluklarının ekonomik potansiyeli, turizm hizmet sağlayıcılarını da niş pazarlar geliştirme yönünde teşvik etmektedir. Mintel'e (2018) göre, wellness, eko-turizm ve macera turizmi gibi niş turizm pazarları son yıllarda özelleşmiş deneyimler arayan tüketici topluluklarının etkisiyle önemli bir büyüme kaydetmiştir. Niş deneyimlere yatırım yapma isteği, kendilerini rekabetçi bir pazarda farklılaştırmak isteyen turizm işletmeleri için

tüketici topluluklarını çekici bir hedef haline getirir. Turizm hizmet sağlayıcıları bu gibi özel tüketici topluluklarına ve onların belirli tercihlerine hitap ederek yeni gelir kaynaklarına erişebilir ve sadık müşteri tabanları yaratabilirler. Bu da niş pazarların daha da hızla gelişmesine katkı sağlar. Ayrıca niş pazarların ekonomik potansiyelinin sadece lüks veya yüksek segmentlerle sınırlı olmadığı, farklı segmentlerdeki tüketici topluluklarının da kendi değerleriyle uyumlu, uygun fiyatlı, sürdürülebilir seyahat seçenekleri ile ilgilendikleri görülmektedir. Bu durum da, turizm işletmelerinin farklı hedef kitleler üzerinden niş pazarlara hitap etme ihtimalini arttırmaktadır.

Son olarak, tüketici toplulukları, üyeleri arasında topluluk ve sadakat duygusunu besleyerek niş turizm pazarlarının sürdürülebilirliğine de katkıda bulunur. Topluluk üyeleri, kolektif kimlikleriyle uyumlu destinasyonlara tekrar tekrar seyahat ederler ve bu da niş turizm ürünlerine olan talebi sürdürülebilir kılar. Ek olarak, topluluk içindeki sosyal bağlar, üyelerin niş pazarı başkalarına tanıtarak savunuculuk yapmalarını da teşvik edebilir. Bu durum, niş turizm pazarlarının, kitlesel turizm endüstrisindeki dönemsel dalgalanmalara rağmen rekabetçi ve ayakta kalabilmesine de destek olur. Örneğin kültürel miras turizmi toplulukları, daha az bilinen destinasyonları ziyaret etmeye ve tanıtmaya devam edebilmekte ve bu da kültürel miras turizmi pazarlarının daha uzun ömürlü olmasına katkı sağlayabilmektedir (Timothy & Boyd, 2003). Aynı zamanda bu topluluklara karşı duyulan aidiyet ve bağlılık duygusu, sürdürülebilir ve sorumlu turizm uygulamalarını teşvik ederek bu pazarların etik standartlarının güçlendirilmesine de katkıda bulunur.

Kişiselleştirilmiş, derinlemesine ve değer odaklı deneyimlere olan talepleri aracılığıyla bu topluluklar, kolektif kimliklerine hitap eden özelleşmiş turizm ürünlerinin gelişimini etkilerler. Ağızdan ağza iletişim, kültürel sermaye ve sosyal etkinin kullanımı, pazar talebini şekillendirmekte ve turizm hizmet sağlayıcılarını sundukları hizmetleri değiştirmeye veya uyarlamaya teşvik edebilmektedir. Bu toplulukların kendilerine özgü ihtiyaçlarını anlamak ve onlara hitap edecek hizmetler geliştirmek, turizm hizmet sağlayıcılarına yalnızca kârlı bir iş modeli sunmakla kalmaz, aynı zamanda seçtikleri turizm biçimine derinden bağlı olan turist topluluklarıyla kalıcı bağlar kurma imkânı da sağlar.

Değişen Sosyal ve Psikolojik Dinamikler Üzerinden Özel İlgi Turizminin Geleceği

Toplumsal değerler ve davranışlardaki değişimler doğrultusunda, farklı değerlere ve yaşam tarzlarına sahip olan ve tercihlerini bu değerler üzerinden şekillendiren yeni tüketici toplulukları ortaya çıkmaktadır. Bu topluluklar, paylaşılan ilgi alanları ve değişen sosyal normlarla beslenerek, daha kişiselleştirilmiş, sürdürülebilir ve derinlemesine seyahat deneyimlerine yönelik talebi de arttırmaktadır. Özel ilgi turizminin geleceği de, sürdürülebilirlik, teknoloji, sosyal sorumluluk ve wellness gibi konular etrafında şekillenen geniş toplumsal beklentilerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu dinamikleri anlamak, turizm pazarlarının nasıl gelişeceğini ve hizmet sağlayıcıların değişen tüketici tercihlerine nasıl uyum sağlayacağını öngörmek açısından kritik öneme sahiptir.

Yeni tüketici topluluklarının turizmin geleceğini şekillendiren en önemli özelliklerinden birinin, sürdürülebilirlik ve etik tüketime olan bağlılıkları olduğu görülmektedir. Çevresel kaygılar arttıkça, çevre bilincine sahip tüketici toplulukları, çevresel etkileri en aza indiren ve doğayı korumayı teşvik eden seyahatleri tercih etmektedir. Becken ve Hay (2007), iklim değişikliği farkındalığının seyahat davranışlarını etkilemeye başladığını ve tüketicilerin çevresel sorumluluk değerleriyle uyumlu destinasyonları ve turizm sağlayıcılarını seçmeye yöneldiğini vurgulamaktadır. Bu toplulukların yükselişi sadece destinasyon tercihlerini değil, aynı zamanda turizm sağlayıcılarının çalışma şeklini de etkileyerek çevre dostu faaliyetlerin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Sürdürülebilirliğe yönelik bu değişimin, dönemsel bir eğilimden ziyade sorumlu tüketimin beklenti haline geldiği uzun vadeli bir toplumsal değişimi yansıttığı görülmektedir. Bu normlar gelişmeye devam ettikçe, turizm sağlayıcıları sürdürülebilir uygulamaları benimseme yolunda daha hızlı ve güçlü adımlar atmak durumunda kalacaklardır. Eko-turizme ek olarak, yavaş turizm ve yenileyici turizm gibi diğer niş turizm türleri de popülerlik kazanmakta, bu hareketler de sürdürülebilirliğin yeni tüketici topluluklarının seyahat tercihlerine derinlemesine etki ettiğini göstermektedir.

Sürdürülebilirliğin yanı sıra, otantiklik talebi de ortaya çıkan bir başka önemli faktördür. Sosyal normlar ve bireysel talepler, kitlesel tüketimden ve kişisel olmayan deneyimlerden uzaklaştıkça, turistler de giderek artan

oranlarda otantik deneyimlerin arayışına girmektedir. Bu tüketici toplulukları, ziyaret ettikleri destinasyonlarla anlamlı bağlantılar kurmalarına olanak tanıyan, kültürel ve entelektüel olarak derinlikli seyahat deneyimleri aramaktadırlar. Bu trend kültürel turizmin giderek daha popüler hale gelmesiyle kendini göstermektedir. Kültürel turizm ise pasif tüketimden aktif katılıma yönelmekte, turistlerin kültürleri dışarıdan değil, içeriden keşfetmek suretiyle otantik deneyimler yaşama arayışlarına cevap vermektedir. Öte yandan bu otantiklik talebi, maddi varlıklar yerine deneyimlerin değer bulduğu daha geniş bir toplumsal değişimin yansımasıdır. Tüketici toplulukları giderek daha seçici hale gelmekte ve kültürün yüzeysel temsillerinin ötesine geçen deneyimler aramaktadır. Bu değişim, turizm hizmet sağlayıcılarının bu derin tüketici değerleriyle uyumlu, daha samimi ve kültürel açıdan derinlikli deneyimler sunmasını gerektirmektedir.

Teknoloji ve sosyal medya da turizmde tüketici arzularının şekillenmesinde büyük bir rol sahibidir. Günümüzün hiper bağlantılı dünyasında ortaya çıkan tüketici toplulukları, genellikle çevrimiçi platformlarda topluluklarını oluşturmakta ve sürdürmektedir. Bu topluluklar dijital platformları kullanarak seyahatlerini organize etmekte, deneyimlerini paylaşmakta ve ilham almaktadır. Instagram, Facebook ve TikTok gibi sosyal medya platformları, seyahat davranışlarını etkileyen en önemli araçlar haline gelmiştir. Tüketiciler, influencer'ları, grup üyelerini ve akranlarını takip etmekte, görsel olarak çekici ve sosyal olarak onaylanmış deneyimlerin peşinden gitmektedirler. Ayrıca, bilindiği üzere sosyal medya platformları, kullanıcıların ilgi alanlarına, davranışlarına ve önceki etkileşimlerine dayalı içerikleri öneren algoritmalar kullanmaktadırlar. Bu içerik kişiselleştirme uygulamaları tüketici toplulukları içindeki mevcut tercihleri de güçlendirmekte ve onlara zaten keyif aldıkları şeyleri daha fazla sunmaktadır. Örneğin, wellness inzivaları hakkındaki içeriklerle etkileşimde bulunan bir kişi, benzer seyahat seçenekleriyle sürekli karşı karşıya kalmakta ve bu da bu tür deneyimlere olan arzusunu pekiştirmektedir. Diğer yandan Zeng ve Gerritsen (2014) de sosyal medyanın tüketicilerin yeni destinasyonları keşfetmelerine nasıl yardımcı olduğunu ve bu seçimleri doğrulamada ve şekillendirmede nasıl bir rol oynadığını göstererek, kullanılan algoritmaların çok daha "tasarlanmış" bir turizm deneyimine yol açtığını savunmaktadır. Dolayısıyla hem bireysel tercihler hem de tüketici topluluklarının tercihleri, giderek daha da artan bir sosyal medya etkisi altında şekillenmekte, bu durum da bu niş gruplara doğrudan hitap eden dijital pazarlama stratejilerini

kullanarak, güçlü bir çevrimiçi varlık oluşturmanın önemini daha da vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, ortaya çıkan tüketici toplulukları ve değişen sosyal normlar, turizmin geleceğini etkilemeye devam etmekte ve sürekli bir yenilenme döngüsünü zorunlu hale getirmektedir. Sürdürülebilirlik, otantiklik, teknoloji, sosyal sorumluluk ve wellness gibi trendler, tüketici topluluklarının daha kişiselleştirilmiş, anlamlı ve etik deneyimler arayışında olduğu bir dönemde seyahat davranışlarının temel itici güçleri haline gelmiştir. Bu grupların değişen tercihleri, turizm hizmet sağlayıcılarını, modern turistlerin beklentilerine uygun yenilikçi çözümler sunmaya yöneltmiştir. Dönüşen taleplere cevap vererek sürdürülebilir ve otantik deneyimler sunan, teknolojiyle entegre ve sosyal sorumluluk ilkelerine dayalı hizmetler geliştirilmesi, turizm hizmet sağlayıcılarının daha güçlü ve sürdürülebilir bir turizm deneyimi sunmalarına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKLAR

Arnould, E. J., & Price, L. L. (1993). River magic: Extraordinary experience and the extended service encounter. *Journal of Consumer Research*, 20(1), 24-45.

Becken, S., & Hay, J. E. (2007). *Tourism and climate change: Risks and opportunities*. Channel View Publications.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.

Brown, J. J., & Reingen, P. H. (1987). Social ties and word-of-mouth referral behavior. *Journal of Consumer Research*, 14(3), 350-362.

Buckley, R. (2010). *Adventure tourism management*. Routledge.

Cialdini, R. B. (2009). *Influence: Science and practice* (5th ed.). Pearson.

Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2004). Social influence: Compliance and conformity. *Annual Review of Psychology*, 55, 591-621.

Cohen, E. (1979). A phenomenology of tourist experiences. *Sociology*, 13(2), 179-201.

Cohen, S. A. (2010). Searching for escape, authenticity and identity: Experiences of "lifestyle travellers." *Tourism*, 58(3), 311-326.

Cohen, S. A., & Cohen, E. (2019). New directions in the sociology of tourism. *Current Issues in Tourism*, 22(2), 153-172.

Cova, B., & Cova, V. (2002). Tribal marketing: The tribalisation of society and its impact on the conduct of marketing. *European Journal of Marketing*, 36(5/6), 595-620.

Fennell, D. A. (2014). *Ecotourism*. Routledge.

Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Polity Press.

Goulding, C., Shankar, A., & Canniford, R. (2013). Learning to be tribal: Facilitating the formation of consumer tribes. *European Journal of Marketing*, 47(5/6), 813-832.

Hudson, S., & Thal, K. (2013). The impact of social media on the consumer decision process: Implications for tourism marketing. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(1-2), 156-160.

Kozinets, R. V. (1999). E-tribalized marketing?: The strategic implications of virtual communities of consumption. *European Management Journal*, 17(3), 252-264.

Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. Sage Publications.

Long, L. M. (2010). *Culinary tourism: A folkloristic perspective on eating and otherness*. University Press of Kentucky.

Maffesoli, M. (1996). *The time of the tribes: The decline of individualism in mass society*. Sage Publications.

Mintel. (2018). *Niche tourism markets report*. Mintel Group Ltd.

Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). *The experience economy: Work is theatre & every business a stage*. Harvard Business Press.

Prahalad, C. K., & Ramaswamy, V. (2004). Co-creating unique value with customers. *Strategy & Leadership*, 32(3), 4-9.

Ramkissoon, H., & Uysal, M. (2014). Authenticity as a value co-creator of tourism experiences. *Annals of Tourism Research*, 49, 42-45.

Richards, G. (2011). Creativity and tourism: The state of the art. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1225-1253.

Schouten, J. W., & McAlexander, J. H. (1995). Subcultures of consumption: An ethnography of the new bikers. *Journal of Consumer Research*, 22(1), 43-61.

Sharpley, R. (2020). *Tourism, tourists and society* (6th ed.). Routledge.

Sirgy, M. J. (1982). Self-concept in consumer behavior: A critical review. *Journal of Consumer Research*, 9(3), 287-300.

Smith, M., & Diekmann, A. (2017). Tourism and wellbeing. *Annals of Tourism Research*, 66, 1-13.

Smith, M., & Puczkó, L. (2009). *Health and wellness tourism*. Butterworth-Heinemann.

Smith, M., & Puczkó, L. (2014). *Health, tourism and hospitality: Spas, wellness and medical travel* (2nd ed.). Routledge.

Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2), 65-93.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Brooks/Cole.

Timothy, D. J., & Boyd, S. W. (2003). *Heritage tourism*. Pearson Education.

Trauer, B. (2006). Conceptualizing special interest tourism—frameworks for analysis. *Tourism Management*, 27(2), 183-200.

Tussyadiah, I. P., Wang, D., & Jia, C. (2017). Virtual reality and attitudes toward tourism destinations. In *Information and Communication Technologies in Tourism 2017* (pp. 229-239). Springer International Publishing.

Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 349-370.

White, K., & Dahl, D. W. (2007). Are all out-groups created equal? Consumer identity and dissociative influence. *Journal of Consumer Research*, 34(4), 525-536.

Zeng, B., & Gerritsen, R. (2014). What do we know about social media in tourism? A review. *Tourism Management Perspectives*, 10, 27-36.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE DÖNGÜSEL EKONOMİNİN GELİŞİM SÜRECİNE EK AB VE TÜRKİYE ÇALIŞMALARI [1]

Didem BİTTİ

- Kurum Bilgisi: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edirne/TÜRKİYE
- ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3174-4814
- Mail: didembitti@gmail.com

Meltem OKUR DİNÇSOY

- Kurum Bilgisi: Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Edirne/TÜRKİYE
- ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8990-5409
- Mail: meltemokurdincsoy@trakya.edu.tr

[1] Bu çalışma, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD yüksek lisans programı mezunu Didem Bitti'nin tez çalışmasından türetilmiştir.

Giriş

Sanayi Devrimi süreci insanoğlunun tarih boyunca dönüm noktası olarak kabul edilen tarım ve insan emeğine dayalı ekonomiden, makinenin ve seri üretimin yapılmaya başlandığı ekonomiye geçişi ele alan Birinci Sanayi Devrimi İngiltere'de başlayıp sonrasında tüm dünyaya hızla yayılmıştır. En fazla buluşun yapıldığı dönem kuşkusuz buhar teknolojisinin bulunduğu Sanayi Devriminin gerçekleştiği dönemdir Sanayi Devriminin İngiltere'de başlamasının temel nedenleri olarak zengin maden ve kömür yataklarına sahip olması, en büyük sömürge imparatorluğu olması, demokratik bir yönetimin olması, güçlü donanması, ada ülkesi olması ve Avrupa'daki kargaşalardan uzak durması sayılabilir. İkinci Sanayi Devrimine gelindiğinde bu dönem daha çok elektrik enerjisinin kullanılmasıyla gelişme göstermiştir. Henry Ford'un seri üretim otomobili bu dönemde üretilmeye başlanmıştır. Üstelik Henry Ford otomobilin montaj hattında Taylor'un ilkelerini ve hareketli montaj hattını uygulamasıyla, az maliyetli seri üretimin yolunu açılmıştır. Üçüncü Sanayi Devrimine gelindiğinde elektrik, elektronik ve bilişim teknolojilerindeki ilerleyiş devam ederek, bilgisayar dayanıklı üretimde tasarım kavramı sanayiye hemen entegre olmuştur (Dengiz, 2017: 38). Daha sonraki süreçte elektrik ve makinenin birbirine uyumu kanalize edilmesi ve bilgisayarların icadıyla dijital devrim başlamıştır. Bu devrimde iletişim ağları dünya genelinde bilgi aktarımının saniyeler içerisinde gerçekleşmesiyle sanal ortamlar oluşmaya başlamış ve sosyal alanlar oluşturulmuştur. Sanayi Devriminin etkileri bunlarla sınırlı kalmayıp siyasal, sosyal, ekonomik ve yönetsel alanlarda da önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Dördüncü Sanayi Devrimine gelindiğinde teknolojik ağların gelişimi ve birbirleriyle iletişim kurabilen teknolojiler, akıllı fabrikaların da yardımıyla az maliyetli, daha verimli ve esnek üretim yapabilmeyi hedefleyen teknoloji yoğun döneme geçiş bu zaman diliminde gerçekleşmiştir (Kılıç & Alkan, 2018: 30). İsmini ilk kez 2011 yılında Almanya'daki Hannover Fuarında duyuran Sanayi 4.0 terimi, bütün dünyanın gözlerini üzerine çeken dijitalleşme sürecine start vermiştir (Gabaçlı & Uzunöz, 2017: 150). Sanayi 4.0' da sıkça adı geçen dijitalleşme ya da dijital dönüşüm kavramları sensörler sayesinde elektronik sinyale, iletim ve işlem adına depolamak için dijital verilere dönüştürülmesini belirten yardımcı teknolojilerin her birine dijital teknoloji adı verilmektedir. Dijital teknolojilerin kullanılması yeni gelir kaynaklarına ulaşmada bir fırsat

sunarak farklı iş modellerinin geliştirmesine yardımcı olacaktır (Dengiz, 2017: 39). Sanayi 4.0 ile hız, maliyet, inovasyon ve verimlilik merkezli pazarlama ve üretim süreciyle hızla gelişen teknoloji kapsanmaktadır (Ünlü & Atik, 2019).

Endüstri 4.0'ın gelişim gösterdiği süreçte toplumsal bozulmaların önü açıldığından Japonya, temelde insan ile teknolojinin etkileşimine dayanan yeni bir kavramın doğmasına önayak olmuştur. Toplum 5.0 adıyla yaygınlaşan terim, içerisinde sosyal konulara ve yeniliklere açık, teknoloji ile bağdaşan kesin çözümler geliştirerek, mevcut düzeni daha keyifli ve yaşanası bir hale getirmeyi amaçlamaktadır (Sarif, 2017: 208-17).

Doğrusal Ekonomi, ekonomik büyümeyi daimî hale getirmeyi hedefleyen Neo-Klasik İktisadın bir yaklaşımıdır (Özsoy, 2018: 130). Doğrusal Ekonomi modeli yaklaşımının büyüme odaklı olması, ilerleyen dönemlerde birçok çevre sorununu peşinde sürükleyecektir. Bunun sonucunda çevre, iklim değişiklikleri ve küresel ısınma gibi sınırlı kaynakların tahribi ve bilinçsiz kullanımı gelecekte tehlike arz edecek sorunları tetikleyecek potansiyele sahiptir (Okur Dincsoy, 2016: 117). Bu sayılan olumsuzluklar dolayısıyla, Doğrusal Ekonominin sürdürülebilirliği tartışılmaya başlanmış ve zaman geçtikçe Doğrusal Ekonomiye sürdürülebilir bir alternatif olan Döngüsel Ekonomi anlayışı ortaya çıkmıştır.

Döngüsel Ekonomi, Sürdürülebilir Kalkınma olgusu ile doğrudan ilişkili bir kavramdır. Sürdürülebilir Kalkınmanın oluşabilmesinin şartlarından biri, sürdürülebilir hayata sahip olmakla başlayacağı gibi insan ve ekonomiyi içeren günümüz dünyasının üretim devrimi Yeşil Ekonomi ile ödüllendirilmelidir. Yeşil Ekonomi sayesinde yeşil işler, yeşil sektörler ve yeşil istihdam sağlanarak enerjide Sürdürülebilirliğin Kalkınma kavramı hayat bulacaktır. Sürdürülebilir bir ekonomiye sahip olmak için Döngüsel Ekonominin varlığının önemi vurgulanmalıdır. Sürdürülebilir Kalkınma ekonominin genel düzeyi, toplumsal yapı ve ekoloji ile ilgili bir makro bir kavramı ifade ediyorken, Döngüsel Ekonomi ise üretim, tüketim ve atık yönetimi başta olmak üzere daha çok mikro kavramlar üzerine durmaktadır (Can, 2017: 144).

Bu çalışmada öncelikle geçmişten günümüze kadar yaşanmış olan Sanayi Devrimlerine ve endüstriyel gelişim aşamalarına değinilecek, sonrasında Sürdürülebilir Kalkınma anlayışı ile Doğrusal Ekonomiden Döngüsel Ekonomiye geçiş süreçleri incelenip son bölümde de Avrupa

Birliği'nde ve Türkiye'de Döngüsel Ekonomiye, gelişim süreçlerine ve uygulama örneklerine yer verilecektir.

Endüstriyel Gelişim Aşamaları

İngiltere'de 18.yüzyılın bitimine doğru Avrupa'da da yavaş yavaş etkisini gösteren teknolojik gelişmeler tüm dünyadaki üretim sistemlerinde değişimi gerektirmiştir. Başta atölyeden fabrikaya, bir adet parça üretiminden yığın üretime geçişi doğurmuştur. Buhar teknolojisiyle çalışabilen makinelerin üretilmesi ve yığın üretimi gerçekleştirebilecek teknolojilerin icadı bu dönemin önemli bileşenlerini oluşturmaktadır. Endüstri sanayindeki bu ilk çalışmalar göze çarparak Avrupa'nın önce ekonomi ve daha sonra pek çok alanda diğer bölgelere nazaran oldukça üstünlüğünü benimsetmiş ve doğurduğu sonuçlar neticesiyle döneme Sanayi Devrimi ya da diğer adıyla Endüstri 1.0 adı verilmiştir (EBSO, 2015:4).

Birinci Sanayi Devrimi ve Sonuçları

İnsanlık için en parlak değişimin yaşandığı ve modern iktisatçıların da hemfikir olduğu tarihin dönüm noktası sayılan Sanayi Devrimi ilk kez 18. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıktı (Güran, 2009:136). James Watt'ın buhar makinesinin geliştirilmesi, Richard Trevithick'in ilk buharlı lokomotifini inşa etmesi, Richard Arkwright'ın iplik eğirme makinesi icadı, Edmund Cartwright, tarafından da dokuma tezgahının 1785 yılında üretilmesi İngiltere'de gerçekleşen teknolojik değişimlerin ve gelişimlerin dünya ticaretine büyük katkısı olduğunu göstermektedir Sanayileşmenin getirdiği birtakım olumsuzluklar da baş göstermiştir. Örneğin zanaatların eski albenisinin olmaması ve zanaatkârların da işyerlerini bırakıp fabrikalara yönelmesi sayılabilir. Bunun sonucunda emek yoğun üretimin yerini zamanla sermaye yoğun üretim modeline geçilmesi söz konusudur (Küçükkalay, 1997: 61-62).

İkinci Sanayi Devrimi ve Sonuçları

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, elektrik ile montaj hattı bir araya gelmiş ve seri üretim İkinci Sanayi Devrimiyle gün yüzüne çıkmıştır (Schwab, 2016: 16). İlk montaj hattı ise Cincinnati mezbahalarında 1870 yılında gerçekleşmiştir (Alçın, 2016: 20). Özellikle Henry Ford'un fabrikalarda uyguladığı üretim yöntemi yani bant sistemi, otomobili hayatımıza sokarak ulaşım ve iletişim ağlarını kuvvetlendirerek günlük yaşamda kolaylıklar sağlamıştır. Fordizm olarak isimlendirilebilen bu üretim

çağı bu dönem için üretimin temel stratejisini oluşturmuştur (Alçın, 2016). Seri üretim yöntemleriyle kentler hızlıca büyümüş, ailelerin hayat tarzları, iş yaşamları ve konaklama yerleri bile değişkenlik göstermiştir. Ekonomik alanda yeni ve güçlü merkezi devletler kuruldu. Birinci Endüstri Devrimi'nde İngiltere ve Avrupa'da etkisini gösteren endüstrileşme, İkinci Endüstri Devrimi ile ABD, Japonya gibi ülkelerde de hızla yaygınlaşarak dünyada birçok bölge ve ülkeyi etkilemiştir.

Üçüncü Sanayi Devrimi ve Sonuçları

1970'li yılların ilk zamanlarında elektronikte ve bilgi teknolojilerindeki gelişim sayesinde Üçüncü Sanayi Devriminin ilk izleri ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyılın devamında tüketicilerdeki tercihlerin çeşitliliği sebebiyle tek tip üretimin gerçekleştirildiği Fordizm anlayışı günden güne terk edilmeye başlanarak üretim biçimleri, satış metotları ve pazarlama anlayışları tümden değişmiş böylece seri üretimde kişiye özgü üretim yapmak amaçlanmıştır. Dönemin en çok ilgi odağı olan cep telefonu, internet, bilgisayar ve hibrit otomobil insanların hayatlarına kanalize olmaya başlamıştır. Yine bu dönemde uzaya ilk kez mekik gönderilmiştir. Üretimde artık deyim yerindeyse bilgisayarın da söz sahibi olması ulaşım teknolojileri ve iletişimi kolaylıkla gerçekleştirebilmesi gündelik hayatı oldukça pratik hale getirerek nano teknolojik ürünlerin de kapısını aralamıştır (Gabaçlı & Uzunöz, 2017: 149–174). Bunların dışında henüz gerçekleşmesi mümkün görünmeyen değişimlere olanak sağlanmasının yanında siber fiziksel sistemler ile nesnelerin birbiriyle uyumunun (Nesnelerin İnterneti) etkisiyle, Dördüncü Endüstri Devriminin başlangıç adımları atılmış oldu.

Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0)

21. yüzyılın ilk başlarında bilişimde ve iletişim teknolojilerinde önemli atılımlar gerçekleşmesi internetin de yaygın kullanılmasına yol açarak yazılımdaki gelişmeleri akıllı sistemlerle bütünleştirmiştir. Üretim süreçlerinde insan emeğine ihtiyacın azalması dijital teknolojilerle kurgulanabilen yeni üretim sistemlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Soylu, 2018).

Dördüncü Sanayi Devrimi ya da Endüstri 4.0 adı verilen süreçte internet, iletişim, bilgisayar teknolojilerinin bütünleşmesi ile varlığında söz ettirmeye başlamıştır (Okur Dinçsoy, 2020: 73-75). Yeni üretim sistemi olan Nesnelerin İnterneti bulut sisteminin yaygınlaşmasını sağlayarak aslında her

makine için akıllı olanı tercih etmeye yöneltmiştir. Endüstri 4.0 kavramındaki dinamikler incelendiğinde dijital dünyadaki olağanüstü gelişmeler ve bunların ortaya çıkardığı siber fiziksel sistemler, nesnelerin interneti sayesinde birbirleriyle iletişim kurabilen birçok cihaz, büyük verileri işleme yeteneği gibi faktörleri öne çıkarmaktadır. Dijitalleşmenin desteklediği sistemlerde üretimden pazarlamaya tüm işletme fonksiyonlarını etkilemektedir. Aslında sadece işletme bazında değil, daha geniş kapsamlara ulaşabilecek niteliktedir. İstihdam, büyüme, eğitim, yatırım ve girişimcilik gibi makro konular bunlara birer örnektir.

Şekil 1: Endüstri 4.0 Teknolojileri

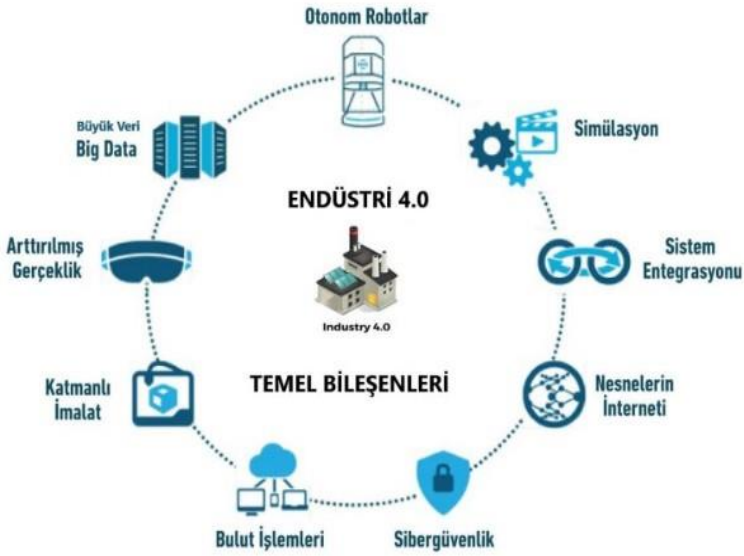

Kaynak: Endüstri 4.0 bileşenleri nelerdir? - Burak ŞEN (buraksen.com)

Endüstri 4.0'ın Faydaları

- Sistemin takibi zahmetsiz hale geldiği gibi arızaların tespiti de kolaylaşmış ve yeni iş modelleri geliştirilmiştir.

- Geleneksel üretim anlayışı yerine, bireylerin ihtiyaç ve tercihlerine yönelik esnek üretim biçimi benimsenmiştir.

- Hammadde, kaynak ve malzeme tüketimi en aza indirildiği için maliyetler azalmış ve kaynak verimliliği artmıştır.

- Yeni düzenin çevreye dost olması, kaynak tasarrufu sağlaması ile yeşil ekonomi dönemine geçilerek sürdürülebilirlik için çalışmalara başlanmıştır.

- Üretim sisteminin kendini yönetebilmesi ile üretim için gereken insan gücü, makine ve enerjiye bağımlılığının düşmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda yeni süreçleri robotlar yönettiği için hata olasılıkları azalmaktadır.

Endüstri 5.0 veya Toplum 5.0

Japonya ile tanıtılan Toplum 5.0 teriminde insan odaklı yeni bir toplum oluşturulmaktadır. Asıl amacı teknolojinin insan ile bileşiminden oluşan yeni uygulamalar sunmak olan Toplum 5.0 teknolojin olanaklarından maksimum fayda sağlayarak toplumla bileşik bir yapı kurmaktır. (Okan Gökten, 2018: 884). Süper Akıllı Toplum ismiyle bağdaşan Toplum 5.0'da yapay zekâ uygulamaları ve dijital dönüşümün getirdiği yenilikleri gündelik yaşamda kullanabilmesi amacıyla robotlar ve insanların etkileşimi oldukça önemlidir. Dijital dönüşümde sadece sanayi, üretim veya ekonomi yer almayıp psikolojik, demografik ve sosyolojik konularını da kapsamaktadır (Saracel ve Aksoy, 2020: 26).

Sürdürülebilir Kalkınma Süreci ve Döngüsel Ekonomi

Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı

2. Dünya Savaşının etkileri sanayileşme faaliyetlerinde hareketliliğe sebep olmuştur (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015: 303). Kontrolsüz ve bilinçsiz bir şekilde gün yüzüne çıkan nüfus artışı sebebiyle bireylerin tüketim alışkanlıkları da değişkenlik göstermiştir (Özmehmet, 2008:2). Sınırsız kabul edilen doğal kaynakların zamanla negatif çevresel faktörleri de beraberinde getireceği kaçınılmazdır (Yalçın, 2016: 751). Kalıcı bir çözüm üretilmek amacıyla az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk, nüfus artışındaki düzensizlikler git gide uluslararası alanda eşitsizliğe yol açmış ve uygulanan yöntemlere etkin bir çözüm stratejisi geliştirebilmek için, uluslararası

düzeydeki eşitsizliği ve kaynak dağılımı gibi sorunlara karşılık yeni yaklaşımlar doğmuştur. Bu sebeple Sürdürülebilirlik kavramından ilk kez bahsedilmiştir (Kan, 2016: 27). Avrupa Parlamentosunun bu alan kapsamındaki raporunda Sürdürülebilir Kalkınmanın ekonomik büyüme için önemi vurgulanarak büyümenin çevre için önemli bir araç olabileceği düşünülerek çevreci üretim politikalarının uygulanabilirliği savunulmuştur. Kavramda yer alan konular çevre ve ekonominin uzun dönemler için kaynak israfına engel olmayı amaçlayan bir kalkınma modeli olarak değerlendirilebilmektedir (Çolak, 2012: 8).

1987 yılı Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu World Commission on Environment and Development, (WCED) tarafından yayımlanan Ortak Geleceğimiz Raporu (Our Common Future) diğer adıyla Brundtland Raporu ile geliştirilen Sürdürülebilir Kalkınma kavramı kullanılmaya başlanmıştır (WCED, 1987'a:48). Sürdürülebilir Kalkınma raporda yeni nesillerin öz gereksinimlerini kendilerinin temin edebilmesinden ödün vermeden günümüz ihtiyaçlarını karşılayabilmesi olarak tanımlanmıştır. İhtiyaçlardan kasıt yalnızca ekonomik anlamda değil doğal kaynak kullanımlarının da eşit ve dengeli ölçüde yararlanılarak yeni nesillere aktarılmasıyla nesiller arası eşitliğe önem vermektir (Gönel, 2002:72-80).

Sürdürülebilir Kalkınmada Amaç ve Hedefler

Sürdürülebilir Kalkınmada amaç gelecek kuşakların ihtiyaçlarını herhangi bir tehlike yaratmadan bugünkü neslin ihtiyaçlarını karşılamaktır (Yaylalı, 2009: 166). 1987 yılında Dünya Çevre Komisyonu tarafından Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan Ortak Geleceğimiz Raporu'nda Sürdürülebilir Kalkınmanın hedefleri: büyümeyi sağlamak, büyüme kalitesini arttırmak, temiz yiyecek ve su bulmak, nüfus artışında dengeyi yakalamak ve teknolojiyi her alana entegre etmeye çalışmak ve sağlık alanındaki temel ihtiyaçları karşılayarak temiz çevre, temiz ekosistem ve temiz bir gelecek sağlamak şeklinde tanımlanmaktadır (WCED, 1987: 49).

Şekil 2: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kaynak: https://www.undp.org/tr/turkiye/projects/surdurulebilir-kalkinma-amaclari-yatirim-inisiyatifi

Yoksulluğun önlenmesi veya buna sebep olacak etkenlerin önüne geçilmesiyle Sürdürülebilir Kalkınma sağlanacak ve kişi başına düşün gelir bu sayede artacak ve dünya genelinde ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Sürdürülebilir Kalkınmanın merkezinde insanın var olduğu gerçeğiyle ihtiyaçların temini, nüfusun kapasitesi ve talepler dikkate alınmalı ancak çevresel etkenler unutulmamalıdır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus arttıkça tüketim hızı da artacaktır lâkin bu tüketim hızının asgari düzeyi geçememesi beklenmektedir (Dincsoy, 2016: 86-87).

Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi

2009 yılı BM Genel Kurulunda ilk Rio Dünya Zirvesinin 20. Yılını kutlamak için 2012 yılında Rio de Janerio'da bir zirve gerçekleştirilmesi istendi, gündemin ana temaları: Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınmada Yeşil Ekonomi anlayışı ile Sürdürülebilir Kalkınma için Uluslararası Çerçeve olmuştur. Kavramların daha önceden de bir bütün olarak değerlendirildiği göz önüne alınarak çevrenin, ihtiyaçları gidermedeki rolü yeşil ekonomi modelinin temeli sayılabilmektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma ile çevrenin ayrılmaz bir bütün olduğu gerçeği kalkınmanın gelecek kuşaklar adına yeni ekonomik kavram olan yeşil ekonomiye geçişi hızlandırmıştır. Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir

Kalınma için yapılan ilk çalışmalardan biri olan 1989 yılı yayımlı Yeşil Ekonomi için Mavi Kitap isimli eserdir (Pearce vd., 1989).

Yeşil Ekonomi doğal ekosistemin farkında olan geri dönüşümü benimseyerek, ekonomik faaliyetlerin ekolojik sistemdeki riskleri en aza indirmelidir. Bunun neticesinde oluşan çevre bilinci, yeşil sektörleri de oluşturacak ve ek istihdam alanları türetilecektir. Yeşil ekonomiye geçişteki en büyük etkenlerden biri de çevrenin niteliği ve sosyal boyutunu artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktır (UNEP, 2011,17).

Yeşillenen ekonominin bir de denizlerdeki mavi hali dikkat çekmektedir. Denizlerin ve okyanusların sahip olduğu ekonomik güçten en yüksek seviyelerde yararlanabilmek için buradaki kaynağın yani suyun gücünün de korunması gerektiği belirtilmektedir (Önder, 2018).

Yeşil Ekonomiden Mavi Ekonomiye

2008 küresel krizi tüm dünya ekonomilerini etkileyerek küresel piyasalarda durgunluk yaratmış, bilinçsiz tüketim sonucu ekolojik riskler baş göstermiştir. Ülkeler bu durum için çözüm yolları aramışlardır. Çevre tahribatı, büyüme, atıklar ve kalkınma kavramları gündeme gelmeye başlamıştır. Amaç yeşil, temiz ve sağlıklı bir çevre oluşturmak iken denizlerdeki durum ele alınmaya başlanmıştır (Demirtaş, 2012, s. 21).

2010 yılı Roma Kulübü üyelerinden GunterPauli'nin "Blue Economy: 10 years-100 Innovations – 100 MillionJobs" adlı eseriyle ilk kez kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra bu kavram Rio+20 konferansında Mavi Ekonomiyle denizlerin ve okyanusların hâlihazırdaki durumunun korunmasından 2012 yılında söz edilmiştir (Roberts ve Ali 2016: 11). Mavi Ekonomi ile deniz ve okyanuslardaki ekosistemin muhafaza edilmesi ve deniz ve okyanusların insan yararına olan sürdürülebilirliğinin devamının sağlanması amaçlanmaktadır. Mavi Ekonomi kavramı aynı zamanda denizel ARGE çalışmalarını da kapsamaktadır. Kamu sektöründeki ilgili kuruluşların doğrudan kıyı ve denizler ile alakalı olan ulusal savunma, sahil güvenlik, deniz ve çevrelerinin korunması gibi faaliyet ve sorumlulukları da Mavi Ekonominin kapsamı alanına girmektedir (Ebarvia, 2016, s.1).

Mavi Ekonomi çalışmalarına bir örnek olarak Trakya Üniversitesi'nin proje ortağı olduğu ve mali açıdan en yüksek bütçe ayrılan proje "Cross-Border Regions Collaborate for Blue Growth: Blue Growth Collabs (Mavi Büyüme için Sınır Ötesi İş Birliği: Mavi Büyüme Laboratuvarları)"

kapsamında bir proje pazarı düzenlenmiştir. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı Mali İş birliği ve Proje Uygulama Genel Müdür Yardımcısı Serdar Öztürk "Mavi Büyüme projesi bütçesi ve konusu itibarıyla stratejik bir öneme sahip. Aynı programdaki projeler 120 ile 600 bin Euro arasında fonlanırken bu projemizin 3,3 milyon Euro gibi çok büyük bir bütçesinin olması bizim için mutlu edici bir gelişme. Zira proje, su kaynaklarının ve çevrenin korunması açısından Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma hedefleri ile birebir örtüşmektedir." dedi. (https://www.trakya.edu.tr/haber)

Kırmızı Ekonomi

Kırmızı ekonomi seri üretime destek olan, kaynakların sonsuz oluşunu benimseyen, kitlesel üretim ve tüketim ile ilgili olarak Fordizm'den türemiştir. Kırmızı Ekonomi modeli kaynak sağlamaya ve atık üretimine yönelik üretimi azaltmayı benimseyen doğrusal bir iş modelidir. Kırmızı ekonomi işçilerini hem sıkıştırıyor hem de metalaşma marjlarını ve karlarını aşağıya çekmektedir. Küreselleşmenin bir diğer etkisi ise süreçtir. Kırmızı ekonomide çevreye verilen önem daha az olduğu gibi umursanmayan ve modası geçmiş bir düşünce okulundan geldiği bilinmektedir ama bunun sürdürülemez olduğu da açıktır. İnsanoğlu hala kaynakları tüketme ve kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olmak istemektedirler. Hiçbir kaynak birebirinden ayrı düşünülmemektedir çünkü bu kaynakların biri değişirse diğerinin de etkileneceği bilinmektedir (https://thegreenmarketoracle-com).

Doğrusal Ekonomi

Kaynakların git gide tükenmesi, artan atık miktarı ve sera gazı salınımlarının temel sebepleri günümüz dünyasında var olan modelin al-yapat odaklı modelidir. Kaynaklar için baskı yapan doğrusal ekonomik model, zamanla çevresel ve sosyal alanlara, kalıcı ekonomik zarar verdiği anlaşılmıştır.

Doğrusal ekonomi modelinin çevre üzerindeki dezavantajları fark edilmeye başlamasıyla Sürdürülebilir Kalkınma faaliyetlerinde canlılığa neden olmuştur (Önder, 2018: 197-198). Doğrusal Ekonomi modeli yaklaşıma benzer Neo Klasik İktisatta da ekonomik kalkınmanın sürekli olması temel noktalardan biridir. Diğer önemli husus etkin kaynak paylaşımında doğal kaynakların sınırlı olması yok sayılmış olduğundan bu model ekonomide sürekliliği sayabilecek bir model değildir (Frosch ve

Gallopoulos, 1989 s.144-153). Avrupa Birliği'nin de artan hammadde ihtiyacı ve ithalatı kaynak kullanımında Doğrusal Ekonomi modelinde istenin verimin alınmadığını göstermiş buna istinaden yenilenebilen enerji kaynakları ve kaynak verimliliğini artıran aynı zamanda hammaddeye olan gereksinimin karşılanması bakımından Döngüsel Ekonomi modeli benimsenmeye başlanmıştır (Sapmaz Veral, 2018: 464).

Döngüsel Ekonomi Kavramı ve Gelişimi

Döngüsel Ekonomi, kaynakları kullan at mantığı yerine yeniden tasarlayıp kullanmayı hedefleyen, bir iş modelidir. Materyallerin yeniden kullanımıyla hem çevre hem de ekonomiye sürdürülebilir anlayışı empoze edecektir. Döngüsel Ekonomi modeli iş birliğine ve nitel verilere dayanmaktadır. Ürünleri tekrar tasarlayan ve süreçlere yeni boyut kazandıran Döngüsel Ekonomi kaynaklardan maksimum verimi almayı amaçlamaktadır. Böylelikle hem daha az malzeme hem de işletme maliyetlerini azaltmaktadır. Bu döngü içerisinde atıkların yeniden kullanılması çevresel riskleri en alt seviyeye getirerek istihdama pozitif dışsallıklar sağlayacak ve ekonomik büyümenin gelişimine yardımcı olacaktır.

Şekil 3: Doğrusal Ekonomiden Döngüsel Ekonomiye Geçiş Süreci

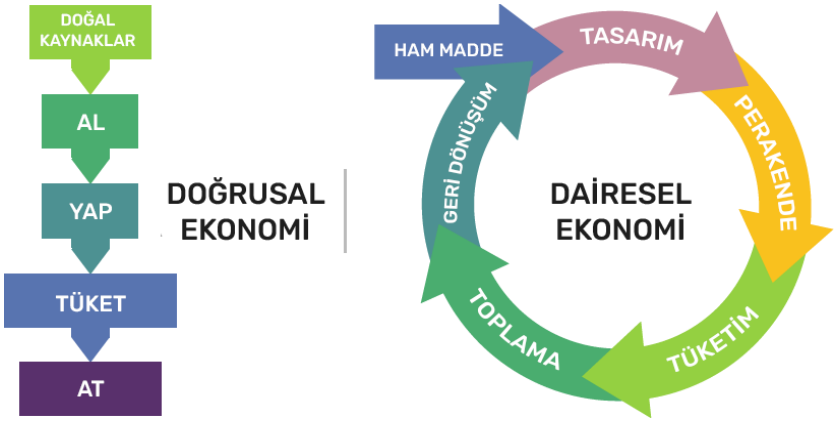

Kaynak: https://www.semtrio.com/blog/dongusel-ekonomi-modeli-tanimi-faydalari-ve-onemi

Döngüsel ekonomide sistem kendini 3R (Recycle, Reuse, Reduce) ile tanıtmaktadır (Liu vd., 2017:1315).

Doğal kaynaklardan elde edilen değerin tasarım yoluyla yenilenmesi ürünlerin ve iş modellerinin geliştirilmesiyle döngüsel ekonomik sistemin

atık oluşumuna engel olduğu düşünülmektedir. Model, imalat sanayi ve hizmet sektörüne tasarımı aşılayan tasarımlar sayesinde farklı değerler oluşturma amacı yaratmaktadır (Murray, 2017: 373). Model tam olarak uygulandığı takdirde karbon ayak izi oranı azalacak ve geri dönüşün getirdiği olumlamalar sayesinde örneğin ürün maliyetleri azalacağı hammadde maliyetleri de düşecek böylece ekonomik değer yaratılmış olacaktır (Sapmaz Veral, 2018: 177).

Avrupa Birliği'nin hazırladığı en önemli plan, Döngüsel Ekonomiye Yönelik Bir Eylem Planıdır. Plan doğrultusunda ürünün üretim aşamasından tasarımına ve tüketim basamağına gelene kadar geçen süreçte yapılması gerekenler vurgulanmaktadır. Planın ürün yaşamıyla örtüşmesi gerekmektedir. Birliğin Döngüsel Ekonomi modeli için diğer uygulaması atıklar üzerindeki çalışmalarıdır. Avrupa Birliği üyesi ülkeler Döngüsel Ekonomi alanında çeşitli çalışmalar yapmaktadırlar. Örneğin Danimarka 2050 yılı gelmeden fosil yakıtlardan bağımsız olacağını açıklamıştır. Ek olarak, Sıfır Atık Danimarka adlı projeleri ile döngüsel ekonomi modeli için çeşitli çalışmalar yapmaktadır (Montaigne 2016: 47). Yine Fransa Döngüsel Ekonomi Enstitüsü'nü kurarak döngüsel ekonomi anlayışına geçişte mevzuatlar üzerinde çalışmaktadır (Bonciu 2014: 87).

Döngüsel Ekonominin İlke ve Amaçlar

Döngüsel Ekonomi terimi için uzun dönemde doğal kaynakların yeniden kullanılabilir olmasına ve en yüksek performansın alınmasına dikkat çekmektedir (Iustin-Emanuel e Alexandru, 2014: 198). Ellen MacArthur Vakfının Ocak 2016 yılındaki yayımladığı rapor nezdinde plastik ambalajların yalnızca bir kez kullanılmasının yıllık olarak 80 ile 120 milyar dolar değerinde zarara yol açtığı belirtilmiştir. Tüketimdeki büyüme ele alındığında ise okyanuslarda 2050 yılına kadar deniz canlılarından çok plastik atıkların olması petrol üretiminde %20'isi ve yıllık karbon bütçesinin de % 15'ini harcayacağı beklenmektedir. Vakfın 2017 yılındaki raporunda ise bazı bulgulara dikkat çekmek istenmiştir. Bunlar;

Döngüsel Ekonomi doğal sermayenin tekrar kullanımı için gerekli emek, enerji, malzeme ve bilginin sağlanmasını amaçlamaktadır. Model birim çıktı başına enerji kullanımını en aza indirerek yenilenebilir enerjiye geçişi harekete geçirmeyi amaçlamaktadır (Ellen MacArthur Foundation, 2013: 26). Azalan hammadde ve ürünlerin işlendiği modelde sonrasında atık

halini alıp işlenen ve tüketildikten sonra yeniden kullanımıyla enerji tasarrufunu artırmaktadır (Urbinati vd.,2017: 5).

- Azaltmak; üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilmek için en az malzeme ve enerji ile doğal kaynakları koruyan ve kirliliği azaltılması gerekmektedir.
- Tekrar kullanmak; ürün ve malzemelerin ambalajlarında yeniden kullanımı sağlamayı amaçlamaktadırlar.
- Dayanıklılık; ürünlerin yaşam sürelerini uzatmayı hedeflemektedirler.
- Eko tasarımı, bakım onarımı, geri dönüşümü yapılabilen kaynaklara yönelmek gerekmektedir.
- Ayırma ve toplama; geri dönüşüme gidecek materyalleri ayırma, ayrıştırma ve böylece maliyetlerini minimum seviyeye getirmek döngüsel ekonomi modelinin ilke ve amaçları arasında yer almaktadır.

Döngüsel Ekonomiden Sağlanan Faydalar

Döngüsel ekonominin faydalarında öncelikle daha az kaynak kullanımı ile büyümeyi sağlamak, maliyetleri minimum seviyeye düşürmek, daha dayanıklı ve rekabetçi işletmeler kurmak, sera gazı emisyonlarını azaltıp sürdürülebilir yaşama yardımcı olmak, israfın önüne geçmek ve yeni iş imkânlarını oluşuma katkı sağlayarak istihdamı arttırmak en temel faydaları arasında yer almaktadır.

Döngüsel Ekonominin avantajları oldukça geniş yer tutmaktadır. Öncelikle döngüsel ekonomiyi hayata geçirebilen ülkeler veya bölgeler malların üretimindeki hammadde ithalatına olan gereksinimi azalacaktır. Sonrasında ise istihdam alanları oluşturmada etkinliği ile büyük avantaja sahiptir. Ekonomide daha uzun süre kalabilmenin temel şartları hammaddenin dönüştürülebilir olması veya tamir edilebilirliği için daha çok talebin olmasıyla istihdama pozitif dışsallık yaratabilmektedir (Van Buren vd., 2016: 3-4).

Şekil 4: Döngüsel Ekonomi Şeması

Kaynak: https://www.escarus.com/e-atik-yonetimi-ve-dongusel-ekonomi

AB Ülkelerinde ve Türkiye'de Döngüsel Ekonomi

Avrupa Birliği'nde Döngüsel Ekonomi

Avrupa Birliği Döngüsel Ekonomi Paketi Jean-Claude Junker başlığıyla 1 Kasım 2014'te komisyonun başına gelmesinden sonra yeni komisyon 2015'in sonlarına doğru yalnızca atık konusunda değil bütün ekonomik döngüyü içeren bir eylem paketi sunacağını belirterek çalışmalara başlanmış ve 2015 Aralık'ta Döngüsel Ekonomi Paketi kabul edilmiştir. Paket üretimden tüketime, atıktan yeni ürün elde edebilme süreçlerini kapsamaktadır. Atık oluşumunu en aza indirebilmek amacıyla uzun soluklu atık yönetim ve geri dönüşüm planları oldukça önemlidir (Koçan, Ayşegül 2019:539). Paketin hedefi daha çok geri dönüşüm ile tekrar üretim yaparak ürün ömrünün uzatan, insanlara daha uygun maliyetle kullanabilecekleri ürünleri paylaştırarak hem çevre hem ekonomi hem de bireyleri ortak fayda da birleştirebilmesidir. Ayrıca atık direktifleriyle ilgili düzenlemeleri içeren paket atık tüketimi ile ilgili hedefler belirleyerek üye ülkelerden çeşitli

sorunlara çözüm bulabilmeleri için tedbirler almalarını beklemektedir. Avrupa Birliği'nin ortak hedefleri doğrultusunda ambalaj atıkları için %75 geri dönüşüm, 2030 yılına kadar da belediye atıkları için %65, düzenli depolamaya giden atıklar için ise yaklaşık %10 olarak sınırlandırılırken ayrıştırılan atıkların da düzenli depolamaya gönderilmesi hedeflenmiştir (Sapmaz Veral ve Yiğitbaşıoğlu 2018: 1-19). Paketin içeriğinde üretim, tüketim, ikincil hammaddeler, atık yönetimi yer alırken inovasyon ve teknolojik yeniliklerin de katkılarıyla ürün yaşam döngüsü tamamlanmaktadır. Ağırlıklı olarak plastikler, biyo içerikli ürünler, önemli hammadde kaynakları ve gıda atıkları yer almaktadır. 7. Çevre Eylem Planında Gezegenin Sınırları İçinde, Daha İyi Yaşamak başlıklarıyla düşük karbon emisyonuna sahip, yeşil ve verimli kaynaklar ile rekabetçi bir ekonomiye geçiş hedefleri yer almaktadır. Çünkü Avrupa Birliği kaynak verimliliğini ve yenilebilen enerjiyi temelde kullanabileceği, yeni ekonomik modeliyle çevresel riskleri minimize etmeye çalışmaktadır. Bu amaçla 2 Aralık 2015 tarihinde Avrupa Komisyonu atıklarla ilgili bir takım yasal düzenlemelere gideceğini açıklayarak Döngüsel Eylem Paketini sunmuştur.

Kaynak verimliliğini yakalayabilmek amacıyla Avrupa Birliği direktiflerinden oluşan atık yönetim hedeflerine gereksinim vardır. Bu sebeple 2030 yılına kadar ev veya belediye atıklarında %70 geri dönüşüm hedefi bulunurken plastik için %60, ahşap %80, demir alüminyum, cam %90, ambalaj atıkları içinse %80 geri dönüşüm hedefi bulunmaktadır. 2025 yılına kadarda kâğıt için %90, gıda atıklarının da %30 azaltılması hedeflenmektedir (EP, 2014, s.2-3). Komisyon 2014 'te Döngüsel Ekonomiye Doğru ve Avrupa İçin Sıfır Atık Programı başlıklı ilk Döngüsel Ekonomi Paketi'nde Avrupa için sıfır atık fikrini beyan etmiş ancak Komisyon pek sıcak yaklaşımda bulunamamıştır. Daha sonra 2015 yılında ikinci bir paket teklifinde bulunulmuş Ocak 2018 yılı itibariyle de uygulama alanı bulmuştur. İkinci Döngüsel Eylem Paketi'nde eylem planını yer alması bakımından önceki paket ile arasında değişiklikler barındırmaktadır. İkincil Döngüsel Ekonomi paketinin daha detaylı olmasında depolama hedeflerinin azaltılması, geri dönüşüm ve gıda atığına daha az odaklanılmasıdır. İki pakette de yer alan depolama direktifleri, atık çerçeve direktifi, ambalaj atıkları direktifi, piller ve akümülatörler direktifine yönelik yenilikler bulunmaktadır. Atık hedefleri karşılaştırıldığında 2015 Döngüsel Ekonomi Eylem Planı'nın etkisi sınırlı kalmıştır. 2014 Avrupa İçin Sıfır Atık Döngüsel Ekonomi Paketi evsel atıkların yeniden kullanımı için 2030 yılına

kadar %70, kaynak verimliliğinde %30 artış beklenmektedir. Ambalaj atıklarında da geri dönüşüm için %80 oranında beklentileri mevcuttur.

Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Döngüsel Ekonomi Çalışmaları

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin Döngüsel Ekonomiye geçiş sürecindeki çalışmalar uzun zaman diliminde hazırlık aşamalarından oluşmaktadır. Örneğin Hollanda gibi bazı ülkelerin ekonomilerinin neredeyse tamamını Döngüsel Ekonomiye hedeflerini uyarlamaya çalıştığı görülmektedir. Avrupa Birliği içerisinde Döngüsel Ekonomiye eş değer sayılabilecek ilk düzenlemeyi 1996'da Kapalı Döngü ve Atık Yönetimi Kanunu' ile kabul eden ilk ülke Almanya'dır. Çevreye uygun atık sistemi kurulması amaçlanmıştır. Daha sonra 2022 yılında kabul edilen 'Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nde hammaddenin prodüktivitesini 1994'e nazaran 2020 yılında iki katına çıkarmayı hedeflemiştir. Hemen ardından 2012 yılında onaylanan Alman Federal Kabinesi 'Ulusal Kaynak Verimliliği Programı' ile hedefine daha da yakınlaşmıştır (Sapmaz Veral 2018).

Fransa'da 17 Ağustos 2015 tarihli 'Yeşil Büyüme İçin Enerji Dönüşümü Kanunu'nu kabul ederek en fazla Döngüsel Ekonomi ve atıkla mücadele konularına yer veren ülkelerden biri olmuştur (https://www.gouvernement.fr/action/la-transition-energetique-pour-la-croissance-verte.

İtalya ise 2017 Kasım da yayımlanan 'İtalya'da Döngüsel Ekonomi Modeline Doğru Genel Bakış ve Stratejik Çerçeve' adlı belge ile İtalya'nın Paris Anlaşması, G7 Tebliği, Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Avrupa Birliği içinde İtalya'nın stratejik yeri belirtilerek gereken değişikliklerin yapılmasından bahsedilmektedir.

Hollanda 2016 yılında ulusal alanda 2 hedef belirlemiştir. 'Hollanda'da 2050 İtibariyle Döngüsel Ekonomi' isimli çalışmasıyla hammadde kullanımının yarı yarıya indirilmesini ve 2050 yılı genelinde de tamamını Döngüsel Ekonomiye dönüştürme hedefi bulunmaktadır.

Slovenya'ya baktığımızda Döngüsel Ekonomi için stratejik gelişmelere oldukça yer veren bir ülke olarak Akıllı Uzmanlaşma Stratejisinin yanında '2050 Slovenya İçin Vizyon' belgeleri ve '2030 Slovenya Kalkınma Stratejisi' bulunmaktadır. Doğrusal Ekonomiden Döngüsel Ekonomiye geçişte paydaşların katılımları sayesinde ilk adımlar

3000 ortağın yer aldığı ‘Slovenya’nın Yeşil Ekonomisi Projesi’ ile start vermiştir.

Portekiz ise ulusal ölçekteki ‘Portekiz İçin Döngüsel Ekonomi Eylem Planı’nı Aralık 2017’de sunmuştur.

Belçika’da Brüksel ekonomisinin döngüsel ekonomiye geçişte 10 yıllık çerçevesini ‘Döngüsel Ekonomi İçin Bölgesel Plan’ı ile 2016’da kabul etmiştir (https://circulareconomy.europa.eu).

Lüksemburg’da Döngüsel Ekonomi modeline geçiş için ‘Ulusal Atık ve Kaynak Yönetimi Planı’nı, oluşturmuştur. İspanya ise 2015 yılında Katalan Hükümetinin bir bölgesel stratejisi olarak ‘Yeşil ve Döngüsel Ekonominin Katalonya’da İlerletilmesi Stratejisi’’ni onaylamıştır.

AB’de En İyi Döngüsel Ekonomi Uygulamaları

Fairphone: Outdoor giysi üreticisi Patagonia ve cep telefonu üreticisi olan Fairphone kurumsal sürdürülemezdik uygulamalarını devam ettirmeye karalı görünmektedir. Fairphone akıllı cep telefonlarını tasarımında tamiri bakımı kolay telefonlar icat etmektedir. Tedarik zincirinde şeffaflığa dikkat çeken üretici firma ticaret kurallarını uygulamaktadır.

Ocean Cleanup: Bir genç girişimci tarafında 2013 yılanda kurulan Ocean Cleanup dalgalardan plastik atıkların toplanmayı başarmıştır. Deniz ve okyanuslardan plastik atıkların arındırılmasının yolu bulunmuştur. En büyük desteği Hollanda hükümeti vererek Kuzey Denizinde Scheveningen yakınlarında 23 km’lik kıyı çizgisi boyunca temizleyici sistem kurulup test edilmiştir. Bu test başarıyla sonuçlandığı takdirde Pasifik Okyanusundaki plastikleri toplayabilmek için 100 km civarında set çekilecek ve 10 yıl içerisinde okyanusun bu alanında plastiklerden arınacağı hedeflenmektedir.

Auping Geri Alma Sistemi: Auping Geri Alma Sistemine örnek verilecek olursa Holland’da her sene 1,2 milyona yakın nevresim ve çarşaf atılarak atık yakma fırınlarına gönderilmektedir. Koninklijke Auping bv şirketi ise yayları eriterek çelik üretimine gönderilmiş, tabanlık, judo matı ve lateks benzeri ürünler yaparak yeni bir ürün elde etme de ikincil hammaddelerin önemine dikkat çekmiştir.

Patagonia: Aşırı tüketime ve sürdürülemezdik konusuna önem veren bir şirket tüketim çılgınlığına son vermek için farkındalık oluşturan ‘ortak giysi girişimi’ adını verdiği çalışmayı başlatmıştır. Böylece giysileri tekrar

kullanarak eBay şirketi ile ortaklığı sayesinde ikinci el satın alımları özendirilmektedir. Yine ürünlere bakım onarım yapılarak kaynak döngü sürelerini uzatmaktadır (Bocken vd., 2016: 308- 320).

Renault: Fransız şirketleri araçların da genel olarak eko işaret barındıran parçalar ve kullanım süresi sona ermeye yakın tekrar kullanım ve geri dönüşüme kazandırılacak şekilde üretim yapmaktadır.

Türkiye'de Döngüsel Ekonomi Süreci

Türkiye'de 2019 yılında gündeme gelen Döngüsel Ekonomi bu yıldan itibaren sürdürülebilirlik adıyla uygulamalarına başlamıştır. 2021 yılının ilk dönemlerinden itibaren iklim değişliği, salgının etkisi ve kuraklık sebebiyle AB'nin Yeşil Mutabakatı zorunlu tutulmasıyla kavram daha da önem kazanmış ve uygulamalarına başlanmıştır. Ülkemizde döngüsel ekonomi çalışmalarına hız kazandıran iki kuruluş var ki biri (DCUBE) Döngüsel Ekonomi Kooperatifi diğeri Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformu (2021) olarak gereken desteği sağlamaktadır. DCUBE (Döngüsel Ekonomi Kooperatifi); özellikle gıda, tarım, su, enerji ve tekstil alanlarında döngüsel modelin uygulanması halinde verimli ve Sürdürülebilir Kalkınma politikalarının Türkiye ve diğer tüm ülkelerde uygulanması için çalışmalarını sürdürmektedir. Ülkemizin ikincil hammadde kullanımı ve alternatif yakıt kullanımı için döngüsel iş modellerini genişletme potansiyeli mevcuttur. Nüfus ve endüstriyel büyüme dikkate alındığında atıkların azaltıp, çevre kirliliğinin önlemesi ülkemiz için temel kalkınma problemlerindendir. Buna rağmen Türkiye'de Döngüsel Ekonomi çalışmaları giderek artmakta olup kavram önemini ortaya çıkarmayı başarmıştır. Avrupa'ya ihracat yaptığımız birçok firma Döngüsel Ekonomiyi benimseyen tedarikçilerden hammadde tercih etmeye başlamıştır. Tekstil firmalarımızın bazıları sürdürülebilirlik kapsamında Döngüsel Ekonomi modelini gündelik hayata uyarlamışlardır.

Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformu; sürdürülebilir adı altında Döngüsel Ekonomi modeline geçmek isteyen şirketlere eğitim, finansman ve danışmanlık hizmeti vermektedirler. Sürdürülebilir Kalkınma Derneği (SKD) ve İş Dünyasının alt gruplarından olan Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilir Sanayi grubu, ölçüm mekanizmalarını sunmak, teknik bilgi ihtiyacını karşılamak, iş birliği imkânı tanımak ve hibe desteğinde bulunma gibi avantajları ile bu platforma yardımcı olmaktadır. Avrupa Birliği ile tam üyelik görüşmelerimizin başlamasıyla 2009 yılında Çevre Faslı açılarak yönetmeliğin uyumlaştırılmasına dair faaliyetler başlamıştır. Geçen zaman

içerisinde ambalajlar, atık yağlar, piller, elektronik atık gibi pek çok tebliğ ve yönetmelik yayımlanarak atıklara yönelik çalışmalar yapılmıştır. Yeni ekonomik modelin ülkemizde gündem olmasında 2015 yılında AB'nin onayladığı Döngüsel Ekonomi Paketi'nden kaynaklamaktadır. Döngüsel Ekonomi kapsamında Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim Eylem Planı, Sıfır Atık Projesi, Near Zero Waste (NØW) Turkey programı uygulamaları örnek gösterilebilir.

Türkiye'de Bazı Döngüsel Ekonomi Örnekleri

Paşabahçe; Sürdürülebilir bir hayat için kullanılmayan camlara tekrardan yaşam alanı sunduğu Aware Collection ile endüstriyel atıkları yeni hammadde ihtiyacını ve karbon ayak izini azaltarak çevreyi koruma maksadıyla oluşturulmuştur. Doğa dostu olan Aware Collection ile daha önce kullanılan camlar toplanarak geri dönüşümü sağlanıyor.

Eczacıbaşı Topluluğu Eczacıbaşı; Tüketim Ürünleri ve Temizlik Kâğıtları Üretim Tesisi Yalova yerleşkesinde yer almaktadır. Burada kâğıt makinelerinden çıkan kâğıt tozu esaslı süreçte çamurun hepsi birçok firmayla yapılan iş birliği sonucunda yumurta viyolüne ve ayakkabı taban astarına dönüştürülmektedir. Geri dönüşümü yapılan Eczacıbaşı Tüketim Ürünleri ekonomiye yeniden kazandırılacaktır. Ayrıca kâğıt havlu ve tuvalet kağıtlarının ortasındaki ruloların tamamı geri dönüştürülen kağıtlardan oluşturulmaktadır. Kanser tedavisinde kullanılan tıp ürünlerinin taşınmasında kullanılan kurşun kapların tamamını Eczacıbaşı Monrol Nükleer Ürünler adı altında tekrardan kullanmaktadır.

Arçelik;

Atık Balık Ağları: Denizlerdeki canlı yaşamına büyük bir tehdit oluşturan atık balık ağlarından yüksek performansa sahip geri dönüştürülmüş poliamid bileşikler elde edilmiştir. Geri dönüştürülmüş atık balık ağlarından elde edilen plastikler fırın, bulaşık makinası ve çamaşır makinası parçalarında kullanılmaktadır. Atık Pet Şişeler: Kullanılmış pet şişe eklenerek yenilikçi, yüksek performanslı ve doğa dostu yıkayıcı kurutucu kazanı ve çamaşır makinesi üretimi yapılmıştır. Klima başına 15'e yakın geri dönüştürülen pet şişe kullanıldığı gibi her üründe geri kazandırılan 60 adet pet şişe kullanılmaktadır. Biyo plastikler: Mısır, yumurta kabuğu, şeker kamışı, soya gibi biyolojik hammaddeler kullanılarak geliştirilen çevre dostu hammaddeler buzdolabı plastik parçalarında ve kapı contalarında kullanılmaktadır.

Mumo; Saklama keseleri ve kumaşları ile tek kullanımlık plastik tüketimini azaltmak için geliştirilen hem gıdaların tüketim sürelerini uzatan hem de çevreyi koruyarak ev ekonomilerine yardımcı olmaktadır. Mumo streç film ve buzdolabı poşetlerine benzeyen saklama kumaşı olarak çam ağacı reçinesi, balmumu ve Hindistan cevizi yağının sertifikalı bir şekilde organik kumaşa batırılmasıyla elde edilmektir. Mumo'nun içerisindeki mikro gözenekler sayesinde kumaşa nefes aldırarak plastik ürünlere göre ürünün tazeliği daha uzun kalmaktadır.

Migros Ticaret A.Ş.; Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları doğrultusunda Migros üretim ve tüketim farkındalığını geliştirebilmeyi amaçlayarak, orijinal marka ambalajlarını çevreci potansiyele getirmek adına çeşitli çalışmalarla adından söz ettirmektedir. Ürünün ambalajındaki plastik kullanım miktarını azaltarak ve geri kazanılmış içeriklerden üretim yaparak ürün güvenliği korunmaktadır. Orijinal markalı bulaşık deterjanı ürünlerinde ambalajların içeriğindeki plastik oranının %25'inin yalnızca denizlere karışması engellenerek pet şişelerin geri dönüşümü ile elde ettikleri R-PET (Geri Dönüşümlü Pet) kullanıldığından ekosistem için tehlike oluşturan unsurların geri kazanımlarının yapılıp ekonomiye kazandırılması aynı zamanda çevresel riskleri de minimize edecektir.

Sonuç

Sanayi devrimlerin insanlık adına getirdiği yenilikleri çağın gerektirdiği toplumsal ilerleyişin bir aracı olduğunu söylemek mümkündür elbette ki olumlu yanlarından çok olumsuz yanları da mevcuttur. Özellikle iklim değişikliği, küreselleşme, nüfusun artması ve ekonomik sıkıntıların baş göstermesi beraberinde çözüm olarak Sürdürülebilir Kalkınma, Doğrusal Ekonomi, Yeşil Ekonomi ve Döngüsel Ekonomi kavramlarının doğmasına neden olarak sürdürülebilir yaşama umut olmuşlardır. Çünkü her yeni olgu, terim veya çalışma kendinden önce var olan yapının eksikliği veya yetersizliği sebebiyle gündeme gelmektedir. Bunlara istinaden gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakamayacak olma kaygısı çevre ve ekonomi ilişkisinin önemini vurgular niteliktedir (Ergün ve Okur Dinçsoy, 2022: 156-159). Zamanla bu devrimlerin olumsuz etkileri göz önüne alındığından iklim değişikliği, küreselleşme ve nüfusun yaşlanması gibi yapısal sorunlara ek, ekonomik sıkıntılar baş göstermeye başlamış buna çare olarak Yeşil Ekonomi ile Sürdürülebilirlik kavramları varlığından söz ettirmiştir. Bu olumsuz etkilere istinaden gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakamayacak olma kaygısı çevre ve ekonomi ilişkisinin önemini

vurgular niteliktedir. Sürdürülebilir Kalkınmada temelde Doğrusal Ekonomi modeli kullanılmıştır ancak zamanla Döngüsel Ekonomi modeline geçiş sağlanacaktır. Doğrusal modelde üret-tüket ve imha et başlıkları vurgulanırken Döngüsel Ekonomi modelinde atmak yerine geri dönüştürmek yer almaktadır. Dünya genelinde ülkelerin birçoğu Döngüsel Ekonomi modelini uygulanması için teşvik çalışmaları yapmaktadır Hollanda, Almanya, Avusturya ve Japonya gibi ülkelerde döngüsel çalışmalara yönelik taktikler geliştirilmektedir. Avrupa Birliği ve üye ülkeler Döngüsel Ekonomik modelin uygulanabilirliğini, deneyimlerini ve sorunları için takip edilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilir üretimin yapılmasına yönelik geliştirilen plan ve programların uygulamaya geçirilmesindeki teknik aksaklıkların giderilmesinin gerekliliği ve henüz olması gereken düzeye gelemediğimiz anlaşılmaktadır. Sürdürülebilir tüketimde ise toplumsal bilinci artıracak özendirici faaliyetlerin, özellikle eğitim politikalarımızın küresel merceğinde değişikliğe gidilmesi beklenmektedir. Bu kapsamda Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığımızın başlangıcını yaptığı geri dönüşüm ve atık ayrıştıran, gönüllük esaslı "Sıfır Atık Projesi" diğer kurumlarımızda da uygulamaya koyularak toplumsal farkındalık oluşturulmak amaçlanmıştır. Yine 2019 ve 2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda Tüketim-Tasarruf Özel İhtisas Komisyonu çalışmalarıyla sürdürülebilir tüketim kalıplarında değişikliğe gidilerek çeşitli politikaların geliştirileceği hedeflenmektedir. Ek olarak teknolojik gelişmeleri yakından takip etmesi için firmalar ve eğitim kurumlarında hayat boyu öğrenme kültürünü aşılayacak, farkındalık çalışmalarıyla okul öncesi öğretimden başlanarak, toplumumuzun farkındalıklarının geliştirilmesine yardımcı olacak ve daha iyi bir gelecek için sağlam zihinlerle dinamik bir yaşamın temelleri atılacaktır.

Kaynaklar

Alçın, S. (2016). "Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0", Journal of Life Economics, sayı 8, s. 19-30

Bitti, D. (2022), AB ve Türkiye Açısından Endüstriyel Gelişim Sürecinde Döngüsel Ekonomi, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne).

Bocken, N. M., de Pauw, I., Bakker, C., & Van der Grinten, B., (2016). Product Design and Business Bodel Strategies for a Circular Economy. Journal of Industrial and Production Engineering, 33(5), 308-320.

Bonciu, F. (2014). "The European Economy: From a Linear to a Circular Economy". Romanian Journal of Europen Affairs, 14, (4), 78-91

Can F. (2017). "Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeni Boyutları", International Journal of Academic Value Studies, 3(10):138-146, (ISSN:2149-8598).

Çolak, C. (2012). İlköğretim, Lise Öğretmen ve Öğrencilerinin Sürdürülebilir Kalkınma ile Biyolojik Çeşitliliğe İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Çalışma, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon).

Demirtaş, I. (2012). Büyük Durgunluk ve Yeşil Ekonominin Yükselişi: Yeşil Ekonomi Durgunluktan Çıkış İçin Bir Alternatif Olabilir mi? Üçüncü Uluslararası Ekonomi Konferansı, Türkiye Ekonomi Kurumu, 1-3 Kasım 2012, İzmir.

Dengiz Orhan, Endüstri 4.0: "Üretimde Kavram ve Algı Devrimi". Makina Tasarım ve İmalat Dergisi, 15(1), (2017)38–45.

Dincsoy, E. E., (2016). Environmental, Social and Economic Factors of Development Axes in terms of Spatial Planning: An Analysis of Thrace Region in Turkey. International Journal of Statistics and Economics, 17(2), 85-96.

Ebarvia, M. C. M. (2016). Economic Assessment of Oceans for Sustainable Blue Economy Development. Journal of Ocean and Coastal Economics, Volume 2 Special Issue: Oceans and National Income.

EBSO, (2015). "Sanayi 4.0", Ege Bölgesi Sanayi Odası Araştırma Müdürlüğü, http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf Erişim Tarihi (20.10.2022).

Ergün, Ö. O., ve Okur Dinçsoy, M. (2022). Güncel Makromekonomik Gelişmeler Perspektifinden Kırılgan Ekonomiler. M. Okur Dinçsoy içinde, Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Ülke ve Sektör Çalışmaları (s. 143-162). İstanbul: Efe Akademi.

Frosch, R., Gallopoulos, N. (1989). "Strategies for Manufacturing". Scientific American, 261(3), 144-153.

Gabaçlı, N., & Uzunöz, M. (2017). IV.Sanayi Devrimi: Endüstri 4.0 ve Otomotiv Sektörü. International Congress on Politic, Economic and Social Studies, (3), 149– 174.

Gönel, Feride D. (2002). "Globalleşen Dünyada (Nasıl Bir) Sürdürülebilir Kalkınma", Birikim, 158, ss.72-80,

Güran, Tevfik (2009). İktisat Tarihi.İstanbul: Der Yayınları.

https://circulareconomy.europa.eu/platform/en Erişim Tarihi (26.12.2023).

https://thegreenmarketoracle-com.translate.goog/2022/04/20/defining-sustainableeconomic-systems-development-vsgrowth/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc Erişim Tarihi 20.12.2023).

https://www.buraksen.com/endustri-40-temel-bilesenleri/ Erişim Tarihi (20.12.2023).

https://www.escarus.com/e-atik-yonetimi-ve-dongusel-ekonomi Erişim Tarihi (26.12.2023).

https://www.gouvernement.fr/action/la-transition-energetique-pour-la-croissance-verte Erişim Tarihi (26.12.2023).

https://www.semtrio.com/blog/dongusel-ekonomi-modeli-tanimi-faydalari-ve-onemi Erişim Tarihi (26.12.2023).

https://www.trakya.edu.tr/haber/trakya-universitesi-ev-sahipliginde-mavi-buyumeproje-pazari-duzenlendi (Erişim Tarihi 20.12.2023).

https://www.undp.org/tr/turkiye/projects/surdurulebilir-kalkinma-amaclariyatirim-inisiyatifi Erişim Tarihi (20.12.2023).

Iustin-Emanuel, A. ve Alexandru, T. (2014). From Circular Economy to Blue Economy, Management Strategies Journal, 74, 197-203.

Kan, Arzu (2016), "Kırsal Kalkınmada Sürdürülebilirlik ve Son Gelişmeler", Kırsal Kalkınma Dergisi, 6-80.

Kılıç, S., & Alkan, R. M. (2018). Dördüncü Sanayi Devrimi Endüstri 4.0: Dünya ve Türkiye Değerlendirmeleri. Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 2(3), 29–49.

Koçan, Ayşegül, Duygu Güner Gültekin ve Murat BAŞTUĞ. "Yeni Ekonomi Ve İş Modeller: Döngüsel Ekonomi Ve Paylaşım Ekosistemleri." (2019) s.539.

Küçükkalay, Mesut (1997). ''Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi''. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2, 51-68.

Liu L., LiangY., Song Q. ve Li J., (2017). A review of waste prevention through 3R under the concept of circular economy in China, Journal of Material Cycles and Waste Management, 19(4):1314-1323

MacArthur, E. (2013). Towards the Circular Economy, Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition. Ellen MacArthur Foundation: Cowes, UK.

Montaigne, I. (2016). The circular economy: reconciling economic growth with the environment. Retrieved from France:

Murray, A., Skene K. and Haynes. K., (2017). The Circular Economy: An interdisciplinary exploration of the concept and its application in a global context, Journal of Business Ethics, Vol. 140, No.3, pp. 369-380.

Okan Gökten, P. (2018). "Karanlıkta üretim: yeni çağda maliyetin kapsamı". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20(4), 880-897.

Okur Dincsoy, M. (2016). A Comparative Study on Population and Employment Risks in Vulnerable Countries to Climate Change. International Journal of Ecological Economics and Statistics, 37, 103-120.

Okur Dinçsoy, M. (2020). Sustainable Development and Industry Revolutions. In: Çalıyurt, K. (eds) New Approaches to CSR, Sustainability and Accountability, Volume I. Accounting, Finance, Sustainability, Governance & Fraud: Theory and Application, s. 61-79, Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-32- 9588-9_5

Önder, H. (2018). "Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Kavram: Döngüsel Ekonomi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 57, 196-204.

Özçağ, Mustafa ve Hotunluoğlu, Hakan (2015), "Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 303-324.

Özmehmet, E., (2008). Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları, Yaşar Üniversitesi, vol 12, No:3, Ekim, ss:1853-1876, İstanbul.

Özsoy, Tufan. "Döngüsel Ekonomi: Almanya'daki Durumun Bir Özeti." Global Journal Of Economics And Business Studies 7.14 (2018): 129-143.

PEARCE, D. W., MARKANDYA, A., & BARBIER, E. (1989), Blueprint for a Green Economy, Earthscan, Londra.

Roberts, J., & Ali, A. (2016). The Blue Economy and Small States. İngiltere: Commonwe alth Secretariat.

Sapmaz Veral, E. "Döngüsel Ekonomiye Geçiş Doğrultusunda Yeni Tedbirler ve AB Üye Ülkelerinin Stratejileri". Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 17(2), 2018, 463-488.

Sapmaz Veral, Evren ve Yiğitbaşıoğlu, Hakan. "Avrupa Birliği Atık Politikasında Atık Yönetiminden Kaynak Yönetim Yaklaşımına Geçiş Yönelimleri ve Döngüsel Ekonomi Modeli". Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi 6(1) (2018): 1-19. 2018. https://dergipark.org.tr/tr/pub/aucevrebilim/issue/40097/476996 Erişim Tarihi (26.12.2023)

Sapmaz Veral, Evren. "Atık Sorunsalı Bağlamında Avrupa Birliği'nin Yeni Ekonomi Modeli Olarak Döngüsel Ekonominin Değerlendirilmesi" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018).

Saracel, N. ve Aksoy, I. (2020). “Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum”. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 9(2), 26–34.

Sarif, S. M. (2017). Society 5.0 Qalb with Tawhidic Paradigm. Journal of Education and Social Sciences, 8, 208-17

Schwab, Klaus (2016). Dördüncü Sanayi Devrimi. Z. Dicleli (Çev.), İstanbul: Optimist Yayım Dağıtım

Soylu, A. (2018). "Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bililmler Enstitüsü Dergisi, sayı 32, Denizli, s.43-57 https://doi.org/10.30794/pausbed.424955 Erişim Tarihi (26.12.2023)

UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication, A Synthesis for Policy Makers,

United Nation Development Programme (UNDP). (2016). Human Development for Everyone.

Urbinati, A., Chiaroni, D. ve Chiesa, V. (2017). Towards a New Taxonomy of Circular Economy Business Models. Journal of Cleaner Production, 168, 487-498.

Ünlü, F., & Atik, H. (2019). “Türkiye’deki İşletmelerin Endüstri 4.0’a Geçiş Performansı: Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Ampirik Analiz”. Ankara Avrupa Calismalari Dergisi, 17(2), 431–463. Value Studies, 3(10), 138-146.

Van Buren, N., Demmers, M., Van Der Heijden, R. ve Witlox, F. (2016). Towards a Circular Economy: The Role of Dutch Logistics Industries and Governments, Sustainability, 8, 647, 1 17.

WCED. (1987a). Ortak Geleceğimiz Raporu (Brundtland Raporu) (Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, World Commission on Environment and Development A/42/427, Geneva, Switzerland, June1987), ss. 48.

WRAP Vision for the Circular Economy UK https://wrap.org.uk Erişim Tarihi (26.10.2022).

Yalçın, A. Zafer (2016). “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeşil Ekonomi Düşüncesi ve Mali Politikalar”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.

Yaylalı, B., (2009). Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde İklim Değişikliği, Diğer Çevre Sorunlarıyla Etkileşimi ve Türkiye Analizi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

AZERBAYCAN'DA TAŞIMACILIK VE LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALARIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STRATEJİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebru DEMİRCİ

- Kurum Bilgisi: İstanbul Üniversitesi Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi, Ulaştırma ve Lojistik Bölümü İstanbul/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-1724-2925
- Mail: edemirci@istanbul.edu.tr

Azar GULUSHLU

- Kurum Bilgisi: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi İstanbul/TÜRKİYE
- ORCID: 0009-0002-1828-2942
- Mail: azar.gulushlu@ogr.iu.edu.tr

Giriş

Lojistik; ürünün, hizmetin, bunların yanı sıra bilgi akışının, iki veya daha fazla konuma ulaşımını sağlayan, bu prosedürleri yöneten ve kontrol eden Tedarik Zinciri'nin parçası olarak tanımlanmaktadır. İlgili lojistik operasyonlarının yönetilebilmesi ve yürütülebilmesi için ülkelerin altyapı ve gümrük yapısındaki durum önem arz etmektedir (Yıldırım & Mercangöz, 2020: 28).

Lojistik sektörü, ekonomik ve çevresel etkileriyle toplumun kalkınmasında önemli bir role sahiptir. Standart oran olarak ulaştırma, firmaların maliyetlerine %6 ve %8 oranında tesir etmekte (İvanov ve ark., 2019), dolayısıyla CO_2 emisyonunun %24'ünden sorumlu olmaktadır (Zhao ve ark., 2022). Nitekim, ilgili bir ülkedeki lojistik sektörünün yeşil lojistik üzerine olan istatistikleri, ilgili ülkenin ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeleriyle güçlü bir bağlantıdadır. Lojistik sektörü ne kadar insan hayatına kolaylıklar katmış olsa da gelecek yaşam ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri de göz ardı edilemez. Günümüzdeki konvansiyonel teknolojiler büyük oranda fosil yakıtlara bağlı durumdadır ve bu durum da sera gazı emisyonu arttırmaktadır. Mevcut teknolojiler emisyon oranlarında dengeyi yakalamaya yardım etse de, *yeşil teknolojilere* [1] sahip olamayan gelişmekte olan ülkelerde konu ciddiliğini korumaktadır (European-Commission, 2011).

Yeşil lojistik, üretim ve pazarlama, satın alma ve geri dönüşüm gibi tedarik zincirinin bütün aşamalarını içermektedir. Yeşil lojistiğin temel amacı, zincirin bütün aşamalarında operasyonları çevreyi düşünerek yönetmektir. Bu yönetim sistemiyle lojistik uygulamalarının her boyutu (çevresellik, yeşil satın alma, geri dönüşüm, yeşil pazarlama) çoğunlukla firma faaliyetlerinde gerçekleştirilir (Wanga ve ark., 2013).

Bu tür firmaların amacını üç temel fonksiyonda ele alabiliriz; geri dönüşüm, tüketim oranının azalması, yeniden kullanım oranının artması. Yeşil lojistik boyutunda üretimin getirdiği çevresel etkiyi ve tüketimin

[1] Yeşil Teknoloji; sürdürülebilir teknoloji, çevre teknolojisi veya temiz teknoloji olarak da adlandırılan yeşil teknoloji üretim sürecine veya tedarik zincirine göre çevre dostu olarak kabul edilmekte ve çevre dostu ürünler yaratmak için yenilikçi yöntemler kullanan bir sistemi ifade etmektedir., Kara vd.

artırılmasının azaltılması için üretici, tedarikçi ve müşteri birlikte çalışmalıdır (Zhu ve ark., 2007).

Firmaların son teslimatlarına yönelik operasyonlarında etkili olan yeşil lojistik, kentsel lojistik gibi konular pek çok araştırmaya konu olmaktadır. Bu alandaki çalışmalar, teknolojinin getirdiği yeniliklerle ve yeni rekabet stratejileriyle her daim yeniliğe açık ve güncellenmektedir (Hu ve ark., 2019). Araştırmalar göstermektedir ki, bu alanlarda yapılan çalışmaların çoğunda elektrikli araçlar (EA) faktörüne ciddi değinilmemiştir. Bu çalışmalar temel lojistik kavramlarını ve çevresel faktörleri tartışmakta, lakin EA'ın önemini vurgulamamaktadır (Alarcon ve ark., 2023).

Bu çalışmada Azerbaycan'da gelişmekte olan taşımacılık ve lojistik sektörünün sürdürülebilirlik ve yeşil lojistik faaliyetleri ele alınmıştır. Özellikle bu alanda yapılan çalışmaların ülke olarak ne durumda olduğu değerlendirilmiştir. Çalışmada bu alanda yapılan araştırmalar da karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir. Çalışma, bu alanda strateji geliştirmek isteyen firmalar açısından hangi alanlarda odaklanarak yeni yatırımları değerlendirmeleri gerektiği konusunda katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu araştırma aynı zamanda taşımacılık ve lojistik sektörünün özellikle çevre sorumluluğuna yönelik faaliyetlerini yönetirken dikkat etmeleri gereken operasyonel faaliyetler açısından da değerlendirme sunmaktadır.

Sürdürülebilirlik kapsamında firmaların teknoloji destekli uygulamaları her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda yeni gelişen kavramlar aşağıda özetlenmiştir:

Kentsel Lojistik, Günümüzde tüketici talepleri, ürünlerin ulaştırılmasını düşük maliyetlerle sunan lojistik firmalarina yönelmiştir. Şehir lojistiği ilgili konuda önem arz etmekte, talep yoğunluğu üzerine lojistik hizmet ihtiyacı artmakta, büyük ve küçük ölçekli teslimat sistemleri yaratılmaktadır (Joerss ve Ark. 2016).

Dünya ekonomisi, bu lojistik ihtiyaçlar karşısında sürdürülebilir sistem yaratmak için yeterli güce sahip değildir. Dolayısıyla firmalar kendi sürdürülebilir sistemlerini yaratma eğiliminde olmalıdırlar. Netice itibarıyla, şehirler lojistiğin dijital ortamda daha yaygınlaşması faktörüyle karşı karşıyadırlar (ALICE-ETP, 2020).

Dijital İkizler, Uluslararası ticaret sistemini saran bu şehir lojistiği problemlerine ilişkin, e-modellemeler, tahmine dayalı analitik yöntemler, karar verme yöntemleri ve şehir yaşam döngüsü gibi faktörlerin analizinde kullanılmak üzere Digital Twins (Dijital İkizler) kavramı yaratılmıştır (Marcucci ve Ark. 2020).

Bu kavram literatürde yeni geliştiğinden, ilgili kavram üzerine araştırmalar da gelişmektedir. Dijital ikizler kavramının uygulama alanları temel olarak üretim yönetimi ve ürün yönetimi bağlamındadır. Dijital ikizler kavramının DI modeli olarak tanımlanan temel unsurları aşağıdaki gibidir (Grieves, 2016):

1. Ürün yönetimi ve dağıtım;
2. E-Ticaret yönetimi ve dağıtım;
3. E-Ticaret ve normal Pazar arasındaki bilgi akışı;

Dijital ikizler modeli, lojistik sistem ve ürün yönetimi arasında eşzamanlı iletişim sunmaktadır. Modelin doğruluğundan emin olmak için, verilerin doğru toplanması ve düzgün bir biçimde işlenmesi mutlak önem teşkil etmektedir.

Yeşil teknoloji ve lojistik, mal veya hizmet üretimi bağlamında incelendiğinde, teknoloji; belirli hedeflere ulaşmak için becerilerin, süreçlerin, teknik yöntemlerin toplanması anlamını ifade etmektedir. Çevre ve sürdürülebilirlik söz konusu olduğunda, teknolojinin insanların üzerinde yarattığı hükmetme gibi duyguların, insanların çevreye duyarlılıkta çaba sarf etmesini engellediği görülmektedir (Shrivastava, 1995). Lakin, teknolojinin olumsuz veya olumlu taraflarının kullanılması bireylerin kişisel tercihleri ve sorumlulukları ile ilişkilendirilebilir.

Yeşil teknoloji uygulamaları; yenilikçilik, verimlilik artışı, tarım ve ormancılık, enerji verimliliği teknolojisi alanlarını içermektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte üretim, pazarlama ve tedarik sektöründe olduğu gibi lojistik sektörünün de karbon ayak izinin düşürülmesi üzerine sürdürülebilir stratejiler uygulamak mümkün hale gelmiştir. Daha az kirletici içeren teknoloji, geri dönüşüm ve atık su dönüştürücüler, akıllı ulaşım sistemlerinden elektrik donanımlı araçlara kadar bünyesinde bulunduran lojistik sektöründe, türsel özellikler içeren yeni model ve sistemlerin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Gubanova ve Clasen, 2015).

Azerbaycan Taşımacılık ve Lojistik Sektörü

Azerbaycan, Kafkasya bölgesinde yer alan jeostratejik konumu ve doğal kaynak zenginliği ile önemli bir lojistik ve taşımacılık merkezi olarak öne çıkmaktadır. Hazar Denizi'nin kıyısında yer alan Azerbaycan Doğu-Batı ile Kuzey-Güney ticaret koridorlarının kesişim noktasında bulunması, ülkeyi uluslararası lojistik ağlarında stratejik bir konuma getirmiştir. Azerbaycan'ın lojistikteki stratejik avantajları kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Jeopolitik Konum: Azerbaycan, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Orta Koridor (Trans-Hazar Uluslararası Taşıma Güzergâhı) üzerinde yer alır. Ayrıca Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru'nun önemli bir parçası olarak Rusya, İran ve Hindistan ticaretini desteklemektedir.

Hazar Denizi ve Liman Altyapısı: Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı (Alat Limanı), Hazar Bölgesi'nin en büyük ve en modern limanı olup yılda 15 milyon ton kargo kapasitesine sahiptir. Bu liman, Kazakistan ve Türkmenistan gibi Hazar ötesi ülkelerle taşımacılığı kolaylaştırmaktadır.

Enerji Altyapısı: Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz zenginliği, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı gibi projeleri tetiklemiştir.

Bu çalışmadaki temel amaçlardan biri de bölgesel olarak artan stratejik konumunun yanı sıra özellikle sürdürülebilirlik ve yeşil lojistik faaliyetler açısından yapılan çalışmalara katkı sağlamaktır.

Literatür Taraması

Iwan ve Ark. (2019) çalışmasında, taşımacılıkta elektrikli araçların potansiyellerinin, şehir içi lojistik firmaları açısından ne kadar uygun olduğu araştırılmıştır. Çalışmada, yük taşımacılığında elektrikli araçların kullanımının yaygınlaşması gerektiğini, bunun şehirdeki gürültünün ve sera gazı emisyonunun azaltabileceğini ifade edilmiştir. Bununla beraber elektrikli araçlar günlük kilometre ve yolculuk modellemeleri açısından uzun mesafede kullanıma açık olmasa da, bunun için yeterli elektrik depolama istasyonlarının ve servislerin açılması gerektiği tartışılmıştır.

Yangınlar ve Sarı (2022) yaptıkları çalışmada, firmalar ve yeşil lojistik uygulamaları arasında karşılaştırma yapılan çalışmada, yeşil lojistik uygulamaların firmaların üzerindeki etkisi, İstanbul'da yer alan sağlık

sektöründe faaliyet gösteren firmalar üzerinden analiz edilmiştir. İlgili konuda kurumsal, ekonomik ve yasal baskıların yanı sıra müşterilerden gelen talepler de temel faktörler olarak ele alınmıştır. Örneklem olarak 240 sağlık sektörü çalışanı belirlenmiş ve anket uygulaması yapılmıştır. korelasyon ve regresyon yöntemleriyle veriler analiz edilmiştir.

Azazi ve Uzma (2022) çalışmasında, yeşil istihdam, yeşil süreçler, yeşil ekonomi teorileri Türkiye üzerinden örnekler verilerek araştırılmıştır. Çalışmanın amacı, yeşil ekonominin tanımı ve kavramsal çerçevesini ele alarak, yeşil süreçler üzerinde nasıl etki yarattığını ortaya koymak ve Türkiye'nin yeşil ekonomi yolunda ve yeşil süreçler kapsamında ne gibi ilerlemeler kaydettiğini vurgulamaktır.

Alarcón ve Ark (2023), elektrikli araç kullanımının iklim değişikliği sorununa çözüm noktasında önemli olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada elektrikli araç kullanımının kentsel alanlar dahil olmakla sürdürülebilir karayolu taşımacılığı üzerinde etkileri, sistematik literatür incelemesi yapılarak, literatürdeki boşluklar analiz edilmiş ve bunların doldurulması amaçlanmıştır. Bibliyometrik analiz kapsamında, konuyla ilişkin 237 makale incelenmiş, detaylı olarak sürdürülebilirlik kapsamında ilave 119 makale daha ele alınmıştır. Ekonomik ve rekabetçi yönler, şehir lojistiği, çevresel sürdürülebilirlik, araç filosu operasyonları ve altyapı, gelişen teknoloji teorilerini temel alan çalışmada yedi temel faktör boşluk alan olarak göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar; çok modlu entegrasyon, uzun mesafeli yük taşımacılığı yaklaşımları, gelişmekte olan ekonomiler, iş modelleri, sosyal faktörler, şarj altyapısının dahil edilmesi ve filo değiştirme politikaları olarak değerlendirilmiştir.

Metodoloji

Azerbaycan'daki taşımacılık ve lojistik firmaları çerçevesinde yapılan araştırmada, mevcut yeşil lojistik faaliyetlerine yönelik stratejileri analiz edilmiştir. Firmaların kentsel lojistik çerçevesinde yeşil teknoloji kullanımlarının olumlu veya olumsuz etkileri de değerlendirilmiştir. Çalışmada, Azerbaycan'da taşımacılık ve lojistik sektöründe faaliyet gösteren toplam 10 yerel lojistik firmasının ilgili şubelerinde çalışan

uzmanlardan yarı yapılandırılmış anket ile görüşleri alınmıştır. Yapılan görüşme sonuçları ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Sonuç

Çalışma için Azerbaycan'da yoğun faaliyet gösteren 50 firma ile görüşme talep edilse de sadece 10 firma ile görüşme sağlanabilmiştir. Araştırmaya 1 ila 10 arasında çalışana sahip 6 firma, 11 ila 50 arasında çalışana sahip 1 firma ve 51'den daha fazla çalışana sahip 3 firma katkı sağlamıştır. Firmaların 2 tanesi sadece taşımacılık faaliyeti yaparken 8 tanesi taşıma, depolama ve dağıtım faaliyetleri gerçekleştirmektedir.

Firmaların sürdürülebilirlik ile ilgili politikaları olup olmadığına yönelik olarak sadece 1 firmanın olmadığı yanıtı alınmıştır. Genellikle firmaların sürdürülebilirlik politikalarını yılda bir ya da iki yılda bir güncellemektedir.

Filolarındaki elektrikli araç oranlarının ise 6 firmada %0-%20 arasında olduğu, 2 firmada ise %21-%40 arasında, 1 firmada %41-%60 iken 1firmada da %61-%80 arasında olduğu yanıtına ulaşılmıştır.

Sürdürülebilir tedarikçilerle çalışma konusunda tercihlerinin her zaman olmadığını ifade eden 6 firma varken 4 firma özellikle tercih ettiğini belirtmiştir.

Firmaların 8 tanesi atık yönetimi ve geri dönüşüm uygulamaları yaparken 2 tanesi herhangi bir uygulama yapmadığını ifade etmiştir.

Enerji verimliliği uygulamalarının 9 firma tarafından öncelikli konulardan olduğunu ifade edilirken 1 firma önem vermediğini belirtmiştir.

Yeşil lojistik faaliyetlerinden en fazla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını, enerji verimliliği uygulamaları, rota

optimizasyonu ve çalışan eğitimlerine önem verdiklerini ifade etmişlerdir. Karbon ayakizi takibi ve çevre dostu ambalaj konusunda herhangi bir uygulama yapmadıklarını da belirtmişlerdir.

Firmaların geleceğe yönelik yeşil lojistik uygulamalarında sırasıyla en etkin araç teknolojilerindeki uygulamaları, artan müşteri beklentilerini ve yapay zeka teknolojisindeki değişimleri ele aldıklarını ifade etmişlerdir.

Çalışma sayı olarak az firma ile yapılmasına karşın elde edilen sonuçlar sürdürülebilirlik alanında firmaların farkındalığının olduğu bu bağlamda farklı uygulamalarla stratejilerini geliştirmeye başlamışlardır.

Uluslararası firmalarla geliştirilmesi gereken işbirlikleri açısından sürdürülebilir faaliyetlerin planlanması hem rekabet avantajı yaratılmasında hem de hizmet ihracatının arttırılması noktasında ele alınması gereken ve önceliklendirilmesi gereken konuların başında gelmektedir.

Azerbaycan'ın coğrafi konum avantajını sürdürülebilir taşımacılık çözümleri ile entegre ederek bölgesel bir lojistik merkezi olma yönünde belirlenen hedeflerler doğrultusunda stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Özellikle Orta Koridor, yenilenebilir enerji projeleri ve dijitalleşme ile sürdürülebilir taşımacılık ve lojistik faaliyetlerine destek sağlama noktasında önemli yapı taşlarıdır.

Sektörün bu bağlamda yeni gelişmeleri takip etmesi ve devletin bu alanda desteklerini arttırması sektörün büyümesinde önemli katkılar sağlaması muhtemeldir.

Hazar Denizi Üzerinde multimodal taşımacılık faaliyetleri en önemli sürdürülebilir taşımacılık faaliyetlerinden olmakla beraber yeni teknolojilerin hem limanlarda entegrasyonu hem de araçlardaki yenilenmeler bu alanda maliyeti düşürürken verimliliği de arttıracaktır.

Taşımacılıkta çevresel etkiye yönelik verilerin oluşturulması ve takip sistemlerine yönelik altyapı eksikliklerinden kaynaklanan sorunların sürdürülebilir politikalar geliştirme noktasında eksiklikler yaratmaktadır. Azerbaycan'da faaliyet gösteren firmaların veri izleme altyapısına yönelik çalışmalara öncelik vermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Alarcón, F. E., Mac Cawley, ve ark. (2023). Electric Mobility Toward Sustainable Cities and Road-Freight Logistics: A Systematic Review and Future Research Directions. *Journal of Cleaner Production, 138959,* 1-17.

Alıce-Etp. (2020). Roadmap to the Physical İnternet. Technical Report. AlıceEtp. http://www.etp-logistics.eu/wp-content/uploads/2020/11/Roadmap-to-PhysicalIntenet-Executive-Version.

Azazi, H., & Uzma, O. (2022). Türkiye'de Yeşil Ekonomi, Yeşil Işler ve Yeşil Istihdam. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(2),* 93-100.

Belfadel, A., Hörl, S., Tapia, R. J., Politaki, D., Kureshi, I., Tavasszy, L., & Puchinger, J. (2023). A Conceptual Digital Twin Framework for City Logistics. Computers, Environment and Urban Systems, 103, 101989.

European-Commission. (2011). White Paper Roadmap to a Single European Transport Area–Towards A Competitive and Resource Efficient Transport System.

Gubanova, A., Clasen, M., & Theuvsen, L. (2015). Definitions, Classifications and Data Banks of Green Technology Start-ups.

Grieves, M. (2016). Origins Of the Digital Twin Concept (Vol. 8). Florida Institute Of Technology.

Hu, W., Dong, J., Hwang, B. gang, Ren, R., Chen, Z., 2019. A Scientometrics Review on City Logistics Literature: Research Trends, Advanced Theory And Practice. Sustainability. https://doi.org/10.3390/su11102724.

Kara, B., Badem, H., Eriş, Ö. F., & Tarımeri, G. Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler.

Marcucci, E., Gatta, V., Le Pira, M., Hansson, L., & Bråthen, S. (2020). Digital Twins: A Critical Discussion on Their Potential For Supporting Policy-Making And Planning In Urban Logistics. Sustainability, 12, 10623.

Iwan, S., Allesch, J., Celebi, D., Kijewska, K., Hoé, M., Klauenberg, J., & Zajicek, J. (2019). Electric Mobility in European Urban Freight And Logistics–Status And Attempts Of Improvement. Transportation Research Procedia, 39, 112-123.

Ivanov, D., Tsipoulanidis, A., Schonberger, ¨ J., 2019. Global Supply Chain and Operations Management. European-Commission. (2011). White Paper Roadmap To A Single European Transport Area–Towards A Competitive And Resource Efficient Transport System.

Joerss, M., Schroder, ¨ J., Neuhaus, F., Klink, C., & Mann, F. (2016). Parcel Delivery. The Future Of Last Mile. Mckinsey & Company Report.

Shrivastava, P. (1995) "Ecocentric Management For A Risk Society", *Academy of Management Review, Vol 20, No 1,* 118-137.

Yangınlar, G., & Sarı, K. (2017). Firmalari Yeşil Lojistik Uygulamalarına Zorlayan Sebepler Üzerine Bir Araştırma. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi EDergi, 6(1),* 101-121.

Yildirim, B.F., Adiguzel Mercangoz, B. Evaluating The Logistics Performance of OECD Countries By Using Fuzzy *AHP and ARAS-G. Eurasian Econ Rev 10,* 27–45 (2020). https://doi.org/10.1007/s40822-019-00131-3

Wanga, Y., Chen, S., Lee, Y., Tsaia, C., "Developing Green Management Standards For Restaurants: Anapplication of Green Supply Chain Management", International Journal of Hospitality Management, 34, 263– 273, 2013.

Zhao, C., Ma, X., Wang, K., 2022. The Electric Vehicle Promotion in the Cold-Chain Logistics Under Two-Sided Support Policy: An Evolutionary Game Perspective. Transport Pol. 121, 14–34. https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2022.02.003

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DİKEY UZMANLAŞMA: MİST ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME[1]

Burak ARSLAN

- Kurum Bilgisi: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İktisat Bölümü Eskişehir/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-1465-1870
- Mail: barslan@anadolu.edu.tr

Erol KUTLU

- Kurum Bilgisi: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İktisat Bölümü Eskişehir/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0003-0600-5534
- Mail: ekutlu@anadolu.edu.tr

[1] Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Prof.Dr. Erol KUTLU danışmanlığında Araştırma Görevlisi Burak ARSLAN tarafından "Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısının Dikey Uzmanlaşma ve Katma Değer Açısından Değerlendirilmesi" başlığı ile tamamlanarak 17.07.2023 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Giriş

Son yıllarda ekonomik faaliyetler hızlı bir şekilde küreselleşme sürecine girmiştir. Uluslararası firmaların ve uluslararası ekonomik örgütlerin sayısının artması ülkelerin sınırların ötesinde birbirleriyle bağımlı hale gelmesine sebep olmuştu r(De Backer ve Yamano, 2012). Ticaretin Küreselleşmesiyle ise üretim faktörleri dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmıştır. Sermaye ve teknolojinin dünyada serbestçe dolaşmasıyla birlikte, üretim malları, o malın ölçek ekonomisiyle üretilebileceği ve üretim maliyetlerinin minimize edilebildiği bölgelere geçmiştir(Sönmezler vd., 2017). Dolayısıyla ülkelerin birbirleriyle iletişim kurma seviyesi artmış olup, bilgiye erişim süresi de kısalmıştır (Tekin, 2017). Böylelikle bir malın üretim sürecinde en avantajlı ülkeler, o malın üretiminin merkezi haline gelmiştir.

Ekonomik gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun dünyadaki tüm ülkeler için uzun vadeli zorluk, finansal istikrar, ekonomik büyüme ve daha yüksek yaşam standartlarına ulaşmaktır. Bu hedeflere ulaşmanın pek çok yolu vardır ve her ülkenin izlediği yol, ekonomisinin ve siyasi sisteminin benzersiz doğası nedeniyle farklıdır. (IMF, 2008) Türkiye'de ulusal ve uluslararası gelişmelerden etkilenerek tarihsel süreç içerisinde dış ticaret politikasında farklı yaklaşımlar izlemiştir. 1913-1950 yılları arasında devlet desteğiyle ithal ikameci büyüme stratejisi izleyerek sanayileşmeyi planlayan Türkiye, 1950-1980 döneminde ise özel sektörler önderliğinde ithal ikameci politikaları devam ettirmiştir. 1980 sonrası ise ihracatı teşvik eden neoliberal politikalarla küreselleşme sürecinin bir parçası olma yönünde politikalar tercih edilmiştir (Pamuk, 2019).

Türkiye'de dış ticarette izlenen politikalar ithal ikameci dönemde ihracatın gelişmesini sınırlı kılmıştır. Radikal bir değişimle İthal ikameci yaklaşımdan ihracata dönük ekonomi politikası izlediğinde ise ihracatla beraber yüksek ithalat artışıyla karşı karşıya kalıp, süregelen dış ticaret açığı problemiyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu problem ekonomide sık tartışılan ithal bağımlılığı kavramını ön plana çıkmaktadır.

Diğer yandan küreselleşen ticaretin etkisiyle uluslararası ticarette 1980 yılı itibariyle radikal değişimler meydana gelmiştir. Bu deyişimler etkisiyle sınırlar ötesi üretime dayanan uluslararası üretim şeması kavramı ortaya çıkmıştır. Delokalizasyon, üretimin parçalanması, küresel üretim paylaşımı, uluslararası dış kaynak kullanımı, değer zincirinin dilimlenmesi ve

dikey uzmanlaşma gibi birçok farklı isimle bu durum ifade edilmiştir (Daudin vd., 2011). Üretimin belirli bir aşamasında uzmanlaşarak gerçekleştirdiği üretim biçimi olan dikey uzmanlaşma, ülkelerin birbirleriyle olan ticari ilişkilerinin arttırıp, uzmanlaşmadan kaynaklı bir verimlilik ortaya çıkarmaktadır. Dikey uzmanlaşmayla birlikte ülkelerin ticaret hacimleri hızlı bir artış gösterse de ithalatta da ciddi bir artış yaşanması dikey uzmanlaşmayla elde edilen verimliliğe gölge düşürmektedir.

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan MİST ülkelerinin (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) sektörel bazda dikey uzmanlaşma seviyeleri kapsamlı bir şekilde analiz edilerek karşılaştırmalı bir inceleme yapılacaktır. Araştırmanın ana odak noktası, bu ülkelerin sektörel üretim olanaklarının ne ölçüde yerli kaynaklarla, ne ölçüde ithal girdilerle şekillendiğini belirlemek ve uzmanlık kazanılan sektörlerin tespit edilmesidir. Bu bağlamda, her bir ülkenin güçlü olduğu sektörler, üretim süreçlerindeki yerli ve ithal girdilerin oranları ve bu durumun ekonomik gelişim üzerindeki etkileri derinlemesine incelenecektir

Küreselleşme ve Değişen Ticaret Yapısı

Küreselleşme kavramsal olarak ilk kez M. McLuhan'ın "Understanding Media (Medyayı Anlama)" isimli çalışmasında 1964 yılında geçmiştir. McLuhan çalışmasında, yüksek kapasite, olanaklar, tecrübe ve teknolojiye sahip olan medyanın, dünyayı küçülttüğünü ve dünyayı küresel bir köy haline getirdiğini ifade etmiştir (İrmiş & Emsen, 2018).

Küreselleşme ülkelerin sınırlarının olmadığı tek bir dünya olarak düşünülebilir. Çalışma hayatında küreselleşme en yalın haliyle dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan devlet ve toplumlar arasında gerçekleşen iletişim ve etkileşim düzeyinin karşılıklı bağımlılık olgusu kapsamında artarak ilerlemesi olarak ifade edilebilir(Fırat Bayar, 2008).

Küreselleşmenin ne zaman ortaya çıktığı teorik çalışmalarda tartışılan bir konudur. Bu tartışmalar temel olarak 3 ihtimal üzerinde durmaktadır; (Eşkinat & Kutlu, 2014)

- Küreselleşme tarihte hep var olan bir süreçtir. Fakat son yıllarda popüler hale gelmiştir.
- Küreselleşme kavramı modernleşme ve kapitalizmin yayılmasıyla ortaya çıkmıştır.

- Küreselleşme sanayi öncesi toplum, modern öncesi toplum ve kapitalist düzenin çözülmesi dolayısıyla hayatımıza giren yeni bir kavramdır.

Ülkeler arasında sermaye ve teknoloji hareketliliğini arttıran küreselleşme, ülkelerin endüstri yapısını ve kaynak kullanımını değiştirmektedir (Panayotou, 2000). Ülkeler arasında bulunan farklı üretim becerileri, o ülkeleri belirli bir alanda uzmanlaşmaya iterek zamanla ilgili endüstrinin çalışma yapısında birtakım değişmeler meydana gelecektir. İlgili mal, ara mal veya hammaddenin üretim maliyetleri, rekabet düzeyi ve emek gücü, sermaye gibi üretim sürecine dahil tüm faktörler göz önüne alındığında, her ülke fırsat maliyetleri düşünülerek avantajlı olduğu sektörlerde spesifik alanlarda uzmanlaşarak küresel üretim sürecinin bir parçası haline gelmektedir.

Dünya ticaretinin bütüncül bir şekilde liberalleştirilmesi de bu küreselleşme tanımı içerisindedir. Küreselleşme kavramı sadece ekonomik bir olgu olarak düşünülmemelidir. Konu geniş bir perspektifle incelendiğinde, sosyal, siyasal ve kültürel yönlerinin de ön plana çıktığı görülecektir (Seyidoğlu, 2022). Küreselleşmenin dünya dış ticaretinde önemli etkileri olmuştur. Ülkelerin çoğunlukla coğrafi olarak avantajlı olduğu alanlarda üretim yapıp ticaret yaptığı bir dünya düzeninden, birçok ülkenin bir ürünün üretim sürecinde aktif rol oynadığı bir düzene gidilmiştir. Burada ülkelerin avantajlı olduğu sektörlerde uzmanlaşmaya giderek tedarik zincirinin bir parçası olması ve birçok ülkenin bir araya gelerek tek bir nihai ürün ortaya koyması söz konusudur.

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde küreselleşmenin 3 önemli boyutu ön plana çıkmaktadır (Seyidoğlu, 2022). Küreselleşmenin 3 boyutu;

- Ticari küreselleşme
- Mali Küreselleşme
- Üretimin Küreselleşmesi kavramlarıdır.

Küresel ticaret kavramının tarihine bakıldığında diğer 2 küreselleşme kavramına nazaran geçmişinin daha eskiye dayandığı söylenebilir.

Küresel ticaret kavramının tarihine bakıldığında diğer 2 küreselleşme kavramına nazaran geçmişinin daha eskiye dayandığı söylenebilir. 1947 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının(GATT)

kurulmasıyla, gümrük ve tarifeleri ve kotaları büyük oranda kaldırılmış olup, ticari küreselleşme açısından çalışmalar başlamıştır. Mali küreselleşme ise ülkeler arası sermaye akımlarının önündeki engel ve kısıtlamalarının kaldırılmasını ifade eder. Uzun ve kısa vadeli sermaye akımlarını kaldırıp, yurt içi piyasayı bütünüyle dünya piyasası ile entegre etme üzerine kuruludur. Mali küreselleşme kavramı 1980 dönemi sonrası mali liberalleşme olgusunun yaygınlaşması ile birlikte önem kazanmıştır. Ekonomik küreselleşmenin üretim boyutu ise sınır ötesi üretimin daha popüler hale gelmesini ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2022).

Güncel ekonomik düzende dünya toplam üretiminde uluslararası şirketlerin paylarının oldukça yüksek olduğu bilinmektedir. Bu şirketlerin ana vatanları dışında dünyanın çeşitli ülkelerinde üretim yaptığı göz önüne alındığında, üretim sürecinde gerekli olan ara mal, ham madde, iş gücü maliyeti gibi üretim faktörlerini planlama sürecinde dikkate almak zorundadır. Dolayısıyla bir ülkede üretim faktörlerinden birine erişim yurt içine göre daha az maliyetli ise, doğacak olan fiyat avantajı dolayısıyla, o faktörün üretime dahil edilmesi, diğer koşullar sabitken iktisadi açıdan rasyoneldir. Bu felsefeyle günümüz dünyasında birçok ülke üretim yaparken dünyanın çeşitli ülkelerinden ara mal ithal ve ihraç ederek üretim faaliyetlerini çok uluslu ve bütüncül bir şekilde yapmaktadır.

Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Uluslararası kuruluşlar ülkelerin ekonomik koşullarına göre bazı guruplara ayırmaktadır. Sınıflandırma genellikle ekonomik koşullarına göre yapılmaktadır(Waszkiewicz, 2017). Gelişmekte olan ülkeler yaşam standartları, gelir, ekonomik ve endüstriyeler gelişimlerini ortalama seviyede gerçekleştirmiş ülkelerdir(Worlddata.info, 2023). Şekil 1'de dünya bankası tanımlamasına göre düşük ve orta gelirli ekonomilere yapılan mal ihracatı, dünya ekonomisi tarafından yapılan toplam mal ihracatının yüzdesi olarak verilmiştir. Bu oranlar rapor veren ekonomiden aynı Dünya Bankası bölgesindeki diğer düşük ve orta gelirli ekonomilere yapılan mal ihracatının toplamıdır. Dünya Bankası bu verileri yalnızca ortak ülke grubundaki ekonomilerin en az yarısının eksik verisi yoksa hesaplamaktadır. Bu ülkeler dünya bankası ekonomi sınıflandırmasında ayrı bir kategori olmaları sebebiyle yüksek gelirli ekonomiler için bir veri bu grafikte bulunmamaktadır(The World Bank, 2023c). Şekil 1 incelendiğinde düşük ve orta gelirli ekonomilere yapılan mal ihracatının dünya toplam mal ihracatına

oranı 1960 yılından 1990 yıllara kadar %1'li seviyeleri ortalama olarak aşamadığı görülmektedir. 1980 yılı dış ticarette serbestleşme akımlarının hızlanması sürecinin düşük ve orta gelirli ekonomilerde etkisinin ancak 10 yıl sonra görülmeye başlaması dikkat çekmektedir. 1990 yılı sonrasında dünya dış ticaret pazarında payını arttıran gelişmekte olan ekonomiler 1997 Asya krizi sonrası ve 2008 dünya küresel krizi sonrası düşüşler yaşasa da, dünya dış ticaret pazarındaki paylarını arttırmaya devam etmektedir. 1960 yılında gelişmek olan ülkelerin dünya dış ticaret pazarındaki payı yalnızca %0.8 iken, 2020 yılında %5.8 seviyesine yükselmiştir. 1960 yılından 2020 yılına kadar yaklaşık 7.25 kat pazar payını arttıran gelişmekte olan ülkeler, geçen 60 sene boyunca artan nüfuslarını ve toplam nüfuslarının dünya nüfusuna oranları dikkate aldığımızda, bu artış çok da yüksek olmadığı görülmektedir.

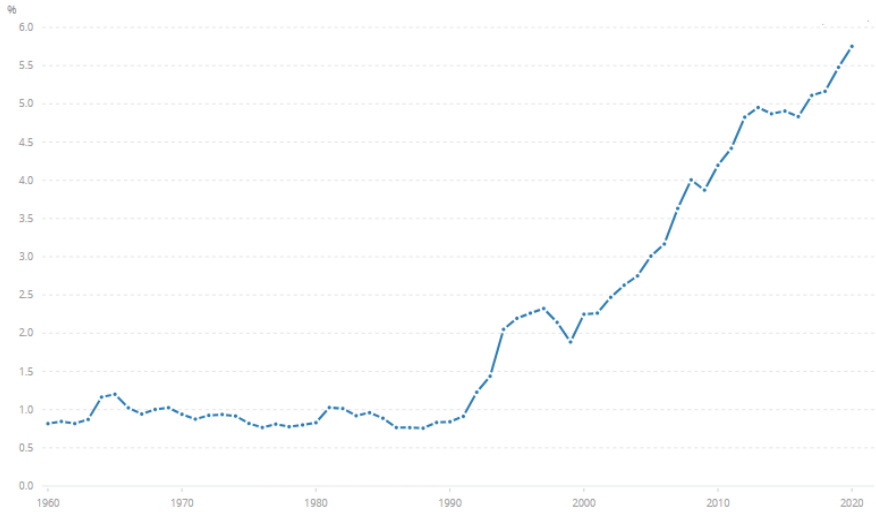

Şekil 1. Bölgedeki düşük ve orta gelirli ekonomilere mal ihracatı (toplam mal ihracatının yüzdesi)(The World Bank, 2023c)

Dünyada 152 gelişmekte olan ülkenin toplam nüfusu 6.77 milyarın üzerindedir. Gelişmekte olan ülkelerin nüfusunun dünya nüfusuna oranı ise yüzde 85.49'dur. Bu oran dünya nüfusunun ezici çoğunluğuna tekabül etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin için resmi bir tanımlama bulunmamaktadır. IMF World Economic Outlook 39 ülkeyi gelişmiş ülke olarak tanımlamıştır. Bu ülkeleri gelişmiş ülke sıfatıyla isimlendirirken yüksek kişi başına düşen gelir, çeşitli ürün ve hizmetlerin ihracatı, küresel finansal sisteme daha fazla entegre olması gibi birçok ekonomik gösterge

dikkate alınmıştır. Geriye kalan ülkeler ise yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomiler olarak tanımlanmaktadır. Yükselen Piyasa Ekonomileri tanımlanırken 3 önemli gösterge bulunmaktadır;(Duttagupta & Pazarbasıoglu, 2021)

- Sistemik Varlık: Ülke ekonomisinin büyüklüğü(Nominal GSYİH), nüfusu ve ihracatın küresel ticaretteki payı
- Piyasaya Erişimi: Bir ülkenin dış borcunun küresel dış borç içindeki payı, büyük uluslararası kurumsal yatırımcılar tarafından kullanılan küresel endekslerde yer alıp almadığı ve ihraç edilen uluslararası tahvillerin sıklığı ve miktarı
- Gelir Düzeyi: Ülkenin ABD doları bazından kişi başına düşen milli geliri.

Yukarıdaki temel kriterler baz alınarak, 5 tane ağırlıklandırılmış değişken oluşturup, gelişmiş ülkeler grubuna girmeyen ekonomiler için bir puan elde edilmektedir;(Duttagupta & Pazarbasıoglu, 2021)

- 0.40 x nominal GSYİH +
- 0.15 x nüfus +
- 0.15 x Kişi başına düşen milli gelir +
- 0.15 x Dünya küresel ticaretteki payı +
- 0.15 x Dünya dış borcundaki payı

Eğer bir ülke 2010-2020 yılları için herhangi bir kriterde dünyada ilk 20 de yer alıyorsa o değişken için 1 puan almaktadır. Aksi taktirde sıfır puan almaktadır. Bireysel puanların ağırlıklı toplamı alınarak nihai puan oluşturulmaktadır. Bu hesaplamaya göre yükselen piyasa ekonomileri: Arjantin, Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Mısır, Macaristan, Hindistan, Endenozya, İran, Malezya, Meksika, Filipinler, Polonya, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Taylan, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri ülkeleridir. Yükselen piyasa ekonomileri grubuna iki ülke dahil edilmemiştir. 2010-2020 dönemi için incelenen çalışmada İMF Nijerya'yı düşük gelirli olması sebebiyle ve Katar'ı ise nüfusunun 5 milyondan aşağı olması sebebiyle yükselen piyasa ekonomileri sınıflandırmasına dahil etmemiştir.

Şekil2'de gelişmekte olan ülkelerin haritası verilmiştir. Harita incelendiğinde gelişmiş devletlerin dünyada nüfus olarak azınlıkta olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler orta ve Güney Amerika ve Afrika'nın tamamı ve Asya ülkelerinin önemli çoğunluğunu oluşturmaktadır.

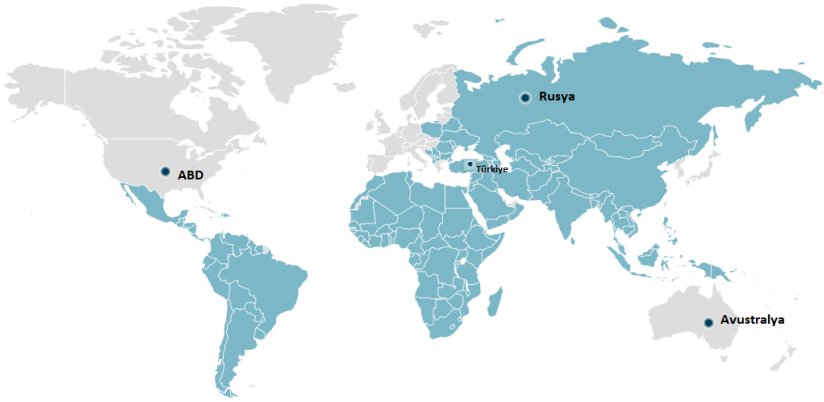

Şekil 2. Gelişmekte Olan Ülkeler Haritası(Worlddata.info, 2023)

Aşağıda yer alan tablo 1'de ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel farklılıkları verilmiştir. İki farklı grupta yer alan ülkelerin özelliklerini kıyaslamada kullanılan kriterler aslında ülkelerin ulusal yatırım havası hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Yatırımcılar yatırım yaparken karlılık, istikrar, lokasyon ve yatırıma konu ülkenin adalet ve siyasi koşullarını göz önüne alarak ticari kararlar vermektedir. Gelişmek olan ülkelerde yabancı yatırımcıların karlılığını ve bu karlılığın devamlılığının garanti altına alınması, bu ülkelerin siyasi ve ekonomik koşulların hızlı değişmesi sebebiyle çok daha zordur. Ayrıca potansiyel olarak kazancı yüksek olan işlerde büyüme hızının yüksek olmasına karşın, yolsuzluk potansiyeli de yüksektir(Waszkiewicz, 2017). Gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparken yüksek riskler olmasına karşın, karlılık açısından da birtakım fırsatlar sunmaktadır. Özellikle milli gelirlerinin ve emek ücretinin göreceli olarak daha ucuz olması, üretim maliyetlerini önemli ölçüde azaltmaktadır. Dolayısıyla sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkelerde üretimde rekabeti arttırma ve maliyetleri düşürme noktasında belirleyici rol üstlenmektedir. Diğer yandan üretim faktörlerinin etkinsiz kullanımı ve siyasi istikrarsızlık dolayısıyla ekonomide meydana gelebilecek öngörülebilir olmayan problemler yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo 1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomiler (Waszkiewicz, 2017)

	Gelişmiş	**Gelişmekte Olan**
Milli Servet	Yüksek	Orta
Finans	Gelişmiş, Entegre	Az Gelişmiş
Hayat Kalitesi	İyi	Orta
Ekonominin Karakteri	Sanayi sonrası (Hizmet)	Sanayi
Gelir Dağılımı	Eşit	Eşit değil
Üretim Faktörleri	Etkin Kullanım	Etkinsiz Kullanım
Büyüme Perspektifi	Teknolojik İlerleme	Sermaye Birikimi

Düşük ve orta gelirli ülkelerin gelişmiş ülkelere yapmış olduğu ihracatı, diğer bir deyişle gelişmiş ülkeler gözünden bakıldığında, gelişmekte olan ülkelerden yapılan mal ithalatı incelememiz, gelişmekte olan ülkelerin dünya dış ticaretindeki ehemmiyetini anlamamız noktasında önemlidir. Şekil 3'te düşük ve orta gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatının dünya toplam mal ithalatına oranı verilmiştir. Dünya bankasının yapmış olduğu sınıflandırmaya göre gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerden yaptığı ithalat verileri baz alınarak, Uluslararası Para Fonu'nun ticaret veri tabanı kullanılarak Dünya Bankası çalışanları tarafından oluşturulmuştur. Düşük ve orta gelirli ülkelerin dünya dış ticaretinde, ihracat yaparak dünyanın gelişmiş ülkelerine sattıkları mal seviyesi ve diğer bir ifadeyle gelişmekte olan ülkelerin ticaret ortağı olarak, gelişmiş ülkelerin nezdindeki önemini anlamada bu oranlar önem arz etmektedir. 1960 yılından 1990'lı yıllara kadar gelişmiş olan ülkeler yalnızca dünya toplam ithalat değerinin %1'ini gelişmekte olan ülkelerden elde ettiler. Dolayısıyla gelişmiş olan ülkeler açısından, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretlerindeki yeri bu dönem aralığı için oldukça düşük oranda gerçekleşmiştir. Dünyada küreselleşme akımlarının 1980'li yıllar itibari ile artmasıyla, gelişmekte olan ülkelerin lehine, gelişmiş ülkelere sattıkları mallarda ciddi bir artış yaşanmıştır. Öyle ki 1990 yılına %0.9'luk paya sahipken, 1996 yılına gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerdeki ithalat payı %2.6 oranına yükselmiş ve 6 yıl içerisinde yaklaşık 3 kat artış yaşanmıştır. 1960 yılından 1990 yılına kadar geçen 30 yıllık periyotta neredeyse hiçbir ilerleme gösteremeyen gelişmekte olan ülkeler, yalnızca 6 yıllık süre içerisinde ihracatlarını 3 katına çıkarmalarında küreselleşme ve dünyanın entegrasyonunun artması ve dünya ticaret örgütünün ticaretin serbestleşmesi noktasında anlaşmaları arttırması önemli rol oynamıştır.

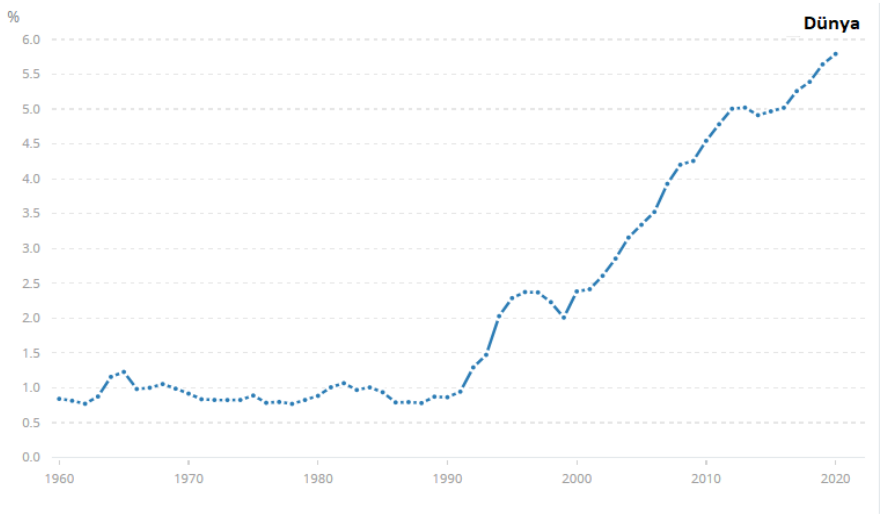

Şekil 3. Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerden Yapılan Mal İthalatı (The World Bank, 2023e)

Ayrıca tablo 1'de de ifade edildiği gibi gelişmiş ülkelerde ekonominin karakteri sanayiden sanayi sonrası hizmet sektörlerine kaymıştır. Gelişmekte olan ülkelerde üretim maliyetlerinin görece daha az olması dolayısıyla ekonominin karakteri daha çok sanayiye ve bilhassa imalat sanayine dayalı olarak ilerlemektedir. Şekil 4 incelendiğinde ise dünya toplam ihracatı baz alındığında, yüksek gelirli ekonomilere yapılan mal ihracatının yüzdesi 1960-2020 yılları arasında verilmiştir. 1999 yılına kadar dönemsel olarak düşüş ve artışlar tecrübe edilse de yüksek gelirli ülkelere yapılan mal ihracatının toplam mal ihracatına oranı %70 ile %82 arasında seyretmiştir. 1999 yılında en yüksek seviyesine ulaşan mal ihracatı yüzdesi, 1999 yılından sonra düşüş trendine girmiştir. 1960 yılında %70 civarında olan yüksek gelirli ülkelerin toplam mal ihracatı, 2010 yılı itibariyle bu seviyenin de altına inmeye başlamıştır. 2013 yılında %68 seviyesiyle tecrübe ettiği en düşük ihraç payına sahip olan yüksek gelirli ekonomiler, 2020'li yıllara gelindiğinde %70'in altındaki seviyelerde seyretmektedir.

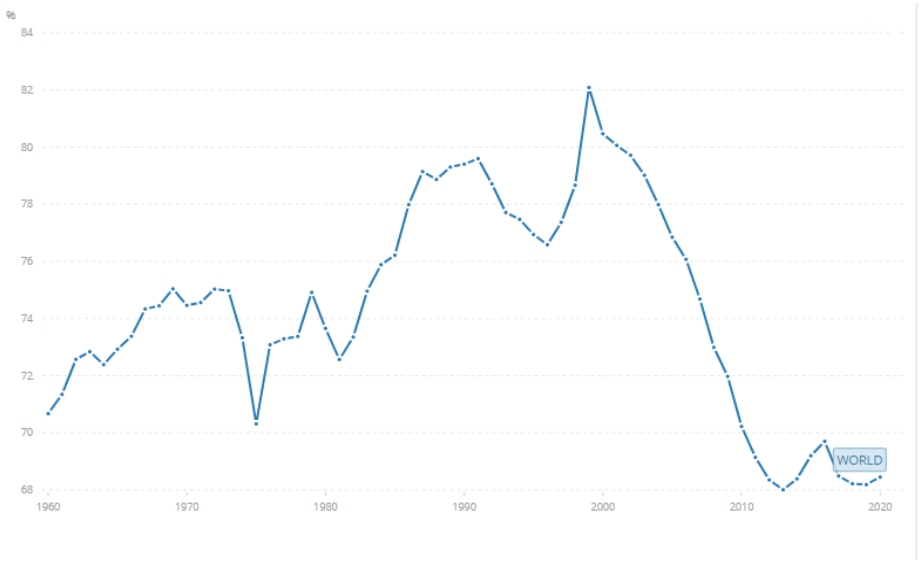

Şekil 4. Yüksek Gelirli Ekonomilere Yapılan Mal İhracatı (Toplam Mal İhracatının Yüzdesi) (The World Bank, 2023b)

Şekil 3 ve Şekil 4 beraber incelendiği zaman bu durum daha da anlamlı hale gelmektedir. 1990 yılı itibariyle düşük ve orta gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatının önemli bir artış yaşanmıştır. %1 seviyelerinden %6'lı seviyelere kadar yükselen mal ithalatı, düşük ve orta gelirli ülkelerin dünya küresel ticaretindeki payını arttırdığını göstermektedir. Konu yüksek gelirli ülkeler açısından değerlendirildiğinde ise, şekil 5'de yüksek gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı verileri dünya çapında verilmiştir. Yüksek gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı, Dünya Bankası ekonomi sınıflandırmasında göre rapor veren ekonominin yüksek gelirli ülkelerden yaptığı mal ithalatının toplamını göstermektedir(The World Bank, 2023d). Şekil 5 incelendiğinde 1980'li yıllarda yüksek gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1990'lı yıllar itibariyle yüksek gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatı düşüşe geçmiştir. 1988 yılında %88.8 seviyesiyle en yüksek mal ithalatı seviyesine sahip olan yüksek gelir grubu ülkeleri, 2020 yılına gelindiğinde %62.3 seviyelerine düşmüştür. Yaklaşık 30 yıllık periyotta yüksek gelirli ülkelerin dünya ticaretinde payının azalmasının sebepleri merak konusudur.

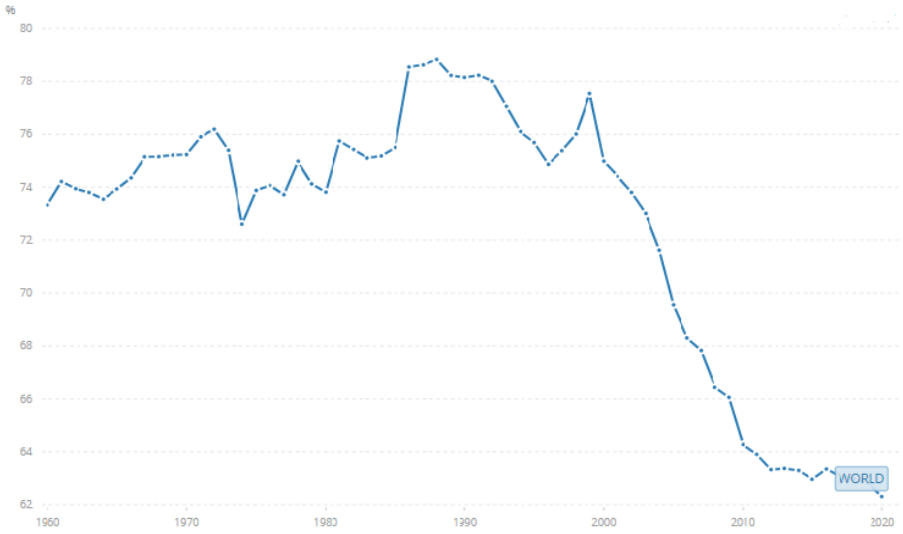

Şekil 5. Yüksek Gelirli Ekonomilerden Mal İthalatı(The World Bank, 2023d)

Konuyu daha ayrıntılı ele alabilmek adına, dünya genelinde yapılan mal ithalatını bir de gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirmekte fayda vardır. Gelişmekte olan ülkelerin dünya dış ticaretteki gelişimini değerlendirebilmek adına Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Mist ülkeleri tercih edilmiştir. Mist ülkelerin büyüme skorları yüksek gelirli gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksektir. İktisadi kalkınma çabalarını daha çok sanayileşmeyi temel alarak gerçekleştirmeyi planlamaktadırlar. Şekil 6 ve 7 Mist ülkelerinin sırasıyla yüksek gelirli ekonomilerden yaptığı mal ithalatı ve düşük ve orta gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatı seviyeleri verilmiştir.

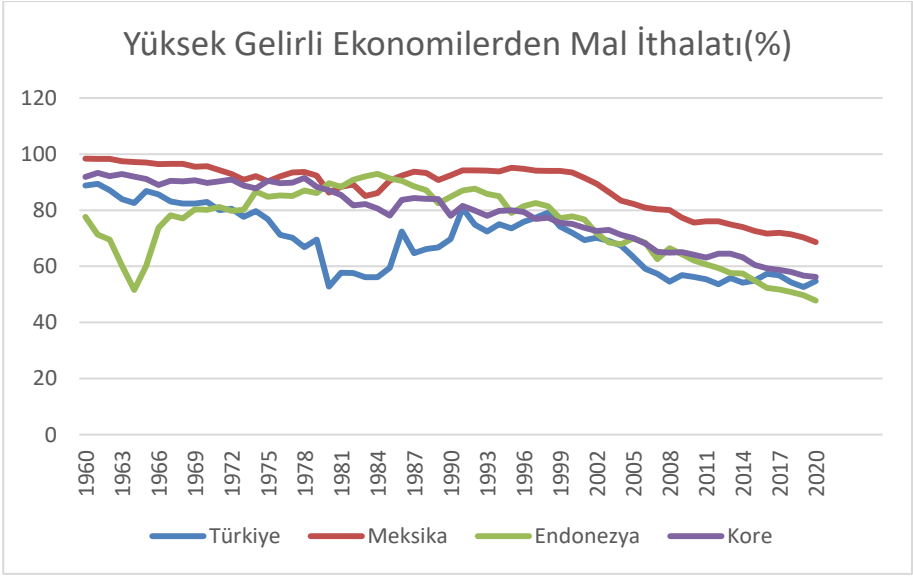

Şekil 6. Mist Ülkeleri için Yüksek Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı(The World Bank, 2023d)

Türkiye, Meksika, Endonezya ve Güney Kore'den oluşan Mist ülkeleri için, yüksek gelirli ülkelerden yaptıkları mal ithalatları ayrı ayrı incelenecektir. 1960 yılında yüksek gelirli ülkelerden en az ithalat yapan ülke Türkiye'dir. O dönemde Türkiye'nin 2. Dünya savaşı etkilerini konumsal olarak daha derinden etkilenmesi ve izlemiş olduğu planlı ekonomi kapsamında ithal ikameci sanayileşme stratejisinden kaynaklandığı ön plan çıkmaktadır. Meksika için konu ele alındığında ilginç bir şekilde neredeyse ithalatının tamamını yüksek gelir grubu ülkelerden yaptığı görülmektedir. Aynı şekilde Kore ve Endonezya için de 1960'lı yıllarda yüksek gelirli ülkelerden yaptıkları ithalat yüzdesi %90'lara yakın seviyelerde seyretmektedir. Fakat 2020 yılına kadar yaklaşık 60 yıllık periyotta tüm Mist ülkelerinin yüksek gelir grubu ülkelerinden yapmış oldukları ithalatta ciddi düşüşler yaşanmıştır. Meksika için yüzde yüze yakın seviyelerden yaklaşık yüzde altmış beşli seviyelere düşerken, Türkiye için bu seviye yüzde 80'lerden yaklaşık yüzde 50'li seviyeler kadar düşmüştür. Çok benzer trendlere sahip olan Kore ve Endonezya için ise yüzde 90 yakın seviyelerden yüzde 55'li seviyelere kadar yüksek gelirli ülkelerden yapılan ithalat yüzdesi 60 yıllık periyotta önemli ölçüde azalmıştır.

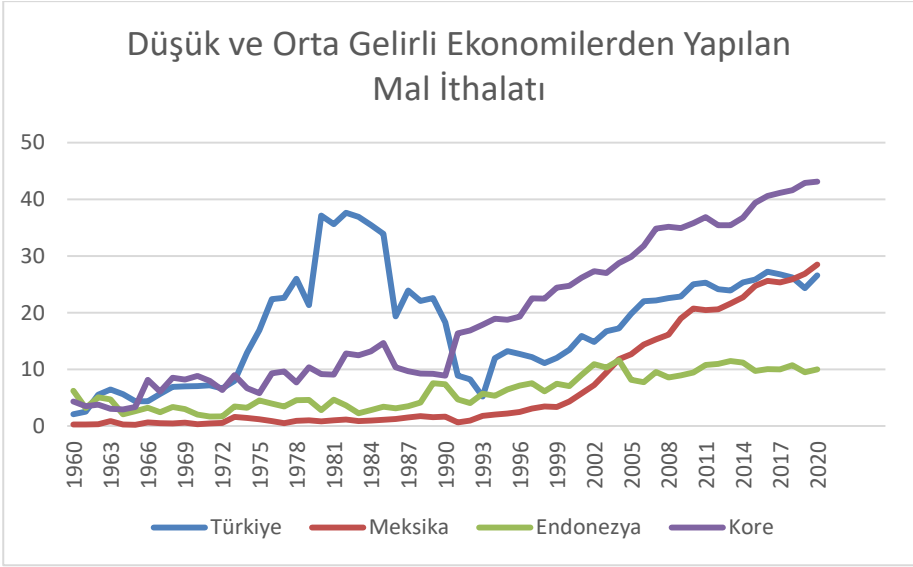

Şekil 7. Mist Ülkelerinin için Düşük ve Orta Gelirli Ekonomilerden Yapılan Mal İthalatı(The World Bank, 2023e)

Aynı ülke grubu için düşük ve orta gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı ise Şekil 7'de verilmiştir. Şekil 6'nın tam tersine 1960'dan 2020'ye azalan seyir, düşük ve orta gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı incelendiğinde, 60 yıllık periyotta önemli bir artış yaşandığı dikkat çekmektedir. Her dört ülke için de ithalat yaptıkları ülke grupları içerisinde düşük ve orta gelirli ülkelerin payı %10'un altındadır. 1980'li yıllara gelindiğinde Türkiye grafiği için artan ithalat oranı dikkat çekmektedir. 1960'lı yıllarda %5'in altında olan oran, 1980'lere gelindiğinde %40'lı seviyelere yükselmiştir. Her dört ülke için de artış seyri ön planda, 2020 yılına gelindiğinde Kore %43 mal ithalatıyla düşük ve orta gelirli ülkelerden, Mist ülkeleri içerisinde en çok ithalat yapan ülke konumundadır. Meksika 1960 yılında Mist ülkeleri içerisinde en düşük mal ithalatı yapan ülke konumundayken, 2020 yılına gelindiğinde Kore'den sonra en çok düşük ve orta gelirli ülkelerden mal ithal eden ülke konumuna gelmiştir. Endonezya ise hem Şekil 6, hem de 7 de gösterildiği gibi gerek yüksek gelirli gerekse düşük gelirli ülkelerden en az mal ithal eden ülke konumundadır.

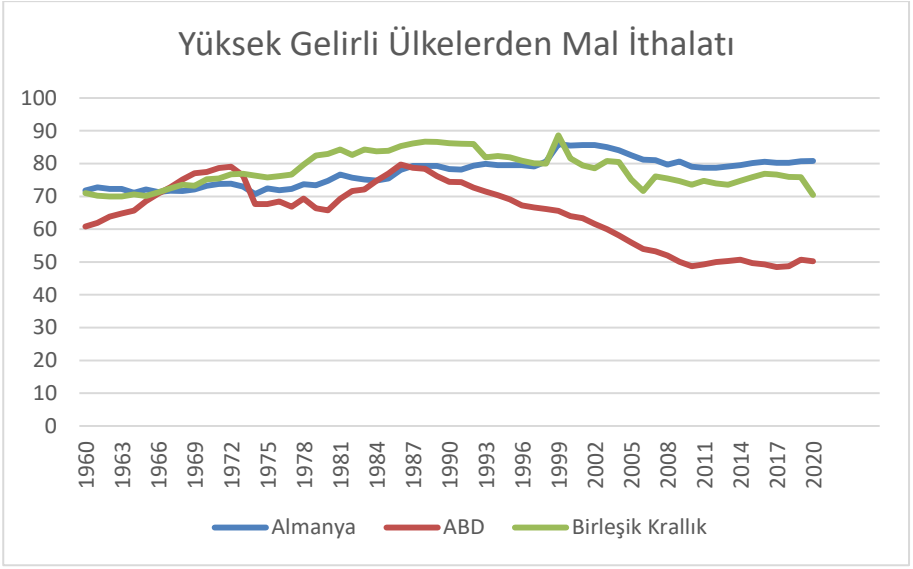

Şekil 8. Batılı Ülkelerin Yüksek Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 1 (The World Bank, 2023d)

Aynı analizi dünyada en yüksek milli gelire sahip olan ülkeler arasında yer alan, Almanya, ABD ve Birleşik Krallık ülkeleri için de yapmak yarar bulunmaktadır. Şekil 8'de Almanya, ABD ve Birleşik Krallık'ın yüksek gelirli ülkelerden yaptığı mal ithalatı verilmiştir. Her üç ülke içinde dünyada küreselleşme ve serbest ticaret trendlerinin arttığı 1980'li yıllara kadar yüksek gelirli ülkelerden yaptıkları mal ithalatı oranı artsada, 1980'li yıllar itibariyle yapılan mal ithalatı her üç ülke için de düşüş trendindedir. Bilhassa ABD için 1980'li yıllarda %80 civarında olan yüksek gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatı oranı, 2020 yılında %50 ye düşmüştür. Şekil 9'da ise Almanya, ABD ve Birleşik Krallık ülkeleri için düşük ve orta gelirli ekonomilerden yaptıkları mal ithalatı oranları verilmiştir. Özellikle ABD için düş ve orta gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatı oranının neredeyse 2 katına çıktığı görülmektedir. 1960 yılında %27 olan mal ithalatı seviyesi, 2020 yılına gelindiğinde %50'nin üzerine çıkmıştır. Birleşik Krallık'ta ise 1980'li yıllarda mal ithalatı oranında azalma olsa da 1960 yılına kıyasla, 2020 yılına gelindiğinde %22'den %30'lara yaklaşan seviyeyle düşük ve orta gelirli olan ülkelerden ithalat miktarını arttırdığı tespit edilmiştir.

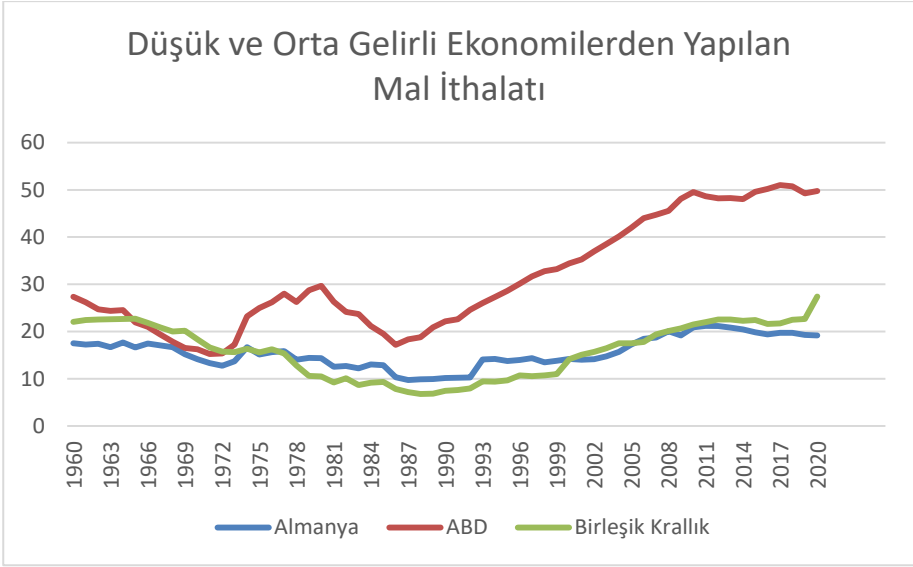

Şekil 9. Batılı Ülkelerin Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 1 (The World Bank, 2023e)

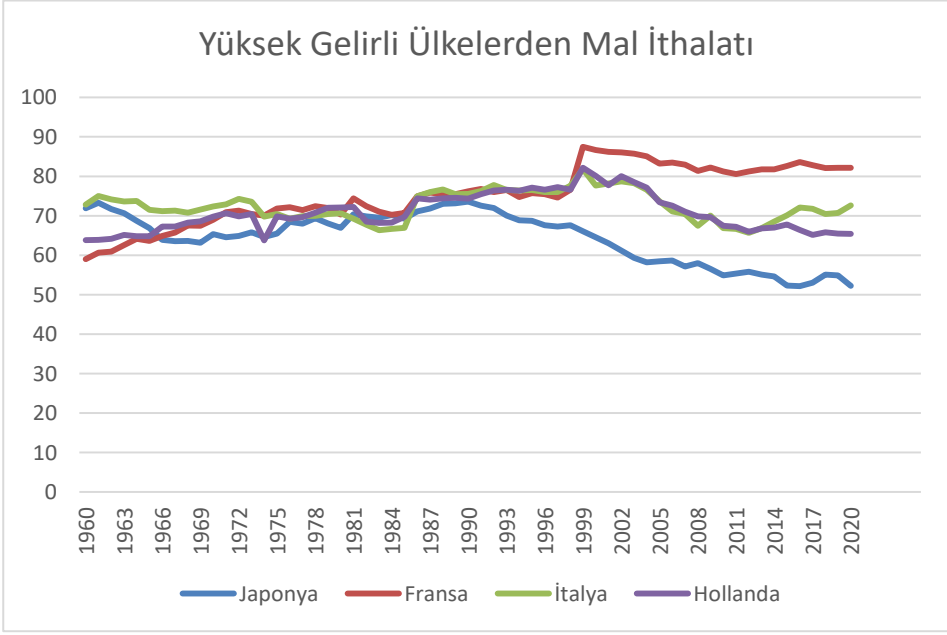

Şekil 10. Batılı Ülkelerin Yüksek Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 2 (The World Bank, 2023d)

Aynı analiz diğer yüksek gelirli ülkeler arasında yer alan Japonya, Fransa, İtalya ve Hollanda ülkeleri içinde Şekil 10 ve Şekil 11'de verilmiştir. Diğer örneklerde olduğu gibi bu ülkeler için de 1995 yılı itibariyle yüksek gelirli ülkelerden yaptıkları mal ithalatı azalırken, düşük ve orta gelirli ülkelerden yapmış oldukları mal ithalatı ise önemli ölçüde artmaktadır.

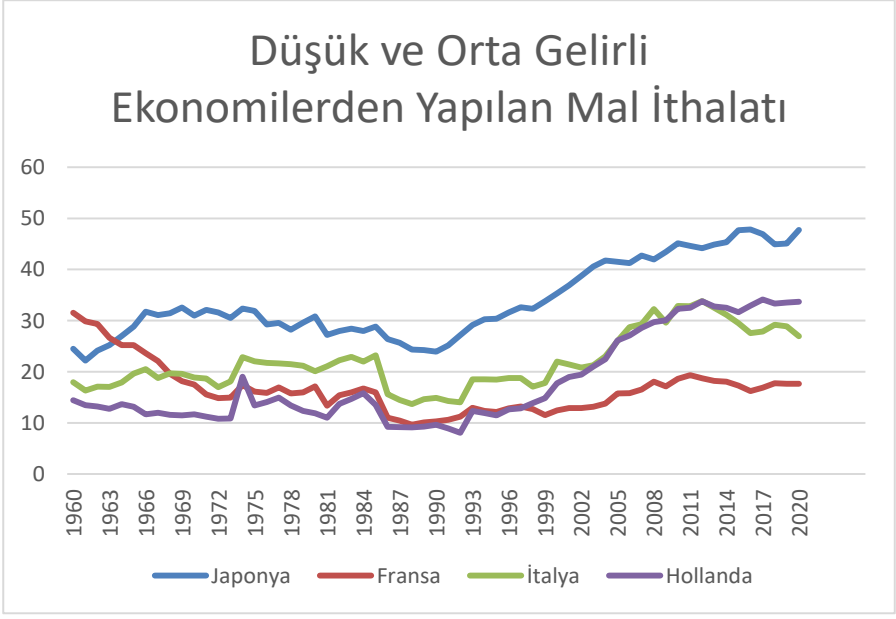

Şekil 11. Batılı Ülkelerin Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 2 (The World Bank, 2023e)

Son olarak aynı analizi bütüncül bir şekilde görebilmek adına, gelişmiş ülkeleri temsilen OECD ülkelerini baz alıp, gelişmekte olan düşük ve orta gelirli ülkeleri temsilen de Dünya Bankasının oluşturmuş olduğu az gelişmiş ülkeler ve düşük gelirli ülkelere ait ithalat verileri analize katılmıştır. Bu kapsamda OECD ülkelerinin yüksek gelirli ülkelerden yapmış olduğu ithalat yüzdesi 1960-2020 yılları için Şekil 12'de verilmiştir. 1960 yılında %72 olan mal ithalatı, 1980'li yıllarda %80'li seviyeler kadar yükselmiş olup, 2000 yılı itibariyle ise keskin bir düşüş yaşamıştır. 2000 yılından 2020 yılına kadar geçen 20 yıllık periyotta ise bu oran OECD ülkeleri için %67'ye kadar düşüş gerçekleşmiştir.

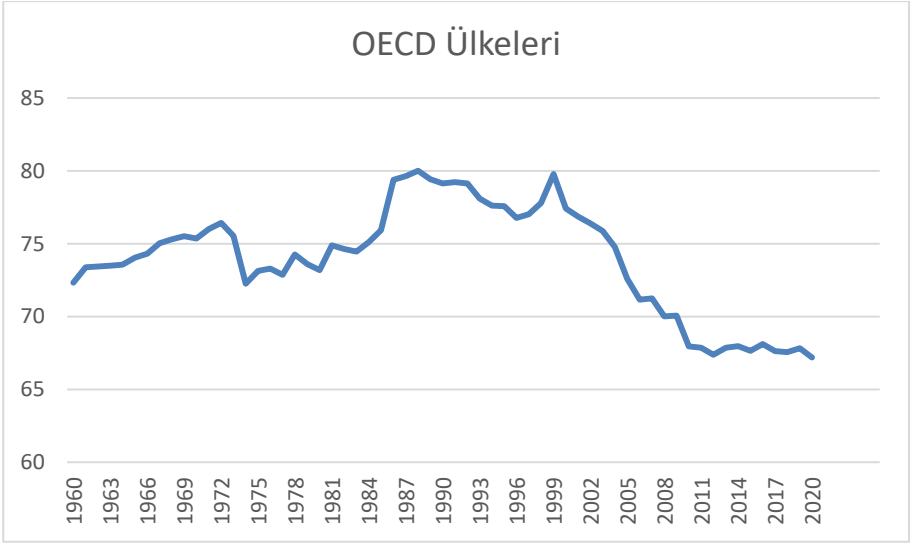

Şekil 12. OECD Ülkeleri Yüksek Gelirli Ülkelerden Yapılan Mal İthalatı(The World Bank, 2023d)

Şekil 13'de ise OECD ülkeleri en az gelişmiş ülkeler ve düşük gelirli ülkeler için düşük ve orta gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatı yüzdeleri verilmiştir. Önceki şekillerde gösterildiği gibi bu ülkeler için de düşük ve orta gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatı seviyesi 1960' yılından 2020 yılına kadar geçen 60 yıllık süreç içerisinde ciddi bir artış göstermiştir. Bu durum düşük gelirli ülkeler açısından bakıldığında, 1960 yılında yalnızca %10 mal ithalatı düşük ve orta gelirli ülkelerden yapılıyorken, bu oran 2020 yılında neredeyse 4 katına çıkarak yaklaşık %38 seviyelerine kadar yükselmiştir. Bir diğer dikkat çekici gelişme ise düşük gelirli ülkelerin OECD ülkeleriyle benzer bir artış trendi izlemesidir. Öyle ki 1960 yılında az gelişmiş ülkeler için mal ithalatı %10, OECD ülkeleri için ise yaklaşık %18'dir. 2020 yılına ulaşıldığında ise hem OECD ülkeleri, hem de az gelişmekte olan ülkeler grubu düşük ve orta gelirli ülkelerden %31 mal ithalatı yaparak, 60 yıllık süreç içerisinde aynı seviyeye ulaşmıştır.

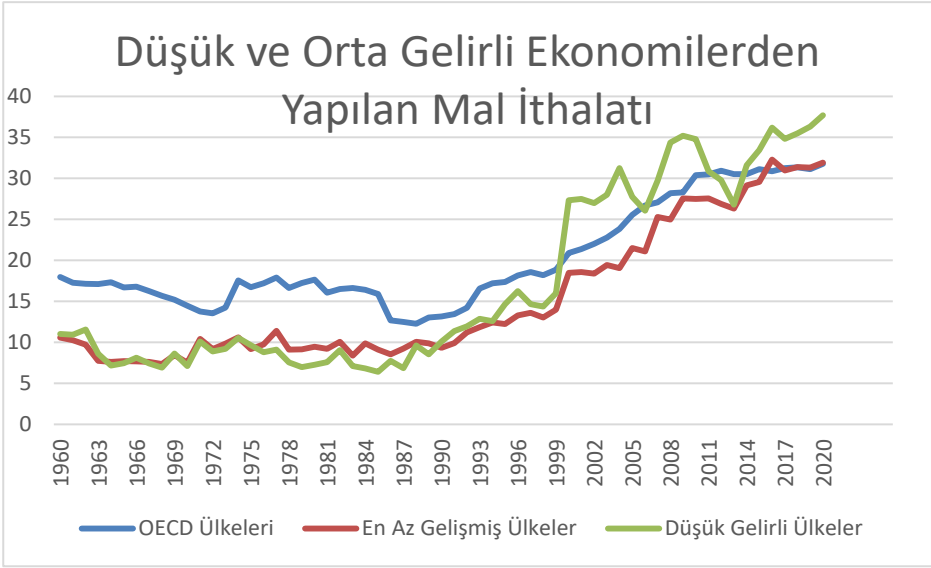

Şekil 13. En Az Gelişmiş ve Düşük Gelirli ülkelerin Düşük ve Orta Gelirli Ekonomilerden Yapılan Mal İthalatı(The World Bank, 2023e)

Sonuç olarak 1960 yılından günümüze, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretteki konumları göz önüne alındığında aşağıdaki hususlar ön plana çıkmaktadır.

- Gelişmekte olan ülkelerden yapılan mal ithalatı artmıştır.
- Düşük ve Orta gelirli ülkelerin dış ticaretteki payları artmıştır.
- Yüksek gelir grubundaki ülkelerden yapılan mal ithalatı azalmıştır.
- Üretim sanayinde gelişmekte olan ülkelerin payı artmaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelerin yüksek gelirli ülkelerden yaptığı mal ithalatı azalmıştır.
- Gelişmekte olan ülkelerin düşük ve orta gelirli ülkelerden yapmış olduğu ithalat artmıştır.
- Gelişmekte olan ülkelerin birbirleri arasındaki ticari bağlar artarken, yüksek gelirli ülkelerle azalmıştır.

Şekil 14'de günümüzde zengin olarak tanımlanan ülkelerle dünyanın geri kalanı arasında gerçekleşen mal ticaretinin payını göstermektedir. Zengin ülkeler kategorisinde yer alan ülkeler: Avusturalya, Avusturya, Belçika Kanada, Kıbrıs, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan,

İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Zengin olmayan ülkeler ise dünyanın kalanı olarak kabul edilmiştir(Ortiz-Ospina vd., 2018). Şekil incelendiğinde 1950'li yıllara kadar küresel ihracatın neredeyse tamamının zengin ülkeler arasında gerçekleştiği görülmektedir. Öyle ki 1827 yılında dünya toplam ihracatının yaklaşık %80'i yalnızca zengin ülkeler arasında gerçekleşmiştir. 1945 yılı ikinci dünya savaşı dönemine kadar dünya ihracatında zengin ülkelerin ağırlığı hep ön planda olmuştur. 1945 yılı sonrasında ise dünya ihracatında zengin ülkelerin payı azalıyorken düşük gelirli ülkelerden, düşük gelirli ülkelere, diğer bir deyişle zengin olmayan ülkelerden, zengin olmayan ülkelere yapılan ihracat payı önemli bir artış göstermiştir. 1843 yılında yalnızca %0.01 olan düşük gelirli ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ihracat, 2014 yılına gelindiğinde zengin ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ihracat seviyesini neredeyse eşitlenerek, dünya ihracat pazarından %28.85 pay almıştır.

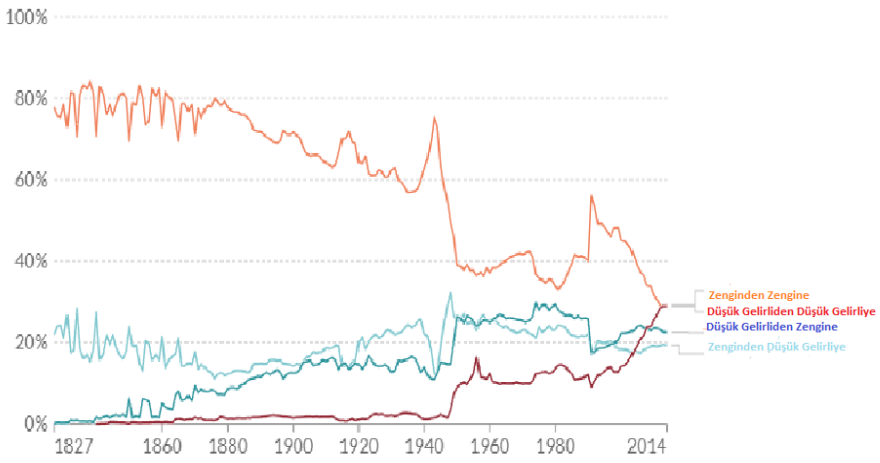

Şekil 14. Gelir Seviyelerine Göre Ticaret Ortaklarının Küresel İhracattaki Payı(Ortiz-Ospina vd., 2018)

Gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin etkisiyle, dünya dış ticaretinde her geçen gün daha fazla pay sahibi olduğu görülmektedir. Bilhassa sanayileşme sürecini henüz tamamlayamamış gelişmekte olan ülkeler hızla büyüyerek gelişmiş ülkelerin refah seviyesine ulaşmayı arzulamaktadır. Bu büyümeyi yakalamada endüstriyel üretim sanayi büyük önem arz etmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi düşük ve orta gelirli

gelişmekte olan ülkelerin dünya dış ticaret pazarındaki ağırlığının ne olduğunu ülkelere göre endüstriyel üretim endeksini inceleyerek tekrar etmek yararlı olacaktır. Şekil 15'de ülkelere göre endüstriyel üretim endeksi verilmiştir. İmalat ve inşaat sanayinin esas alınarak ve 2015 yılının baz yıl olarak belirlenerek oluşturulan endekste, Türkiye'nin de aralarında yer aldığı endüstriyel üretimde dünyada öncü konumda olan ülkeler arasında gelişmekte olan ülkeler de yer almaktadır.

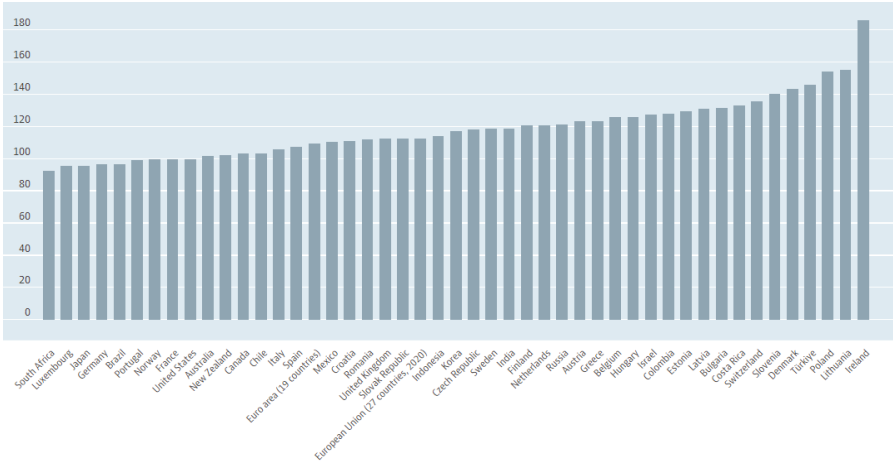

Şekil 15. Ülkelere Göre Endüstriyel Üretim Endeksi(OECD Data, 2023)

Endüstriyel üretim endeksi endüstriyel üretim yapan kurum, kuruluş ve tesislerin üretim çıktılarını ifade etmektedir. Bu endeks madencilik, imalat, elektrik, gaz ve buhar, iklimlendirme gibi çeşitli sektörleri kapsamaktadır. Bu sektörler göz önüne alındığında İrlanda OECD ülkeleri içerisinde 2015 yılından 2023 yılına kadar olan 8 yıllık periyotta, üretim çıktı hacminde en yüksek değişimi gösteren ülke olmuştur. 186.98 endeks puanıyla en üst sırada olan İrlanda'yı, sırasıyla 156, 153, 147 puanlarla Danimarka, Polonya ve Türkiye takip etmektedir. Listede üste sıralarda bulunan ve OECD ülkeleri içerisinde görece milli geliri daha düşük, sanayi sonrası hizmet toplumuna henüz geçmemiş ülkelerin yer alması dikkat çekicidir. Litvanya, Polonya, Türkiye, Kosta Rika, Bulgaristan gibi yükselen piyasa ekonomisi içerisinde yer alan ülkeler dikkat çekmektedir. Buradan hareketle göreceli olarak sanayisi yeni gelişen ve emek ücreti ve üretim maliyetlerinin düşük olduğu ülkelerde imalat sanayinin dünya içerisindeki ağırlığının arttığı gözlemlenmektedir. Diğer bir ifadeyle üretim sanayi batılı gelişmiş ülkelerden

gelişmekte olan ülkelere doğru geçiş yapmaktadır. Bu geçiş hem uluslararası şirketlerin üretim maliyetlerinin ucuz olması sebebiyle gelişmekte olan ülkelere yatırım yapıp üretimlerinin bir kısmını orada gerçekleştirmesi yoluyla, hem de dış ticaretin küreselleşmesi dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin ticarette uzmanlaştığı sektörlerde uluslararası fiyatlardan ihracat yapabilmeleri üretim kapasitelerini arttırmıştır. 1980'den günümüze küreselleşme sürecini göreceli olarak geç yakalayan gelişmekte olan ülkeler endüstriyel üretimde küresel tedarik zincirinden yararlanmak zorunda kalmışlardır.

Nihai malı üretmek için gerekli ham madde ve tüm ara malları uluslararası fiyattan üretebilme kapasitesine sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler, ticaretin serbestleşmesi ve ulaşım maliyetlerinin azalması dolayısıyla üretim sürecinde gerekli olan ara malları ithalat yaparak hem maliyetlerini azaltabilme imkânı bulmuş, hem de sınırlı olan sermayelerini başka alanlarda değerlendirme fırsatını elde etmişlerdir. Uluslararası tedarik zincirinin imkanlarından yararlanıp, nihai malı ucuza imal etme şansı elde eden gelişmekte olan ülkeler, rekabetçi oldukları alanlarda ise uzmanlaşıp, profesyonel üretime geçiş yapma imkânı bulmuşlardır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde ihracatlarını arttırmaları dolayısıyla ekonomik büyümelerini hızlandırmaktadır. Fakat ihracatlarını arttırmakla birlikte aynı zamanda ham madde ve ara mal girdilerinin ithal edilmesi dolayısıyla ithalat miktarını da arttırmaktadır. Dolayısıyla ithalat yapmadan ihracat yapamayan ülkelerin için bir ithalata bağımlılık durumu söz konusudur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından bu durum büyük önem arz etmektedir. Ekonomilerin kırılgan olduğu, enflasyonun, yapısal problemlerin gelişmiş ekonomilere nazaran daha yüksek olduğu bu ülkelerde döviz kurunda meydana gelen bir değişim, doğal afet veya ithalat yapılan ülkeyle meydana gelebilecek bir ticari anlaşmazlıkta, ihracatları doğrudan etkilenmektedir. Bu ise ülkelerin dış ticaret dinamiklerini önemli ölçüde etkilemektedir.

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya koyduğu İstikrar Programı ile küreselleşen ekonomiye uyumlu bir politikayı benimseyerek, serbest ekonomiye geçiş yapmıştır(Yükseler, 2019). 24 Ocak istikrar programı öncesinde ithal ikame yolu ile büyüme modeli benimsenirken, dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle bu tarihe kadar kullanılan büyüme modelinin tam aksine, ihracata dayalı büyüme modeline geçilmiştir. Bu modelle iç talepte daralma meydana getirerek, üretimin daha çok ihracata yönlendirilmesi teşvik edilmiştir. Fakat ihracat yapabilmek için gerekli olan

ara malı, yarı mamul ve ham madde ise yurtiçi imkanlarıyla temin etmek mümkün olmamıştır. Bu sebeple ithalatta serbestleşmeye gidilerek ara malı temini sağlanmaya çalışılmıştır(Tekin, 2017). Ticaretin önündeki engellerin büyük oranda azaltılması ve ihracata dayalı büyüme modeline geçilmesiyle 1980 yılı itibariyle ihracat hacmi ve değeri radikal bir artış göstermiştir.

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte küresel piyasaya açılan Türkiye, 5 Nisan 1994 kararları ve devamında gümrük birliğine üye olarak serbest küresel piyasanın bir parçası olma noktasında kararlılığını göstermiştir. 1980 sonrası ithal ikameci büyüme anlayışını bırakıp ihracata yönelik büyümeyi tercih eden Türkiye, dahilde işleme rejimi uygulamasıyla ihracata yönelik büyüme stratejisini devam ettirmiştir. İhracat mallarında ithal ara mal kullanım seviyesinin küreselleşme etkisiyle ithal bağımlılık kavramı önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Özellikle Türkiye gibi cari açığın nispeten yüksek olduğu ülkelerde, ihracatın ithalata bağımlı olması durumu yüksek büyümenin gerçekleştiği dönemlerde cari açığı arttırmaktadır. Aynı zamanda bu durum döviz kurunda meydana gelen değer artışı sebebiyle elde edilen kârı da sınırlandırmaktadır(Erduman vd., 2019). Dolayısıyla bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde izlenen politikaların Türkiye'nin dış ticaret yapısına olan etkilerini incelemek ve bilhassa dış ticarette meydana gelen değişiklikleri tespit etmekle birlikte, ihracatın ithalata olan bağımlılığı analiz edilecektir.

Şekil 16 incelendiğinde 1980 yılı itibariyle ihracat hacminin önemli bir artış trendine girdiği görülecektir. Bu artış trendi 1996 yılında Türkiye'nin gümrük birliğine girmesiyle birlikte daha güçlenerek devam etmiştir. 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri kaynaklı çıkan krizin küreselleşme etkisiyle Türkiye de dünyadaki diğer ülkeler gibi etkilenmiştir. Bu dışsal etkiler sebebiyle 2008-2010 yılları arasında ihracat hacmi şekilde görüleceği üzere azalırken, sonraki yıllarda artışını devam ettirmiştir.

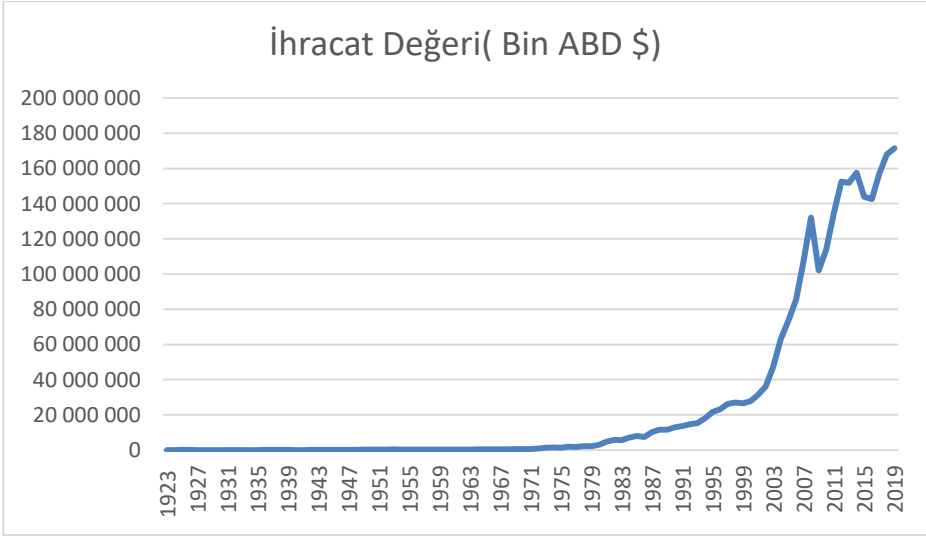

Şekil 16. Türkiye 1923-2019 İhracat Değerleri(TUİK, 2022)

Şekil 17'de 1980-2019 arasındaki yıllar için ihrcatın yüzdesel değişimi gösterilmektedir. Şekil incelendiğinde özellikle 1980 yılı 24 ocak kararlarıyla gelen finansal serbestleşmenin etkileri görülmektedir. İhracatta 1980 yılında yaklaşık %30, 1981 yılında ise %60 gibi yüksek bir artış gözlemlenmiştir. İthal ikameci büyüme modelinden ihracata dayalı büyüme modeline geçişle birlikte ihracat değerleri şekil 16'da da görüleceği gibi önemli artışlar göstermiştir. Fakat 1980'den günümüze kadar ihracatta yaşanan önemli artışların yanında ithalatta da ciddi artışlar yaşanmıştır. Öyle ki ithalattaki artış ihracatta yaşanan artıştan daha fazla gerçekleşmiştir. İthalatın ihracattan oransal olarak daha hızlı artması Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlı bir şekilde büyümesi durumunu ortaya çıkarmıştır.

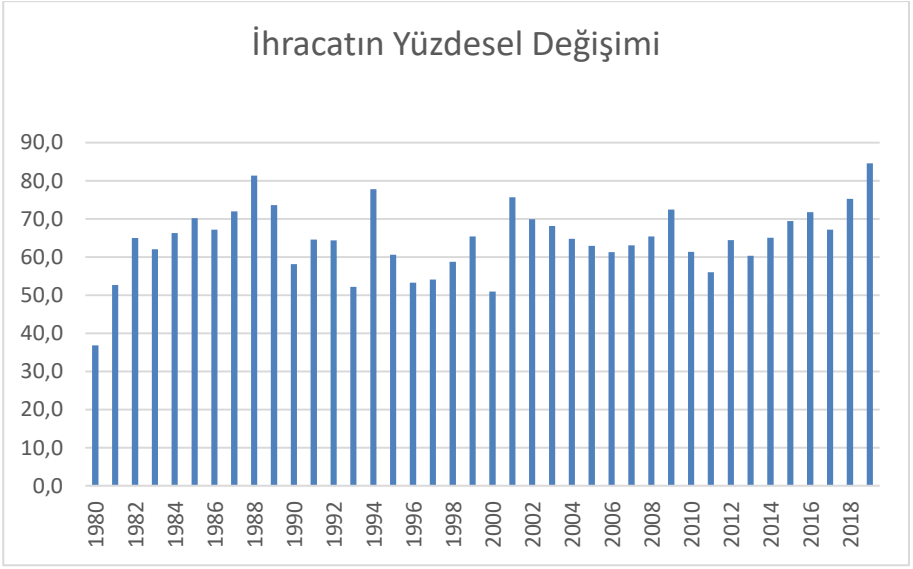

Şekil 17. Türkiye İhracatının 1980-2019 yıllarında yüzdesel değişimi
Kaynak:(TUİK, 2022)

Dolayısıyla ithalata bağlı olarak ilerleyen ve gelişen ihracat yapısı birçok kimse tarafından yapısal bir problem olarak değerlendirilmektedir. Meydana gelen bu durumun en önemli sebebi Türkiye'nin ithal ara mala duyduğu ihtiyaç ve gelişmemiş endüstriyel yapısı sebebiyledir. Öyle ki ihraç edeceği malın tüm girdilerini yerel olarak üretme kapasitesinin yeterli olmaması, ya da kalite işlevsellik ve üretim maliyeti açısından, yurt dışında üretilen muadil ürünlerin yerini tutmamasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla ithalata konu ara malın yerel olarak üretim maliyetinin yüksek olması, yerli ürünlerin zevk ve tercihler dolayısıyla kullanılmaması ya da yerli ürünün kalite ve kullanım ömrünün yeterli olmaması gibi sebeplerle firmalar ithal ara mal kullanmayı tercih edebilmektedir.

Dış ticarette meydana gelen serbestleşmeyle birlikte, yalnızca ihracat değerlerini etkilenmemiş olup aynı zamanda ithalat değerlerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Şekil 18'de Türkiye'ye ait 1923-2019 yılları arasında gerçekleşen ithalat değerleri ABD doları cinsinden verilmiştir. Şekil incelendiğinde, şekil 17'de verilen ihracat değerlerine benzer bir trend izlediği görülecektir. 1980 yılı, 24 Ocak kararlarıyla birlikte dış ticarette meydana gelen serbestleşme, ihracat işlemlerini kolaylaştırdığı gibi, ithalat işlemlerini de kolaylaştırmıştır. Özellikle 1996 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmesiyle birlikte ticaretin önündeki engeller daha da azalmış olup, bunun

sonucunda Türkiye pazarı Gümrük Birliği içerisinde yer alan ülkeler açısından daha değerli ve ulaşılabilir bir hale gelmiştir. İthalatta da ihracat hacminde olduğu gibi benzer bir trende girilmesinin bir diğer sebebi ise ihraç mallarının üretilebilmesi için ithal ara mal, yarı mamul ve hammaddeye duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.

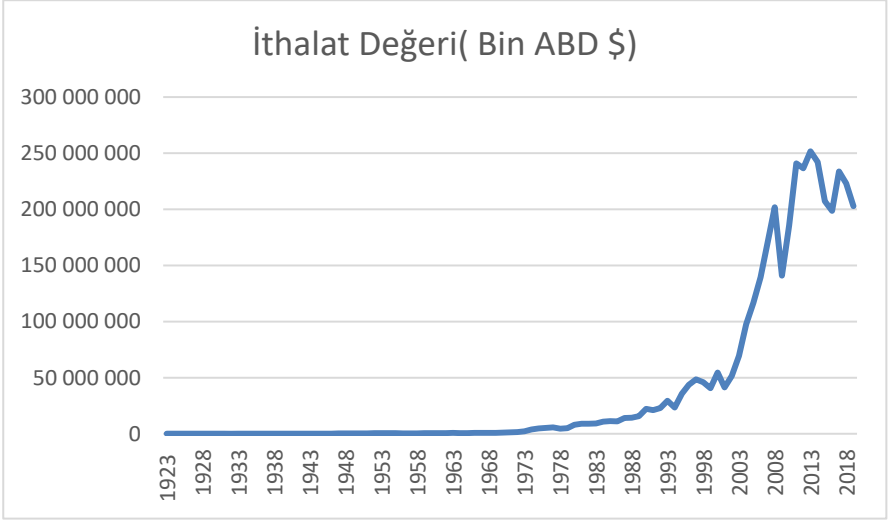

Şekil *18*. Türkiye 1923-2019 İthalat Değerleri(TUİK, 2022)

Şekil 18'de ithalatın 1980 yılından günümüze yüzdesel değişimi verilmiştir. İhracatta meydana gelen yüksek artışa rağmen, dış ticaret açığı ithalatın da ihracattaki artışı takip etmesi sebebiyle kapanmamış olup, dış ticaret açığı vermeye devam edilmiştir. 1980 yılı itibariyle dış ticarette niceliksel olarak büyük bir artış yaşanmasına rağmen, bazı yıllarda ekonomik kriz ve diğer sebeplere bağlı olarak bu artış gerçekleşmemiş olup, bu dönem aralığında genel olarak dış ticarette açığa rastlamak mümkündür(Karakaş, 2017).

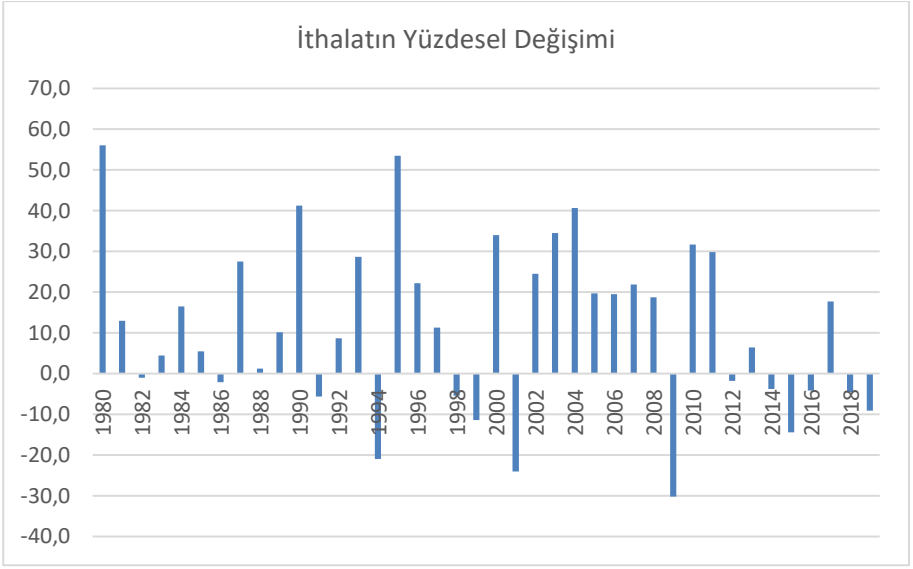

Şekil 19. İthalatın 1980-2019 yıllarında yüzdesel değişimi Kaynak:(TUİK, 2022)

Şekil 19'da İhracatın ithalatı karşılama oranı bu yıllar için incelendiğinde bu durum daha kolay bir şekilde anlaşılacaktır. Cumhuriyetin kuruluş yılları ve 2. Dünya savaşı sonrası dönemde dış ticarette açık düzenli olarak yaşanmıştır. En son 1946 ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde yüz seksen olarak gerçekleşmiş olup, 1946 yılı itibariyle dış ticaret açığının tecrübe edinilmediği bir yıl yaşanmamıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranının en düşük olduğu dönem ise 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'nin maruz kaldığı ambargolardır. Bu ambargolar nedeniyle ve sonrasında 1980 24 Ocak kararları sonrasında yaşanan dış ticarette serbestleşme faaliyetleri dolayısıyla meydana gelen ithalatta artış, ihracatın ithalatı karşılama oranını kötüleştirmede etkili olmuştur.

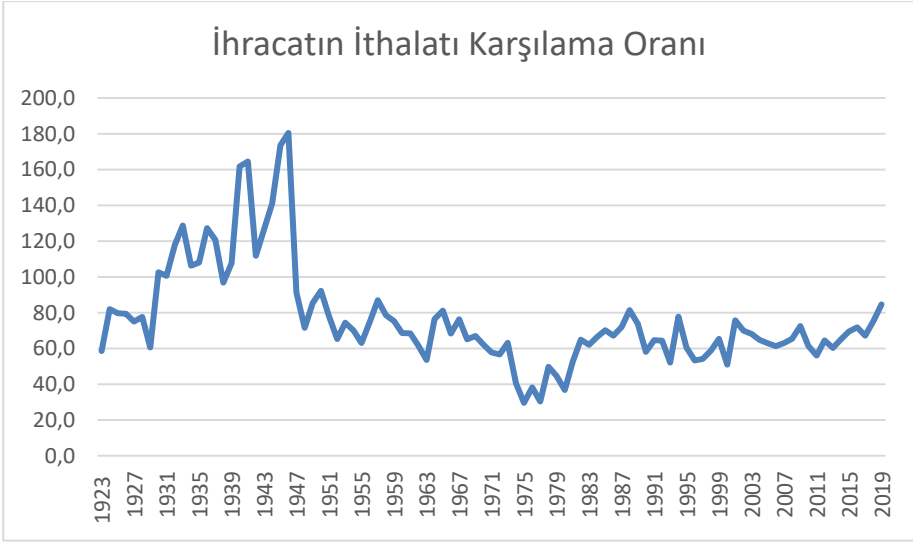

Şekil 20. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı 1923-2019 Kaynak:(TUİK, 2022)

Tablo 2'de 1980 sonrası dönemde genel dış ticaret verilerine ait bilgiler yer almaktadır. 24 Ocak kararlarıyla gelen finansal serbestleşme kararlarını ve ithal ikameci yaklaşımdan ihracata dönük dış ticaret politikasının sonuçlarını görmek için tablo 2'den faydalanılacaktır. Milyon dolar bazında gösterilen veriler incelendiğinde, 1980 sonrası dış ticaret dengesinde meydana gelen açığın büyümesi ön plana çıkmaktadır. 1980 yılında 4.999 olan dış ticaret açığı 2011 yılında 105,93 milyon dolara çıkarak yaklaşık 20 kat artış göstermiştir. İthalatın ihracattan daha hızlı yükselmesi ihracat hızla artsa dahi ithalatın daha hızla artması ihracatın ithalata olan bağımlılığını göstermektedir. İthal ara mal ve hammadde kullanımı olmadan ihracat yapamama da dış ticaret dengesinde meydana gelen bu açığın sebeplerinden bir tanesidir. Genel olarak tablodaki veriler ışığında 1980 2014 yılları arasında bazı spesifik yıllar ve ekonomik krizler dışında ihracatın ithalatı karşılama oranın düşük kaldığı görülmektedir.

Tablo 2. *1980 Sonrası Genel Dış Ticaret Verileri(Milyon $)(Karakaş, 2017)*

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
1980	.910	.909	0.819	4.999	1998	26.973	45.921	72.895	-18.947
1981	.702	.933	3.636	230	1999	26.587	40.671	67.258	-14.084
1982	.745	.842	4.588	3.096	2000	27.774	54.502	82.277	-26.727
1983	.727	.235	4.962	3.507	2001	31.334	41.399	72.733	-10.064
1984	.133	0.757	7.890	3.623	2002	36.059	51.553	87.612	-15.494
1985	.958	1.343	9.301	3.385	2003	47.252	69.339	116.592	-22.086
1986	.456	1.104	8.561	3.648	2014	63.167	97.539	160.706	-34.372
1987	0.190	4.157	4.347	3,967	2005	73,476	116,774	190.250	-43.297
1988	1.662	4.335	5.997	2.673	2006	85.534	139.576	225.110	-54.041
1989	1.624	5.792	7.416	4.167	2007	107.271	170.062	277.334	-62.790
1990	2.959	2.302	5.261	9.342	2008	132.027	201.963	333.990	-69.936
1991	3.593	1.047	4.640	7.453	2009	102.142	140.928	243.071	.38.785
1992	4.714	2.871	7.585	8.156	2010	113.883	185.544	299.427	-71.661
1993	5.345	9.428	4.773	14.083	2011	134.906	240.841	375.748	-105.93
1994	8.105	3.270	1.375	5.164	2012	152.461	236.545	389.016	-84.083
1995	1.637	5.709	7.346	14.071	2013	151.802	251.661	403.463	-99.858
1996	23.224	43.626	66.851	-20.402	2014	157.610	242.177	399.787	-84.566

Türkiye'de 1980 yılı öncesinde uygulanan ithal ikameci dış ticaret politikasına son vererek, küresel piyasaya uyum sağlamayı amaçlamıştır. Bu uyum kapsamında dışa açık ticaret politikasını sürdürmeye devam etmektedir. Dış ticarette ciddi bir ilerleme kaydeden Türkiye, dış açık problemini çözmede etkin olamamıştır. Dış ticaret açığı probleminin uzun zamandır çözülememesinin sebeplerinde bazıları aşağıdaki gibidir:(Karakaş, 2017)

- İhracatın ithalata bağımlı olması
- Dış ticarette ikamesi olan malların ihracatının yapılması
- İkame şansı düşük olan malların ise ithal edilmesi

İhracatının beklenen oranda gelişmemesinin sebeplerinde bir tanesi de Türkiye'de ihracatı yapılan malların ikamesinin yaygın olan fasıllarından büyük oranda oluşması, Türkiye'nin dış ticaretinin istenen düzeyde gelişmesi önünde bir engel olmuştur. Buna ek olarak, Reel sektör üretimlerinde ithal ara mal ve sermaye mallarının yoğun kullanılması da katma değer üretmede bir başka problem olarak karşımıza çıkmaktadır.(Karakaş, 2017). Türkiye'nin uzun süredir yaşamış olduğu dış ticaret açığının özüne inmek amacıyla ihracatın ithalata olan bağımlılığını belirleyen faktörleri belirlemek gerekmektedir. Hangi sektörlerde ithal ara mal ihtiyacının daha çok, hangilerinde daha az olduğunu belirleyerek politika yapıcının dış ticaret açığının önlenebilmesi adına belirleyeceği yeni politikalar hayati önem taşımaktadır.

Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dikey Uzmanlaşma: Mist Ülkeleri Analizi

Gelişmekte olan ülkeler de dahil olmak üzere birçok ülke toplam gayri safi yurtiçi hasılalarında ihracat paylarının arttığını gözlemlemiştir. Bu da ülkelerin eskisine göre, günümüzde daha fazla dış ticaret işleminde bulunduklarını göstermektedir. Artan globalleşmenin bir diğer önemli etkisi ise üretim sürecinin bir ülkede yapılması yerine, üretimin dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılması durumudur. Kısaca bir malın üretiminin uluslararasılaşmasıdır(Hummels vd., 1998). Artan globalleşmeyle birlikte ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılalarında ihracat paylarında nasıl bir değişim olduğunu şekil 21 incelenerek bakılacaktır. Ticaretin serbestleşmesi akımlarının arttığı uluslararası kural koyucu ve denetleyici kuruluşların arttığı 1950 sonrası dönemi göstermek amacıyla, yatay eksende tarife oranları, dikey eksende ise ABD ihracatının milli gelirindeki payı verilmiştir. 1962-1999

yılları arasında tarifelere göre ihracatın esnekliği yaklaşık 20'dir. Bu oran standart ticaret modellerinin ifade ettiğinden çok daha büyük bir rakamdır. Küçük tarife düşüşleri ticarette çok ciddi yükselişlere sebep olmaktadır(Yi , 2003).

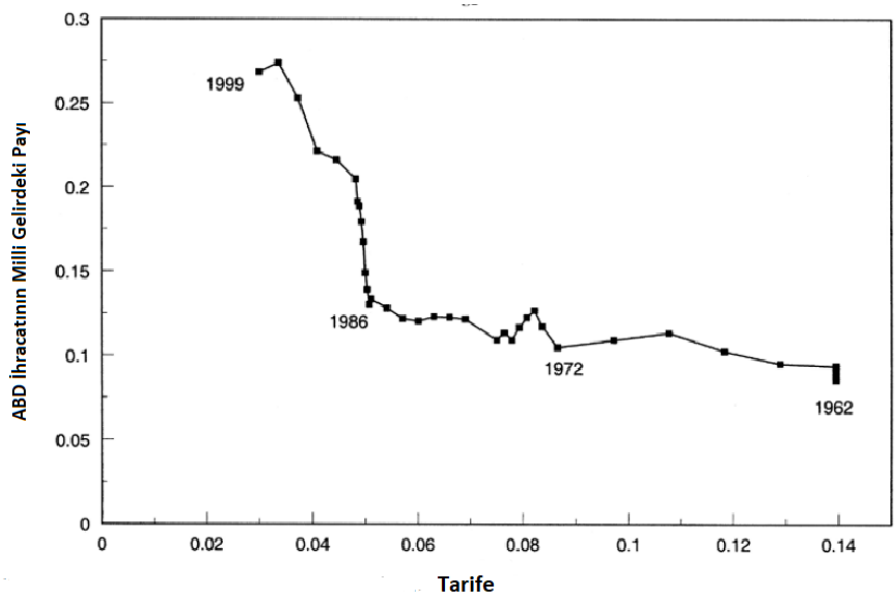

Şekil 21. *Tarifeler ve ABD İhracatının Seyri(Yi , 2003)*

Şekil 22'de ise yükselen ülkeler grubu olarak tanımlanan MİST ülkelerine ait tarihsel süreç içerisinde ihracatlarının GSYİH'ye oranı verilmiştir. Türkiye'de planlı kalkınma döneminde ihracatın milli gelire oranı korumacı politikalar ve ithal ikameci yaklaşımdan dolayı önemli ölçüde düşmüştür. 1959 yılında %7.27 ihracat-GSYİH oranı, 1980 yılında %2.78 seviyesine düşerek, 2. Dünya savaşı sonrası dönemde en düşük seviyesine ulaşmıştır. 1980 finansal serbestleşmeye geçmesi ve ihracata dönük politikalar uygulanmasıyla, yalnızca 4 yıl gibi kısa bir sürede 1985 yılında ihracat-GSYİH oranı yaklaşık %12'ye yükselerek 4 kattan fazla artış göstermiştir. 2014 yılında ise bu oran %20'nin üzerine çıkmıştır.

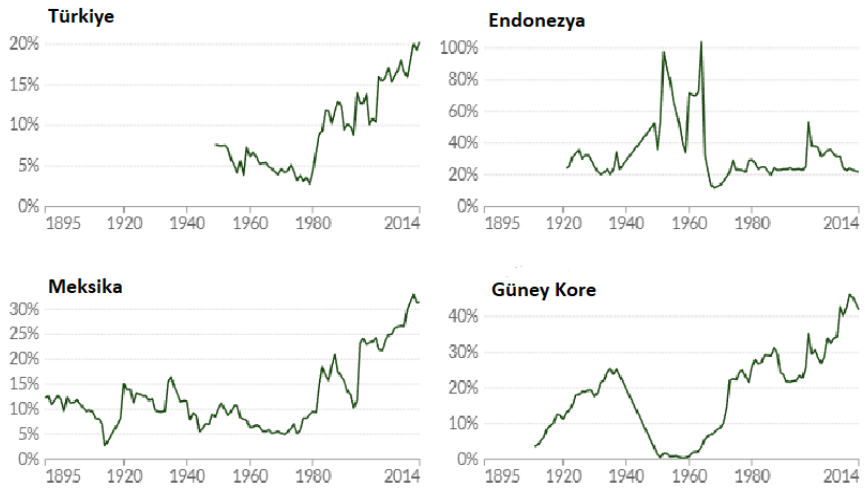

Şekil 22. İhracatın Milli Gelire Oranı((Ortiz-Ospina vd., 2018)

1960'lı yıllarda Meksika'nın ihracat-GSİYH oranı Türkiye ile çok benzer seviyelerdeyken, 1980 sonrası dönemde Meksika'nın ihracatı GSYİH'ye oranla daha hızlı artış göstererek 2014 yılı itibariye %30'lu seviyelerin üzerine çıkmıştır. Dünya küresel ticaretinde ise en büyük atılımı ve pay arttırımını Güney Kore göstermiştir. 1950-1953 Kore savaşı sonrası ihracatı %1'in altına kadar düşen Kore, 1960 yılı sonrasında ihracatta hızlı bir artış trendi yakalayarak, ihracat-GSYİH oranını %40'ın üzerine çıkarmayı başarmıştır. Dünya genelinde bakıldığında ihracatın toplam dünya gelirine oranı 1870 yılına kadar %10'dan daha azdı. Günümüzde bu oran %25'in üzerindedir. Dolayısıyla oransal olarak küresel ticaretteki büyümenin günümüzde çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiy**e'**nin dış ticaret yapısını sektörel bazda analiz ettikten sonra, Türkiye ile benzer ekonomik özelliklere sahip yükselen ekonomileri temsil eden Mist ülkeleri ile kıyaslamak, çok tartışılan Türkiye imalat sanayisinin diğer ülkelere kıyasla ithal bağımlılığının çok yüksek olması iddiasını değerlendirme noktasında iyi bir referans olacaktır. Mist Ülkelerinin dünya ekonomileri arasındaki yeri ve kişi başına düşen milli gelirleri tablo 3'te verilmiştir. Bu bilgiler ışığında Mist ülkeleri arasında ekonomik büyüklük açısından en büyük ülke Güney Kore, en küçük ise Türkiye'dir. Kişi başına düşen milli gelir açısından ise Güney Kore en büyüğü, Endonezya ise en küçüğüdür.

Tablo 3. Mist Ülkelerinin Ekonomileri Temel Bilgiler((Macrotrends, 2021; The World Bank, 2022)

	Meksika	**Endonezya**	**Güney Kore**	**Türkiye**
GSYİH Dünya Sıralaması	14	16	16	19
GSYİH	1.414 Milyar$	1.319 Milyar$	1.665 Milyar$	905.9 Milyon
Kişi Başına GSYH	11091$	4788$	32254$	10616$
Ticaret Dengesi (2018)	-19.2 Milyar $	+32.139 Milyar $	+64.8 Milyar$	-1.87 Milyar$

Şekil 23'de Endonezya, Kore, Meksika ve Türkiye'nin 1995-2018 yıllarında ihracatlarının ithalat içeriği verilmiştir. Güney Kore'nin ihracatının ithalat içeriği Mist ülkeleri arasında en yüksek olmasına karşın, gerek ekonomik büyüklük ve dünya kişi başına düşen gelirde diğer ülkelerden daha önce olması dikkate değerdir.

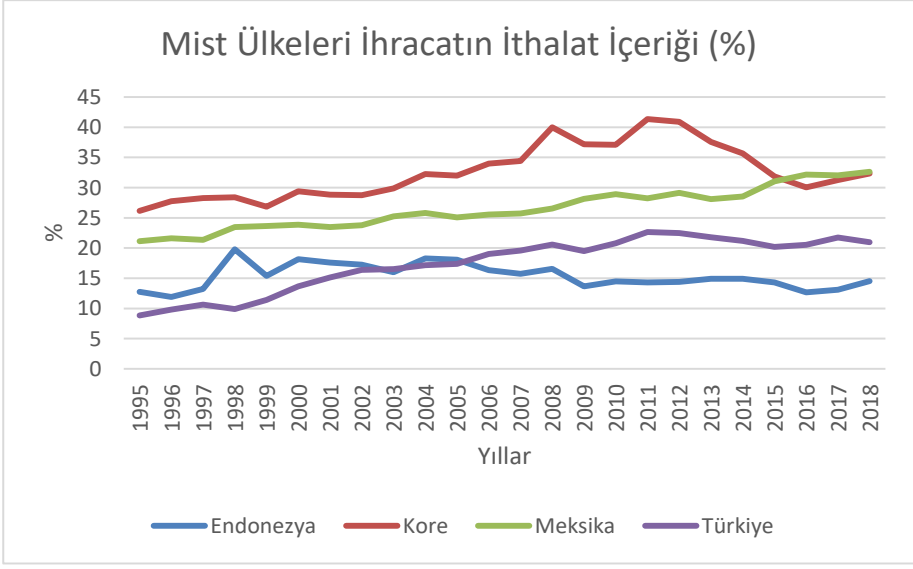

Şekil 23. Mist Ülkeleri İhracatın İthalat İçeriği

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1995 yılında dikey uzmanlaşma seviyesi en düşük olan ülke Türkiye'dir. 2018 yılına gelindiğinde ise en düşük dikey uzmanlaşma seviyesi Endonezya'dadır. Türkiye ise ikinci sıraya yükselmiştir. Meksika ve Güney Kore ise dikey uzmanlaşma seviyesi açısından birbirine çok yakın olup, yaklaşık %32 seviyelerindedir. Şekil 24'de Güney Koreye ait dikey uzmanlaşmanın en yüksek olduğu sektörler 2018 yılı için gösterilmektedir. Buna göre Türkiye gibi enerjide dışa bağımlı olan Güney Kore'de kok ve rafine petrol ürünleri %74.5 ile ilk sırada gelmektedir. Elektrik, temel metallar, kimyasal ürünler, taşımacılık, tekstil ve motorlu taşıtlar sektörleri ithal bağımlılığın en yüksek olduğu sektörlerdir.

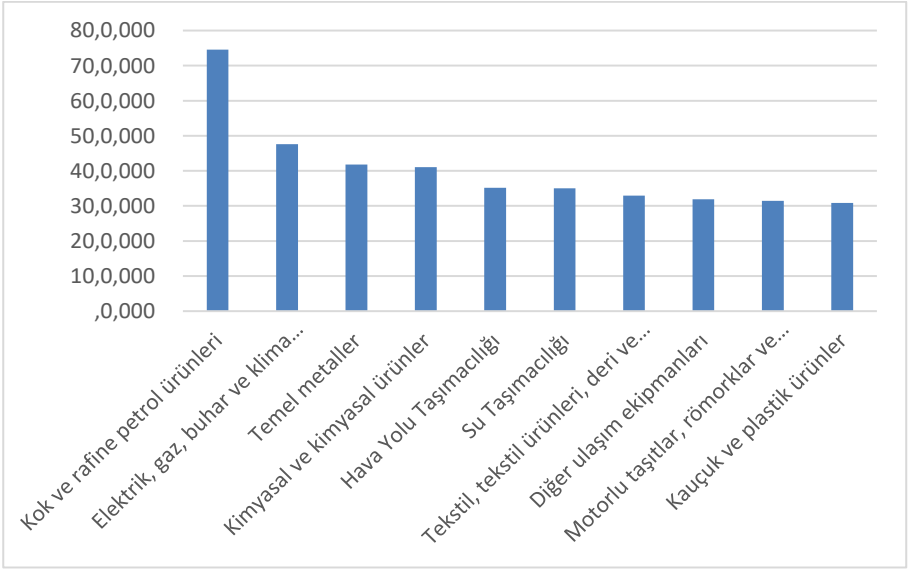

Şekil 24. Güney Kore İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler(2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Benzer şekilde şekil 25'de ihracatın ithalat içeriği en düşük olan sektörler verilmiştir. Gayrimenkul ve Finans, sigorta sektörleri en düşük ithal bağımlılığı seviyesine sahip olup, genel olarak hizmetler sektöründe ithal bağımlılığının düşük olduğu görülmektedir.

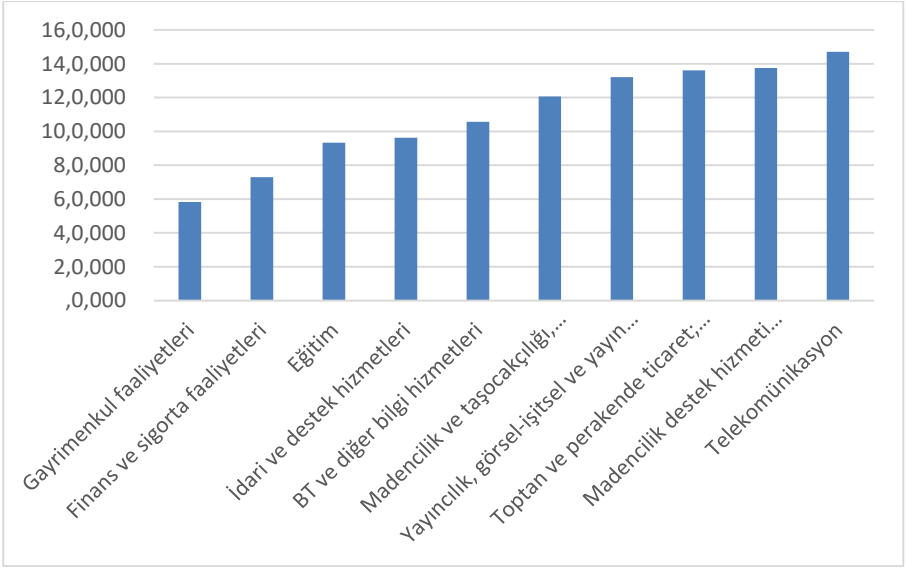

Şekil 25. Güney Kore İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Meksika'nın ithal bağımlılığı yüksek sektörleri şekil 26'da verilmiştir. Meksika'nın diğer Türkiye ve Güney Kore'den farklı olarak enerji noktasında dışa bağımlılığının daha düşük olması dikkat çekmektedir. Bilgisayar, Elektronik, elektrikli ekipman, motorlu taşıtlar gibi yükte hafif pahada ağır malların ithalat bağımlılığının yüksek olması ön plana çıkmaktadır.

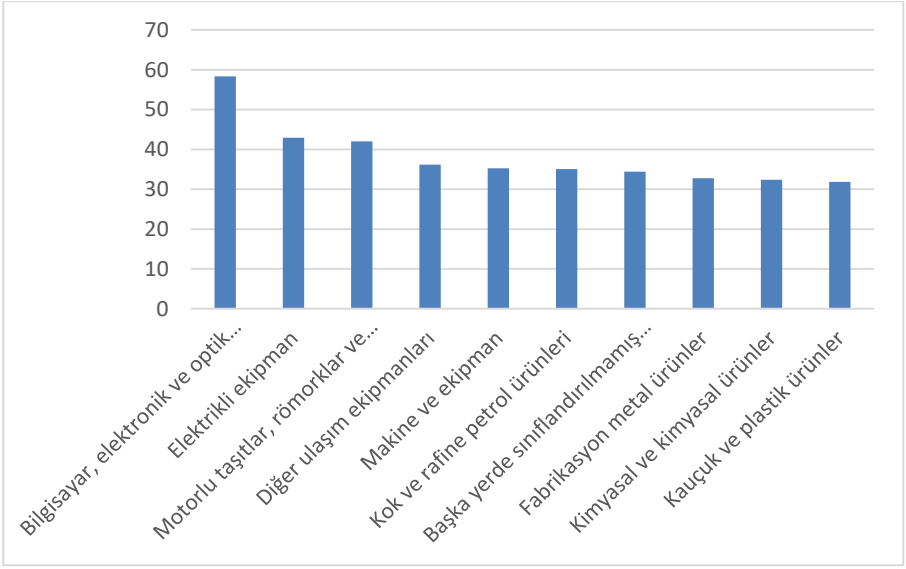

Şekil 26. Meksika İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İthal bağımlılığının düşük olduğu sektörler ise şekil 27'de incelenebilir. Türkiye ve Güney Kore'ye benzer bir şekilde hizmet ve taşımacılık sektörlerinin ithal girdileri oldukça düşüktür.

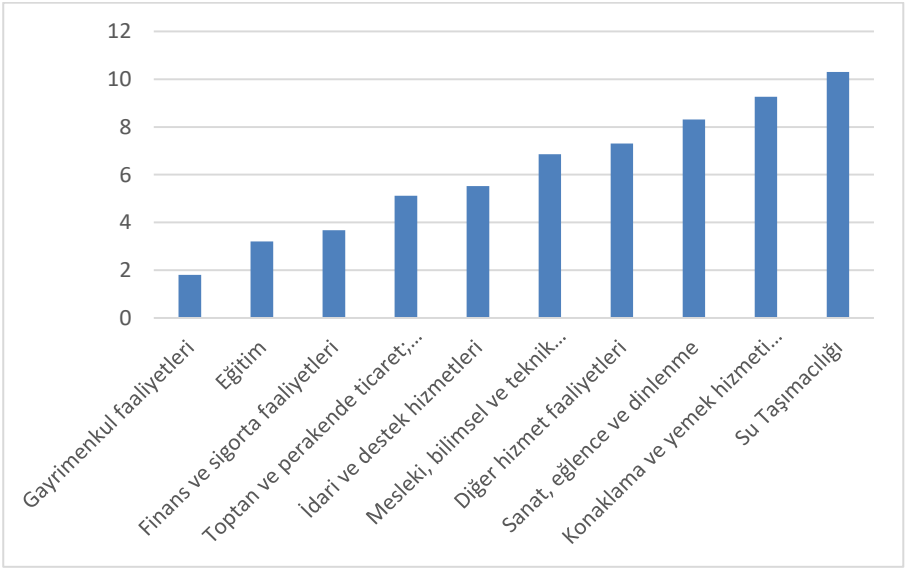

Şekil 27. Meksika İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İthal girdilerin düşük olmasının bir avantaj haline dönüşebilmesi için bu sektörlerde dünyada rakiplerin az olması ve üretilen mal ve hizmetlerin kolay ikame edilememesi ön plana çıkmaktadır. Endonezya'nın dış ticaret yapısını incelemek için, şekil 28 ve 29 sırasıyla incelenecektir. Meksika'yla benzer bir şekilde Endonezya'nın da enerji bağımlılığı Türkiye ve Güney Kore'ye kıyasla çok daha düşük olduğunu söylemek mümkündür.

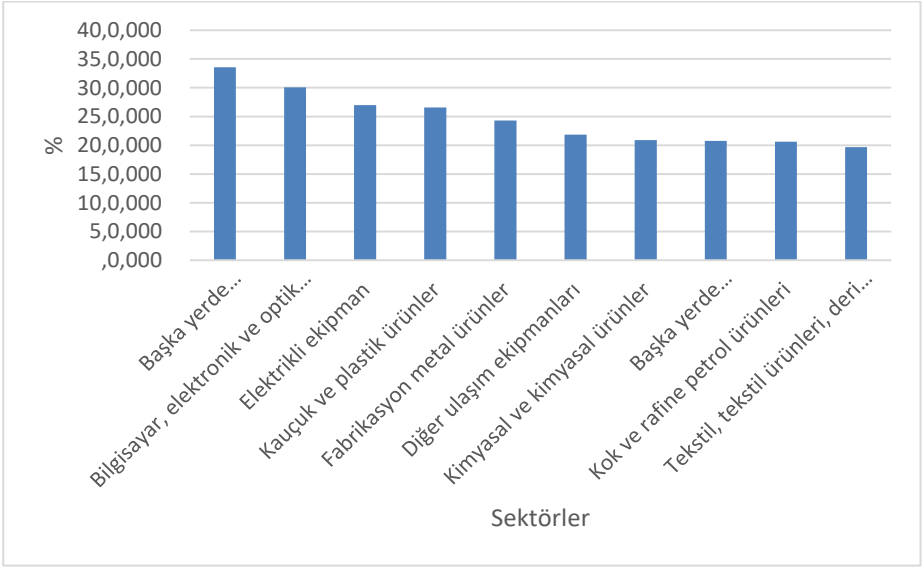

Şekil 28. Endonezya İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Endonezya'da başka yerde sınıflandırılmamış imalat: makine ve teçhizat tamiri ve montajı sektörü %33.5 ile en yüksek ithal girdiye sahip sektördür. Meksika ve Türkiye'yle benzer bir şekilde bilgisayar, elektrik, elektronik ve metal ürünler sektörlerinde ithal girdi oranı yüksektir. Türkiye'den farklı olarak ise Endonezya'da tekstil ürünlerinin de ithal girdisi yüksek sektörlerden olması dikkat çekmektedir.

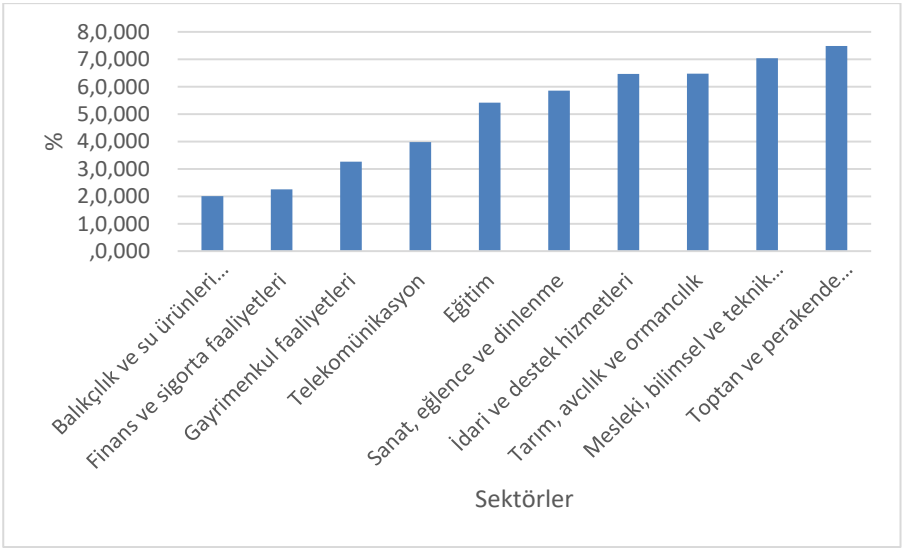

Şekil 29. Endonezya İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İthal girdi oranının düşük olduğu sektörler ise coğrafyası dolayısıyla balıkçılık ve su ürünleri sektörüdür. Kalan sektörler diğer Mist ülkelerinde olduğu gibi genel olarak hizmet sektörlerinden oluşmaktadır.

Şekil 30'da ise Türkiye için 2018 yılındaki en yüksek ithal bağımlılığı olan sektörler gösterilmiştir. Türkiye enerji ihtiyaçlarının kendisi üretememesi dolayısıyla kok ve rafine petrol ürünleri en yüksek ithal bağımlılığı seviyeyesine sahip sektördür. Elektirikli ekipman, Motorlu taşıtlar, römorklar ve yarı römorklar, Kauçuk ve Plastik ürünler, Elektrik, gaz, buhar ve klima temini ve şekilde gösterilen diğer sektörler ithal bağımlılığı en yüksek sektörler olarak ön plana çıkmaktadır.

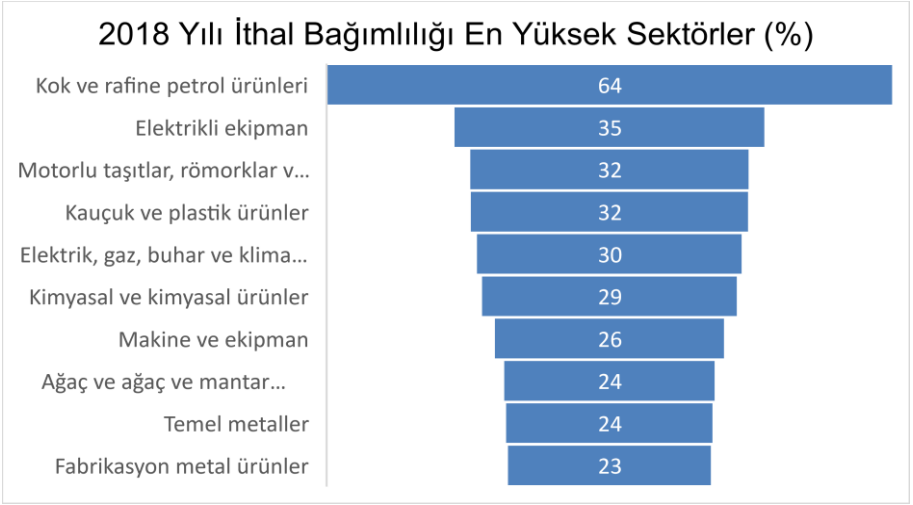

Şekil 30. Türkiye 2018 yılı İthal Bağımlılığı En Yüksek sektörler

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 31'de Türkiye'nin 2018 yılı için ithal bağımlılığı en düşük sektörler verilmiştir. Bu sektörler Bilişim teknoloji ve diğer bilgi hizmetleri, eğitim, taşıma için depolama ve destek faaliyetleri, idari ve destek hizmetleri, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri gibi sektörlerdir.

Şekil 31. Türkiye 2018 yılı İthal Bağımlılığı Düşük sektörler

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç

Bu çalışma, MIST ülkeleri arasında dikey uzmanlaşma düzeylerinin karşılaştırılmasını ele almıştır. Analiz sonuçları, bu ülkelerin uluslararası ticaretteki rolünü ve ekonomik büyüme dinamiklerini anlamada önemli bulgular sunmaktadır. Gelişmiş ülkeler, yüksek teknoloji ve sermaye ile gelişmekte olan ülkelerin ucuz iş gücünden faydalanarak üretim süreçlerini optimize etme fırsatına sahipken, gelişmekte olan ülkeler, dikey uzmanlaşma stratejileri sayesinde belirli üretim aşamalarında uzmanlık kazanarak ihracat gelirlerini artırabilmişlerdir. Özellikle Türkiye'nin, MIST ülkeleri arasında ithalat bağımlılığı açısından daha düşük seviyelerde yer alması, dış ticaret yapısının temel dinamiklerini olumlu bir çerçevede değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Ancak, Türkiye'nin dış ticaretinde düşük ve orta teknolojiye dayalı ürünlerin ağırlığı, katma değer yaratma kapasitesini sınırlayan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. İthal girdi kullanımı, ülke ekonomisi için bir sorun değil, aksine stratejik bir fırsat olarak ele alınmalıdır. Güney Kore örneği, yüksek ithal girdi kullanımının milli gelir ve kişi başına düşen gelirle olumlu bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ekonomik rekabetçiliğini artırmak için teknoloji yoğunluğu yüksek ürünlere odaklanması ve bu girdilerden azami katma değer yaratması elzemdir. Sonuç olarak, Türkiye'nin, küresel üretim zincirlerinde etkin bir rol oynaması için stratejik alanlarda uzmanlaşma ve rekabet avantajlarını kullanma kapasitesini geliştirmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, hem yerel hem de uluslararası pazarda yüksek teknoloji ve katma değer odaklı bir üretim yaklaşımının benimsenmesi, Türkiye'nin ekonomik büyümesini destekleyecek önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

Daudin, G., Rifflart, C., & Schweisguth, D. (2011). Who produces for whom in the world economy? *Canadian Economics Association, 44*(4), 1403–1437. https://doi.org/10.1111/j.1540-5982.2011.01679.x

De Backer, K., & Yamano, N. (2012). International comparative evidence on global value chains. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.2179937.

Duttagupta, R., & Pazarbasıoglu, C. (2021). Miles to go: The future of emerging markets – IMF F&D. *Finance and Development*, 1–6. https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2021/06/the-future-of-emerging-markets-duttagupta-and-pazarbasioglu.htm

Erduman, Y., Eren, O., & Gul, S. (2019). The evolution of import content of production and exports in Turkey: 2002-2017. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, 19(09).

Eşkinat, R., & Kutlu, E. (2014). *Dünya Ekonomisi*. Eskişehir: Pelikan Yayıncılık.

Fırat Bayar. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 32*(1), 25–34.

Hummels, D., Rapoport, D., & Yi, K.-M. (1998). Vertical specialization and the changing nature of world trade. *Economic Policy Review, 4*(2), 79–99.

IMF. (2008). Globalization: A brief overview. https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2008/053008.htm

Karakaş, A. (2017). İthalata dayalı ihracatın riskli yapısı: Dış ticarette sürdürülebilirliğin Türkiye için analizi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(2), 261–277.

Macrotrends. (2021). Trade balance by country. https://www.macrotrends.net/countries/ranking/trade-balance-deficit

OECD Data. (2023). Industrial production. https://data.oecd.org/industry/industrial-production.htm

Ortiz-Ospina, E., Beltekian, D., & Roser, M. (2018). Trade and globalization. *Our World in Data*. https://ourworldindata.org/trade-and-globalization#trade-has-changed-the-world-economy

Panayotou, T. (2000). *Globalization and environment working papers*.

Pamuk, Ş. (2019). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisat tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2022). *Uluslararası iktisat: Teori politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Sönmezler, G., Akduğan, U., & Gündüz, İ. O. (2017). Türkiye'de cari açık sorununun reel döviz kuru ve ihracatın ithalata bağımlılığı açısından değerlendirilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları, 108*, 105–122. doi: 10.08.2017.

Tekin, Ü. E. (2017). Dahilde işleme rejimi'nin ihracat ve ithalat üzerine etkileri (1996-2016). *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies JAVS), 3*(16), 192–206. doi: 10.23929/javs.597.

The World Bank. (2022). GDP. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true

The World Bank. (2023a). Merchandise exports to high-income economies (% of total merchandise exports) | Data. https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.HI.ZS?end=2020&start=1960&view=chart

The World Bank. (2023b). Merchandise exports to low- and middle-income economies within region (% of total merchandise exports). https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.WR.ZS?end=2020&start=1960&view=chart

The World Bank. (2023c). Merchandise imports from high-income economies (% of total merchandise imports) | Data. https://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.MRCH.HI.ZS?end=2020&start=1960&view=chart

The World Bank. (2023d). Merchandise imports from low- and middle-income economies within region (% of total merchandise imports) | Data. https://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.MRCH.WR.ZS?end=2020&start=1960&view=chart

TUİK. (2022). Yıllara göre dış ticaret. https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=dış ticaret

Waszkiewicz, G. (2017). Political risk on financial markets in developed and developing economies. *Journal of Economics and Management, 28*(June), 112–132. doi: 10.22367/jem.2017.28.07.

Worlddata.info. (2023). Developing countries. https://www.worlddata.info/developing-countries.php

World Bank. (2022, December 23). Population, total. https://data.worldbank.org/indicator/sp.pop.totl

Yi, K. (2003). Can vertical specialization explain the growth of world trade? *Journal of Political Economy, 111*(1), 52–102. doi: 10.1086/344805

Yükseler, Z. (2019). 1985-2012 döneminde Türkiye ekonomisinde yapısal değişim ve ithalat bağımlılığı.

İrmiş, A., & Emsen, S. (2018). *Kapitalizmin küresel ağı*. Bursa: Ekin Yayınevi.

TÜRKİYE'DE DEFNE ÜRETİMİNİN EKONOMİYE KATKISI

Emine AŞKAN

- Kurum Bilgisi: Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü Iğdır/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-4052-6598
- Mail: emine.askan@igdir.edu.tr

GİRİŞ

Tıbbi bitkiler, doğadan toplu olarak toplanıp, kültüre alınan alternatif tıp ve ilaç endüstrisinde kullanılabilen bitkilerdir. Aromatik bitkiler hem aroma hem tat hem de koku benzeri özelliğe sahip olan bitkiler olarak adlandırılır (Sezik, 2014). Her iki kelimeyi de bünyesinde barındıran bu bitkiler, hastalıkları önleyen, iyileşmeyi teşvik eden etken maddelere sahip olan etkileri nedeniyle faydalı olan bitkilerdir (Arslan, 2007). Sağlık, güzellik ve beslenme endüstrilerinde doğanın ve doğal kaynakların artan popülaritesinin bir sonucu olarak tıbbi ve aromatik bitkilerin değeri ve önemi gün geçtikçe artmaktadır (Okigbo ve ark. 2008). Tıbbi ve aromatik bitkilerin kırsal topluluklar için ekonomik önemleri, tıp alanında etkin kullanımı, kültürel faydaları ve bunun sonucunda insanların refahına yaptığı fayda nedeniyle de son yıllarda daha fazla gündem yaratmaktadır. Tıbbi ve aromatik bitkilerde ticaretin her geçen gün artmasıyla birlikte bu bitkilerin üretimine yönelik çalışmaların sayısında da giderek artış yaşanmakta ve bunun sonucu olarak doğadaki tıbbi ve aromatik bitkilerin kalitesi bozulmadan doğadan toplanmasında da artış yaşanmaktadır (Acıbuca ve Budak, 2018).

Defne bitkisinin (Laurus nobilis L.) geçmişten günümüze kadar insanlığın her döneminde yaprakları ve meyvesi kullanılmıştır (Kayacık, 1977; Bayan, 2016). Antik çağda olimpiyatlarda başarılı olan sporcuların başlarına defne yaprağından yapılmış bir taç takıldığı belgelenirken Roma döneminde M.Ö. 342 yılında dekoratif desenli sikkelerin üzerine defne bitkisini temsil eden bir figürün olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Yunanlılar ve Romalılar bu bitkinin yapraklarından elde edilen çelenkleri spor ve askeri zaferlerde taç olarak kullandığı, antik çağda Roma devri zamanında defne yaprağının yıldırım çarpmasına karşı insanları koruduğu, kötü hava şartlarında defne yaprağı kullanıldığı belirlenmiştir (Duke, 1987; Duke ve ark. 2008).

Antik çağlardan beri Akdeniz'in her kıyı bölgesinde görülen defne bitkisi, Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü ülkelerde yaygın olarak görülmektedir (Ayanoğlu ve ark., 2010; Pala, 2010; Yurtlu, 2011).

Defne bitkisinin Türkiye'deki yayılışı güneyde Akdeniz, batı da Ege bölgesi kuzeyde ise Karadeniz bölgesi olmak üzere Akdeniz ikliminin görüldüğü alanlardır. Bitkinin tipik olarak bulunduğu iller Bursa, Sinop, Zonguldak, Mersin, Antalya, Adana, Hatay ve Kahramanmaraş'tır (Davis, 1982; Şafak ve Okan, 2004).

Defne ağacı, Akdeniz bölgesine özgü çalı benzeri, her zaman yeşil kalan ve boyu maksimum 2,15 metreye kadar büyüyebilen bir ağaçtır (Davis, 1982). Dünyanın bazı bölgelerinde süs bitkisi olarak kullanılan bu bitki, Türkiye'nin kıyı kesimlerinde maksimum 600-800 metre yüksekliğe kadar büyüyebilmektedir. Defne bitkisi nemli ve yağışın yeterli olduğu iklimlerde yetişir. Genç defne fidanları don zararına karşı oldukça hassastır. Mevsimlere göre yazın sıcak ve nemli, kışın ise ılıman ve yağışlı iklim istekleri vardır. Rakım olarak yükseklerde yetişen defnenin yaprak alanı ve uçucu yağ miktarı azalır bu da kaliteyi olumsuz etkiler. Kültürü için toprağın yeterli miktarda suya sahip olması ve bitki gelişimini destekleyebilmesi, ayrıca toprağın nötr ph'a sahip olması ve drenaj sorunlarından arınmış olması gerekir (Baydar, 2009). Defne bitkisinin yayılışındaki en büyük faktörler toprak yapısı ve havanın nemidir. Tipik olarak yeraltı suyunun yükseldiği veya ağırlıklı olarak denizden püskürtülen nemden oluşan su yollarının kenarlarına yakın bir yerde büyüdüğü gözlemlenmiştir. Doğal olarak örtülü alanlarda toprak tipi tınlı, tınlı kumlu, kumlu tınlı, killi tınlı olup, ana taşı kireçtaşıdır. Defne bitkisinin bulunduğu bölgelerde toprak tuz bazlı değildir ve tuzluluk sorunu yaşanmaz (Güler, 2006).

Defne bitkisinin aromatik yaprakları ticari olarak ‘Türkiye, Meksika, Portekiz, İtalya, İspanya, Fransa ve Fas’ gibi ülkelerde yetiştirilmektedir. Türkiye ihracatta dünyada lider ülke konumundadır. Türkiye'de en popüler tıbbi ve aromatik bitkilerden biri olan defne bitkisinin çok amaçlı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Türkiye'de gıda sektöründe birçok alanda defneyaprağı sıklıkla kullanılmaktadır. Defne yetiştiriciliğinin bir diğer amacı da uçucu yağ üretimidir. Uçucu yağın bir kısmı diğer ülkelere ihraç edilmektedir. Üretimi yapılan bu yağlar sağlık, gıda ve kozmetik sektöründe kullanılmaktadır. Ayrıca defne yaprakları geleneksel tıpta romatizma, gastrointestinal sorunlar ve idrar sorunlarına çözüm bulmak için yaygın olarak kullanılmaktadır (Ali-Shtayeh ve ark., 2000). Defne bitkisinin yaprakları antioksidan, antiseptik, anti bakteriyel, antiinflamatuar, antikonvülsan, antifungal, analjezik, terletici, antimigren ve diyabeti tedavi edici özelliklere sahiptir. Defne bitkisinin yorgunluk, uykusuzluğa, düzensiz adet dönemlerine ve romatizmaya faydalı olduğu da bilinmektedir (Baytop, 1984; Acartürk, 1997; Duke, 1997; Özatay ve ark., 1997; Sayyah ve ark., 2002). Günümüzde organik üretime yönelim boya sektöründe de yaşanmaktadır. Sektörde sentetik boyaların yerine doğal boyaların tercih edilmesi sonucu defne bitkisinin meyvesindeki antosiyanın içeriği ile kozmetik, ilaç ve gıda endüstrilerinde de doğal renklendirici olarak

tercih edilmesinde talebi artırmıştır (Özer, 1987; Hammer ve ark. 1999; Driver ve Arroy, 2001; Longo ve Vasapollo, 2005).

Dünya Defne Üretimi

Lauraceae ailesinin, Laurus cinsinin Laurus nobilis L. ve L. canariensis Willd ismiyle iki çeşidi vardır. Laurus nobilis'in (Akdeniz Defnesi); dar yapraklı "angustifolia" ve kenarları dalgalı 'crispa', 'aurea' ve 'undula' olmak üzere 4 çeşit alt türü bulunmaktadır. 32 cins ve 2.500'e yakın türün bulunduğu familyanın üyelerinin dünya da Akdeniz iklimi özelliklerine sahip tropikal Asya, Amerika, Afrika ve Akdeniz bölgelerine yayıldığı gözlemlenmiştir (Yılmaz ve Çiftçi 2021).

Yemek pişirmede kullandığımız defne yaprağı Laurus nobilis L.'türüdür. Yemek pişirmede kullanılan diğer türler arasında Kaliforniya defnesi (Umbellularia californica), Hint defnesi (Cinnamomum tejpata) bulunur. Zehirli defne türleri arasında Arap defnesi (Daphne gnidium) ve yabani türü (Daphne mezereum) vb. bazı defne türleri bulunur. Defne familyasından olmayan (dikenli defne (Ilex aquifolium), dağ defnesi (Kalmia latifolia) ve koyun defnesi (Kalmia angustifolia) da toksikoloji (Zehirli maddeler ve zehirlenmelerle ilgili uzmanlık dalı) açıdan önemlidir (Yılmaz ve Çiftçi 2021).

Defne bitkisinin anavatanı Asya ve Balkanlardır (Şekil 1). Akdeniz iklimimin hüküm sürdüğü bütün Akdeniz coğrafyasında; Rusya'nın Karadeniz Kıyıları, Meksika, Cezayir, Portekiz, Fransa, Fas, İtalya, Yunanistan, Suriye, Hindistan, Kaliforniya, Yugoslavya, İspanya, defne bitkisi yoğun olarak yayılış göstermektedir (Yılmaz ve Çiftçi 2021).

Akdeniz defnesi (Laurus nobilis L.) tipik olarak Akdeniz bölgesinde yer alan bir ağaçtır, ana dağılım alanı Balkanlar, Küçük Asya ve Akdeniz Havzasıdır. Tipik olarak Akdeniz bitki örtüsünün olduğu bölgelerde bulunur, aynı zamanda akarsularda ve serin vadilerde de bulunur ve Pinus brutia (Kızıl Çam) ile ilişkili değildir. Kamuya açık alanlarda yaygındır. Kuru ve sıcak bölgelerde daha az görülür. Bu bölgelerde bitkinin boyu 7 metreye kadar çıkabilmektedir. Karadeniz Bölgesi'nde defne ağaçları denize yakın kıyı şeridinde yer aldığından bu bölgedeki alanlarda 0 ila 100 metre arasında ve bazen de yüksek kesimlerde yetişebilmektedir (Güler, 2006).

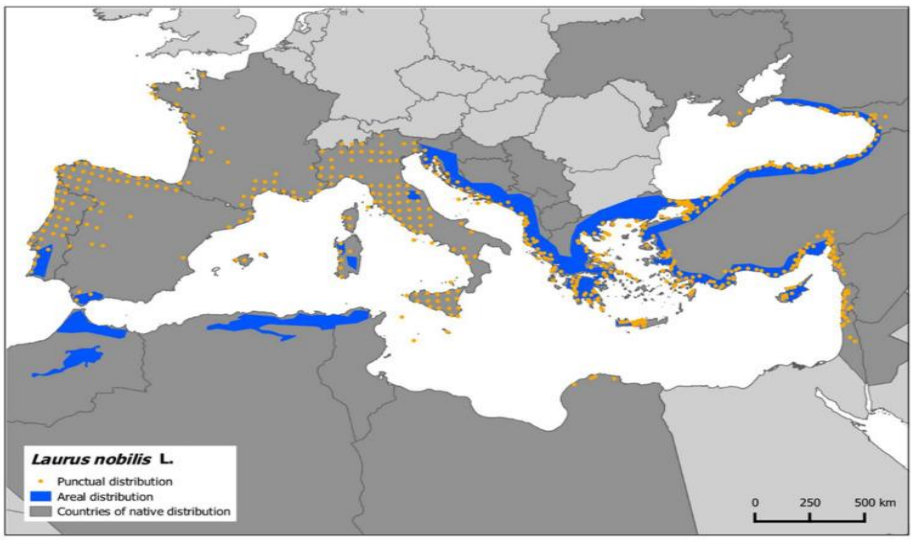

Şekil 1. Dünya defne yayılış haritası (OGM, 2023)

Dünya Defne Ticareti

Tıbbi ve aromatik bitki olan defne bitkisinin yaprağı, özellikle Akdeniz mutfağında sıkça kullanılan ve lezzet veren bir baharattır bu nedenle dünya genelinde defne yaprağı ticareti oldukça yaygındır. Dünya defne yaprağı üreticileri arasında Türkiye, Yunanistan, İtalya ve diğer Akdeniz ülkeleri bulunmaktadır. Ticaret genellikle kurutulmuş defne yapraklarının toptan satışı şeklinde gerçekleşir. Bu yapraklar, restoranlar, marketler ve baharat satıcıları gibi işletmelere ve tüketicilere satılmak üzere büyük miktarlarda üretilir ve dağıtılır. Defne yaprağı ticaretinde, ürünün kalitesi, aroması, ambalajı ve fiyatı gibi faktörler önemlidir. Ayrıca, tarım uygulamaları, hasat zamanı ve işleme yöntemleri gibi faktörler de ticaret üzerinde etkilidir. Son yıllarda, organik ve sürdürülebilir tarım uygulamalarına olan talebin artmasıyla birlikte, organik defne yaprağı ticareti de önem kazanmıştır.

Dünya Defne İhracatı

Dünyada 2022 yılında toplam ihraç edilen defne-kekik miktarı 301.328 ton fiyatı ise 2.897 $/ton olmuştur. Dünya da defne-kekik ihraç edilen değeri 873.014 $ dır. Türkiye 2022 yılında 39.997 ton defne-kekik ihracatı ile 121.952 $ değerinde ürün ihracatı gerçekleştirerek dünya defne ve kekik ihracatında Hindistan'dan sonra 2.sırada yerini almıştır (Tablo 1.).

Tablo 1. 2022 Yılı dünya defne ve kekik ihracatı (1000 $)

		İhraç edilen değer	Ticaret dengesi	İhraç edilen miktar (TON)	Birim değeri ($/TON)
1	Hindistan	142.507	123.153	95.090	1.499
2	**Türkiye**	**121.952**	**107.437**	**39.997**	**3.049**
3	Çin	67.360	40.061	7.023	9.591
4	Güney Afrika	56.685	46.734	19.156	2.959
5	ABD	46.815	-70	9.249	5.062
6	Hollanda	32.313	-2	5.832	5.541
7	İspanya	31.690	17.706	7.359	4.306
8	Almanya	28.674	-21.682	3.949	7.261
9	Birleşik Arap	27.259	605	11.160	2.443
10	Suriye	21.299	19.991	10.620	2.006
11	Polonya	16.807	-5	2.412	6.968
12	Kenya	14.038	13.301	4.046	3.470
13	Bangladeş	13.940	11.835	5.100	2.733
14	Birleşik Krallık	13.824	-28.774	1.825	7.575
15	Fransa	12.309	-23	1.226	10.040
16	Gürcistan	11.524	11.209	5.016	2.297
Dünya		**873.014**	**-137.739**	**301.328**	**2.897**

*ITC Trademap. 2024 Defne ve Kekik verileri birlikte verilmiştir.
Kaynak: TRADEMAP, 2024.

2022 Yılı dünya defne-kekik ihracat değeri (%) incelendiğinde 1.sırada %16,3 ile Hindistan, 2.sırada %14,0 ile Türkiye, 3.sırada %7,7 ile Çin, 4. Sırada %6,5 ile Güney Afrika ve 5. Sırada %5,4 ile ABD yer almaktadır (Tablo 2.).

Dünya defne ihracat değerleri incelendiğinde 2018-2022 yılları arasında %8 değer artışı yaşanırken 2021-2022 arasında kekik ve defnenin - -%10 oranında değer azalış yaşadığı görülmektedir. Türkiye'de 2018-2022 yılları arasında defne-kekik değerinde %4 oranında artış yaşanırken 2021-2022 arasında -%10 oranında azalış olduğu görülmektedir (Tablo 2.).

Tablo 2. 2022 Yılı dünya defne ve kekik ihracat değeri (%)

		2018-2022 Değer Artışı	2018-2022 Büyüme	2021-2022 Değer Artışı	Dünya İhracatındaki Pay
1	Hindistan	18	7	3	16,3
2	**Türkiye**	**4**	**3**	**-10,0**	**14,0**
3	Çin	12	3	-30,0	7,7
4	Güney Afrika	4	7	6,0	6,5
5	ABD	16	17	12,0	5,4
6	Hollanda	4	6	-17,0	3,7
7	İspanya	11	9	0,0	3,6
8	Almanya	-10	1	-47,0	3,3
9	Birleşik Arap	11	9	14,0	3,1
10	Suriye	23	25	2,0	2,4
11	Polonya	12	-1	-32,0	1,9
12	Kenya	6	11	-46,0	1,6
13	Bangladeş	16	7	29,0	1,6
14	Birleşik	-5	-19	-17,0	1,6
15	Fransa	-3	-6	-4,0	1,4
16	Gürcistan	7	0	19,0	1,3
Dünya		**8**	**5**	**-10**	**100**

*ITC Trademap.2024 Defne ve Kekik verileri birlikte verilmiştir.
Kaynak: TRADEMAP, 2024.

Dünya Defne İthalatı

TRADEMAP 2024 verileri incelendiğinde 2022 yılında dünya ticaretinde ithal edilen defne-kekik miktarı 331,878 ton ve ithal edilen değeri 1.010,753 $, ithalatta ton fiyatı 3.046 $'dır. İthalat miktarında ABD 26.378 ton ile ilk sırada yer alırken, Suudi Arabistan 23.637 ton ile 2.sırada, Almanya 12.475 ton ile üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye 8.610 ton ile 20.sırada yer almaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. 2022 Yılı dünya defne ve kekik ithalatı (1000 $)

		İthal Edilen Değer	Ticaret Dengesi	İthal Edilen Miktar (Ton)	Birim Değeri ($/Ton)
1	ABD	117.191	-70,376	26.378	4.443
2	Suudi Arabistan	109.787	-102,56	23.637	4.645
3	Almanya	50.356	-21.682	12.475	4.037
4	Birleşik Krallık	42.598	-28.774	11.725	3.633
5	Fransa	35.660	-23,351	6.274	5.684
6	Hollanda	34.519	-2,206	11.479	3.007
7	Kanada	32.506	-26,976	6.245	5.205
8	Nijerya	29.725	-27.674	21.419	1.388
9	Çin	27.299	40.061	17.630	1.548
10	Belçika	26.976	-18.023	6.386	4.224
11	Birleşik Arap	26.654	605	13.530	1.970
19	Rusya	15.055	-13.114	5.505	2.735
20	**Türkiye**	**14.515**	**107.437**	**8.610**	**1.686**
21	İspanya	13.984	17.706	3.470	4.030
22	Portekiz	13.059	-11.337	1.720	7.592
23	Malezya	10.805	-3,118	9.116	1.185
24	Avustralya	10.546	-2,214	2.665	3.957
Dünya		**1.010.753**	**-137.739**	**331.878**	**3.046**

**ITC Trademap.2024 Defne ve Kekik verileri birlikte verilmiştir.
Kaynak: TRADEMAP, 2024.

Dünya 2022 defne-kekik ithalatında %11,6 ile ABD 1.sırada, Suudi Arabistan %10,9 ile 2.sırada, Almanya %5,0 ile 3.sırada yer alırken Türkiye %1,4 oranında bir pay ile 20. sırada yerini almıştır (Tablo.4)

Tablo 4. 2022 Yılı defne ve kekik ithalat değerleri (%)

		2018-2022 Değer Artışı	2018-2022 Büyüme	2021-2022 Değer Artışı	Dünya İthalatındaki Payı
1	ABD	9	4	-4	11,6
2	Suudi Arabistan	4	3	12	10,9
3	Almanya	-2	-1	-11	5,0
4	Birleşik Krallık	10	9	-1	4,2
5	Fransa	7	6	-4	3,5
6	Hollanda	11	19	-21	3,4
7	Kanada	17	12	12	3,2
8	Nijerya	25	21	173	2,9
9	Çin	61	77	61	2,7
10	Belçika	2	7	-12	2,7
11	Birleşik Arap	7	7	27	2,6
19	Rusya	16	15	9	1,5
20	**Türkiye**	**13**	**15**	**-5**	**1,4**
21	İspanya	3	0	-12	1,4
22	Portekiz	12	-6	8	1,3
23	Malezya	7	13	-15	1,1
24	Avustralya	8	4	5	1,0
Dünya		**7**	**10**	**3**	**100**

**ITC Trademap.2024, Defne ve Kekik verileri birlikte verilmiştir.
Kaynak: TRADEMAP, 2024

Türkiye Defne Üretimi

Türkiye bulunduğu coğrafya sebebi ile çok sayıda endemik bitki türünü bünyesinde bulundurmaktadır. Türkiye'de yaklaşık 12 000 endemik bitki türü yetişirken bunların %30'unun aromatik özelliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de yetişen yaklaşık 1000 bitki türünün tıbbi amaçlı kullanıldığı da belirlenmiştir. Son yıllarda küresel ısınma ile birlikte salgın hastalıklar ve GDO'lu (Genetiği Değiştirilmiş Organizma) gıdalar toplumları doğaya yönlendirerek tıbbi ve aromatik bitkilerin dünya pazarında ciddi bir yer almasında hız kazandırmıştır.

Defne bitkisi de dünyada ve Türkiye'de yüksek üretim potansiyeli sayesinde milli ekonomiye ve kırsal kalkınmaya ekonomik açıdan destek veren odun dışı orman ürünüdür (OGM, 2024).

Türkiye defne bitkisi yayılış alanı Şekil 2. deki haritada yeşil alan olarak belirlenmiştir. Defne bitkisinin yağışlı ve ılıman iklim özelliklerinin görüldüğü kıyı kesimlerde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir (OGM, 2024).

Şekil 2. Türkiye Defne Yayılış Haritası
Kaynak: OGM, 2024

Akdeniz defnesi ormanlık bir ağaç türü olduğundan, kesim alanlarına ve izin verilen maksimum kesimlere ilişkin düzenlemeler Türkiye'de Orman Genel Müdürlüğü (OGM) tarafından yıllık olarak planlanmakta ve yapılan bu planlama çerçevesinde üç yılda bir kesim yapılmasına izin verilmektedir. Defne yaprağı üretimi 6831 Sayılı Kanun'un 37'nci maddesinin birinci fıkrası ile başlatılmakta olup, kanunda belirtilen yerlerde kamu izni gerektiği sürece tarife ödenmesi gerekmektedir (Özatay ve ark; 1997).

Türkiye'de üretimi yapılan defne büyük kısmı orman arazilerinden çok az bir kısmı da özel arazilerde arazi sahipleri tarafından toplanmaktadır. Kendi arazisinde kültüre alınmış defne üretimi yapsa dahi üretici defne yapraklarının kesimi için bağlı bulunduğu Orman İşletme Müdürlüğüne yazılı dilekçe ile başvuru yaparak resmi izin alması gerekmektedir.

Türkiye'de 2005-2023 yılı defne yaprağı üretimi 6.434 tondan 2022 yılında 47.250 tona yani %734,38 en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Türkiye defne yaprağı üretimi 2023 yılında ise 37.140 ton olarak belirlenmiştir.

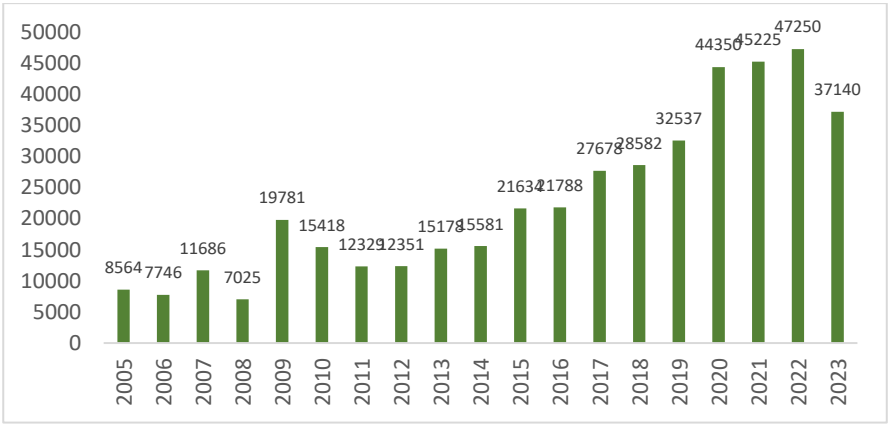

Şekil 4. Türkiye'de Defne Yaprağı Üretim Miktarı (Ton)

Türkiye 170.000 ha üzerinde defne yayılış alan büyüklüğü ile dünyada birinci sıradadır. OGM 2024 kayıtlarına göre Türkiye'de, alan bazında en büyük defne yayılımına sahip iller arasında ilk sırada Zonguldak, ikinci sırada Mersin ve üçüncü sırada Antalya yer almaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. İllere Göre Türkiye'de Defne Üretim Alanları (Ha)

Kaynak: OGM, 2024.

Türkiye'de defne yaprağı 1017 sayılı defne yaprağı standardizasyonu ile sınıflandırılmaktadır. Türk Standartları Enstitüsü (TSE) standartlarına göre, defne yaprakları üç sınıfa ayrılır. 1. sınıf olarak tabir edilen 'Ekstra', 2.sınıf 'Sıra Malı', 3.sınıf 'Kalbur altı' olarak değerlendirilir. Türkiye'de defneden elde edilen yağın standardı yoktur. Üretimi yapılan ve ticari değer

kazanan kurutulmuş yaprakların içerisinde herhangi bir bitkisel ve hayvansal atık bulunmamalıdır.

Türkiye Defne İhracatı ve ithalat

Türkiye, dünyanın önde gelen defne yaprağı üreticilerinden biridir ve bu nedenle defne yaprağı ticaretinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin Güney ve Batı sahilleri, defne ağaçlarının doğal habitatıdır ve bu bölgelerde defne yaprağı üretimi yaygındır. Türkiye'de defne yaprağı ticareti, özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Burada bulunan defne ağaçları, kaliteli ve aromatik yapraklar üretirler. Üreticiler genellikle bu yaprakları toplar, kurutur ve işlerler, ardından yerel pazarlarda veya ihracat için satışa sunarlar.

Türkiye Defne yaprağı ihracatında Hong Kong, ABD, Almanya ve Brezilya gelmektedir. Türkiye yıllık ortalama 1 milyon $ değerinde defne uçucu yağı ihraç etmektedir. Ayrıca, defne meyvelerinden sıkma veya suyla kaynatma yoluyla üretilen sabit yağ sabun yapımında kullanılmak üzere özellikle Arap ülkelerine ihraç edilmektedir (OGM, 2024).

Türkiye'den 2005 yılında 5.557 ton defne yaprağı ihracatı yapılmış olup, bu ihracattan elde edilen gelir 11.838,907 $ olarak gerçekleşmiştir. Türkiye 2015 yılı defne ihracatı 12.741 ton yapılmış olup, bu ihracattan elde edilen gelir 35.762,159 $ olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında 47.250 ton olan defne yaprağı ihracatı yapılmış olup, bu ihracattan elde edilen gelir 121.952,000 $ olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Türkiye defne yaprağı ihracat- ithalat durumu

	İhracat Miktarı (Ton)	**İhracat Değeri ($)**	**İthalat Miktarı (Ton)**	**İthalat Değeri ($)**
2005	5557	11.838,91	33	120,03
2006	7262	17.336.00	13	44,19
2007	7519	20.301,21	12	87,35
2008	6932	20.006,95	41	111,03
2009	9063	24.301,03	177	338,77
2010	8891	25.638,07	510	889,11
2011	9345	26.143,14	85	157,63
2012	10482	29.951,35	716	1274,01
2013	10676	32.231,08	882	1537,69
2014	12255	35.762,16	1140	1769,83

2015	12741	35.889,54	2302	3338,26
2016	14073	35.831,00	1679	1872,00
2017	12709	36.059,00	1330	1795,00
2018	14589	40.196,00	990	1523,00
2019	13513	38.235,00	333	473,00
2020	16413	44.681,00	751	772,00
2021	16450	44.265,00	90	192,00

Kaynak: OGM, 2024

Türkiye defne üretimi ve defneden faydalanma açısından kendine yetebilen bir ülke olmasına rağmen defne ithalatı yaptığı da görülmektedir (Tablo 5). 2005-2022 yılları arası ithalat rakamlarına bakıldığında 2005 yılında 33 ton olan defne ithalatı 2021 yılında 90 tona yükselmiştir (OGM, 2024).

2021 yılı defne yaprağı üretim miktarı ve ihracat rakamları birlikte değerlendirildiğinde 2021 yılı için defne yaprağı üretim miktarının 45.225 ton, ihracatının ise 44.264 ton olduğu görülmektedir. Hasat edilen defnelerin çok büyük bir bölümünün de ihraç edildiği görülmektedir. Ayrıca, yaş daldan ancak yaklaşık 5'te 1 oranında ürün alınabildiği dikkate alındığında, kayıt altına alınamayan defne kesiminin söz konusu olabileceği anlaşılmaktadır. Envanter ve ihracat verilerine bakıldığında ise defnenin ihracat potansiyeli yüksek olduğu ve katma değeri yüksek ürün olduğu düşünüldüğünde dünyada giderek daha fazla talep edilen bir ürün olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de Defne türleri ve ürünlerinin kullanım alanları

Defnenin ekonomik değere ve öneme sahip bölümü yaprakları ve meyveleridir. Defne bitkisinin yaprakları ve meyveleri farklı sektörlerde kullanılmaktadır. Defne yaprağının birçok faydası vardır. Defne yaprağı hücre hasarını önleyen antioksidanlar içerir, solunum yollarını temizlemeye ve solunum problemlerini hafifletmeye, stresi azaltmaya ve sakinleşmeye yardımcı olur, sindirimi teşvik eder ve sindirim sistemi sorunlarını hafifletir, bakteri ve mantarların büyümesini engeller iltihap riskini azaltır. Defne yaprağından elde edilen yağlar veya merhemler, ağrıyı ve romatizmayı azaltmaya yardımcı olur. Defne yaprağı, özellikle çorbalar, soslar, et yemekleri ve balıklar gibi yemeklere aroma katması için kullanılır. Yemek pişirilirken defne yaprağı genellikle bütün olarak eklenir ve daha sonra servis edilmeden önce çıkarılır. Defne yaprağı, aromatik bir kokuya sahiptir ve bu

nedenle bazı koku terapisi uygulamalarında kullanılabilir. Özellikle defne yaprağından elde edilen yağlar, masaj yağları veya banyo ürünleri için kullanılabilir. Bazı kültürlerde, defne yaprağı özel törenlerde veya dekoratif amaçlar için kullanılır. Örneğin, defne yaprağından yapılan taçlar veya çelenkler, zaferi veya başarıyı simgelemek için kullanılabilir. Defne yaprağı, bazı gıdaların (örneğin, turşu ve konserve) tadını ve aromasını artırmak için kullanılabilir. Ayrıca defne yaprağı, salamura edilmiş yiyeceklerin bozulmasını önlemeye yardımcı olur (OGM, 2024).

Şekil 4. Defne ürünleri ve Defnenin faydalanılan kısımları ilişkisi

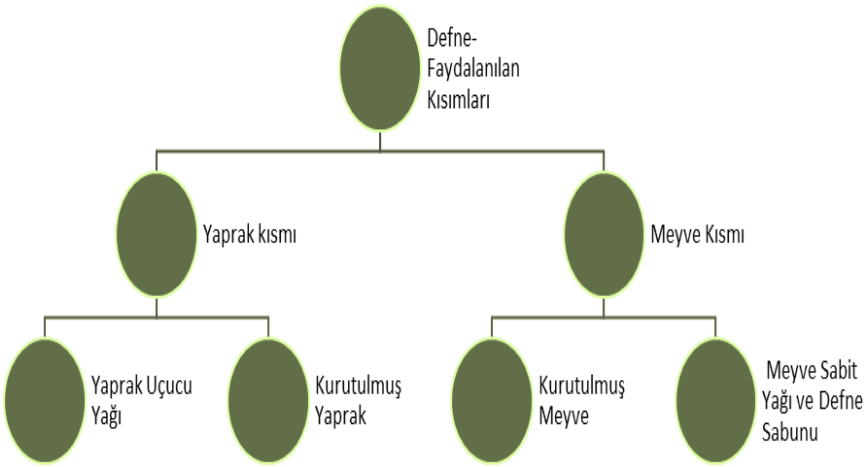

Defne yaprağı, öğütülmüş, tam kurutulmuş veya taze yapraklar şeklinde çeşitli uygulamalar için kullanılabilir. Defne yaprağı, yemeklerin lezzetini arttırmak için yemek pişirirken yaygın bir şekilde kullanılan aromatik bir yapraktır. Geleneksel olarak defne yaprakları, uçucu yağlarını korumak için doğrudan güneş ışığından uzakta, gölgede toplanır ve yavaşça kurutulur. Taze koyu yeşil yapraklar ise çay hazırlama ve mutfak yemeklerinde aromayı arttırmak için kullanılır. Bununla birlikte, kurutulmuş yapraklar da en iyi lezzetlerini, acılıkları gidene kadar gölgede birkaç gün kuruttuktan sonra verirler ve aromasını korurlar. Defne yaprağı antioksidanlar, mineraller ve liflerle doludur. Defne yaprağının en büyük uygulaması harika lezzeti ve sağlık için yararlarından dolayı işlenmiş ve pişmiş gıdalarda baharat olarak yiyecek ve içecek endüstrisinde kullanılmaktadır. Yahniler, balık sosları, çorbalar, et ve diğer yemekler de dahil olmak üzere çeşitli yemeklerin hazırlanmasında kullanılır. Ayrıca, tat ve besin değerini arttırmak için içeceklerde kullanılır. Bu yapraklar, dünya genelinde farklı tıbbi amaçlar için kullanılmaktadır. Mide ağrısı,

akciğerlerdeki mukusun temizlenmesi, soğuk algınlığı ve boğaz ağrısı, baş ağrıları, gastrointestinal problemler ve analjezik etki tedavisinde kullanılır. Stres hormonu düzeyini azaltmaya yardımcı olur. Kan şekeri düzeyini, böbrek taşlarını ve iştah uyarıcılarını kontrol ederler. Defne yaprağının doğal özellikleri cilt pigmentasyonun iyileştirilmesi, saç dökülmesi sorunları ve diğerler başka sorunların çözülmesinde fayda sağladığı için cilt bakımında kullanılmaktadır. Defne yaprağı ağırlıkça %1,5-2,5 oranında uçucu yağ içermektedir. Kozmetik ve kişisel bakım sektöründe çeşitli uygulamaları vardır. Şampuan ve yağlarda kepek tedavisinde kullanılır. Defne yaprağı yağı ayrıca, sabun ve deterjanlarda da kullanılmaktadır. Defne yaprağı, böcek kovucuların üretiminde kullanılan yüksek laurik asit içeriğine sahiptir. Dolayısıyla defne yaprağı, böcek kovucu ürünlerde bir temel oluşturduğu için kimyasal ve pestisit şirketleri tarafından da kullanılmaktadır.

İncelendiğinde defnenin meyvesi, yaprağı ve defne fidanının farklı sektörlerde kullanımı Şekil 5. gösterilmektedir.

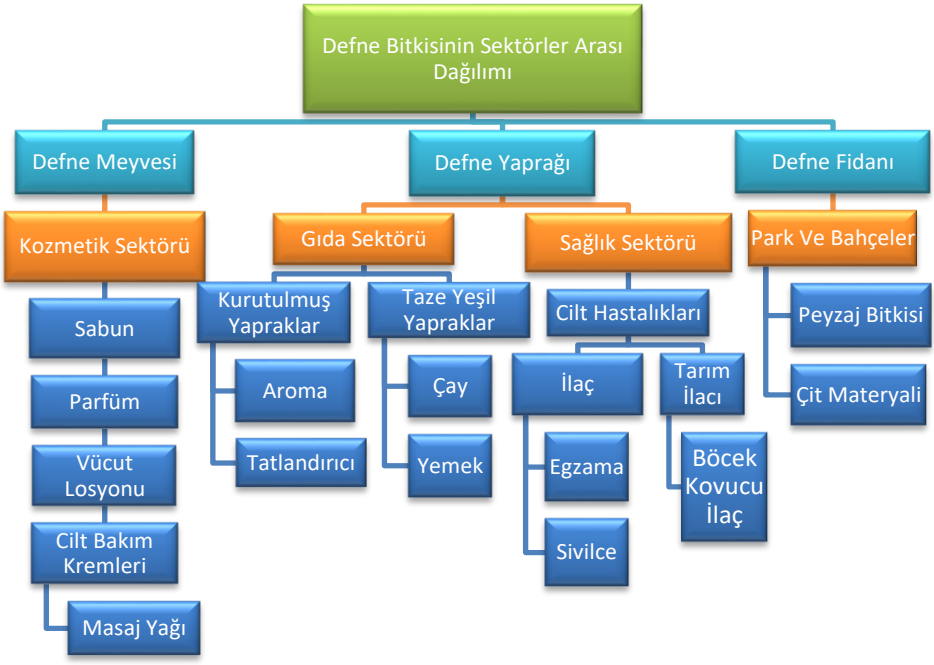

Şekil 5. Defnenin Sektörler Arası Dağılımı

Türkiye Defne Üretimi Swot Analizi

TÜRKİYE DEFNE ÜRETİMİ SWOT ANALİZİ

	OLUMLU	OLUMSUZ
İÇSEL	**GÜÇLÜ YÖNLER (S)** -Türkiye akdeniz ikliminin geniş bir coğrafyada etkisini gösterdiği için çok geniş bir doğal defne alanına sahiptir. -Türkiye'nin defne pazar payı çok yüksektir.	**ZAYIF YÖNLER (W)** -Defne yaprağının hasat edilmesi ve işlenmesi zaman alıcı ve zahmetlidir. Elle toplanması ve kurutulması, doğru şekilde yapılması gereken işlemlerdir. Bu süreçlerin yanlış yapılması ürün kalitesini düşürebilir. -Türkiye'de arazi yapısının dağlık olması köylülerin defne yaprağına ulaşımını olumsuz etkilemektedir. -Engebeli arazi yapısı nedeniyle beden gücü ile kesilen ve taşınan defnenin taşınması zor ve maliyeti yüksektir. -Defne yapraklarının toplandıktan sonra pazarlama aşamsında toplayıcı, aracı, tüccar arasında sorunlar yaşanmaktadır. -Defne toplama alanları engebeli ve dağlık olması sebebi ile kesim yapılan yerde defne yapraklarını sınıflandırma ve kurutma işlemi yapılamamaktadır. Defne üretimi yapılan işletme tesisleri zamanında ürün bulamaması veya istediği kadar ürünü temin etmesi uzun zaman aldığı için tam kapasite çalışamamaktadır. -Kesim yapan köylünün bilinçsiz ve eğitimsiz olması sebebi ile yaşanan kesim yanlışları sonucu bitkinin aşırı yorulmasına ve sürdürülebilirliğinin azalmasına sebep olmaktadır.
DIŞSAL	**FIRSATLAR (O)** -Defnenin kullanım alanlarına bakıldığında; Yaprakları uçucu yağ, meyveleri sabit yağ, dalları ise enerji kaynağı olarak değerlendirilmektedir. -Akdeniz defnesinin tıp, gıda ve kozmetik başta olmak üzere birçok alanda kullanılması nedeniyle uluslararası ve yurt içi ticareti zamanla artmıştır. Artan bu talebe en fazla fayda sağlayan ve bu talebi karşılayabilecek kapasiteye sahip olan ülke ise Türkiye'dir. -Ülkemizdeki mevcut doğal defne envanteri; dünyada hızla büyüyen defne pazarı için büyük bir fırsat kapısı oluşturmaktadır. -Türkiye'nin defne ihracat potansiyeli yüksek olduğu ve yan ürünlerinin çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda dünyada giderek daha fazla talep edilen bir ürün olacağı söylenebilir.	**TEHDİTLER (T)** -Gerek Türkiye'de değişken faktörlerin defnenin ekonomik değerini görmesi, gerekse dünyada defne bitkisine olan talebin artması, tedarik süreçlerinin hızlandırılmasına ve defne bölgelerinde yeni aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. -Türkiye uzun yıllardan beri defne üretim miktarını arttırmaktadır. İç ve dış pazarlardaki talep artışı, doğal alanlardaki defne popülasyonlarının tahribini hızlandırmaktadır. -Bilinçsiz defne toplama işlemi ve bilinçsiz hayvan otlatma işlemi sonucu defne yapraklarında verim azalmasına ve bitkide çalılaşmaya sebep olabilmektedir. -Defne toplamasırasında yapılan kesim hataları defne alanlarında tahribata sebep olmaktadır.

KAYNAKLAR

Acartürk, R. (1997). Şifalı Bitkiler, Flora ve Sağlığımız. Ovak Yayınları, Yayın No:1, Ankara.

Acıbuca, V., Budak, D.B. (2018). Dünya'da ve Türkiye'de Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Yeri ve Önemi. Çukurova J. Agric. Food Sci. 33(1): 37-44.

Ali-Shtayeh, M.S., Yaniv, Z., & Mahajna, J. (2000). Ethnobotanical survey in the Palestinian area: a classification of the healing potential of medicinal plants. Journal of Ethnopharmacology, 73(1-2), 221-232.

Arslan, N. (2007). Genel Tıbbi Bitkiler Ders Notları (Basılmamış kitap /Online), 2007.

Ayanoğlu, F., Mert, A., Kaya, A., & Köse, E. (2010). Hatay Yöresinde Doğal Olarak Yetişen Defne (Laurus nobilis L.) Bitkisinin Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi Seleksiyonu, Tübitak Proje No: 108O878, 268s, Hatay. Ve

Bayan AA (2016). International Engineering, Science and Education Conference, 22-26.

Baydar, H. (2009). Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bilimi ve Teknolojisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No. 51, Isparta, pp. 234-235.

Baytop, T., (1984), Türkiye'de Bitkilerle Tedavi (Geçmişte ve Bugün), İstanbul Üniversitesi Yayınları no:3255, 480s.

Davis, P.H. (1982). Flora of Turkey, Vol. 7, Edinburg Universty Pres, Edinburg, pp.

Driver, C., & Arroy, G. (2001). Contributions of Jeffrey Harborne and coworkers to the study of anthocyanins. Phytochemistry, 56, 229-236.

Duke, J.A. (1987). CRC Handbook of Medicinal Herbs, CRC Pres inc., Florida, pp. 677.

Duke, J.A. (1997). The green pharmacy: New discoveries in herbal remedies for common diseases and conditions from the world's foremost authority on healing herbs. NY: Rodale Press, New York, pp. 501.

Duke, J.A., Duke, P.A.K., Judith, L., & DuCellie, J.L. (2008). Duke's Handbook of Medicinal Plants of the Bible CRC press, USA, pp. 237-240.

Güler, S., 2006, Defne (Laurus nobilis L.) Yaprağı Verimi Üzerinde Etkili Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Araştırmalar (Antalya-Manavgat Yaylaalan Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Isparta, 72s.

Hammer, K.A., Carson, C.F., & Rley, T.V. (1999). Antimicrobial Activity of Essential Oils and Other Plant Extracts. Journal of Applied Microbiology, 86, 985-990.

Kayacık, H. (1977). Orman ve Park ağaçlarının Özel sistematiği. Cilt II.

Longo, L. and Vasapollo, G. 2005, Anthocyanins from Bay (Laurus nobilis L.) berries, Journal of Agriculture Food Chemistry, 53(20):8063-8067.

Okigbo, R.N. Eme, U.E. & Ogbogu, S. (2008). Biodiversity and conservation of medicinal and aromatic plants in Africa. Biotechnology and Molecular Biology Reviews, 3(6), 127-134.

OGM, (2024). T.C Tarım ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü. https://www.ogm.gov.tr/tr

Özer, S. (1987). Ülkemizdeki Bazı Önemli Orman Tali Ürünlerinin Teşhis ve Tanıtım Klavuzu. Orman Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No: 659, Seri No: 18, Ankara.

Özatay, N. M. Koyuncu, S. Atay ve A. Byfield. (1997). Türkiye'nin Doğal Tıbbi Bitkilerinin Ticareti Hakkında Bir Çalışma, Doğal Hayatı Koruma Derneği, ISBN:975-96081-97, 121 s, İstanbul.

Pala B (2010). Defne (Laurus nobilis L.) Üzerinde Bazı Agroteknik Çalışmalar. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Sayyah, M. Valizadeh, J. & Kamalinejad, M. (2002). Anticonvulsant activity of the leaf essential oil of Laurus nobilis against pentylenetetrazole- maximal electroshock-induced seizures. Phytomedicine, 9, 212-216.

Şafak, İ. ve Okan, T., 2004, Kekik, defne ve çam fıstığının üretimi ve pazarlanması, Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü DOA Dergisi (Journal of DOA), 10:101-129.

Sezik, E. (2014). Tıbbi ve Aromatik Bitkiler ve Kalite", İnönü Üniversitesi Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Eczacılık ve Ormancılıktaki Önemi Çalıştayı.

TOB, Tarım ve Orman Bakanlığı, 2016-2020 / 2022-2026. Defne eylem Planı. https://www.ogm.gov.tr/tr,

Trademap 2024, Trade Statistics For İnternational Business Development https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7c%7c20%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c%7c2%7c1%7c1%7c1.

Yurtlu, B.Y. (2011). Drying Characteristics of Bay Laurel (Laurus nobilis L.) Fruits in a Convective Hot-Air Dryer, African Journal of Biotechnology Vol. 10(47), 9593-9599.

NİTEL ARAŞTIRMALARDA İÇERİK ANALİZİ

Kenan ÖZMEN

- Kurum Bilgisi: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu/Yönetim ve Organizasyon Bölümü Muş/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0003-4179-9712
- Mail: k.ozmen@alparslan.edu.tr

Giriş

Nitel araştırma, sosyal bilimlerde bireylerin yaşantılarını, düşüncelerini ve duygularını derinlemesine anlamak amacıyla geliştirilen bir metodolojidir. Bu yaklaşım, sosyal olguların karmaşık ve öznel yapısını anlamlandırmak için nicel metodolojilerden farklı bir araştırma yöntemi olarak gelişmiştir. Nicel araştırmanın aksine, nitel araştırma ölçülemeyen ancak insan deneyimini şekillendiren önemli faktörlere odaklanmaktadır. Araştırmacılar, bu yöntemle katılımcıların yaşamdaki deneyimlerini anlamaya çalışırken, sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamları da analiz etme imkânına kavuşurlar.

Nitel araştırmaların temelinde, katılımcılardan elde edilen verilerin tematik bir yapıya kavuşturulması ve bu temalar arasındaki ilişkilerin anlaşılması yer alır. Bu noktada içerik analizi, nitel verilerin sistematik bir biçimde incelenmesine olanak tanıyan etkili bir tekniktir. İçerik analizi, yazılı metinler, görüsme kayıtları, video ve ses dosyaları gibi farklı veri kaynakları üzerinde uygulanabilir. Ayrıca içerik analizi, nitel ve nicel yaklaşımları bir arada kullanma esnekliği sunarak, verilerin derinlemesine bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu teknikte, öncelikle araştırma soruları ve amacı doğrultusunda araştırma planlanır. Araştırmacı, analiz edilecek veri türünü ve analiz birimlerini belirler; örneğin, belirli kelimeler, ifadeler veya temalar gibi. Daha sonra bu veriler kodlara ayrılarak kategori ve temalar elde edilir. Kodlama, verilerin anlamlı öğeler halinde düzenlenmesi ve organize edilmesi sürecidir. Bu sürecin sonunda ortaya çıkan kodlar, kategoriler ve temalar, araştırma sorularına ışık tutacak biçimde yorumlanır ve tablo, şekillerle sunulur.

İçerik analizi, hem nitel hem de nicel yaklaşımları birleştirme potansiyeline sahiptir. Nicel yaklaşım, belirli kelime veya temaların sayısal sıklığına odaklanırken, nitel yaklaşım bu temaların anlamı ve bağlamsal özellikleri üzerine yoğunlaşır. Örneğin, bir liderin siyasi kampanya söylemi üzerine yapılan bir analizde, sık tekrar eden kelimeler ile bu kelimelerin söylem bağlamındaki anlamı bir arada ele alınabilir. Bu iki yaklaşımı birleştiren analizler, daha kapsamlı ve derinlemesine sonuçlar elde edilmesine olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak, nitel araştırma metodolojisi ve içerik analizi, sosyal bilimlerde insan davranışının, toplumsal yapının ve sosyal ilişkilerin daha iyi anlaşılması için vazgeçilmez araçlardır. Nitel araştırmanın sağladığı derinlemesine anlayış ve içerik analizinin sunduğu sistematik yaklaşım,

modern sosyal bilimlerin çok yönlü sorunlarını ele almak için çok değerlidir. Gelecekteki araştırmalarda bu metodolojilerin birleştirilerek kullanılması, hem teorik hem de pratik katkılar sağlayarak sosyal bilimlerin ilerlemesine katkı sunmaya devam edecektir.

Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma

Nitel araştırma, insan deneyimlerinin, davranışlarının ve etkileşimlerinin karmaşıklığını anlamak için (Castellan, 2010) vazgeçilmez bir yaklaşım sunarak sosyal bilimlerde önemli bir rol oynamaktadır. Sayısal verilere ve istatistiksel analize odaklanan nicel araştırmanın aksine (Tutar, 2023), nitel araştırma sosyal olguları anlamlandırabilmek için katılımcıların deneyimlerini, düşüncelerini ve duygularını anlamaya yönelik araştırma yapmak için kullanılmaktadır. Nicel araştırmaların amacı, genellikle deneyler, anketler ve yapılandırılmış gözlemler kullanarak değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamak ve açıklamaktır (Tutar, 2023). Nitel araştırmalar ise, öznel bakış açılarını ve bağlamsal faktörleri vurgulayarak, bireylerin ve grupların dünyalarını algılama ve yorumlama biçimlerinin çeşitliliğine dair zengin içgörüler sağlar. Bu metodolojik bakış açısı, yalnızca sayısal verilerle cevaplanamayan soruları ele almada özellikle önemlidir, çünkü insan deneyiminin özünü ve karmaşık sosyal ilişkiler ağını yakalamakta etkili bir yol sunmaktadır.

Nitel araştırmanın sosyal bilimlerde önemli olmasının temel nedenlerinden biri, olguları doğal ortamlarında keşfetme yeteneğidir (Yıldırım & Şimşek, 2005:42). Araştırmacılara, katılımcılarla gerçek dünya bağlamlarında etkileşime girme imkânı sunarak ayrıntılı bilgi toplamalarına olanak tanır. Bu yaklaşım, bireylerin deneyimlerini ve hayatlarını şekillendiren sosyal, kültürel ve tarihsel güçleri anlamak için paha biçilmezdir. Örneğin, etnografik çalışmalar araştırmacıları belirli topluluklarla görüşmeler gerçekleştirir ve aksi takdirde erişilemez kalabilecek kültürel uygulamaları, gelenekleri ve sosyal dinamikleri gözlemlemelerini ve belgelemelerine imkân verir. Dahası, nitel araştırma yöntemleri konuyla derin bir etkileşimi teşvik eder. Derinlemesine görüşmeler, odak grupları ve katılımcı gözlem gibi teknikler araştırmacıların altta yatan motivasyonları, tutumları ve duyguları ortaya çıkarmalarına olanak sağlar. Bu yöntemler özellikle kimlik, güç dinamikleri ve toplumsal eşitsizlik gibi karmaşık konuları keşfetmede etkilidir. Örneğin, marjinal grupların deneyimleri üzerine

yapılan bir çalışmada, sistemsel engellerin ve toplumsal tutumların bu grupların hayatlarını nasıl etkilediğini ortaya çıkarabilir.

Nitel araştırmalar araştırmanın tasarımı ve yürütülmesinde araştırmacıya esneklik sağlamaktadır (Karataş, 2015). Katı nicel tasarımların aksine, nitel metodolojiler araştırma ilerledikçe gelişebilir ve araştırmacıların ortaya çıkan kalıplara ve beklenmedik bulgulara yanıt vermesi sağlanır. Bu dinamik yaklaşım, akışkan ve bağlama bağlı olguları incelemek için önemlidir. Örneğin, siyasi bir çalkantı veya halk sağlığı krizi (pandemi) gibi hızla değişen bir sosyal ortamda, nitel araştırma değişen gerçeklikleri ve ortaya çıkan anlatıları yakalamak için uyarlanabilir. Nitel araştırmanın yorumlayıcı doğası, onu teori üretimi için güçlü bir araç olarak da ayırır.

Nitel araştırma katılımcıların seslerine öncelik verir. Katılımcıların bakış açılarının önemini vurgulayarak, araştırmadaki geleneksel hiyerarşilere meydan okur. Nitel araştırmanın etik boyutu, sosyal bilimlerdeki önemini daha da önemli hale gelmesini sağlar. Nitel araştırmacılar, bilgilendirilmiş onam, gizlilik ve katılımcılara saygıyı önceliklendirerek, insan davranışını ve sosyal yapıları incelemenin doğasında bulunan etik karmaşıklıkların üstesinden gelir. Bu etik taahhüt, özellikle bireylerin veya hassas konularla çalışırken, araştırma sürecinin dahil olan herkesin onurunu ve haklarını koruduğundan emin olmak için çok önemlidir. Sonuç olarak, nitel araştırma, insan yaşamının ve toplumun karmaşıklıklarını keşfetmek için sağlam bir çerçeve sağlayarak sosyal bilimlerin temel araştırma metotlarından biridir. Bağlam, derinlik ve katılımcı perspektiflerine vurgu yapması, onu modern dünyanın çok yönlü zorluklarını ele almak için benzersiz bir şekilde uygun hale getirir. Sosyal bilimciler eşitsizlik, kültürel çeşitlilik ve küresel değişim gibi sorunlarla boğuşmaya devam ettikçe, nitel araştırma, içgörüleri ortaya çıkarmak ve insan durumuna ilişkin daha derin bir anlayışı teşvik etmek için vazgeçilmez bir araştırma metotu olmaya devam edecektir.

Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi

Bilimsel araştırmalarda, farklı analiz yöntemlerinin kullanımı giderek daha yaygın hale gelmiştir. Bu analiz türleri, yapılan çalışmaların içeriğini derinlemesine incelemeyi ve gelecekteki araştırmalara rehberlik etmeyi amaçlamaktadır (Ültay vd., 2021). Her bilim dalı, kendi özelliklerine uygun analiz yöntemlerini geliştirir ve bu yöntemlerin kullanımı, disiplinin gereksinimlerine göre farklılıklar gösterir. Özellikle sosyal bilimler gibi insan davranışları ve toplumsal yapıların incelendiği alanlarda, pek çok farklı analiz

türü kullanılmaktadır. Bu analizler, hem teorik hem de pratik açıdan araştırmalara zenginlik katmakta ve bilimsel bilgi üretim sürecini daha kapsamlı hale getirmektedir. Bu analiz türlerinden biri de içerik analizidir. İçerik analizi, verileri derinlemesine incelemek amacıyla kullanılan, düzenli, tarafsız ve sayısal verilerle desteklenen bir araştırma yöntemidir. Bu araştırma tekniği, hukuk, sosyoloji, psikoloji, kriminoloji, sosyal politika vb. disiplinlerde, metinsel, görsel veya işitsel materyallerdeki belirli sözcüklerin, temaların veya kavramların varlığını, anlamlarını ve ilişkilerini incelemek için yaygın olarak kullanılır (Berg & Lune, 2019: 344-345). İçerik analizi, verilerdeki öğeleri kategorilere ayırarak ve kodlayarak araştırmacıların kalıpları yorumlamalarını ve anlamlı çıkarımlar yapmalarını sağlar. İçerik analizi, meta-analiz, meta sentez (tematik içerik analizi) ve betimsel içerik analizi olmak üzere üçe ayrılabilir (Çalık & Sözbilir, 2014).

Krippendorff (2004: 18) içerik analizini "metinlerden (veya diğer anlamlı içeriklerden) kullanım bağlamlarına tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmak için bir araştırma tekniği" olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, içerik analizini diğer metodolojilerden ayıran tekrarlanabilirliği, sistematik yaklaşımı ve bağlamsal alaka düzeyini vurgulamaktadır. İçerik analizine yönelik iki temel yaklaşım vardır: Nicel ve nitel. Nicel içerik analizi, bir metin veya veri kümesindeki belirli öğeleri saymayı ve ölçmeyi içerir. Örneğin, araştırmacılar, politikacıların önceliklerini anlamak için siyasi konuşmalarda belirli anahtar kelimelerin sıklığını analiz edebilirler. Öte yandan nitel içerik analizi, altta yatan anlamları, temaları ve kalıpları yorumlamaya odaklanır. Bu yaklaşım daha öznel olmasına rağmen karmaşık sosyal olguların daha derin bir şekilde anlaşılmasını sağlar.

İçerik analizi yalnızca metinlere odaklanan bir teknik değildir (Büyüköztürk vd., 2020: 259). Bu analizi, görsel, ses, video ve hatta sosyal medya etkileşimleri gibi farklı veri türlerini de kapsayan geniş bir analiz yöntemidir. Bu teknik, sadece yazılı metinlere değil, iletişimin tüm biçimlerine odaklanarak derinlemesine veriler elde etmeyi hedefler. Örneğin, bir görsel analizinde kullanılan renklerin anlamı veya bir videoda kullanılan tonlamanın duygusal etkisi gibi unsurlar da içerik analizinin kapsamına girer. Dolayısıyla içerik analizi, çok boyutlu bir yaklaşımı gerektirir.

İçerik Analizinin Aşamaları

İçerik analizi, planlamanın dikkatlice yapıldığı ve uygulama gerektiren çok adımlı bir süreçtir. Bu sürece araştırmanın amacı belirlenerek başlanır,

daha sonra kavramlar tanımlanır, analiz birimleri belirlenir, konu ile ilgili verilerin yerleri belirlenir ve mantıksal bir yapı geliştirilir, kodlama kategorileri belirlenir daha sonra yorumlanır ve sonuç kısmı yazılır (Büyüköztürk vd., 2020: 260).

Bu süreç, araştırmanın amacıyla başlayarak sistematik bir yapıyla ilerler. İçerik analizinde araştırma soruları ve araştırmanın amacını net olarak belirlemek çok önelidir. Araştırmanın soru ve hedefleri, analizin yönünü ve amacını tanımladığı için temel oluşturur. Araştırmacılar, veriler içinde keşfetmek istedikleri belirli sorunları veya alanları belirlemelidir. Bu yüzden araştırmanın amacına uygun olarak odaklanmış araştırma soruları hazırlamak gerekir. Ardından, araştırma kapsamındaki temel kavramlar açıklığa kavuşturularak teorik bir çerçeve oluşturulur. Analiz birimlerinin belirlenmesiyle, çalışmanın odak noktası ve incelenecek unsurlar netleştirilir. Konuyla ilgili verilerin elde edilebileceği kaynakların tespit edilmesi, veri toplama sürecine rehberlik eder. Bu aşamaların ardından, elde edilen verilerin analizine uygun bir mantıksal yapı geliştirilir. Verilerin sistematik bir şekilde incelenebilmesi için kodlama kategorileri belirlenir ve bu kategoriler doğrultusunda veriler analiz edilir. Elde edilen bulgular, ilgili literatür çerçevesinde yorumlanır ve araştırmanın katkılarını ortaya koyacak şekilde sonuç kısmı yazılır.

İçerik Analizinde Kodlama

Nitel araştırmalarda kodlama, veri analizi sürecinin temel taşlarından biridir. Kodlar, dil temelli ya da görsel verilerin anlamlı bir şekilde organize edilmesine ve yorumlanmasına olanak tanıyan sembolik araçlardır ve bu araçlar, genellikle verinin özünü yansıtan, çarpıcı, kısa ve çağrışımsal ifadelerden oluşur (Saldana, 2022: 4). Kodlama süreci, araştırmacının veriyi daha derinlemesine anlamasını, sınıflandırmasını ve kategori/temalar oluşturmasını sağlar. Nitel verilere aynı kodları birden fazla kez uyguladığımızda, bu süreç kodlama olarak adlandırılır (Saldana, 2022: 9). Kodların betimleyici niteliği, verinin yüzeysel yapısını anlamaya yardımcı olurken; çarpıcı ve çağrışımsal yönleri, daha derin anlam katmanlarını keşfetmek için bir zemin oluşturur. Böylece, kodlar yalnızca veri özetleme aracı olarak değil, aynı zamanda araştırmanın analitik sürecinde kullanılan bir düşünme ve anlamlandırma yöntemi olarak da önemli bir role sahiptir. Kabakçı Yurdakul vd., (2016: 16) genel olarak kod ve temalara ulaşmak için beş öneride bulunmuşlardır:

- Katılımcıların kullanmış oldukları ifadeler doğrudan kod ya da tema olabilir.
- Her bir ifadeyi kodlamak ya da her bir ifadeden ayrı kod çıkarmak gerekmez.
- Kodların sayısı temalardan daha fazla olmalıdır.
- Temalar oluşturulurken çok bakış açısı gerekmektedir.
- Kod ve temalara ulaşmada doyum noktası özneldir. Fakat kodlama doğruluğu sürecinde bu sürecin doğrulanması gerekmektedir.

Aşağıda kodlama örneği verilmiştir.

Örnek kodlama: Katılımcıya "Ekip çalışması sırasında yaşadığınız olumlu ve olumsuz deneyimler nelerdir? Bu deneyimlerin ekip başarısına olan etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna karşılık aşağıda yer alan cevap alınmıştır.

Görüşmecinin cevabı: "Ekip çalışması sırasında en çok uyumlu iletişimden fayda gördüğümü söyleyebilirim. İnsanların birbirini desteklemesi ve karşılıklı fikir alışverişi projeleri daha başarılı kılıyor. Ancak, bazen fikir ayrılıkları da çıkabiliyor, bu da süreci zorlaştırıyor."

Kodlama Örneği:

Kod 1: Uyumlu iletişim

Veriyle İlişkisi: Katılımcının ekip çalışmasında uyumlu iletişimi vurgulaması.

Açıklama: Verinin, ekip üyeleri arasındaki olumlu iletişimi ifade eden kısmı.

Kod 2: Destekleyici davranışlar

Veriyle İlişkisi: "İnsanların birbirini desteklemesi" ifadesi.

Açıklama: Ekip üyelerinin birbirini desteklemesinin olumlu bir unsur olarak değerlendirilmesi.

Kod 3: Fikir alışverişi

Veriyle İlişkisi: "Karşılıklı fikir alışverişi projeleri daha başarılı kılıyor" ifadesi.

Açıklama: Katılımcının işbirliği ve bilgi paylaşımının önemini belirtmesi.

Kod 4: Fikir ayrılıkları

Veriyle İlişkisi: "Bazen fikir ayrılıkları da çıkabiliyor" ifadesi.

Açıklama: Olumsuz bir unsur olarak ifade edilen fikir ayrılıklarının süreci zorlaştırıcı etkisi.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi herhangi bir görüşmede birden fazla koda ulaşmak mümkündür. Kodlar amaca uygun belirlenir ve araştırma sonucunda sunulur. Metin üzerinde tüm kodlama işlemi bittikten sonra bir kod listesi oluşturulur ve daha sonra kategori ve temalar oluşturmak için kodlar kullanılır (Kabakçı Yurdakul vd., 2016: 14). Kodlama süreci, araştırmacının verinin özünü kavrayarak anlamlı bir şekilde organize etmesine olanak tanır.

Veri Analizi Araçları ve Yöntemleri

Nitel araştırmalarda verileri analiz etmek için manuel analiz ya da bilgisayar destekli analizler kullanılmaktadır. İçerik analizinde de bu iki yöntem kullanılarak analiz yapılabilir. Her iki yöntemde birbirinden farklı özelliklere sahiptir.

Manuel İçerik Analizi: Geleneksel Yaklaşımlar

Manuel içerik analizi, nitel veri analizi yöntemlerinin temel taşlarından biri olup, araştırmacının veriyi doğrudan inceleyerek anlam çıkarmasını sağlayan geleneksel bir yaklaşımdır. Bu yöntem, özellikle teknolojik araçlara erişimin sınırlı olduğu dönemlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Günümüzde de derinlemesine analiz gerektiren çalışmalarda tercih edilen bir yöntem olmayı sürdürmektedir. Geleneksel yaklaşımlar, araştırmacının veriye doğrudan temas etmesini gerektirir ve bu durum, analiz sürecine bireysel bir yorum katılmasına olanak tanımaktadır.

Manuel İçerik Analizinin Temel Özellikleri

Araştırmacının Aktif Katılımı:

Manuel içerik analizinde, araştırmacı sürece tamamen dâhildir. Veriler araştırmacı tarafından tek tek incelenir, kodlama yapılır ve bu kodlardan anlamlı kategori/temalar oluşturulur. Araştırmacının kendi bilgi birikimi, deneyimi ve sezgileri, analiz sürecine doğrudan yansımaktadır. Bu özellik,

manuel içerik analizinin en belirgin avantajlarından biridir, çünkü verinin bağlamına ve detaylarına dair derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine olanak sağlar.

Kodlama Süreci:

Geleneksel içerik analizinde kodlama işlemi genellikle kâğıt üzerinde yapılır. Verinin dikkatli bir şekilde okunması, anahtar ifadelerin belirlenmesi ve bu ifadelerin anlamlı kategorilere ayrılması süreçlerini içerir. Bu manuel işlem, zaman alıcı olmasına rağmen, araştırmacının veriyi inceleme sürecinde bütüncül bir yaklaşım geliştirmesine yardımcı olur.

Esneklik Sağlama ve Derinlemesine Anlama:

Manuel içerik analizi, veriyle birebir çalışıldığı için araştırmacıya esneklik sağlar. Araştırmacı, veride ortaya çıkan yeni bir temayı veya kodu hızla fark edebilir ve analiz sürecine dâhil edebilir. Bu esneklik, özellikle öngörülemeyen veya beklenmedik bulguların analiz edilmesinde önemli bir rol oynar.

Manuel İçerik Analizinin Avantajları

Bağlamsal Derinlik:

Manuel içerik analizi, verinin bağlamını derinlemesine anlamayı kolaylaştırır. Araştırmacı, verinin detaylarına dikkat ederek bireysel ifadelerdeki farkları yakalayabilir ve bunları daha geniş bağlamlara oturtabilir.

Yaratıcılık ve Yorumlama:

Bu yöntem, araştırmacıya yaratıcı bir yorumlama alanı sunar. Teknolojik araçların mekanik olarak uyguladığı bazı işlemlerin aksine, manuel analizde her adımda araştırmacının bilgi ve sezgisi devreye girmektedir.

Teknolojiye Bağımlılık Olmaması:

Geleneksel manuel yöntemler, herhangi bir yazılım veya teknolojik altyapıya bağımlı olmadığından, verinin işlendiği her türlü ortamda uygulanabilir. Bu durum, özellikle kısıtlı kaynaklara sahip araştırma projelerinde büyük bir avantajdır.

Manuel İçerik Analizinin Zorlukları

Zaman ve Emek Yoğunluğu:

Manuel içerik analizi, dikkatli bir inceleme ve sürekli bir çaba gerektirir. Büyük miktarda veriyle çalışırken, süreç oldukça zaman alıcı olabilir ve araştırmacının sabırlı bir şekilde çalışmasını gerektirir.

Öznel Yorumlama:

Araştırmacının tarafsız olması gerekmektedir. Araştırmacının aktif katılımı, aynı zamanda öznel yargıların analiz sürecine yansıma riskini de beraberinde getirir. Verinin tarafsız bir şekilde yorumlanması için, araştırmacının önyargılardan arınmış bir şekilde çalışması gerekir.

Tekrarlanabilirlik Sorunu:

Manuel içerik analizi, bireysel bir süreç olduğundan, başka bir araştırmacının aynı veriyi aynı yöntemlerle analiz etmesi durumunda sonuçların farklılık gösterebilmesi olasıdır. Bu durum, yöntemsel tekrar edilebilirlik açısından bir zorluk yaratabilir.

Kullanım Alanları ve Örnekler

Manuel içerik analizi, özellikle küçük ölçekli içerik analizi için uygundur. Örneğin, sınırlı sayıda görüşme metni, yazılı belge veya görsel materyal üzerinde çalışılırken, araştırmacının her bir veri birimini ayrıntılı bir şekilde incelemesi mümkündür. Bu yöntem, eğitim araştırmalarından medya analizine, sosyal bilimlerden tarih çalışmalarına kadar geniş bir uygulama alanına sahiptir.

Örnek bir uygulama olarak, bir grup çalışanla yapılan mülakatlarda "çalışma motivasyonları" teması araştırılıyorsa, araştırmacı her bir katılımcının ifadelerini dikkatle inceleyerek, motivasyona dair belirgin ifadeleri kodlara, kategorilere ayırabilir. Bu kod ve kategoriler, tematik bir çerçeve oluşturmak ve bulguları yorumlamak için temel teşkil eder.

Manuel içerik analizi, geleneksel bir yöntem olarak, verinin doğrudan ve derinlemesine incelenmesini olanak sağlar. Araştırmacıya veriyle yakın bir ilişki kurma imkânı tanıyan bu yaklaşım, bağlamsal bir anlayış geliştirilmesini sağlar ve esneklik sunar. Ancak, zaman ve emek yoğun bir süreç olması, geniş

veri setlerinde uygulanabilirliğini kısıtlar. Bu nedenle, manuel içerik analizinin avantajları ve dezavantajları göz önünde bulundurularak, araştırma soruları ve veri miktarına uygun şekilde seçilmesi önemlidir.

Bilgisayar Destekli İçerik Analizi: NVivo, MAXQDA

Bilgisayar destekli içerik analizi, nitel verilerin sistematik bir şekilde analiz edilmesine yardımcı olan yazılımların kullanılmasıdır. Bilgisayar destekli içerik analizi yazılımları, araştırmacılara verileri daha etkili bir şekilde düzenleme, analiz etme ve sonuçları görselleştirme olanağı sunmaktadır (Creswell, 2021: 203). Bu yazılımlar, büyük veri setlerini işleyerek, temalar, kodlar ve desenler belirlemenize olanak sağlar. NVivo ve MAXQDA gibi yazılımlar, özellikle sosyal bilimler ve diğer nitel araştırma alanlarında sıklıkla kullanılan programlardır.

NVivo, nitel veri analizi için güçlü bir programdır. Kullanıcılar, metin, ses, video, görseller ve diğer verileri NVivo'da analiz edebilirler. Bu program, verilerin analiz için hazırlanmasına olanak tanıyan bir döküm ortamı sunmakta olup, aynı zamanda bilgisayarda oluşturulan metin belgelerini de bu ortam içerisine alarak, belgeyi ilgili veri türüne (ses, resim, video vb.) ait döküm alanına aktarabilmektedir (Kabakçı Yurdakul vd., 2016: 11). Program, verilerin analiz sürecine hazırlanmasında bir döküm ortamı sunarak, verilerin düzenlenmesi ve işlenmesi için gerekli altyapıyı sağlar. Bu, kullanıcıların verileri analiz etmeye uygun hale getirmelerini kolaylaştıran bir işlemdir. Ayrıca, program sadece metin belgeleriyle sınırlı kalmaz; ses, resim, video gibi farklı veri türleriyle de uyumlu çalışabilir. Bu, kullanıcıların metin dışında farklı formatlardaki verileri de aynı ortamda yönetebilmesini sağlar. Örneğin, bir ses kaydının, bir video dosyasının ya da bir görselin içeriklerinin metinle uyumlu şekilde döküm haline getirilmesi sağlanabilir. Bu özellik, verilerin farklı türlerinin bir arada işlenmesini ve analiz edilmesini mümkün kılar, böylece çok disiplinli bir çalışma ortamı yaratılır. Video, ses kaydı, resim ve metin gibi veri türleri üzerinde doğrudan kodlama imkanı da sunmaktadır (Kabakçı Yurdakul vd., 2016: 11). Yazılımın sunduğu temel özellikler:

Kodlama: Verileri temalar veya kategoriler altında gruplandırma.

Veri Görselleştirme: Verilerden grafikler, haritalar ve ağlar oluşturma.

Temalar/Alt Temalar Çıkarmak: Veri setinde tekrarlayan temalar belirleme.

Dijital Medya Verileri: Video ve ses dosyalarını analiz etme.

NVivo, büyük ve karmaşık veri setleri ile çalışmak isteyen araştırmacılar için kullanışlıdır. Ancak, biraz daha karmaşık bir öğrenme eğrisine sahiptir ve başlangıçta kullanmak zor olabilir. NVivo'nun ara yüzü İngilizce olduğu için, Türkçe konuşan kullanıcılar için başlangıçta öğrenme süreci biraz daha zor olabilir. Ancak, NVivo'nun sunduğu birçok kaynak, çevrimiçi rehberler ve videolar sayesinde, kullanıcılar yazılımın temel işlevlerini hızlıca öğrenme imkânına kavuşurlar. Ayrıca, bazı kullanıcılar yazılımın dil ayarlarını değiştirmeyi tercih etse de, NVivo'nun ana dil desteği genellikle İngilizce'dir. Bu durum, dil engeli olmayanlar için büyük bir sorun oluşturmasa da, Türkçe konuşan araştırmacılar için dil bariyeri oluşturabilir.

MAXQDA Programı:

MAXQDA da, nitel veri analizi yapan bir diğer güçlü programdır. Araştırmacıya nitel metinleri sistematik olarak değerlendirmesi ve yorumlaması için yardımcı olur (Creswell, 2021: 205). NVivo gibi, MAXQDA da farklı veri türlerini (metin, görseller, video, ses vb.) işleyebilir ve analiz edebilir. Ayırca, sosyal medya sitelerinden olan X verileri ile çalışmaya olanak sağlamakta ve mobil uygulaması bulunmaktadır (Kabakçı Yurdakul vd., 2016: 25). Bu programı kullanmak isteyenler, programın web sitesinden 30 günlük deneme süresiyle indirebilme imkânına sahiptir. Ana menüde dört penceresi vardır. Bu pencereler: Veri, kod veya kategori sistemi, analiz edilen metin, temel ve karmaşık arama sonuçlarıdır (Creswell, 2021: 205). MAXQDA'nın sunduğu özellikler:

Kodlama ve Kategorize Etme: Veriyi temalar altında kodlama ve kategoriler oluşturma.

Veri Görselleştirme: Haritalar, grafikler ve ağlar oluşturma.

Metin Madenciliği: Metinlerdeki anahtar kelimeler ve ilişkiler üzerine analiz yapma.

Karşılaştırmalı Analiz: Farklı veri setleri veya gruplar arasında karşılaştırmalar yapma.

MAXQDA, kullanıcı dostu bir ara yüze sahiptir ve hem yeni başlayanlar hem de deneyimli araştırmacılar için uygundur. Ayrıca, gelişmiş özellikleri de içerdiği için daha derinlemesine analizler yapmanıza olanak tanır. MAXQDA'nın ara yüzü Türkçe olduğu için, Türkçe konuşan kullanıcılar için yazılımı kullanmak çok daha erişilebilir ve anlaşılır hale gelir. Bu durum, özellikle yazılıma yeni başlayanlar veya nitel veri analizi konusunda deneyimi az olan araştırmacılar için büyük bir avantaj sağlar. Türkçe dil desteği, kullanıcıların yazılımın çeşitli işlevlerini hızlıca kavrayabilmelerine yardımcı olur, çünkü dil engelini ortadan kaldırır ve daha rahat bir öğrenme süreci sunar.

MAXQDA'nın Türkçe ara yüzü, hem temel özelliklerin hem de daha gelişmiş analiz seçeneklerinin rahatça kullanılabilmesini sağlar. Bu, kullanıcıların analiz sürecine daha fazla odaklanabilmelerine olanak tanır, çünkü dil bariyerinin yarattığı olası kafa karışıklıkları ortadan kalkar. Ayrıca, Türkçe ara yüz, yazılımın daha verimli ve hızlı kullanılmasını sağlarken, eğitim materyalleri ve destek kaynaklarının da Türkçe olması, kullanıcı deneyimini iyileştirir. Sonuç olarak, MAXQDA'nın Türkçe ara yüzü, yerel kullanıcılar için büyük bir avantajdır ve bu, yazılımın Türkiye'deki araştırmacılar ve akademisyenler arasında daha yaygın ve etkili bir şekilde kullanılmasını olanaklı hale getirir. Bu dil desteği, yazılımın öğrenilmesini hızlandırırken, Türkiye'de daha geniş bir kullanıcı kitlesine hitap etmesini sağlar.

Güvenirlik ve Geçerlik

Bilimsel araştırmalarda elde edilen sonuçların güvenilirliği, araştırmanın en temel değerlendirme ölçütlerinden birini oluşturur. Nitel araştırmalarda, geçerlik ve güvenirlik, araştırma sürecinde en yaygın şekilde kullanılan iki ölçüt olarak öne çıkmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2005: 255). Geçerlik, belirli süreçler aracılığıyla bulguların doğruluğu için araştırmacı kontrolünü ifade ederken, güvenirlik ise farklı projeler ve farklı araştırmacıların açısından da araştırmacının yaklaşımının tutarlılığını ifade eder (Gibbs, 2007, akt. Creswell, 2017: 201).

İçerik Analizinde Güvenirlik ve Geçerlik Sağlama Yöntemleri

Nitel araştırmalarda geçerliliği sağlamak için belirli bir standart yöntem bulunmamaktadır; bunun yerine, geçerliliği güvence altına almak amacıyla

araştırmacı, kullandığı araştırma yöntemlerine göre farklı stratejiler geliştirebilir. Bu durum, geçerlilik anlayışının ve sağlama süreçlerinin çeşitli terimler ve yaklaşımlar üzerinden şekillendiğini göstermektedir (Creswell, 2021: 246).

Nitel araştırmalarda güvenirliğin artırılması, detaylı alan kayıtlarının tutulması, araştırma ekibinin doğru ve kapsamlı bilgi sağlaması, katılımcıların alan notlarını gözden geçirmesi, ses ve görüntü kayıtlarının tutulması, fotoğrafların çekilmesi ve katılımcıların doğrudan alıntılarının sunulması gibi uygulamalarla sağlanabilir (Büyüköztürk vd., 2020: 264). Detaylı alan kayıtlarının tutulması, araştırma sürecinin şeffaflığını ve doğruluğunu garanti altına alır. Ayrıca, araştırma ekibinin doğru ve kapsamlı bilgi sağlaması, elde edilen verilerin güvenilirliğinin pekişmesini sağlar. Katılımcıların alan notlarını gözden geçirmesi, veri toplama sürecinde hata payını azaltarak doğruluğu artırır. Ses ve görüntü kayıtları ile fotoğrafların çekilmesi, verilerin daha somut bir şekilde belgelenmesini sağlar ve analiz aşamasında daha zengin bir veri seti sunar. Katılımcıların doğrudan alıntılarının sunulması ise, onların ifadelerinin doğruluğunu ve bağlamını koruyarak araştırmanın güvenilirliğini pekiştirir. Tüm bu uygulamalar, nitel araştırmaların güvenirliğini artıran temel unsurlar olarak kabul edilmektedir.

Araştırmanın güvenirliğini sağlamak için Miles ve Huberman kodlayıcılar arası görüş birliğini önermektedir. Kodlayıcılar arası görüş birliğinin sağlanması açısından verilerin uyumunu karşılaştırmak için elde edilen verileri araştırmacının yanı sıra nitel araştırmalarda uzman iki farklı araştırmacı tarafından analiz edilmesi gerekmektedir. Daha sonra yapılan kodlamalar karşılaştırılarak (Güvenirlik = [Görüş Birliği (En az iki analistin üzerinde anlaştığı kod sayısı) / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)] x 100) formülü aracılığıyla (Miles & Huberman, 1994: 64) uyuşum yüzdesi hesaplanır. Bu hesaplamanın sonucunda, ilk uyuşum yüzdesi %70 ve üzerinde ise, kodlayıcılar arasında geçerli bir görüş birliği sağlanmış sayılır (Miles & Huberman, 1994: 64). Bu yöntem, nitel araştırmaların güvenilirliğini artırmak ve farklı analizcilerin aynı veriye benzer sonuçlar elde etmelerini sağlamak adına önemli bir araçtır. Ayrıca kodlayıcı iç uyumunda sağlanması gerekmektedir. Kodlayıcı içi uyum: Bu kavram, tek bir kodlayıcının aynı veri seti üzerinde zamanla tutarlılığı sürdürüp sürdüremediğini ifade etmektedir. Yani, aynı kişi birden fazla kez veri kodlarsa, bu kişinin kodlamalarındaki tutarlılık ne kadar yüksek olacak? Burada, hem kodlayıcı içi uyum hem de kodlayıcılar arası uyumun %90 civarında olması gerektiği vurgulanmaktadır

(Miles & Huberman, 1994: 64). Bu, çok yüksek bir güvenilirlik seviyesidir. Sonuç olarak, içerik analizi yaparken, hem farklı kodlayıcıların (kodlayıcılar arası) hem de tek bir kodlayıcının (kodlayıcı içi) yüksek tutarlılıkla kodlama yapması gerekmektedir. Uyum oranı %90've üzeri olması araştırmanın güvenilirliğini pekiştirir ve elde edilen verilerin doğruluğunu artmasını sağlar.

Nitel araştırmalarda geçerlik, araştırmacının incelediği olguyu, olduğu gibi ve olabildiğince tarafsız bir şekilde gözlemlemesidir (Yıldırım & Şimşek, 2005: 254). Geçerlik, iç geçerlik ve dış geçerlik olmak üzere iki farklı açıdan ele alınır. İç geçerlik, araştırmacıların belirlediği kategorilerin ve yorumların gerçekleşen doğrularla örtüşmesine ve gerçeği yansıtmasına bağlıdır (Büyüköztürk vd., 2020: 265). İç geçerlik, araştırmanın doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamada önemli bir rol oynar; çünkü iç geçerlik, kullanılan verilerin ve analizlerin gerçek durumu yansıtıp yansıtmadığını değerlendirir. Yüksek iç geçerlik, araştırmanın bulgularının, belirlenen kategoriler ve yorumlar doğrultusunda, gözlemlenen gerçeklerle uyumlu olduğunu gösterir. Böylece, araştırmacının subjektif etkilerden uzak kalarak doğru ve geçerli sonuçlara ulaşma olasılığı artar. Dış geçerlik, araştırmanın bulgularının farklı ortamlara ve durumlara genellenebilirliğine bağlıdır. Yani, bir araştırmacının elde ettiği sonuçlar benzer koşullar altında geçerli ise, araştırmanın dış geçerliği sağlanmış olur (Yıldırım & Şimşek, 2005: 258). Ancak, nitel araştırmaların amacı belirli bir olguyu derinlemesine anlamak olduğundan, geniş bir örneklemi temsil etmez ve kullanılan yöntemler yapılan çalışmaya özgüdür; bu nedenle nitel araştırmaların genellenebilirliği sınırlıdır, bu yüzden karşılaştırılabilirlik ve dönüştürebilirlik kavramları dış geçerlikle ilişkili kullanılır (Büyüköztürk vd., 2020: 265). Karşılaştırılabilirlik, araştırma bulgularının benzer bağlamlarda nasıl uygulanabileceği ve farklı durumlarla karşılaştırılabileceği ile ilgilidir. Dönüştürülebilirlik ise, araştırmada elde edilen sonuçların, başka araştırmalarda veya farklı bağlamlarda nasıl uyarlanabileceğine odaklanır. Bu iki kavram, nitel araştırmalarda dış geçerlik anlayışını daha uygun bir şekilde ifade eder çünkü bu araştırmalar, bulguların genellenmesi yerine, benzer durumlar veya bağlamlar arasında anlamlı bağlantılar kurmayı amaçlar. Yani, nitel araştırmaların dış geçerliği, yalnızca genellenebilirlik üzerinden değil, elde edilen bilgilerin farklı bağlamlara transfer edilip edilemeyeceği ve başka araştırmalarla ne ölçüde kıyaslanabileceği üzerinden değerlendirilir.

Araştırma Bulguların Sunumu

İçerik analizinde "Bulguların Sunumu", elde edilen verilerin sistematik bir şekilde organize edilerek, araştırmanın amacına ve sorularına uygun bir biçimde açık ve anlaşılır şekilde sunulmasını içerir. Bu aşama, analiz edilen verilerin anlamlı kodlar, temalar ve kategoriler etrafında gruplandırılmasını sağlayarak, araştırma sonuçlarının güvenilir bir şekilde aktarılmasına imkân verir.

Araştırma bulgularının sunumu aşamasında, verilerin daha anlaşılır ve etkili bir şekilde iletilmesi amacıyla çeşitli görsel materyaller kullanılabilir. Bu görseller arasında şekiller, figürler, grafikler ve haritalar yer alabilir; bu tür görseller, verilerin görsel olarak temsil edilmesini sağlayarak (Kabakçı Yurdakul vd., 2016: 17), karmaşık bilgilerin daha kolay yorumlanmasını ve anlaşılmasını mümkün kılar. Ayrıca, metinlerin yer aldığı tablolar da, bulguların sistematik bir şekilde düzenlenmesini ve karşılaştırılmasını sağlar. Bu tür tablolar, verilerin organize edilmesine yardımcı olurken, aynı zamanda araştırmanın sayısal ya da nitel verilerle ilgili bulgularını net bir şekilde sunar. Sonuç olarak, görsel ve metinsel araçların birleşimi, araştırma bulgularının etkili bir biçimde iletilmesine ve daha geniş bir kitle tarafından anlaşılmasına olanak tanır.

Bilgisayar destekli analizlerde, kelime bulutu ve kelime ağacı gibi görsel temsiller oluşturulabilir. Bu tür görseller, metinlerin içerik analizinde sıklıkla kullanılan araçlardır ve özellikle metindeki anahtar kelimelerin veya temaların vurgulanmasına olanak tanır. Kelime bulutu, belirli bir metinde en fazla tekrar eden kelimeleri görsel olarak öne çıkararak, araştırmacının metnin ana odak noktalarını hızlıca belirlemesini sağlar. Kelime ağacı ise, kelimeler arasındaki ilişkileri ve hiyerarşiyi görselleştirerek, metindeki kavramlar ve temalar arasındaki bağlantıları daha açık bir şekilde ortaya koyar. Bu görseller, metin analizlerinin sonuçlarını daha erişilebilir ve anlaşılır hale getirir, böylece araştırmanın bulgularının etkili bir şekilde sunulmasına katkı sağlar.

İçerik Analizinin Güçlü ve Zayıf Yönleri

İçerik analizi, nitel araştırmalarda veri toplama ve analiz etme sürecinde yaygın olarak kullanılan güçlü bir yöntemdir; ancak, bu yöntemin hem avantajları hem de bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Bu başlık altında, içerik

analizinin güçlü ve zayıf yönleri ele alınarak, yöntemin araştırmalardaki etkisi ve sınırlamaları üzerinde durulacaktır.

Nitel Araştırmalar için İçerik Analizinin Avantajları

Nitel araştırmalarda içerik analizi, veri toplama ve analiz sürecinde düşük maliyetli bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Berg & Lune, 2019: 377). Bu, özellikle araştırmacıların sınırlı kaynaklarla çalıştığı durumlarda önemli bir avantaj sağlar. İçerik analizi, genellikle yazılı metinlerin, konuşmaların veya görsellerin sistematik bir şekilde incelenmesini gerektirdiğinden, yüksek teknolojik altyapılar veya pahalı ekipmanlar kullanmayı gerektirmez. Bu yönüyle, nitel araştırmalarda daha erişilebilir bir yöntem sunarak, daha geniş bir araştırma yelpazesinde uygulanabilir olmasına olanak tanır.

İçerik analizinin bir diğer önemli avantajı, düşük maliyetli bir yöntem olmasıdır (Berg & Lune, 2019: 378). Bu yöntem, büyük veri setlerinin analizini gerçekleştirmek için yüksek maliyetli ekipman veya kaynaklar gerektirmez. Genellikle mevcut metinler, dokümanlar veya medya materyalleri üzerinden yapılan analizler, araştırmacılara ekonomik bir çözüm sunar. İçerik analizi, uygun fiyatlı olmasının yanı sıra, esnekliği ve geniş bir veri yelpazesinde uygulanabilirliği ile de dikkat çeker. Bu özellikleri, özellikle sınırlı bütçelerle araştırma yapanlar için cazip kılar, bu da onu sosyal bilimler ve diğer alanlarda yaygın olarak tercih edilen bir yöntem haline getirir.

İçerik analizinde araştırmacının bizzat alanda zaman harcaması, araştırma kapsamındaki kişilerle görüşmesi ve gerektiğinde bu kişilerin deneyimlerini yaşaması (Yıldırım & Şimşek, 2005: 43), araştırmanın derinliğini artıran önemli bir avantajdır. Bu süreç, araştırmacının daha özgün ve detaylı verilere ulaşmasını olanak sağlar, çünkü doğrudan gözlem ve etkileşim yoluyla katılımcıların bakış açısına daha yakın bir anlayış geliştirilir. Ayrıca, araştırmacı bu deneyimleri yaşayarak, veri toplama sürecine daha fazla empatiyle yaklaşabilir, bu da sonuçların doğruluğunu ve geçerliliğini güçlenmesini sağlar. Bu tür bir doğrudan katılım, özellikle nitel araştırmalarda, araştırmacının hem veri toplama hem de analiz aşamalarında daha etkili ve kapsamlı bir yaklaşım sergilemesine olanak tanır.

Karşılaşılan Zorluklar ve Eleştirel Perspektifler

Nitel araştırmalarda, araştırmacının veri kaynaklarına yakın olması ve olayların doğal akışını etkileyebilme olasılığı, geleneksel araştırma anlayışıyla çelişen bir durumdur (Yıldırım & Şimşek, 2005: 43). Bu durum, araştırmanın tarafsızlık ve objektiflik ilkelerini zedeleyebilir, çünkü araştırmacının doğrudan etkileşimi, gözlemlenen olayların doğal seyrini değiştirebilir. Böylece, araştırmacının katılımı, veri toplama sürecinde gözlemlerinin etkilenmesine yol açabilir, bu da bulguların geçerliliğini ve güvenilirliğini sorgulanabilir hale getirebilir. Bu, özellikle bilimsel bir araştırmanın doğruluğu ve güvenilirliği açısından dezavantaj oluşturur.

İçerik analizinin en zayıf yönlerinden biri, belirli araştırma soruları ile doğrudan ilişkili olmayan, dikkat çekmeyen içeriklerin tespitinde yaşanabilecek güçlüklerdir (Berg & Lune, 2019: 378). Bu durum, araştırma kapsamında önemli olabilecek ancak başlangıçta fark edilmeyen verilerin gözden kaçmasına neden olabilir. İçerik analizi, belirli temalar veya kategoriler üzerine odaklanarak sistematik bir şekilde veri toplar, ancak bazen araştırma soruları dışında kalan ve başlangıçta dikkate alınmayan bilgiler, analiz sırasında ihmal edilebilir. Bu da, araştırma bulgularının eksik ya da dar bir perspektiften değerlendirilmesine yol açabilir. Bu zayıf nokta, araştırmacının dikkatini verilerin tüm yönlerine odaklamasını ve daha geniş bir analiz çerçevesi oluşturmasını gerektirir.

İçerik analizi, değişkenler arasındaki rastlantısal ilişkileri test etmede genellikle sınırlı bir yöntemdir (Berg & Lune, 2019: 378). Bu yöntem, nitel verileri analiz etmek için güçlü bir araç olmasına rağmen, özellikle sayısal veri ve istatistiksel analizlere dayanan rastlantısal ilişkileri ortaya koymakta etkili değildir. İçerik analizi daha çok temalar, kategoriler ve anlamların derinlemesine incelenmesine odaklanır, bu nedenle değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini ya da istatistiksel bağlantıları doğrudan test etmek için uygun değildir. Bu sınırlama, araştırmacıların içerik analizini genellikle nicel veri analiziyle desteklemeleri gerektiğini gösterir, böylece daha kapsamlı bir değerlendirme yapılabilir.

KAYNAKLAR

Berg, B.L. & Lune, H. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Çev: Ed: Asım Arı) (9.Baskıdan çeviri), Konya: Eğitim Yayınevi.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* (28. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Castellan, C. M. (2010). Quantitative and Qualitative Research: A View for Clarity. *International Journal of Education, 2*(2), 1.

Creswell, J.W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem araştırmaları*. (Çev. Ed: Selçuk Beşir Demir). (3. Baskı). Ankara: Eğiten Kitap

Creswell, J.W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev. Ed: Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir). (6. Baskı). Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.

Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim, 39*(174). 33-38.

Kabakçı Yurdakul, I., Çolak, C., & Dulkadir Yaman, N. (2016). *Nitel veri analizinde adım adım NVivo kullanımı.* (1. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştirma yöntemleri. *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi, 1*(1), 62-80.

Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis An Introduction to Its Methodology.* (2. Baskı). USA: Sage Publications.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis an expanded source book.* (2. Baskı). California: Sage Publications.

Saldana, J. (2022). Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı. (Çev. Ed: Aysel Tüfekçi ve Süleyman Nihat Şad) (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Tutar, H. (2023). Nitel Araştırma Deseni Belirleme Ölçütleri ve Gerekçelendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25*(1), 334-355.

Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

KIRSAL KESİMLERDE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN EKONOMİK KALKINMAYA ETKİLERİ

Esra GÜRBÜZ

- Kurum Bilgisi: Trakya Üniversitesi, İpsala Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü Edirne/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-7334-0343
- Mail: esragurbuz@trakya.edu.tr

Giriş

Kadın girişimciliği, kırsal ekonomik kalkınmada etkili bir bileşen niteliğindedir. Türkiye gibi tarıma dayalı ekonomilere sahip ülkelerde, kadınların girişimcilik faaliyetlerine katılımı, ekonomik kalkınmayı desteklerken, toplumsal yapıyı da olumlu yönde etkilemektedir. Kadın girişimciler, yerel ekonomik faaliyetleri çeşitlendirerek istihdam olanaklarını artırmakta ve ailelerinin gelir düzeylerini yükselterek yerel ekonomik dinamizme katkı sağlamaktadır.

Mikro-kredi ve benzeri finansal destekler, kadın girişimcilerin ekonomik hayata katılımlarını artırarak itici bir güç oluşturmaktadır. Söz konusu teşvik programları, kadınların girişimcilik becerilerini geliştirmelerine, yenilikçi projeler üretmelerine, kendi işlerini kurmalarına ve böylelikle sürdürülebilir iş modelleri ortaya koymalarına yardımcı olmaktadır. Örneğin; tarımsal üretim, el zanaatları, turizm, gıda işleme vb. sahalarda kadınların girişimcilik faaliyetleri sadece ekonomik refahı artırmakla kalmayıp, aynı zamanda kadınların toplumsal statülerini güçlendirerek, cinsiyet eşitliğine de katkıda bulunmaktadır. Kadınların toplumdaki rolü güçlendikçe, kırsal alanların hem sosyal yapısı ve hem de hayat standardı iyileşmektedir. Bu anlamda organik tarım uğraşıları ve yerel ürünlerin işlenip pazarlanmasına yönelik girişimler, hem çevresel sürdürülebilirliği artırmakta ve hem de kadınlara ekonomik özgürlük kazandırmaktadır.

O halde kırsal alanlar, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, toplumsal değişim ve dönüşümün sağlanması yönüyle geniş bir potansiyele sahip olup kadın girişimcilerin kırsal ekonomik kalkınmadaki etkisi, çok yönlülük arz etmektedir. Kadın girişimciliğinin desteklenmesinin olumlu sonuçları yalnız ekonomik büyüme sınırlarında hissedilmeyip, sosyal, kültürel ve ekolojik alanındaki yeri itibariyle de kırsal kalkınmanın sağlanmasına yönelik kritik bir önem taşımaktadır.

Girişimcilik Kavramı

Girişimcilik kavramı emeğin, sermayenin ve doğal kaynakların üretim yapmak üzere organize edilmesidir (Ertek, 2010: 389). Risk dahilinde üretim faktörlerini belli mal ve hizmetleri üretmek için bir araya getiren kişi olarak

tanımlanan girişimci bu faaliyetlerle ekonomik büyüme ve kalkınmaya da katkıda bulunmaktadır (Altınışık, Külen 2020: 288).

(Yalçıntaş 2010: 95), girişimcilerin üretim faktörlerini yeni bir formda birleştirerek atıl üretim faktörlerini hayata geçirdiğini vurgulamaktadır. Bu yenilikçi bakış açısı girişimcilerde sadece ekonomik değil beraberinde sosyal değişim yaratma yeteneklerini de artırmaktadır. Girişimcilik araştırmalarının Türkiye'deki odak noktası ise bireylerin girişimcilik niyetlerinin ve özelliklerinin geliştirilmesine yönelik stratejileri içermektedir (Eser ve Yıldız, 2015: 93).

Girişimcilik, hem bireysel, hem de çevresel ve ekonomik faktörlerin etkisiyle değişim ve gelişim anlamında her an dinamik bir perspektif sergilemektedir. Bu süreçte, girişimcilik bireysel ve toplumsal manada ciddi fırsatlar sunmakta olup girişimciliğin yalnız ekonomik bir faaliyet olmadığı ve toplumsal bir gelişim aracı olarak da görülmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Küçükaltan, 2009: 22-23).

Girişimciliği etkileyen unsurlar içerisinde bireysel davranış özellikleri, çevresel faktörler ve kültürel dinamikler yer almaktadır. Örneğin, girişimcilik eğiliminde kişilik özelliklerinin etkisi, bireylerin risk alma, yenilikçilik, başarı odaklılık ve rol modelleri gibi özellikleriyle ilintili olarak farklılık arzetmektedir (Bozkurt, 2007: 95-96).

Kadın Girişimciliğinin Kavramsal Çerçevesi ve Kadın Girişimcilerin Önüne Çıkan Zorluklar

Kadın girişimciliği ile ilgili ise birçok tanım yapılmakla beraber (Ecevit, 1993: 19-20)'in geniş perspektiften yaptığı tanımlama aşağıdaki gibidir:

- Ev harici bir mekânda, kendi adına tesis ederek sahibi olduğu bir işyerinde yalnız veyahut beraberinde istihdam ettiği kişilerle beraber çalışan ve/veya işyeri sahibi olma unvanı ile ortaklık ilişkisi kuran kişidir.
- Bir mal veya hizmetin üretimiyle ilgili faaliyetlerin yürütülmesi, servisi, dağıtımı, pazarlaması ve satışını yapan/yaptıran kişidir.
- İşle ilgili iletişime geçilmesiyle; ilgili kişi örgüt, kurum veya kuruluşlar ile kendi adına iletişim kuran kişidir.

- İşle ilgili sürecin organize edilmesi, ürün ve hizmet üretimine dair planlamanın yapılması, iş yerinin işletilmesine, kapatılmasına veya geliştirilmesine yönelik karar verici olan.
- İş yerinden elde ettiği karı söz sahibi olarak kullanma ve yatırım yapma yetkisi olan kadındır.

Kadın girişimciler bu süreçte birtakım sorun ve engelle karşı karşıya kalmakta olup kırsal kadın girişimciliği, gelişmekte olan ülkeler için toplumsal kalkınmaya ve ekonomik büyümeye dair kritik bir araçtır. Hindistan'da kadın girişimcilerin karşılaştığı zorluklar, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda dikkat çekici bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Dana, Chhabra ve Agarwal (2024: 6), Hindistan'daki kadın girişimcilerin son yirmi yıldaki gelişim süreçlerini analiz ederek, özellikle kırsal bölgelerdeki kadınların girişimcilik faaliyetlerine yönelmelerindeki motivasyon kaynaklarını ve karşılaştıkları engelleri vurgulamaktadır.

Kadın girişimciliği, kırsal topluluklarda kadınların ekonomik bağımsızlık kazanmalarına katkıda bulunurken aynı zamanda toplumsal dönüşüm süreçlerini de hızlandırmaktadır. Ancak Hindistan örneğine dönersek kadın girişimciler, genellikle sermaye yetersizliği, eğitim eksikliği ve sosyal normların sınırlamaları gibi çeşitli engellerle karşılaşmaktadır Bu bağlamda mikro finans kurumları ve öz yardım grupları, kırsal kadınların girişimcilik faaliyetlerini destekleme noktasında kritik bir role sahip olup böyle organizasyonlar, özellikle finansmana erişimi kolaylaştırarak kadınların ekonomik güçlenmesine katkıda bulunmaktadır (Dana vd., 2024: 13-15).

Kadın girişimcilerin uluslararasılaşma fırsatlarını değerlendirebilme kapasiteleri, birtakım içsel ve dışsal faktöre bağlıdır. Hussain (2022: 155), de özellikle kırsal kadın girişimciler için eğitim eksikliğinin, finansal kaynaklara erişim kısıtlamalarının ve uluslararası pazarlama alanında bilgi birikiminin sınırlı olmasının temel engeller arasında yer aldığını ifade etmektedir.

Trivedi ve Petkova ise kadınların girişimcilik yolculuklarının önemi sadece ekonomik olmayıp, ayrıca toplumsal ve bireysel özgürleşme açısından da önem taşıdığını vurgulamaktadır. Özellikle kırsal kadınlar, girişimcilik yoluyla yalnızca yoksulluktan kurtulmakla kalmamakta, toplumsal cinsiyet normlarıyla mücadele fırsatı da bulmaktadır. Ancak bu süreçte karşılaşılan eğitim, finansman ve toplumsal destek eksikliği, kırsal kadınların girişimcilik potansiyellerini sınırlayabilmektedir (Trivedi ve Petkova, 2022: 361-368).

(Soysal, 2010: 98-106) kadın girişimcilerin önüne çıkan bu engelleri topluca; cinsiyet ile örgütsel ve çevre şartlarından kaynaklı engeller olarak iki ana başlıkta incelemiştir:

Cinsiyet Kaynaklı Engeller:

- Sermaye yetersizliği,
- Toplumsal geleneklerden kaynaklanan inanç ve baskı unsurları,
- Cinsiyete temelli rol ayrımcılığı,
- Cam tavan algısı,
- Cinsel ve duygusal taciz,
- Sosyal pozisyonlar ve iletişim yetersizliği,
- Yasalardan koyduğu engeller,
- Basmakalıp düşünce ve yargılar (güven problemi, tecrübesizlik ve başarısız olma korkusu),
- Rol çatışmaları,
- Eğitim düzeyinde yetersizlik,
- Zaman darlığı,
- Sosyal problemler,
- Sağlık sorunları ve psikolojik problemler,
- Girişimcilikte rol model ihtiyacı.

Örgütsel ve Çevre Kaynaklı Engeller:

- Örgüt iklimi ve örgütsel kültür,
- Liderlik anlayışı,
- Bütüncül bakış açısının oluşturulamaması ve örgütlenme problemi,
- Kurumsal çeşitlilikle ve koordinasyonla ilgili güçlükler,
- Politika geliştirme ve uygulamaya ilişkin engeller.

Ekonomik Kalkınma Kavramı ve Kırsal Girişimciliğin Ekonomik Kalkınmaya Etkileri

Büyüme ve kalkınma birbirini tamamlayıcı ve birbiri üzerinde etki yaratan kavramlar olup (Gürler vd., 2013: 168), çoğunlukla birbirine karıştırılsa da her iki kavramda uzun vadede bir bölgede üretim, istihdam ve milli gelir artışı ile doğrudan ilişkilidir. Bir ülkede veya bir bölgede üretim, yani milli gelirdeki yükseliş ekonomik büyüme şeklinde ifade edilmektedir. Bir ülkenin veyahut

bir bölgenin kişi başına düşen milli gelir artışının yanısıra eğer o bölgenin iktisadi ve sosyo-kültürel yapısında da değişme yaşanıyor ise ekonomik kalkınmadan söz edilebilmektedir (Dinler, 2020: 38). Ekonomik büyümeden daha geniş bir mana taşıyan ekonomik kalkınma kavramı (Unay, 2001: 379), ekonomik seviyenin artışı ile beraber sosyal, sağlık ve siyasi açıdan hayat standardının yükselmesi anlamına da gelmektedir (Çelik, 2011: 259).

Prof. Bauer ve Yamey girişimcilik kültürü ve yeni fırsatların değerlendirmesi noktasında girişimcilerin duyarlı bakış açısının ekonomik kalkınmada belirleyicilik bakımından ciddi bir faktör olduğunun altını çizmektedir. A. Lewis ise bu durumu 'Az gelişmiş ülkelerde kalkınma sürecinde ortaya çıkan ciddi engeller; emek, sermaye olmayıp girişimci sayısındaki yetersizliktir' yaklaşımıyla ortaya koymaktadır. Karma ekonomik sistemlerde de elverişli yatırım ortamları tesis edilerek girişimciliğin özendirilmesine çalışılmakta olup gelişiminin de paydaş gelişimine bağlı olduğu ifade edilmektedir (Berber, 2017: 49).

(Saxena, 2012: 26) kırsal girişimciliğin ekonomik kalkınmaya olan faydalarını aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

- **İstihdama olanak sağlaması:** Kırsal girişimcilik vasıtasıyla kırsal alanlara kurulan endüstri tesisleri yeni istihdam olanakları ve gelir imkânları yaratılması açısından hayli önemlidir.
- **Kırsal alandan kente doğru olan göçte bir kontrol mekanizması sağlaması:** Kırsal alanlara yapılan yatırımlar (altyapı, yol, köprü, eğitim vb.) kırsal alanları daha cazip hale getirerek ve böylelikle gelir dağılımı eşitsizliğini dengelemeye çalışarak kırdan kente olan göçü yavaşlatacaktır.
- **Dengeli bölgesel büyümeye katkı sağlaması:** Sanayi tesislerinin kırsal ve kentsel alana optimal dağılımını sağlayarak dengeli bölgesel büyümeye katkı sağlamaktadır.
- **Sanatsal faaliyetlerin korunup, zenginleştirilmesi:** Kırsal alanda doğan ve geliştirilen el sanatlarının korunması ve aktif edilmesine yönelik faaliyetlerin artırılması ve desteklenmesi kırsal kalkınmaya pozitif etkide bulunacaktır.
- **Kırsal alanda yaşayan gençliğe dinamizm sağlaması:** Kırsal alanda yaşayan gençlerin girişimcilik kültürünü benimsemelerinde ve farklı

fikirler vererek kariyer alanı olarak tercih etmelerinde rol oynayarak dinamizmi tetiklemesi, kalkınmaya da olumlu etki sağlayacaktır.

- **Hayat standardının yükseltilmesi:** Kırsal alanlarda yaşayan nüfusun eğitim olanaklarının artırılması vasıtasıyla okur-yazar oranının da artması yaşam şartlarını yükseltmektedir.
- **Sosyal problemlerin en aza indirgenmesi**: Kırsal girişimcilik sayesinde; kırsal kesimde yaşanan çevresel sorunlar, gecekondulaşma oranının artması, konut sıkıntısı gibi problemler daha az hissedilmektedir.

Kırsal Kadın Girişimciliği ve Ekonomik Kalkınmaya Katkıları

Kırsal kadın girişimciliği, bilhassa gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma için önemli bir yer tutmaktadır. Girişimci kadınlar, yerel ekonomilere doğrudan katkıda bulunmanın ötesinde, sosyal kalkınma ve toplumsal eşitsizliğin azaltılması yönüyle de önemli bir fırsat niteliğindedir.

Kırsal kadın girişimciliğinin yükselen pazar ekonomilerinde; toplumsal ve ekonomik dönüşümün gerçekleştirilmesindeki rolü büyüktür. Hussain (2022: 152), kırsal bölgelerdeki kadın girişimcilerin yalnızca yerel pazarlara değil, uluslararası piyasalara da ulaşım sağlama potansiyeline sahip olduklarını vurgulamaktadır. Bu durum, küreselleşen ekonomilerde kadınların ekonomik güçlenmesini desteklerken aynı zamanda topluluklarının kalkınmasına da katkı sunmaktadır.

Kırsal kadınların girişimcilik yolculuklarında uluslararasılaşmayı başarmaları için girişimcilik niyetlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Hussain (2022: 162), bu niyetin kadınların yenilikçi iş modelleri geliştirme ve risk alma kapasiteleriyle yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Özellikle yükselen pazarlar bağlamında, kadın girişimcilerin uluslararasılaşma süreçlerini kolaylaştırmak adına, devletlerin teşvik politikaları ve iş ağlarının genişletilmesi kritik bir öneme sahiptir.

- **İstihdam Yaratma ve Toplumsal Kalkınma**

Kadın girişimcilerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi, büyüme fırsatları sunma potansiyeli ile yarattıkları artı değerle bağlantılıdır. Sayın ve Ergin (2018: 28), kadın girişimcilerin iş gücüne katılımının, ekonomik kalkınmaya dair önemli bir katma değer yarattığını belirtmektedir. Bu durum, istihdam

artışı ve yenilikçi iş modellerinin gelişimine de katkıda bulunmaktadır (Sayın, Ergin, 2018: 22-23).

Kırsal kadın girişimciliği ekonomik bağımsızlık sağlama avantajı dışında aynı zamanda başkalarına da iş fırsatı sunmaktadır. Kadınların kurduğu işletmeler, yerel topluluklarda istihdam yaratmakta, özellikle kadın iş gücünün katılımını artırmaktadır. Hussain (2022: 156-157), kırsal kadın girişimciliğinin sosyal etkilerine de dikkat çekmekte ve bu girişimlerin toplumsal kalkınma açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Kadınlar, girişimcilik yoluyla hem kendilerine ve hem de çevrelerindeki diğer kadın ve erkeklere de istihdam fırsatları sunmaktadır.

Uzun ve arkadaşları (2022: 181), Marmaris örneğinde arı turizminin kırsal kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyerek, bu tür turizm faaliyetlerinin yerel ekonomilere katkı sağladığını ve kırsal alanlarda istihdamı artırdığını ortaya koymaktadır. Arı turizmi, ayrıca çevresel sürdürülebilirliği teşvik ederek, kırsal toplulukların sosyal ve ekonomik kalkınmalarına önemli bir destek sunmaktadır.

- **Ekonomik Bağımsızlık (Gelir Artırma) ve Yerel Ekonomiye Katkı**

Marangoz, Hız ve Aydın (2016: 26), kırsal kadın girişimciliğinin, ailelerin gelir düzeylerini artırarak, yerel ekonomilerin güçlenmesine ve kalkınma süreçlerinin hızlanmasına yardımcı olduğunu belirtmektedir. Kadınların girişimcilik faaliyetlerine katılımı, işsizliği azaltma ve özellikle kırsal bölgelerdeki ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi bağlamında oldukça teşvik edicidir.

Kırsal alanda kadın girişimciliği, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında ciddi bir paya sahiptir. Soysal (2013: 163), kırsal kadın girişimciliğinin doğurduğu ekonomik ve sosyal değişimleri inceleyerek, sözkonusu girişimlerin yerel toplulukların kalkınmasına katkıda bulunduğunu belirtmektedir.(Aylan vd., 2019: 1283)'nin yaptıkları çalışmada ortaya konulan Lavanta Kokulu Köy örneğinde olduğu gibi, kadın girişimcilerin yerel ürünler aracılığıyla yarattığı ekonomik fırsatlar, kırsal yoksulluğun giderilmesine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Ayrıca Karaturhan ve arkadaşları (2017: 85), İzmir ilinde kırsal kadın girişimciliğini etkileyen faktörleri inceleyerek, bu girişimlerin yerel

ekonomilerde istihdam yaratma, gelir artışı sağlanması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi açısından kritik rol oynadığını vurgulamaktadır. Kadın girişimcilerin ekonomik faaliyetlere katılımı, ailelerin ve toplulukların refah düzeyini artırmakta ve dolayısıyla da ekonomik kalkınmayı teşvik etmektedir.

Kadınların kırsal bölgelerde girişimci olarak faaliyet göstermeleri, öncelikle ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlar. Girişimcilik, kadınların aile ekonomisine katkı sunmalarına ve yerel pazarlarda rekabetçi bir rol oynamalarına olanak tanımaktadır (Sharma ve Gaur, 2020: 1308).

- **Yoksullukla Mücadele ve Toplumsal Eşitsizlik**

Kırsal kadınların girişimcilik faaliyetleri, yoksullukla mücadele edilmesinde bir araç niteliğindedir. Kadın girişimciler, ailelerini ekonomik olarak desteklerken aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri azaltma noktasında da ciddi rol oynamaktadır. Literatürde, kadınların ekonomik bağımsızlık kazanması ile birlikte toplumsal normların değiştiği, kadınların karar alma sürecindeki etkinliklerinin iyice arttığı ifade edilmektedir (Dana vd., 2024: 9). Bu durum, özellikle kırsal bölgelerde kadınların güçlenmesine ve toplum içindeki rollerinin yeniden şekillenmesine yol açmaktadır.

Trivedi ve Petkova (2022: 360), kırsal kadın girişimciliğinin yoksulluktan kurtulma ve toplumsal özgürleşme sürecindeki rolüne dikkat çekerek, girişimciliğin kadınların toplumsal mücadelesinde cinsiyet eşitliğinin tesisi noktasında bir araç niteliğinde olabileceğini ifade etmektedir.

- **Eğitim Sağlama ve Beceri Gelişimi**

Kadın girişimciliği, kırsal alanlarda eğitim ve beceri geliştirme fırsatlarını artırmakta önemli bir etkendir. Kadınlar girişimcilik faaliyetlerine katıldıkça, eğitim ve beceri kazandıran programlara da dahil olarak genel manada toplumun eğitim düzeyinin artmasına yardımcı olmaktadır (Trivedi ve Petkova, 2022: 370). Kırsal kadın girişimcileri, işlerini kurarken ve büyütürken çeşitli beceriler öğrenmekte ve bu beceriler sadece kendi girişimleri için değil, aynı zamanda çevrelerindeki topluluklar için de fayda sağlamaktadır.

- **Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevresel Katkılar**

Kadın girişimciler, çevreye duyarlı ve sürdürülebilir iş modelleri geliştirme konusunda ciddi bir potansiyele sahibidir. Bilhassa kırsal bölgelerde kadınlar, doğal kaynakları sürdürülebilir kullanarak, çevre dostu işletmeler kurmaktadır. Bu tür girişimler, ekonomik kalkınma desteği ile beraber çevresel sürdürülebilirliği de teşvik etmektedir. Hussain (2022: 160), kırsal kadın girişimcilerinin çevresel sorumluluk taşıyan projelere imza atarak, kalkınmayı ekonomik ve ekolojik açıdan dengede tutmaya çalıştığını belirtmektedir.

Sonuç

Kadın girişimcilerin kırsal ekonomik kalkınma içerisinde ifa ettiği rol; ekonomik, sosyal ve kültürel dinamikleri dönüştüren önemli bir toplumsal faktördür. Kadın girişimcilerin yerel ekonomilere sunduğu en büyük faydalardan biri, istihdam yaratma kapasitesidir. Kırsal bölgelerde kadınlar, tarım, hayvancılık, el sanatları ve gıda işleme gibi alanlarda yeni iş fırsatları yaratmakta olup bu durum yerel halka yönelik istihdam olanaklarını artırmaktadır. Kırsal alanlar, çoğu zaman geleneksel iş yapma biçimleri ve sınırlı kaynaklar ile karakterize edilirken, kadınların girişimcilik faaliyetleri bu sınırı aşabilmek için bir alternatif niteliğindedir. Bu girişimler, ailelerin gelir düzeylerini yükseltirken, toplumsal refahın yükselmesine de katkıda bulunmaktadır. Kadınların bu alanlarda başarılı olmaları, kırsal toplulukların ekonomik çeşitliliğini sağlamanın yanı sıra, gençlerin ve diğer kadınların da girişimcilik potansiyellerini keşfetmelerine ilham vermektedir.

Kadınların iş gücüne intikali, toplumsal cinsiyet eşitliği ve cinsiyet rolleri gibi temaların tekrar belirlenmesine katkıda bulunmaktadır. Kadınların ekonomik yönden bağımsızlık elde etmeleri, aile karar verme mekanizmasında daha etkin olmalarını ve toplumsal normların değişmesini desteklemektedir. Bu kazanım kırsal topluluklarda kadınların görünürlüğünü artırarak, toplumsal yapının daha dengeli hale gelmesine zemin hazırlamaktadır.

Fakat bütün bu sonuçlara rağmen kadın girişimci bu süreçte pek çok yetersizlik ve engelle de karşılaşmaktadır. Bakay ve arkadaşları (2020: 300-301), Manisa-Demirci örneğinde gerçekleştirdikleri nitel araştırmada, girişimci kadınların cinsiyet, finansman, eğitim, sosyal destek, bürokrasi, pazar, müşteri ilişkileri vb. alanlarda önemli sorunlarla karşılaştıklarını ortaya

koymaktadır. Bu zorluklar, kadın girişimcilerin ekonomik potansiyellerini sınırlayarak, kırsal kalkınmaya da olumsuz etki edebilmektedir.

Marangoz, Hız ve Aydın (2016: 31-32), kırsal alanlarda kadınların girişimcilik eğilimlerinin, aile refahını artırmanın yanı sıra yerel ekonomik kalkınma hedefiyle şekillendiğini vurgulamaktadır. Ancak kırsal kadınlar, girişimcilik potansiyellerini hayata geçirirken çeşitli yapısal ve toplumsal engeller karşılarına çıkmaktadır. Araştırmaya göre, girişimcilik süreçlerinde finansmana erişim, bilgi eksikliği ve toplumsal cinsiyet rolleri, eksik destek, yetersiz teşvik ve krediler, önyargılı bakış açısı, deneyimsizlik vb. faktörlerin kadınların girişimcilik kapasitesini sınırlandırdığı ifade edilmektedir.

Kırsal kadın girişimciliği, yalnızca bireysel ekonomik güçlenmeyi değil, toplumsal kalkınmayı da destekleyen bir araç olarak değerlendirilmektedir. Marangoz, Hız ve Aydın (2016: 40), kırsal kadınların girişimcilik faaliyetlerini sürdürebilmeleri için toplumsal ve ekonomik engellerin azaltılması ve destekleyici mekanizmaların yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu adımlar, kırsal alanlardaki kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarını ve yerel kalkınmaya daha etkin bir şekilde katkıda bulunmalarını sağlayacaktır.

Bununla birlikte Sharma ve Gaur (2020: 1315-1316), bu engellerin başında eğitim eksikliği, finansmana erişimdeki zorluklar ve toplumsal normların dayattığı sınırlamaların geldiğini vurgulamaktadır. Özellikle kırsal alanlarda kadınların bilgiye ve teknolojiye erişim imkânlarının sınırlı olması, girişimcilik faaliyetlerini sürdürebilmelerini zorlaştırmaktadır. Kırsal kadın girişimciliğinin desteklenmesine yönelik yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte hareket etmesi gerekliliğini önermektedir. Bu bağlamda, eğitim ve beceri geliştirme programlarının yaygınlaştırılması, kadınların finansmana erişiminin kolaylaştırılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini tesis edici politikaların uygulanması önem teşkil etmektedir.

Mikro finansman kuruluşları, dijitalleşme ve e-ticaret platformlarının gelişimi, kırsal kadın girişimciler için önemli fırsatlar sunmaktadır. Mikro-kredi ve diğer finansal destek programları, kadınların kendi işlerini kurmaları ve sürdürmeleri için gerekli kaynakları temin etmelerine yardımcı olmakta, bu da kırsal kalkınmayı hızlandırmaktadır. Bu finansal araçlar, kadınlara yalnızca başlangıç sermayesi temin etmekle kalmayıp, beraberinde işlerini büyütmelerine ve sürdürülebilir projeler geliştirmelerine olanak tanımaktadır.

Bu tür destekler, kadınların ekonomik bağımsızlık kazanmalarının yanı sıra, toplumsal normların ve cinsiyet rollerinin değişmesine de katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, kadın girişimcilerin kırsal ekonomik kalkınmadaki etkisi çok yönlüdür; kadın girişimciliğinin desteklenmesi,

- İstihdam yaratmaya,
- Ekonomik büyümeye,
- Sosyal adaletin tesisine,
- Toplumsal cinsiyet eşitliliğinin sağlanmasına,
- Çevresel sürdürülebilirliğin inşasına,
- Kültürel zenginliğin korunmasına,
- İnovasyonun artmasına,
- Ekonomik rekabetin güçlenmesi,
- Finansal engellerin azaltılması,
- Eğitim fırsatlarının artması,
- Yaşam kalitesinin artırılması vb.,

yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, kırsal alanlarda kadın girişimciliğini desteklemek, sadece ekonomik bir strateji değil, güçlü, adil ve sürdürülebilir bir kırsal toplum inşasına yönelik ciddi bir adım ve bununla birlikte toplumsal bir gereklilik olarak görülmelidir. Gelecek, kadınların girişimcilik potansiyellerinin tam olarak gerçekleştirilmesiyle şekillenecek ve böylece adil toplum anlayışına ve daha sürdürülebilir politikaların yerleşmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Altınışık, İ., Külen, C. (2020). Girişimcilik Kültürü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Bir Değerlendirme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 22*(39), 277-290.

Aylan, F. K., Sarı, H.Şalvarcı, S. (2019). Kırsal Yoksulluğun Giderilmesinde Kadın Girişimciliğin Rolü: Lavanta Kokulu Köy Örneği (The Role of Woman Entrepreneurship in Reduction of Rural Poverty: A Case Levander Smelling Village). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 7*(2), 1271-1289.

Bakay, M. E., Müftüoğlu, M., Nalbantoğlu, A., Çoçan, E. (2020). Kırsal Kesimlerdeki Kadın Girişimciliği Ve Girişimci Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Nitel Bir Araştırma: Manisa-Demirci Örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 15*, 295-306.

Bedük, Y. D. D. A. (2005). Türkiye'de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(12), 106-117.

Berber, M.,(2017). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Celepler Basım Yayın Dağıtım, 6. Baskı, Trabzon.

Bozkurt, Ö. (2007). Girişimcilik Eğiliminde Kişilik Özelliklerinin Önemi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 1*(2), 93-111.

Çelik, K., (2011). Makro İktisada Giriş. 3. Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon.

Dana, L. P., Chhabra, M.,Agarwal, M. (2024). A Two-Decade History Of Women's Entrepreneurship Research Trajectories İn Developing Economies Context: Perspectives From India. *Journal Of Management History, 30*(1), 6-28.

Dinler, Z., (2020). Bölgesel İktisat. Ekin Basın Yayın Dağıtım, 11 Basım, Bursa.

Ecevit, Yıldız., (1993), "Kadın Girişimciliğinin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi", Kadın Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli, Ankara, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Eğitim Serisi, Yayın No:74, Ankara.

Ertek, T., (2010). Makroekonomiye Giriş, Beta Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.

Eser, G., Yıldız, M. (2015). Türkiye'de Girişimcilik Araştırmalarının Odağı Nedir? *Öneri Dergisi*, 13(2), 95-110.

Gürler, A., Şimşek E., Onurlubaş, E.,(2013).Makroekonomi, 1. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.

Hussain, S. (2022). Women Entrepreneurs İn Emerging Markets: Entrepreneurial İntention For İnternationalisation Opportunities. In *International Entrepreneurship İn Emerging Markets* . 151-170. Routledge.

Karaturhan, B., Ünsal, G., Issabek, B., Güler, D. (2017). İzmir İlinde Kırsal Kadın Girişimciliği ve Bunu Etkileyen Faktörler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 85-91.

Küçükaltan, D. (2009). Genel Bir Yaklaşımla Girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı 1, 21-28.

Marangoz, M., Hız, G., Aydın, A. E. (2016). Kırsal Alandaki Kadınların Girişimcilik Eğilimi Üzerine Bir Araştırma. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, *3*(5), 24-44.

Özdoğan, E., Kesgin, M. T. (2021). Kırsal Ekonomik Kalkınma İçin Kadının Güçlendirilmesi: Bolu SS Demirciler Gelincik Kadın Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örneği. *Zeugma Sağlık Araştırmaları Dergisi*, *3*(2-3), 81-87.

Saxena, S. (2012). Problems Faced By Rural Entrepreneurs And Remedies To Solve İt. *Journal Of Business And Management*, *3*(1), 23-29.

Sayın, H. C., Ergin, B. Z. (2018). Ekonomik Kalkınma ve Büyüme İçin Bir Fırsat Olarak Kadın Girişimciler. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, *1*(1), 15-29.

Sharma, V., Gaur, M. (2020). Women Entrepreneurs in India: A study of opportunities and challenges. *Journal of Xi'an University of Architecture & Technology*, *12*(7), 1307-1317.

Soysal, A. (2010). Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *65*(01), 83-114.

Soysal, A. (2013). Kırsal Alanda Kadın Girişimciliği: Türkiye İçin Durum Değerlendirmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *8*(1), 163-190.

Trivedi, S. K., Petkova, A. P. (2022). Women Entrepreneur Journeys From Poverty To Emancipation. *Journal Of Management Inquiry*, *31*(4), 358-385.

Unay, C., (2001). Makro Ekonomi. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Yayın No:137, Bursa.

Uzun, B., Dalgın, T., Çeken, H., Özer, Ç. (2022). Arı Turizminin Kırsal Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Marmaris Örneği. *Asya Studies*, *6*(22), 179-192.

Yalçıntaş, M. (2010). Çağımızda Girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 95-98.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONAL CYBERSECURITY MEASURES OF HEALTHCARE WORKERS AND THE GENERAL USABILITY LEVELS OF E-COMMERCE SITES

Mustafa KESKİNKILIÇ

- Kurum Bilgisi: Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-3394-5575
- Mail: muskes@atauni.edu.tr

Burak BAHAR

- Kurum Bilgisi: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Erzurum/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-9427-0284
- Mail: burak.bahar@giresun.edu.tr

Introduction

E-commerce, growing alongside the internet's popularity, enables businesses to offer their services electronically. This allows users to benefit from these services regardless of their location (Sanayei & Rajabion, 2008; Kim et al., 2015). The distinctiveness of the internet and its technologies lies in their greater inclusivity and impact compared to "previous" technologies like radio and television (Laudon & Laudon, 2006: 374). E-commerce encompasses the entire process from the electronic sale of business products to the user's access to the product (Marangoz et al., 2012: 54). It is also known as an internet-based business model (Hong, 2012: 3548). It involves electronic transactions of goods, services, and information. The primary aim of its emergence is to ensure that commercial processes are carried out quickly, efficiently, and securely. E-commerce can be defined from four different perspectives: Communication, Business, Service, and Online Transactions. Based on definitions in the literature, e-commerce can generally be defined as any goods or services conducted between user-business, business-business, government-user, or user-user, with payments made through electronic systems (Laudon & Laudon, 2006: 381; Özen & Başar, 2014: 3-5). It includes electronic purchasing and marketing transactions conducted using typical internet browsers (Hassan et al., 2020). Since its emergence in the 1970s, it has become a sector anticipated to be popular and successful (Menachem et al., 2018). The successes created by rare examples followed at the time have made e-commerce a vital component that other businesses must consider to withstand increasing competition (İlbahar & Çebi, 2017). It features selling products, providing services, data transfer, and payment processing over the internet (Wang, 2011). Some of the fundamental components used during e-commerce activities include television, internet, telephone, electronic payment and money transfer systems, and computers (Özmen, 2018: 75). The growth of e-commerce is directly related to the transformation of businesses, the development of technological infrastructures, and the emergence of new business models (Laudon & Laudon, 2006: 375). The first rule of e-commerce is ensuring that potential customers can only interact with products available on the platform. To convert these users into customers, the concept of usability must be thoroughly evaluated. Today, only well-configured e-commerce sites correctly handle the interaction between potential customers and products. Along with usability, the concepts of security and privacy equally come to the forefront. Usability is directly proportional to trust. Successful businesses give the correct first impression, ensuring that effective security exists for users

and customers on the e-commerce site. Businesses that show deficiencies in these areas not only lose their users but also create disinterest among existing customers. The effective security of e-commerce sites can be ensured by considering not only potential customers or users but also the business itself (Patro et al., 2016; Bt Mohd & Zaaba, 2019: 1200-1201).

In this context, our research aims to evaluate the relationship between the personal cybersecurity measures of healthcare workers and the usability levels of e-commerce sites. The study, conducted through repeated reliability and validity analyses using two scales, utilized the "E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey" prepared by Özmen et al. (2018), consisting of 37 statements, and the "Personal Cybersecurity Assurance Scale" prepared by Erol et al. (2015), consisting of 25 statements. While a strong and positive relationship was found between personal cybersecurity measures and the overall usability of e-commerce sites, only the sub-dimension of Personal Privacy Protection from the Personal Cybersecurity Assurance Scale was found to have a significant impact on the overall usability evaluations of e-commerce sites. The T and ANOVA test results indicated significant differences across all sub-dimensions of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey concerning the unit variable, and across all sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale concerning the age variable.

E-Commerce and Cybersecurity

E-commerce facilitates the sale of both physical and virtual products, including books, software, clothing, electronics, and gift cards. The primary challenges it faces are insecurity and oversaturation (Bryant et al., 2017). Today, many services that were once offered physically by banks, companies, and even governments are now provided through websites. While information and communication technologies offer many conveniences, they have also introduced new cybersecurity threats, such as Advanced Persistent Threats targeting personal data and security breaches. Equally important to operational exercises for protecting personal data and addressing security vulnerabilities is the proper education of individuals on personal cybersecurity measures (Kim et al., 2015). Particularly, the concepts of trust and security emerge as prerequisites that e-commerce must fulfill. Without establishing these concepts, potential users will be reluctant to share sensitive information, such as credit card details, online. Unless e-commerce is built on a secure

foundation, it is nearly impossible to take advantage of the opportunities it offers (Sanayei & Rajabion, 2008). Regardless of the sector, the more complex a commercial activity is, the more risk it carries. Parallel to other sectors, the e-commerce sector also faces strategic, operational, and financial deficiencies due to the imperfection of its processes, as well as potential threats arising from these deficiencies. The greatest threat it faces is known as the threat of revenue loss due to cyber fraud surrounding network and system security (Menachem et al., 2018). The most sensitive European countries regarding e-commerce are the Netherlands, Sweden, and Denmark. Austria, Poland, Portugal, Greece, Cyprus, Bulgaria, and Romania are highlighted as less sensitive countries (D'Adamo et al., 2021). Although there are many studies in the literature related to security and privacy (Sengupta et al., 2005; Meng, 2008; Yazdanifard et al., 2011; Chen & He, 2012; Hong, 2012; Kim et al., 2015; Safa & Von Solms, 2016; Alghazo et al., 2017; Ertemel & Civelek, 2018; Menachem et al., 2018; Hassan et al., 2020), e-commerce systems are still in the initial stages of preventing security issues. Current security measures are not strong enough to withstand problems that may arise from the sector's continuous growth (Rahman & Tomar, 2020: 75). In our era, where information and communication technologies are becoming increasingly widespread, e-commerce systems need to create a policy line aimed at minimizing existing concerns about security and privacy for target users and strive to progress in this direction. There is a common consensus that issues arising within the framework of security and privacy are among the most important topics for both users and businesses. Each force that constitutes e-commerce systems is directly affected by many attacks that can be triggered by internal and external environments. A special type of these attacks is known as cyberattacks. Attack attempts often have negative effects on the security, performance, usability, and functionality of e-commerce systems. The most important element that is first affected in any attack on e-commerce systems is the internet server. Systems are generally built within the framework of client-server architecture. E-commerce systems should create a policy line on security and privacy and strive to progress in this direction. It should not be overlooked that the power-centered presence created by the internet globally forces every human profile into rapid variation. So much so that today there is a direct link between internet usage and an individual's commercial transactions, such as buying and selling. This situation has led both users and businesses to make information security a "problem to be solved." Transactions between users and businesses need to pass through a secure channel. Some businesses focus excessively on this issue and prefer to

restrict the movement of individuals by imposing limitations on potential customers to ensure information security. This process is followed by blockages. However, it is essential to establish a balance between effectively and consistently ensuring information security by businesses and protecting the privacy and personal data of users (Vymetal & Suchanek, 2011; Namazifard et al., 2015; Kim et al., 2015; Anghel & Pereteanu, 2020: 4820). The continuous development and change of e-commerce continue to diversify all processes of buying or selling goods and services, including electronic transaction methods. Ongoing developments and diversification have heightened the prominence of security and privacy issues. Minimizing these issues and providing at least an "acceptable" experience to potential customers cannot be achieved solely by adhering to a fixed security technology. Additionally, the restructuring of laws and regulations at the state level and moral improvements at the societal level are necessary. The development of e-commerce can evolve to a healthy point by ensuring these conditions are met correctly (Qingping et al., 2009: 428).

E-Commerce and Usability

The increasing demand for e-commerce sites, coupled with the complexity introduced by advanced technology, highlights certain needs, particularly the usability of these sites. There are numerous studies in the literature addressing the concept of usability (Adepoju et al., 2020; Ülger & Toksarı, 2020; Bulak et al., 2021; Durna & Aksoy, 2023). Since its inception, e-commerce has successfully brought the issue of usability to the forefront. The usability of e-commerce sites means designing a process according to user preferences and making these processes as effective as possible. To maximize usability, the e-commerce system must be built around the user. Usability is a crucial specification for any software, and when effectively implemented in e-commerce sites, it provides a significant advantage (Guo & Yan, 2010; Wang, 2011; Gautam et al., 2017). As more businesses begin to market their products or services, initially offered only domestically, to different nations in different languages through digital platforms, usability becomes even more crucial. This is undoubtedly due to the customer profile being subject to intercultural differences. For an e-commerce site to achieve a successful "international" status, it must thoroughly understand the social, cultural, technical, and economic profile of the market it operates in (Liao, 2009). Usability is a valuable metric for assessing existing quality (Agarwal & Venkatesh, 2002: 168). It is one of the key factors that an e-commerce site must meet at least at

a minimum level to achieve its vision (Liao et al., 2009; Hasan & Morris, 2017: 81). It refers to the ease with which a product, service, or system can be used by the user (Distante et al., 2014: 497). Not only is it an essential component of an e-commerce site (Shehzad et al., 2017), but it also forms the basis of human-computer interaction (Diaz et al., 2017: 160). Although many usability issues are encountered in today's e-commerce sites, it may be sufficient for a basic site to establish an online presence and offer low-cost goods or services. However, the ability of a business to establish an online presence and offer low-cost goods or services does not imply high service quality. Factors such as the delivery time of goods or services, customer service attitudes towards users or potential users, and the information available on the e-commerce site fall within the scope of usability (Nantel & Glaser, 2008; İlbahar & Çebi, 2017). Some studies have reported that an e-commerce site that has achieved or maximized usability at a minimum level can motivate users (Nielsen, 2000; Agarwal & Venkatesh, 2002; Green & Pearson, 2010: 182). E-commerce sites with low usability not only weaken users' loyalty to the brand but can also lead to significant changes in purchasing preferences (Hasan & Morris, 2017: 81-82). The main reasons for low usability include the complexity of business processes, leading to disruptions in their stable execution (Distante, 2014). Users are less inclined to shop from e-commerce sites that do not have easy-to-use interfaces and have long response times (Shehzad et al., 2017).

Material and Methods

Purpose and Importance of the Research

The purpose of this research is to explore the relationship between healthcare workers' personal cybersecurity measures and the usability levels of e-commerce sites. The concepts of personal cybersecurity measures and e-commerce site usability have been the subject of many interdisciplinary studies as separate entities. This study is unique in its simultaneous examination of these concepts, with a sample consisting of healthcare workers actively employed in public and private hospitals in Turkey.

Population and Sample

The population of the study consists of healthcare workers currently employed in public and private hospitals in Turkey. As of 2023, the number of healthcare personnel in Turkey is 1.42 million (Republic of Turkey

Ministry of Health, 2023). Therefore, the sample size representing the population was determined using the sample size table for a population of 100 million units, with a 95% confidence interval and a margin of error. This approach, as outlined in the study by Erdoğan & Yazıcıoğlu (2004), resulted in a sample size of 384. Due to time and budget constraints, a non-probability sampling method, specifically convenience sampling, was employed.

Data Collection Method

Participation in the study, conducted using a survey method, was based on voluntary participation. The access link was sent to healthcare workers actively employed in public and private hospitals in Turkey via email and private messaging channels on social networks. Considering the presence of individuals aged 70 and above within the target audience, the observation-assisted response technique was used to address potential difficulties some participants might face in completing the survey. Participants were first presented with a Personal Information Form, prepared by the researchers, which included a brief descriptive explanation about the survey and demographic variables such as Age, Gender, Marital Status, Education Level, Profession, Unit, and Income Status. The second and third sections included the "E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey" prepared by Özmen et al. (2018), consisting of 37 statements, while the final section included the "Personal Cybersecurity Assurance Scale" prepared by Erol et al. (2015), consisting of 25 statements. The total variance explained by the 7 factors in the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey is 66.709% (Özlem, 2018). The total variance explained by the 5 factors in the Personal Cybersecurity Assurance Scale is 48.026% (Erol et al., 2015). The factors constituting the first section of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey are specified as Mental Ergonomics and User Comments (5), Alternative Usage Options (4), and Providing Necessary Information and Preventing Unnecessary Transactions (3). The factors constituting the second section are specified as Content Design (7), Navigation Elements (4), Usability in Navigation and Data Entry (3), Technical Features (3), Search and Page Design (3), Homepage and In-Site Search (3), and Consistent Content (2). The factors of the Personal Cybersecurity Assurance Scale are specified as Protecting Personal Privacy (10), Avoiding the Untrusted (4), Taking Precautions (5), Protecting Payment Information (2), and Leaving No Trace (4). The positions and numbers of the statements in the scales within the survey are as follows: 1. The second and

third sections, totaling 37 statements, are specified as the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey (Section 2, 12 & Section 3, 25); i. Descriptive Questions and ii. Likert type (1. Very Poor; 2. Poor; 3. Fair; 4. Good; 5. Very Good). 2. The fourth section, defined as the Personal Cybersecurity Assurance Scale (Section 3, 25), consists of 25 statements; ii. Likert type (1. Never; 2. Rarely; 3. Sometimes; 4. Often; 5. Always).

Hypotheses of the Research

The aim of the research is to explain the relationship between healthcare workers' personal cybersecurity measures and the usability levels of e-commerce sites. In line with this aim, a total of 26 hypotheses have been proposed. Six hypotheses are related to correlation, six to regression, and fourteen to T and ANOVA tests. For both correlation and regression tests, there is one main hypothesis and five sub-hypotheses.

H_1: There is a positive relationship between personal cybersecurity measures and the perception of e-commerce.

$H_{1.1}$: There is a positive relationship between the privacy subdimension and the perception of e-commerce.

$H_{1.2}$: There is a positive relationship between the avoidance subdimension and the perception of e-commerce.

$H_{1.3}$: There is a positive relationship between the precautionary measures subdimension and the perception of e-commerce.

$H_{1.4}$: There is a positive relationship between the payment information subdimension and the perception of e-commerce.

$H_{1.5}$: There is a positive relationship between the non-traceability subdimension and the perception of e-commerce.

H_2: Personal cybersecurity measures positively affect the perception of e-commerce.

$H_{2.1}$: The privacy subdimension positively affects the perception of e-commerce.

$H_{2.2}$: The avoidance subdimension positively affects the perception of e-commerce.

$H_{2.3}$: The precautionary measures subdimension positively affects the perception of e-commerce.

$H_{2.4}$: The payment information subdimension positively affects the perception of e-commerce.

$H_{2.5}$: The non-traceability subdimension positively affects the perception of e-commerce.

H_3: There is a significant difference between personal cybersecurity measures and the age variable.

H_4: There is a significant difference between personal cybersecurity measures and the gender variable.

H_5: There is a significant difference between personal cybersecurity measures and the marital status variable.

H_6: There is a significant difference between personal cybersecurity measures and the education level variable.

H_7: There is a significant difference between personal cybersecurity measures and the occupation variable.

H_8: There is a significant difference between personal cybersecurity measures and the unit variable.

H_9: There is a significant difference between personal cybersecurity measures and the income level variable.

H_{10}: There is a significant difference between the overall usability of e-commerce sites and the age variable.

H_{11}: There is a significant difference between the overall usability of e-commerce sites and the gender variable.

H_{12}: There is a significant difference between the overall usability of e-commerce sites and the marital status variable.

H_{13}: There is a significant difference between the overall usability of e-commerce sites and the education level variable.

H_{14}: There is a significant difference between the overall usability of e-commerce sites and the occupation variable.

H_{15}: There is a significant difference between the overall usability of e-commerce sites and the unit variable.

H_{16}: There is a significant difference between the overall usability of e-commerce sites and the income level variable.

Reliability Analysis and Normality Test

To evaluate the reliability of the scales used in the research, Cronbach's Alpha values and findings regarding whether the results are normally distributed for the reliability of the report are presented in Table 2 and Table 3. Both the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey and the Personal Cybersecurity Assurance Scale are highly reliable across all sub-dimensions according to the basic principles of Cronbach's Alpha (George & Mallery, 2003). Additionally, since the scales fall within the normal distribution limits framed between -1 and +1 (Hair et al., 2013), the distribution is considered normal.

Table 1. Reliability and Normality of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey

Section	N. of Items	Reliability	Normality (Ske. | Kur.)
Content Design	7	,948	,132 | -,401
Navigation Elements	4	,911	,149 | -,641
Usability in Navigation and Data Entry	3	,882	,190 | -,644
Technical Specifications	3	,879	,161 | -,710
Search and Page Design	3	,891	,195 | -,612
Homepage and On-Site Search	3	,885	,205 | -,699
Consistent Content	2	,841	,042 | -,681

Table 2. Reliability and Normality of the Personal Cybersecurity Assurance Scale

Section	N. of Items	Reliability	Normality (Ske. | Kur.)
Protecting Personal Privacy	10	,946	,229 | -,585
Avoidance of the Untrusted	4	,835	,343 | -,438
Taking Precautions	5	,891	,433 | -,548
Protecting Payment Information	2	,735	,279 | -,699
Non-Traceability	4	,863	,304 | -,547

Confirmatory Factor Analysis (CFA)

Confirmatory Factor Analysis (CFA) was used for validity. As can be seen in Figures 1 and 2, the goodness-of-fit indices obtained from the first and second level analyses of both the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey and the Personal Cybersecurity Assurance Scale are as follows: E-Commerce 1. $\chi 2$/DF: 2.300; GFI: .906; CFI: .968; NFI: .945; RMSEA: .058. E-Commerce 2. $\chi 2$/DF: 2.371; GFI: .910; CFI: .964; NFI: .940; RMSEA: .059. Cybersecurity 1. $\chi 2$/DF: 2.577; GFI: .902; CFI: .958; NFI: .934; RMSEA: .064. Cybersecurity 2. $\chi 2$/DF: 2.662; GFI: .901; CFI: .958; NFI: .934; RMSEA: .062. In light of these results, it can be said that the measurement tools used have good internal consistency (Hu & Bentler, 1999).

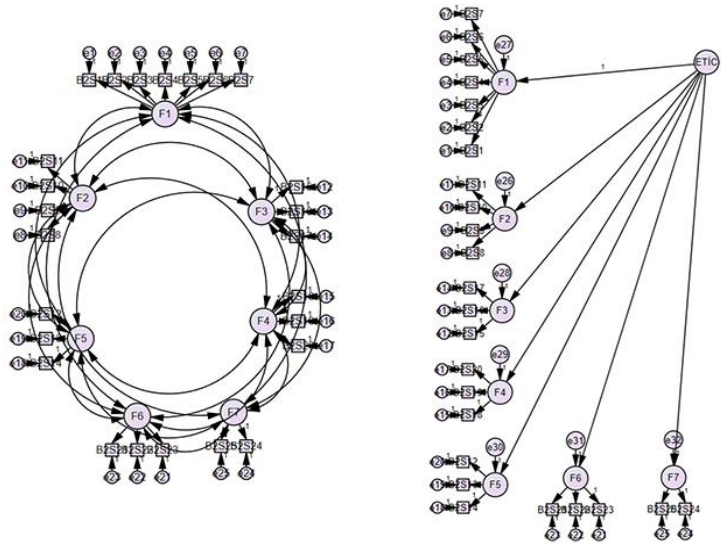

Figure 1. E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey - First and Second Level Confirmatory Factor Analysis

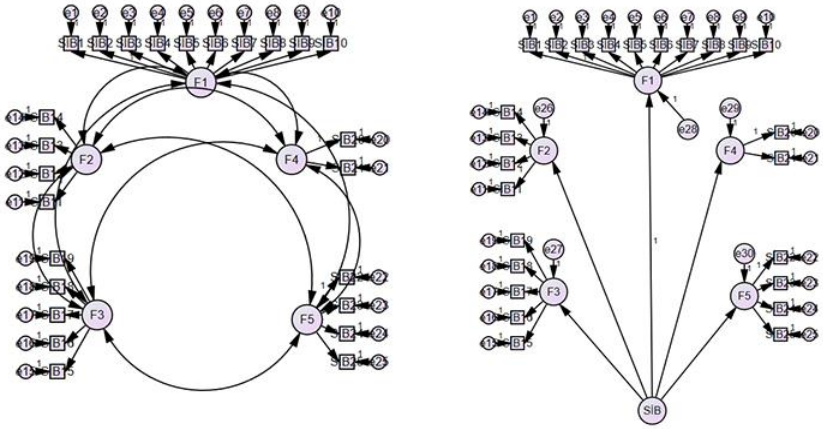

Figure 2. Personal Cybersecurity Assurance Scale - First and Second Level Confirmatory Factor Analysis

Findings

Table 3. Demographic Profile of Participants

Age	**N (391)**	**%**	**Department**	**N (391)**	**%**
20-30	170	43,5	Emergency	71	18,2
31-40	120	30,7	Operating Room	38	9,7
41-50	59	15,1	Surgical Services	54	13,8
51-60	26	6,6	Internal Medicine Services	78	19,9
61-70	11	2,8	Labor and Delivery Room	29	7,4
+70	5	1,3	Outpatient Services	47	12,0
Gender	**N (391)**	**%**	Intensive Care Unit	37	9,5
Male	239	61,1	Other	37	9,5
Woman	152	38,9	**Income Status (₺)**	**N (391)**	**%**
Marital Status	**N (391)**	**%**	0-20.000	85	21,7
Married	185	47,3	20.001-40.000	84	21,5
Single	206	52,7	40.001-60.000	87	22,3
Educational Status	**N (391)**	**%**	60.001-80.000	28	7,2
High School	38	9,7	80.001-100.000	28	7,2
Associate Degree	58	14,8	100.001-150.000	51	13,0
Bachelor's Degree	174	44,5	+150.000	28	7,2
Master's Degree	89	22,8			
Doctorate	32	8,2			
Job	**N (391)**	**%**			
Doctor	120	30,7			
Nurse	110	28,1			
Health Technician	65	16,6			
Student	77	19,7			
Other	19	4,9			

Table 4. Responses of Healthcare Workers to Yes-No Type Questions Regarding E-Commerce Sites

Question	Yes	No
Indicating Required Fields in Forms	%73,9 (289)	%26,1 (102)
Progressive Data Entry Completion	%56,0 (219)	%44,0 (172)
Virtual Keyboard	%50,9 (199)	%49,1 (192)
Environmental Alternative	%38,1 (149)	%61,9 (242)
Customer Reviews	%73,9 (289)	%26,1 (102)
Uppercase and Lowercase Input	%68,8 (269)	%31,2 (122)
Background Sound	%33,0 (129)	%67,0 (262)
Authentication Renewal	%49,9 (195)	%50,1 (196)
Text Resizing	%54,2 (212)	%45,8 (179)
Prevention of Unnecessary Data Entry	%44,2 (173)	%55,8 (218)
Information Message	%69,6 (272)	%40,4 (119)
Frequently Asked Questions	%64,2 (251)	%35,8 (140)
Notes: N: 391; %: 100		

According to Table 5, which shows the correlation test results regarding the relationship between personal cybersecurity measures and the overall usability of e-commerce sites, there is a positive correlation ($p < 0.01$) between all sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale and all sub-dimensions of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey. Based on this result, hypotheses H_1, $H_{1.1}$, $H_{1.2}$, $H_{1.3}$, $H_{1.4}$, and $H_{1.5}$ have been accepted.

Table 5. Responses of Healthcare Workers to Yes-No Type Questions Regarding E-Commerce Sites

1	Content Design	1													
2	Navigation Elements	,894**	1												
3	Usability	,876**	,877**	1											
4	Technical Specifications	,828**	,821**	,851**	1										
5	Page Design	,848**	,854**	,842**	,825**	1									
6	In-Site Search	,841**	,841**	,829**	,802**	,864**	1								
7	Consistent Content	,821**	,815**	,801**	,811**	,816**	,811**	1							
8	Personal Privacy	,306**	,304**	,312**	,289**	,330**	,314**	,285**	1						
9	Avoidance	,263**	,272**	,272**	,262**	,290**	,282**	,245**	,875**	1					
10	Taking Precautions	,273**	,281**	,291**	,249**	,285**	,276**	,272**	,884**	,876**	1				
11	Payment Information	,226**	,224**	,218**	,203**	,224**	,212**	,203**	,802**	,790**	,852**	1			
12	Non-Traceability	,286**	,293**	,296**	,279**	,303**	,281**	,269**	,869**	,837**	,903**	,827**	1		
13	E-Commerce(G)	,958**	,946**	,935**	,908**	,926**	,917**	,890**	,329**	,289**	,295**	,234**	,309**	1	
14	Cybersecurity (G)	,303**	,306**	,311**	,287**	,322**	,307**	,286**	,970**	,931**	,957**	,877**	,937**	,326**	1

Notes: Usability = Usability in Navigation and Data Entry; Page Design = Search and Page Design; On-Site Search = Homepage and In-Site Search; Personal Privacy = Protecting Personal Privacy; Avoidance = Avoidance of the Untrusted; Payment Information = Protecting Payment Information; E-Commerce (G) = General E-Commerce; Cybersecurity (G) = General Cybersecurity; ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$

According to Table 6, which shows the results of the simple linear regression analysis regarding the relationship between personal cybersecurity measures and the overall usability of e-commerce sites, the linear regression model between the sub-dimensions is significant (F: 46.102; $p < 0.00$). Personal cybersecurity measures have an effect of 10.6% (R^2: .106) on healthcare workers' evaluations of the overall usability of e-commerce sites.

Table 6. Simple Linear Regression Analysis Results

	B	Std. Error	β	T	P	F	ANOVA
Constant	1,898	,151	,326	12,604	**,000**	46,102	,000
Cybersecurity							
R: ,326; R^2: ,106; Dependent Variable: Overall Usability of E-Commerce Sites							

According to Table 7, which shows the results of the multiple linear regression analysis regarding the relationship between personal cybersecurity measures and the overall usability of e-commerce sites, only the sub-dimension of Protecting Personal Privacy (β: .240; $p < 0.48$) from the Personal Cybersecurity Assurance Scale has a significant effect on healthcare workers' evaluations of the overall usability of e-commerce sites. Based on this result, hypothesis $H_{2.1}$ is accepted, while hypotheses H_2, $H_{2.2}$, $H_{2.3}$, $H_{2.4}$, and $H_{2.5}$ are rejected.

Table 7. Multiple Linear Regression Analysis Results

	B	Std. Error	β	T	P	VIF
Constant	1,904	,153	-	12,471	,000	-
Protecting Personal Privacy	,231	,116	,240	1,983	**0,48**	6,169
Avoidance of the Untrusted	,020	,104	,021	,188	,851	5,404
Taking Precautions	,030	,132	,032	,223	,824	8,493
Protecting Payment Information	-,131	,085	-,149	-1,545	,123	4,078
Non-Traceability	,165	,115	,177	1,445	,149	6,632

The research hypotheses H_4 and H_{11} predict a significant difference between the gender variable and personal cybersecurity measures, as well as the overall usability of e-commerce sites. To test these hypotheses, a T-Test was applied to the sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale and the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey. The detailed results of the application, along with the mean and standard deviation values, are shown in Table 8. Upon examining these values (see Table 8), it is observed that while there is a significant difference ($p < 0.05$) between the gender variable and the sub-dimensions of Content Design, Usability in Navigation and Data Entry, Technical Features, Search and Page Design, and

Homepage and In-Site Search of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey, there is no significant difference in the other sub-dimensions ($p > 0.05$). Therefore, hypotheses H_4 and H_{11} are rejected.

The research hypotheses H_5 and H_{12} predict a significant difference between the marital status variable and personal cybersecurity measures, as well as the overall usability of e-commerce sites. To test these hypotheses, a T-Test was applied to the sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale and the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey. The detailed results of the application, along with the mean and standard deviation values, are shown in Table 8. Upon examining these values (see Table 8), it is observed that while there is a significant difference ($p < 0.05$) between the marital status variable and the sub-dimensions of Content Design, Usability in Navigation and Data Entry, and Search and Page Design of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey, there is no significant difference in the other sub-dimensions ($p > 0.05$). Therefore, hypotheses H_5 and H_{12} are rejected.

Table 8. T-Test Values Regarding the Gender and Marital Status Variables of Healthcare Workers

S.	Gender	N	X̄	T	P	S.	Gender	N	X̄	T	P
1	Male	239	2.9665	2.437	***.015***	**7**	Male	239	3.0167	1.948	.052
E	Woman	152	2.7143			**E**	Woman	152	2.7928		
2	Male	239	2.9561	1.962	.051	**8**	Male	239	3.0828	.480	.631
E	Woman	152	2.7418			**S**	Woman	152	3.0309		
3	Male	239	3.0237	3.281	***.001***	**9**	Male	239	2.9571	.853	.395
E	Woman	152	2.6645			**S**	Woman	152	2.8602		
4	Male	239	2.9414	2.490	***.013***	**10**	Male	239	2.9649	.645	.523
E	Woman	152	2.6601			**S**	Woman	152	2.8934		
5	Male	239	3.0014	3.005	***.003***	**11**	Male	239	2.9331	-.316	.752
E	Woman	152	2.6667			**S**	Woman	152	2.9704		
6	Male	239	2.9331	2.034	***.043***	**12**	Male	239	3.0167	.149	.881
E	Woman	152	2.7018			**S**	Woman	152	3.0000		
S.	**Mar. S.**	**N**	**X̄**	**T**	**P**	**S.**	**Mar. S.**	**N**	**X̄**	**T**	**P**
1	Married	185	2.7645	-1.979	***.049***	**7**	Married	185	2.8459	-	.154
E	Single	206	2.9619			**E**	Single	206	3.0049	1.429	
2	Married	185	2.7541	-2.127	***.034***	**8**	Married	185	2.9903	-	.186
E	Single	206	2.9794			**S**	Single	206	3.1277	1.326	
3	Married	185	2.7838	-1.744	.082	**9**	Married	185	2.8189	-	.079
E	Single	206	2.9741			**S**	Single	206	3.0097	1.763	
4	Married	185	2.7459	-1.478	.140	**10**	Married	185	2.8638	-	.197
E	Single	206	2.9094			**S**	Single	206	3.0029	1.291	
5	Married	185	2.7261	-2.541	***.011***	**11**	Married	185	2.8622	-	.156
E	Single	206	3.0016			**S**	Single	206	3.0243	1.422	
6	Married	185	2.7658	-1.334	.183	**12**	Married	185	2.9081	-	.072
E	Single	206	2.9126			**S**	Single	206	3.1019	1.806	

The research hypotheses H_3 and H_{10} predict a significant difference between the age variable and personal cybersecurity measures, as well as the overall usability of e-commerce sites. To test these hypotheses, One-Way ANOVA and Tukey tests were applied to the sub-dimensions of the Personal

Cybersecurity Assurance Scale and the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey. The detailed results of the application, along with the mean and standard deviation values, are shown in Table 9. Upon examining these values (see Table 9), it is observed that there is a significant difference ($p < 0.05$) between the age variable and all sub-dimensions of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey except for Technical Features, Homepage and In-Site Search, and Consistent Content. Hypothesis H_3 is accepted, while hypothesis H_{10} is rejected.

The research hypotheses H_6 and H_{13} predict a significant difference between the education level variable and personal cybersecurity measures, as well as the overall usability of e-commerce sites. To test these hypotheses, One-Way ANOVA and Tukey tests were applied to the sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale and the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey. The detailed results of the application, along with the mean and standard deviation values, are shown in Table 9. Upon examining these values (see Table 9), it is observed that there is a significant difference ($p < 0.05$) between the education level variable and the sub-dimensions of Navigation Elements, Usability in Navigation and Data Entry, Technical Features, and Search and Page Design of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey, while there is a significant difference only in the Protecting Personal Privacy sub-dimension of the Personal Cybersecurity Assurance Scale. Hypotheses H_6 and H_{13} are rejected.

The research hypotheses H_7 and H_{14} predict a significant difference between the profession variable and personal cybersecurity measures, as well as the overall usability of e-commerce sites. To test these hypotheses, One-Way ANOVA and Tukey tests were applied to the sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale and the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey. The detailed results of the application, along with the mean and standard deviation values, are shown in Table 9. Upon examining these values (see Table 9), it is observed that there is a significant difference ($p < 0.05$) between the profession variable and only the Usability in Navigation and Data Entry sub-dimension of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey, while there is a significant difference only in the Avoiding the Untrusted sub-dimension of the Personal Cybersecurity Assurance Scale. Hypotheses H_7 and H_{14} are rejected.

The research hypotheses H_8 and H_{15} predict a significant difference between the unit variable and personal cybersecurity measures, as well as the overall usability of e-commerce sites. To test these hypotheses, One-Way ANOVA and Tukey tests were applied to the sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale and the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey. The detailed results of the application, along with the mean and standard deviation values, are shown in Table 9. Upon examining these values (see Table 9), it is observed that there is a significant difference ($p < 0.05$) between the unit variable and all sub-dimensions of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey. Hypothesis H_8 is rejected, while hypothesis H_{15} is accepted.

The research hypotheses H_9 and H_{16} predict a significant difference between the income level variable and personal cybersecurity measures, as well as the overall usability of e-commerce sites. To test these hypotheses, One-Way ANOVA and Tukey tests were applied to the sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale and the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey. The detailed results of the application, along with the mean and standard deviation values, are shown in Table 9. Upon examining these values (see Table 9), it is observed that there is a significant difference ($p < 0.05$) between the income level variable and all sub-dimensions of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey except for Technical Features and Homepage and In-Site Search, while there is a significant difference only in the Leaving No Trace sub-dimension of the Personal Cybersecurity Assurance Scale. Hypotheses H_9 and H_{16} are rejected.

Table 9. Values Regarding the Age, Education Level, Occupation, Unit & Income Status Variables of Healthcare Workers

S.	Age	N	X̄	F	P	T.	S.	Age	N	X̄	F	P	T.
1 E	20-30	170	3.0034	2,653	***,023***	-	**7 E**	20-30	170	3.0853	1,288	,268	-
	31-40	120	2.7048					31-40	120	2.7875			
	41-50	59	2.6368					41-50	59	2.7881			
	51-60	26	3.1099					51-60	26	2.8846			
	61-70	11	3.2727					61-70	11	2.9545			
	+70	5	2.8000					+70	5	2.9000			
2 E	20-30	170	3.0706	3,434	***,005***	1-2	**8 S**	20-30	170	3.2389	2,973	***,012***	1-4
	31-40	120	2.6438					31-40	120	3.0459			
	41-50	59	2.6483					41-50	59	2.9221			
	51-60	26	3.0385					51-60	26	2.5769			
	61-70	11	3.2500					61-70	11	2.9636			
	+70	5	2.6000					+70	5	2.3600			
3 E	20-30	170	3.0353	2,275	***,047***	-	**9 S**	20-30	170	3.0976	2,502	***,030***	-
	31-40	120	2.7083					31-40	120	2.9251			
	41-50	59	2.6780					41-50	59	2.7213			
	51-60	26	3.0256					51-60	26	2.5481			
	61-70	11	3.3333					61-70	11	2.6818			
	+70	5	2.6667					+70	5	2.3000			
4 E	20-30	170	2.9725	1,630	,151	-	**10 S**	20-30	170	3.1089	2,347	***,041***	-
	31-40	120	2.6694					31-40	120	2.9282			
	41-50	59	2.6667					41-50	59	2.7517			
	51-60	26	2.9103					51-60	26	2.5231			
	61-70	11	3.1818					61-70	11	2.9273			
	+70	5	2.7333					+70	5	2.4000			
5 E	20-30	170	3.1020	3,189	***,008***	1-2 1-3	**11 S**	20-30	170	3.1213	2,708	***,020***	1-4
	31-40	120	2.6639					31-40	120	2.9664			
	41-50	59	2.6384					41-50	59	2.7155			
	51-60	26	2.8718					51-60	26	2.4038			
	61-70	11	2.9697					61-70	11	3.0000			
	+70	5	2.5333					+70	5	2.6000			
6 E	20-30	170	3.0039	1,984	,080	-	**12 S**	20-30	170	3.1898	2,610	***,025***	-
	31-40	120	2.6556					31-40	120	3.0014			
	41-50	59	2.6723					41-50	59	2.8190			
	51-60	26	2.9359					51-60	26	2.5769			
	61-70	11	3.1515					61-70	11	2.8864			
	+70	5	2.7333					+70	5	2.4500			

Table 9. (Continue)

S.	Profession	N	X̄	F	P	T.	S.	Profession	N	X̄	F	P	T.
1 E	Doctor	120	2.6952	1.988	.096	-	7 E	Doctor	120	2.7125	2.052	.086	-
	Nurse	110	2.9390					Nurse	110	3.0182			
	Technician	65	3.0615					Technician	65	3.1462			
	Student	77	2.8182					Student	77	2.9286			
	Other	19	3.0977					Other	19	3.0526			
2 E	Doctor	120	2.6604	2.053	.086	-	8 S	Doctor	120	2.9233	2.345	.054	-
	Nurse	110	2.9386					Nurse	110	3.0500			
	Technician	65	3.0654					Technician	65	3.1215			
	Student	77	2.8994					Student	77	3.3247			
	Other	19	3.0658					Other	19	2.7526			
3 E	Doctor	120	2.6194	2.996	***.019***	1-3	9 S	Doctor	120	2.8479	3.083	***.016***	4-5
	Nurse	110	2.9485					Nurse	110	2.9114			
	Technician	65	3.1231					Technician	65	2.9577			
	Student	77	2.9524					Student	77	3.1721			
	Other	19	3.0877					Other	19	2.2632			
4 E	Doctor	120	2.6611	1.447	.218	-	10 S	Doctor	120	2.8217	2.246	.064	-
	Nurse	110	2.8727					Nurse	110	2.9582			
	Technician	65	3.0308					Technician	65	2.9938			
	Student	77	2.8268					Student	77	3.1584			
	Other	19	3.0175					Other	19	2.4526			
5 E	Doctor	120	2.6222	2.363	.053	-	11 S	Doctor	120	2.8875	2.323	.056	4-5
	Nurse	110	2.9818					Nurse	110	2.9955			
	Technician	65	2.9846					Technician	65	2.9154			
	Student	77	2.9610					Student	77	3.1558			
	Other	19	3.0526					Other	19	2.3158			
6 E	Doctor	120	2.6722	1.604	.173	-	12 S	Doctor	120	2.8833	2.043	.088	-
	Nurse	110	2.9455					Nurse	110	2.9750			
	Technician	65	3.0000					Technician	65	3.0500			
	Student	77	2.7749					Student	77	3.2857			
	Other	19	3.0702					Other	19	2.7632			
S.	**Unit**	**N**	**X̄**	**F**	**P**	**T.**	**S.**	**Unit**	**N**	**X̄**	**F**	**P**	**T.**
1 E	Emergency	71	2.8632	3.114	***.003***	3-6 5-6 5-8	7 E	Emergency	71	3.0845	4.213	***.000***	3-6 4-6 4-8 5-6
	Operation	38	2.8797					Operation	38	2.9342			
	Surgery	54	2.6402					Surgery	54	2.6574			
	Internal	78	2.7271					Internal	78	2.5705			
	Delivery	29	2.4778					Delivery	29	2.6034			
	Polyclinic	47	3.2340					Polyclinic	47	3.3830			
	Intensive	37	2.9614					Intensive	37	3.1622			
	Other	37	3.2471					Other	37	3.2297			
2 E	Emergency	71	2.9507	4.069	***.000***	3-6 4-6 5-6 5-8	8 S	Emergency	71	2.9197	1.556	.147	-
	Operation	38	2.7895					Operation	38	2.7605			
	Surgery	54	2.6019					Surgery	54	3.0204			
	Internal	78	2.6763					Internal	78	3.1231			
	Delivery	29	2.4138					Delivery	29	3.0414			
	Polyclinic	47	3.3404					Polyclinic	47	3.4149			
	Intensive	37	3.0000					Intensive	37	3.1081			
	Other	37	3.2568					Other	37	3.1054			
3 E	Emergency	71	2.9155	4.168	***.000***	3-6 4-6 5-6	9 S	Emergency	71	2.8345	1.550	.149	-
	Operation	38	3.0088					Operation	38	2.6382			
	Surgery	54	2.5494					Surgery	54	2.9676			
	Internal	78	2.6795					Internal	78	2.9776			
	Delivery	29	2.4943					Delivery	29	2.9828			
	Polyclinic	47	3.4255					Polyclinic	47	3.2606			
	Intensive	37	2.9009					Intensive	37	2.9662			
	Other	37	3.2162					Other	37	2.6486			
4 E	Emergency	71	2.8779	3.848	***.000***	3-6 4-6 5-6	10 S	Emergency	71	2.8028	1.395	.206	-
	Operation	38	2.8772					Operation	38	2.8105			
	Surgery	54	2.6852					Surgery	54	2.8519			
	Internal	78	2.6154					Internal	78	3.0436			
	Delivery	29	2.2529					Delivery	29	2.9103			
	Polyclinic	47	3.3830					Polyclinic	47	3.3149			
	Intensive	37	2.9369					Intensive	37	2.9405			
	Other	37	3.0180					Other	37	2.7622			
5 E	Emergency	71	2.9202	3.917	***.000***	4-6 3-6 5-6	11 S	Emergency	71	2.7324	1.569	.143	-
	Operation	38	2.8421					Operation	38	2.7237			
	Surgery	54	2.5926					Surgery	54	2.9352			
	Internal	78	2.7009					Internal	78	3.1218			
	Delivery	29	2.4713					Delivery	29	2.9655			
	Polyclinic	47	3.4043					Polyclinic	47	3.2660			
	Intensive	37	2.8198					Intensive	37	3.0135			
	Other	37	3.2613					Other	37	2.7568			
6 E	Emergency	71	2.8498	3.958	***.000***	3-5 3-8 4-6 5-6	12 S	Emergency	71	2.8908	.951	.467	-
	Operation	38	2.7632					Operation	38	2.8289			
	Surgery	54	2.4877					Surgery	54	2.9444			
	Internal	78	2.6880					Internal	78	3.1090			
	Delivery	29	2.4943					Delivery	29	2.9397			
	Polyclinic	47	3.3475					Polyclinic	47	3.2979			
	Intensive	37	2.9820					Intensive	37	3.0676			
	Other	37	3.2523					Other	37	2.9459			

Table 9. (Continue)

S.	Inc. S.	N	Mean	F	P	T.	B.	Inc. S.	N	Mean	F	P	T.
1 E	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	2.8353 3.1939 2.8637 2.7704 2.5918 2.6695 2.7449	2.391	***.028***	2-6	**7 E**	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150Ks	85 84 87 28 28 51 28	2.8529 3.3988 2.9195 2.6786 2.5714 2.7353 2.7500	3.900	***.001***	1-2 2-4 2-5 2-6
2 E	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	2.9059 3.2827 2.8161 2.7857 2.5357 2.6324 2.5804	3.610	***.002***	2-5 2-6 2-7	**8 S**	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	3.2459 3.2107 2.9713 2.8786 3.1786 2.8941 2.7214	1.848	.089	-
3 E	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	2.9529 3.3056 2.8467 2.6310 2.4881 2.5686 2.7500	4.065	***.001***	2-5 2-6	**9 S**	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	3.1265 3.0298 2.7902 2.7411 3.0446 2.8382 2.5625	1.671	.127	-
4 E	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	2.8902 3.1310 2.8046 2.5357 2.5595 2.6144 2.8095	2.095	.053	-	**10 S**	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	3.1388 3.0929 2.8184 2.7714 2.8357 2.8431 2.6643	1.523	.169	-
5 E	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	2.9686 3.1587 2.9004 2.7857 2.5238 2.5948 2.5595	2.642	***.016***	2-6	**11 S**	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	3.1824 2.9583 2.8333 2.8393 3.0357 2.8725 2.7143	1.073	.378	-
6 E	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	2.8078 3.1786 2.8161 2.7024 2.5357 2.6993 2.7381	2.016	.063	-	**12 S**	0-20K 20-40K 40-60K 60 - 80K 80-100K 100-150K +150K	85 84 87 28 28 51 28	3.2647 3.1637 2.8017 2.9464 3.2143 2.7941 2.6786	2.715	***.014***	-

Findings

In this study conducted specifically with healthcare workers, a strong and positive relationship was found between personal cybersecurity measures and the overall usability of e-commerce sites. Among the sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale, only Protecting Personal Privacy was found to have a significant effect on the overall usability of e-commerce sites. Based on these results, it can be said that healthcare workers are conscious of personal cybersecurity measures, such as avoiding simple sequences when setting passwords, adjusting security settings on internet browsers, having antivirus software on their computers, and actively updating the software they use. These measures directly influence their evaluations of the overall usability of e-commerce sites. The study demonstrates that trust and security elements should be considered as primary components in e-commerce sites. Safavi (2009), Majid et al. (2014), and Shehzad et al. (2018)

found that trust and security components play a critical role in the usability of e-commerce sites. Another primary component is general usability elements. Gautam et al. (2017) identified that site search, content, design, ease of use, and organization factors are priorities for users in the usability of e-commerce sites. Majid et al. (2014) identified ease of use, environmental suitability, emotion, and content factors as important components of usability, while Shi & Yuan (2019) found that the level of personalization of services offered by e-commerce sites is the most important component of usability. Some findings from yes-no type questions are noteworthy: 67% of participants reported that there is no background sound on e-commerce sites. 61.9% reported insufficient alternatives for content on e-commerce sites, 55.8% reported that unnecessary data entry is not prevented, and 50.1% reported that authentication is not renewed. Elements frequently reported by participants as present on e-commerce sites include the indication of mandatory fields (73.9%), customer reviews (73.9%), information messages (69.6%), uppercase and lowercase input (68.8%), and frequently asked questions (64.2%).

While the majority of the hypotheses proposed for T and ANOVA tests (H_4, H_{11}, H_5, H_{12}, H_{10}, H_6, H_{13}, H_7, H_{14}, H_8, H_9, and H_{16}) were rejected, the hypothesis H_3, which predicts a significant difference between personal cybersecurity measures and the age variable, and the hypothesis H_{15}, which predicts a significant difference between the overall usability of e-commerce sites and the unit variable, were accepted.

A significant difference (H_3; $p < 0.05$) is observed across all sub-dimensions of the Personal Cybersecurity Assurance Scale with the age variable, which consists of options 20-30, 31-40, 41-50, 51-60, 61-70, and +70. This result shows that healthcare workers aged 20-30 take more personal cybersecurity measures compared to those aged 51-60. These measures include not opening email attachments from unknown individuals (protecting personal privacy), not registering on untrusted sites (avoiding the untrusted), keeping software updated (taking precautions), conducting e-commerce transactions on personal computers (protecting payment information), and clearing internet history (leaving no trace).

A significant difference (H_{15}; $p < 0.05$) is observed across all sub-dimensions of the E-Commerce Sites Usability Level Determination Survey with the unit variable, which consists of options Emergency Room, Operating

Room, Surgical Services, Internal Services, Delivery Room, Outpatient Services, Intensive Care, and Others. This result indicates that the sixth group, consisting of healthcare workers in Outpatient Services, perceives e-commerce sites as more usable compared to the fifth group in the Delivery Room, the fourth group in Internal Services, and the third group in Surgical Services. Similarly, the eighth group in Other units perceives e-commerce sites as more usable compared to the fifth group in the Delivery Room, the fourth group in Internal Services, and the third group in Surgical Services. Usability can be exemplified by factors such as consistent pages (content design), selection of category titles (navigation elements), width of data entry fields (usability in navigation and data entry), connection speed (technical features), page structure (search and page design), search scope (homepage and in-site search), and site content consistency (consistent content).

The main limitations of this research are that it was conducted specifically with healthcare workers and utilized two different scales. Future studies may consider these limitations. It is important to contribute to the relevant field by using the concepts of personal cybersecurity and usability together. Additionally, factors affecting usability can be examined in more detail. Vecino et al. (2022) evaluated whether font types affect usability and found no relationship between font usage and usability. Such approaches are thought to pave the way for a comprehensive examination of the topic.

RESOURCES

Adepoju, S. A., Oyefolahan, I. O., Abdullahi, M. B., & Mohammed, A. A. (2020). Multi-Criteria Decisionmaking Based Approaches In Website Quality And Usability Evaluation: A Systematic Review. *Journal of Information and Communication Technology*, *19*(3), 399-436.

Agarwal, R., & Venkatesh, V. (2002). Assessing a Firm's Web Presence: A Heuristic Evaluation Procedure for the Measurement of Usability. Information Systems Research, 13(2), 168-186. https://doi.org/10.1287/isre.13.2.168.84

Alghazo, J. M., Kazmi, Z., & Latif, G. (2017). Cyber security analysis of internet banking in emerging countries: User and bank perspectives. 4th IEEE International Conference on Engineering Technologies and Applied Sciences (ICETAS), Salmabad, Bahrain, 2017, 1-6, https://doi.org/10.1109/ICETAS.2017.8277910

Anghel, M., & Pereteanu, G. C. (2020). Cyber Security Approaches In E-Learning, 14th International Technology, Education and Development Conference (INTED), 2-4 Mart 2020, 4820-4825, Spain: Valencia.

Bryant, A. R., Lopez, J., & Mills R. F. (2017). Framework Design for Implementation of Secured TPM on E-commerce, 12th International Conference on Cyber Warfare and Security (ICCWS), 2-3 March 2017, 441-449, USA: Ohio.

Bt Mohd, N. A., & Zaaba, Z. F. (2019). A Review of Usability and Security Evaluation Model of Ecommerce Website. Procedia Computer Science, 161, 1199-1205. https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.11.233

Bulak, M. E., Kozanoğlu, O., Aydoğduoğlu, Ş. N., Göçer, F., & Algül, R. (2021). E-Ticaret Sitelerinin Kullanılabilirliğinin AHP ve TOPSİS Yöntemleriyle Karşılaştırılması. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 26, 493-509. https://doi.org/10.31590/ejosat.963658

Chen, H., & He, J. (2012). E-commerce Security Research. The 2nd International Conference on Computer Application and System Modeling, 20-21 October 2012, China: Cochin.

D'Adamo, I., González-Sánchez, R., Medina-Salgado, M. S., & Settembre-Blundo, D. (2021). E-Commerce Calls for Cyber-Security and Sustainability: How European Citizens Look for a Trusted Online Environment. Sustainability, 13, 6752. https://doi.org/10.3390/su13126752

Diaz, J., Rusu, C., & Collazos, C. A. (2017). Experimental validation of a set of cultural-oriented usability heuristics: e-Commerce websites evaluation. Computer Standards & Interfaces, 50, 160-178. https://doi.org/10.1016/j.csi.2016.09.013

Distante, D., Garrido, A., Camelier-Carvajal, J., Giandini, R., & Rossi, G. (2014). Business processes refactoring to improve usability in E-commerce applications. Electronic Commerce Research, 14, 497-529. https://doi.org/10.1007/s10660-014-9149-0

Durna, S., & Aksoy, A. (2023). E-Ticaret Web Sitesi Kullanılabilirliğinin Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisi: Hepsiburada.com Örneği. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(2), 408-431. https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1147050

Erol, O., Şahin, Y. L., Yılmaz, E., & Haseski, H. İ. (2015). Kişisel Siber Güvenliği Sağlama Ölçeği Geliştirme Çalışması. Journal of Human Sciences, 12(2), 75-91.

Ertemel, A. V., & Civelek, M. E. (2018). The Effect of E-Commerce Web Site Security on Purchase Intention. Beykoz Akademi Dergisi, 6(2), 81-89. https://doi.org/10.14514/BYK.m.26515393.2018.6/2.81-89

Fan, W., Shao, B., & Dong, X. (2022). Effect of e-service quality on customer engagement behavior in community e-commerce. Frontiers in Psychology, 13: 965998. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.965998

Gautam, A., Saxena, P. S., & Shiwani, S. (2017). Quantitative analysis of usability issues of E-commerce portals. Journal of Statistics & Management Systems, 20(4), 681-692. https://doi.org/10.1080/09720510.2017.1395188

George, D., & Mallery, P. (2003). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference (4th Ed.). Boston: Allyn & Bacon.

Green, D. T., & Pearson, M. (2011). Integrating website usability with the electronic commerce acceptance model. Behaviour & Information Technology, 30(2), 181-2011. https://doi.org/10.1080/01449291003793785

Guo, J., & Yan, P. (2010). Research of E-commerce Website Usability Design. Ninth Wuhan International Conference On E-Business, 29-30 May 2010, China: Wuhan.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). Multivariate Data Analysis (8th Ed.). Edinburgh Gate, Harlow: Pearson Education Limited.

Hasan, L., & Morris, A. (2017). Usability Problem Areas on Key International and Key Arab E-commerce Websites. Journal of Internet Commerce, 16(1), 80-103. https://doi.org/10.1080/15332861.2017.1281706

Hassan M. A., Shukur, Z., & Hasan, M. K. (2020). An Efficient Secure Electronic Payment System for E-Commerce. Computers, 9(3), 66. https://doi.org/10.3390/computers9030066

Hong, X. (2012). Research of E-Commerce Security Technology. Advanced Materials Research, 433-440, 3548-3552. https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/AMR.433-440.3548

Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. Structural Equation Modeling, 6(1), 1-55. https://doi.org/10.1080/10705519909540118

İlbahar, E., & Çebi, S. (2017). Classification of design parameters for E-commerce websites: A novel fuzzy Kano approach. Telematics and Informatics, 34(8), 1814-1825. https://doi.org/10.1016/j.tele.2017.09.004

Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2006). Management Information Systems: Managing the Digital Firm (Tenth Edition). New Jersey: Pearson Education.

Liao, H., Proctor, R. W., & Salvendy, G. (2009). Chinese and US online consumers' preferences for content of e-commerce websites: a survey. Theoretical Issues in Ergonomics Science, 10(1), 19-42. https://doi.org/10.1080/14639220801936588

Majid, R. A., Hashim, M., & Jaabar, N. A. A. (2014). An Evaluation on the Usability of E-Commerce Website Using Think Aloud Method. In: Rocha, Á., Correia, A., Tan, F., Stroetmann, K. (Eds.), New Perspectives in Information Systems and Technologies: Vol. 2. Advances in Intelligent Systems and Computing (289-291). Springer.

Marangoz, M., Yeşildağ, B., & Saltık, I. A. (2012). E-Ticaret İşletmelerinin Web ve Sosyal Ağ Sitelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. Journal of Internet Applications and Management, 3(2), 53-78. https://doi.org/10.5505/iuyd.2012.87597

Menachem, D., Sujata, J., & Rageshree, M. (2018). Sources and Solutions of Revenue Leakage in E-commerce due to Cyber Frauds and System/Support Failures. 9th International Conference on E-business, Management and Economics (ICEME '18), 22-27 August 2018, 22-27, USA: New York.

Meng, X. (2008). Analyze and Prevent the Security Risks of E-Commerce Privacy. International Conference on Management of e-Commerce and e-Government. 17-19 October 2008, 403-407. China: Nanchang.

Namazifard, A., Tousi, A., Amiri, B., Aminilari, M., & Hozhabri, A. A. (2015). Literature Review of Different Contention of E-Commerce Security and The Purview of Cyber Law Factors. 9th International Conference on e-Commerce in Developing Countries: With Focus on e-Business (ECDC), 16 April 2015, 1-14, Iran: Isfahan.

Nantel, J., & Glaser, E. (2008). The impact of language and culture on perceived website usability. Journal of Engineering and Technology Management, 25(1-2), 112-122. https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2008.01.005

Nielsen J. (2000). Designing Web Usability: The Practice of Simplicity. ABD: New Riders Publishing.

Özen, Ü., & Başar, M. S. (2014). E-Ticaret. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Erzurum.

Özmen, E. (2017). E-Ticaret Sitelerinin Kullanılabilirliğinin Değerlendirilmesine Yönelik Ölçek Geliştirme ve Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özmen, E., Karaman, G. E., & Karaman, E. (2018). E-ticaret Sitelerinin Kullanılabilirliğinin Değerlendirilmesine Yönelik Ölçek Geliştirme ve Uygulama. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(12), 74-91.

Patro, S. P., Padhy, H., & Panigrahi, R. (2016). Security issues over e-commerce and their solutions. Int. J. of Advanced Research in Computer and Communication Engineering, 5(12), 81-85. https://doi.org/10.17148/IJARCCE.2016.51216

Qingping, G., Li, F., & Li, Y. (2009). Probe into E-commerce Security Technology. International Forum on Computer Science-Technology and Applications, 25-27 December 2009, 425-428, China: Beijing.

Rahman, R. U., & Tomar, D. S. (2020). Threats of price scraping on e-commerce websites: attack model and its detection using neural network. Journal of Computer Virology and Hacking Techniques, 17, 75-89. https://doi.org/10.1007/s11416-020-00368-6

Safa, N. S., & Von Solms, R. (2016). Customers repurchase intention formation in e-commerce. South African Journal of Information Management, 18(1), a712. https://doi.org/10.4102/sajim.v18i1.712

Safavi, R. (2009). Interface Design Issues to Enhance Usability of E-commerce Websites and Systems. International Conference on Computer Technology and Development. 13-15 November 2009, Malaysia: Kota Kinabalu.

Sanayei, A., & Rajabion, L. (2008). E-commerce and Security Governance in Developing Countries. 4th International Conference on Global e-Security (ICGeS), 23-25 June 2008, 288-296, England: Londra.

Sengupta, A., Mazumdar, C., & Barik, M. S. (2005). e-Commerce Security - A Life Cycle Approach. Sadhana, 30, 119-140. https://doi.org/10.1007/BF02706241

Shehzad, R., Aslam, Z., Ahmad, N., & Iqbal, M. W. (2017). Web Usability and User Trust on E-commerce Websites in Pakistan. International Journal of Advanced Computer Science and Applications, 8(12), 509-517.

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2023, 9 November). Sağlık Bakanlığının 2024 Yılı Bütçesi, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda. Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği. https://www.saglik.gov.tr/TR-100631/saglik-bakanliginin-2024-yili-butcesi-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.html

Ülger, Y. T., & Toksarı, M. (2020). E-Ticaret Sitelerinin Kullanılabilirliği ve Başarısını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(2), 116-128. https://doi.org/10.46849/guiibd.823445

Vecino, S., Mehtali, J., De Andres, J., Gonzalez-Rodriguez, M., & Fernandez-Lanvin, D. (2022). How does serif vs sans serif typeface impact the usability of e-commerce websites?. PeerJ Computer Science, 8. https://doi.org/10.7717/peerj-cs.1139

Vymetal, D., & Suchanek, P. (2011). Security and Disturbances in e-Commerce Systems. 10th International Conference of Liberec Economic Forum, 19-20 September 2011, 580-589, Czech Republic: Liberec.

Wang, Q. (2011). Usability research of interaction design for e-commerce Website. International Conference on E-Business and E-Government (ICEE). 6-8 May 2011, China: Shanghai.

Yazdanifard, R., Hoe, K. F., Islam, M. R., & Emami, S. P. (2011). Customer's Information Security Management System in E-commerce. International Conference on Software and Computer Applications (IPCSIT). 1-2 July 2011, 187-191, Singapore.

YAZILIM MÜHENDİSLİĞİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARINDAN YARARLANMANIN ETİK DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Mustafa KESKİNKILIÇ

- Kurum Bilgisi: Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-3394-5575
- Mail: muskes@atauni.edu.tr

İlhan GÜÇLÜ

- Kurum Bilgisi: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Erzurum/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-4948-1613
- Mail: ilhangucluu@gmail.com

Giriş

İlk abaküsün icadı ile ortaya çıkan ve 20'nci yüzyılın ortalarında İngiliz dahi Alan Turing tarafından tanıtılan yapay zeka (YZ) zamanla, teknoloji insan beynine benzeyen karmaşık algoritmaları geliştirecek kadar ilerlemiştir (Guleria vd., 2023; Xavier, 2012). Günümüzde neredeyse herkes yaşamlarını YZ tarafından giderek daha fazla etkilenen bir ortamda sürdürmektedir (Malmström vd., 2023). YZ, sağlık sektöründen eğitime, güvenlikten bankacılık işlemlerine kadar birçok alanda etkisini göstererek, günlük yaşamdaki karmaşık görevleri daha kolay hale getirmiştir (Guleria vd., 2023). Bu teknoloji, bilgisayarları bilgi edinme, yargılama ve karar verme gibi insan becerilerini öğrenmeleri için eğitir ve bilgisayarları akıllı insan davranışlarını taklit etmek için kullanır (Zhang & Lu, 2021). YZ, bu çalışma alanı için kullanılan bir şemsiye terimdir (Guleria vd., 2023).

Günümüzde YZ'nin bir parçası olarak en güncel haliyle yaşamımıza her yönüyle dokunan Doğal Dil İşleme (NLP), insan dilini anlayan ve üreten son teknoloji sanal yardım ve sohbet robotlarının yaratılmasına yol açmıştır (Farhi vd., 2023; Farrokhnia vd., 2023). Bu kapsamda Kasım 2022'de Open AI tarafından prototip olarak tanıtılan ChatGPT, mühendislerin, sosyal medya kullanıcılarının, işletme sahiplerinin, yazılım geliştiricilerinin ve öğrencilerin ilgisini çekerek birçok farklı firma tarafından NLP kullanılarak benzer uygulamalar geliştirilmiştir: BERT, RoBERTa, XLNet, T5, ALBERT, DistilBERT, ELECTRA, T-NLG, CTRL, ProphetNet, Reformer, DeBERTa, Bing AI, GitHub, Copilot (Haleem vd., 2022).

ChatGPT, YZ destekli bir konuşma sohbet robotu ile sunulan, 2021 yılına kadar internette bulunan kitaplar, haberler, makaleler ve diğer web kaynakları dahil olmak üzere 570 GB veri üzerinde eğitilmiş 175 milyar parametreli bir büyük dil modelidir (Teubner vd., 2023). Sektörde öncü uygulama olan ChatGPT haftalık 100 milyondan fazla kullanıcı tarafından ziyaret edilmektedir (Teubner vd., 2023). Sohbet robotu, insan geri bildiriminden öğrenme tekniğine (RLHF) dayalı olarak eğitilmiş ve konuşabilir hale getirilmiştir (Thorp, 2023). Bu sohbet robotu, kullanıcının talebine bağlı olarak denemeler, şiirler, şarkı sözleri üretebilen, genel ve araştırma makaleleri yazabilen ve soruları yanıtlayabilen bir sohbet arayüzüdür. NLP, ChatGPT dışında yukarıda da listelenen kullanıcı dostu arayüzlerle de birleştirilerek kullanıcılara çeşitli olanaklar sağlamıştır (Guleria vd., 2023). ChatGPT, kullanıcıların genellikle internet kaynaklı sorgu ve

taleplerine yanıt vermek için belirli bir algoritma kullanır. ChatGPT'den elde edilen yanıtlar ve bilgiler şaşırtıcı derecede insani görünebilir, ancak hatalardan ve sınırlamalardan arınmış değildir (Kurian vd., 2023). Şekil 1'de de görüleceği üzere ChatGPT tüm kullanıcılarına bu hata ve sınırlılığını ilk andan itibaren bildirmektedir.

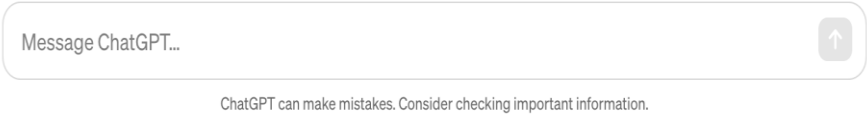

Şekil 1. ChatGPT'nin Kullanıcılarına İkazı

YZ kullanan bu uygulamaların hata payları ve sunduğu hizmetleri etik ve ahlak kavramı temelinde, kullanıcılarını ve uygulamaların sunduklarını sorgulamamıza sebep olmaktadır. YZ etiği, YZ'nin etkilerine ilişkin artan endişelere yanıt olarak ortaya çıkan bir alandır (Kazim & Koshiyama, 2021). YZ etiği, uygulamalı etik ve teknoloji felsefesi kapsamında son yıllarda teknolojisinin hızlı gelişimi nedeniyle dikkat çekmiş ve önem kazanmıştır (Waelen, 2022). YZ etiği disiplinler arası bir kavramdır ve hızla gelişmektedir (Kazim & Koshiyama, 2021).

Etik kavramı ele alınacak olursa; kuralların ve ifadelerin incelenmesi ya da gerekçelendirilmesiyle ilgilenen felsefi bir disiplin olarak Antik Yunan'a kadar uzanan birkaç bin yıllık yazılı bir tarihe sahiptir (Stahl & Eke, 2024). Kapsamlı teorik temelleri olan etiğin, teorilerinin belirli yönlerini kullanan odak alanları olduğunu belirtmek gerekir. Bu kapsamda teknoloji ya da YZ etiği tipik olarak uygulamalı etiğin bir dalı olarak görülmektedir (Stahl & Eke, 2024). Uygulamalı etik sağlık, tıp ya da bilgisayar kullanımı gibi somut alanlarda ortaya çıkan etik soruları anlamayı amaçlamaktadır (Bynum, 2001). 1970'lerden bu yana gelişen uygulamalı etik alanlarından biri olan bilgisayar etiği de YZ etiğinin gelişimini güçlü bir şekilde etkilemiştir (Stahl & Eke, 2024).

YZ etiği, kullanıcılar üzerinde yapılan çalışmalarda araştırmacılar tarafından bir çok alanda incelense de; NLP ve YZ'nin temelini oluşturan, gelişim ve güncellenme süreçlerini yöneten yazılım geliştiricilerinin (yazılım mühendisi, programcı, yazılım geliştirme uzmanı, yazılım tasarımcısı, uygulama geliştirici, web geliştirici, mobil uygulama geliştirici, veri tabanı geliştirici, oyun geliştirici, sistem geliştirici) bu duruma bakışı ciddi önem arz etmektedir (Farhi vd., 2023; Haleem vd., 2022; Zhang & Lu, 2021). Son karar

verici ve düzenleyiciler toplumun YZ etiği konusunda sahip olduğu fikir ve önyargılardan ziyade, yine yazılım geliştiriciler olacaktır. Son yıllarda yazılım geliştiricilerin mümkün olduğunca uyması gereken ilkeleri toplayan bir dizi etik kılavuz yayınlanmıştır (Hagendorff, 2020). Ancak bu kapsamda, kritik bir soru ortaya çıkmaktadır: Yazılım mühendisliği alanında YZ kullanımının yazılım geliştiricilerin karar verme süreçleri üzerinde gerçek bir etkisi var mıdır, yazılım geliştiricilerin etik hakkında görüşleri, endişeleri ve algıları nasıldır?

Literatür incelendiğinde, YZ ve etik ilişkisinin öneminin de somut bir ifadesi olan birçok çalışma ve araştırmanın yapıldığı görülmektedir (Bynum, 2001; Çelebi & İnal, 2019; Efe, 2021; Farhi vd., 2023; Guleria vd., 2023; Hagendorff, 2020; Haleem vd., 2022; Karabağ, 2021; Kazim & Koshiyama, 2021; Küçükvardar vd., 2020; Malmström vd., 2023; Stahl & Eke, 2024; Teubner vd., 2023; Thorp, 2023; Turan vd., 2022; Waelen, 2022; Yeşilkaya, 2022; Zhang & Lu, 2021).

Efe (2021) tarafından yapılan çalışmada YZ temeline dayanan bir muhasebe yazılım programı gibi en masum programların bile, öğrenme, karar alma ve bu kararları hangi temellere dayandıracağını belirlemesi yanlış ellerde kullanıldığında kurumsal dolandırıcılığa hizmet edebileceği ifade edilmiştir. Araştırmacılar, bu tür yazılımların programcıları tarafından kasıtlı olarak dolandırıcılığı kolaylaştırmak amacıyla kodlanmadığını varsaydıklarında bile, kullanımlarının ahlaki açıdan sakıncalı sonuçlar doğurabileceğini belirtmişlerdir (Jobin vd., 2019). Bu da yazılım geliştiricilerinin sahip olduğu etik değerlerin, uygulama üzerinden doğrudan yaşantımıza temas etmesi anlamına gelmektedir.

Gelecekte, uygun şekilde programlanmayan YZ sistemlerinin kontrol dışına çıkması olasıdır (Efe, 2021). Çelebi & İnal (2019) tarafından yapılan çalışmada, YZ kullanan robotların özgür iradeye ve cinayet işleme yeteneklerine sahip olması halinde, bu durumun insanlar için son derece korkutucu olacağı ifade edilmektedir. Bu tür bir durumun önlenmesi için bilim insanlarının ve yazılım geliştiricilerin YZ'ye etik değerleri entegre etmeleri gereklidir. Bu kapsamda Asimov (2006) tarafından yapılan bir diğer çalışmada 'Üç Robot Yasası' ortaya atılmış ve bu kuralların yeterli olmadığı sonucuna varılarak 'Sıfırıncı Kural' olarak bilinen bir ek kural daha tanımlamıştır. Günümüze uyarlanmış halini değerlendirebilmek maksadıyla 'Robot' ifadesi yerine YZ terimini kullanabiliriz. Bu kurallar;

- Bir robot hiçbir şekilde insana zarar veremez ya da hareketsiz kalarak bir insanın zarar görmesine neden olamaz.
- Bir robot kendisine insanlar tarafından verilen komutlara 1. kuralla çelişmediği sürece uymak zorundadır.
- Bir robot 1. ve 2. kurallarla çelişmediği sürece kendi varlığını korumak zorundadır.
- Bir robot insanlığa zarar veremez ya da tepkisiz kalarak insanlığın zarar görmesine izin veremez.

2006 yılında kaleme alınan ve uyulması ümit edilen bu kurallar 2024 yılında da günceliğini koruyarak, yazılım geliştiricilere YZ konusunda ne kadar hassas olmaları gerektiğini bir kez daha hatırlatmaktadır.

YZ'nin kullanım alanları arasında makine öğrenmesi, derin öğrenme ve doğal dil işleme teknolojileri etik tartışmalarıyla en ilgili olanlarıdır (Küçükvardar vd., 2020). Makine öğrenmesi, makinelerin programlanmadan öğrenmesini ve deneyimlerden gelişmesini sağlayan bir dizi teknik içermektedir. Bu teknikler, verileri değerlendirebilme yeteneğine sahip algoritmalar oluşturmayı amaçlamaktadır. Özellikle etikle sıkı bir bağlantısı olan derin öğrenme, makine öğrenme algoritmaları içinde önemli bir dönüşüm noktası olmuştur. Doğal dil işleme teknolojileri, makinelerin konuşmayı ya da metni otomatik olarak analiz etmesine, yorumlamasına ve bilgi üretmesine olanak tanıyan yöntemlerdir. Örneğin, Google uygulamaları doğal dil işlemeyi kullanarak günlük haber özetlerini kullanıcılara okuyabilir (Küçükvardar vd., 2020).

Bu teknolojiler ve uygulamaları, YZ alanında etik ve ahlaki konular üzerine çeşitli tartışmalara neden olmaktadır. Çelebi & İnal (2019), Yeşilkaya (2022), Turan vd. (2022), Karabağ (2021), Küçükvardar vd. (2020), Efe (2021) ve Kurian vd. (2023) tarafından yapılan çalışmalarda da ifade edildiği gibi etik sınırlılıkları belirlemek YZ uygulamalarının geleceği açısından önem taşımaktadır. Makine öğrenmesi, derin öğrenme ve doğal dil işleme teknolojileri gibi YZ uygulamalarının etik anlamında değerlendirilerek kodlanması, programlanması ve uygulanması ise yazılım geliştiriciler tarafından yapılmaktadır. Yazılım geliştiricilerin etik konusunda görüş, endişe ve algıları YZ uygulamalarının her safhasında kullanıcı seviyesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, YZ'nın geleceğini değerlendirebilmek maksadıyla yazılım geliştiricilerin etik algılarının tespit edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Yöntem

Çalışmanın amacı yazılım geliştiricilerin YZ konusunda görüş, endişe ve algılarını tespit ederek, yazılım mühendisliğinde YZ uygulamalarından yararlanılmasını etik değerler açısından değerlendirmektir.

Bu çalışmada, veri toplama işlemi maksadıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Anket tekniği, posta, telefon, internet veya yüz yüze görüşme yoluyla katılımcılara gönderilen bir soru formu ile cevapların kaydedilmesini içeren bir veri toplama yöntemidir (Yıldırım, 2015). Bu yöntem, ekonomik olması ve sistematik gözlemlerle elde edilemeyecek bilgilerin toplanmasına olanak sağlaması sebebiyle birçok bilimsel veya kamuoyu araştırmasında tercih edilir (Bölen, 2017). Bu çalışmada, zaman, bütçe ve iş gücü kaynaklarındaki sınırlılıklar, katılımcılara yöneltilen soru sayısı ve elde edilen verilerin örneklemden daha büyük kitlelere genellenebilmesi gibi nedenlerden dolayı, verilerin toplanması için en sık başvurulan kantitatif araştırma tekniklerinden biri olan "anket" tercih edilmiştir.

YZ kapsamında asıl belirleyici ve düzenleyici olan yazılım geliştiricilerin bu konuda görüşleri, endişeleri ve algılarının YZ kullanımı ile nasıl etkilendiğinin daha önce yapılan çalışmalarda incelenmediği, çalışmamız ile literatürdeki bu boşluk doldurularak müteakip çalışmalara ve karar vericilere yol göstereceği değerlendirilmektedir. Etik değerler kapsamında yazılım geliştiricilerinin YZ kullanımı sonucu gelecekte karşılaşılabilecek olası sorunların tespiti ciddi önem taşımaktadır. Çalışmamızla yazılım mühendisliği alanında YZ uygulamalarına uygulanabilecek yasal çerçeveye de bir rehber oluşturacağı öngörülmektedir.

YZ'nin oluşturulması ve ilerlemesinin temelinde yazılım geliştiriciler kritik bir rol oynamaktadır. Bu sebeple çalışmamızın araştırma evrenini tüm yazılım geliştiriciler oluşturmaktadır. Yazılım geliştiriciler tarafından ortaya konulacak olan görüş, endişe ve etik algısı çalışmamızda kıymetlendirilecektir. Bu kapsamda ortaya atılan hipotezler ve araştırma modeli Şekil 2'de sunulmuştur;

H1 - YZ kullanımı yazılım geliştiricilerin görüşlerini önemli ölçüde etkiler.

H2 - YZ kullanımı yazılım geliştiricilerin endişelerini önemli ölçüde etkiler.

H3 - YZ kullanımı yazılım geliştiricilerin etik konusunda algılarını önemli ölçüde etkiler.

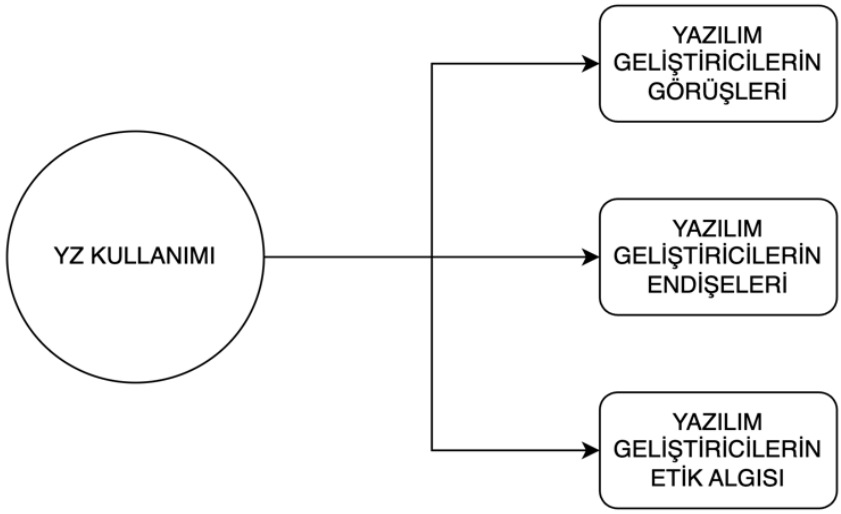

Şekil 2. Araştırma Modeli

Veri toplama aşamasında araştırma evreninde bulunan kişilerin hepsine erişmenin zorluğundan dolayı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örnekleme yönteminde ise kota örnekleme tercih edilmiştir.

Bu kapsamda çeşitli internet sitelerinden paylaşılan anket ile Tablo 1'de toplanan verilerin dağılımı özetlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Veriler

Değişken	Tür	Miktar	%
Cinsiyet	Kadın	22	26,83
	Erkek	60	73,17
Yaş	34 ve altı	50	60,98
	35-44	28	34,15
	45 ve üstü	4	4,88
Eğitim Durumu	Ön Lisans	10	12,2
	Lisans	44	53,66
	Yüksek Lisans	26	31,71
	Doktora	2	2,44
Aylık Gelir	40bin TL ve altı	10	12,2
	40bin - 60bin TL	34	41,46
	60bin TL ve üzeri	38	46,34

Bu araştırmanın örneklemi Türkiye'den gönüllük esasına dayalı olan katılımcılardan oluşturulması amaçlanmıştır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar yorumlanırken örneklem grubunun Türkiye'den oluştuğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Bulgular

Analiz tanımlayıcı ve çıkarımsal istatistiklere dayandığından, çıkarımsal istatistikler Yapısal Eşitlik Modellemesine (YEM) dayalı olarak kullanılmıştır. YEM analizi için Anderson ve Gerbing (1988) tarafından önerilen iki kademeli yaklaşım kabul edilmiştir. Bu nedenle ölçme modeli test edilecek ve yapısal model analiz edilecektir.

Çalışmada kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüme başlamadan önce, katılımcının yazılım geliştirici olup olmadığı sorulmuş ve yazılım geliştiricilerin ankete katılması sağlanmıştır. İlk bölümde araştırmanın katılımcılarının demografik özelliklerini belirleyen değişkenler kullanılmıştır. Bu değişkenler katılımcıların yaşını, cinsiyetini, gelir ve eğitim durumlarını belirlemeye yöneliktir.

Anket formunun ikinci bölümünde yer alan sorular ise araştırma modelinde yer alan faktörlerin ölçülmesine yöneliktir. Araştırma modelinde kullanılan gözlenen değişkenlerin hepsi daha önce farklı çalışmalarda kullanılmış ve söz konusu çalışmalarda ön testi yapılmış, geçerliliği ve güvenilirliği ispat edilmiştir. Tablo 2'de yapılar, ölçek maddeleri ve model için yararlanılan çalışmalar sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçek Maddeleri ve Kaynakları

BAŞLIK	SORU KODU	ÖLÇEKLER	KAYNAK
YZ Kullanımı	K2	YZ yazılım geliştiricilere metin yazmaları konusunda yardımcı olur.	(Farhi vd., 2023) (Haleem vd., 2022)
	K3	YZ yazılım geliştiricilere çeviri yapmaları konusunda yardımcı olur.	
	K5	Doğal Dil İşleme yeteneklerine sahip YZ bir devrim niteliğindedir.	
	K6	YZ yazılım geliştiricilere yaratıcı fikirler sunar.	
Yazılım Geliştiricilerin Görüşleri	G1	YZ yazılım geliştiricilere çok iyi fikirler sunar.	(Farhi vd., 2023) (Haleem vd., 2022)
	G2	YZ etkili bir problem çözme yoludur.	
	G4	YZ yazılım geliştiricilerin sorunlarının çözümünde yardımcı olduğu için yazılım sektöründe önemlidir.	
Yazılım Geliştiricilerin Endişeleri	E1	Yazılım geliştirmek için YZ araçların kullanmak etik değildir.	(Farhi vd., 2023) (Welding, 2023)
	E2	Yazılım geliştirmek için YZ'ye olan bağımlılıktan endişe duyuyorum.	
	E3	YZ kullanımının yazılım geliştiriciliği amacını yok edebileceğinden endişeliyim.	
	E4	YZ'ye bağımlılık, yazılım geliştiricilerin eleştirel düşünme yeteneklerini olumsuz etkileyebilir.	
	E5	YZ yazılım geliştiricilerin yaratıcılık yeteneklerini olumsuz etkileyebilir.	
Yazılım Geliştiricilerin EtikAlgısı	A1	YZ yazılım geliştiricileri yanıltan güvenilmez veriler sağlayabilir.	(Farhi vd., 2023) (Malmström vd., 2023)
	A2	Etik sorunlarla karşılaşmamak için yazılım kodlarını kendim yazmak yerine yapay zekayı kullanıyorum.	
	A5	YZ'nin kullanımı için etik kurallar geliştirmek, devlet kurumlarının sorumluluğundadır.	

Anketin ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 5 soru bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise YZ kullanımını ölçen 4 soru, yazılım geliştiricilerin görüşlerini ölçen 3 soru, yazılım geliştiricilerin endişelerini ölçen 5 soru ve yazılım geliştiricilerin etik algısını ölçen 3 soru olmak üzere toplam 15 sorudan oluşmaktadır. Bu soruların cevaplarının sınıflandırılması için sosyal bilim araştırmalarında yaygın olarak kullanılan Likert Ölçeği kullanılmış olup cevap seçenekleri 1: Hiç Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum şeklinde hazırlanmıştır.

Araştırmamızda 5 değişken ve 15 ifadeden oluşan ölçüm modeli, Doğrulayıcı Faktör Analizi(DFA) uygulanarak test edilmiştir. DFA'nın temel

kullanım amacı, kuramsal bir çerçeveye dayanarak oluşturulan bir teoriyi veya modeli test etmektir. DFA ile incelenen modelin uygun sayılması, veri seti ile gösterdiği uyuma bağlıdır. Bu kapsamda uyum iyiliği istatistikleri SmartPLS uygulaması kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 2. Yapısal Modele İlişkin Uyum İyiliği İstatistikleri

SRMR	0,118
d_ULS	1,675
d_G	2,687
Ki-Kare	722,399
NFI	0,505

Tablo 3'de görüldüğü üzere ki-kare değeri 722,399'dur. Bu değer, tek başına bir karar parametresi olarak görülmemekle birlikte modelin veri seti ile uyumunun iyi düzeyde olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde SRMR, yaklaşık hataların ortalama karekökü değeri 0,118'dir. Ayrıca hesaplanan NFI değeri 0,505'dir. Yapısal modele ilişkin uyum iyiliği istatistikleri ortalama kabul edilebilir sınırların üzerinde yer almaktadır(Farhi vd., 2023). Bu yüzden veri seti ile yapısal modelin yeterli derecede uyumlu olduğu ifade edilebilir.

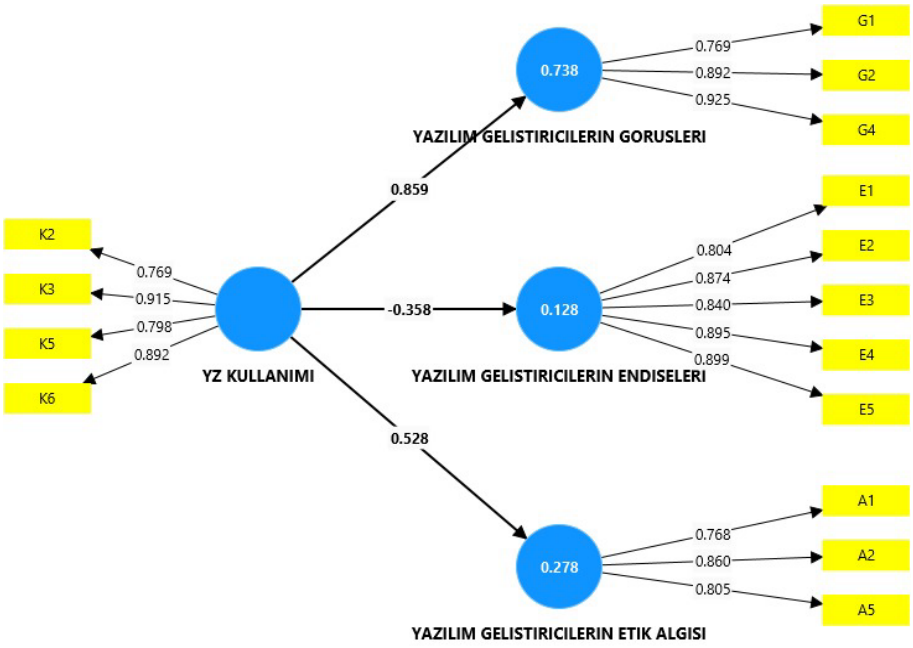

Şekil 3. Ölçme Modeli Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagramı

Hair vd. (2010) gözlenen değişkenlere ait hata varyanslarının negatif olması veya gözlenen değişkenler ile örtük değişkenler arasındaki standardize edilmiş katsayıların 1'den büyük olması durumunda parametre değerlerinde anormallik olduğunu belirtmiştir.

Şekil 3'de görüleceği üzere örtük değişkenler ile gözlenen değişkenler arasında tanımlanmış yollara ilişkin standardize edilmiş parametre değerlerinin hepsi 0,5'in üzerinde ve 1'in altındadır.

Ayrıca gözlenen değişkenlerin hata varyanslarının negatif ya da istatistiksel olarak anlamsız olmadığı görülmektedir. Sonuç olarak uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda parametre değerleri açısından bir anormallik yoktur.

Tablo 3. Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Ve Geçerlilik Değerleri

BAŞLIK	CRONBACH ALPHA	BİRLEŞİK GÜVENİLİRLİK	ORTALAMA AÇIKLANAN VARYANS
YZ KULLANIMI	0,866	0,875	0,715
YAZILIM GELİŞTİRİCİLERİN GÖRÜŞLERİ	0,827	0,826	0,748
YAZILIM GELİŞTİRİCİLERİN ENDİŞELERİ	0,916	0,957	0,746
YAZILIM GELİŞTİRİCİLERİN ETİK ALGISI	0,743	0,761	0,659

Araştırmamızda kullanılan ölçeğin içsel tutarlılığını ölçmek maksadıyla, 1-5 Likert ölçeği kullanılması sebebiyle Cronbach-Alfa katsayısı kullanılmıştır. Tablo 4 çalışmada kullanılan ölçeklerin ve değişkenlerin Cronbach-Alfa güvenilirlik katsayısı değeri baz alınarak hesaplanmış içsel tutarlılık analizi sonuçları görülmektedir. Çalışmada kullanılan tüm ölçeklerin Cronbach-Alpha değerleri 0,70'in üzerindedir. Dolayısıyla ölçeklerin içsel tutarlılığa sahip olduğu ifade edilebilir. Bunun yanısıra, yapısal eşitlik modellerinin kullanıldığı çalışmalarda, birleşik güvenilirlik katsayısının da hesaplanması ve ölçeğin genel güvenilirliğine bu katsayının değerine göre karar verilmesi tavsiye edilmektedir. Tablo 4'de görüldüğü üzere, çalışmada yer alan tüm ölçeklere ilişkin birleşik güvenirlik değerleri 0,70'in üzerindedir. Dolayısıyla, ölçüm modelinin güvenilirlik açısından bir problemi olmadığını söyleyebiliriz.

Güvenilirlik testinin ardından ölçeklerin geçerlilik analizi gerçekleştirilmiştir. Yakınsak ve ayrımcı geçerliliğe sahip olan bir ölçek, yapısal olarak geçerli kabul edilir. Bu nedenle, ölçüm modelinin, araştırmanın hipotezleri test edilmeden önce, doğrulayıcı faktör analizi ile yakınsak geçerlilik ve ayrışma geçerliliği kontrol edilmelidir. Bu amaçla, araştırma modelinde yer alan her bir yapı için ayrı ayrı faktör yükleri Şekil 3'de, Cronbach Alpha (CA), bileşik güvenilirlik (BG) ve ortalama açıklanan varyans (OAV) değerleri hesaplanarak Tablo 4'de paylaşılmıştır. Her bir yapı için hesaplanan BG ve OAV oranı önerilen minimum değer olan 0,50'nin üzerindedir. Dolayısıyla, araştırma modelinde yer alan tüm ölçekler yakınsak geçerlilik için gereken şartları sağlamaktadır.

Tablo 4. Ölçüm Modeline İlişkin Ayrışma Geçerliliği Analizi

	YAZILIM GELİŞTİRİCİLERİN ENDİŞELERI	YAZILIM GELİŞTİRİCİLERİN ETİK ALGISI	YAZILIM GELİŞTİRİCİLERİN GÖRÜŞLERİ	YZ KULLANIMI
YAZILIM GELİŞTİRİCİLERİN ENDİŞELERİ	0,863			
YAZILIM GELİŞTİRİCİLERİN ETİK ALGISI	-0,486	0,812		
YAZILIM GELİŞTİRİCİLERİN GÖRÜŞLERİ	-0,227	0,553	0,865	
YZ KULLANIMI	-0,358	0,528	0,846	0,860

Tablo 5'de ayrışma geçerliliğine ilişkin değerler görülmektedir. Araştırma modelinde yer alan tüm değişkenlerin ortalama açıklanan varyanslarının karekökü, modelde yer alan diğer değişkenlerle olan korelasyon katsayısından daha büyüktür. Bu sebeple, modelde yer alan tüm ölçekler için ayrışma geçerliliğinin sağlandığı görülmektedir.

Sonuç

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığını kontrol etmek için P değerinden, birbirlerine etki güçlerini yorumlamak için ise standardize edilmiş yol katsayısından (S.E.Y.K.) yararlanılmıştır. Tablo 6'da modelde yer alan değişkenler arası ilişkilere ait standardize edilmiş yol katsayıları ve regresyon yükleri görülmektedir.

Tablo 5. Yapısal Modele İlişkin Standardize Edilmiş Yol Katsayıları Regresyon Yükleri, Standart Hata ve Anlamlılık Değerleri

Yollar	S.E.Y.K.	Standart Hata	T istatistiği (|O/STDEV|)	P (*<0,001)
YZKUL→GORUS	0,859	0,028	30,434	0,000*
YZKUL→ENDISE	-0,358	0,069	5,167	0,000*
YZKUL→EALGISI	0,528	0,065	8,078	0,000*

H1 (YZ kullanımı yazılım geliştiricilerin görüşlerini önemli ölçüde etkiler) hipotezi, 0,859 standart regresyon yükü ve P<0,001 değeri ile kabul edilmiştir. Bu bulgular, YZ kullanımının yazılım geliştiricilerin algılarını anlamlı ve önemli ölçüde şekillendirdiğini göstermektedir. Literatürdeki benzer çalışmalar da bu bulguları desteklemektedir. Örneğin, Stahl ve Eke

(2024) YZ kullanımının yazılım geliştirme sürecinde verimliliği ve memnuniyeti artırdığını belirtmiştir. Benzer şekilde Haleem vd. (2022) tarafından yapılan bir çalışmada, YZ'nin yazılım geliştiricilerinin iş yükünü azalttığı ve karar verme süreçlerinde daha güvenilir hale getirdiği ifade edilmiştir. Bizim çalışmamızda elde edilen 0,859'luk standart regresyon yükü, bu çalışmalarda rapor edilen etkilerin büyüklüğü ile uyumludur ve hatta daha güçlü bir etkiyi işaret etmektedir. Ancak, literatürde bazı çalışmalarda YZ kullanımının, kullanıcıların görüşleri üzerinde karışık etkiler yaratabileceği öne sürülmektedir. Efe (2021) tarafından yapılan çalışmada, YZ'nin aşırı kullanımı durumunda kullanıcıların bağımsız problem çözme yeteneklerinde azalma yaşanabileceğini görüşü tespit edilmiştir. Bu bulgular, YZ'nin yazılım geliştirme süreçlerine entegrasyonunun dikkatli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

H2 (YZ kullanımı yazılım geliştiricilerin endişelerini önemli ölçüde etkiler) hipotezi, -0,358 standart regresyon yükü ve P<0,001 değeri ile kabul edilmiştir. Bu bulgular, YZ kullanımının yazılım geliştiricilerin endişelerini anlamlı ve önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir., Kazim ve Koshiyama (2021) tarafından yapılan çalışmada, YZ'nin iş yükünü azaltma ve karar verme süreçlerini iyileştirme potansiyeline rağmen, geliştiriciler arasında bilgi güvenliği konusunda endişeye neden olabileceği belirtilmiştir. Turan vd. (2022) tarafından, YZ'nin veri gizliliği ve güvenliği konularında endişeler yaratabileceği ifade edilmiştir. Bu kapsamda yazılım geliştiricilerin YZ entegrasyonuna karşı dikkatli olmaları gerektiğini ve olası risklere karşı duyarlılık göstermeleri gerektiğini vurgulanmalıdır. Çalışmamızda da gözlemlenen, YZ'nin potansiyel olumsuz etkileri konusunda yazılım geliştiricilerin endişelerinin arttığı desteklenmektedir. Bu durum, YZ'nin yazılım geliştirme süreçlerindeki etkilerinin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesinin ve etik değerlere uygun bir şekilde son kullanıcılara sunulmasının önemini göstermektedir.

H3 (YZ kullanımı yazılım geliştiricilerin etik konusunda algılarını önemli ölçüde etkiler) hipotezi, 0,528 standart regresyon yükü ve P<0,001 değeri ile kabul edilmiştir. Bu bulgular, YZ kullanımının yazılım geliştiricilerin etik konusundaki algılarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Baker (2021) tarafından yapılan çalışmada YZ etiği konusunun karmaşık ve cevaplanması zor bir konu olduğu ifade edilmiştir. Owe ve Baum (2021) tarafından, çalışmamızla paralel olarak YZ'nin yazılım geliştirme süreçlerindeki etik sorunlara dair farkındalığı artırdığını ve etik

ilkelerin YZ tasarımına nasıl entegre edileceği konularında özgün çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu kapsamda, çalışmamızda YZ'nin etik karar verme süreçlerini etkilediği ve yazılım geliştiricilerin bu teknolojiyi kullanırken etik algısının da etkilendiği tespit edilmiştir. YZ'nin yazılım geliştirme süreçlerine entegrasyonu, geliştiriciler arasında etik farkındalığı artırmakta ve etik karar verme süreçlerini etkilemektedir.

Öneriler

Gelecekteki çalışmalarda, YZ kullanımının uzun vadeli etkilerini ve farklı yazılım geliştirme ortamlarındaki varyasyonları incelenerek literatüre katkıda bulunulabilir. Ayrıca, YZ kullanımının olası olumsuz etkilerini minimize etmek için stratejiler ve yöntemler geliştirilebilir. Bu şekilde, YZ'nin yazılım geliştirme süreçlerine dahil edilmesi daha verimli ve sürdürülebilir hale getirilebilir.

KAYNAKLAR

Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. Psychological Bulletin, 103(3), 411-423. https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.411

Asimov, I. (2006). Ben, Robot. (E. Odabaşı, Ed.). İttihaki Yayınları.

Baker Brunnbauer, J. (2021). Management perspective of et-hics in artificial intelligence. AI and Ethics, 1(2); 173-181.

Bölen, M. C. (2017). X ve Y kuşağı bireylerinin mobil alışveriş uygulamalarına ve sitelerine yönelik kullanıma devam etme niyetlerinin özel alışveriş kulüpleri bağlamında incelenmesi [Doktora]. Atatürk Üniversitesi.

Bynum, T. W. (2001). Computer ethics: Its birth and its future. Ethics and Information Technology, 3(2), 109-112. https://doi.org/10.1023/A:1011893925319

Çelebi, V., & İnal, A. (2019). YAPAY ZEKÂ BAĞLAMINDA ETİK PROBLEMİ. Journal of International Social Research, 12(66), 651-661. https://doi.org/10.17719/jisr.2019.3614

Efe, A. (2021). Yapay Zekâ Risklerinin Etik Yönünden Değerlendirilmesi. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 3(1), 1-24. https://orcid.org/-0002-

Farhi, F., Jeljeli, R., Aburezeq, I., Dweikat, F. F., Al-shami, S. A., & Slamene, R. (2023). Analyzing the students' views, concerns, and perceived ethics about chatGPT usage. Içinde Computers and Education: Artificial Intelligence (C. 5). Elsevier B.V. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100180

Farrokhnia, M., Banihashem, S. K., Noroozi, O., & Wals, A. (2023). A SWOT analysis of ChatGPT: Implications for educational practice and research. Innovations in Education and Teaching International, 1-15. https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2195846

Guleria, A., Krishan, K., Sharma, V., & Kanchan, T. (2023). ChatGPT: ethical concerns and challenges in academics and research. Journal of Infection in Developing Countries, 17(9), 1292-1299. https://doi.org/10.3855/jidc.18738

Hagendorff, T. (2020). The Ethics of AI Ethics: An Evaluation of Guidelines. Minds and Machines, 30(1), 99-120. https://doi.org/10.1007/s11023-020-09517-8

Hair, J., Black, W., Babin, B., & Anderson, R. (2010). Multivariate Data Analysis(7th Edition). Prentice Hall.

Haleem, A., Javaid, M., & Singh, R. P. (2022). An era of ChatGPT as a significant futuristic support tool: A study on features, abilities, and challenges. BenchCouncil Transactions on Benchmarks, Standards and Evaluations, 2(4), 100089. https://doi.org/10.1016/j.tbench.2023.100089

Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. Nature Machine Intelligence, 1(9), 389-399. https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2

Karabağ, M. (2021). Ahlaki Değerlerin Kodlanabilmesi Bağlamında Yapay Zekâ Etiğine Kuramsal Bir Bakış. TRT Akademi, 6(13), 748-767. https://doi.org/10.37679/trta.954641

Kazim, E., & Koshiyama, A. S. (2021). A high-level overview of AI ethics. Içinde Patterns (C. 2, Sayı 9). Cell Press. https://doi.org/10.1016/j.patter.2021.100314

Kurian, N., Cherian, J. M., Sudharson, N. A., Varghese, K. G., & Wadhwa, S. (2023). AI is now everywhere. British Dental Journal, 234(2), 72-72. https://doi.org/10.1038/s41415-023-5461-1

Küçükvardar, M., Aslan, A., & Bayrakcı, S. (2020). YAPAY ZEKÂ VE ETİK ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA. ATLAS JOURNAL, 6(36), 1065-1077. https://doi.org/10.31568/atlas.560

Malmström, H., Stöhr, C., & Ou, A. W. (2023). Chatbots and other AI for learning: A survey of use and views among university students in Sweden. Chalmers Studies in Communication and Learning in Higher Education, 1. https://doi.org/10.17196/cls.csclhe/2023/01

Owe, A., Baum, S. D. (2021). Moral consideration of nonhu-mans in the ethics of artificial intelligence. AI and Ethics, 1(4): 517-528

Stahl, B. C., & Eke, D. (2024). The ethics of ChatGPT – Exploring the ethical issues of an emerging technology. International Journal of Information Management, 74. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102700

Teubner, T., Flath, C. M., Weinhardt, C., van der Aalst, W., & Hinz, O. (2023). Welcome to the Era of ChatGPT et al. Business & Information Systems Engineering, 65(2), 95-101. https://doi.org/10.1007/s12599-023-00795-x

Thorp, H. H. (2023). ChatGPT is fun, but not an author. Science, 379(6630), 313-313. https://doi.org/10.1126/science.adg7879

Turan, T., Turan, G., & Küçüksille, E. (2022). Yapay Zekâ Etiği: Toplum Üzerine Etkisi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 13(2), 292-299. https://doi.org/10.29048/makufebed.1058538

Waelen, R. (2022). Why AI Ethics Is a Critical Theory. Philosophy and Technology, 35(1). https://doi.org/10.1007/s13347-022-00507-5

Xavier, M. (2012, Haziran 23). Zeka toplumsal bir üründür: Alan Mathison Turing 100. yaş gününde. Heise Online.

Yeşilkaya, N. (2022). YAPAY ZEKÂDA ETİK SORUNLAR. Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi, 14(3), 949-963. https://doi.org/10.26791/sarkiat.1189864

Yıldırım, E. (2015). İstatistiksel Araştırma Yöntemleri Su Tüketim Bilinci Üzerine Bir Kamuoyu Araştırması. Seçkin Yayınevi.

Zhang, C., & Lu, Y. (2021). Study on artificial intelligence: The state of the art and future prospects. Journal of Industrial Information Integration, 23, 100224. https://doi.org/10.1016/j.jii.2021.100224

İNANÇ LOJİSTİK'TE OTOMASYONLA SÜREÇLERİN İYİLEŞTİRME ÇALIŞMALARI: ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ

Selva STAUB

- Kurum Bilgisi: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Ömer Seyfettin Uygulamali Bilimler Fakültesi Lojistik Yönetimi Bölümü Balıkesir/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-5188-6927
- Mail: sstaub@bandirma.edu.tr

GİRİŞ

Bugünün hızlı tempolu ve son derece rekabetçi iş ortamında, lojistik şirketlerinin başarılı olabilmesi için sürekli yenilik yapması ve operasyonel verimliliklerini artırması gerekmektedir. Bu bağlamda, yapay zeka (YZ) ve otomasyon teknolojilerinin entegrasyonu, lojistik sektöründe devrim niteliğinde değişimlere yol açmakta ve şirketlerin rekabet avantajı elde etmelerine olanak tanımaktadır. Yapay zeka ve otomasyon, veri analitiği, makine öğrenimi, robotik süreç otomasyonu (RPA) ve akıllı sistemler gibi teknolojileri kapsar ve bu teknolojiler, operasyonları optimize etme, maliyetleri azaltma, hız ve doğruluğu artırma gibi pek çok alanda fayda sağlamaktadır.

Bu çalışma, lojistik operasyonlarının etkinliğini ve verimliliğini artırmada bu ileri teknolojilerin nasıl kritik bir rol oynadığını incelemektedir. Özellikle, Inanç Logistics'in yapay zeka ve otomasyonu nasıl başarılı bir şekilde uyguladığını ve bu yeniliklerin operasyonlarını nasıl köklü bir şekilde dönüştürdüğünü gösteren somut örnekler sunmaktadır. Inanc Logistics'in deneyimlerine odaklanarak, bu teknolojilerin pratik uygulamaları ve elde edilen sonuçlar ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Inanc Logistics, lojistik sektöründe yapay zeka (YZ) ve otomasyon teknolojilerini kullanmada öncü bir konumda bulunmakta olup, bu teknolojilerin operasyonel verimliliği artırma ve iş süreçlerini kolaylaştırma üzerindeki önemli etkilerini kabul etmektedir. Bu çalışma, Inanc Logistics'in içinde yapay zeka ve otomasyonun başarılı uygulamalarını inceleyerek, bu yenilikçi çözümlerin iş süreçlerini nasıl dönüştürdüğünü ayrıntılı olarak ele almaktadır. Dokuz spesifik projenin derinlemesine analizi yoluyla, bu vaka çalışması, şirketin lojistik operasyonlarını geliştirmek için en son teknolojileri kullanma konusundaki kararlılığını vurgulamaktadır.

Inanc Logistics, lojistik sektöründe rekabet avantajı elde etmek ve sürdürülebilir başarı sağlamak amacıyla yapay zeka ve otomasyonu stratejik bir şekilde entegre etmektedir. Şirket, operasyonel süreçlerin her aşamasında bu ileri teknolojileri kullanarak verimliliği artırmakta, maliyetleri düşürmekte ve müşteri memnuniyetini artırmaktadır. Bu kapsamda, dokuz farklı projede yapay zeka ve otomasyonun pratik uygulamaları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Inanc Logistics, lojistik süreçlerinde yenilikçi çözümler uygulayarak rekabet avantajı elde etmiş bir şirkettir. Bu çalışmada, şirketin dokuz farklı projede yapay zeka ve otomasyonu nasıl kullandığı ayrıntılı olarak incelenecektir. Her bir proje, belirli bir lojistik zorluğun üstesinden gelmek için farklı bir yaklaşımı temsil etmektedir ve bu projelerin her biri, teknolojik yeniliklerin pratik faydalarını göstermektedir.

Bu projelerin detaylı analizi, yapay zeka ve otomasyonun şirket içinde operasyonları nasıl devrim niteliğinde dönüştürdüğünü, verimliliği artırdığını, maliyet tasarrufu sağladığını ve müşteri memnuniyetini artırdığını ortaya koymaktadır. Bu analizden elde edilen bulgular, teknolojinin lojistik şirketleri üzerinde ne kadar önemli bir etki yaratabileceğini göstermekte ve günümüzün hızla değişen pazarında rekabetçi kalabilmek için yenilikleri benimsemenin önemini vurgulamaktadır.

İNANÇ LOJİSTİK HAKKINDA

1984 yılında kurulmuş 43 yıllık deneyimiyle sektörün öncülerinden biri olarak bilinen bir firmadır. Günümüz dünyasında, kalite ve uygun fiyatlar müşteri için vazgeçilmezdir. İnanç Lojistik, müşteri temsilciliği esasına dayalı bir sistemi benimseyerek, dürüstlük ilkelerinden ödün vermeden kaliteli hizmeti ve doğru bilgilendirmeyi ilke edinmiş bir firmadır. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, EDI (Elektronik Veri Transferi) ve Lease-Line bağlantıları kullanarak Gümrük İdareleri ile kesintisiz iletişim sağlayan öncü bir şirket olarak öne çıkmaktadır.

Firma, müşteri memnuniyetini en üst düzeyde tutarak, her adımda güven ve şeffaflık sunmayı taahhüt eder. En güncel teknolojileri kullanarak işlemleri hızlı ve doğru bir şekilde yürütmekte, böylece müşterilerinin ihtiyaçlarına zamanında ve etkili çözümler sunmaktadır. Bu bağlamda, sektördeki yenilikçi yaklaşımı ve müşteri odaklı hizmet anlayışı ile tanınmaktadır.

"İhracat Bir Takım Oyunudur; Bu Oyunun Bir Ferdi Olmaktan Her Zaman Kıvanç Duyduk" sloganıyla, hareket eden firma, bilgi çağının gereklerini yerine getirmeyi hedef edinmiştir.

Firmanın bünyesinde lojistik alanında hizmetlerini bütünsel olarak sunmak amacı ile Çınar Gümrük Müşavirliği, İnanç Uluslararası Nakliyat ve Taşımacılık, Evliya Çelebi Uluslararası Nakliyat, Deniz Sigorta Aracılık Hizmetleri, İnanç Lojistik Antrepo Hizmetleri, YG Teşvik Danışmanlık olmak üzere altı (6) farklı şirket bulunmaktadır.

İNANÇ LOJİSTİĞİN DİJİTALLEŞME EVRESİ

İnanç Lojistik, 2017 yılını "Dijitalleşme" yılı ilan ederek, şirketi ilgilendiren her süreci dijitalleştirme yolunda önemli adımlar atmıştır. Şirket, personel eğitimi ve yazılım altyapıları gibi donanım unsurlarına odaklanarak kapsamlı bir dijital dönüşüm yol haritası belirlemiştir. Şirket müdürünün anlatımı ile;

> “Dijitalleşme yolunda AR-GE dediğimiz kavram; Her gün ben bunu acaba daha farklı nasıl yapabilirim sorusuyla gelişen dönüşen değiştiren bir kavramdır.”

Bu kapsamda, özellikle Robotik Süreç Otomasyonu (RPA) teknolojilerini kullanarak iş süreçlerini otomatikleştirme yolunda önemli adımlar atmıştır.

Dijitalleşme Yol Haritası

1. Adım: Donanımsal İyileştirmeler

Inanç Lojistik, dijitalleşme sürecinin ilk adımı olarak teknolojik altyapıya ciddi yatırımlar yapmıştır. Kullandığı tüm donanımları en son sürümleriyle güncelleyerek, modern ve güvenilir bir altyapı oluşturmuştur. Bu iyileştirmeler, dijital dönüşümün temel taşlarını oluşturmuş ve şirketin teknolojiye dayalı süreçlerini güçlendirmiştir.

2. Adım: Yazılım İyileştirmeleri ve RPA Entegrasyonu

İkinci adım olarak, yazılım kullanımının ne kadar doğru ve verimli olduğunu değerlendirmiş ve bu alanda kapsamlı iyileştirmelere gitmiştir. Inanç Lojistik, "Hiçbir şey manuel kalmayacak" mottosunu benimseyerek, tüm verilerin yazılıma girişini sağlamayı hedeflemiştir. Excel veya manuel olarak tutulan tüm veriler, kurulan sisteme taşınmış ve şirket içinde kullanılan yazılımların kullanılabilirlik oranları artırılmıştır.

Bu sürecin en güzel örneğini projelerinin çoğunu COVİD-19 öncesi tamamlamış olmaları ve dolayısı ile pandemik olayın şirketin akışlarında hiçbir aksama yaşamadan geçişinde görebiliriz.

> “Tüm bu süreçleri geliştirdikten çok kısa bir süre sonra, dünyamızda yaşanan pandemi felaketiyle beraber şirketimiz olarak bu zorlu süreci yapmış olduğumuz teknolojik yatırımlar ve şirketimizin gelecek ve teknolojiye farkındalık eğitimleri ile zorlanmadan bu süreci başarıyla geçebildik. Pandeminin 2. gününde şirketimiz olarak evden çalışmaya hepimiz hazırdık. 2017, 2018, 2019 yıllarında teknolojik çalışmalarımızla pandemide şirketimiz hiçbir aksama yaşamadan daha da büyüyerek bu süreçten çıktık.”

RPA teknolojileri dönüşümlerin önemli bir parçası olmuştur (Şahinaslan, 2023). Şirket, tekrarlayan ve zaman alıcı görevleri otomatikleştirerek, çalışanlarının daha stratejik ve değerli işlere odaklanmasını sağlamıştır. RPA, veri girişi, raporlama, envanter yönetimi ve müşteri hizmetleri gibi pek çok süreçte etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu sayede, operasyonel verimlilik artmış, hatalar azalmış ve maliyetler

düşmüştür. Ancak, şirketin dijital dönüşüm sürecinde karşılaştığı çeşitli engeller ve zorluklardan bazıları personel ve değişim konusunda yaşanmıştır.

> "Bu süreçleri gerçekleştirirken en çok zorlandığımız aynı rutin işleri yapan takım arkadaşlarımızı süreçlere dahil etmek ve onları bu duruma ikna etmek oldu."
>
> "Her toplantımızda arkadaşlar amacımız sizleri işten çıkarmak değil, zamanınızın verimli kullanılması, "0" hata yapılması ve sizlerin robotu takip edip yönetmesi cümleleriyle toplantılarımızı gerçekleştirdik."
>
> "Personel üzerinde dijitalleşme farkındalığını oluşturmaya gayret ettik. Çünkü onları ikna edemezsek sistemi verimli kullanamazdık."
>
> "Bu iş süreçleri sırasında Müşteri temsilcisi arkadaşlarımızdan bir tanesi çok inanmıyordu ne gerek var diyordu. Şimdi kendisi sisteme o kadar alıştı ki; Robotta bir problem olduğu zaman neden çalışmıyor diye kendisi takip ediyor ve her yerde artık 'ben sadece kontrol ediyorum' diyerek mutluluğunu dile getiriyor. İnanç lojistik olarak bu cümleyi her masadaki arkadaşımız için hedef motto olarak belirledik. 2024 yılının sonuna doğru tüm arkadaşlarımız, "ben sadece kontrol ediyorum" diyecek inşallah."

Araştırmanın Metodu:

Bu araştırmada durum analizi yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması (case study), derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde belirli bir olayı, durumu veya fenomeni incelemek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Bu yöntem genellikle karmaşık, gerçek problemleri anlamak ve açıklamak için kullanılır (Creswell, 2016)

Bu çalışmada, durum analizi yöntemi kullanılarak Inanç Lojistik'in dijitalleşme sürecindeki hızlı adımları incelenmiştir. Araştırma için şirket ile iletişime geçilerek gerekli izinler alınmıştır. Veri toplama aşamasında çok sayıda mülakat gerçekleştirilmiş ve her proje için detaylı veri toplanmıştır. Toplanan veriler mülakat kayıtlarından yazıya dökülmüş ve daha sonra tematik gruplara ayrılmıştır. Sonuçların çıkarılması sürecinde, belirlenen temalar içinde her proje için sıklıkla tekrar eden dört tema belirlenmiş ve detaylı bir analiz yapılmıştır. Bu yöntem, Inanç Lojistik'in dijitalleşme sürecindeki başarı faktörlerini anlamak ve stratejik öneriler geliştirmek için kullanılmıştır.

Inanç Lojistik'in mülakatlardan çıkan 9 projesi aşağıdaki şekildedir.

1. İhracat beyannamelerinin robot tarafından yazılmasını sağlamak
2. Gelen tebligatların robot tarafından otomatik takip edilmesi
3. Gümrük masraflarının banka üzerinden API sistemi ile ödemelerinin robot tarafından yapılması
4. İthalatta TPS (tek pencere sistemi) başvurularının robot tarafından yapılması
5. Sigorta poliçelerinin robot tarafından yapılması
6. İhracat beyannamesi ile ilgili (birlik /tescil/) ödemelerinin ve Medos işlemlerinin robot tarafından yapılması.
7. Whatsapp üzerinden çalışan arkadaşlarımızın kişisel özlük hakları ile ilgili (bodro/iş avansı/izin) gibi süreçleri robot tarafından öğreniyor olmaları
8. Dijital okuma yazarlık eğitimini

İNANÇ LOJİSTİĞİN PROJELERİNİN TEMATİK ANALİZİ

> "Birinci adımımız, ana işimiz gümrük müşavirliği olduğu için biz bu projeleri gümrük müşavirliğinde önce başladık. Yani bu adımın hepsi gümrükleme ile alakalı, gümrük iş süreçleri ile alakalı çalışmalar. Çünkü bizim ana işimiz kırk senedir işte gümrük müşavirliği."

1. Proje: CRM Sistemi ile pazarlama bölümümüzün müşterilerimizi anlık takip etmesi

Müşteri İlişkileri Yönetimi, bir işletmenin mevcut ve potansiyel müşterileriyle ilişkilerini yönetmek için kullanılan stratejiler, süreçler ve teknolojilerin bütünüdür. CRM yazılımları, müşteri verilerini toplar, düzenler ve analiz eder, bu da müşteri ilişkilerini daha etkin bir şekilde yönetmeyi ve geliştirmeyi sağlar. (Zulyanti ve Irawan,2023) Şirket, paket program üzerinden müşterileri takip ediyordu. İş akış süreçlerinin uçtan uca takibini sağlasa da bu paket programın en büyük sıkıntısı dizüstü ya da desktop bilgisayar üzerinden raporların manuel çekilmesi şeklinde çalışıyor olmasıydı.

Hata Azaltma: Otomatikleştirilen süreçler, insan hatası riskini minimize etmiştir. RPA, verilerin doğru ve tutarlı bir şekilde işlenmesini sağlayarak, hataların önüne geçmiştir.

> "Müşteri temsilcileri üzerinden işte soruyorlardı. Müşteriyle ilgili bir sıkıntı var mı, bir problem var mı, bakiyesi nedir? İşte muhasebeye gidiyordu, müşteri temsilcisine gidiyordu. Excel'de kendi formatı vardı, müşteri takibi Excel artı manuel gidiyordu bu takip."

Bu sistem, sadece müşteri temsilcisinin takibine yönelik bir sistem olarak şirkette pazarlama satış sorumlusunun müşteri temsilcisinden alacağı bilgilere dayalı olmasına sebep vermektedir. Dolayısı ile anlık takip sistemine açık değildir.

> "Bizim bine yakın müşterimiz var. Bu bin tane müşterimiz aktif müşteriler. Bu müşteri takibini yaptığımız CRM Portal diye bir portal sistem kurduk. Bu bizim dedik ki artık bu inanç lojistiğin portalı olacak. Her şeyimiz burada olacak. Mesela bizim hava kargo bölümümüz var, deniz kargo var. Bunların hepsinin tüm veri girişlerini biz bu sistemde sağlayıp, oradan çıktı alıp analizleri orada yapacağız. CRM aslında tüm şirketin toplandığı bir ana merkez diyebiliriz yani."

> "Biz buradaki evrendeki verileri bu portalımız internet üzerinden çalıştığı için İnternette olan telefon, tablet gibi tüm araçlardan kolaylıkla ve ara yüzleri de daha bir şekilde kullanışlı olduğu için bizim bakmak istediğimiz raporları kendi portalımıza kodunu yazarak çektik. Daha kullanışlı, istediği şeye daha çabuk erişebiliyor. Diğer türlü yanında laptopu açması gerekiyordu, VPN yapması gerekiyordu, şirketteki bilgisayarla bağlanarak evrimi açması gerekiyordu. Kullanım zorluğu vardı. Biz bu verileri yine eski sistemde tutuyorduk ama erişebilmesi zordu."

Verimlilik Artışı: RPA, manuel olarak yapılan işleri otomatikleştirerek, süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Bu, çalışanların verimliliğini artırmış ve iş süreçlerini hızlandırmıştır.

> "Diyelim ki haftada işte bu işi yapan kişi haftada ne bileyim 40 saatini bu manuel sistemle harcarken şimdi 1 saati indirdi gibi böyle bir veriniz var mı? Burada en önemli konu aslında şu, verimlilik, zamanı verimli kullanmak."

Maliyet Tasarrufu: Tekrarlayan işlerin otomatikleştirilmesi, operasyonel maliyetleri düşürmüştür. RPA, iş gücü maliyetlerini azaltarak, şirketin bütçesini daha verimli kullanmasına olanak tanımıştır.

> "Çok ciddi manada bize zaman ve doğal olarak maliyet anlamında da katkı sağladı bu sistem."

> "Bunu yapabilmemizin ana kaynağı dijitalleşmemiz ama. Çünkü arkadaşlarımız biz eve gittiğinde de işiyle ilgili bir şey olduğunu

da evden yapabiliyor. İşe sabit kalmadılar ve artık daha çok iş çıkartabiliyorlar, yani ertesine güne kalmıyor iş."

Müşteri Memnuniyeti: Daha hızlı ve doğru hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmıştır. RPA teknolojileri, müşteri taleplerinin daha hızlı karşılanmasını sağlayarak, müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir.

"Biz iki hafta öncesinde şirket çalışma mesai saatimizi 6'dan 5'e çektik hocam. Bu dijitalizasyonun etkisi hocam. Şu an mesela 6'da çıkacağız diye insanlar 6'ya göre kendini organize ediyordu. Şimdi 5'de çıkacağız diye herkes daha hızlandı. İşlerini daha çabuk yapıp 5'e yetiştirmeye çalışıyorlar. Bununla beraber herkes evine çok daha kolaylıkla gidiyor. Çalışan motivasyonu çok ciddi arttı."

"İki ay sonra ben Yakıt maliyetini hesaplayacağım. Beşte çıkışla altıda çıkışın çok ciddi maliyeti var hocam. İnsanlar metrobüste çok rahat gittiklerine, o kalabalığa geçmediklerine çok mutlular"

2. Proje: İhracat beyannamelerinin robot tarafından yazılmasını sağlamak

İhracat beyannamesi, bir ülke sınırlarından başka bir ülkeye yapılan mal ihracatında gümrük işlemlerinin gerçekleştirilmesi için hazırlanan resmi bir belgedir. Bu beyanname, ihracatçı tarafından doldurulur ve gümrük idaresine sunulur. İhracat beyannamesi, ihraç edilecek malların türünü, miktarını, değerini ve diğer ilgili bilgileri içerir. Bütün bunların manuel doldurulması şirket açısından emek yoğun ve hata oranı yüksek bir risk taşır.

Hata Azaltma: Otomatikleştirilen süreçler, insan hatası riskini minimize etmiştir. RPA, verilerin doğru ve tutarlı bir şekilde işlenmesini sağlayarak, hataların önüne geçmiştir.

"İhracat beyannamesinde bizim çok kalemli ürünlerimiz oluyor hocam. Bu çok kalemli ürünleri yazmak ciddi manada zaman ve yanlış yazma olasılığı çok yüksek oluyor."

"Fatura çekilmiş, başka evraklar da var. Onlara bakılarak müşteriden gelen o evraklara bakılarak hazırlanıyor. Burada bakılarak yazılırken ki yanlışlıklar, yanlış bir girişi özellikle engelleniyor."

Verimlilik Artışı: RPA, manuel olarak yapılan işleri otomatikleştirerek, süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Bu, çalışanların verimliliğini artırmış ve iş süreçlerini hızlandırmıştır.

> "%60-70 gibi bir zaman maliyeti var bir beğannamede, yani yaklaşık biz haftada 300 beğanname açıyoruz. Bunun %50'sini robot tarafından yazıyoruz dersek. 150 beğannamede bir tanesi 7-8 dakika gibi bir sürede hazırlıyorsa, robot 4 dakika gibi bir sürede hazırlayıp tekrar müşteri temsile dönüş yapıyor. Yani yüzde altmış, yüzde yetmiş. Robot dört dakikaya düşürmesi çok büyük bir avantaj."

Maliyet Tasarrufu**:** Tekrarlayan işlerin otomatikleştirilmesi, operasyonel maliyetleri düşürmüştür. RPA, iş gücü maliyetlerini azaltarak, şirketin bütçesini daha verimli kullanmasına olanak tanımıştır.

> "Dijital okuryazarlık eğitimi ile mevzuat eğitimi. Zaten biz şirket içi eğitimler sürekli mevzuat anlamında sürekli yapıyoruz. Biz ücretsiz dış ticaret eğitimi şirket dışında, üniversitelerde verdiğimiz gibi, şirket için de verdiğimiz eğitimlerin, inanamazsınız. Hatta hocam o namımız yürümüş ki, bizim şirket için ne diyorlar biliyor musunuz? İnançtan çöpçü çıksa çöpçüyü alırım. O kadar her anlamda eğitim veriyoruz."

> "Burada da bu dijitalleşme ile beraber mevzuat artı dijital okunma yazarlık eğitimi. Şirketimizde olmazsa olmazlar olacak yani her zamanki gibi."

Müşteri Memnuniyeti: Daha hızlı ve doğru hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmıştır. RPA teknolojileri, müşteri taleplerinin daha hızlı karşılanmasını sağlayarak, müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir.

> "Müşteri temsilcisinin sürekli yaptığı işteki o mental yorgunluğu yerine kendi o zamanını daha verimli kullanabilir. Müşterilerle görüşe müşterisini arayıp Hal hatır'nı sorar".

3. Proje: Gelen tebligatların robot tarafından otomatik takip edilmesi

Gelen tebligatların takibi, resmi bildirimlerin zamanında alınması ve gerekli yanıtların verilmesi için kritik öneme sahiptir. Etkin bir takip için tebligatların kaydedildiği bir sistem oluşturulmalı, sorumlu personel atanmalı, tebligatlar düzenli olarak kontrol edilmeli ve içerikleri dikkatlice

incelenmelidir. Tebligatlara yanıt ve işlem planı oluşturulmalı, durumları takip edilip raporlanmalı ve tüm belgeler düzenli olarak arşivlenmelidir. Dijital araçlar ve yazılımlar kullanarak bu süreci otomatikleştirmek, zaman tasarrufu sağlayıp hata riskini azaltabilir.

Hata Azaltma: Otomatikleştirilen süreçler, insan hatası riskini minimize etmiştir. RPA, verilerin doğru ve tutarlı bir şekilde işlenmesini sağlayarak, hataların önüne geçmiştir.

> "Patronun doğum gününde galiba ilgilenmiyorlar. Personel de atlıyor. Bir milyon kadar bir cezanın gönderildiği tebligatta atlıyorlar. Öyle bir cezayı ödemek zorunda kalıyorlar. Özellikle ithalat noktadaki cezalar çok ağır olduğu için 1 milyon, 5 milyon süreyi atladıkları zaman çok ciddi problemler oluyor."

> "Yeni sistemde, arkadaşlarımız da yine takip ediyor, o ayrı mesele. Hani robot yapıyor diye takip etmiyor diye. Robotu da o takip ediyor ama en azından diyor ki hani maillerine de bakıyor gelmiş mi, gelmemiş mi. 3 kişi sürekli takipte."

Verimlilik Artışı: RPA, manuel olarak yapılan işleri otomatikleştirerek, süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Bu, çalışanların verimliliğini artırmış ve iş süreçlerini hızlandırmıştır.

> "Yani tebligat hocam, şöyle söyleyeyim, bizim şirket olarak birinci, en önemli şeyimiz. Çünkü beş iş günü içerisinde o tebligata dönüş yapmazsanız o cezayı kabul ettiniz, ödemek zorundasınız. Biz de müteselsil, sorumlu olduğumuz için müşavirlik firması olarak müşteriyle beraber eşdeğer şekilde sorumluyuz. Ondan dolayı bizim böyle şey, ne diyelim, SOS alarm veren birinci yerimiz tebligatlarımız. Bu anlamda bizi rahatlattı, çok rahatlattı. Hani çapraz kontrol yapıyor robot sürekli.
>
> O yüzden bizim taraftaki gümrük işlerinde de vergiden doğabilecek cezalar çok yüksek meblağlar olduğu için atlanmaması durumuna Hem personel olarak takip ediyorduk, ayrıca çapraz kontrol olarak robotta da bu görevi planladık."

Maliyet Tasarrufu: Tekrarlayan işlerin otomatikleştirilmesi, operasyonel maliyetleri düşürmüştür. RPA, iş gücü maliyetlerini azaltarak, şirketin bütçesini daha verimli kullanmasına olanak tanımıştır.

> "Cezayı kaçırmamak evet. Devlet tarafından. Süreyi atlamamak. Devlet tarafından o ilgili resmi kurumlardan şirketlere gönderilen

> trafik cezası da dahil gönderilen cezaların zamanında bizim bunu görüp aksiyon almamız. Çünkü tebligat geldikten sonra devlet iki gün içerisinde siz bunu okudunuz okumadınız ona bakmıyor ben onu artık okundu diyorum diyor ve 15 gün süre veriyor. On beş gün içerisinde bir itiraz, bir uzlaşma, herhangi bir tepki göstermezseniz o tebligata içeriği ne olursa olsun koşulsuz şartsız kabul etmiş oluyorsunuz. Bu sizin için de geçerli. Benim için de geçerli. Bir şirket için de geçerli bir durum."

Müşteri Memnuniyeti: Daha hızlı ve doğru hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmıştır. RPA teknolojileri, müşteri taleplerinin daha hızlı karşılanmasını sağlayarak, müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir.

> "Hocam tebligatta zamandan ziyade tebligatta bizi en çok rahatlatan artık hangi şeyin rahatlığındayız robot günde üç kere giriyor bakıyor tebligat gelmiş mi gelmemiş mi. Bir göz daha insan dışında bir göz daha tebligatı takip etmiş oldu. Çünkü bir gününü atlasan çok ciddi maliyetleri var. Bu anlamda sürekli ben takip ediyorum. Robotla beraber 5 kişi takip ediyor olduk. Robotu da bir göz olarak sayarsak… Çapraz kontrol."

4. Proje: Gümrük masraflarının banka üzerinden API sistemi ile ödemelerinin robot tarafından yapılması

Gümrük masraflarının banka üzerinden ödenmesi, ithalat ve ihracat işlemlerinde ortaya çıkan vergilerin ve masrafların bankalar aracılığıyla hızlı ve güvenli bir şekilde ödenmesini sağlar. İşleyiş adımları şunlardır: gümrük beyannamesi hazırlama, vergi ve masrafların hesaplanması, ödeme emrinin bankaya iletilmesi, bankanın ödemeyi gerçekleştirmesi, ödemenin belgelendirilmesi ve gümrük işlemlerinin tamamlanması. Ancak bu süreç, karmaşık bürokratik prosedürler, doğru hesaplama zorlukları, bankaların işlem süreleri, kur farkları ve teknik sorunlar gibi çeşitli zorluklar içerebilir; bu zorlukları aşmak için firmaların deneyimli personel istihdam etmesi, güncel mevzuatı takip etmesi yanında bankalarla düzenli iletişimde olması önemlidir.

Hata Azaltma: Otomatikleştirilen süreçler, insan hatası riskini minimize etmiştir. RPA, verilerin doğru ve tutarlı bir şekilde işlenmesini sağlayarak, hataların önüne geçmiştir.

> "Burada böyle bir eskiden bir süreç vardı. Zaman olarak da söyleyelim. Dakikalar alan işlemler saniyelere indi. Bizim bu projeyi geliştirmeye başladığımızın sebeplerinden birisi de şu oldu. Gümrük tarafında projeli işler oluyor."

> “Geçen hafta cuma günü mesela Murat Bey gümrüğü burada Çatalca tarafında. İhraca tarafında çok yoğunluk oluyor. Orada arkadaş para taleplerini bulunuyor. Biz de buradan sistemi devreye aldığımızda 42 tane işlem yapıldı. Hepsi işte bir ödeme 15 saniye gibi bir sürede ödeyip mailini atıyor. Sonraki ödüyor mailini atıyor. Ve buradaki arkadaşların telefon trafiği duruyor. Bu da daha rahat düşünmelerine ve daha az hata payı demek.”

Verimlilik Artışı: RPA, manuel olarak yapılan işleri otomatikleştirerek, süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Bu, çalışanların verimliliğini artırmış ve iş süreçlerini hızlandırmıştır.

> “Yurt dışından gelen canlı hayvan ithalatları oluyor. Bunların hayvanla yani canlı olduğu için aman sabah yapalım aman akşam yapalım gibi belli bir lüksü olmuyor. Ne zaman gelmişse o zaman gümrük tarafında sahada yani gümrük kapılarında onun tahliyesi oluyor. Gece üçte de olabiliyor. O yüzden öyle bir kör saatlerde. İşte orada o kadar çok olay dönüyor ki yani orada şimdi o saatte bizim tamam sahada çalışan bir arkadaşımız var ama onun bir de ödemelerinin yapılması gereken bilgisayar başında finans tarafında birilerinin daha olması gerekiyor. O yüzden, hadi Ahmet, şunun vergisini yatır diye kişiyi aramak, onu da gece mesaiye bırakmak yerine, biz dedik ki, ya bunu dedik, parası belli, ödenecek şey belli, otomatikleştirelim, robot ödesin, dekont da sana göndersin diye yola çıktık. Yani burada şimdi 7-24 çalışabilecek, siz sadece düzgün bir şekilde para talebinde bulunduğunuz zaman, ödemesini yaklaşık 10-15 saniye gibi bir sürede ödemesini yapıp dekontu ilgili arkadaşlara mail atıyor şu an. Bu ikinci haftamızdı. Canlıyı aldık.”

Maliyet Tasarrufu: Tekrarlayan işlerin otomatikleştirilmesi, operasyonel maliyetleri düşürmüştür. RPA, iş gücü maliyetlerini azaltarak, şirketin bütçesini daha verimli kullanmasına olanak tanımıştır.

> “Ödeme sistemleri de yine bütün film bizde yazılım üzerinde dönüyor. Yazılımda açılan beyannamelerin bir masrafları oluyor. Beyannamenin gümrük tarafında mesai, yolluk, vergisi, dediğimiz masraf kalemleri var. Yaklaşık bir 10-11 tane. Bir beyannameyle ilgili masraf oluştuğu zaman yazılım bunu finans tarafına bildiri atıyor yazılım üzerinden. Diyor ki şu beyannamede 3 lira mesai yatırılması lazım. Siz bunu yatırın, ben de işi gümrük sahasında devam ettireyim. Bu tabii ilgili devletin saymanlıklarına falan yatan bir şey banka yani anlaştığı devlet bankalar üzerinden yatıyor bu şeyler. Gümrük masrafları. Eski

> düzenimizde o talepde bulunduktan sonra arkadaşımız talebi görür. Ziraat Bankası'nı açar. Oradan ilgili verileri açar, yazılımı açar üzerinden verileri alır, yazar, tutar. İşte birkaç daha açıklama daha yazar, öder. Ondan sonra ödedikten sonra dekontu dönüp müşteri temsilcisine ilgili kişilere dekontu mail atar."

> "Ödemede bankayla biz bir entegrasyonumuzu yaptık. Kendi yazılımımızda. Kullandığımız evrim programıyla da entegrasyonumuzu yaptık. Arya robotu köprü olarak boyunca yazılım tarafından projeyi tamamlamış olduk, devreye aldık yani."

Müşteri Memnuniyeti: Daha hızlı ve doğru hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmıştır. RPA teknolojileri, müşteri taleplerinin daha hızlı karşılanmasını sağlayarak, müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir.

> "Yani böyle bir yapı olmadığında Merkez dışındaki arkadaşlar merkezi arıyorlardı. Benim böyle bir mesai ödemem olacak diye. O saat 6'da bizim mesaimiz bitiyor ama normal çalışma saatimiz ama gümrükte devam ettiği için finanstaki çalışan arkadaş bilgisayarda bekliyor onun ödemesini yapacağı zamanı bekliyor. Onun orada öyle bir bekleme durumu olmadı. Geçen hafta indi yemeğini yedi geldi. Ödemeler olmuştu ya dedi. Ne kadar iyiymiş dedi. Robot ödüyor. Ben de rahatlıkla yemeğimi yedim, geldim."

5. Proje: İthalatta TPS (tek pencere sistemi) başvurularının robot tarafından yapılması

Tek Pencere Sistemi (TPS), ithalat ve ihracat işlemlerini kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen ve ticaretle ilgili tüm belgelerin elektronik olarak sunulmasına olanak tanıyan bir sistemdir. TPS, işlemlerin hızlandırılmasını, maliyetlerin azaltılmasını ve şeffaflığın artırılmasını hedefler. Firma, gerekli belgeleri TPS üzerinden sunar ve belgeler elektronik olarak işlenir. İlgili kurumlar belgeleri değerlendirir ve onaylar, ardından ithalat veya ihracat işlemi tamamlanır. TPS'nin avantajları arasında hız ve verimlilik, maliyet azaltma, şeffaflık ve kolay izleme bulunur. Bu sistem, ticaretin daha etkin ve hızlı bir şekilde yapılmasını sağlar.

Hata Azaltma: Otomatikleştirilen süreçler, insan hatası riskini minimize etmiştir. RPA, verilerin doğru ve tutarlı bir şekilde işlenmesini sağlayarak, hataların önüne geçmiştir.

> "Karşılığında kendi şirket içi işlerimizi hızlandırdığımız için yani o paranın dönüşü müşteri temsilcisinin işini hafifletmek oldu.

> Zaman kazanıldı. Sıfırladık hocam. Sıfır hata oranını. Hata o bizim için çok çok önemli. Çünkü hatayla milyon TL'lik cezalar geliyor. Avukatlık ücreti, hani bundan bu biz hata, bu dijitalleşmeden önce çok ciddi hatalar olabiliyordu. İnsanla çalışıyorsun. Eğer hani takipler koymazsan sistemde hata oranları çok yüksek oluyor. Çünkü düşünsenize sürekli beyanname yazmaya çalışıyor insanlar. Kafası başka bir yerde olabiliyor, canı sıkkın olabiliyor. Bizim onu engellememiz gerekiyordu. Şu an şükürler olsun biz hatayı sıfırladık. Bu yapmış olduğumuz bu teknolojik yatırımların sayesinde oldu."

Verimlilik Artışı: RPA, manuel olarak yapılan işleri otomatikleştirerek, süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Bu, çalışanların verimliliğini artırmış ve iş süreçlerini hızlandırmıştır.

> "Geçen sene yaptığımız istatistikte yaklaşık ne kadar demiştim, bir ay Tek pencere başvurusuna, şöyle 7 gün yani bilfiil 7.24 olarak hesaplarsak 7 günü kapsayan bir şey harcamışız. Zaman harcamışız bu başvuru için. Burada da yaptığımızda yani bir başvuru yaklaşık 3.5-4 dakika gibi yine bir zaman içerisinde tamamlıyor."

> "Robota yaptığımızda Yedi günü bir güne düşürmüştük. Kaç başvuru yapılıyor? Bizim zaman maliyeti nedir? Yedi günümüzü alıyordu bir yıl içerisinde. Yani bir insan yedi gün boyunca topladığında, bakıldığında bunlar tabii bölük pörçük oluyor da. Şimdi biz bunu robotta bir güne düşürdük."

Maliyet Tasarrufu: Tekrarlayan işlerin otomatikleştirilmesi, operasyonel maliyetleri düşürmüştür. RPA, iş gücü maliyetlerini azaltarak, şirketin bütçesini daha verimli kullanmasına olanak tanımıştır.

> "Maliyeti şuradan çıkarmıştık, ben bu senenin başında o raporu çıkardım, onu da şöyle Dedim ki biz bu işe başlamadan önce, dijitalleşmeye başlamadan önce yılda kaç toplam beyanname açıyorduk?, Kaç çalışanımız vardı?, Kaç hatamız vardı?, Şimdi kaç beyanname açıyoruz? Çok ciddi artış var ama çalışan sayımızda artış yok. Demek ki dijitalleşme insan alma ihtiyacımızı durdurdu. Çünkü bir müşteri temsilcisi almama gerek yok. Çünkü müşteri temsilcisinin işi hızlandığı için ek bir çalışan alma ihtiyacımı durdurdu şu an. Yani ben yeni çalışan almak yerine müşteri temsilcisine ek daha müşteri ekleyebiliyorum."

Müşteri Memnuniyeti: Daha hızlı ve doğru hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmıştır. RPA teknolojileri, müşteri taleplerinin daha hızlı karşılanmasını sağlayarak, müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir.

> "Yine beyannameler yazılırken, beyannamelerin rejimleri, cinslerine göre değişen ve o esnada devletin yine tek pencere çatısı altında topladığı bir yer var ve hepsi e-devlet üzerinden giriyor. Oradan başvurular yapılıyor. İzinler alınıyor bazı işler için. Onların da yine evrim programında yazılan beyannamedeki kilo, kap, fatura tarihi, fatura tutarı gibi verilerle o formlar dolduruluyor. Biz orada bir geliştirme yaptık."

> "Biz şu an burada işimizin daha iyi daha hızlı olması daha en teknolojik nasıl kullanılacaksa onun uygulamanın derdindeyiz. Hani biz şirket olarak çünkü dedik ki biz bu sektörde bunu kullanılarak öncü olacağız. Biz başlatmış olacağız bu sürece."

6. Proje: Sigorta poliçelerinin robot tarafından yapılması

Sigorta poliçesi hazırlama süreci, müşterinin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve sigorta şirketinin detaylı bilgi toplama ve risk değerlendirmesiyle başlar. Sigorta kapsamı, teminatlar ve prim tutarı müşteriyle birlikte belirlenir ve poliçe teklifi hazırlanır. Onaylanan şartlara göre poliçe düzenlenir, imzalanır ve müşteriye teslim edilir, böylece sigorta kapsamı başlar.

Hata Azaltma: Otomatikleştirilen süreçler, insan hatası riskini minimize etmiştir. RPA, verilerin doğru ve tutarlı bir şekilde işlenmesini sağlayarak, hataların önüne geçmiştir.

> "İthalatta, ithalattaki müşteri temsilcisi, arkadaşımız sigorta yapılacak talimatını alan robot, Poliçeyi yazıyor, bizim sigorta bölümümüzdeki arkadaşın önüne geliyor, o onayladığında poliçeleşiyor."

> "Aslında poliçeleştirebiliriz ama biz yine de belki bir yanlışlık olur diye ödenmediğimiz için teklif halinde bizim sigortadaki arkadaşımızın önüne geliyor, o onaylıyor, poliçeleşiyor ve müşteriye gönderiyor."

Verimlilik Artışı: RPA, manuel olarak yapılan işleri otomatikleştirerek, süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Bu, çalışanların verimliliğini artırmış ve iş süreçlerini hızlandırmıştır.

> “Sigorta şirketi genel müdürlük bana dedi ki, yapamazsın abla, dedi. Vallahi yapıyorum, senin haberin yok, dedim. Şoka girdiler, dedim ki, o pojiteleri var ya, robot yazıyor diyorum, inanamıyorlar, yapamazsın, diyorlar.”

> “RPA tarafındayız. Robotik automation yani süreçlerin otomatikleştirilmesi. Biz AI ile daha çalışıyoruz hocam. Onunla ilgili şu an... AI'de de datayı topluyor ya, sizden de datayı alıp kullanılıyor. Biz o mevcut olan verileri alıp ilgili yerlerde kullanıyoruz. Yani o veriyi alıp üzerine kendisi bir şey katmıyor. AI'yi şirketin neresinde kullanabiliriz diye uğraşıyoruz. Çok az kaldı.”

Maliyet Tasarrufu: Tekrarlayan işlerin otomatikleştirilmesi, operasyonel maliyetleri düşürmüştür. RPA, iş gücü maliyetlerini azaltarak, şirketin bütçesini daha verimli kullanmasına olanak tanımıştır.

> “Buradaki kazancımız ne oldu zaman maliyet olarak? Zaman maliyet olarak şöyle söyleyeyim. Recep 10 dakikada yazıyorsa robot ne kadar zamanda yazıyor. Burada bir tetikleme ile başladığı için yine S3 koduyla yine o da 3-4 dakika gibi bir süre alıyor.”

Müşteri Memnuniyeti: Daha hızlı ve doğru hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmıştır. RPA teknolojileri, müşteri taleplerinin daha hızlı karşılanmasını sağlayarak, müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir.

> “Sigorta poliçeleri çok muazzam oldu. Biz şimdi sigorta ajentesiyiz hocam. Yani GALF ve HDS sigortalar var, nakliyat poliçeleri. Çünkü neden? Lojistiğin bir parçası nakliyat poliçeleri de. 2008 yılında kurduk biz de Deniz Sigortayı. Burada çalışmaya başladığımda işi bilen kız da gitti. Sabah 7'de oturuyorum. Akşam 8'e kadar yemek yemek yok. Hani çünkü o bilmemenin korkusuyla böyle müşteriyle nasıl konuşacağımı bilmiyorum. Öyle bir sigorta sürecim başladı benim. Hani gerçekten altı ay hocam, inanın altı ay boyunca sabah yedi, akşam yedi, yemek yemeden hani böyle soluksuz yani işi öğreneceğim.
>
> Genel müdürü arıyorum, poliçe nasıl kesilir bilmiyorum. Hiçbir şey bilmiyorum yani. Ben de takık biriyim.
>
> Neyse hocam biz dedik ki sigortada tabii konuyu iyice öğrenince, konunun içinde böyle pişince bu organizasyonu ya dedik poliçeyi robota yaptıramaz mıyız? İnanın şöyle söyleyeyim, insan talimatı

olmadan gerçek manada poliçeyi robot yapıyor. Bu da benim daha fazla proje üretmem için zaman tanıyor.”

7. Proje: İhracat beyannamesi ile ilgili (birlik /tescil/) ödemelerinin ve MEDOS işlemlerinin robot tarafından yapılması

MEDOS, Türkiye'de gümrük işlemlerinin elektronik ortamda yönetilmesini sağlayan bir sistemdir. İhracat beyannamesi hazırlama süreci, ihracat yapacak firmanın beyannameyi oluşturmasıyla başlar. Beyannamede, ihracat edilecek ürünlerin detayları ve gümrükle ilgili bilgiler yer alır. Ardından MEDOS üzerinden ödeme emri oluşturulur ve banka aracılığıyla ödeme gerçekleştirilir, genellikle EFT veya havale yöntemi kullanılır. Banka tarafından yapılan ödeme gümrük idaresine iletilir ve işlem onaylandıktan sonra ihracat tamamlanır. MEDOS sistemi, işlemlerin dijitalleştirilmesi ve otomatikleştirilmesiyle ihracatçıların süreçleri daha hızlı ve şeffaf bir şekilde yönetmelerini sağlar, ayrıca maliyetleri azaltır.

Hata Azaltma: Otomatikleştirilen süreçler, insan hatası riskini minimize etmiştir. RPA, verilerin doğru ve tutarlı bir şekilde işlenmesini sağlayarak, hataların önüne geçmiştir.

> “Bu belgelerin de yine müşteri temsilci arkadaşlar tarafından bir Chrome sayfasına girip oradan zayi etme durumu, sorgulama durumu gibi işlemleri oluyor. İhracatla ilgilendiren rutin her beyanlamede yapılabilecek işlerden bir adımdı. Burada rutin olan bir iş olduğu için biz buradaki iş yükünü de robot tarafına kaydırdık. Sadece arkadaşlarımız yapacağı belgenin belge numarasını sıra numarasını mail olarak atıyor.”

Verimlilik Artışı: RPA, manuel olarak yapılan işleri otomatikleştirerek, süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Bu, çalışanların verimliliğini artırmış ve iş süreçlerini hızlandırmıştır.

> “Mail'i anlıyor, mail'i dinliyor robot sürekli. Her dakika bir bakıyor bana böyle bir mail geldi mi diye gelmişse arka planda işliyor. Sonucunu arkadaşlar diyor ki ben odaya sundum, zayi ettim gibi dönüş yapıyor. Burada o zaman görevlinin bu rutin olan sık sık yaptığı şeyde yine bir zaman kazancı oldu.”

Maliyet Tasarrufu: Tekrarlayan işlerin otomatikleştirilmesi, operasyonel maliyetleri düşürmüştür. RPA, iş gücü maliyetlerini azaltarak, şirketin bütçesini daha verimli kullanmasına olanak tanımıştır.

“Burada daha maliyetten çok zaman kazancı veriyor bize bu.”

Müşteri Memnuniyeti: Daha hızlı ve doğru hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmıştır. RPA teknolojileri, müşteri taleplerinin daha hızlı karşılanmasını sağlayarak, müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir.

> “Yapmanız gereken bir şey ama sizin mevcut işinizin altında yapmanız gereken bir şey. Sıklıkla yapılan ve gerçekten yapmanız gereken işi bölen bir rutin. Bu da bir insanı yoran bir şey ve basit bir şey çünkü. Onu biz o aradan çıkarttık ki sen bu basit bir uğraşma işine odaklan demeye getiriyoruz projelerde aslında.”

8. Proje: Whatsapp üzerinden çalışan arkadaşlarımızın kişisel özlük hakları ile ilgili (bodro/iş avansı/izin) gibi süreçleri robot tarafından öğreniyor olmaları

İşverenler veya insan kaynakları birimleri, çalışanların maaş bordrosu, iş avansı alımları, izin süreçleri gibi özlük işlemlerini dijital sistemler veya yazılımlar aracılığıyla yönetebilirler. Bu tür dijital platformlar, iş süreçlerini daha verimli ve hatasız bir şekilde yürütmeyi sağlar, aynı zamanda işverenler ve çalışanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırır.

Hata Azaltma: Otomatikleştirilen süreçler, insan hatası riskini minimize etmiştir. RPA, verilerin doğru ve tutarlı bir şekilde işlenmesini sağlayarak, hataların önüne geçmiştir.

> "Whatsapp üzerinden çalışanlarımızın özlük haklarıyla ilgili süreçleri robotlar öğreniyor. Bilgi eksiklikleri oluyordu, yanlış anlamalar oluyurdu, şimdi daha doğru yönetiyoruz. Robotlar, iş avansı, izin gibi süreçleri belirlenen standartlara uygun olarak hatasız bir şekilde takip ediyor. Ayrıca zamanında hatırlatmalar yaparak süreçlerin aksamadan yürütülmesini sağlıyor, yani işte yani çalışanların bilgilerini güvenli bir şekilde koruyor. “

Verimlilik Artışı: RPA, manuel olarak yapılan işleri otomatikleştirerek, süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Bu, çalışanların verimliliğini artırmış ve iş süreçlerini hızlandırmıştır.

> “Whatsapp ile özlük hakları süreçlerini yönetmek şöyle yani hızlı iletişim bir de geri bildirim sağlayarak işlemlerin zamanında ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlıyor. Belgelerin hızlıca erişilmesi oluyor ve işlemlerin kâğıt kullanımının azaltılması da

büyük bir kolaylık sağlıyor. Mobil erişim imkânı ise çalışanların işlerini her zaman ve her yerden yönetebilmesine olanak tanıyor.”

Maliyet Tasarrufu: Tekrarlayan işlerin otomatikleştirilmesi, operasyonel maliyetleri düşürmüştür. RPA, iş gücü maliyetlerini azaltarak, şirketin bütçesini daha verimli kullanmasına olanak tanımıştır.

“Bizim şirkette mesela arkadaşlarımızın birçoğu benim on yıl oldu. Ben aralarında en yeniyim yani öyle düşünün. Yirmi yıl. Yirmi beş yıl. Otuz yıl var yani.”

“Böyle bir şeyde ve böyle bir uzun süre çalışan kişide de ne oluyor? Aynı işi yapıyor, rutine bindiriyor ve yani ekstra yeni gelen teknoloji, yeni gelen kolaylığı ya da pratikliği o kabul edemeyebiliyor.”

“Biz böyle biliyoruz. Biz buna alıştık. Ya olmasa da olur. Zaten işliyor. Niye düzeltelim? Tabii biz zaten bunu yapıyorduk. Ne gerek var? Yani bir sürü soru çoğaltabilirim burada. Oradaki o direnci kırmak ya onlara sevdirme çok büyük zorlukla anlatırken bir daha yoruldum hocam ben şimdi…” “sistemi işletememenin maliyeti var.”

Müşteri Memnuniyeti: Daha hızlı ve doğru hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmıştır. RPA teknolojileri, müşteri taleplerinin daha hızlı karşılanmasını sağlayarak, müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir.

“IK ile alakalı bilgilerini arayarak, ya da giderek yapmak yerine, WhatsApp üzerinden talep ediyor.....WhatsApp ve Bot.....arka planda muhasebe programından ilgili kayda alıp arkadaşa iletiyor.”

“Robot cevabı veren, işi yapan. Bu da İK’nın işini hafifletiyor. Yani komple tüm personelin ilgilendiren, biraz daha interaktif.”

9. Proje: Dijital okuma yazarlık eğitimini

Gümrükleme ve lojistikte dijital okur yazarlık eğitimi, çalışanların dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanabilmesini sağlar. Eğitim, gümrük ve lojistik süreçlerinde kullanılan dijital platformlar, elektronik belge yönetimi, veri güvenliği, dijital iletişim, iş birliği ve sektördeki dijital trendler hakkında bilgi ve beceri kazandırır. Bu sayede iş süreçlerinin verimliliği artar, hatalar azalır ve rekabet avantajı sağlanır.

Hata Azaltma: Otomatikleştirilen süreçler, insan hatası riskini minimize etmiştir. RPA, verilerin doğru ve tutarlı bir şekilde işlenmesini sağlayarak, hataların önüne geçmiştir.

> "Çünkü artık evet beyannameyi robota yazdırdın ama robotu kim takip edip kontrolünü yapacak? Sen yapacaksın. Doğal olarak konuyu iyi bilmek gerekiyor. Mevzuata hâkim olmak gerekiyor. Burada en büyük şey hocam şu an bizim iki şeyimiz var."

Verimlilik Artışı: RPA, manuel olarak yapılan işleri otomatikleştirerek, süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Bu, çalışanların verimliliğini artırmış ve iş süreçlerini hızlandırmıştır.

> "Şimdi hocam şöyle diyelim, inanç lojistiğin altında 7-8 tane şirketler var. Bunların her birinin içinde de bir sürü bölümler var. Finans, sigorta, ithalat, ihracat, teşvik bunun gibi yaklaşık size söyleyeyim 10-15'e yakın bölüm var. Bu 15 bölümün içinde de her masanın çok ciddi iş süreçleri var. Biz bu iş süreçlerinden hocam en çok bizi yani şöyle yaptığımız bu robotu çalıştırırken atıyorum sen yılda iki kere yaptığın iş için robotu çalıştırmıyoruz. Günde yüz kere yaptığı iş için biz robotu çalıştırıyoruz."

> "Bir robot olsa da ben onu ona yaptırsam dediğin işler neler? Bize bunu söylersen biz o hammaliye dediğimiz işleri robota yaptırıyoruz."

Maliyet Tasarrufu: Tekrarlayan işlerin otomatikleştirilmesi, operasyonel maliyetleri düşürmüştür. RPA, iş gücü maliyetlerini azaltarak, şirketin bütçesini daha verimli kullanmasına olanak tanımıştır.

> "Biz bunu şöyle hocam şey yapıyoruz. Açıkçası ben her toplantıda şunu vurguluyorum. Arkadaşlar hani beyannameyi artık yazmak robot da yazacak. Artık bize mevzuatı bilen arkadaşlar gerekiyor. Çünkü robotu kontrol edecek mevzuat konusunda yani bu gümrükleme işi bitecek mi bitmeyecek. Çünkü robotun yaptığını mevzuatsal anlamda doğru mu yanlış

mı yaptığını kontrol edecek insanlara ihtiyacımız var. Yani beyannameyi yazan değil de mevzuatsal, hukuksal anlamda işi bilen arkadaşlara ihtiyacımız var. Ben her toplantıda arkadaşlar artık gerçekten B karnesi A karnesi olan arkadaşlarla çalışacağız diyoruz. Bu konuda kendinizi yetiştirmeniz gerekiyor diye arkadaşlarımızı biz buraya yönlendiriyoruz."

"Hani dijital okur yazarlık eğitimi yine vereceğiz birkaç hafta sonra şirketimizde. Ama bunları yaparken asıl vurguladığımız hocam, kesinlikle mevzuatı çok iyi bilmeniz gerekiyor. Gümrük kanununu, kaçakçılık kanununu, teşvik nedir, hani lojistiğin hukuksal ve mevzuatsal her şeyini Bilmeniz gerekiyor. Biz sürekli bunu vurguluyoruz."

Müşteri Memnuniyeti: Daha hızlı ve doğru hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmıştır. RPA teknolojileri, müşteri taleplerinin daha hızlı karşılanmasını sağlayarak, müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir.

"Hani biz dedik ki biz şirkette sürekli dijitalleşme var ve bunları anlatıyoruz ama dedik ki robot şirketi bu eğitimi verirse hem daha kurumsal olur hem daha insanlar ya evet bak bu iş çok farklı bir yere gidiyor. Bizim de bir şeyler yapmamız gerekiyor. İnşallah yönlendirmiş olacağız yani. Ciddi manada içeride kendimiz bir şeyler yapıyoruz. Hani insanlar şey oldu hani korkutmadan evet çok korkuları vardı ama her toplantıda arkadaşlar amacımız sizi işten çıkarmak değil, işinizi kolaylaştırmak, sizin onu yönetmenizi sağlamak. Ama hocam her toplantıda ben sürekli arkadaşlar bakın bizim derdimiz istihdam alanı açmak. Sizi işten çıkarmak değil. İçimiz sıfır hata ve hız kazansın. Sıfır hata ve hız. Sürekli bunu söylüyorum yani."

SONUÇ

İnanç Lojistik, lojistik sektöründe öncü bir konumda bulunmakta olup, yapay zeka (YZ) ve otomasyon teknolojilerini stratejik bir şekilde kullanarak operasyonel verimliliği artırmakta ve müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. Şirket, Robotik Süreç Otomasyonu (RPA) gibi teknolojileri başarılı bir şekilde entegre etmiş ve çeşitli projeler aracılığıyla bu teknolojilerin etkisini göstermiştir. Bu dönüşüm sürecinde karşılaşılan zorluklar arasında stratejik uyumluluk, kapsam yönetimi, proje yönetimi, personel eğitimi ve teknoloji altyapı uyumu gibi faktörler önemli rol oynamıştır. İnanç Lojistik, dijitalleşme yol haritası doğrultusunda sürekli olarak teknolojiyi güçlendirerek ve süreçlerini optimize ederek sektördeki liderliğini sürdürmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda yapmış olduğu dokuz dijitalleşme projesinin İnanç Lojistiğe stratejik anlamda kazanımları olmuştur.

CRM sistemi sayesinde müşteri ilişkileri yönetimi daha etkin hale getiriliyor ve müşteri verileri doğru şekilde analiz edilerek iş süreçleri optimize edebilmiştir. İhracat beyannamelerinin robotlar aracılığıyla hazırlanması, iş süreçlerindeki manuel hataları azaltıyor ve süreci hızlandırıyor. Gelen tebligatların otomatik olarak takip edilmesi, zamanında yanıtlar verilmesini sağlamış ve hukuki riskleri azaltmıştır. Gümrük masraflarının banka üzerinden otomatik olarak ödenmesi, kur farkları ve teknik sorunları minimize edilmiş ve gümrük işlemlerini daha şeffaf hale getirmiştir. Tek Pencere Sistemi ile yapılan başvurular, işlemlerin hızlanmasını ve maliyetlerin azaltılmasını sağlamıştır. Sigorta poliçelerinin otomatik olarak hazırlanması, müşteri memnuniyetini arttırmış ve iş süreçlerindeki zaman kayıplarını önlemeye yardımcı olmuştur. MEDOS sistemi üzerinden yapılan ihracat beyannamesi işlemleri, gümrük süreçlerini dijitalleştirerek işletme maliyetlerini azaltmış ve süreçlerdeki hataları minimize etmiştir. Whatsapp üzerinden personel özlük işlemlerinin otomatik olarak yönetilmesi, insan kaynakları süreçlerini hızlandırmış ve iletişimi kolaylaştırmıştır. Burada personel direnci mevcut olsa da dijital okur yazarlık eğitimi, çalışanların dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanabilmesini sağlamış ve iş süreçlerindeki verimliliği arttırmıştır.

ÖNERİLER

Stratejik öneri olarak, CRM sisteminin daha fazla departmanla entegrasyonu ve veri analitiği yeteneklerinin güçlendirilmesi önerilebilir. Şirket, İhracat beyannamelerinin robotlar aracılığıyla hazırlanması otomasyonunu genişleterek daha fazla gümrük işlemine entegre edebilir ve dijitalleşme stratejilerini güçlendirerek rekabet avantajı sağlayabilir. Tebligat sürecini daha da iyileştirerek yapay zeka destekli sistemlerle tebligat yönetimini optimize edebilir ve operasyonel verimliliği artırabilir. Şirket, gümrük sürecinde daha fazla işlemleri banka ve gümrük işlemine entegre edebilir ve finansal yönetimdeki hassasiyeti artırabilir. TPS sistemini farklı ülke ve limanla entegre ederek küresel ticaretteki etkinliğini artırabilir ve büyüme stratejilerine yönelik yeni pazarlara açılabilir. Sigorta işlemleri otomasyonunu genişleterek daha fazla sigorta ürünü ve hizmetine entegre edebilir ve müşteri odaklı yaklaşımını güçlendirebilir. Tek Pencere Sistemindeki dijitalleşmeyi daha fazla gümrük noktasına yayarak uluslararası ticaretteki operasyonel verimliliğini artırabilir. Ayrıca, şirket dijital platformları daha geniş kapsamda kullanarak çalışan memnuniyetini artırabilir ve iş gücü yönetimini daha etkin hale getirebilir. Dijitalleşme eğitimlerini daha geniş bir çalışan kitlesine yayarak dijital dönüşüm sürecini destekleyebilir ve teknolojiye adaptasyonunu hızlandırabilir.

Sonuç olarak, bu stratejik öneriler, şirketin dijitalleşme sürecini yöneterek operasyonel verimliliği artırmasına ve rekabet gücünü güçlendirmesine yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications..

Zulyanti, N. R., & Irawan, M. R. N. (2023). Customer Relationship Management: Literature Review. International Journal of Science, Technology & Management, 4(4), 884-892.

Şahinaslan, E. (2023). İş Süreci Optimizasyonu: Yöntem, Teknoloji, Riskler Ve Fırsatlar. Akademik İzdüşüm Dergisi, 8(2), 570-604.

URL 1: https://inanclojistik.com/ (Son Erişim Tarihi: 01.07.2024)

AB-TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ: TÜRKİYE'NİN AVRUPALILAŞMASI HAKKINDA BİR MASAL

Sibel Elif Özdilek

- Kurum Bilgisi: Ufuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararasi Ticaret ve Finansman Bölümü Ankara/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0003-0907-8771
- Mail: elif.ozdilek@ufuk.edu.tr

Giriş

“Gümrük Birliği tam üyeliğe giden yolda bir fedakârlıktır. AB'nin tam üyesi olamamanın sonuçlarını düşünmek bile istemiyorum.”

TÜSİAD Yüksek İstişare Kurulu Başkanı, Feyyaz Berker.

“AB içinde hiç kimse Gümrük Birliği’ni tam üyelik için bir adım olarak görmemişti… İkincisi ya Türkiye’nin kendi algısıydı ya da kamuoyunu çarpıtmanın bir yoluydu.” Almanya Sosyal Demokrat Partisi Üyesi, Martin Schulz.

6 Mart 1995'te AB-Türkiye Ortaklık Konseyi, 1963 Ankara Anlaşması'nda kararlaştırıldığı gibi AB ile Türkiye arasında bir Gümrük Birliği kurulması için tarihi bir anlaşmaya vardı. Bu, Türkiye'de havai fişeklerle kutlandı ve Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine doğru büyük bir adım olarak kabul edildi. Ancak aynı günlerde AB metinlerinin ve AB temsilcilerinin açıklamalarının dikkatli bir şekilde okunması, bunun en iyi ihtimalle bir yanılsama veya hayal ürünü bir düşünce, en kötü ihtimalle ise bir aldatmaca olduğunu gösteriyordu. Türk yorumuyla keskin bir tezat oluşturan Gümrük Birliği Anlaşması (GBA), tam üyeliğe giden yolda açıkça gerici bir adımdı. Ankara Anlaşması'nın giriş kısmı açıkça "Türkiye'nin Topluluğa katılımını" kolaylaştırmayı amaçlasa da "1/95 Gümrük Birliği Kararı" Türkiye'nin AB'ye katılımı hakkında tek bir kelime içermiyordu.

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB üyeliği beklentileri üzerindeki etkisine ilişkin bu tartışma gibi, bunun Türk ekonomisi üzerindeki etkisi de keskin bir şekilde tartışılan bir konu olmuştur. Aşağıdaki ilgili akademik literatürün genel bakışının vurgulayacağı gibi, Gümrük Birliği'nin Türk ekonomisi için etkilerini matematiksel hesaplamalar yardımıyla hem onaylayan hem de onaylamayan bilimsel çalışmalar mevcuttur. Eleştirel akış açılarına göre, CUA Türkiye'nin sanayileşme hedefine zarar vermiş ve ticaret özerkliğinin teslim olmasına yol açmıştır. Zira 1/95 Kararı ile Türkiye üçüncü ülkelerle ticaretinde AB tarifelerini uygulamayı kabul etmiştir ki bu da konunun siyasi tarafı göz ardı edilse bile ekonomik açıdan büyük bir fedakârlığa işaret etmektedir. Öte yandan, Gümrük Birliği'ne yönelik olumlu bakış açıları, artık devlet koruması olmadan gelişmiş Avrupa muadilleriyle rekabet etmek zorunda kalan Türk girişimciler üzerindeki canlandırıcı etkisini vurguluyor. Hayatta kalmayı başardıkları için, Türk ekonomisinin genel rekabet gücü tartışmasız bir şekilde arttı.

Elbette, Gümrük Birliği hakkındaki bu tartışmalı argümanlar Anlaşmanın imzalanmasından sonra ortaya çıkmadı, aynı zamanda önceden de dile getirildi. Gerçekten de Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) veya Ticaret ve Sanayi Bakanlığı gibi çeşitli devlet kurumlarında çalışan analistlerin ve yerli üreticilerin eleştirilerine rağmen gerçekleştiğini belirtmek önemlidir. Bu sonuncuların çoğu, genç Türk sanayilerinin kırılganlığını vurgulayarak CUA'ya karşı çıktı. Türkiye'deki karar vericilerin de CUA'nın imzalanmasıyla ortaya çıkan ekonomik ve politik risklerin farkında olduğu oldukça açıktır. Gümrük Birliği'nin rekabeti artırıcı etkisinin, genel ekonomik iyileşme adına bunu takdir etmeleri beklenemeyecek olan Türk girişimciler tarafından desteklenebilecek bir şey olmadığı göz önüne alındığında, hükümetin toplumun hiçbir kesimi tarafından gerçekten desteklenmeyen bir planı uygulamaya nasıl ve neden cesaret edebildiği sorusu cevaplanması gereken önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu analize dayanarak, çalışma CUA'nın imzalanmasının ardındaki nedenin tam üyelik beklentisinin ötesinde olduğunu savunacaktır. Esasen, 1990'ların kaotik siyasi atmosferinde Türkiye'nin neoliberal Batı modeline kilitlenmesinin yolunu açmıştır. Dolayısıyla, gerekli neoliberal reformları ve anayasal değişiklikleri uygulayacak güçlü bir devletin olmaması koşullarında bile neoliberal gündemde ilerlemeyi sağlayan Türk siyasi ekonomisinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Çalışma, Türkiye-AB Gümrük Birliği süreci üzerine bugüne kadar yapılmış akademik çalışmaların genel olarak bize olası etkisine dair bazı teknik analizler sağlaması nedeniyle önemli bir araştırma boşluğunu doldurduğunu iddia ediyor. Bu nedenle bu çalışmalara genel bir bakış, öncelikle bu boşluğu belirlemek için iyi bir başlangıç olacaktır.

2. Literatür Taraması

AB-Türkiye Gümrük Birliği konusunda literatürün büyük kısmı teknik analizlere dayanmakta olup, Anlaşmanın Türkiye ekonomisi üzerindeki ekonomik etkilerini ele almaktadır.

Öte yandan, GB'nin ticaret etkisini farklı ekonometrik modeller aracılığıyla inceleyen çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Neyaptı, Taşkın ve Üngör, ticaretin serbestleştirilmesi sürecinin bir uzantısı olan GB Anlaşması'nın Türkiye'nin ticaretine olumlu etki ettiği sonucuna

varmaktadır (Neyaptı, Taşkın ve Üngör, 2007). Togan da istatistiksel verilerden yola çıkarak Gümrük Birliği'nin taraflar arasında tatmin edici bir şekilde ilerlediği sonucuna varmaktadır. Togan'a göre Gümrük Birliği'nin tamamlanması, Türkiye'nin AB üyeliğinin ilk koşulu olan Gümrük Birliği'ni kısmen yerine getirmesi anlamına gelmektedir (Togan, 2000). Togan, GB'nin "ticaret politikasına öngörülebilirlik, şeffaflık ve istikrar aşılayarak ve piyasa erişimini serbestleştirerek iç piyasaların rekabet edilebilirliğinde önemli bir artışa katkıda bulunduğunu" vurgulamaktadır (Togan, 2007).

Kızıltan, Ersungur ve Polat, 1985-2005 dönemi ticaret verilerini "kukla değişkenler" içeren ekonometrik modellerle analiz ederek Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB-12 ülkeleriyle olan dış ticaretinde artan bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır (Kızıltan, Ersungur ve Polat, 2008). Türkiye'nin artan ticaret açığının büyük ölçüde üçüncü ülkelerle olan ticaretten kaynaklandığının altını çizmektedirler. Ancak bu analiz önemli bir noktayı gözden kaçırmakta ve Türkiye'nin dünyanın geri kalanıyla olan ticaretinin Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasından bu yana AB politikalarına bağlı olduğunu göz ardı etmektedir. Öte yandan Karaman ve Özkale de ekonometrik panel veri modellemesini kullanarak Gümrük Birliği'nin genel anlamda ticaret saptırıcı ya da ticaret yaratıcı etkisinin olmadığı, zira ekonomideki gelişmelerin farklı sektörleri farklı şekilde etkilediği sonucuna varmışlardır (Karaman ve Özkale, 2006). Lehmann, Herzer, Zarzoso ve Vollmer, Türkiye'nin en önemli 16 ihracat sektörünü incelemiş ve sanayi mallarını kapsayan Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB'ye ihracatını az da olsa artırdığı sonucuna varmışlardır (Lehmann, Herzer, Zarzoso ve Vollmer, 2007).

Akkoyunlu, Wigley ve Mıhçı, GB'nin rekabet baskısını artırarak Türk ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yarattığını ileri sürmektedir. Ayrıca, imalat sanayinin AB karşısındaki ihracat performansı iyileşmiş ve değişen piyasa yapısı önemli refah kazanımlarına yol açmış gibi görünmektedir (Akkoyunlu, Wigley ve Mıhçı, 2006). Temiz de ekonometrik bir modelden yola çıkarak Gümrük Birliği'nin statik etkilerinin belirsiz olmasına rağmen, Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusu, doymamış iç pazarı ve doğal kaynakları sayesinde uzun vadeli dinamik etkilerinin daha çok olumlu olacağı sonucuna varmaktadır. Temiz, Gümrük Birliği'nin fikri ve sınai mülkiyet hakları ve rekabet konusundaki düzenlemeler konusunda önemli gelişmelere yol açtığını vurgulamaktadır (Temiz, 2009).

Gümrük Birliği'nin statik veya dinamik etkileri, doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi, farklı sektörlerin rekabet gücü, makroekonomik değişkenler, fiyatlandırma davranışları, pazar yapısı ve hatta çevre hakkında ekonometrik tahminlerde çeşitli analizler yapılmıştır. Gümrük Birliği'nin Türk ekonomisi için faydalı olduğunu veya olacağını ileri süren temel argümanlar, ticaret açıklığının, mevzuat uyumunun ve küresel ekonomiyle bütünleşmiş daha şeffaf ve rekabetçi bir iç pazarın faydalarını vurgulamaktadır (Aktar, 2011).

Öte yandan, Gümrük Birliği Anlaşması'nın olumsuz etkilerine vurgu yapan birçok teknik analiz de bulunmaktadır. Ulusoy ve Sözen, ticaret yaratma ve yönlendirme etkilerini incelemek için ekonometrik bir model kullanmaktadır. Onların sonuçları yukarıda belirtilen diğer bazı çalışmalarla çelişmektedir, çünkü Gümrük Birliği'nin yeni ticaret hacmi yarattığına dair hiçbir kanıt olmadığını ve Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği konusunda AB ile kötü müzakere edilmiş bir siyasi anlaşma yaptığını vurgulamaktadırlar (Ulusoy ve Sözen, 2008). Şafaklı, Türkiye'nin dış ticaretinin evrimine ilişkin istatistiksel verilerden yola çıkarak Gümrük Birliği'nin Türk ticaretinin aleyhine hareket ettiği sonucuna varmaktadır (Şafaklı, 2009).

Mercenier ve Yeldan 1997 yılında Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin uygulayacağı tarife oranlarının düşürülmesiyle oluşacak ticaret şartlarının bozulması nedeniyle Türk ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yaratacağı sonucuna varmışlardır (Mercenier ve Yeldan, 1997). Benzer şekilde Lohrmann da kalkınma etkileri üzerinde durmuş ve Gümrük Birliği Anlaşması'nın ülkenin üretim yapısını etkileyerek uzun vadeli ekonomik kalkınmasını olumsuz etkilediğini vurgulamıştır (Lohrmann, 2000). Benzer şekilde Eşiyok da Gümrük Birliği'ni rekor düzeydeki ticaret açığının ve az gelişmiş sanayi yapısının doğrudan katkıda bulunan bir nedeni olarak görmektedir (Eşiyok, 2008).

Gökdemir ve Karaman ayrıca Gümrük Birliği'nin öngörülen ekonomik sonuçlara yol açmadığı sonucuna varmaktadır. Aksine, endüstriyel kalkınma gerçekleştirilememiştir ve ekonomik kalkınma ithal edilen endüstriyel girdilere bağımlı hale gelmiştir. Dahası, gelir dağılımı daha dengesiz hale gelmiş ve bölgesel farklılıklar belirginleşmiştir (Gökdemir ve Karaman, 2008).

Tonus, Gümrük Birliği Anlaşması'ndan sonra ticaret hacminin artmasına rağmen imalat sanayinin GSYH içindeki payının değişmediğini de vurgulamaktadır (Tonus, 2007).

Nitekim, Gümrük Birliği'nin olumsuz sonuçlarına işaret eden ekonomik analizler çoğunlukla, giderek artan dış ticaret açığına, eşit olmayan taraflar arasındaki ticaret bütünleşmesinin kalkınma etkilerine, Gümrük Birliği'nin sanayileşme ve teknolojik gelişme ile gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkilerine vurgu yapmaktadır.

CUA'nın ekonomik yönlerine ilişkin teknik tartışmanın dışında, konuya AB-Türkiye ilişkileri çerçevesinde yaklaşan birçok çalışma bulunmaktadır. Burada, karşıt görüş, CU'nun ayrı bir organ değil, AB'nin bir bütün olarak bir bileşeni olması nedeniyle Türkiye'nin karar alma mekanizmalarının dışında kaldığı konusunda ısrar etmektedir. Türkiye'nin, kendisinin dışlandığı bir karar alma organı tarafından alınan kararları uygulamaya zorlanması çok sorunlu olarak değerlendirilmektedir (Manisalı, 1996).

İlginçtir ki, Gümrük Birliği'ni destekleyen analizlerin bile Türkiye'yi politik olarak hassas bir konuma sokan bu asimetriyi kabul etmesi dikkat çekicidir. Derviş, Emerson, Gros ve Ülgen 2004'te "önümüzdeki yılların zorluğu, katılım gerçekleşene kadar Gümrük Birliği'ndeki asimetriyi politik olarak kabul edilebilir kılmaktır" (Derviş, 2004). Balkır, Eylemer ve Taş, Türkiye'nin 2005 yılında katılım müzakerelerine başlamasına rağmen, "GB'nin hâlâ Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin temel bir parçası olduğunu" varsaymaktadır (Balkır, Eylemer ve Taş, 2011). Buna göre, bu ilişkinin bazı temel özellikleri açıkça Türkiye'nin lehine değildir; ancak GB'nin daha çok "kademeli bir entegrasyon sürecinin ayrılmaz bir parçası" olarak görülmesi gerekir. Öniş, GB'nin ticaretin serbestleştirilmesinin hızlanması ve rekabet ve düzenleme politikasına ilişkin iç ekonomik reformlar gibi önemli olumlu boyutlara sahip olduğunu ileri sürmektedir. Ancak Öniş'e göre, ekonomik açıdan bakıldığında, "Türkiye'nin Avrupa ile bir serbest ticaret anlaşması imzalaması çok daha mantıklı olurdu" (Öniş, 1999). Öte yandan, Türk bakış açısından, "Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasının altında yatan politik mantık, ekonomik mantığa üstün gelmiştir" çünkü Gümrük Birliği Anlaşması tam AB üyeliğine giden yolda bir geçiş döneminin ilk ve gerekli adımını oluşturmaktadır.

Bu bakış açısı, CU ve AB-Türkiye ilişkileri konusunda farklı pozisyonlara sahip akademisyenler arasında yaygın olsa da ne AB'den gelen

açıklamalarla ne de Anlaşmanın kendisi tarafından desteklenmemiştir, çünkü hiçbiri CUA'yı tam üyelikle ilişkilendirmemiştir. Tam tersine, Ankara Anlaşması'nda var olan üyelik perspektifi 1/95 Kararı ile belirsiz hale getirilmiş ve 1990'ların başında AB yetkilileri gelecekteki ilişkilerin olasılığı hakkında net ifadelerde bulunmuştur. 1994 Essen Zirvesi, AB yetkililerinin istediği gibi Türkiye'nin gelecekteki pozisyonunu ortaya koymak için tek başına yeterliydi. Dahası, 1995 CUA'nın AB'ye Türk iç pazarına tam erişim sağlaması göz önüne alındığında, AB'nin Türkiye'nin tam üyeliğinden kaçınmak için başka bir iyi nedeni daha vardı.

Özetle, CU'ya ilişkin teknik analizler konuyu incelemek için çok önemli olsa da böylesi asimetrik bir anlaşmanın imzalanmasıyla AB'ye verilen önemli siyasi, hukuki ve ekonomik tavizlerin ardındaki nedenleri anlamak için kısmi ve yetersiz kalmaktadır. Bu çalışmada, 1/95 Kararı'nın imzalanmasının ardındaki gerçek nedenin tam üyelik beklentisinin veya ekonomik beklentilerin ötesinde olduğu savunulacaktır.

2.1. Teorik ve Küresel Tarihsel Çerçeve

1970'ler ve 1980'ler, serbest piyasanın yeniden canlanması ve yeni bir ideoloji biçimi olarak neo-liberalizmin yükselişiyle büyük bir yeniden yapılanma dönemine tanık oldu. Andrew Gamble, neo-liberalizm teriminin, "neo" önekinin bazı belirgin yeni özellikler ima etmesi nedeniyle kapitalist ilişkilerin yeniden düzenlenmesine atıfta bulunduğunu vurgular (Gamble, 2006). David Harvey, neo-liberalizm terimini, “insan refahının, özel mülkiyet hakları, bireysel özgürlük, serbest piyasalar ve serbest ticaretle karakterize edilen kurumsal bir çerçeve içinde girişimci özgürlüklerin en üst düzeye çıkarılmasıyla en iyi şekilde ilerletilebileceğini” öne süren bir teori olarak tanımlar (Harvey, 2006). Bu bağlamda, devlet bu tür uygulamalar için elverişli bir kurumsal çerçeve yaratma ve sağlama rolünü üstlenir. Harvey, neoliberal projenin dört ana özelliğini belirtir: Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve fikri mülkiyet haklarının tesisi, halkın iradesine aykırı olsa bile, devletin gücüyle uygulanır. İkinci olarak, 1980'lerin sonlarındaki finansallaşma ve deregülasyon dalgaları, spekülasyon ve dolandırıcılık yoluyla önemli bir yeniden dağıtım faaliyetinin yolunu açtı. Krizlerin yönetimi ve manipülasyonu, zenginliğin fakir ülkelerden zenginlere uluslararası yeniden dağıtımına yardımcı olur. Harvey, bireysel ülkelerdeki borç krizlerinin 1980'lerde ve 1990'larda çok daha sık hale geldiğini ve bu durumun onları yapısal uyumu kabul etmeye zorladığını vurgular. Öte yandan, devlet yeniden

dağıtımları, en azından uzun vadede alt sınıflar için olumsuz sonuçlar doğuran yerel gelir yeniden dağıtımına hizmet eder. Burada, gerekirse aktif baskı yoluyla uyum politikalarını uygulamak için neoliberal devletin rolü kritiktir (Harvey, 2006).

1970'lerin başlarında filozof ekonomist Friedrich von Hayek ve Milton Friedman gibi öğrencileri Chicago Üniversitesi'nde neoliberal ideolojinin tohumlarını ektiler (George, 1999). Neoliberal doktrin ilk olarak 1979'da Friedrich von Hayek'in öğrencisi olan Margaret Thatcher'ın yönetimi altında Britanya'da uygulamaya kondu. Neoliberal devrimin ilk deneyinin, ABD destekli Pinochet'nin 1973'teki darbesinin ardından Şili'de gerçekleştiğini belirtmek önemlidir. Harvey, Şili deneyinin hem Britanya'da (Thatcher döneminde) hem de ABD'de (Reagan döneminde) politikaların formülasyonu için bir model haline geldiğini belirtir (Harvey, 2006). Daha sonra, Arjantin'deki (1976) ve Türkiye'deki (1980) benzer askeri darbeler neoliberal uygulamaların uygulanmasına zemin hazırladı.

1970'lerde petrol krizi ve Bretton Woods sisteminin başarısızlığıyla ilişkili sermaye birikimi krizi artan işsizliğe ve yaygın hoşnutsuzluğa yol açtı. 1970'lerin Keynesçi rejiminin enflasyonun hızlanması ve mali krizde ifadesini bulan zorluklar, neoliberal politikaların ideolojik meşrulaştırılmasının önünü açtı. Alternatif bir ekonomik program hakkındaki tartışmalar, 1980'lerin sonuna doğru "yeni baskın sağduyu" (Gamble, 2006) haline gelen neoliberalizmin zaferiyle sona erdi. Birçok akademisyen, neoliberalizmin en önemli başarısının, "insanlığın doğal ve normal durumu" (George, 1999) gibi görünen başlıca dünya dini haline gelmesi olduğunu düşünüyor. Gamble, 1980'lerdeki bazı zorluklara rağmen, 1990'ların sonunda neo-liberalizmin "yeni dünya düzeninin baskın ideolojisi olarak tartışmasız" olduğunu vurgular (Gamble, 2006). Harvey ayrıca neo-liberalizmin hegemonik bir söyleme dönüştüğünü ve "dünyayı yorumlama, içinde yaşama ve anlama biçimimize dâhil edilerek" doğallaştığını ileri sürer (Harvey, 2006).

Aslında, 1990'lar neoliberalizmin küreselleşme hakkındaki yeni söylemle ve IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi uluslararası kurumların politikalarıyla ilişkilendirilmesine tanık oldu ve böylece neoliberal gündemler çevre ülkelere yayıldı. Neoliberal kurumsallaşmanın bu döneminde, bu örgütler ülkelerin küresel pazara girmesini kolaylaştırmak için ulusal ve uluslararası yapısal reformları teşvik eden aracılar olarak hareket ettiler.

Öte yandan neoliberalizm, devletin ekonomideki rolüne ilişkin içsel çelişkileri de içerir: Sermaye evrenselleşme eğiliminde olmasına rağmen, siyasal bağlamın dışında işlev göremez ve meşrulaştırılmaya ve devletin zorlayıcı kapasitesinin kullanılmasına ihtiyaç duyar (Gill, 1995).

Andrew Gamble da neoliberal politikaların yürütülmesi için güçlü ve etkin bir devletin gerekliliğinin altını çizer ve kapitalist devletlerin hiçbir zaman durgun veya etkisiz devletler olmadığını ileri sürer (Gamble, 1979). Benzer şekilde, Werner Bonefeld devletin, "küresel ekonomi tarafından yapısal olarak belirlenen güç olarak tanımlanan" yeni kapitalist çağda bile merkezi olmaya devam ettiğini savunur (Bonefeld, 2006). Bonefeld'e göre, küreselleşen bir sistemde ulusal devletin ulus ötesi bir devlete dönüşmesi, "sermayenin işlev görmesini sağlayan koşulların yetenekli ve kararlı bir düzenleyicisi" olan güçlü bir devleti gerektirir. Öte yandan Bonefeld, devletin özel mülkiyeti güvence altına alması için hayati önem taşıyan hukuka vurgu yapar.

Stephen Gill, "küreselleşme" kavramının devletin ve sivil toplumun yanı sıra kültür ve politik ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik geniş bir sürecin parçası olduğunu ileri sürmektedir. Bu çok yönlü ve çok boyutlu kavram, büyük kurumsal yatırımcılar ve ulus ötesi firmaların egemen olduğu küresel bir ekonomik sistemi somutlaştırmaya hizmet eder (Gill, 1995). Gill'e göre, neoliberal politik-ekonomik biçimlerin küreselleşmesi öncelikle "yerel ve uluslararası kurumların anayasal yeniden yapılandırılması" ve "modern toplumlarda bireylerin kontrol edildiği ve disiplin altına alındığı araçlar" ile ilişkilidir (Gill, 1995). Anayasal yeniden yapılandırma, Gill tarafından ulus ötesi liberalizmi gelecekteki kalkınma için benzersiz model haline getirme girişiminin politik projesi olarak tanımlanan "yeni anayasacılık" kavramına atıfta bulunur. Yeni anayasacılık, demokratik temsil kısıtlanırken kurumsal sermayeye ayrıcalıklı haklar vererek ikincisini gerçekleştirir. Gill, yasalarla güvence altına alınan ve devletin zorlayıcı kapasitesiyle korunan özel mülkiyet haklarının önemini vurgular (Gill, 2002).

"...ticaret ve yatırımla ilgili uluslararası anlaşmaların, devleti yeniden yapılandırmak ve böylece neoliberal reformları politik olarak kilitlemek ve böylece yatırımcıların ve mülk sahiplerinin haklarını güvence altına almak için ulusal ve bölgesel politikaları güçlendirmek olarak anlaşılabileceğini" savunur (Gill, 1998).

1990'ların başı, sermayenin güç kazanımlarını "kilitlemeyi" ve bu kazanımlara meydan okuyan güçleri "dışarı çıkarmayı" amaçlayan yeni yasal girişimlerle işaretlendi. Gill, birçok farklı ülkede yeni anayasaların yürürlüğe girmesinin ve Francis Fukuyama'nın "tarihin sonu" olarak tanımladığı bu dönemde Avrupa ekonomik yönetimine benzer şekillerde yeni kurumsal düzenlemelerin kurulmasının altını çiziyor (Gill, 2002).

Bu bağlamda birçok akademisyen bölgesel girişimleri, neoliberalizmin küreselleşmesinin bir aracı olarak değerlendirmiş, neoliberalizmin iletimi ve kurumsallaşması için mekanizmalar olarak işlev görmüştür. Bölgeselcilik ve küreselleşme üzerine literatürde iki farklı bakış açısının varlığına rağmen, hâkim bakış açısı bölgeselciliği küreselleşmeye karşı bir direnç projesi olmaktan ziyade, onu tamamlayıcı olarak görmektedir. Nilgün Önder, literatürde tamamlayıcı veya "açık" bölgeselcilik anlayışının hakimiyetinin mevcut ampirik gerçeklikte yattığını vurgulamaktadır (Önder, 2008). Bölgeselciliği, "normalde resmi bölgesel kurumlara yol açan, devlet öncülüğündeki projelere dayanan" bir proje olarak tanımlamaktadır. Önder, yalnızca bölgeselciliğin küresel ekonomiye katılımı artırmadığını, aynı zamanda küreselleşmenin de bölgeselci projeleri kolaylaştırdığını ileri sürmektedir. Öte yandan Andy Storey, Avrupa Birliği'ni bölgeselci bir proje olarak ele almakta ve Avrupa projesinin kendi içinde yerleşik olan "küreselleşmenin yayılmasını ve kurumsallaşmasını teşvik etmeye" hizmet ettiğini varsaymaktadır. Storey, neoliberal politikaların AB yapısına kilitlendiğini ileri sürer: "Neo-merkantilist ve/veya sosyal demokrat bir proje yerine, AB entegrasyonu Stephen Gill'in disiplinsel neoliberalizm olarak adlandırdığı şeyi kurumsallaştırmakla sonuçlandı." Sadece devletin bu bölgecilik projesinin önemli bir aktörü olmaya devam etmediğini, aynı zamanda Avrupa vatandaşlarının devlet politikasını değiştirme kapasitesinin de daha kısıtlı hale geldiğini vurgular. Benzer şekilde, Bonefeld, AB düzeyinde "kurumsal olarak yerleşik ve yasal olarak düzenlenmiş" ve Avrupa sosyal modelini zayıflatan bir ekonomik liberalizmi tanımlar. Wahl, kendi tarafında, "AB bugün, neoliberal sosyal ve ekonomik modelin Avrupa'da kurumsallaştırıldığı kanaldır" diye iddia eder (Wahl, 2004).

Avrupa bölgeciliğine ilişkin ilginç bir yaklaşım Dorothee Bohle tarafından tanıtılmıştır. AB'nin doğu ortaklarına "çok uluslu sermayenin çıkarlarına hizmet eden ve eski AB içindeki "gömülü neoliberalizm" düzenini korumaya yardımcı olan daha 'piyasa radikal' bir neoliberalizm çeşidi ihraç ettiğini" savunmaktadır (Bohle, 2006).

Gamble aynı doğrultuda, önde gelen kapitalist güçlerin “çevre ülkelerinin ‘başarısız devletlerine’ neoliberal reçeteleri dayatmayı, kendilerine dayatmaktan her zaman daha kolay bulduklarını” savunur (Gamble, 2006). Bu bakış açısına paralel olarak, David Harvey, küresel kapitalizmin 1970’lerden bu yana karşı karşıya kaldığı aşırı birikim sorununu vurgular. Bu sorunla başa çıkmak için yeni pazarlar ve yeni üretim kapasiteleri açarak zamansal ve/veya mekânsal yer değiştirmeler kullanılır. Aslında, sermaye aşırı birikimin kronik krizine çözüm olarak coğrafi genişlemeleri ve zamansal yer değiştirmeleri takip eder (Harvey, 2004). Ancak, bu süreç çelişkilerle sonuçlanır çünkü kapitalist gelişmenin yakın zamandaki taraftarları bile aşırı birikmiş sermayeleri için hızla mekânsal-zamansal bir düzeltmeye ihtiyaç duyarlar. Sonuç, giderek daha şiddetli bir uluslararası rekabetin yanı sıra başarılı olamayanlar için kriz ve yıkımdır.

Türkiye ekonomisinin önemli derecede bölgeselleşme ile karakterize edilen küreselleşme deneyimini bu çerçevede okumak daha önemlidir. Türkiye ekonomisi tam üyelik olmadan bile AB ile sıkı bir şekilde bütünleşmiştir. Önder, Türk iş dünyasının 1990'lardaki bölgeselci düzenlemeleri küreselleşme sürecine daha başarılı bir şekilde katılmanın bir yolu olarak gördüğünü ileri sürmektedir (Önder, 2008). Bohle'nin vurguladığı gibi, GB Anlaşması Türk vatandaşlarının birçok açıdan devlet politikasını değiştirme kapasitesini elinden aldığından beri Türkiye'nin durumunda daha sert bir neoliberalizm versiyonunun dayatıldığının altını çizmek önemlidir.

3. Ankara Anlaşmasından Gümrük Birliği’ne Giden Yol

"İstersek bundan gelecekte çıkabilir miyiz?" Bu, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün 1963'te Ankara Anlaşması'nı imzalamadan önce danışmanlarına sorduğu soruydu (Ünsal, 2005). 1960'larda Avrupalılaşma meselesi, Soğuk Savaş sırasında Türkiye'yi Batı kampında tutmak birincil kaygısı olan Türk karar vericiler için sadece ekonomik bir soru değildi. İnönü'nün danışmanları "Evet, yapabiliriz" diye yanıtlamış olsalar da pratikte Ankara Anlaşması Türkiye'ye, çok sayıda önemli kararın çok az toplumsal direnişle alındığı geri dönülmez bir siyasi gündem sağladı.

3.1. 1963 Ankara Anlaşması ve Türkiye-AB İlişkilerinin Başlangıcı

Türkiye, orijinal altı kurucu ülke hariç olmak üzere, mevcut üye ülkelerin neredeyse hepsinden önemli ölçüde daha önce AB ile ilişkilerini başlattı. Topluluk, Roma Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından, Ocak 1958'de Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un katılımıyla resmen kuruldu. Sadece bir yıl sonra, Türkiye'nin Topluluk ile ilişkisi başladı. İlişki, başlangıcından sadece dört yıl sonra Ankara Anlaşması ile sağlamlaştırıldı ve böylece Türkiye'nin Birlik ile bağları resmen kuruldu.

Türkiye ile AB arasındaki ilişki, birliğin kuruluşunun biçimlendirici yıllarında başladı. 1959'da Türkiye, o zamanlar Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak anılan topluluğa katılmak için başvurusunu sundu. Ankara Anlaşması'nın imzalanması 1964'te gerçekleşti ve AET tarafından yapılan en erken uluslararası anlaşmalardan biri olarak önemli tarihi değere sahiptir.

Ankara Anlaşması, Türkiye ile Topluluk arasında üç ayrı aşamadan oluşan bir ortaklığın ana hatlarını çizmiştir. Bu aşamalar şunlardır:

a) Hazırlık

b) Geçiş

c) Son Dönem.

Ankara Anlaşması'nın kapsamını incelediğimizde, 2. Maddenin hedeflerini aşağıdaki şekilde özetlediğini görüyoruz:

"Anlaşmanın amacı, taraflar arasındaki ticaret ve ekonomik bağların sürekli ve adil bir şekilde geliştirilmesini teşvik etmek, aynı zamanda Türk ekonomisinin büyümesini hızlandırma ve Türk nüfusunun istihdam oranını ve yaşam standartlarını iyileştirme gerekliliğini tam olarak kabul etmektir".

Bir kez daha, anlaşmanın 2. maddesi, ilgili taraflar arasında bir gümrük birliği oluşturulmasını ayrıntılarıyla anlatıyor ve bu birliğe ulaşma yolundaki kademeli süreci özetliyor. Ankara Anlaşması'nın tartışmasız en önemli bölümü olan ve Türkiye-AB ilişkilerini şekillendiren 28. madde, Türkiye'nin tam üyelik arzusunu dile getiriyor. Bu madde şunları belirtiyor:

"Topluluğu oluşturan antlaşmada yer alan tüm sorumlulukların Türkiye tarafından yerine getirilebileceği ortaya çıktıktan sonra, ilgili taraflar Türkiye'nin topluluğa katılma potansiyelini değerlendireceklerdir.

Ankara Anlaşması'ndan sonra başlayan hazırlık evresinin Aralık 1964'te tamamlanmasının ardından, Ocak 1973'te imzalanan Karma Protokol ile geçiş dönemi başlamıştır. Bu hazırlık evresi toplam 9 yıl sürmüştür.

1 Ocak 1973: Katma Protokol

Geçiş döneminin uygulanmasına ilişkin koşullar, prosedürler ve zaman çizelgeleri Karma Protokolün imzalanmasıyla belirlenmiştir. Bu geçiş dönemi, Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliği oluşumunu kolaylaştırırken her iki kuruluşun ekonomik politikalarını uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır. 1 Ocak 1973'te Karma Protokolün imzalanmasıyla başlayan bu dönem, 31 Mart 1995'te Gümrük Birliği'nin kesinleşmesiyle sona ermiştir.

Karma protokol, taraflar arasında karşılıklı ve dengeli sorumluluklar yaratılması, Türkiye ile Topluluk arasında kademeli olarak bir Gümrük Birliği oluşturulması ve iki ülke arasındaki ekonomik politikaların uyumlulaştırılması fikrine dayanmaktadır.

Karma Protokol üç temel odak alanını kapsamaktadır:

Malların Serbest Dolaşımı

Türkiye ile Topluluk arasındaki gümrük tarifelerinin kaldırılması

Türkiye tarafından Ortak Gümrük Tarifesinin kabul edilmesi

İki taraf arasındaki niceliksel sınırlamaların kaldırılması

Ortak Tarım Politikasının uygulanması.

Kişi ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı

İşgücünün engelsiz hareketi

İşletme kurma, hizmet sunma ve taşımacılık yapma hakkı

Ekonomi Politikalarının Yaklaştırılması

Rekabet, vergileme ve mevzuatın yaklaştırılması

Genel ekonomi politikası

Protokol uygulandıktan sonra, topluluk Türkiye'den ithal edilen endüstriyel mallar üzerinde daha önce oluşturduğu gümrük, vergi ve kotaları kaldırdı. Türkiye'ye, topluluktan gelen rekabetçi ürünleri 12 yıllık bir sürenin ardından ortak gümrük tarifesiyle uyumlu hale getirmesine izin veren bir istisna tanındı, diğer uluslar aynı fırsat için 22 yıl beklemek zorunda kalacaktı.

Protokole dâhil edilen tarım ürünleri için, Türk tarım politikasının Topluluğun ortak tarım politikasıyla uyumlu olması gerektiği belirlendi. İşçilerin kısıtlanmamış hareketi için 12 ila 22 yıllık bir geçiş dönemi belirlendi. Ayrıca, Topluluk ve Türkiye'den temsilcilerden oluşan Ortaklık Konseyi, uygun prosedürleri belirlemekle görevlendirildi. Yerleşim ve hizmetlerin karşılıklı özgürlüğü için de benzer bir yaklaşım ana hatlarıyla belirtildi ve dönemin özellikleri ve ilkeleri Ortaklık Konseyi'ne de devredildi.

1973-1987 yılları arasında Türkiye'nin toplumla ilişkisi şimdiye kadarki en zorlu dönemiyle karşı karşıya kaldı. İlişkilerin bozulması 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'ndan kaynaklandı. Türkiye'nin toplumla bir anlaşma imzaladığı sıralarda, benzer bir üyelik yolu izleyen Yunanistan, Kıbrıs'taki yenilgi ve ardından demokrasiye geçiş nedeniyle Albaylar Cuntasının düşmesinin ardından 1975'te tam üyelik talebinde bulundu. Buna karşılık Türkiye, o zamanki iktidardaki CHP-MSP koalisyon hükümetinin siyasi duruşu nedeniyle başvuruda bulunmaktan kaçındı. Yunanistan 1976'da tam üyelik müzakerelerini başlattı ve 1981'de tam üyeliğe ulaştı.

Hiç şüphesiz, 12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye ile toplum arasındaki ilişkiye en zararlı etkiyi yaptı. İlişkiler, Türkiye'nin 1987'de Ankara Anlaşması'nın verdiği haklara uygun bir hareketle tam üyelik başvurusunda bulunmasına kadar durgunlaştı. 1989'da Türkiye'nin tam üyeliğiyle ilgili bir karar, toplumun önce kendi iç pazarını kurmadan yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini vurguladı; bu nedenle, Türkiye katılmaya uygun olsa da siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda daha fazla gelişmeye ihtiyacı vardı.

1989 ile 1995 yılları arasında Türkiye ile AB arasındaki ilişki önemli bir oynaklık yaşadı. 1990'lar boyunca, 1995'te Gümrük Birliği'nin kurulmasından önce, etkileşimler öncelikle politik ve sıklıkla sorunluydu. Bu

açıdan bakıldığında, 31 Mart 1995'te yürürlüğe giren Gümrük Birliği, Türkiye'nin AB ile etkileşiminde önemli bir anı işaret ederek Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir atılım sağladı.

3.2. 1 Ocak 1996: Gümrük Birliği'nin Tamamlanması/Yürürlüğe Girişi

Baydarol'a (2008) göre, Türkiye ile AB arasında 1995 yılında yaşanan olaylar Gümrük Birliği'nin etkinleştirilmesi anlamına gelmemektedir. Gümrük Birliği sürecinin yasal başlangıcı, Ek Protokol'ün yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1973'e dayanmaktadır. 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe giren 31 Aralık 1995'te gerçekleşen olay, Türkiye'nin o tarihte elde ettiği haklarla ilişkili yükümlülüklerini yerine getirmeye başlamasıdır. Dolayısıyla, Gümrük Birliği'nin kesinleşmesi, Karma Protokol'de belirtilen Türkiye'ye tanınan 22 yıllık uyum süresinin sona ermesiyle aynı zamana denk gelen Türkiye-AB ilişkileri açısından elzemdir. Ayrıca, Baydarol'un (2008) belirttiği gibi, Gümrük Birliği, GATT ve Dünya Ticaret Örgütü tarafından tanınan ve AB çerçevesinin ötesine uzanan bir yükümlülüğü temsil etmektedir.

Bu tercih, sadece Türkiye-AB ilişkilerini değil, aynı zamanda Türkiye'nin küresel toplum nezdindeki konumunu da önemli ölçüde etkileyebilecek bir duruma yol açabilir ve potansiyel olarak ciddi siyasi ve ekonomik sonuçlara yol açabilirdi (Baydarol, 2008). Tersine, Gümrük Birliği'ni onaylayan dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in yaptığı bir açıklama olan 'Lozan'dan sonra Cumhuriyet tarihinin en önemli antlaşması' olarak nitelendirmek yanlıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Gümrük Birliği, Türkiye'nin Karma Protokol'de belirtilen ve 1 Ocak 1973'te yürürlüğe giren 'ortak topluluk tarifelerinin uygulanması için belirlenen 22 yıllık sürenin sona ermesiyle yerine getirmesi gereken bir taahhüdü temsil etmektedir. 6 Mart 1995'te Ortaklık Konseyi, 1/95 sayılı kararlarda belirtilen bu 22 yıllık geçiş süresinin sona ermesini onaylamıştır. Sonuç olarak, Türkiye-AB Gümrük Birliği kesinleşmiş ve 31 Mart 1995'te tam olarak işlerlik kazanmıştır. Gümrük Birliği esas olarak sanayi ürünlerini kapsasa da belirli hassas sanayi mallarına uygulanan gümrük vergileri 2001 yılına kadar yürürlükte kalmış ve bu tarihten sonra kademeli olarak kaldırılmıştır. İşlenmiş tarım ürünleri Gümrük Birliği kapsamına girse de bu çerçeveye dahil olmayan tarım ürünlerinin sınırsız dolaşımı Türkiye'nin AB'nin ortak tarım politikasına uymasına bağlıydı.

Ortaklık Konseyi Kararı No. 1/95'te belirtildiği gibi, Gümrük Birliği aşağıdaki temel alanları kapsamaktadır:

Ürünlerin kısıtlanmamış ticareti: tarifelerin ve miktar sınırlamalarının kaldırılması ve AB Gümrük Kanunu ile uyum.

Ortak Ticaret Stratejisi: Ortak Gümrük Tarifesi (OGT), tercihli ticaret düzenlemeleri ve bağımsız rejimlerle uyum;

Teknik ticaret engellerinin ortadan kaldırılması: teknik yasaların, düzenleyici çerçevelerin, fikri ve sınai mülkiyet haklarının, rekabet düzenlemelerinin ve kamu alımları standartlarının uyumu.

Kurumlar arasındaki iş birliği, Gümrük Birliği Ortak Komitesi (GBOK), Gümrük İş Birliği Komitesi (GİK), çeşitli teknik komitelerin yanı sıra danışma ve karar alma süreçlerini içerir.

4. Gümrük Birliği Üzerine Söyleşiler

1990'ların başı, AT'nin Türkiye'nin tam üyelik talebini reddetmesi ve Matutes paketiyle ilgili önemli tartışmalarla başladı. Özellikle, bu dönemde "eksik" bir Gümrük Birliği'nin sonuçlandırılmasına yönelik muhalefetin sadece yerli üreticilerden ve işçi sendikalarından değil, aynı zamanda kilit hükümet kurumlarından da gelmesi olağanüstüydü.

4.1. Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin Üyelik Başvurusunu Reddetmesine Yanıtlar

Ocak 1990'da Dışişleri Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Devlet Bakanı Ali Bozer'den uzmanlar, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun AT raporunda ayrımcı unsurlarla karşılandığını belirttiler. Sonuç olarak Komisyon, Türkiye ile AET arasında, AT'den yapılan ithalatlara uygulanan tarifeleri düşürmek için bir Gümrük Birliği kurulmasını önerdi; bu, tam üyeliğe ulaşmadan önce başka hiçbir ülkenin yapmadığı bir talepti. Uzmanlar, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in, üyeliklerini izleyen bir geçiş döneminden sonra ithalatlara uygulanan tarifeleri kaldırmayı kabul ettiklerini vurguladılar (Milliyet, 1990).

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın "Avrupa Birliği ve Türkiye" başlıklı yayınında, Komisyon raporunun çeşitli sorunlu konulara değindiği vurgulanmıştır. Rapor, yakın gelecekte Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına

ilişkin çelişkili bir öneri sunarken, aynı zamanda Türkiye ekonomisinin AET üyeliğine hazır olmadığını vurgulamıştır (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1999). Bu çelişki, Gümrük Birliği'nin başarılmasının, işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olma ve Birlik içindeki rekabetçi baskılar ve piyasa güçleriyle başa çıkma becerisi gibi Kopenhag ekonomik kriterlerini karşılamayı gerektirmesinden kaynaklanmaktadır.

Aslında 1990'ların başında Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesi, Türk sanayicilerinin ve devlet kuruluşlarının çoğunluğu için tam üyelik koşuluna bağlanmıştı. Ancak, bazı gruplar için tam üyelik beklentisi yerine tam üyelik için hedef tarih beklentisi ikame edildiğinden bu tutum yumuşatıldı. İstanbul Sanayi Odası (İSO) Başkanı Memduh Hacıoğlu, Temmuz 1990'da tam üyelik için bir takvim kararlaştırılırsa Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesine doğru eğilebileceklerini ileri sürdü (Milliyet, 1990).

1992 yılında, Avrupa Entegrasyonu ile ilgili son gelişmelerden esinlenerek Türkiye yeni bir girişim başlattı: “Karadeniz Ekonomik İş Birliği”. Ancak bu girişim Avrupa Topluluğu’na bir alternatif olarak görülmedi. Aslında bu proje Avrupa Entegrasyonu süreciyle tamamlayıcı bir niteliğe sahipti, çünkü temel amacı Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye arasında siyasi istikrara ve piyasa ekonomilerine geçişe katkıda bulunacak bölgesel bir ekonomik iş birliği şeması oluşturmaktı (Çeviköz, 1992). Bu bağlamda, AT yetkilileri 1990’ların başında KEİ hakkında olumlu açıklamalarda bulunarak, projenin Türkiye’nin AT entegrasyonuyla çelişmediğini ileri sürdüler (Milliyet, 1990). Aslında, Türkiye askeri darbe ve 1980’lerdeki liberalleşme hareketiyle desteklenen Avrupa entegrasyonunun “ulusal” hedefi doğrultusunda ilerlemek zorunda kaldığı için bu tür bölgesel entegrasyon girişimleri uygulamada zayıf ve etkisiz kaldı.

Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri karşılıklı olarak ekonomik iş birliği arzusundaydı. Ancak, bu ülkelerle ilişkiler sınırlı kaldı ve diğer benzer girişimlerle kaderi paylaştı. Ziya Öniş, 1995'te Türkiye'nin Romanya ve Polonya gibi diğer ülkelerle birlikte "uzun vadeli bir ortak üye olarak, geniş Avrupa projesinin çevresinde" (Öniş, 1995) bulmasının muhtemel olduğunu ileri sürdü. Öniş, Türkiye'nin "Karadeniz Ekonomik İş Birliği Planı ve eski Sovyet Orta Asya'sında bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkması" (Öniş, 1995) göz önünde bulundurulduğunda "bir bölgeyle ilişkilerini eşit ortaklık temelinde geliştirme" fırsatının bulunduğunu vurguladı.

4.2. Gümrük Birliği: Tam Üyeliğe Giden Yolda Bir Adım Mı?

Böylece, birçok eleştiriye rağmen, tamamlanması çeşitli koşullara bağlı olan "Gümrük Birliği", 1990'ların ilk yarısında birkaç yıl içinde Türkiye için kritik bir hedef haline geldi. 1970'lerde, AET entegrasyonu bir bütün olarak Türkiye'de bir tartışma konusuydu. 1990'ların başında soru, Türkiye'nin tam üyeliğin gerçekleşmesinden önce AET ile Gümrük Birliği'ni tamamlaması gerekip gerekmediğiydi. Daha da ilginci, 1995'te anlaşmanın imzalanmasına doğru soru, "Türkiye, AB'yi Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalamaya/onaylamaya nasıl ikna edebilir?" oldu. Kamuoyu, bu arada Türkiye'nin AB üyeliği için bir ön koşul haline gelen Gümrük Birliği lehine yönlendirildi.

Çınar Özen ise, Komisyon'un Türkiye'nin üyelik başvurusuna ilişkin raporunda, Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının katılım müzakerelerinin başlamasına yol açacağı ya da tam üyeliğin gerçekleşmesine olanak vereceği yönünde bir değerlendirmenin yer almadığını vurgulamaktadır (Özen, 2002). Özen, Aralık 1989'da yayımlanan Komisyon raporunu, Avrupa açısından Türkiye'nin tam üyeliğine ilişkin tartışmalara son veren bir belge olarak değerlendirmektedir. Özen'e göre, 1989'dan sonra AT'nin amacı, Türkiye ile ilişkileri tam üyelikten ayrı, ortaklık ilişkisi çerçevesinde sürdürmek olmuştur (Özen, 2002).

Aralık 1994'te Essen Zirvesi'nde AB, "Orta ve Doğu Avrupa'nın ilişkili ülkelerinin katılımına hazırlanma stratejisini" üretti. Bu ülkeler, Avrupa Konseyi raporunda tam üyeliğe hazırlanan aday ülkeler olarak anıldı. Ancak, Türkiye yalnızca raporun "Akdeniz Politikası" paragrafında belirtildi. Buna göre, Konsey "Türkiye ile Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve tam olarak uygulanması konusunda müzakereleri sonuçlandırmaya ve bu ortakla ilişkileri güçlendirmeye" karar verdi.

Aslında AB'nin bu tutumu, sonraki AB zirvelerinde daha da belirginleşti. Haziran 1995'teki Cannes Zirvesi'nde Türkiye, Tunus, Fas, İsrail, Mısır, Ürdün ve Lübnan ile aynı paragrafta anıldı. Konsey, basitçe "Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki daha yakın bağları" memnuniyetle karşıladı ve Birliğin "bu ülkeyle gelişen bir ilişkinin parçası olarak Türkiye ile Gümrük Birliği'ni uygulamaya" niyetli olduğunu vurguladı.

Bu arada Türkiye için asıl sürpriz, Aralık 1997'de gerçekleşen ve Birliğin geleceği açısından çok önemli olan Lüksemburg Zirvesi'yle ortaya çıktı. Bu Zirve'de Türkiye, öngörülen genişleme sürecinin açıkça dışında bırakıldı ve "Türkiye için Avrupa Stratejisi" ayrı bir başlık altında ele alındı. Zirve'de benimsenen tavırdan Türkiye'nin hoşnutsuzluğu göz önüne alınarak, Aralık 1999'da Helsinki Avrupa Konseyi Türkiye'ye "aday ülke" statüsü verdi. Çınar Özen, Türkiye'deki iyimser tepkilere rağmen, bu yeni aday statüsünün 1989'da elde edilen statüden çok da farklı olmadığını vurguluyor. Özen'e göre, Türkiye'nin daha önce elde ettiği adaylık statüsü Lüksemburg Zirvesi'nde alınmış ve Helsinki'de geri verilmiştir (Özen, 2002). AET/AB, 1990'lı yılların başında Matutes paketinin kabulünden bu yana Türkiye için değişmeyen bir strateji belirlemiştir: "Gümrük Birliği + İş birliği konuları" (Özen, 2002).

Ankara Anlaşması'nın giriş bölümünde açıkça "Türkiye'nin Topluluğa katılımını kolaylaştırmak" amacı yer almasına karşın, 1/95 Gümrük Birliği Kararı'nda Türkiye'nin AB'ye katılımına ilişkin tek bir sözcük bile yer almaması dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Gümrük Birliği Anlaşması'nın onaylanmasının hemen ardından Avrupa Parlamentosu Başkanı'nın yaptığı açıklamalar dikkat çekicidir. Klaus Hansch, Aralık 1995'te, Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının, AB'nin 1989'da Türkiye'nin tam üyeliğine ilişkin kararını değiştirmediğini ileri sürmüştür. Hansch, Gümrük Birliği'nin AB-Türkiye ilişkilerinde ne nihai durak ne de Türkiye'nin tam üyeliğine doğru bir adım olmadığını vurgulamıştır (Milliyet, 1995). Essen'deki "Zentrum für Türkeistudien" (Türkiye Araştırmaları Merkezi) Müdürü Faruk Şen ise, "Gümrük Birliği Anlaşması'nda üyelik perspektifinin bulunmadığının AB kayıtlarına geçtiğini" belirtmiştir (Cumhuriyet, 1995). Mart 1995'te, Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasından iki gün sonra, Belçika'da çıkan De Standaard gazetesi, Türkiye'nin AB üyeliğinin Ortaklık Konseyi gündemine getirilmediğini ve yakın gelecekte de bu konunun gündeme gelmesinin muhtemelen mümkün olmayacağını yazdı (Yeni Yüzyıl, 1995).

Harun Arıkan, GB'yi AB'nin "Türkiye'ye yönelik sınırlama politikası" için bir mekanizma olarak değerlendiriyor ve AB'nin "böyle bir anlaşmanın (GB) Türkiye'nin üyelik olasılığı üzerindeki etkisine doğrudan atıfta bulunmaktan kaçındığına" işaret ediyor (Arıkan, 2003). Dahası, Arıkan "AB'nin Türkiye'ye yönelik politikası ile CEEC ülkelerine yönelik politikası arasında tutarsızlık" olduğunun altını çiziyor. AB'nin CEEC ülkelerine

yönelik politikasının, AB'nin iç pazarına hazırlıklarıyla açıkça bağlantılı olmasının aksine, AB'nin Türkiye'ye yönelik politikasında, Türkiye'nin AB pazarına hazırlanmasını destekleyecek "açıkça tanımlanmış bir katılım stratejisi" ya da "bunu başarmak için yeterli mali ve teknik destek" yoktu (Arıkan, 2003).

Fernanda G. Nicola da aynı noktaya değiniyor ve AB'nin gelecekteki üyelerinin ekonomilerini desteklemek amacıyla sınır ötesi projeler ve katılım öncesi yeniden dağıtım planları başlatmasına rağmen, Gümrük Birliği'ne rağmen Türkiye'ye "bu tür katılım öncesi mali yardımlara veya diğer iş birliği projelerine erişim" sağlanmadığını ileri sürüyor (Nicola, 2009).

Mehmet Uğur, AB'nin Türkiye'nin Avrupa standartlarına yakınlaşmasıyla ilişkili risklerin bir kısmını üstlenmemesinin veya uyum sağlayamamasının, tuhaf bir sonuca yol açan bir çapa/güvenilirlik ikilemini ortaya çıkardığını ileri sürerek konuya farklı bir yaklaşım getirmiştir: Türkiye, halihazırda AB üyesi olan Orta ve Doğu Avrupa'daki ilişkili ülkelerle karşılaştırıldığında, ekonomik olarak AB ile daha fazla bütünleşmiş, ancak politik olarak AB'den daha fazla uzaklaşmıştır (Uğur, 2000).

AB'nin Türkiye Büyükelçisi Michael Lake, 1997'de International Herald Tribune'e verdiği demeçte;

"Gümrük Birliği her iki tarafta da yanlış anlamalara yol açtı. Avrupa tarafı, Türkiye'nin bunu işler hale getirmekle meşgul olacağını ve şimdilik tam üyelik için baskı yapmayacağını düşünüyordu. Türkiye ise Gümrük Birliği'nin önümüzdeki bir veya iki yıl içinde tam üyeliğe giden bir basamak taşı olduğu yanlış düşüncesine sahipti."

1996 yılı sonunda Türk tarafı Gümrük Birliği'nin olumsuz etkilerinden ve Türkiye'nin genişleme sürecinden dışlanmasından yakınmaya başladığında, Almanya Sosyal Demokrat Partisi ve Avrupa Parlamentosu üyesi Martin Schulz çarpıcı bir açıklama yaptı. Schulz, AB içinde hiç kimsenin Gümrük Birliği'ni tam üyelik için bir adım olarak görmediğini ileri sürdü. Schulz'a göre, ikincisi ya Türkiye'nin kendi algısıydı ya da kamuoyunu çarpıtmanın bir yoluydu (Milliyet, 1996).

4.3. Gümrük Birliği Türk Siyasetine Ne Kazandırdı?

Ticaretin serbestleştirilmesi, Türkiye'nin neoliberal küreselleşmeye eklemlenmesinin önemli bir boyutunu oluşturur. Bu eğilim 1980'lerdeki tek taraflı önlemlerle belirlenmiş olsa da Gümrük Birliği ticaret reformlarının ve ihracata yönelik bir kalkınma stratejisinin genişletilmesinin önünü açmıştır. Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşması kapsamındaki taahhütlerinin 1980'lerin neoliberal reformlarını kilitlemeye hizmet ettiği ve AB üyeliği idealinin tartışmasız gereklilikleri olarak Türk yasalarında ve politik-ekonomik sistemlerinde çok önemli değişikliklerin önünü açtığı ileri sürülebilir.

66 madde, 16 beyan ve 10 ekten oluşan Gümrük Birliği Anlaşması, esas olarak Türkiye ile AB arasındaki sanayi malları ticaretinde gümrük vergilerinin, miktar kısıtlamalarının ve eş etkili tedbirlerin kaldırılmasını öngörmektedir. Ancak, Anlaşmada Türkiye'nin AB ortak gümrük tarifesine ve daha genel olarak ticaret politikasına uyumu hakkında taahhütler (12 ila 16. maddeler) ve fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması ve rekabet kuralları hakkındaki yasaların yakınlaştırılması hakkında maddeler (32 ila 43. maddeler) içeren birkaç madde bulunmaktadır. Anlaşmanın Ek 8'i, fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarının korunması hakkında on ayrıntılı madde sunmaktadır. Ek 8'in dört maddesinin TRIPS Anlaşması'na doğrudan atıfta bulunduğu ve Anlaşmanın ana gövdesinde GATT taahhütlerine birçok atıf bulunduğu belirtilmelidir.

Haziran 1995'te TBMM, Bakanlar Kurulu'na 3 ay süreyle kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi veren bir yetki yasası çıkardı. TBMM, kısa sürede gerekli tüm yasaları çıkarabilmek için iç tüzüğünü bile değiştirdi (Milliyet, 1995). Bu yasa kararnamelerinin en dikkat çekenleri patent hakları, endüstriyel tasarımlar ve markaların korunması ile ilgili olanlardı (Milliyet, 1995). Temmuz 1995'te TÜSİAD, çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerden dolayı hükümeti övdü ve özellikle endüstriyel tasarımların korunması ile ilgili kararnamenin GB üyeliği açısından önemli olduğunu vurguladı (Milliyet, 1995).

Bu arada eczacı odaları, tüketicilerin ilaç fiyatları konusunda yabancı üreticilerin insafına kalacağını savunarak yeni çıkarılan yasa kararnamelerini eleştirdiler. Adana Eczacı Odası Genel Sekreteri Erdinç Kenan, İtalya ve İspanya'nın 10 yıllık bir geçiş süresi talep ettiğini ve patent yasasını ancak

AB'ye tam üye olduktan sonra çıkardıklarını belirtti. Kenan, bunun sonucunda ilaç fiyatlarında önemli bir artış ve Türkiye'nin sektörde dışa bağımlılığı olacağını sözlerine ekledi (Milliyet, 1995). Kasım 1995'te TBMM, sınai mülkiyet haklarının ihlali için hapis cezası da dâhil olmak üzere ağır cezalar öngören başka bir yasa çıkardı (Milliyet, 1995).

Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasının ardından hızlandırılan yasal reform süreci, daha sonra Kopenhag kriterlerini karşılamak için çok daha kapsamlı bir süreçle takip edildi. Bu tür yasal yeniden yapılandırma, Stephen Gill'in yasalarla güvence altına alınan ve devletin zorlayıcı kapasitesiyle korunan özel mülkiyet haklarının önemini vurgulayan "yeni anayasacılık" yaklaşımını hatırlatıyor (Gill, 2002). Gill, "ticaret ve yatırımla ilgili uluslararası anlaşmaların, devleti yeniden yapılandırmak ve böylece neoliberal reformları politik olarak kilitlemek ve böylece yatırımcıların ve mülk sahiplerinin haklarını güvence altına almak için ulusal ve bölgesel politikaları güçlendirmek olarak anlaşılabileceğini" savunuyor (Gill, 1998).

Aslında Gümrük Birliği Anlaşması Türkiye için basit bir ticaret anlaşmasının ötesindeydi. 1990'ların çalkantılı atmosferinde yapılan tercih, yasal ve ekonomik reformları zorlamak için Türk siyasetinde kalıcı bir AB çapasının getirilmesinin yolunu açtı. Ziya Öniş, ironik bir şekilde, önemli uluslararası bankaların ve finans kuruluşlarının periyodik raporlarının 2000'li yılların başında "siyasi gelişmelere ve Kopenhag kriterlerinin siyasi bileşeninin, Türk ekonomisinin mevcut durumunu yorumlama ve potansiyel yatırımcılara bilgi aktarma aracı olarak uygulanmasına" odaklanmaya başladığını iddia ediyor (Öniş, 2006). Öniş, Gümrük Birliği'nin, ticaretin serbestleşme sürecinin ivmesini hızlandıran ve yerli sanayinin daha fazla dış rekabete maruz kalmasına katkıda bulunan Türk ekonomisi için önemli bir dönüm noktası olduğunu vurguluyor (Öniş, 2001). Dahası, büyük Türk konglomeralarının ulusötesileşme süreci de Gümrük Birliği Anlaşması ile etkili bir şekilde ivme kazandı. Hoekman ve Togan, Gümrük Birliği Anlaşması'nın önemli bir dizi düzenleyici reformun önünü açtığını ileri sürüyor. Rekabet Kurulu'nun kurulması, fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin AB kurallarının benimsenmesi, bir Patent Ofisi'nin kurulması ve iç uygunluk değerlendirmesi ile piyasa gözetim yapılarının güçlendirilmesi, Anlaşma'nın imzalanmasıyla ilişkili koşulluluğun doğrudan sonuçlarıydı (Hoekman ve Togan, 2005).

AB'nin doğuya yönelik politikalarına ilişkin ilginç bir yaklaşım Dorothee Bohle tarafından ortaya konuyor. AB'nin derinleşmesi ve

genişlemesinin "ulus ötesi sermayenin hegemonyasını kurmayı amaçlayan tarihi bir blok tarafından teşvik edildiğini" savunuyor. Bohle'ye göre AB, Doğu ortaklarına "ulus ötesi sermayenin çıkarlarına hizmet eden ve eski AB içindeki "gömülü neoliberalizm" düzenini korumaya yardımcı olan daha 'piyasa radikal' bir neoliberalizm çeşidi ihraç etti" (Bohle, 2006). Bu bakış açısı, Türkiye'deki reformların ve yasal yeniden yapılanmanın hızı göz önüne alındığında, Türkiye örneğiyle iyi örtüşüyor. Bohle, ERT'nin (Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası) Doğu genişlemesinin hızlandırılması için lobi faaliyeti yürüttüğünü ve aynı zamanda AB-Türkiye Gümrük Birliği'ni aktif olarak desteklediğini vurguluyor.

Sonuç

AB ve Türkiye arasında imzalanan 1995 Gümrük Birliği Anlaşması, son yıllarda Türk siyasetinde yaşanan en tartışmalı gelişmelerden biriydi. 1990'lar yerli üreticilerin Anlaşmaya karşı sert muhalefetiyle başlasa da yerli medya tarafından yürütülen kapsamlı bir kamuoyu kampanyası eleştirileri önemli ölçüde tersine çevirmeye yardımcı oldu. AB üyeliği hedefi bir şekilde Türk halkı için idealize edildi ve havai fişeklerle kutlanan Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanması hükümetin büyük bir başarısı olarak sunuldu.

Çalışma, esasen baskın neoliberal çıkarlara ve onun iç müttefiklerine hizmet eden bu değişimin arkasındaki tarihsel nedenleri belirlemeye çalıştı. Bu neoliberal projenin Türkiye'de çok çeşitli çıkar gruplarından halk desteği bulmayı başarması nedeniyle bu durum bir açıklama gerektiriyor. Peki, CU Anlaşması'na bu ezici onay nasıl sağlanabildi? Bu soruyu cevaplamak, çalışmanın ana argümanlarına genel bir bakış gerektirir.

1963 Ankara (Ortaklık) Anlaşması, AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin ilk kez anıldığı belgeydi. Temel olarak, Türkiye'yi AET ile nihai üyelik perspektifiyle bir Gümrük Birliği'ne getirmeyi amaçlayan bir çerçeve anlaşmasıydı. 1960'larda Avrupalılaşma sorunu hem Türk karar vericiler hem de Avrupalı mevkidaşları için ekonomik bir soru olmaktan uzaktı, çünkü birincil endişe Soğuk Savaş döneminde Türkiye'yi Batı kampında tutmaktı. Yine de üyelik sorunu yoruma açıktı. Türk tarafında, Ankara Anlaşması ile kurulan ortaklık ilişkisinin Türkiye'nin tam üyeliğine giden açık bir basamak taşı olarak görüldüğü neredeyse açıktı. Dolayısıyla, konuyla ilgili daha önceki kamuoyu tartışmaları "ortak pazarın üyesi olmak" mı yoksa olmamak mı sorusu etrafında dönüyordu. Ancak AB/AET tarafında, başından beri açık uçlu bir süreçti ve bu bakış açısı 1980'lerin sonunda belirginleşti.

23 Kasım 1970'te imzalanan Ek Protokol, Ankara Anlaşması'nda öngörülen bir takvim dâhilinde tarifelerin ve kotaların kaldırılması konusunda çok açık gereklilikler sağladı. Türkiye'nin AET'ye entegrasyonu 1970'lerde Türkiye'de çok popüler bir konu olmasa da, birçok sanayici ve akademisyen Ek Protokol'e karşı cesurca konuştu ve yeni gelişen Türk sanayisi üzerindeki olası olumsuz etkileri konusunda uyardı.

Ancak, 1970'lerin sonunda Türk tarafının AET entegrasyonuna karşı isteksizliği ve şüpheciliğiyle keskin bir tezat oluşturarak, 1980'den sonraki askeri hükümet süreci herhangi bir hüküm koymadan hızla onayladı. Mart 1981'de MGK, AET tam üyeliğini ulusal bir hedef olarak benimsedi ve Türkiye'nin Ek Protokol kapsamındaki tarife ve kota indirimi taahhütlerini yerine getirmeye başlayacağını ilan etti. AET ile ilişkileri düzenlemek amacıyla ilk kurumsallaşma girişimi, MGK'nın 25 Mart 1981'de kararlaştırdığı Aralık 1982'deki bir kararname ile gerçekleştirildi. Bu, en iyi ihtimalle askeri rejimin meşruiyet endişelerinden en kötü ihtimalle askeriyenin karakterine kadar uzanan farklı faktörlerle ilişkilendirilebilir. Ancak, bunun sonuçta kalıcı bir siyasi yol olduğu ortaya çıktı.

Nitekim Türkiye'nin 14 Nisan 1987'de AET'ye üyelik başvurusunda bulunması, bu tutum değişikliğiyle tam da örtüşüyordu. Komisyon, başvuruya ilişkin görüşünü 18 Aralık 1989'da kabul etti ve yanıt diplomatik bir "hayır" oldu. Ancak bu olumsuz yanıttan ziyade, Özal'ın "hayır" kararından sonraki gün GB yanlısı açıklamalarını sürdürmesi süreci zorlaştırdı. 19 Aralık 1989 tarihli Türk günlük gazetelerinin manşetleri Özal'ın "AET Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmese bile biz Gümrük Birliği'ne gireriz" demesine yer veriyordu. Daha sonra, aslında bir AET/AB kurumu olmayan Gümrük Birliği'ne katılım ideali, Türk halkının yeni arzulanan ulusal hedefi olarak tanıtıldı.

Bu bariz diplomatik başarısızlığın ardındaki nedenleri anlamak için, AET entegrasyon sürecinin 1980'lerde ortaya çıkan neoliberal projeyle uyumluluğunu hatırlamak gerekir. 1980'ler, askeri rejimin tüm muhalefeti zorla bastırmasıyla yönetilen Türkiye için sert bir siyasi-ekonomik dönüşüm dönemini temsil ediyordu. Uygulanan program gerçekten de Adalet Partisi (AP) hükümeti tarafından 1979'un sonunda hazırlanan programdı. 1990'lar ve 2000'lerdeki gelişmeler üzerinde büyük bir etkisi olan bu neoliberal dönüşüm, makroekonomik temellerin sürekli olarak bozulmasına ve doğrudan genç nüfusu etkileyen yüksek işsizlik oranlarına yol açtı. 1989 ile 1991 arasındaki yıllar hem kamu hem de özel sektör çalışanlarının protesto dalgalarına

katılması nedeniyle 1980'den sonra kolektif eylemin zirvesi olarak kabul edilir. Bu nedenle, Özal'ın AET hedefini bir tür ulusal mücadele olarak tutma ısrarı, iki sürecin, yani AET entegrasyonu ve neoliberal dönüşüm süreçlerinin karşılıklı olarak güçlendirici özellikleriyle anlaşılmalıdır.

Ancak bu, Özal'ı uzun süre kurtarmaya yardımcı olamadı ve neoliberal uygulamalara yönelik artan kitlesel hoşnutsuzluk, sonunda Özal'ın Anavatan Partisi'ni (ANAP) Ekim 1991 seçimlerinde iktidardan uzak tuttu ve Necmettin Erbakan'ın İslamcı/muhafazakâr RP'si ulusal oyların %17'sini aldı. Türk siyasetinde dinin yeniden ortaya çıkması hem Türkiye'de hem de yurtdışında birçok kişi için çarpıcı bir gelişmeydi. Birçok kişi, 1990'larda İslamcı canlanmanın yeniden canlanmasının Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olma çabaları için büyük önem taşıdığı görüşünü paylaşıyor.

1990'lar böylece böyle bir siyasi atmosferde ve AT'nin Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu reddetmesinin gölgesinde başladı. 1990'ların başında sadece yerli üreticiler ve işçi sendikalarının değil, aynı zamanda önemli devlet kurumlarının da "tamamlanmamış" bir Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına karşı olması dikkat çekiciydi. Onlar için Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesi yalnızca tam üyelik koşuluna bağlanacak stratejik bir araç olmalıydı. Ancak, bu tutum daha sonra bazı gruplar için tam üyelik beklentisi yerine tam üyelik için hedef tarih beklentisinin ikame edilmesiyle bir şekilde yumuşadı. Dolayısıyla, 1990'ların başında, asıl soru Türkiye'nin tam üyeliğin gerçekleşmesinden önce AET ile Gümrük Birliği'ni tamamlayıp tamamlamaması gerektiği haline geldi. 1995'te anlaşmanın imzalanmasına doğru soru bir kez daha değişti ve "Türkiye AB'yi Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalamaya/onaylamaya nasıl ikna edebilir?" haline geldi.

Gümrük Birliği Anlaşması 6 Mart 1995'te imzalandı ve 13 Aralık 1995'te Avrupa Parlamentosu tarafından iki taraf arasında yeni bir ilişki oluşturan bir belge olarak onaylandı, ancak ne Türkiye Meclisi tarafından onaylandı ne de Türkiye'deki Cumhurbaşkanı tarafından onaylandı. Sonuç olarak, Resmî Gazete'de de yayınlanmadı.

Gümrük Birliği Anlaşması, Türk tekstil ve giyim ürünleri üzerindeki kotaların basitçe kaldırılması karşılığında Türkiye'ye önemli sorumluluklar yükledi. Ancak, Avrupa makamları 1994 sonunda Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına karşı oldukça isteksiz bir tutum benimsedi. AB'nin isteksizliği, Gümrük Birliği'nin Türk kamuoyunun gözünde "Avrupalılaşma" için anahtar bir anlaşma olduğu algısını güçlendirdi ve Türkiye'deki

hükümetin kısa vadeli siyasi çıkarlarıyla Anlaşmayı tarihi bir ulusal zafere dönüştürmeye çalışmasına yardımcı oldu. Ancak, perde arkasında, Türk hükümetinin AB ile Gümrük Birliği'ni her ne pahasına olursa olsun tamamlama lehindeki açıklamaları, Yunan makamlarına sürece yapay bir veto yaratma ve karşılığında bir taviz olarak Güney Kıbrıs için katılım müzakerelerinin açılmasını sağlama konusunda eşsiz bir fırsat sağladı.

Basit ekonomik terimlerle de Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin endüstriyel gelişimi ne ticaret dengesi ne de genel iç refahı için bir iyileşme vaat etmediği oldukça açıktı. 1/95 Kararı ile Türkiye, üçüncü ülkelerle ticaretinde AB tarifelerini uygulamayı kabul etti; bu, konunun siyasi tarafı göz ardı edilse bile ekonomik açıdan büyük bir fedakârlığa işaret ediyor. GB lehine analizlerin bile Türkiye'yi hassas bir konuma sokan bu asimetriyi kabul etmesi ilginç bir şekilde dikkat çekicidir. O dönem Türkiye, AB ile ticaretinde 19 milyar Avro açık verdi. Türkiye'nin gerçek ticaret açığının önemli bir kısmı üçüncü ülkelerle olan ticaretinden kaynaklansa da birçok ekonomist, ikincisinin büyük ölçüde GB yükümlülüklerinin doğurduğu eşitsiz ticaret ilişkilerinden kaynaklandığı konusunda ısrar etti. Dahası, şu anda Gümrük Birliği Anlaşması'nı basit bir serbest ticaret anlaşmasından daha az etkili kılan iş vizesi sorunu ve ulaştırma kotaları gibi başka sorunlar da var. Son zamanlarda, birçok Türk akademisyen ve iş adamı Gümrük Birliği'nin revizyonu için talepte bulundu, bu da herhangi bir toparlanma belirtisi olmadığı anlamına geliyor. Dolayısıyla, ticaret özerkliğinin teslim edilmesi tartışmasız olarak Türkiye için hem politik hem de ekonomik açıdan büyük bir fedakârlık olmuştur ve hatta GB Anlaşması lehine yapılan ekonometrik çalışmalar bile karar alma sürecindeki asimetriyi (Türkiye artık bu süreçten tamamen dışlandığı için) ve yüksek rekabet altında Türk yerli sanayisinin göreceli zayıflığını kabul etmektedir.

Çalışmada, Türk hükümetlerinin Gümrük Birliği "idealine" her ne pahasına olursa olsun olan saçma saplantısının görünürdeki açıklamaları olarak şunlar tespit edilmiştir: Bunlardan birincisi, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için tüm haklarını kaybetmiş olmasıdır:

- AB için tablo çok açıktı. AET, 1971'de Türk sanayi ürünlerine uygulanan tüm gümrük vergilerini kaldırdığı için Gümrük Birliği Anlaşması, Avrupalı üreticilerin ürünlerini gümrük vergisi ödemeden Türk pazarında satmalarına olanak tanıdığı için yalnızca Türk tarafı için ekonomik bir fedakarlıktı. Dahası, Anlaşma, 1/95 kararının metninde tam üyeliğe dair herhangi bir atıf yapılmaması veya Türkiye'nin AB'nin ilgili karar alma

süreçlerine dahil edilmemesi nedeniyle AB'yi Türkiye'ye karşı herhangi bir siyasi sorumluluk altına sokmadı. Avrupa Parlamentosu'nun Aralık 1995'te kararı benimseme konusundaki isteksizliği, yalnızca diplomatik bir manevra ve Türk yetkililerin bu sürece kamuoyunun bağlılığını sağlamalarına yardımcı olan bir tutum olarak değerlendirilebilirdi. Türkiye, ticaret rejimindeki özerkliğinden vazgeçerek, AB ile müzakerelerde faydalı olabilecek önemli bir siyasi aracı kaybetti. Dolayısıyla, AB tarafı için Gümrük Birliği Anlaşması yalnızca önemli bir diplomatik başarı olarak değerlendirilebilir.

- Türk hükümetinin bakış açısından, durumun kısa vadeli siyasi kazanç için manipüle edilmesi çok açıktı. Hükümet yetkilileri, Türk kamuoyunu ve yerli üreticileri Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB'ye katılımı için muazzam bir adım olacağına ikna etmek için çok uğraştı. Hükümetin motivasyonu, tartışmalı bir şekilde, Gümrük Birliği Anlaşması'nı diplomatik bir fiyaskoyu ulusal bir zafere dönüştürerek 1990'ların kaotik atmosferinden çıkmanın bir yolu olarak kullanmaktı. AB ile Gümrük Birliği'nin Türkiye'de rejim değişikliğini önleyeceği argümanı da hükümet tarafından birkaç kez kullanıldığı için not edilmelidir.

- Türk bürokrasisi, özellikle DPT, Gümrük Birliği Anlaşması'nın temsil ettiği risklerin ve dezavantajların büyük ölçüde farkındaydı. Dışişleri Bakanlığı, Anlaşma'nın imzalanmasını destekleyen tek devlet kurumu gibi görünüyor. 1990'ların değişen atmosferinde kendine bir yer bulması gereken Türkiye için bu kararı vazgeçilmez bir tercih olarak görme eğiliminde olan bazı bürokratların motivasyonunu analiz etmek kolay değil.

- Yerli üreticiler için bu açıkça zor bir karardı. KOBİ'ler, yeni doğan bir endüstrinin çok gelişmiş olanlarla ekonomik entegrasyonunun, ilkinin ölümü anlamına geleceği konusunda defalarca uyardılar. Sayıları sınırlı olan büyük sermaye grupları bile bu tek taraflı ve dengesiz Anlaşmayı eleştirmekten vazgeçmediler. TÜSİAD Başkanı 1995'te Gümrük Birliği'nin tam üyeliğe giden yolda bir fedakârlık olduğunu ve AB'ye tam üye olamamanın sonuçlarının son derece zararlı olacağını iddia etti. Ancak 1992'nin sonunda İKV başkanının değişmesiyle paralel olarak bazı büyük sermaye grupları GB'ye ve AB entegrasyon sürecine desteklerini dile getirmeye başladılar. 1993'ün başında Koç ve Sabancı grupları arasındaki tartışma, yerli sermayenin kafa karışıklığını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. GB'nin ve AB entegrasyon sürecinin Türkiye'deki neoliberal reformları zorlamadaki

rolünün, bazı yerli üreticiler için Anlaşmayı destekleme motivasyonu olabileceği unutulmamalıdır.

- Türkiye'nin AB entegrasyon sürecine katılımı 1963 Ankara Anlaşması'na kadar uzansa da konu kamuoyunda oldukça geç tartışılmaya başlanmıştır. Türk kamuoyunun GB Anlaşması'nın kendisinden çok AB üyeliği idealiyle ilgilenmesi dikkat çekicidir. Ancak İKV, 1990'ların başında Türk halkını GB Anlaşması'nın faydaları ve "Avrupalı olmak" konusunda ikna etmek için oldukça başarılı bir reklam kampanyası yürütmüştür. Anlaşmanın imzalanması havai fişeklerle kutlanmış ve medya ve hükümet tarafından yaratılan bu sahte imaj, Türk halkını ülkelerinin AB tam üyeliğinin ardından geldiğine inandırmıştır. Çalışanlar ve sendikalar 1970'lerden beri bu dengesiz entegrasyon sürecine karşıydı. Ancak 1995'in başlarında bazı işçi sendikaları bile GB Anlaşması'nın kendilerine gelişmiş sosyal haklar sağlayacağı yanılgısına kapılmıştı.

- Son olarak, ABD, Gümrük Birliği Anlaşması'na tam destek vererek Türkiye'nin iyi bir müttefiki rolünü oynamıştır. ABD'nin bu ilişkiden elde ettiği açık ekonomik kazanımlar nadiren hatırlanmıştır. Dahası, tıpkı Türk hükümeti gibi, ABD yetkilileri de Gümrük Birliği'nin Türkiye'de radikal bir siyasi dönüşümü önlemedeki önemini vurgulamışlardır.

Gümrük Birliği sürecindeki farklı pozisyonların bu genel görünümü, Anlaşmanın AB ve ABD'nin tüm süreci başarılı bir şekilde yönetmesiyle imzalandığını, Türk hükümetinin bazı iç müttefiklerle birlikte bu projede AB ve ABD ile iş birliği yaptığını göstermektedir. Bu iş birliğinin en basit açıklaması, dış güçlerin tek taraflı dayatması ve çaresiz Türk hükümetlerinin, görünümü kurtarmak için Türk kamuoyundan kayıpları gizleyerek bu başarısızlığı siyasi bir zafere dönüştürme girişimi olacaktır. Bu açıklamanın bir başka versiyonu, Türk hükümetlerinin, yükselen İslamcı alternatif karşısında ülkede radikal bir rejim değişikliğini önlemek için Gümrük Birliği ilişkisinin gerekliliğine olan inancı olacaktır. İkincisi kesinlikle sınırlı bir analiz olacaktır.

İslamcıların yükselişinin Gümrük Birliği ile zaten engellenememesi, nihai olarak herhangi bir gelecekteki hükümetin ekonomik, hatta politik politika seçeneklerini sınırlayan Gümrük Birliği Anlaşması'nın "anayasal" etkisini yeniden düşünmeye davet ediyor. Dolayısıyla hem dış hem de iç aktörlerin uzun vadeli sermaye yanlısı tercihlerini vurgulayacak eleştirel bir sınıf temelli bakış açısıyla çok daha ikna edici bir açıklama yapılabilirdi.

Dolayısıyla, bir ülke olarak Türkiye için önemli ekonomik ve politik kayıplara yol açan Gümrük Birliği Anlaşması, yalnızca ilgili taraflar arasında serbest ticaret koşullarını sağlamakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye'nin politika tercihlerini neoliberal bir yola kilitleyen daha kapsamlı bir politik eylem çerçevesi oluşturdu. Son bölümde vurgulanan ABD desteği, bu tercihin politik büyüklüğünü anlamak için çok önemlidir ve Anlaşma'nın onaylanmasının ardından yapılan yoğunlaştırılmış ve kapsamlı yasal düzenlemeler, bu yorumun geçerliliğinin pratik bir kanıtı olmuştur.

Dolayısıyla, 1990'lı yıllarda Türkiye'de hâkim olan siyasal istikrarsızlık ve ekonomik sorunlar, neoliberal reformların sürdürülebilmesi için "güçlü devlet" işlevinin işlemesini engellediği bir ortamda, Gümrük Birliği ilişkisinin reform yorgunluğunu aşmak için bir gündem belirleme ilişkisi olduğu düşünülmüştür.

Daha başka bir deyişle; makale başlığında da belirtildiği üzere AB-Türkiye Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye'nin Avrupalılaşması hakkında bir masal idi.

KAYNAKLAR

Akkoyunlu-Wigley, Arzu ve Mıhçı, Sevinç. (2006). "Effects of the customs union with the European Union on the market structure and pricing behavior of the Turkish manufacturing industry", *Applied Economics*, 38, pp. 2443-2452.

Aktar, Cengiz. (2011). "Allah Uzun Ömürler Versin", *Kriter Dergisi*, Volume 58, http://www.kriterdergisi.com/haber.php?sayi=52&id=1141 (Accessed on 08.09.2024).

Arıkan, Harun. (2003). *"Turkey and the EU – An Awkward Candidate for EU Membership?"*, Ashgate Publishing Limited.

Balkır, Canan, Eylemer, Sedef ve Taş, İlkay. (2011). "Customs Union: An end in itself or a step Towards Accession?", http://www.ikv.org.tr/images/upload/file/balk%C3%84%C2%B1r-eylem-tasteblig.pdf (Accessed on 08.09.2024).

Baydarol, Can. (2008). Asimetri ya da Onlar Ortak Biz Pazar, www.euractiv.com/ Türkiye-AB 2003-2008.

Bohle, Dorothee. (2006). "Neoliberal hegemony, transnational capital and the terms of the EU's eastward expansion", *Capital & Class*, Volume 30, pp. 57-86.

Bonefeld, Werner. (2006). *"Social Constitution and Critical Economy", "Global Restructuring, State, Capital and Labor",* Palgrave Macmillan.

Çeviköz, Ünal. (1992). "European Integration and New Regional Cooperation Initiatives", *NATO Review*, 3(40), pp.23-27.

Derviş, Kemal; Emerson, Michael; Gros, Daniel and Ülgen, Sinan. (2004). "The European Transformation of Modern Turkey", *EU Neighborhood Policy*, CEPS Paperbacks.

Eşiyok, B. Ali. (2008). "Türkiye Ekonomisinde Üretim ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları,* 3(1-2), pp. 117-160.

Gamble, Andrew. (1979). "*The Free Economy and the Strong State: The Rise of the Social Market Economy",* the Socialist Register, (eds. R. Miliband & J. Saville), London: Merlin.

Gamble, Andrew. (2006). *"Two Faces of Neoliberalism", The Neo-liberal Revolution: Forging the Market State* (ed. R. Robinson), London, pp. 20-35.

George, Susan. (1999). *"A Short History of Neoliberalism",* Conference on Economic Sovereignty in a Globalizing World, Bangkok.

Gill, Stephen. (1995). "Globalization, Market Civilization and Disciplinary Neoliberalism", *Millennium Journal of International Studies*, 24(3), pp. 399-423.

Gill, Stephen. (1998). "European Governance and New Constitutionalism", *New Political Economy*, 3(1), pp. 5-27.

Gill, Stephen. (2002). "Constitutionalizing Inequality and the Clash of Globalizations", *International Studies Review*, 4(2), pp. 47-65.

Gökdemir, Levent ve Kahraman, Elif. (2008). "Onuncu Yılında Gümrük Birliği: Ne Beklendi? Ne Gerçekleşti?", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), pp. 277-296.

Harvey, David. (2004). "The New Imperialism: Accumulation by Dispossession", *Social Register*, Volume 40.

Harvey, David. (2006). "Neo-liberalism as Creative Destruction", *Geografiska Annular: Series B*, 88(2), pp. 145-158.

Hoekman, Bernard M. and Togan, Sübidey. (2005). *"Turkey, Economic Reform and Accession to the European Union*", The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

Karaman, Fatma Nur ve Özkale, Lerzan. (2006). "Static effects of the EU-Turkey Customs Union", *Etsg Papers*, http://www.etsg.org/ETSG2006/papers/KARAMAN.pdf (Accessed on 08.09.2024).

Kızıltan, Alaattin; Ersungur, Mustafa ve Polat, Özgür. (2008). "Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 22(1), pp.83-99.

Lake, Michael. (2005)."*The EU and Turkey, A glittering Prize or a Milestone?",* The Federal Trust for Education & Research.

Lohrmann, Astrid – Marina. (2000). "Development Effects of the Customs Union between Turkey and the European Union: Catching-Up--Or the Heckscher-Ohlin Trap?" *Russian and East European Finance and Trade*, 36(4), pp.26-44.

Manisalı, Erol. (1996). "*Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*", Bağlam Yayınları, İstanbul.

Mercenier, Jean and Yeldan, Erinç. (1997). "On Turkey's Trade Policy: Is a Customs Union with Europe Enough?" *European Economic Review*, 41(3-5), pp. 871–880.

Milliyet Daily Newspaper, online archives.

Neyaptı, Bilin, Taşkın, Fatma ve Üngör, Murat. (2007). "Has European Customs Union Agreement really affected Turkey's trade?", *Applied Economics*, Volume 39, pp. 2121-2132.

Önder, Nilgün. (2008). "The Turkish Political Economy: Globalization and Regionalism", *Perspectives on Global Development and Technology*, 6(1-3), pp. 229-259.

Öniş, Ziya. (1995). "Turkey in the Post – Cold War Era: In Search of Identity", *Middle East Journal*, 49(1), pp. 48-68.

Öniş, Ziya. (1999). “Turkey, Europe, and Paradoxes of Identity: Perspectives on the International Context of Democratization”, *Mediterranean Quarterly*, 10(3), pp. 107-136.

Öniş, Ziya. (2001). “Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey – EU Relations”, *Government and Opposition*, 35(4), pp. 463-483.

Özen, Çınar. (2002). “*Türkiye – Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve Tam Üyelik Süreci Üzerine Etkileri*”, Ceylan Kitabevi, İzmir.

Şafaklı, Okan Veli. (2009). “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi ve KKTC’ye Yansıması Üzerine Retrospektif Tablosal Değerlendirme”, *Journal of Social Science*, 2(2), pp. 132-147.

Temiz, Dilek. (2009). “Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye’nin dış ticaretinde yapısal değişimler oldu mu?”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,* 8(1), pp. 115-138.

Togan, Sübidey. (2000). “Effects of a Turkey-European Union Customs Union and Prospects for the Future”, *Russian and East European Finance & Trade*, 36(4), pp.5-25.

Togan, Sübidey. (2007). “Trade Policy Review, 2007”, *World Economy*, 33(11), pp.1339-1389.

Tonus, Özgür. (2007). “Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dışa Açıklık ve Sanayileşme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı:17, pp. 193-214.

Uğur, Mehmet. (2000). *“Avrupa Birliği ve Türkiye, Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi”,* Everest Yayınları.

Ulusoy, Veysel ve Sözen, Ahmet. (2008). “Trade Diversion and Trade Creation the Case of Turkey Establishing Customs Union with the European Union”, European *Journal of Scientific Research*, 20(2), pp. 356-361.

Ünsal, Erdal Muzaffer. (2005). "Türkiye - AB İlişkiler ve Kıbrıs Sorunu" Paneli, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 35-36, pp.383-429.

Yeniyüzyıl Daily Newspaper, archives.

EU ENERGY SECURITY

Sibel Elif Özdilek

- Kurum Bilgisi: Ufuk University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Finance Ankara/TURKEY
- ORCID: 0000-0003-0907-8771
- Mail: elif.ozdilek@ufuk.edu.tr

Introduction

Energy is an essential item. Energy has never been said to have lacked importance. It is the life support is the reality with energy. As soon as the sector gave rise to the use of coal as an alternative energy source, energy has been part of our whole existence. It is the most important determinant of our economy, thus enables us to channel resources for energy management, efficiency and protection measures as well as making further innovations the spear head for developing sustainability. Basically, energy is an important factor which we utilize to create a better world, better environmental conditions than we had before and a higher life level than before. This makes energy security quite important for the operations of governments; this is because sustainable development requires adequate energy sources.

The first oil shock that occurred was focused on the how energy supply security, or energy in general, could be forced in all oil dependent countries. This brings us to the question of how this security equates to self-sufficiency and in case of energy resources self-sufficiency to what extent is desired - core arguments that are still being contested. However, this is unlike nations with many and diverse resources who tend to exploit them in the usage of possible strategies without giving much thought to their effectiveness.

Energy security is always something associated with more than one issue and different energy sources. Of these, oil is perhaps the most likely source of conflict between countries this century. Such distinction arises because oil is important to the world economy and has the design to inflict great wars unlike in materials such as water, minerals, timber among others. While for industrialized countries energy security means physical availability of cheap imports of foreign oil, for the known oil producers it implies the physical transportation and sales of the oil at a reasonable price. In this respect, the physical protection, transportation and pricing of oil is important to both the consumers and the suppliers.

There is consumption by consumers or consumption from consumers, and equally, that growth impacts on the economy of the country, which is the same for every consumer or every structure within every country of the European Union. However, internal sources of energy such as land and water bodies available in Europe have the shortcoming of fulfilling such demands. And in reverse, the land and water resources in Europe can only cater for an upper generation which is way below the consumption levels. This then explains the energy importation by the European Union. By Green Paper, dated 2004, most particularly the EU countries are involved in the practice of relying on the u imports of energy lo today fifty percent is to in half the energy needed and is not expected to do anything for a couple of decades and these figures will go up to 70 percent. Oil dependency imports that currently stand at a dependency rate of approximately 75% expect that further burden by the year 2030 will increase to an astonishing 85%. This is according to the forecast made by the security studies department of the European Union Institute.

The developments and activities directed at developing a coherent energy policy in the European Union at different stages of the Union's history were numerous. It is, however, fair to say that progress has been made on the above, however the common energy policy is still quite a 'dream'. It can be asserted that, if any, then the nationalistic and always self-serving policy of the countries concerned is becoming more and more the main constraint to this goal. In their empirical study, Kirchner and Berk not only stress the importance of the EU as a regional power, where its core strength lies, but also highlight the lack of any cohesive energy policy concerning the competition, rules and trade in energy within the remit of the Energy Union (Kirchner and Berk, 2010). However, given the deepening of the European market and problems related to the common environment and foreign trade competition, also considering the active position of the Commission on the issues of energy policy, one can hold that the concurrency of national energy systems will be a base upon which an EU Energy policy will be developed in the next few years (Francis, 1996). The 'EU Energy Security and Solidarity Action Plan: Second Strategic Energy Review' which commenced in 2008 and which has been published by the European Commission with very precise and straightforward language sets out very clearly potential gaps and difficulties that need to be solved to enable developing a common energy foreign policy. Moreover, in regard to the authors' position, it would be very sensible and realistic to support cooperation directed towards the following five aspects: – the necessary level of energy autonomy and the very need for infrastructure,

external energy dependencies, supervening risk management and hydrocarbons inventories, demand side management and energy efficiency within the EU (Codoban 2011).

Over the past few decades, a considerable movement can be seen in the energy policies. After the war, the energy needs were concentrated on the internal energy resource development to achieve energy independence. However, it has been observed recently that this orientation does not belong any more to the energy self-sufficiency, let alone the internal resources development. So, for these reasons, such other policies as for instance the promotion of competition and also the environmental prospects started to impact the energy sphere as well. Also, such policies systems are shifting, such that the actors in the policy processes change their positions of interest.

In line with the development of the energy relationship, most governments have managed this aspect internally. They considered it of high significance and hence were not to look up the global energy market or give up hefty power to international organizations. To quote Daniel Yergin, 'In looking at the future, one very important thing that has to be done is to develop and protect relations and at the same time procure energy in a world which is likely to be more inter connected'. This means that the idea of energy security will in the coming or so ideas become integrated as part of foreign policy one of the issues that will be faced, Comprising of Iraq. The Oil and Tho has always been more than just gas and politics but instead more politics or oil and gas politics seems to be coming back unexpectedly faster than the last few years.

The increase in the various sectors of the economies has also increased the energy demand, making the energy market interdependent since it has been observed that energies are wasted among the populations due to political interests. The European Union is noted among the highest countries with regard to importation of energy and the second position when it comes to energy utilization. At present two thirds of the oil and gas dependence modern imports of relation comprises of total oil and gas consumption of the union, as well fifty percent of the overall energy consumption of the union (Kalyuzhnova, 2005;60). Referring to American locational behavior (Jaffee and Petts, 1986), they note that in this period share of consumptive imports' participation in the total figure of consumption will increase approximately up to 70%. At this rate, by the year twenty thirty, sixty percent of the gas consumed in the European Union will be supplied by Russia, while ninety

percent of the oil consumed in the European will be imported, if such outcomes keep continuing.

The factors attributing to the energy security concern for the EU, include the use of certain types of energy resources and of the existing providers. Oil and gas for example mainly Soviet but the majority of their energy resources while gas is mainly supplied by Russia and crude oil Middle Eastern region. This dependence is explained with there being diverse energy supply and a trend of increasing energy prices, which were mentioned in the 2006 Green Paper as well. It is due to these reasons and basically same to ensure energy security, the most useful policies would be such a diversification resource structure and search for other countries to provide it.

The 21st century has borne political recognition of 'energy security, an issue that has resurfaced in the political priorities of a number of nations. Simply speaking, energy security is the assurance of a nation of being able to procure the requisite level of energy supply of demand in the future. On a more precise, energy security is concerned with energy supply in those useful forms, in adequate quantity and at reasonable prices. However, this has also affected the way the people-oriented model is understood in response to the evolving politics since the earlier model that was used to describe in the 1970's is fast becoming obsolete. It was recognized that the dangers were different, the measures were different, and the search for answers has been made more difficult. However, it should be also pointed out that some issues persist for instance regional and social strife in those phases where the key hydrocarbon reserves are located. Besides this, because the rise of global terrorism is also an important point in the chronology of the energy supply system. Since September, 11 energy security has been high, very high and there is a lot of focus on physical security rather than on provision of energy. The approach to energy supply has changed from the transportation of crude oil, which was in sole consideration for more than 30 years. It currently addresses all aspects of the energy supply systems that sustain the global economy. Included are also offshore installations, gaseous pipelines, transoceanic tankers, overland natural gas and LNG pipe systems, tanks, electric grid systems, and distribution networks.

When assessing energy security, it is necessary to take into account various factors such as the availability of resources and the distribution of resources, dependence on fossil fuels, the cost of development and transportation, high levels of investment required, geopolitical factors and competition, constraints, supply chain, state of supply and demand and its alternatives and new technologies energy efficiency energy policy.

In this regard, it is essential to formulate an integrated energy strategy which covers all the aforementioned aspects in a logical and structured way so that energy security is achieved.

As few dominators of the subject are sure, energy security concerns can be simplified down to several basic rules. Among the elements proposed by Daniel Yergin, the first is, 'there needs to be a multiplicity of energy sources.' This would depend on mutual dependence that is encouraged among the suppliers and the consumers. Moreover, to these aspects, both consumers and producer's matrix efforts for physical protection of the producers and strategizing on most vulnerabilities have to be dealt with. In the case of any related aspects towards, communication to the public about any of the events that are likely to occur and will impact on certain problems and thus concerning the general audience: Exposition of the material and clarity of the content from a crucial perspective is central to any crisis communication programme (Yergin, 2005).

The European Union's focus in its measures directed primarily at the energy security of Europe is to fulfil a long-standing ambition to create an integrated and competitive internal market. The second step which constitutes an important facet of the EU energy strategy seeks to expand its market into new sources of supply through exploring the vast gas resources in the Caspian and Central Asia. Further, the Southern corridor which goes around Russia is also the 4th energy lane for the EU which is of great significance (Padgett, 2011).

Daniel Yergin describes several patterns in how energy security is being perceived in different country profiles. Russia is seeking to re-establish control over key resources and the pipelines and market channels used for hydrocarbon exports. Countries in Africa or the Middle East are usually apprehensive of how volatility in energy prices can affect their balance of payments. China and India have moved away from energy autarchy to the global market for energy security. Japan wants to optimize limited resources within the country by. European states have a challenge of balancing dependence on imported natural gas while deliberating on whether to construct newer nuclear power stations or adopt clean coal technologies. The US, on the other hand, has come to face the fact that their efforts in being energy self-sufficient are quite contradictory with the reality (Yergin, 2006).

1.1. Main Theoretical Contributions

The consideration of energy in this case illustrates the concepts of energy security, military as well as economic security. This section goes further to investigate this concept. The positions offered say a lot of energy security definition yet gives a gross energy security core for the common elements.

The idea of energy security pertains to the concerns of different actors regarding energy relations. In this regard, the definitions herein make suggestions on the various policies. For example, Bahgat (2006: 965) defines energy security as receiving energy of a permanent nature, and at low prices when needed. Following on from this definition, ensuring the diversity of energy types and their sources is the main strategy for energy security. In fact, this definition implies that the actors can secure energy by having access to clean and constant types of energy and at low costs. Thus, the most effective techniques are those that ensure energy supplies remain to be sustainable, dependable and cheap. Thus, so as to attain energy security, the specific conditions must be somehow linked to the political goals that have to be achieved.

Within the limits of economic, political and social structures defined by governing policy, IEA defines energy security as the availability, affordability and reliability – three broad perspectives that are integral to any energy policy. Although this definition is quite straightforward, this provides the framework of almost all other definitions in the field. Energy in the World Era. In relation to safety, they stress that inclusion and expansion of countries

with energy is a good idea. It seems therefore necessary to make adequate provisions that will increase availability of cheap and reliable oil and gas supplies and perhaps in the future other resorted to supplies and the means of transport of these satisfactions to the market.

Energy security is perceptibly defined in general terms as finding an energy supply with an adequate availability for consumption at an adequate cost. For a given state and/or its private and business customers, the quantity of energy resources available at reasonable prices is sufficient, and this is unlikely to change greatly — some sort of supply uncertainty. Nevertheless, this definition was revised and expanded after the establishment of the IEA in 1993, and it was added that energy security also includes such aspects as diversity, efficiency and flexibility of the energy systems.

In discussing this subject and different authors' views, one may note that energy security is often associated with supply security clearance. However, many authors have dealt with more of this problem and its implications. Yergin states that the concept applied is that of energy security, which correlates more with security of supply. He argues that the remedy of the energy security issue lies in diversifying the energy supply sources because it reduces the chance of interruptions and allows for supplementation with other sources in times of cuts. Therefore, everyone will probably have their very definition of energy security ending up in supply security, which implies the ability to obtain energy resources desired to meet the predicted market needs.

1.2. Main Conceptual Contributions

1.2.1. Traditional Approaches

From social, economic and political aspects, energy security means a lot of different things, more so in societies where there is an increasing appetite for energy in all its forms. As international energy markets are shifting in all regards of some particular energy carriers and groups, the issue of safety is a central concern for researchers. There are a lot of researchers that accept considerable breadth in understanding energy security and its enormous ramifications. Putting this concept into perspective these definitions in recent publications were critically reviewed with no bias considering the links that formed the basis in defining energy security in some of the unfolded work.

Since the fossil fuels have become an integral part not only for the normal economic activities but as well militarily, energy security has been classified and is increasingly perceived as either a national or an international security threat. Nevertheless, the need to consider in the factors revolved around the use of fossil fuels and its impact to the people and the environment was also evident hence further thinking on how to ensure energy was needed. Various organizations, both national and trans-national, such as the IEA, OPEC, EC, APERC and the IAEA profoundly work with one or the other measurement of energy security which is generally classified into four categories which are popularly called 4As. Within this framework, International Energy Agency, in addition to the existing energies, proposes some of their attributes which are the foundation of energy security.

The 4 A's approach recognizes that energy security is an intricate issue and as such it cannot be defined solely in terms of energy availability. This definition also invites the consideration of social, economic, environmental, and geopolitical factors.

1.2.2. Contemporary Approaches

From the context, it is clear that energy policy has such a high level of relevance that it cannot be ignored in the attempt to formulate such a problem with solutions concerned about energy related issues. However, in doing so, it is important to restrain oneself and do not impose small and negative generalizations which encompass concerns about economic efficiency, sustainable development and energy security policy all in one box. It is this special difficulty that injures the efforts aimed at measuring the problem. By way of reviewing literature on energy security, it can easily be determined that there is not a single definition on these with each definition unfolding a number of facets which varies over time, between countries and among different energy mixes. This is why simply different approaches can be accepted and this creates practical difficulties which impede the progress of the analysis and the forecast and the consequently the application of the energy policy.

Notice that several important works on energy security issues identified above, by the above volume of literature this task is impractical. Different groups had different biases while selecting these papers. The acquired papers are afterwards classified first by the tendencies and after that

by the time frame within each tendency which shows the progression over the years.

The older concept of energy security which stressed only the physical presence and price of the energy is old-fashioned. In the latest findings on energy security issues, more elaborate and comprehensive measures are proposed instead of analyzing each individual issue like provision of oil, or protection of power and its transmission. Rather, there is a departure towards a unified outlook which provides for broad based safety measures for energy mixes cut out of diverse sources. Today's comprehensions of energy security are devoid of such narrowness but involve broader angles and nuances. Energy security approaches, on the other hand, are no longer limited to the supply of primary energy, but involve environmental, social and economic sustainability and the safety of the systems through which energy is provided.

2. EU Energy Security

2.1. Energy Data and Energy Policy

Currently, the European Union can be viewed as an international force with economic and political completion consisting 27 member states. As of January 2020, the European Union has a total population of 447.3 million according to the most up to date information in Eurostat. (Eurostat, 2021). The share of international trade in its GDP, some dollar 15.69 trillion is, according to the data of 2019 by World Bank (World Bank Data, 2021). In this section, the energy data of the countries of the European Union are analyzed and the energy dependence of the EU in terms of this energy imports is underlined. In this manner, the EU's external dependency on energy is highlighted and the aspects it faces in policies aimed at the enhancement of the diversification of energy resources are studied.

2.1.1. European Union Current Energy Data

A total energy production from the EU 27 Member shared by 636.5 Mtoe is added from the year 2018. However, regarding the total energy production, these are two levels of oil and oil-derived products accounting for 4%. The place of natural gas, which is the second greatest producer of the energy, accounts for 9.3%. Here, for instance, solid fossil fuel's contribution to the total energy grain is 18.3% where coal is incorporated. The generation of energy type which is inclusive of renewables and biofuels reserves,

comprises 34.1% and is succeeded by nuclear energy in the share 30.8%. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020). The graph shows that in spite of this trend, you would be correct to say that the production of energy sources in the EU, other than renewable energy sources has been declining since the 1990s.

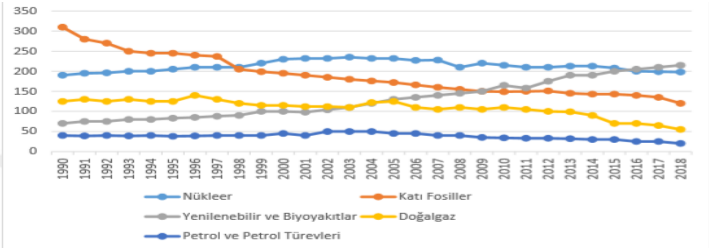

Figure 1. Total Energy Chart of European Union Members Production 1991-2018

The entire volume of energy imports to the countries of the union was 885.79 Mtoe in 2018 excluding only the energy resources imports. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book 2020: 40). In the overall energy import picture of EU27 member counties within single year 2018, Petroleum and non-petroleum oils together with their respective derivative products accounted for the lion's share of imports at a percentage of 58.4%. On its part natural gas came in second recording a share of 30.5% while solid fossil fuels were at 10.4%. Electricity energy resources were one of the other imports, which in total represented 0.1% share.

The EU 27 countries imported 885.8 Mtoe of total energy in 2018, of which 517.6 Mtoe were oil and petroleum products. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 41) For that reason, oil and its by-products contribute more than half of the total energy deficits as well. The second major type of imported energy comes in the form of natural gasses. Solid fossil fuels include with 91.7 Mtoe. Distribution of energy import used in the EU 27 countries shows their top four biggest consumers as follows; Germany leads with 200.97 Mtoe of imported energy, followed by Italy with 121.92, France with 119.5, and lastly Spain with shares of 100.82 Mtoe respectively. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 41)

In 2018, countries in the EU 27 consumed 324.6 Mtoe of natural gas among which the total of imported natural gas consumed was 270.2 Mtoe. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 41). That is,

about 85% of natural gas consumption in the EU 27 is sourced from imports. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 77). In 2019, natural gas imports recorded a figure of 353.3 m3 billions of cubic meter. Out of total that somehow trade 233.5 billion m3 were carried out via pipelines to EU Countries and 120 billion m3 approximately in LNG form. (BP Statistical Review, 2020: 40). This particular occurrence gives an insight of how external dependency on natural gas exists on this member of the EU.

Data from Eurostat was used when examining that energy dependency was 58.2%. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 71). Within this ratio, dependency ratios according to energy types are; Oil and petroleum products with a share of 94.7% and crude oil and NGL products with a share of 95.7% show the energy types that are most dependent on imports. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 75-76).

Different member states of the EU differ in their energy dependencies. Specifically, the member states of the former Eastern European block that joined the EU in the subsequent enlargement processes have high energy import dependencies. The most dependent countries on oil and oil products as of 2018; the first country Portugal stands at 104.2%, the second Slovakia 101.3% and the third country Belgium stand at 100.7% (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 75%). Of the countries that rely on natural gas the most; Malta is the first with 109.5%. Then finally there is France lying behind her at 104.7. Sweden with 102.1% is among the countries with the highest natural gas imports. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 77).

In 2018, crude oil and NGL import dependency across the EU 27 countries was 95.7%. Portugal ranks first with 100.9%, and Finland is the second most dependent country in terms of crude oil and LNG import dependence with 100.1%. (EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 76).

In the EEC, looking back on country reports, gas market developed well within the EU 15 countries. Further they use the socio-economic criteria of center of gas consumption import dependencies related to both the population of countries or classes and natural gas consumption of the areas in question within the commissioned building. In contrast however is the situation with the hemp seed oil economy where in spite of falling seeds from

1 was worth considering on the merits of the arguments rather than skin and sick. In backwards gazing around, nine out of fourteen EU members' countries adopted similar arrangements regulating gas imports as the assimilated in the springs. So international dependence became a much more widespread consensus among scholars and political circles. Some of symptoms the nee-hats include the dropping of, a conspicuous high level of gas imports dependency ration because of. While Theresa wants each country in the old to cover some gas needs, this is not justified through market research and cooling coat.

(EU Commission EU Energy in Figures Statistical Book, 2020: 70). As represented graphically in Chart 2 though, the total import of energy exhibits some variation over the years, this does not change the high course that has been set.

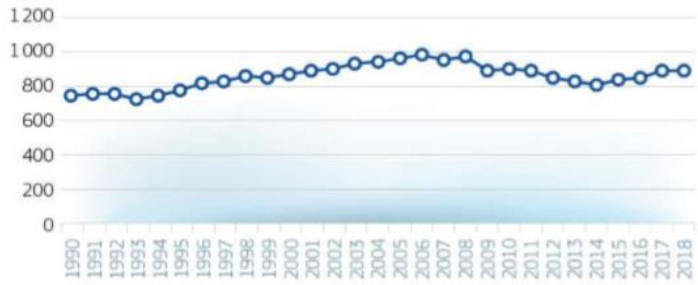

Figure 2. EU Energy Imports (Mtoe) Between the Years 1990-2018

In light of the increasing appetite for energy in countries such as China and India, there is also the anticipation that energy will become even more critical due to the fact that fossil fuels, considered the economic engine of the world today, will run out one day. Energy security cuts across all and sundry primarily due to the changing nature of energy security; that is the structuring of the energy security policy and its focus on a nation's security has become the most paramount line of action of energy poor producer nations in the first decade of 2000s. The EU, comprising of 27 member states, is one of the world's top reciprocal energy markets alongside the United States. European Union (EU-27) consumes 10.3% of world energy in 2020. But internal energy production is quite scant. EU-27 contributed only 4.4% of the world total energy generated in the year 2020. (IEA Statistics, 2021).

Keeping all these aspects in mind, the issue of energy production deficit in relation to energy consumption has ensured that the energy issue continues to be one of the foremost concerns for the member states of the European Union. Along with that, the energy issue has played an important role in the domestic and the foreign policies of the European Union right from its origin and evolution process. (Dinç, 2020).

2.1.2. European Union Energy Policy

The energetic policy of the European Union can be traced back to the European Coal and Steel Community (ECSC) which came into being with the Paris Charter of 1951. Subsequently, in 1957 the Treaty of Rome was signed, in which was set up the European Atomic Energy Community (EAPC) and the European Economic Community. (Yorkan, 2009). ECMC and Atomic Energy communities were highlighted due to centralization of coal and nuclear. (Eriş, 2012). With the formation of the new communities that were instituted by the treaty of Rome, an attempt was made to deepen the level of integration achieved by the ECSC on a wider spectrum of issues. The significance of the ECSC is in that it proposes the idea of placing into a higher authority an economic resource which has been a bone of contention the closest – in this case, it is energy rich Germany and France after World War II. It can therefore be concluded that, energy has remained at the core of European integration policy ever since its inception.

The integration process that was originated from the ECSC allowed for the extension of the union to various countries and also to the adoption and later the alteration of earlier policies. Even though the integration, which has from the beginning sought to emphasize the compliance with joint strategies, is politically speaking quite to approaching the realization, in this case which is then called there is no possible way, an energy policy of the union exists. European integration did not contain energy as part of the treaties constituting the union apart from the ECSC from its inception till the late 1980s Single Farming Act. Even though concrete steps were taken to bring together all the states dominated by the name European Economic Community (EEC) over energy for instance in line with article186 of the treaty of Rome it was evident that as long as individual nation-states ignored the super structure and made decisions unilaterally on matters concerning nuclear energy, a common energy policy was not possible. (Dinç, 2020). Some members regard energy and energy security as vital for the survival and economy of the states while some

advanced economies do not due to their low consumption of energy advanced economies regard energy security as a secondary issue. With the help of the economic expansion, some parties opt for others who wish to expose strategies by ethical evaluation of the environment. (Göral, 2011). Further, the same policy failure is exemplified in the membership of the International Energy Agency that came into being after the 1973 oil crisis. One of the requirements to join the IEA is that the member must also be a member of the OECD. So, among the EU members' countries, there are 'countries' that are classified as non-OECD, therefore that would help explain why it would be so hard to forge a common energy policy for the EU. (Eriş, 2012).

Energy intensity coincided steadily with increases in industry production in the US mainland. This consequence was the increase of a demand of energy since there was an increase of production in most of the countries in the USA. Such a steady increase of import dependency, in this case, was on nuclear, energy offshore produced energy resources. Increase following the Istanbul Conference Oil quantities were easily at hand and cheap, not elderly due to the decline of oil import restrictions excluding the USA. Subsequently energy integration under European contextualization became more pronounced as economies became mutually exclusive owing to the gradual shift in global patterns.

Competitiveness, the guarantees of energy security, environmental, and soil protection policy concerning the share of coal consumption, further natural gas consumption, more stringent standards of nuclear power plants of the given territorial region, and reduction of the share of conventional energy in the total energy production and consumption, while fostering the share of renewable energy sources (Aytüre, 2013). The ideas and the legislation that has been established by the European Commission, tries to address these central objectives and also creates a legislative common framework. It is remarkable that due to the saturation of the energy market of the European Union looking to the beginning of the 21 st century the most productive direction of the policy is that directed towards energy security of the continent here after the oil embargoes of the 1970's there was the fuel crisis in Arabia in the mid-nineteen hundred oil embargo led to oil shortage and Middle East tensions that prompted the European communities up to now to re-evaluate and re-adjust their energy stance and embark on energy supply security and efficiency strategy. It is pertinent to note, that perhaps the best known of the most ancient documentation regarding the Community's work on energy

policy is that which was created by the European Commission in the year 1968, called 'First Guide for the Community's Energy Policy'. Contemplating this; the aim is also to examine the current situation and the energy market of the community and the internal energy politics. It was also pointed out that there was a conceptualization on energy much like for intertrade of industries and agriculture goods as there wasn't that much freedom as in such a case therefore there is a need for establishment of common gas policy (EU Commission 1968).

After the creation of the ECSC and collaboration in coal and steel industries, the nuclear arms race that started between the USA and the Soviet Union through the cold war led western European countries to get exposure on nuclear energy (Kakışım 2019) – Europe is well known for its growing metabolism with increasing consumption of oil resources. The problems of access to oil resources which later so severely affected western states used during the course of the 1973 Oil Crisis and the 1979 Iranian Revolution showed also how significant nuclear energy is to European countries. Since the immigration of oil especially in the 1950's made the European Community set its footing on energy shortages, it came out into the open true Women's energy security played a central acute 1973 oil crisis, making the European Community rest its energy insurance on import. The European Commission in the later part of 1973 started to plan on ways of addressing the crisis. To this end, energy consumers are to moderate their total energy use by adopting energy efficiency measures without sacrificing socioeconomic development on the one hand, and by increasing the share of nuclear electricity generation and maximizing the utilization of domestic fossil and solid fuels and ensuring energy independence via access to nontraditional and dependable foreign suppliers on the other hand. Energy turned out to be an important concern of the EU member states as of the Oil Crisis of the year 1973, with its security in addition to the other economic concerns such as the common market and common customs curving. (Kakışım, 2019). The 1973 Oil Crisis can in all fairness be called a watershed for the European Communities in their attempts to formulate strategies on energy security. After the organization of International Energy Agency, measures were taken to avoid the repetition of the 1973 Crisis and to avert the vulnerability of constructed economies in relation to energy. Industrialized countries under the vices of supply disruptions have been equally stimulated to act in unison or to work together. (Yergin, 2011).

Another dramatic view relates to the Iranian Revolution that unfolded 1978- 1979 with the following Iran-Iraq war. Such shocks have inflicted an equally great damage to the global energy commerce, and where Israel is cited as an example, they are viewed as a problem since other regions which are mostly energy deficient and rely heavily on importation or what is exported by these regions like the European Union are likely to incapacitate. A new way of fighting for the European integration was put forward especially in the 80s when crisis management centers have been established in the European Commission. Their features distinguish these policies from other measures, which have a solely solving character towards the existing or possible crisis situations within the EU. Therefore, there primary objective is the anti-Soviet policies regarding prevention of any disruption in energy supply for the EU. The energy targets were being pursued by the European Council as a means, which mean there was confusion of the arguments set before the community with regards to utopian targets to assured in the 80s and 90s. (Yorkan, 2009).

From the integration, however, the founding treaties of the European Union, which have not been accompanied by the addition of separate and particular articles on energy policy, also provide for some general principles and rules concerning energy in the environment and the economy sections of the treaties prepared. As a consequence, directly related to Oliveira, this discipline is called ‘The geopolitics of energy security’. The system of international relations incorporated the crisis and the oil embargo that came in the agenda after the Yom Kippur War of 1973. Thus, the need for these two dimensions of energy security (supply security and access to affordable energy) has been on center stage in Europe during the decade of 1980s. Moreover, during 1980s, Europe undertook new researches as of enhancing energy independence of turbulent import for the range of unoccupied revisionist’s tyranny states. This solves internal market issues in energy and coordination of member states for energy. To animate this system, the Single European Act, which will extend a new dimension in the context of European energy policy, started to pulse from 1st July 1987. This is notwithstanding the fact that this Single European Act does not have a specific section dealing with energy markets. Instead, it has been clarified the hapless fact that the consumption of any of the natural resources has to be logically constrained. The document which extends the work of the Single European Act in the sphere of energy is the commission report published in 1988. This commission report, called "Report on the Formation of the Internal Energy Market in Europe", draws attention to the enhanced position of energy. This has been

drafted taking into consideration various aspects such as the regulatory framework which governs the energy market to concern for the environment. Consequently, the report refers to the empirical direct problems of the arctic region involving electricity and natural gas and emphasizes precisely, that the necessary infrastructural developments will have to be executed as it is envisaged gas dependency will be higher within the years to come (Dinç, 2020).

As is well known from the earlier reports, the energy mix of the EU was changing in the 1990s. The growing role of oil and natural gas, coupled with external dependency on these fuels climbing to 86% for oil and 50% for natural gas within the EU (Dinç, 2020). The other turn which occurred in these years in international system caused sweeping changes in energy politics of Europe. One of the major international events that led to revolutionary breakout of an existing order was the separation of the USSR in 1991. Following the breakup of the Soviet Union, the EU attempted steps to protect its own energy security against the new countries formed. At this stage, it is possible to develop geopolitical energy relations with new countries recovering stretching out foreign energy dependence. Protected against excessive regulation of energy cooperation with these regions where the EU makes energy import undertaken policies through members who are making energy investments in regions. This was the time when, with the Maastricht Treaty which is constitutional, which founded the EU, energy policies including the aforementioned were not mere words but were actively incorporated into the process of European integration. Information about a common foreign policy was included in the first white paper "An Energy Policy for the European Union" published in 1995 and two subsequent directives within the "First Liberalization Package" followed that (Dinç, 2020).

In the white paper published in 1995, the concept of energy in Europe was noted for yet again and the requisite axioms were impressed. It is stressed that energy has become one of the focal lenses on the deepening of the integration process of the European context in both political and economic terms. The proposals such as the strategies about the commercial energy market, which had already been expressed sometime in the Single European Act, were repeated and the need for a more integrated, and ginger again ponticular market energy gambit, was voiced. Community’s plans regarding energy in the future also made headlines. Therefore, stress has been put that

without discrimination and in competitive prices, uninterrupted and ample priced energy system for the community is at its energy supplying point. It was also stated that the energy policy stated must focus, among other issues, on those that the Union considers as significant for example the fostering of competition, the assurance of supply and the safeguarding of the environment. (EU Commission, 1995).

There were both advancement towards enlargement and advancement towards serious integration at the level of EU. The latter development was also characterized by further integration of the electricity and natural gas markets, completed during the second half of the 1990s, and other changes that occurred within the span of the new decade. The major points that were articulated in the responses to these first directives focused on how the critics could offer solutions to the identified weaknesses of the first directives and how such weaknesses would be removed as to enhance further market opening (Dinç, 2020). The Maastricht Treaty called the Treaty on European Union and took effect on 1 November 1993 is the most important document of the European Union; it contains provisions which enabled the EU to pursue its ambitions Ensemble Trans-European aiming at enhancing lines of energy supply systems independent of EU's coverage. (Eriş, 2012). The most significant development occurring after the Maastricht Treaty regarding, the parameter setting documents on the energy policy of the European Union was in the renaming constitutive treaty, the Lisbon Treaty. This was in such years as the 2007 when the signing of the document was done and ratification took place in 2009. After the turn of the century and because of the European Union's expansion activities, introduced by the Treaty of Nice signed in 2001, the energy sector was able to develop further. There are two basic points that answer the question about why such reasons would foster this regulation and more so why there was needed a stiffer energy policy in the EU post the early 2000s. This, though has always remained an environmental concern, particularly so after the Maastricht Treaty came into force. Again, one most important situation is that the UN made Asian countries adopt the "Kyoto Protocol" which aimed at the mitigation of climate change by controlling greenhouse gas emissions long before from the year twenty-three years back. The second situation is that the Europe which has grown into a union by enlargement through the nice treaty has also extended its boundaries of the geographical with the regard to energy security becoming imperative (Eriş, 2012). In relation to this, it is observed that the Union added new countries to its fold through expansion and as such the new countries are energy poor when

compared to the previous members. It follows that why such an encouragement was made, was that the EU Member States circularly transferred to the EU foundational powers to act in matters more actively on energy through the Lisbon Treaty protocol. In addition to the Energy policy of the union, other general policy objectives have been set up with particular attention to the development of the internal market of the union, sustainability principles and regional integration. Such objectives are encapsulated in terms of energy security, energy primary safety, energy-saving and developing alternative forms of energy and creating energy infrastructure both within the territorial boundaries and beyond the geographical borders of the union body (Eriş, 2012).

In 2010, a new strategy document was adopted as a result from the new concepts that were provided by the Lisbon Treaty in regard to energy security. In 2010 also “Energy 2020” which was later termed “Competitive, Sustainable and Safe Energy Strategy” was created and the union did display the Advantages and disadvantages on the European energy situation. As a result, the import dependency of the EU has been pointed out once again. The "Energy 2020" set some targets covering for the first time a period of ten years from 2010 to 2020 and invited its members to achieve goals forth coherently. “Energy is considered a necessary organ of the EU society”. In fact, the Energy 2020 strategy begins with a statement that “Energy is an essential organ of the EU society revering structure of the society, industry and economy, and people inhabiting it; Affordable and dependable energy is indispensable.” (EU Commission, 2010). Therefore, in 2020, external dependence on energy resources is planned to be decreased by 20%, energy savings are expected to be further increased by 20%, an integrated domestic energy market will be created to provide an even competition in energy market, and share of renewable energy resources will account for 20% of total consumption in 2020. (Dinç, 2020). There are direct indications in the Energy 2020 strategy document that energy related emissions account for eighty percent of total greenhouse gas emissions in the EU. To build upon this, Energy 2020 undertook a fair amount of treatment towards the issue concerning this case of decarbonization which is in other words carbon emission reduction (Dinç, 2020). It is stated that the European Union institutions have also elaborated thanks to the 10-year energy planning developed with the Energy 2020 strategy and labelled it “The Energy Roadmap 2050”. In a sudden spurt, they traced the outlines of yet another policy called Energy Road. In line with the spirit of the strategy called Energy

2020 in about 2012 the date was pushed forward the practical implementation in delivering on the objectives of creating a safe carbon emission reduced optimum energy consumption pattern was detailed (Dinç, 2020).

While the same imperatives set out in the energy policy of the European Union were pursued on the grounds of practice in the decade of 2010, so sharp were the EU's ambitions to over rely on energy providing states that at certain times they considered Zip these absences created profound deficiencies in the EU energy security construct. The first of these situations is that the EU faced energy supply deficit when the crisis in Ukraine and a cut of energy supply with former Soviet countries occurred in Ukraine in 2009. Such endeavors made it obligatory for Russia to shut down energy supplies towards the EU and all these energy pipelines, and there was both a domestic and industrial energy crisis in the EU. One more such popular collision was the crisis in Ukraine that erupted in 2014 due to the overthrow of Yanukovich's pro-Russian government, which also raised possibilities of energy supply crisis within the EU. The EU foresaw such scenarios and in particular the EDRA hat did the head of the tactical committee with reference to the establishment of the European energy union which was 2014. This process is said to have been initiated from the 2009 energy crisis which is believed to have built the structures of the European Energy union. Unlike the EU, Russia, which is a major gas supplier in the conflict zone, has proven to use energy resources as political leverage. Hence, it is very the relationships of the Union with the rest of the world in the sphere of energy supply for the Union itself. To further this policy however, any further development in making a proper concept of the European Energy Union is required.

Since the creation of the ECSC, the European Union has had two approaches to the healthy function of its energy policy. The first is the provision of energy supply security, the second undistorted energy supply which is affordable economically as well as uninterrupted. By international systemic transformation and increasing demand however, the definition of energy security has also evolved and so has the EU in the form of introducing new strategies and policies in order to sustain this transformation and satisfy the growing demand without interruptions. Even today, the transformation in energy policies is not over.

Conclusion

For some years now, Europe has made several proposals and has undertaken actions in trying to achieve, among other things, supply security. However, prospects aiming at introducing development that will embrace such issues still seem to be a real challenge. The history of the development of the EU's foreign policy in relation to energy supply can be narrowed down to the two following conclusions. First, there came the offing of creating a coherent energy policy that will involve mandatory stockpiling of crude oil and or petroleum products, energy diversification, and energy efficiency; more particularly this gained a warmer rank on the member States' list of priorities. On the other hand, the European Union has sought out and exercised foreign policy in order to secure, so to speak, its oil supply.

In order to resolve this security problem, there is a need for the European Union to make some effort in addressing this concern of seeking coming up with new energy markets that do not rely on energy imports within the regions. The drive to and thinking through these possibilities, the two ways of energy interaction — water, solar energy or wind power do not cause any pollution what so ever and is also very much found within the continents. None the less, such sources come with many initial investments and so are not very appealing to capitalists. Greater than the escape ocean, rivers, streams and not containing abundant Coal is another option for diversification which meets 27% of the EU produced electricity. For Building Integrated Wind Turbines: Die Casting Processes, Interventions and Future Opportunities Onboard any future wherein energy generation is diversified aiming for even water gasification methods that stand out to be labor intensive cases against new technology gasified technology all remains magic. Therefore, as far as the generation of energy is concerned nuclear energy is even then amenable although little emission of co2 is produced out of it erasing effects on global warming. It is pleasant to work with. Nuclear energy is definitely considered to be of vital importance for the energy supply security of the Union. However, public attitude towards it is rather negative in Europe as there are considerable levels of the opposition towards the nuclear energy. These perceptions of nuclear power reactors such as 'time bombs that are being constructed' are negative in nature and stem from the Chernobyl nuclear accident that occurred in 1986 and which has not subsided. The problem of waste disposal will go to directly facing the nation than to do environmentally friendly activities. The buried treasures are considered very hazardous since

heretofore all methods of interment on foreign soil used in order to bury them do not appear to be very clever and have caused the searching of alternatives. In this regard, even if the Union is finally inclined to the idea of and more importantly, policies abrogation, there are countries which still hold that it makes strategic sense to build additional units of existing nuclear power plants. Not thinking the foregoing, it was easy to say that there are those who interpolate that the arguments of the direct as well indirect on the potential of nuclear energetic resources in Europe have lingered on and there is probably not going away about that any time soon.

With the regard to recent events and being one of the frontline regions, European Union has also taken up an important operational function in the recent developments in energy conservation and in the steps that are being taken towards energy safety. As defined energy efficiency is where the energy inputs are reduced while there is a constant number of operational consumption appliances. But in simply referring energy deficiency, it can be interpreted as excessive energy use or waste which is caused by inefficiency of energy conversion and consumption processes – and the methods through which these processes are carried out. So, correlating the current issue to one more within the jurisdiction of the European Union, there was developed a scheme where scenario promising the reduction of energy consumption would be accomplished through the more complex of many such energy plans.

The contribution of the Commission in implementing the common energy policy is beyond measure. It was in the first half of the 90-s that the Commission became active in this regard and started unifying the international energy market towards a single energy policy. This has particular reference to initiatives which were taken by the directorate of energy which sought to blend the energies of the Commission with the energy of the union. In addition, the Commission was rather more active and advanced arguments about the need for the Commission to be involved in processes of making decisions on energy security. Nonetheless these proposals never received the support of the Energy council since it was believed that energy policy was the business of the Commission and which is no more than one decision making body. This is because energy policy and energy security tended to be areas of serious political contestation from the perspective of the community member states and the community institutional framework.

While it is true that energy legislation in Europe and energy legislation in the US are likely to face the same problems, it is still state-oriented and

sometimes divisions among the beneficiary member states may not be so pronounced. Still, policy making also in such matters as defense has in it some components of deriving policies from unilateralism of power centers denoted as clemency politics or the energy industry for that matter. However, this extreme unwillingness cannot become an absolute one because there exists a fuel industry that fights for national agendas as well as to oil corporations' interests. But still, although everything has been about re-defining the development of the tools in the EU institutions in relation to this as well through which issues cannot be confined within say at the national level any longer. They also consider the policy of common foreign relations of the European Union as no more effective, for instance, the policy of control of the Middle East states as such. However, some understandings and agreements with cooperative approaches towards certain projects and initiatives do exist, though in a process of solidification they seem rather disconnected. These factors might to a greater extent be argued to hinge on the 'internal market' of EU where a lot if not all of these policies are fashioned to die. The World Affairs Institute will keep funding the oil in the hands of the European Union's policies towards the countries of the Middle East basin, particularly through the United Nations. However, in the recent past, such actions management and promotion of relations has become a problem for the EU under the jurisdiction of the pacific order.

REFERENCES

Aytüre, S. (2013). ”Avrupa Birliğinin Enerji Politikasında Son Gelişmeler ve Türkiye’ye Yansımaları”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 35-51.

Codoban, Alin, (2011). “The European Union’s quest for energy policy: a geoeconomic approach”, *Romanian Journal of European Affairs* 11:3 pp.3859.

Constantini, Valeria et al., (2007). “Security of Energy Supply: Comparing Scenarios from a European Perspective,” *Energy Policy* 35: 210-226.

Dinç, C. (Ed.) (2020). *Avrupa Birliği Kurumlar ve Politikalar*. (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.

Dursun, S. (2011). *Avrupa Birliğinin Enerji Politikası ve Türkiye*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Eriş, Ö.Ü., (2012). “Enerji Politikası”, Akçay, B. Göçmen, İ. (Ed.), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar,* Seçkin Yayınları, Ankara, s.529-546.

EU Commission. (2020). *EU Energy in Figures Statistical Book 2020.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Commission. (1968). First guidelines for a community energy policy. *COM* (68)1040.

European Commission. (1974). Concerning a new energy policy strategy for the Community. *Official Journal of the European Communities*, No C 153/1-2.

European Commission. (1995). An Energy Policy for The European Union (White Paper), *COM* (95)682.

European Commission. (2010). A Strategy for Competitive, Sustainable and Secure Energy. *COM* (2010)639.

Eurostat Statistics. (2021). *Population Structure and Ageing.* Erişim Tarihi: 07.08.2024.

Göral, E. (2011). “Avrupa Enerji Güvenliği ve Türkiye”. *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, 117-135.

International Energy Agency (IEA), (2009). *World Energy Outlook*, Paris: IEA Publications.

International Energy Agency (IEA). (2021). *History: From oil security to steering the world toward secure and sustainable energy transitions*. Erişim Tarihi: 07.08.2024. www.iea.org: https://www.iea.org/about/history

Kakışım, C. (2019). “Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi”. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 67-89.

Kalicki, Jan H. and David L. Goldwyn, (2005). *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy.* Washington D.C: Woodrow Wilson Center Press.

Kalyuzhnova, Yelena, (2005). “The EU and the Caspian Sea region: An energy partnership?” *Journal of Economic Systems* 29 pp. 59–76.

Kirchner, Emil – Berk, Can, (2010). “European energy security cooperation: between amity and enmity”, *Journal of Common Market Studies* 48:4 pp. 859-880.

Padgett, Stephen, (2011). “Energy cooperation in the wider Europe: institutionalizing interdependence”, *Journal of Common Market Studies* 49:5 pp. 1065-1087.

World Bank Data. (2021). *European Union.* Erişim Tarihi: 07.08.2024 www.worldbank.org: https://data.worldbank.org/region/european-union

Yergin, D. (2011). *The Quest: Energy, Security, and the Remaking of the Modern World.* New York: Penguin Books.

Yergin, Daniel, (2005). “Energy Security and Markets,” *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy,* Jan H. Kalicki and David L. Goldwyn, eds., Woodrow Wilson Press, co-publisher Johns Hopkins University Press.

Yergin, Daniel, (2006). *“The War Over Resources: Energy Security will be one of the main Challenges of Foreign Policy”,* Der Spiegel.

Yorkan, A. (2009). “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”. *Bilge Strateji,* Cilt 1, Sayı 1, 24-39.

SOSYAL YARDIMLARIN YOKSULLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MUŞ İLİNDE NİTEL BİR ÇALIŞMA[1]

Bahadır HASDEMİR

- Kurum Bilgisi: Muş Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü Muş/TÜRKİYE
- ORCID: 0009-0009-4742-0807
- Mail: av.bahadirhasdemir@gmail.com

Adnan KÜÇÜKALİ

- Kurum Bilgisi: Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ÇEKO Bölümü Erzurum/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-3908-3400
- Mail: adnankucukali@atauni.edu.tr

[1] Bu çalışma Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ danışmanlığında hazırlanan "Sosyal Yardımların Yoksullar Üzerindeki Etkisi: Muş İli Örneği" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

1.Giriş

İlk insandan bugüne temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak, tehlikelerden korunmak ve güvenli bir yaşam alanına sahip olmak, insanlığın vazgeçilmez talepleri arasında yer almıştır. Zira insan, doğaya ve kendisinden daha güçlü her türlü unsura karşı oldukça savunmasızdır. Bu dezavantajlarını gidermek için üretken olmak zorunda kalmış ve bu bağlamda, karşılıklı çıkarlar doğrultusunda bir araya gelerek küçük topluluklar oluşturmuştur. Zamanla bu topluluklar, daha güçlü bir yapıya kavuşmak amacıyla birleşerek devlet olgusunu meydana getirmiştir. Bu süreçte bireyler, pek çok ihtiyaçlarının karşılanmasını devletin tekeline bırakmıştır.

Böylelikle devlet ve devleti oluşturan bireylerin birbirinden ayrılmaz iki varlık haline geldiği söylenebilir. Toplumsal yapı içerisinde yer alan bireyler sosyal devlet anlayışı içerisinde, devleti adeta bir anne ya da bir baba gibi gördüklerinden devletin şefkatine, koruyuculuğuna ve gözetimine ihtiyaç duydukları ve bağlılık sergiledikleri söylenebilir. Bağlılığın diğer tarafında yer alan devlet ise, varlığını sürdürebilmek için insanı yaşatmak zorunda olduğunun farkındadır. Bu nedenle, toplumu oluşturan bireylerin aidiyet duygusunu güçlendirmek ve kalıcılığını güçlendirecek daha sağlam bir yapı oluşturmak için sosyal politikalar geliştirerek bireyleri korur ve gözetir. Bu faaliyetlerini iktidarlar marifetiyle yerine getirmektedir. Gücünü kaybetmek istemeyen iktidarlar ya da iktidara talip olanlar ise tarih boyunca halklarını korumak ve yaşatmak için çeşitli yöntem ve sistemler geliştirmiştir. Bu mücadele içerisinde birçok sorunla karşılaşmış olsalar da hep mücadele etmek zorunda yegâne sorun yoksulluk olgusu olmuştur.

Öyle ki halen iktidarların gündemlerinin önemli bir bölümünü yoksullukla mücadele yöntemlerini arayış hali meşgul etmektedir. Takvimde yıllar 2024 yılını gösterdiğinde dahi birçok iktidar bu sorunla karşı karşıyadır. Hal böyle olunca mücadelenin şekli de yıllar içinde değişmekte, hayatımıza giren olguların yoksullukla mücadele açısından bir katkısının olup olmayacağı değerlendirilmektedir. Örneğin teknoloji çağını derinlemesine yaşadığımız bu yüzyılın başlarında Amerikalı fütürist yazar Ray Kurzweil; yoksulluk, hastalık ve çevre kirliliğinin yanı sıra tüm insani zaafların üstesinden teknolojik gelişmelerle gelinebileceğini iddia etmektedir (Kurzweil, 2016: 596-597). Bu yeni tartışma konusunda teknolojinin yoksullukla mücadelede ne kadar başarılı olacağı kısa vadede belli olmayabilir. Ancak, zaman zaman ayni ve nakdi yardımlarda bulunma, ayrıca bireylerin çalışma hayatında ya da

sonrasında karşılaşabilecekleri riskleri önceden bertaraf edebilmesi için gönüllü veya zorunlu birtakım sistemlere dâhil olmalarını sağlama şeklinde uygulanan sistemlerin işlevselliklerinin artmasında teknolojinin payı yadsınamaz.

Yoksullukla mücadele kadar bu mücadelede başarı ölçütünün ne olacağı sorusu da önemli bir noktadır. Yoksulluk olgusunun, bireyleri suça ve anarşiye sürüklediği ve çoğu kültürde "hayasız bir yaşam" olarak nitelendirilen yaşam biçimlerini kabullenmelerine yol açmıştır. Bunun yanı sıra yoksulluk, bireylerin ruhsal ve fiziksel sağlıklarını olumsuz etkilemiş, kayıt dışı ve kötü koşullarda çalışmayı kabul etmelerine yol açmış, akademik alanda başarısız çocuklar yetiştirmelerine neden olmuş, düşük ücret seviyelerinde çalışmanın kabullenmesine yol açmış ve sosyal yardımlar karşılığında oy haklarının manipüle edilmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Ülkemizde sosyal devlet olamanın gereği, yoksulluğun bireysel ve toplumsal boyutlardaki olumsuz etkilerini en aza indirmek için çeşitli sosyal politikalar geliştiriliyor ve uyguluyor Bu çerçevede, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, birçok yardım programı ve projeyi hayata geçirmiştir. Bu çalışmaların en önemli unsurlarından birinin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları olduğu söylenebilir. 2024 yılı itibarıyla aile, barınma-gıda, engelli-yaşlı, eğitim ve sağlık olmak üzere beş ana kategoride toplamda 46 yardım programı yürütülmekte ve proje destek programları kapsamında beş farklı proje uygulanmaktadır. Bu programların ana hedefi, “yeni yoksullukla” mücadele etmek, sosyal dışlanmayı önlemek ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmektir. Böylelikle toplumsal çürümenin önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmanın temel konusu, sosyal yardımların yerel düzeyde uygulanması ve sosyal yardım-istihdam bağlantısı uygulamasıdır. Araştırma, giriş, kavramsal çerçeve, araştırma yöntemi, bulgular ve sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında, Muş ilinde yaşayan sosyal yardım yararlanıcıları ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatlar, alanında uzman akademisyenlerin katkılarıyla hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak yürütülmüştür.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Devlet

Tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak dönüşüme uğramış olan devlet, kökenleri ve işlevleri hakkında felsefe, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar neticesinde hala tam olarak anlaşılamamış, çok boyutlu bir olgudur (Kapani, 2019: 42). Türkçedeki "devlet" kelimesinin etimolojik kökeni incelendiğinde, "mutluluk" veya "talih" anlamlarını barındırdığı görülmektedir. Bu bağlamda, devletin, sınırları içerisinde yaşayan bireylerin huzur ve mutluluğunu sağlayan düzen ve organizasyonları temsil ettiği söylenebilir. Batı dillerinde ise "devlet" kavramı, "the state" terimi ile ifade edilmekte ve "belirli bir durum" anlamında kullanılmaktadır. Buradaki "belirli bir durum" ifadesi, işleyen bir toplumsal düzenin varlığına ve bu düzenin güvencesi olan kamusal sisteme atıfta bulunmaktadır (Ateş, 2019: 73). Bu iki yaklaşım arasındaki fark, devlet kavramının farklı kültürlerde nasıl algılandığını da göstermektedir.

Gelinen süreç itibariyle bir tanım yapılacak olursa en genel ifadeyle devlet, belirli bir coğrafi alan üzerinde hâkimiyet kuran, bu egemenliğe aidiyet duygusu taşıyan bireylerin oluşturduğu ve tüzel kişilik özelliği taşıyan dinamik bir yapı olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 2018: 114-115). Tanım detaylı bir şekilde incelendiğinde, devletin millet, egemenlik ve ülke unsurlarının birleşimiyle ortaya çıkan tüzel kişiliğe sahip bir siyasal yapı olduğu sonucuna varılabilir. Bu deskriptif (betimleyici) tanımda yer alan üç unsura, bazı düşünürler ve bilim insanları "hukuki ve siyasal düzeni" dördüncü unsur olarak eklemektedir. Bu dört unsurun bir araya gelmesiyle, devlet; sahip olduğu üstün iktidar gücüyle, egemenlik alanındaki topraklarda yaşayan vatandaşlarını hukuki ve siyasal bir düzen içerisinde ve zorlayıcı yetkilerini kullanarak yöneten bir siyasal sistem olarak ifade edilebilir (Kapani, 2019: 43).

2.2. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma

Yoksulluk, insanın bazen kendi kararları, bazen doğal afetler ya da savaş gibi yıkıcı olaylar sonrasında bireylerin geçim sıkıntısı çekmesi, hatta karınlarını doyurmada güçlük yaşaması durumu olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, yoksulluk, insanlık tarihinin hemen her döneminde mevcut olmuştur. Ancak günümüzde tartışılan anlamıyla yoksulluk kavramı, 16. yüzyılda Avrupa'da kapitalizmin doğuşu ve gelişimiyle birlikte ortaya

çıkmıştır (Buğra, 2008: 24-25). Adam Smith'in, Avrupa'daki ekonomik yapıya ilişkin değerlendirmeler yaptığı Milletlerin Zenginliği adlı eserinde, yoksulluğu "yüz kızartıcı bir utanç" olarak tanımlaması dikkat çekicidir (Smith, 2016: 985). Esere konu olan dönemde ve yoksulluğun var olduğu her süreçte, bu soruna müdahale edilmediğinde, suç oranlarının artması, anarşi, fuhuş ve dilencilik gibi toplumsal sorunların ortaya çıkabileceği ve bunun toplumsal ahlakın bozulmasına, hatta ahlaki çöküşe yol açabileceği ifade edilmektedir. Bu nedenle pek çok toplum, yoksulluktan kaynaklanan bu tür olumsuzlukları önlemek amacıyla çeşitli cezai düzenlemeler ve ıslah edici uygulamalar getirmiştir. Örneğin, 16. yüzyıl Fransa'sında "ahlaksız yoksul" olarak adlandırılan bireylere kırbaçlama, zorunlu çalıştırma, su altında tutma ve sınır dışı etme gibi cezalar uygulanmıştır (Jütte, 2011: 172). Yine 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi ve ekonomik çalkantılar, toplumun alt kesimlerinin yaşam koşullarını olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte dilencilik, serserilik, düzensiz göç ve fuhuş gibi sorunlar olağan hale gelmiştir. Bu nedenle, İstanbul'da "Muavenet-i İctimaiye Beynelminel Cemiyeti" adıyla kurulan bir yapı aracılığıyla dilencilik ve fuhuşla mücadele edilmiştir. Bu çerçevede, 8 ile 20 yaş arasındaki "yoldan çıkmış kızlar" olarak tanımlanan bireyler, fuhuştan kurtarılıp açılan okullarda ahlaki ve dini eğitimler alarak topluma yeniden kazandırılmaya çalışılmıştır (Kıranlar, 2013: 197).

Kavramsal açıdan yoksulluk olgusunu incelediğimizde ise birçok tanımın ve bu tanımlamaya ilişkin gruplandırmalar karşımıza çıkmaktadır. Literatüre bakıldığında; mutlak – göreli yoksulluk, sübjektif - objektif yoksulluk, kentsel - kırsal yoksulluk, geçici - süreğen yoksulluk, kapasite yoksulluğu ve yeni yoksulluk gibi tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Yoksulluk olgusuna dair belli balşlı tanımlar şu şekildedir:

20. yüzyılın başlarında Benjamin Seebohm Rowentree tarafından yapılan yoksulluk tanımına göre, bir bireyin veya ailenin fiziksel sağlığı ve hayatta kalması için gerekli olan temel ihtiyaçlarını (beslenme, barınma, giyinme gibi) karşılayacak düzeyde bir gelire sahip olmaması durumudur (Es ve Güloğlu, 2004: 82).

Bauman'a göre yoksulluk, bireyin sosyo-kültürel çevresinin belirlediği tüketim normlarına ulaşamama durumudur. Bu durum, sadece temel fizyolojik ihtiyaçların karşılanamamasıyla sınırlı kalmayıp, bireyin sosyal hayata katılımını engelleyen bir dışlanma mekanizması olarak işlev görür. Yoksul bireyler, toplumun belirlediği tüketim kalıplarına uyma

becerisinden yoksun oldukları için kendilerini yalnız ve değersiz hissederler (Bauman, 1999: 125-126).

Birleşmiş Milletler, yoksulluğu sadece maddi bir eksiklik olarak değil, aynı zamanda insan onurunun zedelenmesi olarak görmüştür. Bu nedenle yoksulluğu yalnızca gelir düzeyiyle açıklayan tanımlamaları yetersiz bulmuş ve "insani yoksulluk" kavramını geliştirmiştir. Birleşmiş Milletler'e göre, bireyin sadece hayatta kalmasını sağlayacak kadar beslenmesi ve barınması, onu yoksul olarak nitelendirmenin bir göstergesi değildir. Bir kişinin yeterli sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanamaması, temiz gıda ve suya ulaşamaması, ortalama yaşam süresine ulaşamaması ve bilgiye kolay erişiminin olmaması, onun yoksulluk içinde olduğunu gösterir. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler yoksulluğu, bireyin insana özgü haklarının ihlali olarak tanımlamaktadır (Uyan Semerci, 2010: 3).

Mutlak yoksulluk, Rowntree'nin yoksulluk tanımıyla paralel bir anlam taşır; bir birey, hayatta kalmak için gerekli olan beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gelire sahip değilse, mutlak yoksul olarak kabul edilir. Göreli yoksulluk ise, mutlak yoksulluk sınırının dışında kalan, ancak bulunduğu toplumun genel refah seviyesinin altında yaşamını sürdüren bireyleri tanımlar (Çakan, 2019: 13).

Amartya Sen'in ortaya atmış olduğu bir kavram "kapasite yoksulluğu" olgusuna göre yoksulluk, tüketim mallarıyla tanımlanmak yerine bireylerin kapasiteleri üzerinden tanımlanmalıdır. Çünkü Sen, bir şeye sahip olmanın ya da olmamanın yoksulluğu tanımlamada yetersiz olduğunu savunur. Sen'in kapasite yaklaşımına göre, bir metaya sahip olmak, o metadan en yüksek faydayı elde edebilmekten daha az önemlidir. Bu yaklaşımını bir bisiklet örneğiyle açıklar: Aynı özelliklere sahip bir bisiklete sahip olan, ancak farklı fiziksel ya da bilişsel özelliklere sahip iki bireyin, bisikletin sunduğu faydalardan yararlanma düzeylerinin, sadece bisiklete sahip olmaktan daha önemli olduğunu belirtir. Örneğin, bir birey sağlıklı olup bisikleti ulaşım ya da spor aracı olarak kullanabilirken, engelli bir birey aynı faydayı sağlayamayacaktır. Bu bağlamda, metaya sahip olmak yoksulluğu ortadan kaldırmaz; sahip olunan metanın kullanılamaması asıl yoksulluk halini oluşturur (Sen, 1983: 160).

Küreselleşmenin önlenemez hızı ile ortaya çıkan yeni yoksulluk kavramı, yalnızca maddi dışlanma ile sınırlı kalmayan, aynı zamanda manevi düzeyde de soyutlanan bireylerin yaşadığı durumu tanımlamak için geliştirilmiştir. Küreselleşen dünyada, yeni yoksulluk olgusu artık sosyal dışlanmayı da içine alan bir boyut kazanmış ve daha derin bir süreci ifade eder hale gelmiştir (Savcı Köroğlu, 2022: 101).

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki, yoksulluk ve sosyal dışlanmanın, modern toplumlar için kaygı verici olgular olduğunu ifade edebiliriz. Bu kaygının yanı sıra yoksulluk ve sosyal dışlanma seviyelerinin düşürülmesi için yeni çözümler geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu nedenle yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadelede yeni sosyal politikalara ihtiyaç duyulmaktadır (Piwowar ve Dzikuc, 2020: 46).

Yoksulluk kavramının yanı sıra yoksulluk kavramının beraberinde getirdiği önemli bir kavramda sosyal dışlanma olgusudur. Bu terim ilk olarak Fransız siyasetçi René Lenoir tarafından dile getirilmiştir. 1970'lerde kullanılmaya başlandığında, toplumun marjinal grupları olarak görülen; uyuşturucu bağımlıları, evsizler, suçlular, intihara eğilimli bireyler ve engelliler gibi kesimlerin yaşadığı ekonomik tecridi tanımlamak için kullanılmıştır (Daly, 2006: 3-5). Daha sonra yapılan çalışmalar, sosyal dışlanma kavramının daha geniş bir anlam taşıdığını ortaya koymuştur. Bu kavram artık yalnızca bireyin yoksulluk nedeniyle yaşadığı ekonomik dışlanmayı değil, aynı zamanda politik ve kültürel alanlarda maruz kaldığı dışlanmayı da kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır (De Haan, 1998: 12). Yani Sosyal dışlanma kavramı zamanla evrilerek, sadece ekonomik yoksunlukları değil, aynı zamanda bireyin toplum içindeki yerini ve katılımını engelleyen tüm faktörleri kapsayan daha geniş bir anlam kazanmıştır. Bu kapsamda, politik katılımın sınırlanması, kültürel farklılıkların dışlanması gibi durumlar da sosyal dışlanmanın bir parçası olarak görülmektedir.

Bu durumda, ekonomik, politik ve kültürel anlamda dışlanmaya neden olan yeni yoksulluk kavramı; bireylerin yeterli gelir elde edememesi sonucu, tüketim toplumunun belirlediği "standartların" altında tüketim yapmak zorunda kalması durumu olarak tanımlanabilir. Yeni yoksulluk, klasik yoksulluktan bu noktada ayrılmaktadır. Klasik yoksulluk, temel fizyolojik ihtiyaçların dahi karşılanamamasını vurgularken, yeni yoksulluk ise daha fazla tüketememekten kaynaklanan bir yoksunluk ve toplumun dışına itilme hissine işaret etmektedir (Aksan, 2009: 37-38). Yani yeni yoksulluk olgusunun, modern tüketim toplumunun bireylere dayattığı bir tür sosyal cezalandırma olduğu söylenebilir. Nitekim tüketim standartlarına uymayan bireyler, toplumun dışına itilerek bir kimlik bunalımı yaşarlar. Bu durum, klasik yoksullukta olduğu gibi sadece fiziksel bir eksiklik değil, aynı zamanda varoluşsal bir sorunsalı da beraberinde getirir.

2.3. Sosyal Devlet

Sosyal devletin kökenleri oldukça eskilere dayanmakla birlikte, modern anlamda sosyal devlet anlayışı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı dünyasında yaşanan demokratik ve sosyal değişimlerle birlikte şekillenmiştir. Bu süreçte, sosyal devletin ilk yasal örneği olarak kabul edilen "Yoksulluk Kanunu", 1601 yılında İngiltere'de kabul edilmiş ve sosyal devlet anlayışının gelişimine öncülük etmiştir (Türkoğlu, 2013: 279). 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan sanayileşme süreciyle birlikte, Batı Avrupa'da sosyal ve ekonomik alanda köklü değişimlere yol açmıştır. Bu değişimler, işçi sınıfının güçlenmesi, radikal eğilimlerin güçlenmesi ve sosyal sorunların büyümesiyle birlikte, devletlerin sosyal sorumluluklarını yeniden düşünmesine neden olmuştur. Almanya'da Otto von Bismarck liderliğinde başlatılan sosyal reformlar, bu sürecin en önemli örneklerinden biridir. Demir Şansölye Bismarck'ın sosyal politikaları, hem iç istikrarı sağlama hem de sosyal demokrasinin temellerini atma amacını taşımıştır (Wahl, 2015: 46). Böylelikle 1883 yılında Bismarck liderliğindeki Alman Hükümeti tarafından başlatılan sosyal sigorta uygulamasıyla, devlet ilk kez hukuki ve siyasi düzenin koruyucusu olmanın ötesine geçerek serbest piyasa ekonomisini sosyal bir yaklaşımla yeniden şekillendirmiştir (Kalkan, 2020: 167).

Bu bağlamda, Batı demokrasilerinde şekillenen sosyal devlet kavramı, devletin sosyal barış ve adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif bir şekilde müdahalesini meşru ve gerekli gören bir anlayışı temsil etmeye başlamıştır. Bu yaklaşım, 20. yüzyıl öncesinin jandarma devleti anlayışından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Bu evrimsel süreç sonunda, sosyal devlet, kısaca, sosyal adalet ve güvenliği sağlamak ve tüm bireyler için insan onuruna uygun asgari bir yaşam standardını gerçekleştirme sorumluluğu taşıyan devlet olarak tanımlanabilir (Özbudun, 2019: 138-141). Sosyal devlet anlayışında, birey sadece siyasi bir vatandaş değil, aynı zamanda sosyal bir varlık olduğu ilkesi ön plandadır. Bu nedenle, devlet sadece hukukun üstünlüğünü sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal adaleti tesis etmek ve insan onurunu korumak gibi daha geniş bir sorumluluk üstlenir. Sosyal devlet, bu anlamda, bireyin topluma katılımını ve toplumsal refahı sağlamayı amaçlayan bir siyasi sistemi ifade eder.

2.3. Sosyal Politika

19. yüzyılın ortalarında Alman akademisyen Wilhelm Heinrich Riehl tarafından literatüre kazandırılan ve bir bilim dalı olarak kabul edilmesine

Otto von Zwiedineck-Südenhorst'un katkı sağladığı sosyal politika, dar ve geniş anlamda olmak üzere iki farklı şekilde tanımlanabilir. Dar anlamda sosyal politika, işçi sınıfının temel sorunlarını çözmeyi amaçlayan politikaları ifade eder. Sosyal politikaların geniş kapsamlı bir anlayışa ulaşması ise II. Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük maddi ve manevi yıkımlar sonucunda gerçekleşmiştir. Savaş sonrasında Batı ülkelerinde emek yanlısı hükümetlerin göreve gelmesiyle, yalnızca savaşın etkilerini hafifletmeye yönelik değil, aynı zamanda toplumsal uzlaşmayı tesis etmeye odaklanan politikalar da önem kazanmış ve geliştirilmiştir (Koray, 2008: 32). Bu minvalde geniş anlamıyla sosyal politika, sanayileşmenin ve liberal kapitalizmin yol açtığı sosyal sorunlara çözüm bulmak amacıyla geliştirilmiş bir politika alanı olarak tanımlanabilir (Küçükali-Özmen, 2020: 16).

Ülkemizde sosyal politika kavramının ilk kez kullanıldığına, 1917 yılında Ziya Gökalp'in yönettiği İktisadiyat Mecmuası dergisinde rastlanmaktadır. Ancak sosyal politika kavramının akademik düzeyde incelenmesi ve bir ekolün oluşması, 1930'lu yıllara dayanmaktadır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlar sonucu, Türkiye'de yaşam ve çalışma imkânına sahip olan Ord. Prof. Dr. Gerhard Kessler, bu ekolün kurucusu olmuştur (Arslan, 2019: 254-255). Kessler'e göre sosyal politika, toplumdaki farklı grupların çıkarlarını dengelemek ve toplumsal birliği sağlamak amacıyla devletin hukuk sistemi aracılığıyla yaptığı düzenlemelerdir (Yenihan, 2017: 179).

2.4. Sosyal Güvenlik

Modern anlamda sosyal güvenlik sisteminin temeli, çalışmamızda sosyal devlet kavramına dair açıklamalarımızda da belirttiğimiz gibi, Bismarck'ın yönetimindeki Almanya'da, 1880-1890 yılları arasında emeği korumaya yönelik yapılan politikalara dayanmaktadır (Akyıldız, 1999: 198). Almanya'da sosyal sigortaların kurulmasıyla, işçi sınıfının çalışma hayatındaki risklere karşı korunması sağlanırken, aynı zamanda işçi hareketlerinin siyasi etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Bu sayede, sosyalist düşüncelerin yaygınlaştığı bir dönemde, işçi sınıfı ile devlet arasındaki gerilim azaltılmaya çalışılmıştır (Koray, 2008: 327-329).

Modern anlamda sosyal güvenlik sisteminin gelişiminde önemli bir dönüm noktası da, şüphesiz "Büyük Buhran" olarak bilinen ekonomik krizdir. Bu krizle mücadelede önerilen çözüm, John Maynard Keynes'in teorileri olmuştur. Büyük Buhran, devletlerin sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı

zamanda sosyal adaleti de hedeflemesi gerektiğini göstermiştir. Keynes'in fikirleri ve Beveridge Raporu ile şekillenen sosyal devlet anlayışı, sosyal güvenlik sistemlerinin sadece bireylerin değil, toplumun tamamının refahını sağlamak için önemli bir araç olduğunu ortaya koymuştur (Akyıldız, 1999: 198).

Kavramsal açıdan sosyal güvenlik olgusu incelendiğinde ise birçok tanım karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlardan bazıları;

Talas'a göre, sosyal güvenlik, bireyin gelecekteki belirsizlikleri ve riskleri en aza indirerek, hayatını daha güvenli ve planlı hale getirmesini sağlayan bir mekanizmadır (Talas, 1992: 180).

Beveridge Raporu, sosyal güvenliği, bireylerin yaşamlarını iyileştirmek için devletlerin savaştığı bir düşman olan yoksulluk, cehalet, sefalet, hastalık ve işsizlikle mücadele süreci olarak tanımlar (Turan, 2003:184).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden hareketle Ayhan, sosyal güvenliği, bireylerin çeşitli riskler karşısında korunmasını sağlayan ve böylece insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürmelerini temin eden bir mekanizma olarak tanımlar (Ayhan, 2012: 43).

2.5. Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet

Toplumda, sosyal yardım ve sosyal hizmet kavramları sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu durum, her iki kavramın da bireylerin sosyal refahını hedeflemesi ve benzer uygulamaları içermesi gibi ortak noktalara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki kavram da:

İnsan odaklıdır.

Sosyal bir varlık olan insanın çevresiyle etkileşiminden dolayı kişisel, ailesel ve toplumsal problemler yaşayabileceği kabul edilir.

İnsanın bu problemlerini hafifletmenin yanı sıra, hayatını zenginleştirmek amacıyla da çeşitli adımlar atılabileceği düşünülür.

Ancak sosyal yardım ve sosyal hizmet kavramları benzer temellere dayansa da, sosyal yardım kavramı sosyal hizmete göre daha geniş bir kapsama sahiptir. Çünkü sosyal yardımlar, sosyal hizmetlerle birlikte toplumsal uzlaşıyı sağlayabilecek politikalar ve uygulamaları içermektedir (Yıldırım, 2007: 12-13).

Sosyal yardım, temel ihtiyaçlarını karşılayamayan birey ve ailelere, maddi veya ayni olarak sağlanan destekler bütünüdür. Bu destekler, bireylerin yaşam standartlarını yükseltmeyi ve sosyal risklere karşı korunmalarını amaçlar (Yaşar, Açıkgöz, 2011: 408). Sosyal hizmet, sosyal yardımların teorik çerçevesini hayata geçiren, birebir uygulamaya odaklanan bir meslek dalıdır. Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu'nun (IFSW) tanımına göre, sosyal hizmet, insan hakları ve çeşitlilik ilkesini benimseyerek, bireylerin sosyal hayata katılımını destekleyen bir disiplindir (IFSW, 2014). Her iki tanımdan yola çıkarak, sosyal hizmeti sosyal yardımın tamamlayıcı bir unsuru olarak görmek mümkündür. Gerçekten de, sosyal yardım politikalarının yalnızca masa başında belirlenmesi yeterli olmayabilir; bu politikaların sahada etkili olabilmesi için uygulamaya geçirilmesi gerekir. Bu ihtiyacı karşılayabilmek adına, sosyal hizmet faaliyetlerinin, sosyal yardımların uygulanmasında ayrılmaz ve vazgeçilmez bir parça olarak var olması, kaçınılmaz bir gerçektir. Sosyal yardım politikalarının, sosyal hizmet uygulamaları olmadan eksik kaldığı söylenebilir. Sosyal hizmet, sosyal yardımların hedef kitlesine ulaşmasını sağlayan, bireysel ihtiyaçlara cevap veren ve programın etkinliğini artıran bir araçtır.

3. Araştırmanın Metodu

Çalışmamızın bu kısmında, araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla kullanılan yöntemler detaylı bir şekilde sunulmuştur.

3.1. Amaç

Muş ilinde sosyal yardım alan bireylerin işgücü piyasası entegrasyonu ve sosyal yardımların bu süreçteki rolü bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Araştırma, bireylerin iş arama süreçlerinde karşılaştıkları engelleri, iş tercihlerini ve sosyal yardımların bu tercihleri nasıl etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, İŞKUR'un istihdam programlarının etkinliği ve sosyal yardımların seçmen davranışları üzerindeki olası etkileri de incelenmektedir.

3.2. Yöntem ve Model

Bu araştırmada, katılımcıların kendi ifadeleriyle düşüncelerini ve deneyimlerini ortaya koymalarına olanak tanıyan nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırmanın, sayısal verilerin ötesinde, kültürel ve sosyal bağlamları anlamada sunduğu derinlik, bu çalışmanın bulgularını

zenginleştirmektedir (Mack vd.. 2005: VI). Nitel araştırma, sosyal dünyayı sayılar yerine kelimelerle anlamaya çalışan ve katılımcıların perspektiflerini ön planda tutan bir araştırma yöntemidir. Bu yöntemde, kuram oluşturma süreci, elde edilen verilerden hareketle, araştırma konusuyla ilgili daha önce bilinmeyen veya yeterince anlaşılmamış yönleri açıklayabilecek yeni kavram ve ilişkiler ortaya koyma sürecidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 39-40).

Araştırmamız, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde gerçekleştirilmiş olup, hukuk, siyaset bilimi, sosyal bilimler ve tıp gibi disiplinlerde yaygın ve bilinen bir yaklaşım olan "durum çalışması" yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinde, yaşamın bir kesitini derinlemesine ve doğrudan okuyucuya aktarabilmesi, alışılmışın dışında kalan durumları ayrıntılı bir şekilde inceleyebilmesi ve önceden belirlenmiş sorulara veya veri toplama yöntemlerine sıkı sıkıya bağlı kalma zorunluluğunun olmaması gibi avantajlar etkili olmuştur (Büyüköztürk vd. 2013: 251). Durum çalışması, gerçek yaşamda meydana gelen olayları doğal ortamlarında inceleyen ve bu olaylara ilişkin derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi amaçlayan bir araştırma yöntemidir. Bu yöntemde, çoklu veri kaynakları kullanılarak elde edilen veriler, durum hakkında kapsamlı bir resim oluşturmak için bir araya getirilir (Creswell, 2013: 97).

Muş ilinde yaşayan sosyal yardım alıcılarının sosyal, ekonomik ve siyasi durumlarını daha iyi anlamak amacıyla, alanında uzman araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formuyla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler, tematik analiz yöntemiyle değerlendirilerek, katılımcıların sosyal yardım alma nedenleri, işgücü piyasasına katılım istekleri, tercih ettikleri sektörler ve sosyal yardımların siyasi tercihler üzerindeki etkileri ortaya konmuştur.

3.3. Çalışma Grubu

Araştırma, Muş ilinde ikamet eden, sosyal yardım alan bireyler arasından, Muş Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na başvuran ve sosyal yardım-istihdam bağlantısı kapsamında Muş Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü'ne yönlendirilen kişilerden oluşmuştur. Mülakat aşamasında, katılımcılar rastgele seçilmiş, çalışmanın amacı ve önemi kendilerine açıklanmış ve mülakat sırasında ses kayıtlarının alınacağı belirtilmiştir. Katılımcıların kendilerini rahat hissedecekleri ve sorulara samimi bir şekilde yanıt verebilecekleri bir ortam sağlanmasına özen gösterilmiştir. Araştırmanın Muş ilinde gerçekleştirilmesinin nedenleri arasında, ilin yüksek yoksulluk

oranı ve düşük istihdam düzeyine sahip olması ile birlikte, araştırmacının Muş'ta ikamet etmesi ve aynı zamanda Muş Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü'nde görev yapması etkili olmuştur (Küçükali vd., 2023: 28).

Araştırmada çalışma grubunun belirlenmesinde "kuramsal örnekleme" ve "amaçlı örnekleme" yaklaşımları kullanılmıştır. Glaser ve Strauss tarafından geliştirilen kuramsal örnekleme, araştırma sorusuna yanıt olabilecek ifadelerin ve süreçlerin tekrarlandığı doyum noktasına kadar veri toplanmasını esas alan bir yöntemdir. Bu yaklaşımda, araştırmacı veri toplama sürecine başlamadan önce örneklem büyüklüğünü kesin olarak belirleyemez. Bu nedenle, mülakatlar sırasında ortaya çıkan kavramlar ve süreçler büyük ölçüde benzerlik göstermeye ve tekrarlanmaya başladığında, araştırmacı yeterli veri kaynağına ulaşıldığına karar verebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 115). Glaser ve Strauss'un vurguladığı gibi, nitel araştırmada doğrudan verilerle çalışmak, kuramsal bir çerçeve geliştirmek ve araştırmanın güvenirliğini artırmak için oldukça önemlidir (Charmaz ve Thornberg, 2020: 309-310).

Literatürde, bir kişiden üç yüz yirmi beş kişiye kadar değişen örneklem büyüklüklerine rastlanmaktadır. Hem kuramsal doygunluk hem de amaçlı örnekleme yaklaşımlarında, veri doygunluğu örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde önemli bir kriter olarak değerlendirilmektedir (Creswell, 2013: 156).

Bu doğrultuda, çalışmanın saha aşamasında gerçekleştirilen mülakatlarda 15 katılımcıdan elde edilen verilerle, kuramsal ve veri doygunluğuna ulaşılmıştır. Katılımcılar, araştırmamızın ana konuları olan sosyal yardımların kullanım nedenleri, işgücüne katılma istekleri, iş arama süreçleri, sosyal yardım-istihdam bağlantısı ve klientalizmle ilgili benzer yanıtlar vermiştir. Tekerrürün gözlemlenmesiyle birlikte, araştırmaya yeni katılımcıların dahil edilmesine son verilmiştir. Konunun hassasiyeti göz önünde bulundurularak, katılımcıların mahremiyetine saygı gösterilmiş ve kişisel verilerinin korunmasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle, katılımcıların kimlik bilgileri yerine sembolik ifadeler kullanılarak K1, K2, K3… şeklinde tanımlama yapılmıştır.

3.4. Saha Yürüyüşü ve Verilerin Analizi

Araştırmanın ilk bölümünde, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla temel bilgiler toplanmıştır. İkinci bölümde ise, araştırma

sorularına cevap bulabilmek için yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Bu form, alanında uzman akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda hazırlanmış ve pilot uygulamalar sonucunda geliştirilerek, katılımcıların deneyimlerini daha iyi anlamayı sağlamıştır. Bu kapsamda katılımcılara yöneltilen sorular şunlardır:

1) Sosyal yardım alma nedenlerinizi açıklar mısınız?

2) Almış olduğunuz sosyal yardımların, ihtiyaçlarınızı karşılamadaki rolünden bahsedebilir misiniz? Sizce bu yardımlar yeterli mi ve hayatınızı ne derece kolaylaştırmaktadır?

3) Almış olduğunuz sosyal yardım dışında hanenizin herhangi bir başka geliri var mı? Var ise detaylandırınız.

4) Herhangi bir işte çalışmak istiyor musunuz? Bu doğrultuda hangi işleri tercih ediyor ve nasıl iş arıyorsunuz?

5) İş arama sürecinde karşılaştığınız zorlukları açıklar mısınız? Sizce bu süreç nasıl daha verimli olabilir?

6) Sosyal yardım alan kişilere, Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından zaman zaman iş önerilerinde bulunulmakta ve bu önerileri kabul etmediğiniz zaman sosyal yardımlarınız kesilmekte, bu uygulama hakkındaki düşünceleriniz nedir? Bu uygulamanın aksayan yönleri ve sizi çalışmaya teşvik edip etmediği konusunda düşünceleriniz nelerdir?

7) Yaşamakta olduğunuz ev, sosyal çevre ve günlük yaşantınız hakkında bilgi verebilir misiniz?

8) Sosyal yardım alıyor olmanız aileniz ve çevrenizde nasıl karşılanıyor?

9) Hükümet tarafından verilen sosyal yardımların sizin ve ailenizin siyasi düşüncesi üzerinde etkili olup olmadığını açıklayınız.

Araştırma, 2023 yılı Ağustos ayı ile 2024 yılı Haziran ayı arasında Muş ilinde ikamet eden ve sosyal yardım faydalanıcısı olan 15 bireyle gerçekleştirilmiştir. Bu bireylerin 9'u Muş Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na başvuran, 6'sı ise sosyal yardım istihdam bağlantısı kapsamında Muş Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü'ne yönlendirilen kişilerdir. Katılımcıların seçiminde, sadece Muş ilinde ikamet etmeleri ve sosyal yardım alıyor olmaları dışında başka bir kriter uygulanmamıştır. Katılımcıların sosyal yardımdan yararlanma süresi, hane nüfusu veya yardım türü gibi özellikler dikkate alınmamıştır. Görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılması önceden bildirilmiş ve mülakatlar kayda alınmıştır. Mülakat

süreci, her bir bireyin rahat hissetmesi için dikkatle yönetilmiş, yaklaşık 15 dakika süren her görüşmenin toplam ses kaydı 3 saat 45 dakika olmuştur. Görüşmelerin metni, anlaşılabilir cümlelerle transkript edilerek 36 sayfalık bir yazılı metin oluşturulmuştur. Araştırma boyunca etik kurallarına titizlikle uyulmuş ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'nın onayı alınarak süreç başlatılmıştır.

Bu araştırmada elde edilen verilerin analizinde, verileri tanımlamak ve içinde barındırdığı olası gerçekleri ortaya çıkarmak amacıyla içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, katılımcıların gerçekliklerini ve sahip oldukları bakış açılarını anlamaya yönelik bir yöntemdir. Nitel veri analizi, araştırmacının katılımcının yaşamına derinlemesine katılım sağladığında en etkili şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple, nitel bir araştırma yürütmek ve veri analizi yapmak, katılımcıların yaşamlarına dâhil olmak ve bu süreç hakkında yazmak anlamına gelir (Ezzy, 2002: XII).

İçerik analizi yapılırken, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan ve genel olarak kabul gören bir model olan Matthew B. Miles ve A. Michael Huberman tarafından geliştirilen “Akış Modeli” veya “Miles&Huberman Modeli” tercih edilmiştir. Bu modelde, veri toplama süreci boyunca sürekli bir aktif döngü bulunur. Miles ve Huberman’ın veri analiz modelini, birbirleriyle karşılıklı bağlantıları olan ve üç aşamadan oluşan bir hat şeklinde tanımlamak mümkündür. Veri toplama sürecinin bu aşamaları, verilerin azaltılması, analiz için göstergelerin oluşturulması ve elde edilen verilerden sonuç çıkarılması ve doğrulamanın yapılmasını içerir (Miles ve Huberman, 1994: 10).

Çalışmamıza ilişkin veriler, bahsedilen doktrin görüşleri doğrultusunda toplanarak MAXQDA Analytics Pro (24.3.0) yazılımına yüklenmiştir. Aynı yazılım üzerinde veriler, kodlar halinde işlenmiş, bu kodlar arasındaki bağlamsal ilişkiler dikkate alınarak kategorilere ayrılmış ve ardından temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan tema, kategori ve kodlar doğrultusunda elde edilen veriler, frekanslar halinde tablolara aktarılmıştır. Araştırma bulguları, katılımcılardan alınan anlamlı alıntılarla desteklenmiştir. Son olarak, elde edilen kodların güvenilirliğini test etmek için kontrol kodlaması yapılmıştır. Transkripti sağlanan verilerin ilk 5 sayfası, nitel araştırmalar konusunda uzman iki akademisyenle paylaşılmış ve onlar da kodlar oluşturmuştur. Araştırmacının oluşturduğu kodlar ile bu akademisyenlerin kodları karşılaştırılmıştır. Oluşturulan kodlar ile araştırmacının kodları;

$$\text{Güvenilirlik} = \frac{\text{En Az İki Analistin Üzerinde Uzlaştığı Kod Sayısı}}{\text{(Toplam Uzlaşılan Kod Sayısı + Uzlaşılamayan Kod Sayısı)}} \times 100$$

formülü ile güvenilirlik testine esas tutulmuştur (Miles ve Huberman, 1994: 64-65). Kodlama tutarlılıkları, yani güvenilirlik %90 olarak tespit edilmiştir.

4. Bulgular

Bu bölümde, Muş'ta yaşayan 15 sosyal yardım alıcısıyla yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin detaylı analizi sunulmaktadır. Görüşmelerde elde edilen ham veriler, kodlama ve kategorize etme süreçleri ile temalara dönüştürülmüş ve bu temalar üzerinden bulgular yorumlanmıştır.

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 1'de yapılan incelemeye göre, araştırmaya katılan 15 kişiden 4'ü (%27) kadın, 11'i (%73) erkek olarak belirlenmiştir. Şehirdeki kültürel ve toplumsal koşullar nedeniyle kadınların katılımı daha düşük olmuştur, bu sebeple erkek katılımcı oranı %73, kadın katılımcı oranı ise %27 olmuştur. Katılımcıların en yüksek eğitim seviyesi lise, en düşük eğitim seviyesi ise okur-yazar olmayan kişilerdir. Türk Meslekler Sözlüğü verilerine göre, bazı katılımcılar nitelikli mesleklere sahipken (K15, K13, K12, K11, K10, K9, K4), diğerleri ise nitelik gerektirmeyen mesleklerde çalışmaktadır. Katılımcıların hane halkı ortalaması 6,4 kişi olup, en büyük hane nüfusu 12, en küçük ise 3 kişidir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2023 yılına ait verilerine göre, ülke ortalaması 3,14 kişi olarak belirlenmiştir, bu da katılımcıların hane halkı büyüklüğünün Türkiye ortalamasının iki katından fazla olduğunu göstermektedir. Katılımcıların eşlerinin çoğu da düşük eğitim seviyesine sahip olup, genellikle nitelik gerektirmeyen mesleklerde çalışmaktadır. Katılımcıların ortalama yaşı 39,46 olup, en genç katılımcı 26, en yaşlı katılımcı ise 50 yaşındadır.

Tablo 1: Katılımcıların demografik bilgileri.

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durumu	Eğitim Durumu	Mesleğiniz	Hane Nüfusu
K1	Kadın	45	Evli	Okur-Yazar Olmayan	Hizmetçi-Ev İşleri	6 Kişi
K2	Erkek	50	Evli	İlkokul	Hamal	6 kişi
K3	Erkek	49	Evli	İlkokul	Orman İşçisi	7 Kişi
K4	Erkek	26	Bekar	Lise	Ön Muhasebeci	3 Kişi
K5	Erkek	40	Evli	İlkokul	Beden İşçisi (Genel)	6 Kişi
K6	Erkek	43	Evli	Okur-Yazar	Beden İşçisi (Genel)	11 Kişi
K7	Erkek	41	Evli	Ortaokul	Beden İşçisi (Genel)	4 Kişi
K8	Erkek	48	Evli	Okur-Yazar	İnşaat İşçisi	6 Kişi
K9	Erkek	32	Evli	Lise	Kebap Ustası	5 Kişi
K10	Kadın	47	Evli	Okur-Yazar Olmayan	Çoban (Sürü Yöneticisi)	8 Kişi
K11	Kadın	26	Bekar	Lise	Satış Danışmanı	12 Kişi
K12	Erkek	43	Evli	Lise	Çiftçi	6 Kişi
K13	Kadın	38	Evli	İlkokul	Makineci (Dikiş)	6 Kişi
K14	Erkek	37	Evli	Okur-Yazar	Hamal	7 Kişi
K15	Erkek	27	Evli	Lise	Garson/ Bulaşıkçı	4 Kişi

Tablo 1'de yapılan incelemeye göre, araştırmaya katılan 15 kişiden 4'ü (%27) kadın, 11'i (%73) erkek olarak belirlenmiştir. Şehirdeki kültürel ve toplumsal koşullar nedeniyle kadınların katılımı daha düşük olmuştur, bu sebeple erkek katılımcı oranı %73, kadın katılımcı oranı ise %27 olmuştur. Katılımcıların en yüksek eğitim seviyesi lise, en düşük eğitim seviyesi ise okur-yazar olmayan kişilerdir. Türk Meslekler Sözlüğü verilerine göre, bazı katılımcılar nitelikli mesleklere sahipken (K15, K13, K12, K11, K10, K9, K4), diğerleri ise nitelik gerektirmeyen mesleklerde çalışmaktadır. Katılımcıların hane halkı ortalaması 6,4 kişi olup, en büyük hane nüfusu 12, en küçük ise 3 kişidir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2023 yılına ait verilerine göre, ülke ortalaması 3,14 kişi olarak belirlenmiştir, bu da katılımcıların hane

halkı büyüklüğünün Türkiye ortalamasının iki katından fazla olduğunu göstermektedir. Katılımcıların eşlerinin çoğu da düşük eğitim seviyesine sahip olup, genellikle nitelik gerektirmeyen mesleklerde çalışmaktadır. Katılımcıların ortalama yaşı 39,46 olup, en genç katılımcı 26, en yaşlı katılımcı ise 50 yaşındadır.

4.2. Kelime Bulutu

Araştırma verileri, MAXQDA programında işlenerek kelime bulutu haline getirilmiştir. Kelime bulutu, verilerdeki sıklık dağılımını görsel olarak göstererek, araştırmanın ana temalarını ve katılımcıların zihinlerindeki baskın kavramları ortaya koymaktadır. Bu sayede, nitel verilerin daha anlaşılır ve yorumlanabilir hale gelmesi sağlanmıştır (McNaught ve Lam, 2010: 630-631).

Şekil 1: Kelime Bulutu

Şekil 1'de yer alan kelime bulutunda "yardım", "engelli", "İŞKUR", "destek", "iş", "ihtiyaçlar", "pahalılık", "çalışamıyorum" gibi sosyal yardım alıcılarının yaşamlarını doğrudan etkileyen kelimeler ön plana çıkmıştır. Bu sonuçlar, araştırmanın bulgularını desteklemektedir.

4.3. Tema 1: Sosyal Yardım Yararlanıcısı Olma Nedenleri ve Etkileri

Araştırma kapsamında katılımcılara sorulan "Sosyal yardım alma nedenlerinizi açıklar mısınız?", "Almış olduğunuz sosyal yardımların, ihtiyaçlarınızı karşılamadaki rolünden bahsedebilir misiniz? Sizce bu yardımlar yeterli mi ve hayatınızı ne derece kolaylaştırmaktadır?", "Yaşamakta olduğunuz ev, sosyal çevre ve günlük yaşantınız hakkında bilgi

verebilir misiniz?" ve "Sosyal yardım alıyor olmanız aileniz ve çevrenizde nasıl karşılanıyor?" gibi sorulara verilen yanıtlar doğrultusunda "Sosyal Yardım Yararlanıcısı Olma Nedenleri ve Etkileri" teması oluşturulmuştur. Bu tema altında, dört ana kategori belirlenmiştir: "Sosyal Yardım Alma Nedenleri", "Sosyal Yardımların İhtiyaçları Karşılamadaki Rolü", "Katılımcının Yaşadığı Ev ve Sosyal Çevresi", ve "Katılımcının Sosyal Yardım Yararlanıcısı Olmasının Çevresindeki Yeri".

- "Sosyal Yardım Alma Nedenleri" kategorisinde; "İşsizlik", "Özel gereksinim varlığı", "Çalışmaya engel bir hastalığın varlığı", "Kayıt dışı istihdam" ve "Yeterli gelirin olmaması" gibi alt kategoriler oluşturulmuştur.
- "Sosyal Yardımların İhtiyaçları Karşılamadaki Rolü" kategorisinde ise; "İhtiyaçlarımızı karşılamada yeterli değil" ve "İhtiyaçlarımızı karşılamada yeterli" alt kategorileri yer almaktadır.
- "Katılımcının Yaşadığı Ev ve Sosyal Çevresi" kategorisinde; "Sobalı bir evde oturuyorum", "Müstakil bir evde oturuyorum", "Kiralık evde oturuyorum", "Oturduğumuz ev kök ailemize ait", "Apartman dairesinde yaşıyorum", "Kaloriferli bir evde oturuyorum" ve "Ev sahibiyim" gibi alt kategoriler bulunmaktadır.
- Son olarak, "Katılımcının Sosyal Yardım Yararlanıcısı Olmasının Çevresindeki Yeri" kategorisinde; "Sosyal yardım almam normal karşılanıyor", "Sosyal yardım aldığım bilinmiyor" ve "Sosyal yardım almam yadırganıyor" alt kategorileri yer almaktadır.

Bu tema ve alt kategoriler ile ilgili frekanslar, katılımcıların verdikleri yanıtlar ile alt kategorilere yapılan sınıflandırmalar ve yüzdesel dağılımlar, Tablo 2'de detaylı bir şekilde sunulmuştur. Tablo üzerinde yapılan incelemelerde katılımcıların %73,33'ü işsizlik nedeniyle sosyal yardım aldığını ifade ederken, kayıt dışı istihdam nedeniyle sosyal yardım alanların oranı ise %33,33 olarak gerçekleşmiştir. Yine katılımcıların tamamı yararlanıcısı olduğu sosyal yardımların ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Katılımcıların yaşadığı ev ve sosyal çevreye ilişkin sorulan sorulara verilen cevaplarda katılımcıların benzer ev ve semtlerde oturduğunu göstermektedir. Yine katılımcıların sosyal yardım almalarının çevresinde nasıl karşılandığına yönelik sorulara verilen cevaplarda ise katılımcıların %80'i sosyal yardım alıyor olmasının normal karşılandığını ifade ederken, yalnızca %6.67'si sosyal yardım alıyor olmasının yadırgandığına vurgu yapmıştır.

Tablo 2: Tema 1'e ait veriler

Temalar - Kategoriler-Alt Kategoriler	f.	%	Katılımcılar
Tema 1: Sosyal Yardım Yararlanıcısı Olma Nedenleri ve Etkileri			
Kategori 1: Sosyal Yardım Alma Nedenleri			
Alt Kategori 1: İşsizlik	11	73,33	K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K11, K12, K14, K15
Alt Kategori 2: Kayıt dışı istihdam	5	33,33	K1, K2, K9, K10, K12
Alt Kategori 3: Çalışmaya engel bir hastalığın varlığı	4	26,67	K6, K8, K11, K14
Alt Kategori 4: Özel gereksinim varlığı	4	26,67	K1, K3, K5, K15
Alt Kategori 5: Yeterli gelirin olmaması	2	13,33	K4, K13
Kategori 2: Sosyal Yardımların İhtiyaçları Karşılamadaki Rolü			
Alt Kategori 1: İhtiyaçlarımızı karşılamada yeterli değil	15	100	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10 K11, K12, K13, K14, K15
Alt Kategori 2: İhtiyaçlarımızı karşılamada yeterli	0	0	
Kategori 3: Katılımcının Yaşadığı Ev ve Sosyal Çevresi			
Alt Kategori 1: Sobalı bir evde oturuyorum	11	73,33	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K13, K14
Alt Kategori 2: Müstakil bir evde oturuyorum	10	66,67	K2, K3, K4, K5, K7, K8, K10, K11, K13, K14
Alt Kategori 3: Kiralık evde oturuyorum	7	46,67	K5, K6, K7, K8, K9, K10, K15
Alt Kategori 4: Oturduğumuz ev kök ailemize ait	5	33,33	K2, K4, K11, K12, K13
Alt Kategori 5: Apartman dairesinde yaşıyorum	5	33,33	K1, K6, K9, K12, K15
Alt Kategori 6: Kaloriferli bir evde oturuyorum	4	26,67	K1, K9, K12, K15
Alt Kategori 7: Ev sahibiyim	3	20	K1, K3, K14
Kategori 4: Katılımcının Sosyal Yardım Yararlanıcısı Olmasının Çevresindeki Yeri			
Alt Kategori 1: Sosyal yardım almam normal karşılanıyor	12	80	K1, K2, K3, K5, K6, K7, K9, K10 K11, K13, K14, K15
Alt Kategori 2: Sosyal yardım aldığım bilinmiyor	2	13,33	K8, K12
Alt Kategori 3: Sosyal yardım almam yadırganıyor	1	6,67	K4

Tema kategori ve alt kategorilerin oluşmasında etkili olan katılımcılara ait bazı cevaplar ise şöyledir:

Sosyal yardım alma nedenleri kategorisinde;

- *K1: Hocam ailemizde sürekli çalışan kimse yok iş bulmakta da zorluk çekiyoruz. Eşim %53 engelli o yüzden kolay kolay iş tutamıyor. Ben de bazen çalışıyorum bazen çalışamıyorum. Bakmamız gereken çocuklar da var bu yüzden sosyal yardım almak zorunda kalıyoruz.*
- *K2: Sosyal yardım alma nedeni ilimizde çalışılacak iş alanlarının az olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki zaman zaman çöplerden sebze toplayıp evimize götürdüğüm oluyor. Gerçekten zor durumda olmasak sosyal yardım almak istemeyiz.*
- *K6: Hastalığımdan dolayı iş arama sürecinde çok zorlanıyorum. Ayda iki üç defa nöbet geçiriyorum. Hastaneye o kadar çok gidiyorum ki artık hastane personeli gibi herkes beni tanıyor. Nöbet geçirdiğimde hemen hastaneye yetişmem gerekiyor. Zaten köyden çıkıp merkeze gelme nedenim de o. Bir keresinde ağır kış şartları nedeniyle, beni hastaneye yetiştirecek araç yolda kaldı. Bu gecikmeden dolayı üç gün yoğun bakımda kaldım.*
- *K8: İş arama sürecinde en çok karşılaştığım sorun dediğim gibi Muş ilinde iş alanının kısıtlı olmasıdır. Bir diğer sorun ise küçük olan çocuğum kalp hastası üç ayda bir Malatya iline tedavisi için gitmek zorundayım bu da işverenler tarafından sorun ediliyor.*
- *K9: Şu anda günlük yevmiye şeklinde çalışıyorum. Çalıştığım yerde sigorta da yapmıyorlar. Kaç defa sigortada istediğimi söyledim ama yapmıyorlar.*
- *K12: O işler de gündelik mesela tarlaya çapaya gidiyorum, hale falan yük geldiğinde onları boşaltmak için gidiyorum. Onlarda da sigorta yapılmıyor zaten, geçici işler sürekli olan işler de değil.*
- *K15: Hocam ben de epilepsi var, engelliyim. Yorucu günlerde nöbet geçiriyorum. o yüzden çok fazla çalışma imkanı bulamıyorum. Bir iş yerinde nöbet geçirince işverende korkuyor artık beni çalıştırmıyor.*

Sosyal yardımların ihtiyaçları karşılamadaki rolü kategorisinde;

- *K1: Almış olduğum sosyal yardımlar tek başına yetmiyor. Bu yüzden etraftan gelen yardımlarda çok katkı sağlıyor ihtiyaçlarımıza.*

Çok zor ayı geçiriyoruz. Bir de evimin olması kira ödemiyor olmamda önemli bir de kira ödüyor olsak hiç yetiştiremeyiz.

- *K2: Almış olduğum sosyal yardımlar yetersiz, altı kişiyiz arada bir verilen yardım kolilerinin içinden birkaç tane makarna, biraz kuru gıda ve bir litre sıvı yağ çıkıyor. Bu kadarı ihtiyaçlarımızı karşılamaya yetmiyor. En fazla 4-5 gün için ihtiyaçlarımızı karşılıyor.*
- *K3: Aldığımız yardımlar bir teneke yağ bile etmiyor artık, nasıl ihtiyaçlarımızı karşılamaya yetsin!*

Katılımcının yaşadığı ev ve sosyal çevresi kategorisinde;

- *K2: Yaşadığım ev babama ait olup, üç odalı, müstakil, sobalı, küçük bir ev.*
- *K3: Yaşadığım ev köye dönüş projesi kapsamında devlet tarafından yaptırılan bir ev. O ev de şu anda heyelan riski altında ancak başka bir eve taşınacak ekonomik anlamda güç yok.*
- *K4: Yaşamakta olduğum ev köydedir. Babamın basına aittir bize ait değil. Yarın öbür gün amcalarım çıkıp işte bu evde bizimde hakkımız var bizim de babamızın evidir diyebilir. Bu ev tek katlı müstakil bir ev.*
- *K6: Yaşamakta olduğum ev kira, dört katlı bir binada ve sobalı bir ev. Kirasını engelli çocuğum için ödenen engelli aylığı ile ödüyoruz. Günlük yaşantım çok zor doğuştan engelli bir çocuğum var ve %99 engelli.*

Katılımcının sosyal yardım yararlanıcısı olmasının çevresindeki yeri kategorisinde:

- *K2: Sosyal yardım aldığım ailem ve çevrem tarafından da biliniyor. Bulunduğum çevre genelde aynı ekonomik düzeyde olduğu için almış olduğum sosyal yardım normal karşılamıyor. Mesela kardeşlerimin durumu benden de kötü haldedir.*
- *K3: Yaşadığım çevre de hep perişan halde, yani yaşadığım köyde de insanların çoğu yardım almadan geçinemiyorlar ondan dolayı da sosyal yardım alıyor olmam çok yadırganmıyor. Kardeşlerimden de sosyal yardım alanlar var, mesela bir kardeşim de benim gibi engelli olduğu için sosyal yardım alıyor. K8: Sosyal yardım aldığım ailem ve çevrem tarafından bilinmiyor. Onlardan bir yardım da gelmiyor. Zaten açlıktan da ölsen kimse kimseye yardım etmiyor artık. Zaten*

çevremdekilerin de ekonomik durumları çok iyi olmadığı için yardım da edemezler.

- *K4: Sosyal yardım almam etrafımda hoş karşılanmıyor. Bana ezik gözüyle, maddi durumu iyi olmayan, ekonomik açıdan sürekli zorluk çeken birisi olarak bakıyorlar. Yani sadece yardıma muhtaç biri olarak gözüyle bakıyorlar ve bunu da bana yardımcı olacak şekilde yapmıyorlar.*
- *K12: Ya onlar böyle gidip gündelik işlerde de çalıştığımı da bildikleri için yardım alarak geçindiğim pek çevremde bilinmiyor. O yüzden etkilenmiyorum pek öyle şeylerden.*

4.4. Tema 2: İşgücüne Katılmada İsteklilik ve Yaşanan Zorluklar

Araştırma kapsamında katılımcılara sorulan; "Herhangi bir işte çalışmak istiyor musunuz? Hangi işleri tercih ediyorsunuz ve nasıl iş arıyorsunuz?", "İş arama sürecinde karşılaştığınız zorlukları açıklar mısınız?", "Sizce bu süreç nasıl daha verimli olabilir?" ve "Sosyal yardım alan kişilere Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından zaman zaman iş önerileri sunulmakta, bu öneriler kabul edilmediğinde sosyal yardımlar kesilmektedir. Bu uygulama hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Bu uygulamanın aksayan yönleri ve sizi çalışmaya teşvik edip etmediği konusunda düşünceleriniz nelerdir?" sorularına verilen cevaplar doğrultusunda "İşgücüne Katılmada İsteklilik ve Yaşanan Zorluklar" teması oluşturulmuştur. Bu tema altında üç kategori belirlenmiştir: "İstihdama Katılma İsteği", "İş Arama Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar" ve "İŞKUR'un İstihdam Sosyal Yardım Bağlantısı Kapsamındaki Faaliyetlerinin Etkinliği".

- "İstihdama Katılma İsteği" kategorisi altında; "Sadece kamu sektöründe çalışma isteği", "Sadece özel sektörde çalışma isteği" ve "Hem kamu sektöründe hem de özel sektörde çalışma isteği" alt kategorileri yer almaktadır.
- "İş Arama Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar" kategorisinde; "Kişisel nedenlerle kaynaklanan zorluklar" ve "İlin işgücü piyasasından kaynaklı sorunlar" alt kategorileri belirlenmiştir.
- "İŞKUR'un İstihdam Sosyal Yardım Bağlantısı Kapsamındaki Faaliyetlerinin Etkinliği" kategorisinde ise; "Bu kapsamda iş önerildi" ve "Bu kapsamda iş önerilmedi" alt kategorileri oluşmuştur.

Bu tema altında yer alan kategori ve alt kategorilerin frekansları, katılımcıların verdikleri yanıtlarla yapılan sınıflandırmalar ve bu kategorilere ait yüzdesel dağılımlar, Tablo 3'te detaylı bir şekilde sunulmuştur. Tablo 3 üzerinde yapılan incelemelerde katılımcıların %53,33'ü sadece kamu sektöründe çalışmak istediğini beyan ederken, hiçbir katılımcı sadece özel sektörde çalışmak istediğine yönelik yanıt vermemiştir. Katılımcıların %66,67'si ilin işgücü piyasasından kaynaklı olarak iş aramaya bağlı güçlükler yaşadığını ifade etmiştir. Yine katılımcılar Türkiye İş Kurumu (İŞKUR)'na bağlı teşkilatların kendilerine sosyal yardım yararlanıcısı olmaları nedeniyle iş önerilerinde bulunulup bulunulmadığı yönündeki sorulara %86,67 oranında önerilmedi şeklinde cevap vermiştir.

Tablo 3: Tema 2'ye ait veriler

Temalar-Kategoriler-Alt Kategoriler	**f.**	**%**	**Katılımcılar**
Tema 2: İşgücüne Katılmada İsteklilik ve Yaşanan Zorluklar			
Kategori 1: İstihdama Katılma İsteği			
Alt Kategori 1: Sadece kamu sektöründe çalışma isteği	8	53,33	K1, K2, K3, K5, K7, K10, K14, K15
Alt Kategori 2: Hem kamu sektöründe hem de özel sektörde çalışma isteği	7	46,67	K4, K6, K8, K9, K11, K12, K13
Alt Kategori 3: Sadece özel sektörde çalışma isteği	0	0	---
Kategori 2: İş Arama Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar			
Alt Kategori 1: Kişisel nedenlerle kaynaklanan sorunlar	10	66,67	K3, K4, K6, K7, K8, K10, K12, K13, K14, K15
Alt Kategori 2: İlin işgücü piyasasından kaynaklı sorunlar	10	66,67	K1, K2, K5, K8, K9, K11, K12, K13, K14, K15
Kategori 3: İŞKUR'un İstihdam Sosyal Yardım Bağlantısı Kapsamındaki Faaliyetlerinin Etkinliliği			
Alt Kategori 1: Bu kapsamda iş önerilmedi	13	86,67	K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10 K11, K12, K13, K14, K15
Alt Kategori 2: Bu kapsamda iş önerildi	2	13,33	K1, K3

Tema kategori ve alt kategorilerin oluşmasında etkili olan katılımcılara ait bazı cevaplar ise şöyledir:

İstihdama katılma isteği kategorisinde;

- *K4: Ben daimi iş arıyorum. Çünkü sigortalı işe başladığımda maaşım kesiliyor ve yeniden başlatılması şartları zor. Bu nedenle öncelikle kamuda ve sürekli bir iş istiyorum. Ancak özel sektörde de sürekli bir iş bulabilirsem çalışırım. Aldığım engelli aylığının kesilmesine değecek bir iş olmalı.*
- *K14: Benim ömrüm çalışmakla geçti sağlığım el verse yine çalışayım, ama çok zor artık bu saatten sonra bir meslekte öğrenemem abi. Kafam da basmaz artık. Kamu da bir iş olsa çalışırım başka yerde de tutunamam kim ister neredeyse 40 yaşına gelmiş birini yanına alıp iş öğretmeyi. Anca bekçilik mekçilik olursa çalışırız. O da özel de kimse ne tam maaşımızı veriyor ne sigortamızı yapıyor. O yüzden devlet bize iş verse iyi olur.*

İş arama sürecinde karşılaşılan zorluklar kategorisinde;

- *K6: Hastalığımdan dolayı iş arama sürecinde çok zorlanıyorum. Ayda iki üç defa nöbet geçiriyorum. Hastaneye o kadar çok gidiyorum ki artık hastane personeli gibi herkes beni tanıyor. Nöbet geçirdiğimde hemen hastaneye yetişmem gerekiyor. Zaten köyden çıkıp merkeze gelme nedenim de o. Bir keresinde ağır kış şartları nedeniyle, beni hastaneye yetiştirecek araç yolda kaldı. Bu gecikmeden dolayı üç gün yoğun bakımda kaldım.*
- *K10: Eğitim ve yaş en çok karşılaştığım sorunlar.*

İŞKUR'un istihdam sosyal yardım bağlantısı kapsamındaki faaliyetlerinin etkinliliği kategorisinde;

- *K8: Daha öncesinde hiç bu şekilde bir iş önerisi almadım. Uygulamanın nasıl olduğunu bilmiyorum ancak böyle bir öneri olsa ve iş imkanı sağlansa çalışmak isterim.*
- *K12: Hayır bu kapsamda beni kimse beni aramadı. Zaten ben arada bir gidip soruyorum işler hakkında bilgi alıyorum. Genelde tekstil sektöründe iş ilanı oluyor, oralarda genç istiyor. Sürekli de İŞKUR'a gidip geliyorum. Ama onlar bizi hiç aramadı.*

- *K1: Şimdiye kadar bir defa bu şekilde arandım. Bir petrol ofisinde temizlik işi buldular. Ancak bizim bu bölgeleri biliyorsun hocam, hep erkek çalışan olduğu için orada çalışmak istemedim.*

- *K3: Önceden bana demir yolu hattında çalışacak işçi arandığı için mesaj geldi fakat son yıllarda herhangi bir arama ya da mesaj gelmedi.*

4.5. Tema 3: Klientalizm

Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen "Hükümet tarafından verilen sosyal yardımların sizin ve ailenizin siyasi düşüncesi üzerinde etkili olup olmadığını açıklayınız." sorusuna verilen yanıtlar doğrultusunda "Klientalizm" teması oluşturulmuştur. Bu tema altında, "Sosyal Yardımların Oy Tercihi Üzerindeki Etkisi" kategorisi belirlenmiş ve bu kategori içinde "Oy tercihimi etkiler" ve "Oy tercihim etkilemez" şeklinde iki alt kategori oluşturulmuştur.

Bu tema altında yer alan kategori ve alt kategorilerin frekansları, katılımcıların verdikleri yanıtlarla yapılan sınıflandırmalar ve bu kategorilere ait yüzdesel dağılımlar, Tablo 4'te detaylı bir şekilde sunulmuştur. Tablo 4 üzerinde yapılan incelemelerde sosyal yardım yararlanıcısı olan katılımcıların, bu yardımlardan faydalanmalarının karşılığı olarak siyasal oy tercihlerinin etkilenme oranının %53,33 olduğu görülmektedir. Katılımcıların %46,67'si ise sosyal yardımların oy tercihleri üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ifade etmiştir.

Tablo 4: Tema 3'e ait veriler

Temalar - Kategoriler-Alt Kategoriler	**f.**	**%**	**Katılımcılar**
Tema 3: Klientalizm			
Kategori 1: Sosyal Yardımların Oy Tercihi Üzerindeki Etkisi			
Alt Kategori 1: Oy tercihimi etkiler	8	53,33	K2, K3, K4, K5, K7, K8, K13, K15
Alt Kategori 2: Oy tercihimi etkilemez	7	46,67	K1, K6, K9, K10, K11, K12, K14

Tema kategori ve alt kategorilerin oluşmasında etkili olan katılımcılara ait bazı cevaplar ise şöyledir:

Sosyal yardımların oy tercihi üzerindeki etkisi kategorisinde;

- *K5: Bu iş ekonomiye bakıyor sosyal yardımların arttırılacak olması, oy tercihimizi tabiki etkiler. Sormaya bile gerek yok abi.*
- *K8: Şimdiye kadar hep aynı partiye oy verdim ancak sosyal yardımları iyileştireceğini söyleyen partiye de oyumu veririm. Yani sosyal yardım miktarını arttıracağını söyleyen partiye oyumu veririm çünkü mecbur, ihtiyaçtır.*
- *K9: Oy tercihlerimi fikirlerime uygun olan partiler arasından seçiyorum. Bu nedenle sosyal yardımların arttırılmasına ilişkin söylemler oy tercihimi etkilemez. Fikirlerim ve düşüncelerim alacak olduğum sosyal yardımlardan çok daha önemli.*
- *K11: Oyumun üzerinde asıl etkili olan güven duyduğum adayın olup olmamasıdır. Onun dışındaki durumlar ve sosyal yardım miktarındaki değişime dair beyanlar oyumu etkilemez.*

4.6. Tema 4: Sosyal Yardım Dışı Gelirler

Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen "Almış olduğunuz sosyal yardım dışında hanenizin herhangi bir başka geliri var mı? Var ise detaylandırınız." sorusuna verilen yanıtlar doğrultusunda "Sosyal Yardım Dışı Gelirler" teması oluşturulmuştur. Bu tema altında, "Sosyal Yardım Dışı Gelir Kaynakları" kategorisi belirlenmiş ve bu kategori içinde "Kayıt dışı çalışmaya bağlı gelirler", "Geçici süreyle çalışmalardan elde edilen gelirler", "Kök ailenin sağladığı gelirler", "Sosyal yardım dışında herhangi bir gelirin olmaması" ve "Diğer gelirler" şeklinde alt kategoriler oluşturulmuştur.

Bu tema altındaki kategori ve alt kategorilerin frekansları, katılımcıların sorulara verdikleri yanıtların alt kategorilere göre sınıflandırılması ve yüzdesel dağılımlar, Tablo 5'te ayrıntılı şekilde sunulmuştur. Tablo 5 üzerinde yapılan incelemelerde sosyal yardım yararlanıcısı katılımcıların %33,33'ünün sosyal yardımların yanı sıra kayıt dışı gelirde elde ettiği görülmektedir. Yine katılımcıların %20'si ise sosyal yardım dışında başka bir gelire sahip olmadıklarını beyan etmiştir. Yine katılımcıların %26,67'sinin düzenli bir gelire sahip olmamaları nedeniyle sosyal yardımlarla hane gelirini arttırmaya çalıştığı görülmektedir. Sorulan sorulara verilen cevaplar neticesinde geleneksel aile yapısının etkisiyle katılımcıların %20'sinin kök ailesinden gelen yardımlardan istifade ettiği de görülmektedir.

Tablo 5: Tema 4'e ait veriler

Temalar - Kategoriler-Alt Kategoriler	**f.**	**%**	**Katılımcılar**
Tema 4: Sosyal Yardım Dışı Gelirler			
Kategori 1: Sosyal Yardım Dışı Gelir Kaynakları			
Alt Kategori 1: Kayıt dışı çalışmaya bağlı gelirler	5	33,33	K1, K2, K9, K10, K12
Alt Kategori 2: Geçici süreyle çalışmalardan elde edilen gelirler	4	26,67	K8, K9, K13, K15
Alt Kategori 3: Kök ailenin sağladığı gelirler	3	20	K9, K14, K15
Alt Kategori 4: Sosyal yardım dışında herhangi bir gelirin olmaması	3	20	K3, K5, K7
Alt Kategori 5: Diğer gelirler	3	20	K6, K10, K11

Tema kategori ve alt kategorilerin oluşmasında etkili olan katılımcılara ait bazı cevaplar ise şöyledir:

Sosyal yardım dışı gelirler kategorisinde;

- *K9: Şu anda günlük yevmiye şeklinde çalışıyorum. Çalıştığım yerde sigorta da yapmıyorlar. Kaç defa sigortada istediğimi söyledim ama yapmıyorlar.*
- *K12: O işler de gündelik mesela tarlaya çapaya gidiyorum, hale falan yük geldiğinde onları boşaltmak için gidiyorum. Onlarda da sigorta yapılmıyor zaten, geçici işler sürekli olan işler de değil.*
- *K4: Babam otobüs şoförlüğü yapmakta ancak o da ailemizi geçindirmeye yetmiyor. Çok şükür ama o da yevmiye usulü ile çalışıyor sabit bir düzeni yok sefere çağırırlarsa kazanıyor.*
- *K6: SYDV'den aldığım yardımın dışında halimizi bilen başkaları da yardımlarda bulunuyor.*
- *K11: Dedemin emekli maaşı var başka da bir gelirimiz bulunmuyor.*
- *K5: Herhangi bir gelirimiz yok, iş yok ki gelir olsun.*

5.Sonuç

Yoksulluk, sadece ekonomik bir sorun değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları olan kompleks bir olgudur. Bu çalışmada, yoksulluğun bireylerin yaşamlarına etkileri ve bu etkilerin azaltılması için yapılabilecekler incelenmektedir. Sosyal devlet, yoksullukla mücadelede önemli bir rol oynamaktadır ancak bu rol, tarihsel süreçler, siyasi sistemler ve ekonomik koşullar tarafından şekillenmektedir. Güçlü bir sosyal devlet, bireylerin refahını artırmak ve eşitsizlikleri azaltmak için gerekli olan temel hizmetleri sunmalıdır.

Türkiye'de sosyal devlet anlayışı, tarihsel süreçler, siyasi ideolojiler ve ekonomik koşulların etkisiyle sürekli bir dönüşüm içinde olmuştur. Özellikle 20. yüzyılda yaşanan savaşlar ve ekonomik krizler, sosyal politikaların gelişimini olumsuz etkilemiştir. Son yıllarda artan yoksulluk ve eşitsizlik sorunları, sosyal devletin yeniden yapılandırılması ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'deki sosyal yardım programlarının Muş ili özelinde yoksullukla mücadeledeki etkinliği ve bireylerin yaşamlarına etkileri incelenmiştir.

Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, belirlenen sorunların çözümü için sosyal politika yapıcılarının birtakım önlemler alması gerektiği görülmektedir. Bu önlemler, sosyal yardımların adil dağılımını sağlamak, ekonomiye kazandırılabilecek iş gücünü harekete geçirmek, kamu maliyesi üzerindeki yükü azaltmak ve üretimi artırmak gibi olumlu etkiler yaratabilir. Bu çerçevede, aşağıdaki çözüm önerileri dikkate alınmalıdır:

- İşsizlik ve İstihdam:

Araştırma tarihinde, katılımcıların %73,33'ü işsizdir ve Muş ilindeki işsizlik oranı ülke genelinin oldukça üzerindedir. Bu sorunu ele almak için ilin güçlü ve zayıf yönleri analiz edilmeli, özellikle tarım, hayvancılık ve tekstil sektörlerine teşvikler sağlanmalıdır. Ayrıca, ilin maden potansiyeli değerlendirilerek yer altı kaynaklarının ekonomiye kazandırılması işsizlikle mücadelede etkili olacaktır.

- Eğitim ve Mesleki Nitelikler:

Katılımcıların büyük bir kısmı nitelikli mesleklerden yoksun ve düşük eğitim seviyesine sahiptir. Mesleki ve teknik liselere verilen önem artırılmalı, bu okulların öğrenci ve veliler tarafından daha fazla tercih edilmesi sağlanmalıdır. Muş ilinde mesleksizliği azaltmak için yerel dinamiklere uygun meslek okulları

açılması ve ara eleman ihtiyacının karşılanması yönünde politikalar geliştirilmelidir.

- Kayıt Dışı İstihdam:

Araştırma, katılımcıların %33,33'ünün kayıt dışı çalıştığını göstermektedir. Bu durumun önüne geçmek için denetimlerin artırılması, caydırıcı cezalar uygulanması ve işverenlerin kayıt süreçlerini kolaylaştıracak önlemler alınmalıdır. Ayrıca, sosyal yardımların kayıt dışı çalışmayı teşvik etmemesi için etkin bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır.

- Kamu ve Özel Sektör Tercihleri:

Katılımcılar, genellikle kamuda istihdamı tercih etmektedir. Özel sektöre yönelimi artırmak için işçi haklarının korunması, asgari ücret altı ödemelerin engellenmesi ve uzun çalışma saatlerinin düzenlenmesi gibi yasal değişiklikler yapılmalıdır. İşçilerin sosyal hakları konusundaki güvensizlikleri gidermek için hukuki düzenlemeler ve bilgilendirme kampanyaları düzenlenmelidir.

- Sosyal Yardım Politikaları:

Sosyal yardımların miktarının enflasyon oranına göre düzenlenmesi ve yardımların etkin bir istihdam bağlantısıyla ilişkilendirilmesi sağlanmalıdır. Çalışabilir durumdaki bireylerin üretim süreçlerine katılmalarını teşvik edecek politikalar geliştirilmelidir.

- Klientalizm ve Şeffaflık:

Sosyal yardımların oy tercihlerini etkilediğine dair bulgular, demokratik süreçler için risk teşkil etmektedir. Kayırmacılığı önlemek için şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmaları güçlendirilmelidir. Kamu kaynaklarının adil bir şekilde dağıtılması ve farkındalık artırıcı eğitimler düzenlenmesi önerilmektedir.

Kısıtlı süre ve örneklemle geçrekleştirilen bu çalışmanın leride yapılacak olan çaraştırmalarla, temsiliyet kapsamının genişletilmesi ve örnekleminin artırılması suretiyle yoksullukla ilgili sorunların daha kapsamlı boyutta değerlendirmesi yapılabilir. Ayrıca, bu tür araştırmaların farklı bölgelerde ve ulusal düzeyde tekrarlanması, sorunların çeşitliliğinin anlaşılmasına ve yeni sosyal politikalara zemin hazırlanabilmesine imkân tanıyacaktır.

KAYNAKLAR

Aksan, G. (2009). Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyıldız, H. (2016). "Dünyada Sosyal Güvenlikte Alternatif Reform Arayışları", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 14 (2), 197–214.

Arslan, P. (2019). 1933–1950 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimine Katkıları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ateş, D. (2019). Demokratik Siyaset: Siyaset Biliminin Çağdaş Temelleri. (2. Baskı). Bursa: Dora Yayınları.

Ayhan, A. (2012). "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri", Sosyal Güvenlik Dergisi, 1(1), 41–55.

Bauman, Z. (1999). Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar. (Çev.: Ümit Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınları.

Buğra, A. (2008). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2013). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (31. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Creswell, J. W. (2013). Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. (Çevirici Ed.: Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi. (2013).

Charmaz, K., Thornberg, R. (2020). "The Pursuit of Quality in Grounded Theory", Qualitative Research in Psychology Journal, 18 (3), 305-327.

Çakan, Ş. (2019). Sosyal Yardım Müdavimleri: İnatçı Yoksullar. (Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa: T.C. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Daly, M. (2006) "Social Exclusion as Concept and Policy Template in the European Union". Center for European Studies Working Paper Series, 135.

De Haan, A. (1998), "Social Exclusion: An Alternative Concept For the Study of Deprivation?", IDS Bulletin, 29, 1, 10-19.

Es, M., Güloğlu, T. (2004). "Bilgi Toplumuna Geçişte Kentlileşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği", Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1), 79-93.

Ezzy, D. (2002). Qualitative Analysis: Practice and Innovation. Crows Nest/Australia: Allen & Unwin.

International Federation of Social Workers (IFSW), (2014). Erişim Yeri: https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/, Erişim Tarihi: 30.03.2023.

Jütte, R. (2011). Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık. (Çev. Bengü Kurtege Sefer). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. (1994).

Kalkan, M. (2020). "Almanya'da Sosyal Politika-Sosyal Devlet", Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 3, 167-170.

Kalkan, M. (2020). "Almanya'da Sosyal Politika-Sosyal Devlet", Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 3, 167-170.

Kapani, M. (2019). Politika Bilimine Giriş. (58. Baskı). Ankara: Serbest Kitaplar.

Kıranlar, S. (2013). Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914–1923). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Koray, M. (2008). Sosyal Politika. (Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. Baskı). Ankara: İmge Yayınevi.

Korkmaz, M. (2018). Antik Yunan'dan Günümüze Devlet. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurzweil, R. (2016). İnsanlık 2.0: Tekilliğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan. (1. Baskı). (Çev.: Mine Şengel). İstanbul: ALFA Yayınları

Küçükali, A., Özmen. K. (2020). "Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplara Yönelik Sosyal Hizmetler". Hüseyin Doğan (Ed.), Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar (ss. 9-22) içinde. Ankara: Nika Yayınevi

Küçükali, A., Özmen, K., Serçemeli, C., Yılmaz, N. (2023). Ev Hizmetlerinde Çalışan Kadınların Sorunlarına Yönelik Sosyal Politika Önerileri. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Mack, N., Woodsong, C., Macqueen, K. M.. (2005). Qualitative Research Methods: A Data Collector's Field Guide [E-Book]. USA: Family Health International.

McNaught, C., Lam, P. (2010). "Using Wordle as a Supplementary Research Tool. The Qualitative Report", NSUWorks, 15 (3), 630-643.

Miles, M. B., Huberman, A. M. (1994). Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook. (Second Edition). Thousand Oaks, CA: Sage.

Özbudun, E. (2019). Türk Anayasa Hukuku. (Gözden Geçirilmiş 19. Baskı) Ankara: Yetkin Yayınları.

Piwowar, A., Dzikuc, M. (2020). "Poverty and Social Exclusion: Is this a Problem in Rural Areas in the Visegrad Group Countries?", European Research Studies Journal, 23 (2), 45-54.

Savcı Köroğlu, İ. (2022). "Yeni Yoksulluk Türleri ve Sosyal Dışlanma", 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2), 100-116.

Sen, A. (1983). "Poor, relatively speaking", Oxford Economic Papers, 35 (2), 153-169.

Smith, A. (2016). Milletllerin Zenginliği. (11. Baskı). (Çev.: Haldun Derin). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Talas, C. (1992). Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türkoğlu, İ. (2013). "Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye'de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik", Akademik İncelemeler Dergisi, 8 (3), 275-305.

Uyan Semerci, P. (2010). İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yaşar R., Açıkgöz, R. (2011). "Yoksullukla Mücadelede Bütüncül Bir Politika: İnsani Gelişme ve Yardım Merkezi", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (6), 405-429.

Yenihan, B. (2017). "Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Güvenlik: Dünya'da ve Türkiye'de Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", Yönetim Bilimleri Dergisi, 15 (30), 177-196.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, K. (2007). Sosyal Hizmet (1. Baskı). Adapazarı: Sakarya Yayıncılık

Turan E. (2003). "Sosyal Güvenlik Hakkı", Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 7 (3), 1-20.

Wahl, A. (2015). Refah Devletinin Yükselişi ve Düşüşü. (Çev.: Haldun Ünal ve Baran Öztürk). İstanbul: h2o Kitap.

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI PLANLAMASI: BİR KONAKLAMA İŞLETMESİ ÖRNEĞİ

Gültekin ALTUNTAŞ

- Kurum Bilgisi: İ. Ü. Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi, Lojistik Anabilim Dalı İstanbul/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-7205-3289
- E-posta: altuntas@istanbul.edu.tr

Fatih SEMERCİÖZ

- Kurum Bilgisi: İ. Ü. İşletme Fakültesi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı İstanbul/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-6406-8915
- E-posta: fsemerci@istanbul.edu.tr

Giriş

Küresel ekonominin önemli bir parçasını oluşturan konaklama sektörü, hem sunduğu hizmetlerin insana dayalı doğası hem de istihdam yaratma sürecinde oynadığı kritik rol nedeniyle öne çıkar. Türkiye gerek coğrafi konumu ve iklimi gerekse zengin tarihi ve kültürel mirası sayesinde turizm anlamında dünya çapında dikkat çeken bir konuma sahiptir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2023) ve Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA, 2023) verilerine göre, turizm sektörü Türkiye ekonomisinin temel taşlarından biri olarak görülür. Bu anlamda, konaklama sektörü, söz konusu büyümenin en dinamik bileşenlerinden biri olarak ön planda yer alır. Ancak sektörün hızla büyümesi, insan kaynaklarının stratejik bir yaklaşımla yönetilmesini, uzun vadeli bir planlama anlayışı ile ele alınmasını gerektirir. Söz konusu bağlamda ortaya çıkan bir kavram olarak adlandırılabilecek stratejik insan kaynakları planlaması (SİKP), bir işletmenin misyon, vizyon ve hedefleri doğrultusunda sürdürülebilir bir işgücü yapısı oluşturmasını ifade eder ve kritik bir yönetim aracı olarak dikkat çeker (Erdem & Demirel, 2022; Boxall & Purcell, 2016).

Konaklama sektörü, yoğun emek gerektiren yapısı nedeniyle insan kaynaklarına bağımlılığı en yüksek sektörlerden biridir. Türkiye özelinde, çalışanların doğrudan müşteriyle etkileşimde bulunduğu ve hizmet kalitesinin işletme başarısını doğrudan etkilediği bu sektörde, yetenekli ve motive çalışanlar önemli bir rekabet avantajı kaynağı olarak değerlendirilir (Çetinel & Yolal, 2021). Ancak, sektördeki sezonluk talep dalgalanmaları, yüksek işgücü devri oranları ve düşük ücret düzeyleri gibi sorunlar, işletmelerin nitelikli iş gücü çekmesini ve elde tutmasını zorlaştırır (Jiang & Men, 2017; Guillet, Pavesi, & Wang, 2020). Özellikle Türkiye'nin kıyı bölgelerinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin sezonluk işgücü gereksinimini karşılamak adına genç ve geçici işgücüne yönelmesi, sektördeki istikrarsızlığı artıran bir diğer faktördür (Erdem & Kaya, 2020).

Bu çalışmada, öncelikle stratejik yönetim bakış açısıyla bir kavramsal ve kuramsal bir çerçeve oluşturulacak, ardından Türkiye'de faaliyet gösteren bir konaklama işletmesi örneği[1] üzerinden insan kaynakları planlaması ile ilgili değişkenlerin ele alınacağı ayrıntılı bir dış ve iç çevre analizi yapılacaktır. Bu bağlamda, stratejik yönetim bakış açısı ile insan kaynakları

[1] Bu noktadan sonra, ABC İşletmesi olarak anılacaktır.

arasındaki ilişki genel hatlarıyla incelenecek ve örnek olarak alınacak ABC İşletmesinin rekabet gücünü artırarak finansal sürdürülebilirliğini sağlaması için insan kaynaklarının nasıl daha etkin yönetilebileceğine ilişkin görüşler ileri sürülecektir. Söz konusu analiz ve incelemeler doğrultusunda, bir norm kadro önerisi getirilecek, bir başka deyişle, gelecek dönemde ABC İşletmesinin genelinde, ardında her bir departmanı özelinde istihdam etmesi gereken çalışan sayısı belirlenecektir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bir işletmenin faaliyet gösterdiği sektörde başarılı olabilmesi için rakiplerine kıyasla bazı üstün özelliklere sahip olması gereklidir. Bu bağlamda yöneticiler, bir bakıma, gelecekle uğraşarak, bir başka deyişle, yapılacak işleri tasarlayarak, önceden belirlenmiş bir amaç/hedef grubu içerisinde düzenleyerek (Şimşek, 1999), çalıştıkları işletmelerin dayanıklılık, duyarlılık, esneklik ve çevikliklerini artırmak; kısa ve uzun vadede operasyonel etkinlik ve genel performanslarını geliştirmek adına sürekli bir arayış içerisindedir (Barutçugil, 2013: 248). Bu arayışın bir parçasını oluşturan stratejik yönetim kavramı, işletmelerin uzun vadede varlıklarını sürdürebilmek, sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek ve ortalamanın üzerinde getiri sağlayabilmek amacıyla sahip oldukları veya kontrolleri altındaki (doğal kaynaklar, emek, sermaye, altyapı, hammadde vb.) tüm kaynakları etkili ve verimli şekilde kullanmalarını ifade eder (Ülgen & Mirze, 2010: 28).

Stratejik yönetim anlayışının temelini oluşturan stratejik eylem kavramı ise, uzun vadede varlığını sürdürebilmek, sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek ve ortalamanın üzerinde getiri sağlamak amacıyla elde bulunan veya kontrol edilen kaynakların etkili ve verimli kullanımını hedefleyen herhangi bir eylem olarak tanımlanabilir (Altuntaş, 2010). Bu doğrultuda bir işletmenin, rakipleri karşısında rekabet avantajı elde edebilmek ve söz konusu avantajı sürdürülebilir kılmak için benimseyebileceği dört strateji bulunur (Ülgen & Mirze, 2010):

a) Farklılaştırma stratejisi: Bir işletmenin ürettiği mal ve hizmetleri, diğer benzer ürünlerden daha farklı bir biçimde ve daha yüksek fiyatlarla pazara sunarak ortalamanın üzerinde getiri sağlamayı amaçladığı strateji türüdür. Bu anlamda, rekabet avantajı sağlayan herhangi bir nitelik, işletmenin ürettiği mal veya hizmetlerin özel olarak algılanmasını ve tercih edilmesini mümkün kılabilir. Mal ve hizmetlerin farklılaştırılması, müşterilerin söz konusu ürünleri daha

cazip veya değerli bulmasını ve daha yüksek fiyatlar ödemeye istekli olmalarını sağlar (Barutçugil, 2013: 248). Standart üretimle müşteri memnuniyetinin tam olarak sağlanamadığı durumlarda farklılaştırma bir zorunluluk haline gelir.

Farklılaştırma yoluyla üstünlük sağlamak isteyen bir işletme, öncelikle müşterilerinin gözünde neyin önemli ve değerli olduğunu tespit etmeli ve buna uygun değişiklikler yapmalıdır. Farklılaştırma stratejisinin başarılı olabilmesi için ek maliyetlerin, bu farklılık nedeniyle talep edilecek fiyat farkıyla sağlanacak gelirden düşük olmaması gereklidir. Hizmet özellikleri, satış sonrası hizmetler, imaj, tasarım ve teknolojide yenilik gibi unsurlar incelendiğinde, ABC İşletmesinin rakiplerinden farklılaştığı ve ürün fiyatlarının daha yüksek olduğu görülür. Ancak söz konusu primli satışların işletmenin varlığını sürdürebilmesi için yeterli olmadığı belirlenmiştir.

b) Maliyet liderliği stratejisi: İşletmenin faaliyetlerini rakiplerinden daha düşük maliyetlerle gerçekleştirerek sektör ortalamasının üzerinde getiri elde etmesini hedefler. Maliyet liderliği bağlamında rekabet avantajı, işletmenin rakiplerine göre daha düşük maliyetlerde faaliyet göstermesiyle elde edilir. Bunun için işletmenin değer zincirindeki toplam maliyetlerini rakiplerinden düşük tutması gerekir. Bu doğrultuda, maliyet üstünlüğü elde etmek adına aynı maliyetle daha fazla mal veya hizmet üretmek, daha düşük maliyetle aynı miktarda mal veya hizmet üretmek ya da daha düşük maliyet artışıyla daha yüksek bir üretim artışı sağlamak gibi stratejiler uygulanabilir. Ayrıca müşteri gözünde değer ifade etmeyen faaliyetlerin azaltılması da maliyet tasarrufu sağlayabilir (Barutçugil, 2013: 248).
c) Odaklanmış stratejiler: Yukarıdaki iki ana rekabet stratejisinin, belirli ve dar bir pazar diliminde uygulanmasıdır. ABC İşletmesi, kendisini üst gelir grubuna hitap eden bir konaklama işletmesi olarak konumlandırdığından, odaklanmış bir strateji izlediği söylenebilir.
d) Birleşik maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejisi: Ana rekabet stratejilerinin ya da odaklanmış stratejilerden herhangi ikisinin veya daha fazlasının aynı anda ya da yakın zaman aralıklarında bir arada uygulanmasıdır. İdeal olan, söz konusu yaklaşımların birlikte ve eşzamanlı uygulanmasıdır. Ancak ABC İşletmesinin odaklandığı yüksek gelir düzeyine sahip grup bağlamında hizmet üretim maliyetleri açısından sektörel anlamda lider olmayı başaramadığı belirlenmiştir. Bu nedenle, maliyetlerin kontrol altına alınmasını ve verimliliği artırmayı hedefleyen yeni stratejik eylemlerin uygulanması zorunludur.

ABC İşletmesi, özellikle ulusal pazarda odaklandığı gelir düzeyi yüksek grup bağlamında ürünlerini farklılaştırmayı başarmasına karşın, ulusal ve uluslararası rakiplerinin baskısı altında bulunduğu; ilerleyen başlıklarda yer alan genel, sektörel, operasyonel ve finansal analizlerde de ortaya konulacağı gibi, bölgesel, ulusal ve uluslararası anlamda sektörel iş hacminin hızlı bir düşüş eğiliminde olduğu; bu nedenle, gerek varlığını sürdürmek gerek rekabette geri kalmamak gerekse tekrar ortalamanın üzerinde getiri elde etmek adına maliyet liderliği stratejisi bağlamında atması gereken adımlar olduğu belirlenmiştir.

Maliyet liderliği stratejisi ile verimlilik arasında doğrudan bir ilişki bulunur. Söz konusu strateji, düşük maliyet hedeflerine ulaşmak için işletmenin verimliliğini artırma zorunluluğundan kaynaklanır. Bu bağlamda, işletmelerin (örneğin, bu çalışmada incelenen işletmede olduğu gibi) israfı azaltarak etkinlik ve verimlilik oranlarını en yüksek seviyeye çıkarmasını gerektirir. Bu çerçevede yürütülen verimlilik artırıcı çalışmalar, örgütsel anlamda bir yeniden yapılanmayı da zorunlu kılabilir. Normal koşullarda, işletmelerin içinde bulunduğu dış çevre koşullarını ve iç dinamiklerini analiz ederek geleceğe ilişkin çeşitli tahminlerde bulunması ve büyüme, küçülme, mevcut durumu koruma veya bunların bir karmasını içeren stratejiler uygulaması mümkündür (Ülgen & Mirze, 2010). Ancak, ABC İşletmesinde olduğu gibi verimlilik arayışındaki bir işletme, hizmet miktarını ve/veya üretim hacmini artıramadığı ya da varlığını sürdürebilmek adına çevresel koşullara uyum sağlamayı başaramadığı durumlarda, belirli bir dönem için mevcut işlerini geçici veya sürekli olarak daraltmak anlamında küçülme stratejisi uygulayarak varlığını sürdürülebilir hale getirmek zorunda kalabilir.

Küçülme stratejileri, mevcut iş tanımını değiştirerek uygulanabileceği gibi, değiştirmeksizin faaliyetlerin hız ve etkisi ile oynanarak da izlenebilir. Bu durumda, bir işletme, mevcut üretim ve operasyon faaliyetlerini tamamen bırakmaz; ancak, bu faaliyetlerin kapasitelerini düşürerek bir daralma sürecine girebilir (Ülgen & Mirze, 2010). Küçülme stratejisinin tasarruf, kısmi tasfiye ve tam tasfiye olmak üzere üç türü bulunur:

a) Tasarruf stratejisi, genellikle küçülme sürecinin ilk adımıdır ve işletmenin finansal durumunun zayıflaması ile rekabet avantajını kaybetmesi durumunda uygulanır. Bu strateji, işletmenin büyüme faaliyetlerini belirli bir süreliğine durdurarak ya da iş süreçlerini gözden geçirip daha verimli hale getirerek finansal durumunu düzeltmeyi hedefler. ABC İşletmesinin izlediği odaklanmış birleşik

maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejisinin farklılaştırma ayağında herhangi bir sorun yaşanmamasına karşın, finansal ve operasyonel zorunluluklar bağlamında maliyetleri kontrol altında tutmak adına tasarruf artırıcı önlemler alınmak zorunluğu doğar. Çalışmanın operasyonel ve finansal analiz başlığında ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, söz konusu önlemler, işletmenin varlığını sürdürebilmesi ve rekabet avantajını tekrar kazanabilmesi açısından hayati önem taşır.

b) Kısmi tasfiye stratejisi ise, bir işletmenin, birtakım iş veya iş birimlerini terk etme ve onlardan vazgeçme kararı aldığı durumu ifade eder. Burada, belirli bir birim veya faaliyetin tamamen veya belirli bir dönem için terk edilmesi söz konusudur.
c) Tam tasfiye stratejisi ise, işletmeler tüm faaliyetlerini durdurur ve yaşamlarına son verirler.

Sonuç olarak, ABC İşletmesinin odaklanmış olduğu gelir düzeyi yüksek grup bağlamında farklılaştırma stratejisini başarabildiği, buna karşın maliyet liderliği stratejisini izlemekte zorlandığı, dolayısıyla, finansal ve operasyonel zorlukların üstesinden gelebilmek adına küçülmeye gitmesi gerektiği, dolayısıyla tasarruf stratejisine uygun olarak verimlilik artışı çalışmalarına odaklanmaya gereksinim duyduğu belirlenmiştir. Bu noktada, turizm sektörünün genelinde olduğu gibi konaklama işletmeciliği alt iş kollarında da kritik başarı faktörlerini, otel ve varsa restoranların ziyaretçilerini tam zamanında, sürekli ve üst düzeyde memnun edebilme, maliyet ve verimliliği kontrol etme, nitelikli iş gücü, kalite, güvenilirlik, standartlara uygunluk, pazar payı, rekabet stratejileri, araştırma-geliştirme faaliyetleri, envanter yönetimi uygulamaları, kapasite esnekliği, yeni yatırımlar için finansman olanakları bulabilme, pozitif bir işletme imajı, marka yaratma ve istikrar gibi unsurların oluşturduğu (Güneren Özdemir & Yılmaz, 2016: 68; Coşar, 2008), dolayısıyla, izlenecek stratejilerin maliyetleri düşürerek verimliliği arttırmasının yanında diğer kritik başarı faktörlerini zedelemeyecek biçimde yürütülmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Varlığını sürdürebilmek, sürdürülebilir bir rekabet avantajı geliştirmek ve ortalamanın üzerinde getiri elde etmek adına kullanılan stratejik yönetim tekniği, günümüzde görece daha dinamik bir bakış açısıyla ele alındığından yönetim zincirinin en önemli halkalarını oluşturan öğelerden biri haline dönüşmüş; insan kaynakları yönetimiyle bütünleşik hareket etmeye başlamıştır (Akyüz, 1999: 47). Bu bağlamda, stratejik insan kaynakları

yönetimi süreci olarak da adlandırılabilecek sürecin ilk adımı mevcut çalışmanın da ana bakış açısını oluşturan SİKP, bir işletmenin doğru kişileri doğru pozisyonlara ve uygun sayıda yerleştirebilmesi sayesinde ulaşılması mümkün hale gelecek genel stratejileri ile uyumlu insan kaynakları gereksinimlerinin belirlenmesi sürecidir (Aydoğdu, 2002:38). Bu noktada, stratejilerle uyumlu bir insan kaynakları planlaması, gereksinim duyulan nicelik bakımından yeterli, nitelik yönünden geçerli, görevler bağlamında tutarlı, zamanlama açısından uygun, ekonomik anlamda ise hesaplı insan kaynağının elde edilmesi ile ilgili bir süreç (Can, Akgün, & Kavuncubaşı, 1995: 90) olduğu belirtilmelidir. Söz konusu sürecin bir ayağı olarak görülebilecek personel ihtiyaç (gereksinim) analizi olarak da adlandırılan norm kadro ise, "bir örgütte birbirine benzer nitelikte olan görev ve sorumlulukların yürütülmesine olanak veren ve bu yürütmenin belli bir amaca göre düzenlenmesini sağlayan oluşumdur" denilebilir (Engin, 2008).

Norm kadro çalışmalarında sıklıkla kullanılan iki yöntem mevcuttur:

a) İş ölçümü, "elindeki işi saptanmış nitelik, nicelik ve emniyet kurallarına uygun olarak yerine getirebilmek için, gerekli fiziki yeteneğe, eğitime, beceriye ve bilgiye sahip olan kimse olarak nitelikli bir işçinin, belli bir yöntemi bilmeleri için özendirilmiş olmaları koşulu ile aşırı bir çaba göstermeden, tanımlanmış bir işi belirlenmiş bir iş günü ya da vardiya süresince doğal olarak erişebileceği ortalama üretim oranı olarak tanımlanabilecek bir üretim oranını ifade eden çalışma hızı ile yapabilmesi için gerekli zamanı saptamak amacıyla hazırlanmış tekniklerin uygulanmasıdır." (British Standard Institution, Glossary of Terms Used in Work Study and Organization and Methods, 1979: 2, akt.: Timur, 2004).
İş ölçümü yöntemi çerçevesinde personel gereksinimi belirlenirken, iş analizi yapılır; her bir iş öğelere ayrılarak zamanlanır; çalışma hızı (tempo) derecelendirilerek normal çalışma temposu saptanır ve normal tempoya eklenecek zaman payları belirlenerek normal zamana eklenerek standart zaman süreleri tespit edilir. Çalışmanın son aşamasında da işletme genelinde, her bir birim ve pozisyon özelinde gereksinim duyulan çalışan sayılarına erişilir.
b) Basitliği, çabukluğu, maliyetinin düşüklüğü ve herkes tarafından kolayca uygulanabilir oluşu nedeniyle dikkati çeken iş örneklemesi yönteminde ise, istenilen verilere erişmek amacıyla makinelerin ve işçilerin belirli bir süre rastgele aralıklarla gözlenmesidir (Niebel, 1967: 450–451; Larkin, 1969: 215).

Norm kadro analizleri, işletmelerin görevlerini etkin ve verimli bir biçimde yerine getirebilmeleri için uygulanan çalışmalardır. Bu çalışmaların en önemli amaçlarından birisi, görevlerin layıkıyla yerine getirilmesi için gereken kadronun nicelik ve niteliğinin belirlenmesidir. Burada önemli olan, amaçların gerçekleştirilmesi ve bu yöndeki işlerin yapılması için gerekli olan ideal yapının, yani olması gerekenden ne daha az ne de daha fazla kadronun saptanmasıdır.

Norm kadro analizi için kullanılan çok sayıda bilimsel yöntem mevcuttur. Bu anlamda, herhangi bir kurumda gerçekleştirilecek iş yükü analizine dayalı norm kadro için yönetsel yargıya dayanan tahmin yöntemi, Delphi yöntemi, saymaca grup yöntemi, sıfır tabanlı tahmin yöntemi, tabandan tavana tahmin yöntemi gibi yargıya dayanan yöntemlere ek olarak, eğilim ekstrapolasyonu, ikinci dereceden parabol denklemi ve ekstrapolasyon, rasyo analizine dayanan tahmin yöntemi, doğrusal etkileşim (regresyon) ve ilgileşim (korelasyon) yöntemi, eğrisel etkileşim ve ilgileşim yöntemi, çoklu etkileşim ve ilgileşim yöntemi, simülasyon yöntemi ve benzeri matematiksel yöntemler kullanılabilir (Bayrammuradov, 2009: 32). Bu çalışmada da iş yükü analizinin belirli aşamalarında genellikle kısa dönem insan kaynakları talebinin tahmininde en iyi sonuç veren, sade olan, hızlı bir biçimde kullanılabilen, tümüyle uzman ve yönetici durumunda olan kişilerin deneyim ve sezgilerine dayanan yalın öngörü tekniği olarak yönetsel yargıya dayalı tahmin tekniği ile çalışan sayısı üzerinde belirleyici olan bir nedensel faktör olduğu düşünülen oda sayısına dayalı rasyo yöntemi birlikte kullanılmıştır (Bayrammuradov, 2009; Şimşek & Öge, 2007).

Örnek Olay: ABC İşletmesi

ABC İşletmesi, 2016 yılı itibariyle 197 personel ile Muğla'da faaliyet gösteren, 200'e yakın oda, süit ve villaya ek olarak restoran, bar, toplantı odaları ile plaj, havuz, su sporları, tenis, spor salonu ve sağlık kulübü/SPA merkezi ile hizmet sunan bir işletmedir. Söz konusu işletme, daha önce de belirtildiği gibi, üst gelir grubuna odaklanmış birleşik maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejisi izlemektedir. Farklılaştırma stratejisindeki başarısına karşın, ilerleyen aşamalarda da irdeleneceği gibi, kendi kontrolünde olmayan talep azalması, mevcut rakip işletme sayısının artması gibi unsurlara ek olarak finansal ve operasyonel daralma nedeniyle, maliyet liderliği stratejisi bağlamında küçülme kararı almış, verimliliği arttıracak tasarruf stratejisine

yönelmiştir. Verimliliği arttırma tekniği olarak da norm kadro çalışması yürütülmesini uygun görmüştür.

Mevcut Durum Analizi

Mevcut rekabet koşullarında, konaklama işletmelerinin sürdürülebilirliği, değişen çevresel gelişmeler karşısında, sahip oldukları rekabet gücünü oluşturan faktörlerinin etkin biçimde kullanılmasına bağlıdır. Bu yüzden, söz konusu işletmelerin içinde bulundukları dış çevre koşullarını ve kurum içi dinamiklerini analiz ederek ve geleceğe ilişkin çeşitli tahminler yaparak, sonuçta izleyecekleri doğru stratejiyi belirlemeleri gerekir. Bu bağlamda, iş gücü analizine geçmeden önce, ABC İşletmesinin geleceğe ilişkin izleyeceği strateji ve buna bağlı olarak yeniden yapılanma çalışmalarına gerekçe oluşturan durumlara kısaca değinmek okuyucuya kolaylık sağlayacaktır. Bu anlamda, adı geçen işletmenin işgücü analizi çalışmaları, temel olarak iki ana nedene dayanır:

a) İşletme dışı unsurlar: Sektörde yaşanan yerli/yabancı ziyaretçi sayısındaki ani ve hızlı düşüş, rekabet edilen konaklama işletmelerinin sayısındaki artış.
b) İşletme içi unsurlar: Kurum yönetiminin esas faaliyetlerini (Kasım–Mart ayları arası kapalı, Nisan–Ekim ayları arası açık olmak üzere) yılın yalnızca belirli bir döneminde sürdürmeye ilişkin kararı.

Bu unsurlara, yakın zamanda bölgede açılmış ve açılması planlanan muadil rakip konaklama işletmelerinin sayısındaki artış da eklendiğinde, ABC İşletmesinin sürdürdüğü faaliyetlerin olumsuz anlamda önemli ölçüde etkileneceği ve dolayısıyla mevcut ve öngörülen iş hacmindeki düşüşe paralel olarak gereksinim duyulan işgücü miktarının da azalacağı beklenmektedir.

ABC İşletmesi, esas faaliyetleri bağlamında bir konaklama işletmesidir. Bu tip hizmet işletmelerinde yaratılan değer anlıktır. Bir konaklama tesisinin ziyaretçisi olmadığı sürece hizmet üretmesi beklenemez veya üretilen hizmet miktarında önemli düzeyde azalma olur. Dolayısıyla, sanayi üretimi yapan bir işletmenin kendisine ait stok yapabilme durumu, herhangi bir hizmet işletmesinde görülmez. ABC İşletmesinin sunduğu hizmete olan talep daralması, doğal olarak, ziyaretçilere istedikleri hizmeti sunan işgücüne olan gereksinimini de azaltır. İşgücü maliyetleri azaltıl(a)madığı takdirde de adı geçen işletmenin gelir–gider dengesi negatife dönebilir ve yaşamını sürdürebilme olasılığı da görece azalır. Bu durumda, ABC İşletmesi gibi bir işletmede “rightsizing” olarak adlandırılan, doğru işletme büyüklüğünün

belirlenmesi sürecine, bir başka deyişle, bilimsel metotlarla yapılacak norm kadro analizine gereksinim duyulur. Yapılacak işgücü analizi ve norm kadro çalışmaları aracılığıyla, ABC İşletmesinin birimlerine ve çalışan işgücüne düşen işler ve yoğunluk değerleri belirlenebilir, gerçekleştirilen işlerle ilgili bölüm başına üretilen veya raporlanabilen hizmet miktarları ile konaklama işletmesinin doluluk oranı ve personel sayısı arasındaki ilişkiler saptanarak, iş yokluğu ya da azalması durumu ortaya konulabilir.

Genel ve Sektörel Bilgiler

İlgili dönem itibariyle yılda yaklaşık 40 milyon yabancının ziyaret ettiği bir ülke olan Türkiye, dünyada en çok seyahat edilen on ülke içerisindedir. Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye'nin, 1,5 trilyon ABD dolarının üzerinde bir pazar büyüklüğüne sahip olduğu düşünülen uluslararası turizm pazarında, %3 civarında bir payı olduğu ileri sürülür. Söz konusu payın elde edilebilmesine yönelik olarak faaliyet gösteren konaklama işletmeleri açısından ise bakıldığında ise, 2015 yılı başında (otel, motel, tatil köyü, pansiyon, vb.) turizm belgeli tesislerin Türkiye'deki mevcudu, 4.248, oda sayısı, 530.102, yatak sayısı ise, 1.116.872'dir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016).

Öte yandan, son beş yıldır ortalama yıllık %9 civarında büyüme eğilimi gösteren Türkiye'nin turizm gelirinin, 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan olayların da etkisiyle ciddi bir biçimde düştüğü görülür. 2016 yılı Ocak–Eylül döneminde, bir önceki yıla kıyasla ülkeye giriş yapan yabancı ziyaretçi sayısı %26,4 oranında; turizm geliri ise %30,4 oranında azalmıştır (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Geliri

Ocak–Eylül Dönemi	Ziyaretçi Sayısı	Fark (%)	Turizm Geliri (Bin $)	Fark (%)
2015	33.514.920		24.896.756	
2016	24.665.899	–26,4	17.324.711	–30,4

Kaynak: TÜİK (2016). Turizm İstatistikleri.

Genelden özele inmek gerekirse, yurtdışından gelinerek ABC İşletmesinin faaliyet gösterdiği Muğla'ya bağlı hudut kapıları üzerinden yapılan girişlere bakılırsa, giriş sayısının, bir önceki yıla göre ulusal çaptaki yabancı ziyaretçi sayısındaki azalmayı ifade eden %26,4'lük oranın oldukça üzerinde bir düşüşle, %43,2 olarak gerçekleştiği görülür (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Muğla Hudut Kapılarından Ülkeye Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı

Yıllar	Ziyaretçi	Fark (%)
2015	2.916.062	
2016	1.657.436	–43,2

Kaynak: Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2016).

Söz konusu dağılımın Muğla'da mevcut farklı hudut kapıları özelinde incelenmesi, yabancı ziyaretçi sayısındaki düşüşü daha açık bir biçimde gösterir (Tablo 3).

Tablo 3. Muğla'ya Bağlı Farklı Hudut Kapılarından Ülkeye Giriş Yapan Yabancı Ziyaretçi Sayısı

Limanlar	2015	2016	Fark (%)
Dalaman	1.586.986	913.569	–42,4
Milas/Bodrum	797.188	453.813	–43,1
Diğer	531.888	290.054	–45,5
Toplam	**2.916.062**	**1.657.436**	**–43,2**

Kaynak: Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2016).

ABC İşletmesinin odaklandığı yüksek gelir grubunu temsil yeteneği yüksek ziyaretçilerin uyrukları özeline inildiğinde ise, hudut kapılarından Muğla'ya giren ilk 10 ülke vatandaşı yabancı ziyaretçi sayısının, %47 oranında, bir başka deyişle, yaklaşık olarak yarı yarıya düştüğü gözlemlenir (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Muğla'ya Bağlı Farklı Hudut Kapılarından Ülkeye Giriş Yapan Yabancı Ziyaretçilerin Ülkelerine Göre Dağılımları

Ülkeler	2015	2016	Fark (%)
İngiltere	1.262.885	817.818	–35,2
Almanya	290.661	168.598	–42,0
Hollanda	220.389	127.749	–42,0
Rusya	220.324	17.385	–92,1
Polonya	142.779	42.291	–70,4
Belçika	106.096	48.168	–54,6
Fransa	81.492	26.969	–66,9
Yunanistan	66.480	19.604	–70,5
İsveç	62.266	19.687	–68,4
Danimarka	53.798	42.029	–21,9
Ortalama	**2.507.170**	**1.330.298**	**–46,9**

Kaynak: Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2016).

2015 ile 2016 yılları arasında bölgeye gelen ziyaretçi sayısındaki yarıya yakın azalmaya karşın, ABC İşletmesinin faaliyet gösterdiği Ege Bölgesinde, yalnızca 2015 yılı içinde, aynı pazar segmentinde yer alan, dolayısıyla doğrudan rakip olarak adlandırılabilecek 5 yıldızlı otel ve tatil köyü tesisi, oda ve yatak sayısında ise bir artış durumu söz konusudur (bkz. Tablo 5). Yerli ve yabancı ziyaretçi sayısındaki hızlı düşüşün yanında, bölgede açılan/açılması planlanan muadil tesis, oda ve yatak sayılarındaki artış, sektörde mevcut rekabeti şiddetlendiren tipik bir olgu olarak ortaya çıkar.

Tablo 5. Yıllara Göre Ege Bölgesinde Mevcut 5 Yıldızlı Otel ve Tatil Köyü Sayısı

Yıllar	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
2015	142	43.381	93.656
2016	149	45.746	99.544
Artış	**7**	**2.365**	**5.888**

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2016). Turizm Belgeli Tesis İstatistikleri.

Gerek ziyaretçi sayısındaki düşüş gerekse doğrudan rakip olarak adlandırılabilecek konaklama işletmesi sayısındaki artışın, odaklanmış farklılaştırma stratejisi bağlamında başarı sağlamış olsa da ABC İşletmesini değişen çevre koşullarına uyum sağlamaya, ayakta kalabilmek ve yaşamını sürdürebilmek adına, maliyet liderliği stratejisi konusunda da eyleme geçmeye zorlayacağı açıktır.

İşletme Analizi

Çalışmanın bu aşamasında, ABC İşletmesinin temel finansal ve operasyonel durumuna ilişkin analizi gerçekleştirilecek, mevcut insan kaynakları profiline ilişkin durum paylaşılacaktır.

Finansal Analiz

Bir işletmenin mevcut finansal durumunu gösteren temel tabloların ilki, belirli bir tarih itibarı ile bir işletmenin varlıklarının ve yükümlülüklerinin parasal değerini gösteren bilançosu, ikincisi ise söz konusu işletmenin belirli bir dönemdeki gelirlerini, giderlerini ve ikisi arasındaki farkı, kâr veya zarar olarak gösteren finansal tablo olan gelir (kâr/zarar) tablosudur.

Stratejik yönetim bakış açısı, bir işletmenin üst düzey yöneticilerinin, söz konusu iki tabloyu ayrıntılı biçimde incelemesini, adı geçen tabloların

açıkladığı bilgileri kullanarak hesapladığı finansal oranlar (rasyolar) aracılığıyla görev yaptığı işletmenin performansını ölçmek için kullanmasını gerektirir (Ülgen & Mirze, 2010). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, yerli ve yabancı ziyaretçi sayısı ve turizm geliri bağlamında sektörde yaşanan daralmanın, hedef kitleyi oluşturan üst düzey müşteri grubunun söz konusu dönemde tatil için ülkemizi bir tercih olmaktan çıkarmasının, aynı segment ve bölgede faaliyet gösteren/göstermesi planlanan 5 yıldızlı konaklama tesislerinin sayısında belirgin artışın, ABC İşletmesinin yılın (Kasım–Mart ayları arası kapalı, Nisan–Ekim ayları arası açık olmak üzere) belirli dönemlerinde çalışmaya ilişkin yönetsel kararlarının finansal tablolardaki etkisi açıkça görülür. 2013 yılından 2014 yılına gelindiğinde, bilançoda görülen toplam aktiflerde meydana gelen küçük çaplı pozitif değişimin, 2015 yılında tersine döndüğü, bir başka deyişle, aslında ABC İşletmesinin, 2015 yılının sonu itibariyle ancak 2013 yılındaki durumunu yakalayabildiği açıktır (bkz. Tablo 6). Toplam aktif/pasiflerdeki değişimin ayrıntısı incelendiğinde, ABC İşletmesinin yaşadığı asıl problemin, geçmiş dönemde yaşadığı zararların miktar olarak azalmasına karşın, yıllar içerisinde birikerek ciddi bir biçimde yükselmesi olduğu görülür (bkz. Tablo 6). Bu anlamda, söz konusu birikimli zararın, sürdürülebilir olmadığı, bir başka deyişle, stratejik yönetimin en önemli ölçütlerinden biri olan "uzun dönemde işletme yaşamının sürdürülememesi" tehlikesini ortaya çıkardığı açıktır.

Tablo 6. ABC İşletmesinin Yıllara Göre Özet Bilanço Değişimleri

Özet Bilanço Kalemleri	2013	2014	2015
Hazır Değerler	103.219	221.469	3.308.478
Menkul Kıymetler	–	–	–
Ticari Alacaklar	864.957	2.368.834	2.759.715
Diğer Alacaklar	1.363.840	2.077.781	2.643.798
Stoklar	2.556.824	2.348.190	1.955.762
Gelecek Aylara İlişkin Gelir ve Giderler	55.193	–	477
Diğer Dönen Varlıklar	47.081.096	50.865.975	52.967.447
Dönen Varlıklar	**52.025.130**	**57.882.251**	**63.635.680**
Duran Varlıklar	**293.639.929**	**291.282.585**	**281.026.251**
Toplam Aktif	**345.665.060**	**349.164.837**	**344.661.931**
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	**25.240.843**	**59.637.270**	**15.717.084**
Mali Borçlar	117.917	236.237	720

Ticari Borçlar	5.407.530	10.130.271	5.388.260
Diğer Borçlar	18.738.891	48.263.362	8.068.321
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	**1.940.873**	**2.156.943**	**37.620.629**
Mali Borçlar			34.953.600
Kıdem Tazminatı Karşılıkları	1.933.338	2.137.768	2.636.862
Özkaynaklar	**318.483.343**	**287.370.623**	**291.324.217**
Ödenmiş Sermaye	444.650.000	444.650.000	478.204.000
Kâr Yedekleri	1.241.061	1.241.051	1.241.051
Geçmiş Yıl Zararları	–93.340.163	–127.407.708	–158.520.427
Dönem Net Kârı	–34.067.544	–31.112.719	–29.600.405
Toplam Pasif	**345.665.059**	**349.164.837**	**344.661.931**

Kaynak: ABC İşletmesi (2016).

ABC İşletmesinin kesinleşmiş ve bütçelenmiş gelir tabloları, satış gelirlerinin arttığını; buna karşın, faaliyet giderlerindeki görece yüksek artışın, adı geçen esas faaliyet alanını oluşturan konaklama hizmetlerinden zarar etmesine neden olduğunu işaret eder (bkz. Tablo 7). Zararın etkisinin giderilebilmesi adına katlanılan finansman giderlerindeki artışın, doğrudan bir biçimde, ABC İşletmesinin yazdığı net dönem zararı miktarının yükselmesine neden olduğu gözlemlenir (bkz. Tablo 7). Dönemsel olarak irdelendiğinde ise, ABC İşletmesinin net dönem zararının azaldığı, düşüş oranlarının görece sınırlı kaldığı görülür. Turizm sektöründe gelecek dönemlere ilişkin pozitif beklentilerin görece düştüğü dikkate alındığında, zararın kısa vadede kâra dönüşme potansiyeli olasılığı da zayıftır. Bu bağlamda, ABC İşletmesinin, en kısa sürede gerekli tasarruf tedbirlerini alarak, maliyet liderliği odaklı küçülme stratejisine eğilmesi ve faaliyet giderlerini önemli oranda düşürmesi gerektiği belirgindir.

Tablo 7. ABC İşletmesinin Yıllara Göre Özet Gelir Tablosu Değişimleri

Özet Gelir Tablosu Kalemleri	2013	2014	2015	2016b[2]
Net Satışlar	25.025.163	38.941.566	54.046.934	60.285.881
Satışların Maliyeti	21.494.647	26.222.857	31.332.455	31.906.978
Brüt Satış Kârı/Zararı	**3.530.516**	**12.718.708**	**22.714.478**	**28.378.903**
Faaliyet Giderleri	36.510.901	41.600.226	45.020.959	
Genel Yönetim Giderleri	–32.895.057	–36.168.166	–38.962.842	
Pazarlama Satış Giderleri	–3.615.843	–5.432.059	–6.058.117	
Faaliyet Kârı/Zararı	**–32.980.385**	**–28.881.517**	**–22.306.480**	**–15.107.863**
Diğer Faaliyetlerden Olağan Gelir/Kâr	1.509.304	3.243.461	4.340.784	
Diğer Faaliyetlerden Olağan Gider/Zarar	–2.378.452	–3.256.715	–4.299.327	
Finansman Giderleri	–356.029	–3.390.110	–7.827.865	
Olağan Kâr/ Zarar	–33.849.533	–32.284.881	–30.092.889	
Dönem Net Kârı/Zararı	**–34.067.544**	**–31.112.719**	**–29.600.405**	**–23.909.827**

Kaynak: ABC İşletmesi (2016).

Stratejik yönetimin en önemli unsurları arasında yer alan finansal rasyolar, 2013–2016 yıllarını kapsayan dönem özelinde incelendiğinde, ABC İşletmesinin brüt kâr marjının yükseldiği; buna karşın, faaliyet kâr marjının hala negatif olduğu görülür (bkz. Tablo 8). Söz konusu durum, daha önce de belirtildiği gibi, ABC İşletmesinin faaliyet giderlerinin görece yüksek olmasından kaynaklanır. Özellikle genel yönetim giderlerinin faaliyet giderleri içindeki –hem oransal hem de tutarsal olarak– payının (GYG/Faaliyet giderleri) görece yüksek sayılabilecek %90'lar düzeyinde seyretmiş olması oldukça olumsuz bir göstergedir (bkz. Tablo 8). Net kâr marjının, söz konusu dönemde, –%136 düzeyinden –%55 düzeyine gerilemesi, pozitif bir gelişme olarak adlandırılabilecek olsa da yüksek faaliyet giderlerinin ABC İşletmesinin aynı dönemde kâr edememesine yol açtığı da açıktır (bkz. Tablo 8).

[2] Çalışmanın yürütüldüğü dönemde, 2016 yılına ilişkin kesinleşmiş gelir tabloları hazır olmadığından bütçelenmiş (proforma) gelir ve giderler esas alınmıştır.

Tablo 8. ABC İşletmesinin Önemli Finansal Rasyolarının Yıllara Göre Değişimi

Önemli Finansal Rasyolar	2013	2014	2015	2016B[3]
Brüt Kâr Marjı	%14	%33	%42	%47
Faaliyet Kâr Marjı	–%132	–%74	–%41	–%25
GYG[4]/Faaliyet Giderleri	%90	%87	%87	
Olağan Kâr Marjı	–%135	–%83	–%56	
Net Kâr Marjı	–%136	–%80	–%55	
Cari Oran	2,06	0,97	4,05	
Asit Test Oranı	1,96	0,93	3,92	
Nakit Oran	0,00	0,00	0,21	
Aktif Kârlılık Oranı	–%10	–%8	–%6	
Aktif Devir Hızı	0,07	0,11	0,16	
Alacak Devir Hızı	29	16	20	
Alacak Tahsil Süresi (Gün)	13	22	19	
Duran Varlık Devir Hızı	%9	%13	%19	
Duran Varlık/Toplam Aktif	%85	%83	%82	
KVB[5]/Toplam Borç	%93	%97	%29	
Toplam Borç/Özsermaye	%9	%22	%18	
Finansal Borç/Toplam Borç	%0,43	%0,38	%65,53	

Kaynak: Yazarların Kendi Hesaplamaları (2016).

ABC İşletmesinin sahip olduğu cari oran ve asit test oranının, kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirebileceğini gösterse de nakit oranının çok düşük olması (bkz. Tablo 8), acil/olağandışı nakit gereksinimlerini karşılarken sorun çıkabileceğini işaret eder. Benzer biçimde, ABC İşletmesinin aktif ve duran varlık devir hızlarının çok düşük olması (bkz. Tablo 8), sahip olunan varlıkların verimli bir biçimde işletilemediğini, bir an önce tasarruf tedbirleri alınması gerektiğini gösterir. Ayrıca ABC İşletmesinin satışlarındaki büyüme hızı yetersizdir (bkz. Tablo 8). Bu anlamda, oranlar açısından 11 aylık gerçekleşmeler incelenirse, herhangi bir alacak tahsilat problemi yaşanıyor gibi görünmese de 2016 yılında bütçelenmiş tutarın oldukça altında kalan net satış miktarının, sektörden kaynaklandığı; söz konusu durumun da ABC İşletmesinin gerek verimliliğini gerekse kârlılığını olumsuz yönde ve önemli ölçüde etkilediği açıktır. Geleceğe ilişkin pozitif beklenti oranının da oldukça düşük olduğu dikkate alınırsa, 2017 yılının da pek parlak geçmeyeceği; bu

[3] Çalışmanın yürütüldüğü dönemde, 2016 yılına ilişkin kesinleşmiş gelir tabloları hazır olmadığından bütçelenmiş (proforma) gelir ve giderler esas alınmıştır.
[4] Genel Yönetim Giderlerini ifade etmektedir.
[5] Kısa Vadeli Borçları ifade etmektedir.

anlamda, ABC İşletmesinin sabit giderlerini azaltacak gerekli önlemleri alması gerektiği ortaya çıkar.

Finansal açıdan bir diğer değerlendirme konusu, borç yapısına ilişkindir. Mevcut durumda, ABC İşletmesinin borç/özsermaye oranı makul bir düzeydedir. Kısa vadeli yükümlülüklerini uzun vadeli borçlara dönüştürmüş olması, ABC İşletmesinin ekonomide ve sektörde yaşanan daralmaya karşı aldığı bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, ABC İşletmesinin uzun vadeli finansal kredi kullanarak kısa vadeli yükümlülüklerini karşılaması, özetle finansal borçların toplam borçlar içerisindeki payını %65,53 gibi yüksek bir düzeye çıkarmıştır (bkz. Tablo 8). Bu durum, önümüzdeki dönemde finansman giderlerinin önemli ölçüde artacağını ve net kâr marjının daha da daralacağını işaret eder. Ayrıca, gelir tablosunda yer alan ve hizmet işletmelerinin en önemli maliyet kalemlerinden biri olan ücret giderleri ayrıntılı olarak incelendiğinde, ABC İşletmesinin kontrolü altında bulunan söz konusu ödemelerin yıllık Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) artışının oldukça üzerinde seyrettiği görülür (bkz. Tablo 9).

Tablo 9. ABC İşletmesinin Yıllara Göre Ücret Giderleri

Yıllar	Ücret Giderleri (TL)	Artış (%)	Yıllık TÜFE Oranı (%)
2013	11.314.309,77	–	–
2014	13.498.249,29	19,30	8,17
2015	15.150.770,68	12,24	8,81

Kaynak: ABC İşletmesi (2016).

Sonuç olarak, ABC İşletmesinin sahip olduğu finansal tablo ve oranlar, adı geçen işletmenin kısa dönemde küçülmek durumunda olduğunu, maliyet liderliği stratejisine odaklanarak tasarruf tedbirleri alması gerektiğini işaret eder. Finansal analizin ardından, çalışmanın bu aşamasında operasyonel anlamda faaliyet hacminde yaşanan değişimlerin de incelenmesi yarar sağlar.

Operasyonel Analiz

Yerli ve yabancı ziyaretçi sayısı ile turizm gelirlerindeki düşüş, hedef kitleyi oluşturan üst segment müşteri grubunun tatil için ülkemizi bir tercih olmaktan çıkarması, aynı hedef kitle için rekabet eden 5 yıldızlı konaklama tesislerinin sayısında artış, finansal tablolarda mevcut olumsuz yöndeki değişim gibi unsurlar, ABC İşletmesini stratejik bir karar almaya zorlamış, üst yönetim de yılın (Kasım–Mart ayları arası kapalı, Nisan–Ekim ayları arası açık olmak üzere) yalnızca belirli dönemlerinde faaliyet gösterme kararı

vermiştir. Adı geçen unsurlar, operasyonel anlamda oda doluluk oranlarına da yansımıştır. 2014–2016 yılları arasındaki dönem incelendiğinde, ABC İşletmesinin faaliyet göstermediği dönemler hariç, üç yıllık ortalama oda doluluk oranları, Nisan Ayında %9,72; Mayıs Ayında %40,72; Haziran Ayında %70,82; Temmuz Ayında %80,79; Ağustos Ayında %88,57; Eylül Ayında %77,03 ve Ekim Ayında %28,80 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Tablo 10). Söz konusu gerçekleşmelerin ayrıntısı incelendiğinde, 2015 yılının Nisan Ayındaki oda doluluk oranının, bir önceki yılın aynı dönemine göre, %74,78'lük; Mayıs Ayında, %34,43'lük; Haziran Ayında %20,23'lük; Temmuz Ayında %22,16'lık; Ağustos Ayında %6,27'lik; Eylül Ayında %10,68'lik ve Ekim Ayında %2,12'lik bir artışla yükseldiği; 2016 yılında ise, söz konusu artış eğiliminin, tamamen tersine döndüğü; oda doluluk oranlarının, 2016 yılının Nisan Ayında, 2015 yılının aynı dönemine göre, %8,33; Mayıs Ayında %17,82; Haziran Ayında %30,43; Temmuz Ayında %21, 24; Ağustos Ayında %15,66; Eylül Ayında %36,32 ve Ekim Ayında %112,48 oranında düştüğü görülür (bkz. Tablo 10).

Tablo 10. ABC İşletmesinin Aylara ve Yıllara Göre Doluluk Oranları

Oranlar	**Aylar**					
	Ocak	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**
2014 Doluluk Oranları (%)	V/Y[6]	V/Y	V/Y	3,38	30,89	66,09
2015 Doluluk Oranları (%)	V/Y	V/Y	V/Y	13,40	49,37	82,85
2016 Doluluk Oranları (%)	V/Y	V/Y	V/Y	12,37	41,90	63,52
3 Yıllık Ortalama Doluluk Oranları (%)	V/Y	V/Y	V/Y	9,72	40,72	70,82
2015 Yılındaki (2014 Yılına Göre) Doluluk Oranı Düşüşü (%)	V/Y	V/Y	V/Y	74,78	37,43	20,23
2016 Yılındaki (2015 Yılına Göre) Doluluk Oranı Düşüşü (%)	V/Y	V/Y	V/Y	–8,33	–17,82	–30,43
Oranlar	**Aylar**					
	Temmuz	**Ağustos**	**Eylül**	**Ekim**	**Kasım**	**Aralık**
2014 Doluluk Oranları (%)	72,47	88,88	78,56	34,52	V/Y	V/Y
2015 Doluluk Oranları (%)	93,10	94,83	87,96	35,27	V/Y	V/Y
2016 Doluluk Oranları (%)	76,79	81,99	64,57	16,60	V/Y	V/Y
3 Yıllık Ortalama Doluluk Oranları (%)	80,79	88,57	77,03	28,80	V/Y	V/Y

[6] V/Y, söz konusu dönemde, ABC İşletmesinin kapalı olması nedeniyle, kullanıma uygun veri olmadığını ifade etmek üzere, Veri/Yok anlamında kullanılmıştır.

2015 Yılındaki (2014 Yılına Göre) Doluluk Oranı Düşüşü (%)	22,16	6,27	10,68	2,12	V/Y	V/Y
2016 Yılındaki (2015 Yılına Göre) Doluluk Oranı Düşüşü (%)	–21,24	–15,66	–36,22	–112,48	V/Y	V/Y

Kaynak: ABC İşletmesi (2016) ve Yazarların Hesaplamaları (2016).

Oda doluluk oranlarındaki düşüşün bir benzeri, ziyaretçi sayısı açısından da yaşanmıştır. 2014–2016 yılları arasındaki dönem incelendiğinde, ABC İşletmesinin faaliyet göstermediği dönemler hariç, üç yıllık ortalama ziyaretçi sayısı, Nisan Ayında 192; Mayıs Ayında 4.600; Haziran Ayında 7.919; Temmuz Ayında 9.646; Ağustos Ayında 10.735; Eylül Ayında 7.393 ve Ekim Ayında 3.155 kişi olarak gerçekleşmiştir (bkz. Tablo 11). Söz konusu gerçekleşmelerin ayrıntısı incelendiğinde, 2015 yılının Nisan Ayı'ndaki ziyaretçi sayısının, bir önceki yılın aynı dönemine göre, %195,37'lik bir oranda düştüğü; Mayıs Ayından başlayarak ise, %41,59; Haziran Ayında %22,95; Temmuz Ayında %24,25; Ağustos Ayında %10,31; Eylül Ayında %50,80 ve Ekim Ayında %3,21 oranında yükseldiği görülür (bkz. Tablo 11). 2016 yılında ise, söz konusu artış eğiliminin, oda doluluk oranlarına benzer biçimde tamamen tersine döndüğü, ziyaretçi sayısının, 2015 yılının aynı dönemine göre, 2016 yılının Nisan Ayındaki %28'lik artış hariç tutulmak üzere, Mayıs Ayında %17,98'lik; Haziran Ayında %26,67'lik; Temmuz Ayında %17,54'lük; Ağustos Ayında %13,61'lik; Eylül Ayında %33,57'lik ve Ekim Ayında %135,48'lik bir oranda azaldığı gözlenir (bkz. Tablo 11).

Tablo 11. ABC İşletmesinin Aylara ve Yıllara Göre Ziyaretçi Sayısı

Oranlar	**Aylar**					
	Ocak	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**
2014 Ziyaretçi Sayısı (Kişi)	V/Y	V/Y	V/Y	319	3.315	7.150
2015 Ziyaretçi Sayısı (Kişi)	V/Y	V/Y	V/Y	108	5.675	9.280
2016 Ziyaretçi Sayısı (Kişi)	V/Y	V/Y	V/Y	150	4.810	7.326
3 Yıllık Ortalama Ziyaretçi Sayısı (Kişi)	V/Y	V/Y	V/Y	192	4.600	7.919
2015 Yılındaki (2014 Yılına Göre) Ziyaretçi Sayısı Düşüşü (%)	V/Y	V/Y	V/Y	–195,37	41,59	22,95
2016 Yılındaki (2015 Yılına Göre) Ziyaretçi Sayısı Düşüşü (%)	V/Y	V/Y	V/Y	28,00	–17,98	–26,67

Oranlar	Aylar					
	Temmuz	**Ağustos**	**Eylül**	**Ekim**	**Kasım**	**Aralık**
2014 Ziyaretçi Sayısı (Kişi)	8.405	10.401	4.870	3.829	V/Y	V/Y
2015 Ziyaretçi Sayısı (Kişi)	11.095	11.597	9.899	3.956	V/Y	V/Y
2016 Ziyaretçi Sayısı (Kişi)	9.439	10.208	7.411	1.680	V/Y	V/Y
3 Yıllık Ortalama Ziyaretçi Sayısı (Kişi)	9.646	10.735	7.393	3.155	V/Y	V/Y
2015 Yılındaki (2014 Yılına Göre) Ziyaretçi Sayısı Düşüşü (%)	24,25	10,31	50,80	3,21	V/Y	V/Y
2016 Yılındaki (2015 Yılına Göre) Ziyaretçi Sayısı Düşüşü (%)	–17,54	–13,61	–33,57	–135,48	V/Y	V/Y

Kaynak: ABC İşletmesi (2016) ve Yazarların Hesaplamaları (2016).

Ziyaretçilerin giriş (check–in) işlemleri için de benzer bir söz konusudur. 2014–2016 yılları arasındaki dönem incelendiğinde, ABC İşletmesinin faaliyet göstermediği dönemler hariç üç yıllık ortalama giriş (check–in) işlemleri sayısı, Nisan Ayında 64; Mayıs Ayında 679; Haziran Ayında 1.016; Temmuz Ayında 1.079; Ağustos Ayında 1.120; Eylül Ayında 1.082 ve Ekim Ayında 438 adettir. Söz konusu gerçekleşmelerin ayrıntısı incelendiğinde, 2015 yılının Nisan Ayındaki giriş (check–in) işlemleri sayısının, bir önceki yılın aynı dönemine göre, %52,63'lük bir oranda düştüğü; Mayıs Ayından başlayarak ise, %22,65; Haziran Ayında %10,76; Temmuz Ayında %1,03; Ağustos Ayında %0,62 ve Eylül Ayında %7,87 oranında arttığı; buna karşın, Ekim Ayında ise %4,60 oranında azaldığı görülür (bkz. Tablo 12). 2016 yılında ise, söz konusu artış eğiliminin, oda doluluk oranlarında ve ziyaretçi sayısında olduğu gibi, tamamen tersine döndüğü; giriş (check–in) işlem sayısının, 2015 yılının aynı dönemine göre, 2016 yılının Nisan Ayında %16,33; Mayıs Ayında %8,01; Haziran Ayında %18,74; Ağustos Ayında %2,72; Eylül Ayında %16,78 ve Ekim Ayında %71,23 oranında düştüğü; yalnızca Temmuz Ayında %2,54 oranında yükseldiği gözlenir (bkz. Tablo 12).

Tablo 12. ABC İşletmesinin Aylara ve Yıllara Göre Giriş (Check–in) Çıkış (Check–out) İşlem Sayısı Örneği

Oranlar	Aylar					
	Ocak	**Şubat**	**Mart**	**Nisan**	**Mayıs**	**Haziran**
2014 Check–in Sayısı (Adet)	V/Y	V/Y	V/Y	87	584	995
2014 Check–out Sayısı (Adet)	V/Y	V/Y	V/Y	35	469	1.086
2015 Check–in Sayısı (Adet)	V/Y	V/Y	V/Y	57	755	1.115
2015 Check–out Sayısı (Adet)	V/Y	V/Y	V/Y	28	634	1.138
2016 Check–in Sayısı (Adet)	V/Y	V/Y	V/Y	49	699	939
2016 Check–out Sayısı (Adet)	V/Y	V/Y	V/Y	3	642	915
3 Yıllık Ortalama Check–in Sayısı (Adet)	V/Y	V/Y	V/Y	64	679	1.016
3 Yıllık Ortalama Check–out Sayısı (Adet)	V/Y	V/Y	V/Y	22	582	1.046
2015 Yılındaki (2014 Yılına Göre) Check–in Sayısı (Adet) Düşüşü (%)	V/Y	V/Y	V/Y	–52,63	22,65	10,76
2015 Yılındaki (2014 Yılına Göre) Check–out Sayısı (Adet) Düşüşü (%)	V/Y	V/Y	V/Y	25,00	26,03	4,57
2016 Yılındaki (2015 Yılına Göre) Check–in Sayısı (Adet) Düşüşü (%)	V/Y	V/Y	V/Y	–16,33	–8,01	–18,74
2016 Yılındaki (2015 Yılına Göre) Check–out Sayısı (Adet) Düşüşü (%)	V/Y	V/Y	V/Y	–833,33	1,25	–24,37

Oranlar	Aylar					
	Temmuz	**Ağustos**	**Eylül**	**Ekim**	**Kasım**	**Aralık**
2014 Check–in Sayısı (Adet)	1.062	1.125	1.077	523	V/Y	V/Y
2014 Check–out Sayısı (Adet)	947	1.182	1.135	574	V/Y	V/Y
2015 Check–in Sayısı (Adet)	1.073	1.132	1.169	500	V/Y	V/Y
2015 Check–out Sayısı (Adet)	1.010	1.167	1.184	637	V/Y	V/Y
2016 Check–in Sayısı (Adet)	1.101	1.102	1.001	292	V/Y	V/Y
2016 Check–out Sayısı (Adet)	1.118	1.103	986	414	V/Y	V/Y
3 Yıllık Ortalama Check–in Sayısı (Adet)	1.079	1.120	1.082	438	V/Y	V/Y
3 Yıllık Ortalama Check–out Sayısı (Adet)	1.025	1.151	1.102	542	V/Y	V/Y
2015 Yılındaki (2014 Yılına Göre) Check–in Sayısı (Adet) Düşüşü (%)	1,03	0,62	7,87	–4,60	V/Y	V/Y
2015 Yılındaki (2014 Yılına Göre) Check–out Sayısı (Adet) Düşüşü (%)	6,24	–1,29	4,14 %	9,89	V/Y	V/Y
2016 Yılındaki (2015 Yılına Göre) Check–in Sayısı (Adet) Düşüşü (%)	2,54	–2,72	–16,78	–71,23	V/Y	V/Y
2016 Yılındaki (2015 Yılına Göre) Check–out Sayısı (Adet) Düşüşü (%)	9,66	–5,80	–20,08	–53,86	V/Y	V/Y

Kaynak: ABC İşletmesi (2016) ve Yazarların Hesaplamaları (2016).

Ziyaretçilerin çıkış (check–out) işlemleri de benzer bir görüntü sergiler. 2014–2016 yılları arasındaki dönem incelendiğinde, ABC İşletmesinin faaliyet göstermediği dönemler hariç üç yıllık ortalama çıkış (check–out) işlemleri sayısı, Nisan Ayında 22; Mayıs Ayında 582; Haziran Ayında 1.046; Temmuz Ayında 1.025; Ağustos Ayında 1.151; Eylül Ayında 1.102 ve Ekim Ayında 542 adettir. Söz konusu gerçekleşmelerin ayrıntısı incelendiğinde, 2015 yılının Nisan Ayındaki çıkış (check–out) işlemlerinin, bir önceki yılın aynı dönemine göre, %25; Mayıs Ayında %26,03; Haziran Ayında %4,57; Temmuz Ayında %6,24; Eylül Ayında %4,14 ve Ekim Ayında %9,89 oranında arttığı; buna karşın, yalnızca Ağustos Ayında %1,29 oranında azaldığı görülür (bkz. Tablo 12). 2016 yılında ise, söz konusu artış eğiliminin, oda doluluk oranlarına ve ziyaretçi sayısına benzer biçimde, tamamen tersine döndüğü; çıkış (check–out) işlem sayısının, 2015 yılının aynı dönemine göre, 2016 yılının Nisan Ayında %833,33; Haziran Ayında %24,37; Ağustos Ayında %5,80; Eylül Ayında %20,08 ve Ekim Ayında %53,86 oranında düştüğü; Mayıs Ayında %1,25 ve Temmuz Ayında %9,66 oranında yükseldiği gözlenir (bkz. Tablo 12).

Sonuç olarak, operasyonel veriler de finansal verilere benzer biçimde, ABC İşletmesi üst yönetimini yaşamı sürdürebilmek adına maliyetleri kontrol etmeye, küçülmeye, tasarrufa yönelerek verimliliği arttırmaya zorlamaya başlamıştır. Bu bağlamda, atılacak ilk adım olarak ABC İşletmesi, esas faaliyetlerini (Kasım–Mart ayları arası kapalı, Nisan–Ekim ayları arası açık olmak üzere) yılın yalnızca belirli bir döneminde sürdürmeye ilişkin bir karar almıştır. Gerek turizm sektöründe gelecek döneme ilişkin beklentilerin düşüklüğü gerekse mevcut durumda yaşanan rekabetin daha da şiddetleneceği göz önünde bulundurulursa, ABC İşletmesinin kısa dönemde bir düzelme beklemediği açıktır. Bu çerçevede değişecek iş yükü yapısı ve söz konusu değişime uygun çalışan sayılarının, kurumun hizmet birimleri bazında ve geçmiş iş hacmi ve işgücü profili verilerine dayanarak, istatistikî tekniklerle analiz edilmesi yoluyla önümüzdeki dönem için tekrar değerlendirilmesi gerekir. Bu bağlamda, çalışmanın bu aşamasında, ABC İşletmesinin insan kaynakları profiline ilişkin basit bir analiz gerçekleştirilecektir.

İnsan Kaynakları Analizi

15.12.2016 tarihi itibariyle, ABC İşletmesinde toplam 197 çalışan görev yapmaktadır. Profilleri analiz edildiğinde, 197 çalışanından 155'inin (%79'unun) erkek, 42'sinin (%21'inin) kadın; 30'unun (%15'inin) 18 ila 25 yaş arası, 91'inin (%46'sının) 26 ila 35 yaş arası, 54'ünün (%27'sinin) 36 ila

45 yaş arası, 11'inin (%6'sının) 46 ila 55 yaş arası ve yine 11'inin (%6'sının), 56 yaş ve üzerinde olduğu; 39'unun (%20'sinin) ilköğretim, 21'inin (%11'inin) ortaöğretim, 75'inin (%38'inin) lise mezunu, 26'sının (%13'ünün) ön lisans ve 36'sının (%18'inin) ise lisans derecesi sahibi olduğu; 139'unun (%71'inin) 5 yıldan az, 47'sinin (%24'ünün) 5 ila 9 yıl arası, 9'unun (%4'ünün) 10 ila 14 yıl arası ve 2'sinin (%1'inin) ise 15 yıl ve üzeri bir süredir kurumda görev yaptığı görülür. Organizasyon şeması ve görev tanımları bağlamında bakıldığında ise, söz konusu profilin bölüm ve birim esaslı olarak aşağıda gibi dağıldığı gözlenir (bkz. Tablo 13).

Tablo 13. 15.12.2026 Tarihi İtibariyle ABC İşletmesinde Bölüm ve Birim Bazlı Çalışan Sayısı

Bölüm[7]	Birim[8]	Çalışan Sayısı
Eğlence	Çocuk Kulübü	1
	Eğlence	2
Finans	Bilgi İşlem	1
	Finans	8
Genel Müdürlük	Genel Müdürlük	6
Güvenlik	Güvenlik	22
İnsan Kaynakları	İnsan Kaynakları	5
	Personel Lojmanı	4
	Personel Yemekhanesi	6
Mutfak	Ana Mutfak	6
	Oda Servisi	3
	Restoranlar	27
Odalar	Kat Hizmetleri	5
	Misafir İlişkileri	4
	Odalar	4
	Ön Büro	7
Sağlık Kulübü/SPA	Fitness Center	1
	Sağlık Kulübü/SPA	5
Satın Alma	Satın Alma	2
Satış Pazarlama	Satış Pazarlama	9
Su Sporları	Su Sporları	5
Teknik Servis	Bahçe Hizmetleri	14
	Teknik Servis	22
Yiyecek ve İçecek	Barlar	5
	Genel	4
	Oda Servisi	2
	Restoranlar	16
	Yat Servis	1
	Toplam	**197**

Kaynak: ABC İşletmesi (2016).

[7] Alfabetik sıra esas alınmıştır.
[8] Bölüm sonrası, birim bazında alfabetik sıra esas alınmıştır.

Norm Kadro Çalışması

Daha önce de belirtildiği gibi, ABC İşletmesinin izleyeceği maliyet liderliği odaklı küçülmeye yönelik tasarruf stratejisi çerçevesinde aldığı yönetsel karar, değişen iş yükü yapısına uygun çalışan sayılarının, hizmet birimleri bazında, geçmiş iş hacmi ve iş gücü profili verilerine dayanarak istatistikî tekniklerle analiz edilmesini ve gelecek döneme ilişkin de kestirimler yapılmasını gerektirir. Bu çerçevede, iş yüküne ilişkin analiz ve hesaplamalar iki aşamalı olarak gerçekleştirilebilir: Birinci aşamada, ABC İşletmesinin faaliyetlerine geçici olarak ara verdiği Kasım–Mart ayları arasındaki dönem esas alınır; söz konusu dönemde işletmenin varlığını sürdürebilmesi için gerekli asgari çalışan sayısına yönelik hesap yapılır. İkinci aşamada ise, ABC İşletmesinin faaliyet gösterdiği Nisan–Ekim ayları arasındaki dönem için, geçmiş iş yükü verileri esas alınarak hizmet kalitesinden ödün vermeden işletmenin ihtiyaç duyacağı çalışan sayısı belirlenir. Buna karşın, çalışma kapsamının genişletilmemesi adına, norm kadro hesapları, yalnızca, ABC İşletmesinin faaliyet gösterdiği Nisan–Ekim ayları arasındaki döneme ilişkin önerileri içerecektir.

Hesap sürecine geçilmeden önce, konaklama işletmelerinde insan kaynakları gereksiniminin belirlenmesi açısından önemle vurgulanması gereken bir olgu mevcuttur: Norm kadro hesabının yapılabilmesi için iş yükü analizi kadar kullanılan bir diğer ölçüt, beklenen ziyaretçi sayısı ve işletmenin mevcut kapasitesidir. Bu anlamda, konaklama işletmelerinde toplam insan kaynakları gereksiniminin belirlenmesi amacıyla en yaygın kullanılan tekniklerden birisi, oda veya yatak başına düşen mevcut personel sayısıdır (Dallı, 1998). Söz konusu bakış açısıyla, insan kaynakları planlamasına ilişkin yazın incelendiğinde, adı geçen oranların coğrafya esaslı olarak büyük farklılıklar arz ettiği görülür. Tablo 14'te de görülebileceği gibi, odabaşına düşen personel sayısı ortalama 0,50 olmak üzere, 0,48'den 1,93'e kadar uzanan bir yelpazede büyük ölçüde işgücü maliyetlerinin yüksekliği ile ters orantılı olarak dalgalanır (Oral & Kurgun, 1997).

Tablo 14. Dünyada Oda ve Yatak Başına Düşen Çalışan Sayısı

Ülkeler	Oda Başına Düşen Çalışan Sayısı
ABD	0,48
Hawaii ve Pasifik Adaları	0,73
Kanada	0,77
Avrupa	0,85
Avustralya	0,90
Meksika	1,53
Karayipler	1,12
Güney Amerika	1,14
Orta Amerika	1,26
Orta Doğu	1,32
Asya	1,50
Afrika	1,91
Uzak Doğu	1,93
Ortalama	**0,50**

Kaynak: Oral, S. & Kurgun, O. A. (1997). Otel işletmeciliği ve otel işletmelerinde verimlilik analizleri. İzmir: Kanyılmaz Matbaası, s. 185.

Ülkemiz özelinde gerçekleştirilen bir çalışmada ise, odabaşına çalışan personel sayısının, Tablo 15'te de görülebileceği gibi, ortalama 0,70 olmak üzere, konaklama tesisinin türüne göre 0,40 ile 1,48 arasında değiştiği işaret edilir (Ağaoğlu, 1992).

Tablo 15. Tesis Türlerine Göre Türkiye'de Oda Başına Düşen Çalışan Sayısı

Tesis Türleri	Oda Başına Düşen Çalışan Sayısı
Otel 5 Yıldız	1,18
Otel 4 Yıldız	0,76
Otel 3 Yıldız	0,72
Otel 2 Yıldız	0,56
Otel 1 Yıldız	0,50
Özel Belgeli Otel	1,48
Tatil Köyleri	0,74
Motel 1. Sınıf	0,74
Motel 2. Sınıf	0,94
Pansiyon ve Oberj	0,40
Ortalama	**0,70**

Kaynak: Ağaoğlu, O. K. (1992). İşgücünü verimli kullanma tekniklerinin turizm sektörüne uygulanması. Verimlilik Dergisi, s. 114.

Söz konusu yazının varlığına karşın, eski tarihi olmalarına binaen güncelliklerini yitirdikleri varsayılarak, dünya üzerinde yeni bir yazın taraması yapılmalıdır. ABC İşletmesinin yer aldığı 5 yıldızlı otel kategorisinin Türkiye'deki ortalaması olan 1,18'lik orana karşın, Türkiye'de ve dünyada aynı sınıfta yer alan konaklama işletmelerinin odabaşına çalışan sayısı ortalamasının 1,49 (Hatipoğlu, Alvarez, İnelmen, & Ünalan, 2013); 1,50 (Vallen & Vallen, 2013; Khanna, Bhandari, & Das, 2016); 1,80 ve 2,20 (Thadani, Khanna, Nagar, Bhatnagar, & Mookerji, 2015); 1,93 (Garcia & Tugores, 2015); 2,01, 2,11 ve 2,70 (Wasan, Nagan, & Choudhry, 2011) ile 3,08 (TÜROFED, 2010) biçiminde farklılıklar gösterdiği görülür. Farklılıkları istatistiksel açıdan normalize edilebilmek adına da (1,18 dâhil) tüm değerlerin aritmetik ortalaması alınarak odabaşına çalışan sayısı hesaplanabilir ve elde edilen değer (2,00)9, insan kaynakları planlaması sürecinde kullanılabilecek matematik bir orana (rasyoya) dönüştürülerek ABC İşletmesinin toplam çalışan sayısının hesaplanmasında kullanılabilir.

Rasyo olarak kullanılacak oranın belirlenerek (oda, villa ve süit gibi) farklı türlerde olmasına karşın toplam olarak 195 odaya tekabül eden sayıya uygulanması ile ABC İşletmesinin açık olduğu Nisan–Ekim döneminde toplam çalışan sayısının, (195x2=390) olması gerektiği ortaya çıkar. Bununla birlikte, bu noktada önemle vurgulanması gereken bir husus daha mevcuttur. Söz konusu oran, tüm odalarının dolu olduğu ve hepsine aynı kalitede hizmet verildiği varsayımına dayalı olduğundan, düzeltilmesi gereklidir. Bu anlamda, gerekli görülen istatistiki düzeltmenin yapılabilmesi için oda doluluk oranlarının en yüksek olduğu Ağustos Ayı (bkz. Tablo 10) esas alınabilir. Bu bağlamda, 2014, 2015 ve 2016 yıllarının üç yıllık ortalama oda doluluk oranını ifade eden [(%88,88+%94,83+%81,99)/3=~] %88,57 ile toplam çalışan sayısı olarak belirlenen 390 sayısı çarpılması (390x0,8857=345,423~), toplam çalışan sayısının düzeltilmesini, yaklaşık olarak da 346 olarak belirlenmesini sağlar. Düzeltme sonucu elde edilen değer, ABC İşletmesinin açık olacağı 2017 yılının Nisan–Ekim döneminde hizmet kalitesinden ödün verilmeksizin çalışması gereken toplam kişi sayısını ifade eder.

ABC İşletmesinin açık olacağı dönemde sahip olması gereken toplam çalışan sayısının belirlenmesinin ardından, söz konusu sayının, adı geçen işletme uhdesinde faaliyet gösteren bölüm ve birimlere dağıtılması gerekir. Dağıtımın yapılabilmesi adına, insan kaynakları planlaması yazını gerek

[9] [(1,49+1,50+1,80+1,93+2,01+2,11+2,70+2,20+3,08)/10=2,00]

Türkiye gerekse dünya ölçeğinde olmak üzere konaklama işletmeleri özelinde incelenmiştir. Türkiye'de adı geçen alanda yapılan çalışma sayısı sınırlı olmasına karşın, toplam çalışan sayısının, Tablo 16'da da görülebileceği gibi, %3,70'lik kısmının idari hizmetler ile ilgili işlere, %10,30'luk kısmının ön büro hizmetleri ilgili işlere, %19,30'luk kısmının servis hizmetleri ile ilgili işlere, %26,80'lik kısmının kat hizmetleri ile ilgili işlere, %34,10'lık kısmının servis ve restoranda yürütülen hizmetler ile ilgili işlere, %5,80'lik kısmının ise mutfak, bakım ve onarım hizmetleri ile ilgili işlere dağıtılması gerektiğine ilişkin görüşler mevcuttur (Olalı & Korzay, 1993: 615).

Tablo 16. Çalışan Sayısının Bölümlere Göre Dağıtım Yüzdeleri: Türkiye

Bölüm	Dağılım Yüzdesi (%)
İdari Personel	3,70
Ön Büro Personeli	10,30
Servis Personeli	19,30
Kat Hizmetleri Personeli	26,80
Servis–Restoran Personeli	34,10
Mutfak, Bakım ve Onarım Personeli	5,80
Tatil Köyleri	0,74

Kaynak: Olalı, H. & Korzay, M. (1993). Otel işletmeciliği. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 615.

Söz konusu çalışmanın, tarih itibariyle erken olması ve Türkiye'de yazında başka örneklere rastlanamaması nedeniyle, dünya üzerindeki örnekler de incelenmelidir. Bu anlamda, dünya üzerinde yapılan çalışmalardan biri, Tablo 17'de de görülebileceği gibi, toplam çalışan sayısının, %17,33'lük kısmının odalarda sunulan hizmetler ile ilgili bölümlerinde, %5,67'lik kısmının ön büro hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %11,67'lik kısmının kat hizmetlerinin sunumu ile görevli bölümlerde, %26'lık kısmının yiyecek ve içecek hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %11,67'lik kısmının servis hizmetleri ile ilgili birimlerinde, %10'lık kısmının mutfak hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %4,33'lük kısmının bulaşık hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %6'lık kısmının mühendislik ve bakım hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %7,33'lük kısmının ise güvenlik hizmetleri ile ilgili bölümlerde çalışması gerektiğini ileri sürer (Wasan, Nagan, & Choudhry, 2011).

Tablo 17. Çalışan Sayısının Bölümlere Göre Dağıtım Yüzdeleri: Dünya–I

Bölüm	Dağılım Yüzdesi
Odalar	17,33
Ön Büro	5,67
Kat Hizmetleri	11,67
Yiyecek ve İçecek	26,00
Servis	11,67
Mutfak	10,00
Bulaşıkhane	4,33
Mühendislik ve Bakım	6,00
Güvenlik	7,33

Wasan, R., Nagan, N. & Choudhry, S. (2011). Synopsis–Indian Hotel Industry Manpower Survey, https://www.yumpu.com/en/document/read/30423088/synopsis-of-the-2011-indian-hotel-industry-manpower-hvscom.

Benzer bir başka çalışma ise, toplam çalışan sayısının, Tablo 18'de de görülebileceği gibi, %54,20'lik kısmının yiyecek ve içecek hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %7,63'lük kısmının idari hizmetlerle ilgili bölümlerde, %5,34'lük kısmının ön büro hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %1,53'lük kısmının odalarda sunulan hizmetlerle ilgili bölümlerde, %12,21'lik kısmının kat hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %3,82'lik kısmının sunulan eğlenceler ile ilgili bölümlerinde, %3,82'lik kısmının bakım ve onarım hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %3,05'lık kısmının havuz hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %3,05'lik kısmının bahçe hizmetleri ile ilgili bölümlerde, %5,34'lik kısmının da spada sunulan hizmetlerle ilgili bölümlerde çalışması gerektiğini gösterir (Kolomiets, 2010).

Tablo 18. Çalışan Sayısının Bölümlere Göre Dağıtım Yüzdeleri: Dünya–II

Bölüm	Dağılım Yüzdesi
Yiyecek ve İçecek	54,20
İdari İşler	7,63
Ön Büro	5,34
Odalar	1,53
Kat Hizmetleri	12,21
Eğlence	3,82
Bakım ve Onarım	3,82
Havuz	3,05
Bahçe	3,05
SPA	5,34

Kaynak: Kolomiets, A. (2010). Seasonality in hotel employment. Case: Grecotel Kos Imperial Thalasso.
http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/27240/kolomiets_arina.pdf

Buna karşın, söz konusu oranlar, sunulan hizmetin nitelik ve çeşidi, kapasite, sahip olunan teknoloji, uygulanan pansiyon sistemi, yapılan işlerin emek–yoğun, teknoloji–yoğun veya sermaye–yoğun olması gibi unsurlara göre değişir (Oral & Kurgun, 1997). Bu anlamda, ABC İşletmesinde üst düzey bir hizmet sunulması, çalışan niteliklerinin görece yüksek olmasının gerekmesi, yazında örneği görülen Türk ve dünya otellerinde bulunan bölümlerden farklı bir organizasyon şemasına sahip olması ve yazındaki ayrıştırmanın ABC İşletmesine uygun olmaması gibi unsurlar nedeniyle, farklı ama benzer bir yöntem izlenmesi gerektiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda, norm kadro analizi çerçevesinde, öncelikle, ABC İşletmesinin açık olacağı Nisan–Ekim 2017 dönemi için geçen yılın aynı döneminde ABC İşletmesinde çalışan sayıları esas alınabilir. İnsan Kaynakları Direktörlüğü, 31.08.2016 tarihi itibariyle ABC İşletmesinde farklı bölümlerde çalışan toplam 505 çalışan olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu tarih itibariyle, 505 çalışan, ilk olarak birim esaslı biçimde dağıtılmalıdır. Sonrasında, bölüm ve birimlerde çalışan sayısı, toplam çalışan sayısını ifade eden 505 ile oranlanarak ve her bir birim için yüzdesel dağılım hesaplanır. Örneğin, söz konusu dönemde, Ana Mutfak Birimi'nde çalıştığı belirlenen 77 kişi, toplam çalışan sayısını ifade eden 505 kişiye bölünerek, adı geçen birimin toplam içerisindeki payı %15,25 olarak belirlenir. Örnek doğrultusunda, her bir bölüm ve birimde çalışan sayısı ve her bir birimin toplam çalışan sayısı içerisindeki yüzde payı, Tablo 19'da da görülebileceği gibi hesaplanabilir.

Tablo 19. 31.08.2016 Tarihi İtibariyle ABC İşletmesinde Bölüm ve Birim Esaslı Çalışan Sayıları ve Toplam İçerisindeki Payları

Bölüm	Birim	Çalışan Sayısı	Birimin Toplam İçerisindeki Payı (%)
Genel Müdürlük	Genel Müdürlük	7	1,39
Güvenlik	Cankurtaran	5	0,99
	Güvenlik	32	6,34
Eğlence	Çocuk Kulübü	4	0,79
	Eğlence	5	0,99
Finans	Bilgi İşlem	2	0,40
	Finans	10	1,98
İnsan Kaynakları	İnsan Kaynakları	6	1,19
	Personel Lojmanı	8	1,58
	Personel Yemekhanesi	12	2,38
Mutfak	Ana Mutfak	77	15,25

	Bulaşıkhane	24	4,75
Odalar	Kat Hizmetleri	59	11,68
	Odalar Bölümü	10	1,98
	Ön Büro	22	4,36
	Misafir İlişkileri	10	1,98
Sağlık Kulübü/SPA	Fitness Center	5	0,99
	Sağlık Kulübü/SPA	17	3,37
Satın Alma	Satın Alma	4	0,79
Satış Pazarlama	Satış Pazarlama	13	2,57
Su Sporları	Su Sporları	16	3,17
Teknik Servis	Bahçe Hizmetleri	15	2,97
	Teknik Servis	22	4,36
Yiyecek ve İçecek	Yiyecek ve İçecek	120	23,76
	Toplam	**505**	**100,00**

Kaynak: ABC İşletmesi (2016) ve Yazarların Kendi Hesaplamaları (2016).

Toplam çalışan sayısının 346; birim esaslı dağılım yüzdelerinin de %0,40 ila %23,76 (bkz. Tablo 19) değiştiğinin belirlenmesinin ardından, toplam çalışan sayısının bölüm ve birim esaslı dağıtımına geçilebilir. Bu anlamda, her bir birimde çalışan sayısı, toplam çalışan sayısını ifade eden 346 ile birimin toplan içerisindeki payı sütununun çarpımının yukarı yuvarlanması biçiminde hesaplanmalıdır. Örneğin, Genel Müdürlük Birimi'nde, ABC İşletmesinin açık olacağı Nisan–Ekim 2017 döneminde öngörülen çalışan sayısı, toplam çalışan sayısı olarak belirlenen 346 ile birimin toplam içerisindeki payını ifade eden %1,39 ile çarpılarak, 4,8014 olarak belirlenebilir. Buna karşın, söz konusu sayıda kişi olamayacağından bir üst tamsayı olan 5'e yuvarlanması gerekir. Bu çerçevede, ABC İşletmesinin açık olacağı Nisan–Ekim 2017 döneminde insan kaynakları planlaması, bir başka deyişle norm kadro anlamında, Genel Müdürlük Birimi'nde 5 kişilik bir çalışan ekibinin oluşturulması gerektiği ifade edilebilir. Söz konusu işlemin her bir birim bazında tekrar edilmesi ile, Tablo 20'de gösterilen sayılara ulaşılır.

Tablo 20. ABC İşletmesinin Açık Olacağı Nisan–Kasım 2017 Döneminde Önerilen Çalışan Sayısı

Bölüm	Birim	Birimin Toplam İçerisindeki Payı (%)	Önerilen Çalışan Sayısı
Genel Müdürlük	Genel Müdürlük	1,39	5
Güvenlik	Cankurtaran	0,99	4
	Güvenlik	6,34	22
Eğlence	Çocuk Kulübü	0,79	3
	Eğlence	0,99	4
Finans	Bilgi İşlem	0,40	2
	Finans	1,98	7
İnsan Kaynakları	İnsan Kaynakları	1,19	5
	Personel Lojmanı	1,58	6
	Personel Yemekhanesi	2,38	9
Mutfak	Ana Mutfak	15,25	53
	Bulaşıkhane	4,75	17
Odalar	Kat Hizmetleri	11,68	41
	Odalar Bölümü	1,98	7
	Ön Büro	4,36	16
	Misafir İlişkileri	1,98	7
Sağlık Kulübü/SPA	Fitness Center	0,99	4
	Sağlık Kulübü/SPA	3,37	12
Satın Alma	Satın Alma	0,79	3
Satış Pazarlama	Satış Pazarlama	2,57	9
Su Sporları	Su Sporları	3,17	11
Teknik Servis	Bahçe Hizmetleri	2,97	11
	Teknik Servis	4,36	16
Yiyecek ve İçecek	Yiyecek ve İçecek	23,76	83
	Toplam	**100**	**357**

Kaynak: ABC İşletmesi (2016) ve Yazarların Kendi Hesaplamaları (2016).

Bu noktada önemle vurgulanması gereken bir husus söz konusudur: Başlangıç aşamasında 346 kişi olarak belirlenen çalışan sayısı, pek çok birimde bir üst tamsayıya doğru yukarı yuvarlama nedeniyle, 357 kişiye erişmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Stratejik yönetim düşüncesi, bir işletmenin yaşamını sürdürebilmesi adına, sürdürebilir bir rekabet avantajı geliştirmesi ve sektör ortalamasının üzerinde getiri elde etmesi gerektiğini ileri sürer (Ülgen & Mirze, 2010). Bu nedenle rekabet açısından başarılı olmak isteyen bir işletme, faaliyet gösterdiği sektörü etkileyen dış çevre koşullarını ve işletme içi dinamiklerini analiz ederek, geleceğe ilişkin çeşitli tahminlerde bulunabilmeli; buna bağlı olarak da izleyeceği stratejiyi belirlemelidir. Çevresel analizler sonucunda, söz konusu işletme, temel olarak büyümeye/küçülmeye/mevcut durumu korumaya ve/veya bunların bir bileşkesini uygulamaya karar verebilir. ABC İşletmesi örneğinde de görüldüğü gibi, bir işletmenin mevcut durumu ile yaşamını sürdürmekte zorlanması veya rekabet üstünlüğünü kaybetmesi durumunda, yöneticiler bazı mevcut işlerini geçici veya sürekli olarak daraltmak veya tamamıyla terk etmek durumu ile karşı karşıya kalabilir, başka bir ifade ile küçülme stratejisi uygulayabilirler. Bu anlamda, küçülme stratejileri, mevcut işin tanımını değiştirerek uygulanabildiği gibi, iş tanımını değiştirmeden, ABC İşletmesinin de yaptığı gibi, faaliyetlerin hız ve etkisini değiştirerek de bir başka deyişle, mevcut üretim ve operasyon faaliyetlerinin kapasiteleri düşürülerek de izlenebilir.

Küçülme stratejisi uygulayacak işletmelerin tasarruf, kısmi ve tam tasfiye olmak üzere üç seçeneği mevcuttur. Tasarruf stratejisi, bir işletmenin finansal durumunun zayıflaması ve üstünlüklerini kaybetmesi sonucunda, belirli bir süre için geliştirme ve büyüme faaliyetlerini azaltıp işletmenin olumsuz finansal durumunun düzeltilmesi için verimsiz faaliyetlerin gözden geçirilerek onları tekrar verimli duruma getirebilmek amacı ile işletme içine dönük olarak uygulanan bir stratejidir. Bu anlamda, ABC İşletmesi gibi tasarruf stratejisini izleyecek işletmeler için verimliliğin arttırılması adına yapılacak belli başlı işler arasında, bazı giderlerin kısılması ve dönemsel olarak bazı işlere ara verilmesi yer alabilir. Sonuç olarak, ABC İşletmesi, bir hizmet işletmesidir ve hizmet işletmelerinde üretim anlıktır. Konaklamak üzere ziyaretçi gelmediği sürece hizmet üretilmez veya üretilen hizmet miktarında sayıca azalma olur. Dolayısıyla, ABC İşletmesinin sunduğu hizmete olan talep daralması, hizmetin sunumundan sorumlu işgücüne olan gereksinimi de azaltır. Bu anlamda, izlenecek tasarruf stratejisi kurumun çalışan sayısında da bir azalmayı gerektirir. Bu anlamda, yaşamını sürdürebilmenin bir ön koşulu olarak, izlenecek küçülme stratejisinin gerek organizasyon yapısı gerekse insan gücü miktar ve nitelikleri bakımından

dikkatli bir planlama süreci eşliğinde yürütülmesi gerekir. Bu çalışmada, iş hacminin düşüş sürecinde olduğu ABC İşletmesinin yaşamını sürdürerek ayakta kalabilmesi adına uygulanması gereken tasarruf stratejisi kapsamında gerekli olan insan kaynakları planlamasına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, SİKP bakış açısıyla hazırlanan bir norm kadro çalışması, ABC İşletmesinin faaliyetlerine tekrar başlayacağı Mayıs–Ekim 2017 döneminde 357 olarak belirlenen çalışan sayısının, 15.12.2016 tarihi itibariyle mevcut 197 sayısının üzerine çıkacağını, bir başka deyişle, gereksinim duyacağı işgücünün yaklaşık (357/197=1,8122~) %181,22 oranında artacağını; buna karşın, işlerin tepe noktasına ulaştığı 31.08.2016 tarihi itibariyle mevcut 505 sayısının da altında kalacağını, bir başka deyişle, işgücünün bir önceki yılın aynı dönemine göre, yaklaşık [1-(357/505)=0,2931~) %30 oranında azalacağını gösterir. Bu noktada, işgücünden tasarruf edilmesine karşın, izlenecek diğer stratejilerden ödün verilmemesi gerektiği de vurgulanmalıdır.

Kaynaklar

Ağaoğlu, O. K. (1992). İşgücünü verimli kullanma tekniklerinin turizm sektörüne uygulanması. *Verimlilik Dergisi*, 110-121.

Akyüz, Ö. M. (1999). *Değişim, işletmeler ve yeniden yapılanma sürecinde stratejik insan kaynakları planlaması.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altuntaş, G. (2010). *Girişimcilik ve stratejik yönetim ilişkisi: Bir stratejik girişimcilik modeli ve İMKB Ulusal–100 Endeksi'nde işlem gören işletmeler üzerinde testi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydoğdu, H. (2002), *İşletmelerde stratejik insan kaynakları planlamasının önemi ve uygulamadan bir örnek.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baum, T. (2015). Human Resource Management for Tourism, Hospitality, and Leisure: An International Perspective. Thomson.

Barutçugil, İ. (2013). Stratejik Yönetim 101. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Bayrammuradov, S. (2009). İnsan kaynakları planlamasında kullanılan talep tahmin yöntemleri ve insan kaynakları maliyetleri hesaplaması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boxall, P., & Purcell, J. (2016). Strategy and Human Resource Management (4th Ed.). Palgrave Macmillan.

British Standard Institution (1979). Glossary of Terms Used in Work Study and Organization and Methods, (O & M), BS 3138, p. 2.

Can, H., Akgün, A. ve Kavuncubaşı, Ş. (2001). Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi. 4. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara.

Coşar, Y. (2008). Otel işletmelerinde rekabet üstünlüğünü etkileyen faktörler: Yöneticiler üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 19*(1), Bahar: 45-56.

Çetinel, F. & Yolal, M. (2021). Türkiye'de turizm sektöründe insan kaynakları yönetimi uygulamaları. *Turizm Araştırmaları Dergisi, 12*(3), 455-469.

Dallı, Ö. (1998). Turizmde İnsan Kaynakları Planlama ve Geliştirilmesi. 1. Turizm Şurası 20-22 Ekim, Ankara.

Engin, H. (2008). Kamuda insan kaynakları planlaması olarak norm kadro. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdem, B. & Demirel, O. (2022). Türkiye'de konaklama sektöründe çalışan memnuniyeti ve performans yönetimi ilişkisi. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 24*(2), 98-115.

Erdem, B. & Kaya, E. (2020). Türkiye'de otel işletmelerinde stratejik insan kaynakları yönetimi: Zorluklar ve fırsatlar. *Turizm Akademik Dergisi, 7*(1), 45-58.

Garcia, D. & Tugores, M. (2015). The direct and combined effects of training on hotel performance. *Tourism Economics, 21*(6): 1189–1205.

Guillet, B. D., Pavesi, A., & Wang, S. (2020). Employee turnover in the hospitality industry: A meta-analysis. *Journal of Hospitality and Tourism Research, 44*(5), 806-831.

Güneren Özdemir, E. & Yılmaz, V. (2016). Konaklama işletmelerinin rekabet gücünü belirleyen faktörler üzerine Nevşehir İlinde bir uygulama. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi, 1*(1): 61–80.

Hatipoğlu, B., Alvarez, M. D., İnelmen, K. & Ünalan, D. (2013). İstanbul Otellerinin 360^0 Değerlendirilmesi, Araştırma Projesi Raporu, Boğaziçi Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, TÜROB, http://www.turob.com/bulten/files/page/1.swf.

Jiang, K., & Men, C. (2017). Creating competitive advantage through strategic human resource management: Evidence from the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 29*(1), 104-123.

Kalkandelen, H. (1997). Örgütlerde Yeniden Yapılanma ve Norm Kadro. İstanbul: Anı Yayıncılık.

Khanna, A., Bhandari, H. & Das, T. (2016). Indian Hotel Industry Survey 2015–2016. https://www.hvs.com/article/7920-FHRAI-Indian-Hotel-Industry-Survey-2015-16.

Kolomiets, A. (2010). Seasonality in hotel employment. Case: Grecotel Kos Imperial Thalasso. Unpublished Bachelor Thesis, Saimaa University of Applied Sciences. http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/27240/kolomiets_arina.pdf.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2016). Turizm Belgeli Tesis İstatistikleri. http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9860/turizm-belgeli-tesisler.html.

Larkin, J. A. (1969). Work Study. Maidenhead–Berkshire, England: McGraw–Hill Publishing Company Limited.

Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2016). Yıllık İstatistikler, http://www.muglakulturturizm.gov.tr/TR,154783/yillik-istatistikler-2015.html.

Niebel, B. W. (1967). Motion and Time Study. (4th Ed.). Homewood, Illinois: Richard D. Irwin Inc.

Olalı, H. & Korzay, M. (1993). Otel İşletmeciliği. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.

Oral, S. & Kurgun, O. A. (1997). Otel İşletmeciliği ve Otel İşletmelerinde Verimlilik Analizleri. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Şimşek, Ş. (1999). Yönetim ve Organizasyon. 5. Baskı, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Şimşek, M. Ş. & Öge, H. S. (2007). Stratejik ve Uluslararası Boyutları ile İnsan Kaynakları Yönetimi, Ankara: Gazi Kitapevi.

TGA (2023). Türkiye Turizm Raporu. Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı.

Thadani, M., Khanna, A., Nagar, N., Bhatnagar, M. & Mookerji, M. (2015). Indian Hotel Industry Survey 2014–2015, https://www.hotelnewsresource.com/pdf16/HVS0118162.pdf.

TÜİK (2016) Turizm İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21532.

TÜİK (2023). Turizm İstatistikleri: 2023 Yılı Raporu.

TÜROFED (2010). Turizm Raporu, 5 Yıldızlılarda Üç, 2 Yıldızlılarda Dört Yatağa Bir Çalışan Düşüyor. http://www.turofed.org.tr/_files/_pdf/turizm_raporu_sayi_2.pdf.

Ülgen, H. & Mirze, S. K. (2010). İşletmelerde Stratejik Yönetim. 5. Baskı, İstanbul: Beta Yayın, 2010.

Vallen, G. G. & Vallen, J. J. (2013). Check–in Check–Out: Managing Hotel Operations. (9th Ed.). New Jersey: Pearson Education.

Wasan, R., Nagan, N. & Choudhry, S. (2011). Synopsis–Indian Hotel Industry Manpower Survey, https://www.yumpu.com/en/document/read/30423088/synopsis-of-the-2011-indian-hotel-industry-manpower-hvscom.

DİJİTAL EĞİTİM VE TÜRK DÜNYASINDA BÜTÜNLEŞME

Şengül BÜYÜKBOYACI

- Kurum Bilgisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal bilgiler Öğretmenliği ABD Isparta/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-1683-294X
- Mail: sengulbuyukboyaci@sdu.edu.tr

Giriş

21.yüzyılda dijitalleşme, eğitim alanında devrim yaratan en önemli dönüşüm süreçlerinden biri olmuştur. Eğitim sistemleri, dijital teknolojilerin sunduğu fırsatlar sayesinde coğrafi sınırları aşarak daha geniş kitlelere erişebilir hale gelmiştir (Anderson, 2019). Türk Dünyası'nda, ortak kültürel, tarihsel ve dilsel bağlar, dijital eğitimin entegrasyon süreçleri için güçlü bir temel sunmaktadır. Dijital eğitimin bu potansiyeli, Türk Dünyası'nın eğitim sistemlerinde bütünleşmeyi sağlama hedefiyle daha da anlam kazanmaktadır.

Türk Dünyası'nı oluşturan ülkeler arasında dil, tarih ve kültür ortaklığı, eğitimde iş birliğinin altyapısını oluşturur. Ancak bu ortaklık, eğitim sistemleri arasındaki farklılıklar ve teknolojik altyapı eksiklikleri nedeniyle yeterince etkin bir şekilde hayata geçirilememektedir (Yıldırım & Özdemir, 2021). Dijitalleşme, bu engelleri aşmak ve Türk Dünyası'nın eğitim alanında bütünleşmesini sağlamak için güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Özellikle pandemi süreci, dijital eğitim araçlarının önemini artırmış ve uzaktan eğitim sistemlerinin geliştirilmesi yönündeki ihtiyaçları daha belirgin hale getirmiştir (Bozkurt & Sharma, 2020).

İlk ve Ortaöğretim: İlk ve ortaöğretim düzeyinde dijitalleşme, özellikle ortak tarih ve Türkçe müfredatlarının geliştirilmesi açısından kritik bir rol oynar. Türk Dünyası'nda genç nesillerin ortak bir kültürel hafızaya sahip olması için dijital araçlarla desteklenen bir eğitim stratejisi benimsenmelidir (Kaya & Altun, 2018). Uzaktan eğitim platformları, e-kitaplar ve interaktif ders materyalleri gibi dijital araçlar bu düzeydeki eğitimin kapsayıcılığını artırabilir.

Yükseköğretim: Yükseköğretimde dijitalleşme, üniversiteler arasında sanal kampüslerin oluşturulmasını ve akademik iş birliklerinin artırılmasını sağlar. Türk Dünyası üniversiteleri, çevrimiçi programlar ve ortak araştırma projeleri aracılığıyla daha entegre bir yapı oluşturabilir (Altynbekova, 2020). Dijitalleşme ayrıca, yükseköğretimde nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi için fırsatlar sunmaktadır.

Dijital eğitim, Türk Dünyası'nın yalnızca eğitim alanında değil, sosyal ve kültürel bağlarının güçlendirilmesinde de önemli bir role sahiptir. Ortak bir dijital eğitim platformu, Türk Dünyası ülkelerinin ortak değerlerini genç nesillere aktarma konusunda etkin bir araç olabilir. Bu bağlamda, ortak bir Türkçe müfredatın dijital platformlarda sunulması, dilsel ve kültürel entegrasyonu hızlandırabilir (Güneş, 2021). Ayrıca dijital araçlar, Türk Dünyası gençlerinin küresel rekabet gücünü artırmak için yenilikçi öğrenme yöntemleri sunar.

Türk Dünyası'ndaki dijital eğitim süreçleri, teknolojik altyapı eksiklikleri, öğretmen yeterlilikleri ve ekonomik farklılıklar gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır (Bozkurt, 2021). Ancak ortak bir vizyon ve iş birliği anlayışıyla bu zorluklar aşılabilir. Özellikle Türk Konseyi ve TİKA gibi kuruluşlar, dijital eğitim projeleri ile bu süreci desteklemektedir. Bu bağlamda, Türk Dünyası ülkeleri arasında teknoloji paylaşımı ve ortak projeler geliştirilmesi, dijital eğitimin etkinliğini artıracaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, dijital eğitimin Türk Dünyası'ndaki eğitim sistemlerinde bütünleşme sürecine katkılarını analiz etmektir. Türk Dünyası'nda ortak tarih, dil ve kültürün dijital eğitim araçlarıyla nasıl güçlendirilebileceğini ve bu bağlamda ilk, orta ve yükseköğretimde uygulanabilir stratejileri belirlemeyi hedeflemektedir. Ayrıca dijital eğitimin Türk Dünyası'ndaki sosyo-ekonomik ve kültürel entegrasyon üzerindeki etkileri de değerlendirilmektedir.

Dijital Eğitimde Mevcut Durum: İlk, Orta ve Yükseköğretim

İlk ve Ortaöğretim

Dijital eğitimin ilk ve ortaöğretimdeki uygulamaları, Türk Dünyası'nın farklı bölgelerinde çeşitli başarılar ve eksikliklerle şekillenmiştir. Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı'nın sunduğu **Eğitim Bilişim Ağı (EBA)**, dijital içeriklerin yaygınlaştırılması ve öğrenci-öğretmen etkileşimini sağlama açısından önemli bir model olmuştur. Pandemi sürecinde, EBA üzerinden 1,2 milyar oturum gerçekleştirilmiş, uzaktan eğitimle öğrencilere düzenli erişim sağlanmıştır (MEB, 2021).

Dijital Altyapı, Ders İçerikleri ve Müfredat Uyumu: Azerbaycan'da kullanılan **Distant Schooling** platformu, ders materyallerini çevrimiçi erişime açarak öğrencilere destek olmuştur. Ancak kırsal bölgelerdeki altyapı eksiklikleri nedeniyle erişim oranı düşük kalmıştır (Ismayilova, 2021). Kazakistan'da ise **Bilimland** platformu, görsel ve interaktif materyaller sunarak ders içeriklerini zenginleştirmiştir. Bu platformun kullanıcı dostu arayüzü, öğretmenler ve öğrenciler tarafından olumlu geri bildirimler almıştır.

Türkmenistan ise, dijitalleşme konusunda daha yavaş ilerlemiş, ancak 2022 itibarıyla dijital eğitim içeriklerini geliştirmeye yönelik projeler başlatmıştır. Örneğin, **Türkmen Dil** adlı çevrimiçi platform, dil eğitiminde dijitalleşmenin ilk adımı olarak değerlendirilmiştir.

Uzaktan Eğitim Uygulamaları: Başarılar ve Eksiklikler: Türkiye'de, uzaktan eğitimi desteklemek amacıyla TRT EBA TV üzerinden televizyon yayınları yapılmıştır. Bu yöntem, özellikle kırsal bölgelerde internet erişimi olmayan öğrenciler için çözüm sunmuştur. Benzer şekilde, Azerbaycan'da televizyon üzerinden ders yayınları yapılmış, ancak kırsal alanlarda televizyon erişim oranının düşük olması nedeniyle istenen sonuçlara ulaşılamamıştır.

Özbekistan, uzaktan eğitimi desteklemek için mobil cihazlara uygun içerikler geliştirmiştir. **Uztelecom** iş birliğiyle yapılan bu proje, mobil platformlardan eğitime erişimi kolaylaştırmıştır. Ancak, kırsal bölgelerde yeterli cihaz eksikliği nedeniyle öğrencilerin yalnızca %40'ı bu içeriklere erişebilmiştir (UNICEF, 2021).

Yükseköğretim

Türk Dünyası'nda yükseköğretim düzeyinde dijitalleşme, üniversiteler arasında iş birliğini ve akademik hareketliliği artırma potansiyeline sahiptir. Ancak bu düzeyde de dijital altyapı ve uygulamalarda eşitsizlikler bulunmaktadır.

Online Programlar, Açık Üniversiteler ve Sanal Dersliklerin Durumu: Kazakistan, pandemi döneminde online yükseköğretimde öne çıkan ülkelerden biri olmuştur. Nazarbayev Üniversitesi, pandemi sürecinde tamamen dijital sisteme geçerek çevrimiçi sınavlar ve akademik danışmanlık süreçlerini başarılı bir şekilde uygulamıştır. Türkiye'nin **Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi**, Kazakistan'da birçok öğrenci tarafından tercih edilmekte ve Türk Dünyası'ndaki dijital yükseköğretim için bir model oluşturmaktadır (Bozkurt, 2021).

Özbekistan'da, **Tashkent State Technical University**, çevrimiçi dersler ve dijital laboratuvar simülasyonlarıyla dikkat çekmiştir. Ancak, bu sistemler yalnızca şehir merkezlerinde etkili olmuş ve kırsal bölgelerde sınırlı bir erişim sağlamıştır.

Üniversiteler Arası Dijital İş birlikleri: Türk Dünyası üniversiteleri arasında dijital iş birliği girişimleri hız kazanmaktadır. **Türk Üniversiteler Birliği**, 2021 yılında çevrimiçi bir forum düzenleyerek Türk Dünyası üniversiteleri arasında dijital eğitim projelerini desteklemiştir. Ayrıca, Türkiye ve Kırgızistan arasında düzenlenen "Türkoloji ve Dijitalleşme" başlıklı bir seminerde, ortak dijital projelerin önemi vurgulanmıştır (Güneş, 2021).

Erişim ve Fırsat Eşitliği

Dijital eğitimin sunduğu fırsatlara rağmen, Türk Dünyası'nda erişim ve eşitlik konusundaki sorunlar dikkat çekicidir. Özellikle kırsal bölgelerde altyapı yetersizlikleri, dijital eğitim sürecini olumsuz etkilemektedir.

Kırsal ve Şehir Merkezlerindeki Dijital Eğitim Erişim Farkları Türkiye, **EBA Destek Noktaları** kurarak kırsal bölgelerdeki öğrencilere internet ve bilgisayar erişimi sağlamayı hedeflemiştir. Bu model, Özbekistan ve Kırgızistan'da kırsal bölgeler için uygulanabilir bir çözüm olarak değerlendirilmektedir (MEB, 2021). Ancak Kazakistan'da kırsal alanlarda internet bağlantı hızının düşük olması nedeniyle dijital eğitim materyallerine erişim ciddi şekilde sınırlıdır.

Türkmenistan'da ise kırsal bölgelerde internet altyapısının eksikliği, dijital eğitime erişimi neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Ancak, 2023 yılında başlatılan uydu internet projeleriyle bu durumun iyileştirilmesi hedeflenmektedir.

Türk Dünyası'ndaki ülkelerin çoğu, ekonomik kaynak yetersizliği ve teknolojik altyapı eksiklikleri nedeniyle dijital eğitimi yaygınlaştırmada benzer zorluklarla karşı karşıyadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin **Türksat** uydu sisteminin, diğer Türk Cumhuriyetleri için model alınması önerilmektedir. Ayrıca, Türk Konseyi'nin başlattığı **"Dijital Türk Dünyası"** projesi kapsamında düşük maliyetli cihaz temini ve altyapı paylaşımı gibi somut adımlar atılmaktadır (Yıldırım & Özdemir, 2021).

Ortak Dijital Müfredat ve Eğitim Materyalleri

Türk Dünyasında dijital eğitimin başarısı, ortak ders içeriklerinin oluşturulmasına bağlıdır. Türkçe, tarih ve kültür gibi alanlarda ortak müfredat geliştirmek, öğrenciler arasındaki kültürel ve tarihsel bağları güçlendirme amacını taşır. Bu ders içeriklerinin dijital formatta hazırlanması, coğrafi sınırları aşarak geniş bir erişim sağlar.

Türk Dünyası'nda Türkçe'nin ortak dil olarak güçlendirilmesi, kültürel bütünleşmenin anahtarıdır. Türkiye'nin Millî Eğitim Bakanlığı öncülüğünde hazırlanan **Türkçe Öğretim Seti**, dijital materyalleriyle Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'daki okullarda kullanılmaktadır (Türk

Konseyi, 2021). Bu set; kısa diyaloglar, interaktif dil oyunları ve animasyonlu ders içeriklerinden oluşur. Benzer şekilde, Kazakistan'da kullanılan **Bilimland** platformu, Türkçe dil eğitimi için ortak materyalleri barındıran bir içerik havuzu sunmaktadır.

Tarih dersleri için Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan'ın iş birliğiyle hazırlanan **Ortak Türk Dünyası Tarihi Kitabı** projesi, 2021 yılında dijital formatta yayınlanmıştır. Kitap; Göktürklerden Osmanlı'ya, İslamiyet öncesi ve sonrası Türk tarihine dair konuları ortak bir perspektifle işlemektedir (Güneş, 2021). Ayrıca, interaktif haritalar ve kısa belgesellerle zenginleştirilmiştir. Örneğin, "Orhun Yazıtları: Bir Milletin Sesi" adlı dijital animasyon, bu kitabın bir parçası olarak tasarlanmıştır.

E-kitaplar ve videolar, ders içeriklerini daha erişilebilir ve ilgi çekici hale getirir. Türkiye'nin **Eğitim Bilişim Ağı (EBA)**, sadece Türkiye'de değil, Türk Dünyası genelinde kullanılmak üzere tasarlanmış dijital ders materyallerine sahiptir. EBA, Türkçe ve tarih derslerinde kullanılan interaktif testler, simülasyonlar ve videolar sunar. Özellikle, **"Tarihe Yolculuk"** adlı dijital serisi, Türk kültürünü animasyonlar ve sanal gerçeklik deneyimleriyle tanıtmaktadır.

Azerbaycan'da **Edu.az**, kültür dersleri için interaktif öğrenme materyalleri sağlamaktadır. Örneğin, "Dede Korkut Hikayeleri" adlı dijital uygulama, çocuklara Azerbaycan ve Türk kültürünü eğlenceli bir şekilde öğretmektedir. Bununla birlikte, Özbekistan'da **Maktabim Uz**, dil ve tarih eğitimi için e-kitaplar ve dijital testler sunarak, öğrenci ve öğretmenlerin kolaylıkla erişebileceği bir kaynak havuzu oluşturmuştur.

Türk Dünyası, binlerce yıllık bir tarihe dayanan zengin bir ortak geçmişe sahiptir. Bu ortak tarih, genç nesillerin güçlü bir bağ kurmasını sağlayacak bir araç olarak değerlendirilmektedir. Dijital içerik geliştirme süreçleri, bu tarihi bir araya getirerek öğretmeyi daha etkili ve erişilebilir hale getirmektedir.

2019 yılında başlatılan **Türk Dünyası Sanal Müzesi Projesi**, Türk Dünyası ülkelerindeki tarihi eserleri ve kültürel objeleri dijital ortamda sergilemek için tasarlanmıştır (Türk Konseyi, 2021). Bu proje, Göktürklerden Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan Türk tarihini sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileriyle tanıtmaktadır. Örneğin:

- Türkiye'den **Topkapı Sarayı** ve **Göbeklitepe**, 3D modellemelerle sergilenmiştir.
- Kazakistan'dan **Altın Adam** heykelciği ve Orta Asya'ya ait diğer eserler, etkileşimli bir biçimde sunulmuştur.

Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan iş birliğiyle hazırlanan **Ortak Türk Dünyası Tarihi Kitabı**, dijital içeriklerle zenginleştirilmiş bir proje olarak dikkat çekmektedir. Kitap; etkileşimli haritalar, kısa belgeseller ve sesli hikayelerle öğrencilerin ilgisini çekmekte ve öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır (Güneş, 2021). Örneğin:

- "İpek Yolu'nun Hikayesi" adlı video serisi, Türk Dünyası'ndaki ticaret ve kültürel etkileşimlere odaklanmaktadır.
- "Göktürk Yazıtları" bölümü, yazıtların animasyonlu çevirileriyle tarih derslerini eğlenceli hale getirmektedir.

Türk Konseyi'nin desteklediği **"Türk Dünyasının Büyük İsimleri"** dijital belgesel serisi, Türk tarihindeki önemli figürleri tanıtmaktadır. Bu seride, Cengiz Han'dan İsmail Gaspıralı'ya kadar pek çok önemli isim ele alınmış ve içerikler Türk Dünyası genelinde çevrimiçi platformlarda paylaşılmıştır (Bozkurt, 2021).

Yükseköğretim düzeyinde ortak bir akademik müfredat oluşturmak, Türk Dünyası'nda bilgi ve fikir paylaşımını artırarak kültürel bağları güçlendirme hedefini taşır. Dijitalleşme, bu süreci hızlandıran en önemli araçtır.

Hacettepe Üniversitesi ile Nazarbayev Üniversitesi arasında yürütülen **Türkoloji ve Kültür Çalışmaları Programı**, Türk Dünyası'ndaki kültürel ve tarihsel bağlantıları güçlendirmeyi hedefleyen önemli bir girişimdir. Bu program kapsamında, "Türk Dünyası Edebiyatı" ve "Ortak Tarih Perspektifleri" dersleri dijital platformlar üzerinden verilmektedir (Altynbekova, 2020). Bu derslerde kullanılan materyaller, Türkçe ve Kazakça olmak üzere iki dilde hazırlanmıştır.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, çevrimiçi olarak yürütülen **Ortak Dil ve Kültür Programı** ile dikkat çekmektedir. Program, Türk Dünyası gençlerini akademik bir çatı altında buluşturarak dil ve kültür alanında ortak bir anlayış geliştirmektedir.

Çift diploma programları, Türk Dünyası üniversiteleri arasında akademik iş birliğini artıran önemli bir modeldir. Türkiye'de YÖK ve Türk Konseyi iş birliğiyle başlatılan bu programlar kapsamında, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi arasında "Dijital Eğitim Yönetimi" programı hayata geçirilmiştir. Bu program, öğrencilere iki üniversiteden de diploma alma fırsatı sunmaktadır.

Türk Dünyası üniversiteleri, dijital teknolojiler sayesinde akademik etkinlikleri daha geniş bir katılımla gerçekleştirmektedir. Örneğin:

- **Türk Dünyası Eğitim Çalıştayı (2021)**: Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan'dan üniversitelerin katılımıyla çevrimiçi düzenlenen bu etkinlikte, dijital eğitimin geliştirilmesi için stratejiler tartışılmıştır (Türk Konseyi, 2021).
- **Türkoloji ve Dijitalleşme Konferansı (2022)**: Türkiye ve Azerbaycan üniversitelerinin katkısıyla düzenlenen bu etkinlik, dijital teknolojilerin kültür ve tarih eğitimine entegrasyonunu ele almıştır.

Dijitalleşmenin eğitimde kültürel ve tarihsel bağlantıları güçlendirmede sağladığı başarılar şunlardır:

1. **Sanal Türk Dünyası Tarihi Projesi**, Türk gençleri arasında ortak tarih bilinci oluşturmuş ve eğitim materyalleri dijital ortamlarda geniş bir erişim sağlamıştır.
2. **Türk Dünyası Eğitim Çalıştayı**, akademik iş birliğini artırarak üniversiteler arasında bilgi paylaşımını kolaylaştırmıştır.
3. **Ortak Türk Dünyası Tarihi Kitabı**, dijitalleşme sayesinde hem Türkçe hem de diğer Türk lehçelerinde yaygınlaştırılmıştır.

Bununla birlikte, dijital altyapı eksiklikleri ve içeriklerin daha fazla çeşitlendirilmesi gereği gibi sorunlar, gelecekte çözülmesi gereken alanlar olarak dikkat çekmektedir.

Dil ve Kültür Eğitiminde Dijitalleşme

Türkçe, Türk Dünyası'ndaki ülkeler arasında iletişim ve kültürel bağların güçlendirilmesi açısından önemli bir araçtır. Türk lehçelerinin öğretimi ve ortak bir dil bilinci oluşturulması, dijitalleşme sayesinde hız kazanmıştır. Dijital araçlar, özellikle genç nesillerin Türkçe öğrenimini ve Türk Dünyası lehçeleriyle tanışmasını kolaylaştırmaktadır.

Türkiye'nin geliştirdiği **Eğitim Bilişim Ağı (EBA)**, dijital Türkçe eğitimi için güçlü bir platformdur. EBA, ilkokul ve ortaokul düzeyinde Türkçe dil bilgisi ve kelime dağarcığını geliştirmeye yönelik interaktif ders materyalleri sunmaktadır. Örneğin:

- **EBA Türkçe Kelime Oyunu**, öğrencilerin eğlenceli bir şekilde kelime dağarcıklarını genişletmelerini sağlamaktadır.
- **Sesli Hikayeler** bölümü, öğrencilerin okuma ve dinleme becerilerini geliştirmek için sesli kitaplar içermektedir (MEB, 2021).

Kazakistan'da kullanılan **Bilimland**, Türkçe öğrenmek isteyen öğrencilere yönelik dijital dil öğretim materyalleri sağlamaktadır. Platform,

Türkçe dil bilgisi ve kelime derslerinin yanı sıra interaktif testler sunmaktadır. Azerbaycan'da ise **Mektebim Online**, Türkçe dil öğretimi için animasyonlu hikayeler ve video dersler sunarak genç yaş gruplarına hitap etmektedir (Ismayilova, 2021).

Yükseköğretimde, Türk lehçelerinin öğretimi ve ortak bir dil programı oluşturulması üzerine çeşitli girişimler mevcuttur. Örneğin:

- **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi**, Türk Dünyası lehçelerinin öğretimi için çevrimiçi dersler sunmaktadır. Üniversitenin dijital platformunda, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe ve diğer lehçelerle ilgili temel eğitim materyalleri bulunmaktadır (Yıldırım & Özdemir, 2021).
- **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi**, Türk lehçeleri ve edebiyatları konusunda çevrimiçi yüksek lisans dersleri sunmaktadır. Bu programlar, Türk Dünyası'ndan katılan öğrenciler için Türk lehçelerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla öğretmektedir.

Türk Konseyi, ortak bir Türkçe dil sınavı modeli geliştirmek için çalışma başlatmıştır. **"Türk Dünyası Dil Birliği Projesi"**, öğrencilerin dil becerilerini ölçen ve Türkçe öğretimini standardize eden bir dijital platform oluşturmayı hedeflemektedir.

Dijitalleşme, kültür ve tarih eğitimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Türk Dünyası'ndaki ortak kültürel ve tarihsel mirası öğretmek için dijital araçlar, öğrencilerin bu mirası daha etkili bir şekilde öğrenmelerini sağlamaktadır.

Türk Dünyası'ndaki tarihi ve kültürel objeleri dijital ortamda sunmayı amaçlayan **Sanal Türk Dünyası Müzesi**, önemli bir proje olarak öne çıkmaktadır. Bu platform, Göktürk Yazıtları'ndan Dede Korkut hikayelerine kadar pek çok eseri dijital olarak erişime sunmaktadır (Türk Konseyi, 2021). Örneğin:

- **Orhun Yazıtları 3D Modelleri**, öğrencilerin yazıtların tarihi ve kültürel önemini anlamalarına yardımcı olmaktadır.
- **Dijital Dede Korkut Kütüphanesi**, hikayelerin sesli ve metinli versiyonlarını bir araya getirerek öğrencilerin dil ve kültür bilgisini zenginleştirmektedir.

Azerbaycan'da **Haydar Aliyev Dijital Müzesi**, öğrenciler için tarih derslerini destekleyen önemli bir dijital araçtır. Bu platform, Azerbaycan'ın modern tarihine ışık tutan belgeler ve objeler sunar. Kazakistan'da ise **Altın Orda Sanal Sergisi**, Türk-Moğol tarihi hakkında bilgi sağlayarak tarih derslerinde kullanılan bir kaynak olmuştur.

Türkiye'nin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan **EBA Tarih** platformu, Türk Dünyası tarihini öğretmek için interaktif ders materyalleri sunmaktadır. Bu platform, öğrencilerin tarihe olan ilgisini artırmak için animasyonlar, video dersler ve dijital testler içermektedir (MEB, 2021). Örnek projeler:

- **"Tarihte İz Bırakan Türkler"** animasyon serisi, genç öğrencilere Türk tarihi hakkında eğlenceli bilgiler sunmaktadır.
- **"İpek Yolu: Bir Kültür Yolu"**, ticaretin kültürel ve tarihsel etkilerini anlatan interaktif bir harita ile desteklenmiştir.

Ayrıca, Özbekistan'da **Timur Hanedanlığı Tarih Portalı**, Timur İmparatorluğu'nun tarihi hakkında detaylı bilgiler sağlayan ve öğrencilerin derslerine destek olan bir kaynaktır. Bu portal, dijital haritalar ve tarihsel belgesellerle öğrencilerin öğrenme deneyimini zenginleştirmektedir.

Türkçe ve diğer Türk lehçelerinin dijital öğretimi, kültürel bağları güçlendirme ve ortak bir dil bilinci oluşturma yolunda önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Kültür ve tarih eğitiminde kullanılan dijital araçlar, Türk Dünyası gençlerinin ortak bir tarih ve kültür anlayışı geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Ancak, dijital altyapının iyileştirilmesi ve içeriklerin daha fazla yaygınlaştırılması gerekliliği öne çıkmaktadır.

Eğitim Teknolojilerinin Entegrasyonu

Dijital araçlar, ilk ve ortaöğretimde eğitim süreçlerini daha verimli hale getirmek için vazgeçilmez hale gelmiştir. Türk Dünyası'ndaki ülkeler, mobil uygulamalar, dijital oyunlar ve akıllı tahta teknolojileri gibi araçlarla eğitimde yenilikçi çözümler sunmaktadır.

Mobil uygulamalar, özellikle dil öğrenimi ve temel derslerde öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemektedir. Türkiye'de geliştirilen **"Kelime Avı"** uygulaması, Türkçe dil bilgisi ve kelime dağarcığını geliştirmek için kullanılmaktadır (MEB, 2021). Bu uygulama, Azerbaycan'da da dil öğreniminde bir model olarak benimsenmiştir.

Kazakistan'da, **"Bilim Taşı"** adlı mobil uygulama, matematik ve fen bilimleri gibi derslerde interaktif oyunlar sunmaktadır. Uygulama, özellikle kırsal bölgelerdeki öğrencilerin ders materyallerine erişimini kolaylaştırmak için tasarlanmıştır (Yıldırım & Özdemir, 2021).

Eğitici oyunlar, öğrenmeyi eğlenceli hale getirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Türkiye'nin geliştirdiği **"EBA Oyun"**, çocukların temel

matematik ve problem çözme becerilerini eğlenceli bir şekilde geliştirmelerine olanak tanır. Azerbaycan'da, **"Bilik Dünyası"** adlı dijital oyun, öğrencilerin tarih bilgilerini artırmak için etkileşimli bir platform sağlamaktadır (Ismayilova, 2021).

Türkiye, **FATİH Projesi** kapsamında akıllı tahta teknolojilerini sınıflara entegre etmiş ve öğrencilere dijital materyallerle etkileşim imkânı sunmuştur. Bu proje, Kazakistan'da **"Akıllı Okul"** programı ile benzer bir uygulamaya ilham kaynağı olmuştur. Akıllı tahtalar, öğretmenlerin ders materyallerini görselleştirmesini ve öğrencilerin öğrenme deneyimini zenginleştirmesini sağlamaktadır (Bozkurt, 2021).

Yükseköğretimde eğitim teknolojilerinin entegrasyonu, yapay zekâ tabanlı öğrenim sistemleri, büyük veri analitiği ve dijital araçlarla desteklenen araştırma projeleri ile geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.

Yapay zekâ (AI), öğrencilerin öğrenme süreçlerini kişiselleştirme ve geliştirme potansiyeline sahiptir. Türkiye'de, **Anadolu Üniversitesi** tarafından geliştirilen AI destekli öğrenme platformu, öğrencilerin öğrenim alışkanlıklarını analiz ederek bireysel ihtiyaçlara uygun ders materyalleri sunmaktadır (Güneş, 2021).

Kazakistan'da, **Nazarbayev Üniversitesi**, yapay zekâ destekli öğrenme analitiği ile öğrencilerin akademik başarılarını tahmin etmek ve desteklemek için AI sistemlerini kullanmaktadır. Bu sistem, öğrenci performansını analiz ederek erken müdahaleler yapılmasını sağlamaktadır (Altynbekova, 2020).

Büyük veri analitiği, eğitimde öğrenci verilerinin toplanması ve analiz edilmesiyle daha etkili kararların alınmasını sağlar. Türkiye'deki üniversiteler, **YÖK Atlas** sistemini kullanarak büyük veri analitiğiyle öğrenci tercihlerine göre program önerileri geliştirmektedir. Benzer bir şekilde, Özbekistan'da, **Akıllı Eğitim Analitiği Platformu**, öğrenci katılım oranlarını ve ders başarısını artırmak için kullanılmaktadır (Yıldırım & Özdemir, 2021).

Türk Dünyası üniversiteleri, araştırma projelerinde dijital araçları daha etkin bir şekilde kullanmaktadır. Örneğin:

- Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan iş birliğiyle yürütülen **"Türkoloji Dijital Veri tabanı"**, Türk kültürü ve tarihi ile ilgili dijital kaynakları bir araya getirmektedir.
- Özbekistan'da, **Timur Araştırma Merkezi**, dijital arşivleme teknolojileri ile akademisyenlere geniş bir kaynak sunmaktadır.

Pandemi sonrası dönemde, hibrit modellerin uygulanabilirliği Türk Dünyası'nda eğitim politikalarının merkezine yerleşmiştir. Bu sistemler hem yüz yüze hem de çevrimiçi eğitim yöntemlerini bir araya getirmektedir.

Türkiye'nin **EBA Platformu**, hibrit eğitim sistemleri için güçlü bir model sunmaktadır. Öğrenciler hem çevrimiçi derslere katılmakta hem de yüz yüze eğitimle bu süreçleri desteklemektedir. Bu model, Azerbaycan ve Kazakistan'da da benzer platformlar için ilham kaynağı olmuştur (Türk Konseyi, 2021).

Hibrit modeller, kırsal bölgelerdeki öğrenciler için daha erişilebilir bir eğitim sistemi sunmaktadır. Türkiye'nin kırsal bölgelerde kurduğu **EBA Destek Noktaları**, öğrencilerin dijital ders materyallerine erişimini artırmıştır. Kazakistan'da, **Hibrit Okul Projesi**, kırsal alanlarda çevrimdışı ders materyalleriyle desteklenen bir hibrit eğitim modelini uygulamıştır.

Türk Dünyası üniversiteleri arasında, hibrit modellerle uluslararası iş birlikleri artırılmıştır. Örneğin:

- **Türk Dünyası Sanal Üniversite Programı**, Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan arasında ortak dersler sunarak hibrit bir akademik model geliştirmiştir.
- **Erasmus+ Hibrit Eğitim Projesi**, Türk Dünyası'ndan öğrencilerin Avrupa üniversiteleriyle ortak programlarda yer almasını sağlamıştır.

Eğitim teknolojilerinin entegrasyonu, Türk Dünyası'nda eğitim kalitesini artırmak ve ortak eğitim hedeflerini gerçekleştirmek için büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak, teknolojik altyapının geliştirilmesi ve içeriklerin daha fazla çeşitlendirilmesi, bu sürecin başarıya ulaşması için kritik önem taşımaktadır.

Dijital Eğitimin Sosyal ve Ekonomik Etkileri

Dijital eğitim, eğitime erişimdeki eşitsizlikleri azaltma ve kapsayıcılığı artırma açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Türk Dünyası ülkelerinde dijitalleşme süreçleri, eğitime erişim sağlayamayan topluluklar için yeni olanaklar yaratmaktadır. Ancak dijital eğitimin, altyapı ve teknolojiye erişim farklılıkları nedeniyle bazı zorluklarla da karşı karşıya olduğu bir gerçektir.

Türkiye'de uygulanan **EBA Destek Noktaları**, kırsal bölgelerde internet ve cihaz erişimi olmayan öğrencilere destek sunmak için tasarlanmıştır. Bu noktalarda, öğrenciler dijital ders materyallerine erişebilmekte ve uzaktan

eğitim süreçlerine katılabilmektedir (MEB, 2021). Bu model, Kazakistan ve Azerbaycan gibi ülkelerdeki benzer projelere ilham kaynağı olmuştur. Örneğin:

- **Kazakistan Bilgiye Erişim Projesi**, kırsal bölgelerde dijital eğitimi teşvik etmek amacıyla yerel merkezler kurmuş ve bu merkezler üzerinden öğrencilerin ders materyallerine erişmesini sağlamıştır.
- **Azerbaycan Dijital Kapsayıcılık Programı**, düşük gelirli ailelerin çocuklarına ücretsiz tablet ve internet erişimi sağlamıştır (Ismayilova, 2021).

Dijital eğitim, engelli bireylerin eğitime katılımını artırmada da kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye'de geliştirilen **"EBA Engelsiz"**, görme ve işitme engelli öğrenciler için özel olarak tasarlanmış ders materyalleri sunmaktadır. Aynı şekilde, Özbekistan'da **"Engelsiz Eğitim Platformu"**, özel gereksinimli bireylerin dijital ders içeriklerine erişimini kolaylaştırmıştır.

Dijital eğitim, sadece bireysel öğrenim süreçlerini geliştirmekle kalmayıp, aynı zamanda ekonomik kalkınma ve kültürel dayanışma için de önemli fırsatlar sunmaktadır. Türk Dünyası'nda dijitalleşmenin iş gücü piyasasına ve sosyal bağlara etkisi giderek artmaktadır.

Eğitimde dijitalleşme, genç nesilleri modern iş gücü piyasasının ihtiyaçlarına daha iyi hazırlamaktadır. Örneğin:

- Türkiye'deki **Mesleki ve Teknik Eğitim Portali**, öğrencilere dijital beceriler kazandırarak iş gücüne katılımlarını desteklemektedir. Bu portal, öğrencilere yazılım, veri analitiği ve dijital pazarlama gibi alanlarda sertifikalar sunmaktadır (Bozkurt, 2021).
- Kazakistan'da, **Digital Skills Initiative** programı, gençlere kodlama, veri yönetimi ve yapay zekâ gibi alanlarda eğitim vermektedir. Program, Türk Dünyası'nın diğer ülkeleri için bir model oluşturmuştur (Altynbekova, 2020).

Azerbaycan'da dijital eğitim, enerji sektörü gibi stratejik alanlarda istihdam yaratmayı desteklemiştir. **SOCAR Eğitim Programı**, dijital platformlar aracılığıyla petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik mesleki eğitimler sunmaktadır. Bu eğitimler, sektöre nitelikli iş gücü sağlama açısından kritik bir öneme sahiptir.

Dijital eğitim, Türk Dünyası'ndaki kültürel bağların güçlendirilmesinde ve ortak bir kimlik bilincinin oluşturulmasında etkili bir araçtır. Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan'ın iş birliğiyle hazırlanan **Türk Dünyası Kültür**

ve Tarih Platformu, gençlere Türk kültürü ve tarihine dair interaktif içerikler sunmaktadır (Türk Konseyi, 2021). Bu platform, ortak bir tarih ve kültür anlayışı geliştirerek sosyal bağları pekiştirmeyi hedeflemektedir.

Kültürel dayanışmayı artıran bir diğer girişim ise Türkiye ve Özbekistan arasında başlatılan **Ortak Dil Eğitim Projesi**'dir. Bu proje, Türk lehçelerinin öğretimi için dijital araçlar geliştirerek kültürel yakınlaşmayı sağlamaktadır.

1. Dijital eğitim, Türk Dünyası genelinde fırsat eşitliğini artırmada önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Ancak, kırsal bölgelerde altyapı eksikliklerinin giderilmesi ve cihaz erişiminin yaygınlaştırılması gerekmektedir.
2. Ekonomik kalkınma açısından, dijital eğitim gençleri modern iş gücü piyasasına hazırlamakta ve stratejik sektörlerde istihdamı desteklemektedir.
3. Kültürel dayanışma alanında dijitalleşme, Türk Dünyası ülkeleri arasındaki sosyal bağları güçlendiren bir etken haline gelmiştir.

Gelecek perspektifi olarak, dijital eğitimin etkisini artırmak için aşağıdaki adımlar önerilmektedir:

- Dijital kapsayıcılığı artırmak için uydu tabanlı internet hizmetleri yaygınlaştırılmalı.
- Ortak dijital eğitim projelerine daha fazla yatırım yapılmalı ve içerik çeşitliliği artırılmalıdır.
- Kültürel projeler, genç nesillerin ortak bir Türk Dünyası kimliği geliştirmesi için dijital araçlarla desteklenmelidir.

Gelecekteki İş birlikleri ve Stratejiler

Türk Dünyası için bir dijital eğitim platformu oluşturulması, eğitime erişimi artırmanın yanı sıra kültürel ve tarihsel bağları pekiştirmek için önemli bir adım olacaktır. Bu platform, mevcut projelerden ilham alarak yenilikçi özelliklerle tasarlanabilir.

- **EBA'nın Türk Dünyası Versiyonu:** Türkiye'nin **EBA Platformu**, ders içerikleri, video dersler, dijital testler ve öğrenci-öğretmen etkileşim araçlarıyla güçlü bir model sunmaktadır. Bu sistem, Azerbaycan ve Kazakistan'da kullanılan benzer platformlarla entegre edilerek **"Türk Dünyası Eğitim Platformu"** oluşturulabilir.

    - Örneğin, **EBA Tarih** programı, Türk tarihini sanal müzeler ve 3D modellerle öğretirken, Kazakistan'ın **Bilimland** platformu interaktif materyallerle bu deneyimi zenginleştirebilir (MEB, 2021).

- **Dijital Kütüphane Entegrasyonu:** Türk Dünyası'nda bir dijital kütüphane ağı kurulabilir. Türkiye'deki **Dijital Milli Kütüphane**, Kazakistan ve Özbekistan'daki dijital arşivlerle entegre edilerek **"Türk Dünyası Dijital Bilgi Ağı"** oluşturulabilir. Bu ağ, öğrencilerin Türk kültürü, tarihi ve edebiyatı hakkında kaynaklara erişimini kolaylaştıracaktır.

- **Sanal Derslikler ve Konferanslar:** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin sanal derslikler kullanarak düzenlediği çevrimiçi dersler, bu platform için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Örneğin, "Türk Dünyası Edebiyatı" dersi, farklı ülkelerden öğrencileri bir araya getirmiştir (Yıldırım & Özdemir, 2021).

Dijitalleşmenin sürdürülebilir olması, uzun vadeli eğitim politikalarının oluşturulmasını gerektirir. Bu politikalar teknoloji yatırımları, öğretmen eğitimi ve dijital eşitlik hedeflerini içermelidir.

- **Türksat Uydusu ile Genişbant İnternet:** Türkiye'nin **Türksat** uydu sistemi, Türk Dünyası genelinde internet erişimini artırmak için genişletilebilir. Örneğin, Kazakistan'ın kırsal bölgelerinde uydu internet kullanımı başlatılmıştır ve bu model diğer ülkelerde de uygulanabilir (Bozkurt, 2021).

- **Dijital Okullar Projesi:** Türkiye'nin **FATİH Projesi**, sınıfları akıllı tahtalar ve internet erişimiyle donatarak dijital eğitimi güçlendirmiştir. Bu proje, Azerbaycan'ın **Smart School Project** girişimiyle entegre edilebilir ve Türk Dünyası genelinde bir standart oluşturabilir.

- **EBA Akademi Öğretmen Eğitimleri:** Türkiye, öğretmenlerin dijital becerilerini artırmak için **EBA Akademi** üzerinden çevrimiçi eğitimler sunmaktadır. Bu model, Kırgızistan ve Özbekistan'da öğretmenler için de uygulanabilir.

    - Özbekistan'da başlatılan **Digital Teacher Training Program**, öğretmenlerin dijital içerik geliştirme becerilerini artırmayı hedeflemiştir (Ismayilova, 2021).

- **Türk Dünyası Öğretmen Hareketliliği Programı:** Öğretmenlerin dijital eğitimdeki en iyi uygulamaları paylaşması için Erasmus+ benzeri bir hareketlilik programı oluşturulabilir.
- **Dijital Erişim Fonu:** Türk Konseyi tarafından kurulacak bir dijital erişim fonu, kırsal alanlarda internet altyapısını geliştirmek için kullanılabilir. Örneğin, Türkiye'deki **Kırsal Erişim Projesi**, bu fonun nasıl yapılandırılacağı konusunda model olabilir.

Türk Dünyası, başarılı uluslararası eğitim modellerini inceleyerek kendi stratejilerini oluşturabilir. Bu modeller, öğrenci ve öğretmen hareketliliğinden dijital içerik geliştirme süreçlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Erasmus+ Programı ve Türk Dünyası

- **Dijital Eğitim Hareketliliği:** Erasmus+ programı, öğrenci ve öğretmen hareketliliğini artıran önemli bir modeldir. Türk Dünyası için **Dijital Türk Dünyası Hareketlilik Programı** oluşturulabilir. Bu program, sanal sınıflar üzerinden farklı ülkelerden öğrencilerin bir araya gelmesini sağlayabilir.
- **Çevrimiçi Ortak Programlar:** Erasmus+'ın çevrimiçi ortak projeler modeli, Türk Dünyası üniversiteleri arasında uygulanabilir. Örneğin:
    - Türkiye ve Kazakistan arasında "Dijital Türkoloji Çalışmaları" başlıklı bir çevrimiçi ders programı başlatılabilir.

UNESCO Projelerinin Uyarlanması

UNESCO'nun dijital eğitimi destekleyen projeleri, Türk Dünyası'nda uygulanabilir modeller sunmaktadır:

- **Dijital Erişim ve Kapsayıcılık Projesi:** UNESCO'nun düşük gelirli bölgelerde internet erişimini artırmayı hedefleyen projeleri, Türk Dünyası'nın kırsal alanlarında uygulanabilir.
- **Eğitimde Açık Kaynak Kullanımı:** UNESCO'nun açık kaynak materyalleri geliştirme girişimleri, Türk Dünyası için ortak ders içeriklerinin oluşturulmasında örnek alınabilir.

Somut Sonuçlar ve Gelecek Perspektifi

1. Türk Dünyası Dijital Eğitim Platformu, eğitimde ortak bir standart oluşturmayı ve kültürel bağları güçlendirmeyi hedefleyen bir

girişimdir. Bu platform, dijital ders materyalleri, sanal müzeler ve interaktif testler gibi içerikleri barındırabilir.

2. Teknoloji yatırımları, kırsal bölgelerde dijital eğitimi yaygınlaştırmanın temelini oluşturur. Türksat gibi uydu projeleri, internet erişimini genişletmek için kullanılabilir.

3. Erasmus+ ve UNESCO gibi uluslararası modellerden alınan derslerle, Türk Dünyası'nın dijital eğitimdeki hareketliliği ve kapsayıcılığı artırılabilir.

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, Türk Dünyası'nın eğitimde dijitalleşme sürecini başarıyla tamamlamasını ve küresel standartlarla uyum sağlamasını sağlayacaktır.

SONUÇ

Dijital eğitim, Türk Dünyası'ndaki entegrasyon çabalarının en etkili araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimde dijitalleşme, yalnızca modern teknolojilerin kullanımını değil, aynı zamanda kültürel bağların güçlendirilmesini, ekonomik kalkınmanın desteklenmesini ve sosyal dayanışmanın artırılmasını sağlamaktadır. İlk, orta ve yükseköğretim seviyelerinde gerçekleştirilen dijitalleşme çalışmaları, Türk Dünyası ülkeleri arasındaki iş birliğini güçlendirme potansiyeline sahiptir. Genç nesillerin ortak bir dil, tarih ve kültür bilinci kazanması, bu dijitalleşme sürecinin en önemli çıktılarından biri olacaktır.

İlk ve ortaöğretimde uygulanan dijital araçlar, Türk Dünyası gençleri arasında kültürel ve tarihsel bağları güçlendirme açısından kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin EBA platformu ve Kazakistan'ın Bilimland sistemi gibi projeler, dil öğrenimi, tarih eğitimi ve kültürel bilinç kazandırma açısından önemli örneklerdir. Bu tür projelerin genişletilmesi ve ortak bir platformda birleştirilmesi, öğrenciler arasında kültürel yakınlaşmayı artıracaktır. Yükseköğretim seviyesinde ise dijitalleşme, akademik iş birlikleri ve hareketliliği teşvik ederek üniversiteler arasında bilgi paylaşımını kolaylaştırmıştır. Ortak dijital dersler ve sanal sınıflar, akademik bağları güçlendiren etkili araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Dijital eğitimin ekonomik etkileri de dikkate değerdir. Gençlere kazandırılan dijital beceriler, iş gücü piyasasında daha rekabetçi olmalarını sağlamaktadır. Türkiye'nin Mesleki ve Teknik Eğitim Portali ve Kazakistan'ın Digital Skills Initiative gibi programları, öğrencilerin modern iş dünyasına uyum sağlamalarına olanak tanımaktadır. Ayrıca, dijitalleşme, düşük gelirli bölgelerdeki bireylere eğitim ve beceri kazanma fırsatları

sunarak ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Kültürel dayanışma açısından ise dijital projeler, ortak bir tarih ve kültür bilinci oluşturarak Türk Dünyası ülkeleri arasında sosyal bağların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu gelişmeler ışığında, Türk Dünyası'nda dijital eğitimin daha etkin bir şekilde uygulanması için somut öneriler sunulabilir. Tüm eğitim seviyelerini kapsayan bir Türk Dünyası Dijital Eğitim Platformu oluşturulmalıdır. Bu platform, ortak bir müfredat, etkileşimli ders materyalleri ve çok dilli bir arayüz sunarak eğitimde standartlaşmayı sağlayabilir. Teknolojik altyapı yatırımları artırılmalı, özellikle kırsal bölgelerde internet erişimi ve cihaz temini için uydu tabanlı çözümler geliştirilmelidir. Öğretmenlerin dijital becerilerini artırmaya yönelik ortak bir eğitim programı başlatılmalı ve bu program tüm Türk Dünyası ülkelerinde uygulanabilir hale getirilmelidir.

Dijital eğitimde uluslararası modellerden alınacak dersler de süreci hızlandırabilir. Erasmus+ ve UNESCO projeleri gibi başarılı modellerden ilham alınarak, Türk Dünyası için öğrenci ve öğretmen hareketliliğini destekleyen bir dijital hareketlilik programı oluşturulabilir. Ayrıca, UNESCO'nun dijital eğitimi kapsayıcı hale getirme projeleri, kırsal bölgelerdeki eğitime erişim problemlerinin çözümünde önemli bir model sunabilir.

Sonuç olarak, dijital eğitim Türk Dünyası'nın eğitimde entegrasyon hedeflerine ulaşmasında güçlü bir araçtır. Bu sürecin başarıya ulaşması, ortak bir vizyon, etkili iş birlikleri ve sürdürülebilir stratejilerle mümkün olacaktır. Dijital eğitimin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi, Türk Dünyası'nın genç nesillerinin hem birbirleriyle hem de dünya ile daha güçlü bağlar kurmasını sağlayacaktır. Bu hedeflere yönelik somut adımlar atıldığında, Türk Dünyası küresel eğitim standartlarına uyum sağlamada önemli bir yol kat edecektir.

KAYNAKLAR

Altynbekova, A. (2020). Higher education in the digital age: Perspectives from the Turkic world. Central Asian Journal of Education and Technology, 12(4), 89-107.

Anderson, T. (2019). The theory and practice of online learning. AU Press.

Bozkurt, A. & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. Asian Journal of Distance Education, 15(1), 1-6.

Bozkurt, A. (2021). Challenges and Opportunities for Digital Transformation in Education. Educational Technology, 61(2), 1-13.

Güneş, Y. (2021). Türk Dünyasında ortak müfredatın dijital eğitimle desteklenmesi. Türk Eğitim Dergisi, 8(3), 45-62.

Ismayilova, F. (2021). Digital education in Azerbaijan: Progress and challenges. Caucasus Journal of Education and Innovation, 5(2), 78-91.

Kaya, Z., & Altun, S. (2018). Dijitalleşme ve eğitimde dönüşüm: Türk Dünyası için bir perspektif. Eğitim ve Teknoloji Araştırmaları Dergisi, 7(1), 12-30.

MEB (2021). Milli Eğitim Bakanlığı EBA platformu raporu. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Nazarbayev University (2020). Online education and digital transformation in Kazakhstan. Nazarbayev University Education Series, 3(1), 15-28.

Tashkent State Technical University (2021). Digital innovations in higher education. TSTU Annual Reports, 2(5), 34-50.

Türk Konseyi (2021). Türk Dünyası Eğitim İşbirliği Raporu. İstanbul: Türk Konseyi Yayınları.

UNESCO (2021). Digital Education for Inclusion. Paris: UNESCO Publishing.

UNICEF (2021). Remote learning during COVID-19 in Central Asia. UNICEF Regional Reports, 12(3), 44-57.

Yıldırım, İ., & Özdemir, M. (2021). Eğitimde dijitalleşmenin Türk Dünyasında etkileri. Türk Konseyi Eğitim Çalışmaları, 4(2), 22-39.

TOPLUMSAL CİNSİYET

Hatice KUZU YÜCE

- Kurum Bilgisi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Bölümü Sivas/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-9742-6918
- Mail: kuzuuhatice@gmail.com

Fadime SUATA ALPASLAN

- Kurum Bilgisi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü İstanbul/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0003-0404-9381
- Mail: fsuataalpaslan@gmail.com

Özet

Çalışmanın konusu olan toplumsal cinsiyet kavramı, genel anlamda kadın ve erkek bireylerin, yaşamının her alanında karşısına çıkan ve yaygın olarak kullanılan, bireyin biyolojik-sosyal-psikolojik "anlamda erkeklik ve kadınlık oluşumunu ifade eden bir kavramdır. İngilizce de cinsiyet sex için kullanılan bir terimdir, toplumsal cinsiyet için gender tanımı kullanılmaktadır. Türkçemizde böylesi bir ayırım olduğu için karşımıza farklı kelimelerde çıkmaktadır. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet hakkında var olan çalışmalar günümüzde sayısı oldukça artmaktadır. Bireyin yaşamış olduğu toplumda sosyal kültürel alanda belirlenmiş olan toplumsal cinsiyet kavramı erkek ve kadınların toplumda biyolojik anlamda edindiği roller ve bu roller doğrultusunda kaynaklanan sorumluluklarına karşılık gelmektedir. Kısacası cinsiyet (sex) bir kadın veya erkek olmanın bir gereği olarak kullanılan biyolojik bir terim olarak karşımıza çıkarken, toplumsal cinsiyet (gender) terimi bireyin erkek veya kadın olmalarından dolayı, toplumun ve toplumda yerleşmiş olan kültürün bireye yüklediği anlamları ve bireyden beklentilerini ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet bireyin biyolojik yapısı ile ilgili olan psikolojik yapısını da içermektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı ilk olarak Amerikalı feministler tarafından ortaya atılan bir kavramdır. Amerikalı feministler cinse dayalı ayrımın aslında toplumsal olduğunu ifade etmektedir. Bu kavram cinsel farklılık ve cins gibi kelimelerin toplumda kullanıma bağlı olarak biyolojik kavramların reddini ifade etmektedir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet kavramı dişiliğin farklı tanımlarda ilişkisel yönüne de vurgu yapmaktadır. Burada karşımıza üç aşamalı birinci, ikinci ve üçüncü dalga feminizmi gelmektedir. Bu çalışma, toplumsal cinsiyet kavramının anlamı, özellikleri, günümüzdeki feminist akımlarının özellikleri, toplumsal cinsiyetin kökeni ve günümüzdeki feminizm çalışmalarının durumu vb. konuları anlatan bir literatür çalışmasıdır. Konu ile ilgili detaylı bilgiler sunarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelime: Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Kadınlık, Erkeklik, Feminizm.

Abstract

The concept of gender, which is the subject of the study, is a widely used concept that men and women encounter in every aspect of their lives and expresses the individual's biological-social-psychological formation of masculinity and femininity. In English, gender is a term used for sex, and the definition of gender is used for gender. Since there is such a distinction in our Turkish, we encounter different words. The number of studies on sex and gender is increasing today. The concept of gender, which is determined in the social and cultural field in the society in which the individual lives, corresponds to the biological roles of men and women in society and the responsibilities arising from these roles. In short, while sex is a biological term used as a requirement of being a woman or a man, the term gender refers to the meanings and expectations that society and the culture established in the society impose on the individual, depending on whether the individual is male or female. Gender also includes the psychological structure of the individual, which is related to the biological structure.

The concept of gender is a concept first put forward by American feminists. American feminists state that gender-based discrimination is actually social. This concept expresses the rejection of biological concepts due to the use of words such as sexual difference and gender in society. At the same time, the concept of gender also emphasizes the relational aspect of femininity in different definitions. Here we encounter three stages of first, second and third wave feminism. This study examines the meaning of the concept of gender, its characteristics, the characteristics of today's feminist movements, the origin of gender and the current state of feminism studies, etc. It is a literature study explaining the subjects. It is aimed to contribute to the literature by providing detailed information on the subject.

Key Words: Sex, Gender, Femininity, Masculinity, Feminism.

Toplumsal cinsiyet nedir?

Toplumsal cinsiyet kavramı erkek ve kadının var olan günlük yaşamda yaygın olarak kullanılan, bireyin biyolojik anlamda edindiği kadınlık veya erkeklik oluşumunu ifade eden bir terimdir. Bireyin bağlı olduğu grup veya toplumun bireye sunmuş olduğu roller ve sorunlulukları ifade eden iki terim olarak karşımıza çıkar. Ancak bu terimlerin karşılık bulduğu gündelik hayattaki biyolojik anlamdaki boyutu ve bundan kaynaklanan toplumsal boyut birbirinden farklılık göstermektedir (Vatandaş, 2007).

Cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) kavramları

İngilizce de sex cinsiyet için kullanılan bir terim olurken, toplumsal cinsiyet kavramı için gender terimi kullanılmaktadır. Türkçede de cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramı için başka terimlerden de söz edilir. Bu kavramlarla ilgili olarak bir çok literatür çalışması bulunmaktadır. Örneğin; Robert Stoller "Sex and Gender" kitabında da belirttiği gibi cinsiyetin biyolojik olmaktan daha çok kültürel anlam taşıdığını ve ruhbilimsel olduğunu ifade etmektedir (Millett, 1987). Bireylerin kadın ve erkek olmalarından dolayı verilen bu anlamlandırma, doğumdan itibaren başlar ve bireyin ölümüyle son bulur (Kalav, 2012).

Sosyal ve kültürel anlamda belirlenmiş olan toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkeklerin toplumda edinmiş olduğu cinsiyeti doğrultusunda roller ve bu rollerden kaynaklanan sorumluluklarına karşılık gelmektedir. Oluşan bu roller çerçevesinde davranışlar ve sorumluluklarımız, paylaşımlarımız, her türlü kaynağa erişim noktamız da belirlenmektedir (Saygılıgil, 2015)

Günümüzdeki Feminist Araştırmaların Özellikleri

Günümüzde feminist araştırmaların temel özelliklerinden bir tanesi toplumsal cinsiyete karşı bakış açısıdır. Kadın ve erkek bireyler arasında olan makas gün geçtikçe açılmaktadır. Bazı feministler toplumsal cinsiyet terimini kadınların ve erkeklerin arasındaki farklılıkları vurgulamak için kullanırken bazı feministler cinsiyet (sex) terimini kendilerine göre politik olarak yanlış buldukları için, kimileri ise bu iki terimi birbirinin yerine geçebilecek şekilde kullanmaktadır (Öztan, 2015; Dökmen, 2009).

Toplumsal cinsiyet mi? yoksa cinsiyet mi? tartışmaları genellikle kaynaklarda şu şekilde ayrımın yapıldığı gözlenmektedir. Cinsiyet (sex) erkek ve ya kadın olmanın bir gereği olarak kullanılan biyolojik bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinsiyet kısacası bireyin biyolojik kimliğine karşılık

gelen demografik bir yapıdır. Örnek verilecek olursa kimliklerimizde yazan cinsiyet bu terime karşılık gelmektedir. Öte yandan toplumsal cinsiyet (gender) terimi bireyin erkek veya kadın olmalarından dolayı, toplumun ve toplumda yerleşmiş olan kültürün bireye yüklediği anlamları ve bireyden beklentilerini ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet bireyin biyolojik yapısı ile ilgili olan psikolojik yapısını da içermektedir. Yani kısaca özetlenecek olursa toplumsal cinsiyet bireyin erkeksi ve kadınsal özellikleri karakterize eden psikososyal bir yapıdır (Dökmen, 2009)

Cinsiyet çalışmaları ile günümüzde birçok filozof ve bilim insanın yapmış olduğu çalışma vardır. Örneğin; ünlü filozof Judith Butler bir kitabında toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyetin ayırma noktasında çalışmayı bir adım ileri taşımıştır. Cinsiyet Belası adlı kitabında bu konuya şu şekilde bir açıklama getiren Butler "Toplumda var olan toplumsal cinsiyet cinsiyetten tamamen ayrı bir noktada kurumsal hale geldiğinde bu kavram kendisini çok serbest bir yapı haline getirir ve bunun neticesinde erkek maskülen olarak tanımlanırken kadın feminen olarak tanımlanır ve burada kolayca erkek bedenini olduğu kadar kadın bedenini, kadın ise erkek bedenini ifade eder" şeklinde açıklamıştır (akt. Hines, 2019)

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ortaya çıkma nedenleri

Toplumsal cinsiyet kavramı ilk olarak Amerikalı feministler tarafından ortaya atılan bir kavramdır. Amerikalı feministler cinse dayalı ayrımın aslında toplumsal olduğunu ifade etmektedir. Bu kavram cinsel farklılık ve cins gibi kelimelerin toplumda kullanıma bağlı olarak biyolojik kavramların reddini ifade etmektedir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet kavramı dişiliğin farklı tanımlarda ilişkisel yönüne de vurgu yapmaktadır (Scott, 2010).

Burada karşımıza feminizm kavramı çıkmaktadır. Toplumda ki her bir kadın birey geçmiş yaşantılarda olduğu kadar günümüzde de, erkeklerin egemenliğini kabul edip hayatlarına o şekilde devam etmeyi tercih etmektedir. Sessizliklerini koruyan kadınlar bu nedenle de birçok sorunla karşı karşıya kalmış ve bu sorun git gide bir kadın sorunu olarak karşımıza çıkmıştır. Peki, bu kadın sorunu nedir? Kadın sorunu genel anlamda farklı şekillerde meydana gelen bir durum olsa da hemen hemen kadının yaşamını devam ettirdiği her toplumda varlığını sürdüren ve bunun için birçok teori geliştirilen bir konudur. Temelinde kadınların erkeklere oranla ikinci planda olması yatmaktadır. Kadınların daha çok ikinci planda olması daha çok ataerkil bir yapının getirmiş olduğu rol ve sorumlulukların bir sonucudur (Demir, 2014). Kadın sorunu, içinde birçok öğeyi barındırdığı için karmaşık bir olgudur ve

temelinde kadınların erkeklere göre ikincil planda görülmesidir. Ataerkil yapının sonucu olarak ortaya çıkan bu durumdan kurtulma gayesi kadınları ön plana itmiştir. Bunların neticesinde ise feminizm kavramı ortaya çıkmıştır. En yalın anlamıyla kadıncılık anlamına gelen feminizm kadınların sorunları kendine konu eden ve bu konu hakkında araştırmalar gerektiren ve buna karşı teknik olarak bir ideoloji olarak ortaya çıkan bir kavramdır (Aydın, 2011).

1984 yılında İngiliz literatüründe ilk defa kullanılmıştır. Fransızca'da ilk olarak feminisme şeklinde ve ünlü sosyalist olan Charles Fourier tarafından kullanılmıştır. Tam olarak Fransızcaya girişi ise 1837 yılları ve bu yılların sonlarına denk gelmektedir (Şişman, 2013: 88).

Türkçede bu kavram her ne kadar kadıncılık ve kadın haklarını savunan bir kavram olarak ele alınmış olsa da bununla alakalı farklı tanımlamalarda yapılmıştır. En yalın haliyle feminizm cinsiyetçilik ve cinsiyete bağlı sömürüye karşı duran bir kadın hareketi anlamına gelmektedir (Hooks, 2002). Başka bir tanımlamaya göre ise erkek ve kadınların toplumda eşit olduğunu savunan ve bireyler arasında eşit hakların olmasını isteyen, kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik yapıyı değiştirmeyi kendine amaç edinen siyasal bir durumdur (Arat, 2017).

Kadın ve erkek eşitliğini savunan bir kavram olarak karşımıza çıksa da feminizm sadece bununla sınırlı değildir. Bu demektir ki feminizm kadın ve erkekler arasında cinsiyet eşitsizliğini savunan ve bu eşitsizliğin ortadan kalkmasını isteyen bir hareket olarak tanımlanabilir. Bunun yanında kadınların kendi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan her türlü olay ve eylemden kaçınmaları gerektiğini, kadınların kendi ayakları üzerinde durabilmelerini ve dünyayı kendi bakış açıları ile anlamlandırabilmeyi savunan bir kavram da diyebiliriz. Öyleyse feminizm kadınların "İnsan Hakları" doğrultusunda kendi hak ve özgürlüklerini gerçek anlanma kullanma ve alma düşüncesinin temelini oluşturmaktadır (Arat, 2017).

Birinci dalga feminizm

İnsan olarak kadın ve erkekleri eşit bireyler olarak gören feminizm, kadınların erkeler kadar aynı haklara sahip olması gerektiğini savunur. Feminizm akımını 19. yy' da Kuzey Amerika bölgesinde sürdürülen ırka dayalı köleliğin kaldırılması ile ortaya çıkan bir akımdır. Burada ilk tetikleyen olay kadınlara da oy hakkı kullanılmasının istenmesi olmuştur (Lavenda ve Schultz, 2018).

Burada birinci dalga feminizmin ilk çıkış zamanlardaki en belirgin beklentisi, eşit haklar ve özgürlüklerdir. Bu çerçevede birinci dalga feminizmi toplumsal olarak bir harekete dönüşmüş ve o dönemde yasal olarak birçok kazanımlar elde etmiştir (Gökhan, 2010).

Feminist kuramcılar savundukları düşünceler doğrultusunda, kadınları erkekler ile aynı hak ve özgürlüklere sahip birer insan olarak yaşamanı sürdürmesi gerektiğini savunmuştur. Kadınlara atfedilen toplumsal roller doğrultusunda evin dışına çıkıp ev dışında özgürce hareket etmesi gerektiğini savunmuş ve hayatına eleştirilerde bulunmuşlardır. İnsanın temel haklarını kadın bireylere uyarlayan en önemli ve ilk girişimlerden biri 19-20 Temmuz 1848 yılları arasında New York'ta yayınlanan Elisabeth Cady Stanton hazırladığı Türkçe ismi Duygusal Bildirisi olan Declaration of Sentiments 'dir. 100 kadın ve erkek bireyin imzasını taşımaktadır. Bu hazırlanan belge doğal hakların üzerinde durulmuş ve Bağımsızlık Bildirgesi üzerine neredeyse tam uyarlanmıştır. Bu belgenin içerik olarak kadın ve erkeklerin tamamen eşit haklara sahip olduğunun altı çizilmiştir. Var olan bu haklar, her iki birey için özgürlük, bireyin yaşama hakkı, birçok yönetimsel haklar ve rızadır (Taş, 2016).

İkinci Dalga Feminizmi (1960-1970)

1960 ve 1970 yılları arasında ortaya çıkan ikinci dalga feminizm gelişmiş ve erkekler ve kadınlar arsındaki eşitsizliğin sorgulanmasına neden olmuştur (Lavenda ve Schultz, 2018). Burada eşitlikten de söz edilmesi gerekmektedir. Eşitlik toplumu oluşturan bireylerin kendi hak ve özgürlüklerini, var olan yeteneklerini serbest bir şekilde gösterip geliştirebilecekleri ortamların inşa edilmesi, bütün bu ortamlarda siyasi ve toplumsal engellerin ekarte edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Eşitsizlik buna karşı hiçte adil olmayan ve önlenebilir bir kavramdır. Sayılan bütün nedenler doğrultusunda erkek ve kadınlar arasındaki fiziksel, biyolojik vb. bütün farklılıklar eşitsizlik çerçevesinde ele alınmaktadır.

Bu nedenle toplumda var olan farklı iktidar ilişkilerinden dolayı toplumsal cinsiyet anlamındaki eşitsizlik, erkek ve kadına dair algı ve durumlardan kaynağını almaktadır. Bu eşitsizlikler kadınların medeni anlamında kendi özgürlükleri ve haklarını tanımasını, dahası siyasi, ekonomik, kültürel bağlamda da haklarının kullanmasını engelleyen ve ya ortadan kaldırmak isteyen, kadınların sırf kadın olmalarından dolayı yapılan her türlü engel veya kısıtlama olarak tanımlanabilmektedir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadının kendi benliğini koruması, iş hayatına

katılımı, kadının eğitim ve öğrenimini, bütün bu nedenlere bağlı olarak kadını maddi yönden etkileyen pek çok soruna neden olmaktadır. Bunların en başında da kadının sağlığı gelmektedir. Kadın birey üzerindeki baskılar arttıkça ilk olarak sağlık sorunları baş göstermeye başlayacaktır. Bu yüzden bütün bu sorunlara geniş bir yelpaze ile bakılması amaçlanmıştır (Demirgöz Bal, 2014).

İkinci dalga feminizmi ile birlikte artık kadınların oy kullanma gibi bir hakkı olmasına rağmen, toplumda var olan ataerkil yapı sorgulanmaya başlanmıştır. İkinci dalga feministler özel ve kamusal ayrım ile karşı karşıya kalmıştır (Lavenda ve Schultz, 2018).

Belirli bir kesim kadını değil, tüm kadınlar için yapılan feminizmi kadınlar yürütüp mücadele etmektedir. Bu durum tüm kadınların birbirlerini hem farklı sosyal kültürleri, farklı bakış açıları, farklı yaşam tarzlarını tanıma fırsatı vermiştir. Feminizm de kadınlar kendilerini ilgilendiren cinsellik vb. her konuda bunların politikasını yapmaktadırlar. Kadınların hep bir arada olması farklı algılara sahip olan bireylerin bir araya gelmesine neden olmaktadır. Bu sayede bilinçli olan kesimin sayısı artmıştır. Buradaki bilinç yükseltme farklı bakış açısına ve algılara sahip kadın bireylerin birbirlerini tanımaya, sosyal alandaki ve toplumsal yönden cinsiyetin getirmiş olduğu rol ve sorumlulukların kişiler üzerindeki etkilerini görmeye sebep olmuştur. Kız kardeşlik denilen yeni bir kavram ortaya atılmış ve 1968 yılları ve sonrası dönemlerde gelenek halini almıştır. Kılıç, bu konuyla ilgili durumu şu şekilde ifade etmiştir: “ bu dönemin feministleri kadın ve erkek bireyler arasındaki sosyal yönden yaratılan eşitsizlikleri daha sonrasında kadının ezilmesi konusunda bir neden teşkil ettiğini düşünmüyorlardı. Bunun tam tersini düşünün feministler kadınların erkeklerden daha farklı yönleri olduğunu vurgulamıştır. Kadınlık ve erkeklik arasında toplumda var olan kutuplaşmayı azaltmak yerine, kadınlar psikolojik deneyimlerinden günümüze kadar olan tarihsel süreçte kadınlara güç kazandırmayı amaçlamıştır” (Kılıç, 1998).

İkinci dalga feministler aynı zamanda toplumu ileriye taşıyacak, toplumda değişimi hedefleyen gerçekçi, genel olarak kapsamlı düşünce ve talepler mevcuttur. Bu dönemde feministler bilim, sana, kültür ve özel yaşam alanlarda çalışmalar söz konusu olmuştur. Bu çalışmalar ve mücadeleler sonucu birçok eylem, grupların örgüt haline gelmeleri ve yayınlar olmuştur. Feminizm en temel amacı ataerkil sistemin her yerde kaldırılmasıydı. Feminizm savunan kadınlar faklı algılardan, farklı bakış açıları olan kadınların bir araya gelmesi ile bir takım ayrıcalıkların ortaya çıkmasına da neden

olmuştur. Yani başka bir ifade ile farklı kadınların bir arada olması kendi içinde farklı tartışmaların var olmasına neden olmuştur (Taş, 2016).

Üçüncü dalga feminizmi

Bir diğer dalga ise üçüncü dalga feminizmidir. Bu dönemde temel amaç bireysel bir bakış açısı geliştirmek, her kadının farklı sorunlarının olduğunu, bu sorunları görmek ve bunların üstesinden nasıl gelineceğinin yollarını bularak siyaset yapmaktır. Üçüncü dalga feminizmde feministler sadece kadınların erkekler karşısındaki haklarını savunmakla yetinmeyip bununla birlikte ekonomi, savaş, güvenlik, toplumun kalkınması veya gelişmesi, adalette vb. birçok alanda yeni bakış açıları ortaya atmıştır. Bu nedenle kendi içlerinde farklı algılara sahip bireyler arasında kendi içlerinde bölünmelere girmiştir (Taş, 2016).

Toplumsal cinsiyetin kullanımı ve kökeni

1980 yıllarından sonra feministler kadın kelimesinin yerine etkili olması için toplumsal cinsiyet kavramını kullanmışlardır. Bunun nedeni ise kadınlar toplumda biyolojik kimlikleri ya da cinsiyet özellikleri doğrultusunda benzer bir grubun parçası olsalar bile feministlerin asıl odak noktası onları ilgilendiren toplumsal cinsiyet olmuştur. Çünkü toplumsal cinsiyet belirli bir toplumda yaşamlarını devam ettiren kadınlar ve erkeklere atfedilen davranış ve rollerin kültürel açıdan tanımlanması olmuştur (Berktay, 2003).

Feminist bilim adamları örneğin tarihçiler toplumsal cinsiyetin kadın ve erkek bireyler arasındaki ayrımını ve bunun ayrımın bir sonucu olarak bireyler arasındaki iktidar ilişkilerin, tarihsel serüvenini kavramanın çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Toplumsal cinsiyet ayırımının katılımıyla tarihin yeniden kurulabileceği görüşündedir (Berktay, 2003).

Toplumsal cinsiyeti tarihsel analizinin yapılmasının önemini vurgulayan Lynn Hunt, kültürel yaşamda ve toplumsal anlamda önemli bir merkezi konuma geçmektedir. 1960 ve 1970 tarihleri arasındaki kadın tarihine bakıldığında günümüze yakın toplumsal cinsiyete yapılan vurgu ve farklılaşarak gelmesi önemli bir kültür tarihinin geliştirmesine neden olmuştur. Buna en iyi örnek ABD'de olan kadın hareketleri ve feminizm örnek olarak verilebilmektedir. Toplumsal cinsiyet yeni kültürel tarihte oldukça önemli bir yere sahip olmuştur (Berktay, 2003).

20. yy. sonlarına doğru toplumsal cinsiyet artık analitik olarak ele alınmış olup bu kavram 18. ve 20. yy. arasında toplumda asli bir görev olarak yer

almaya başlanmıştır. Toplumsal cinsiyetin tam anlamıyla kullanıp toplumda var olan düzenin değiştirilmesi için kademe kademe kullanılmaya başlanmıştır. Kadın ve erkek bireyler arasındaki eşitsizliğin araştırılması çok sınırlı olmuş ve kadınların araştırılmasından endişe duyan bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu görüşü savunan kesim analitik sözcük bilgilerine ilişkisel bir kavram olarak kullanılmış olup kadınlar erkeklere göre tanımlanmıştır. Bu durumun dışına çıkılması oldukça zor olmuştur (Scott, 2010).

Toplumdaki bazı bireylere göre toplumsal cinsiyetin tarihsel sürecinde cinsiyetin kökenini, biyolojik ve üreme ile ilgili olduğunu savunmuştur. Yani kısaca özetlemek gerekirse bu kesime göre kadınları erkeklerden kesin olarak ayıran şeyin hormonal fiziksel ve kromozomlarla ilgili farklılıklardır. Öte yandan bazı kesimlere göre toplumsal cinsiyet erkeğin ve kadının tanımlanan tol ve bu beklentilerden kaynaklanan toplumsal veya sosyal normlar olarak tanımlanmaktadır (Hines, 2019). Buna karşın toplumu oluşturan bireyler toplumsal cinsiyeti hem biyolojik hem de toplumsal ve sosyal nedenlerin bir birleşimi olarak tanımlar. Fakat günümüz çağında toplumsal cinsiyetin doğuştan var olmadığını ve daha çok farklı şekillerde tanımlanacağı öngörülmektedir (Hines, 2019).

Toplumsal cinsiyet kavramı ortaya atan feministler kadın araştırmaların ve topluma yerleşik olan düzenin kökünden değiştirebileceğine inanmaktadır. Akademisyenler bu kavram daha çıkmadan kadınlara yönelik olan bu çalışmaların yeni konu başlığı olmayacağını, var olan çalışmaların standartlarını belirleyeceğini ve yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Akademik çalışmalara zorlayıcı etkilerinin gözler önünde olması gerektiğine değinmişlerdir (Scott, 2010).

Bu konuyla ilgili feminist tarihçiler " Kadınlar toplumda önemli bir yer arz etmektedir, kadınları tarihte konu edinmek, tarihsel süreçte var olan geleneksel terimlerin önüne geçmekte ve bu konunun genişletmesine yol açmaktadır. Bunun nedeni ise toplumdaki siyasi ve kamusal birçok çalışmanın yanı sıra öznel deneyimlerin de bunu kapsayabilmesi gerekmektedir. Yapılan ve atılan ilk adımlar ne kadar tereddütle atılmış olsun kadınların tarihi yeniden inşa edebileceklerini abartılı bulmadıklarını" dile getiriyorlar (akt. Scott, 2010).

En yalın haliyle son zamanlarda kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı kadınlar ile yakın anlam taşımaktadır. Son birkaç yıldır, kadın araştırmalarını konu edinen çok sayıda çalışma, kitap ve makalenin başlığındaki "kadınlar" kelimesinin yerine yavaş yavaş "toplumsal cinsiyet" kavramı almaktadır.

Toplumsal cinsiyet kavramı her ne kadar belirli bir kavramı işaret etse de genel olarak kullanılmasının asıl nedeni siyasi olarak kabul görmesinden kaynaklanmaktadır. Yapılan çalışmalarda toplumsal cinsiyet kavramının kullanılması, yapılan çalışma ve araştırmaların akademik ciddiyetini ortaya koymaktadır. Bunun nedeni ise toplumsal cinsiyetin kadın sözcüğü ile karşılaştırıldığında daha genel ve nötr bir anlam taşıdığı görülmektedir (Scott, 2010).

Toplumsal cinsiyetin kadınların yerine tercih edilmesinin, kadınlar hakkındaki genel bilgilerin erkeklerin de bilgisi olduğu, birini araştırırken diğerinin de araştırılması gerektiği içindir. Aslında bu kullanım kadınların kendilerine kurmuş olduğu dünyanın aslında erkeklerin dünyasının bir parçası olduğunu ve birbirinin içine geçmiş olduğunu konusunda da ısrar etmektedir (Scott, 2010).

Buna karşın toplumsal cinsiyet kavramını ve kadınlar terimini ayrı ele alanlar bu fikirlerin yoruma dayalı olmadığını söyler. Çünkü kadınları en yalın haliyle ele alır. Kadınların sadece bir cinse ait deneyimini diğeriyle ilişkilendirmenin yanlış olduğunu öne sürer. Dahası toplumsal cinsiyetin kadın ve erkek bireyler arasındaki toplumsal ilişkileri anlatabilmek için kullanmaktadır. Yani kısaca toplumsal cinsiyetin kullanımı bu fikri savunanlara göre biyolojik açıklamaları genel anlamda ret etmektedir. Günümüzde kadınlar bazı özellikleri doğrultusunda tahakküm altındadır. Bunun en açık örneği kadılar doğurmak gibi bir yetisinin olmasıdır. Buna karşın erkeğin kas gücüne sahip olması gibi yorumların yapılması örnek olarak gösterilebilir. Ancak bunun tam tersini düşünecek olursak, toplum tarafından kadınlara ve erkeklere dair verilen roller toplumsal cinsiyetin tam olarak toplumsal olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Buda kültürel inşalar hakkında genel bilgilere doğrudan ulaşmamızı sağlamaktadır.

Toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkek bireylerinin kendine has öznel kimliklerinin sadece toplumsal kökenlerine karşılayan bir yol olduğunu göstermektedir. Bu tanımlamadan yola çıkarak bu kavram cinsiyetli bir bedene sahip kişilerin toplum tarafından zorla yüklenen sosyal bir kategoridir.

Günümüzde yapılan ve sayısı çoğalan konusu cinsellik olan çalışmalarla toplumsal cinsiyet faydalı bir kavram haline gelmiş gözükmektedir. Bu kavram cinsel anlamda pratiği ve erkek ve kadın bireyler üzerindeki toplumsal anlamda yüklenen rolleri farklılaştırmak için çalışana bir yol çizmektedir (Scott, 2010).

Birçok feminist tarihçi, bu kavramı analiz etmek için birçok yaklaşımlardan yararlanmış ancak neticede birbirinden farklı üç kurumsal olan pozisyonu tercih etmek zorunda kalmıştır. Bu üç pozisyondan ilki toplumda var olan ataerkil yapıyı ve bunun kökenleri araştırıp ortaya koymaktır.

İkinci pozisyon olarak karşımıza çıkan toplumdaki Marksist geleneği sorgular ve toplumda bulunduğu yerden ayak uydurmaya çalışmaktadır. Son ve asıl olarak ise Anglo Amerikan ve Fransız aydınlanmacılar arasında ortak bir noktaya varılmamış olan toplumsal yönden cinsiyet kazandırılmış kimliğin yeniden üretimini sağlamak için farklı ekollerden faydalanır. Aslında toplumsal cinsiyeti saydığımız bu üç unsurun toplamı olarak ele almak daha doğru olacaktır (Scott, 20101).

Bir kişinin bedeni veya kişinin fiziksellik, her bir bireyin kendi bedeninin var olan gerçekliği, başkalarının sahip olduğu bedenden dolayı o kişi ile nasıl iletişim ve etkiletişime girdiklerinden oluşmaktadır (Hines, 2019. Araştırmalar neticesinde toplumsal cinsiyet iki farklı temel alanda kendini maddi olarak gösterme fırsatı bulmuştur. Bunların ilki toplumsal cinsiyetli iş bölümü olarak karşımıza çıkar. Yapılan iş bölümünde kullanılan üretim araçları toplumsal cinsiyetli olarak bölünmektedir. İkincisi ise kadınların doğurganlık yetilerinin toplum tarafından çeşitli manipülasyonlara uğratarak dönüştürülmüş ve kadınların büyük oranda doğurganlık özelliği artırılmıştır (Mathieu, 2015).

Toplumsal cinsiyet beraberinde getirdiği ayrımlar varlığını sürdürmektedir. Geçirdiğimiz son yüzyıl da kadını öteki kılan, edilgen yapan, erkeği güçlü olarak gösteren, etken kılan bir takım değişikliklere tanıklık etmiştir. Toplumda süregelen gelenek ve kabul edilen davranış tarzları bütün direnmelere karşı toplumsal cinsiyete karşı olan roller ve bu rollere ilişkin davranışlarda değişiklik olduğu gözlenmiştir. Bunun en somut örneği olarak kadın ve erkek bireyler arasındaki farklılığın genel anlamda bir ayrımcılık olarak görülmeye başlanmasıdır.

1985 yılında Türkiye'nin katıldığı 1981yılında ortaya çıkan "***Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*** ve ***1994 Pekin Eylem Platformu ve Deklarasyonu***" buna örnek olarak verilebilir. Şu gerçek unutulmamalıdır ki toplumsal cinsiyet kavramında cinsler arasında hiyerarşinin varlığının beraberinde getirdiği problemleri sonlandırmak için gerçekten yapılacak çok şeyin olduğu, daha uzun yolların olduğu bilinmelidir. Burada problemleri sonlandırma

konusunda en önemli görev bireye düşmektedir. Bireyin kendi düşüncelerini değiştirmesi gereklidir ve buna bağlı olarak diğer bireylere karşı tutum ve algılarını da değiştirmek zorundadır. Bunu sağlamanın en kısa yolu var olan toplumsal cinsiyet çerçevesindeki eğitim sisteminin değiştirilmesidir. Ancak eğitimin değiştirilmesi toplum için yeterli olmasa da bu adım sürdürülebilirlik açısından önemli bir adımdır. Bu güne kadar yapılan bilimsel araştırmalar göstermiştir ki; bireylerin eğitim seviyesi yükseldikçe bireyler arasındaki ayrımcılık ta büyük oranda azalmıştır (Vatandaş, 2007).

Kaynakça

Arat, N. (2017). *Feminizmin ABC 'si*. İstanbul: Say Yayınları.

Aydın, M. (2011). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*. İstanbul: Açılım Kitap.

Berktay, F. (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.

Demir, Z. (2014). *Modern ve Postmodern Feminizm*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Demirgöz Bal, M. (2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Genel Bakış. *KASHED*. 1(1). ss. 15-28.

Dökmen, Zehra Y. (2009). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hines, S. (2019). *Toplumsal Cinsiyet Akışkan Mıdır*?. İstanbul: Hep Kitap yayınları.

Hooks, B. (2002). *Feminizm Herkes İçindir.* (Çev: Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım). İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Kalav, A. (2012). Namus ve Toplumsal Cinsiyet. *Mediterranean Journal of Humanities*. II/2. ss. 151-163.

Kılıç, Z. (1998). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketlerine Genel Bir Bakış*. A. B. Hacımirzaoğlu, D. Özkan (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Lavenda, H. and Schultz E. (2018). *Kültürel Antropoloji*. (çev. Dilek İşler ve Onur Hayırlı), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Mathieu, Nicole-Claude vd. (2015). *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Millett, K. (1987). *Cinsel Politika*. (Çev. Seçkin Selvi). İstanbul: Payel Yayınevi.

Öztan, E. (2015). *Feminist Araştırmalar ve Yöntem*. Dipnot Yayınları. 1. Baskı. ss. 271-289.

Saygılıgil, F. (2015). Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları. Dipnot Yayınları. 1. Baskı. ss. 7-323.

Scott, Joan W. (2010). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi. *Kürtür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*. (çev. Derya Demirler ve Fahriye Dinçer). sayı: 2. ss.112-138.
Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *İstanbul Journal of Sociological Studies*. 35. ss. 29-56.

Şişman, Nazife (2013). *Emanet'ten "Mülk'e Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Taş, G. (2016). "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri Ve Dönüşümleri". *Akademik Hassasiyetler*. ss. 163-175.

TÜRK AİLE YAPISINA YÖNELİK GÜNCEL DEĞERLENDİRMELER

Adnan KÜÇÜKALİ

- Kurum Bilgisi: Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ÇEKO Bölümü Erzurum/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-3908-3400
- Mail: adnankucukali@atauni.edu.tr

Zeynep KÜÇÜKALİ BURAN

- Kurum Bilgisi: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi Sakarya/TÜRKİYE
- ORCID: 0009-0004-3116-8014
- Mail: av.zeynepkucukalii@gmail.com

"*Bütün mutlu aileler birbirlerine benzerler, her mutsuz ailenin ise kendine özgü bir mutsuzluğu vardır.*" Tolstoy

GİRİŞ

Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar birçok devlet kurmuş olan Türk toplumu, yüzyıllar boyunca karşılaştığı farklı kültürlerle süreğen bir etkileşim içerisinde olmuştur. Herakleitos'un meşhur "değişmeyen tek şey değişimin kendisidir." İfadesinde yer bulan "değişim" zaman içerisinde diğer toplum ve milletlerde olduğu gibi Türklerde de birçok toplumsal kurumun yeniden sorgulanmasına ve yorumlanmasına neden olmuştur.

Modernleşmeyle birlikte Batı toplumlarında yaşanılan hızlı kurumsal değişimler, kentleşme ve küreselleşmenin etkisiyle birçok kurum gibi geleneksel Türk aile yapısında da köklü değişimlere yol açmıştır. Geniş, ataerkil ve geleneksel değerlerine bağlı Türk ailesi özellikle postmodern dönemle birlikte, kırsaldan kente doğru göç etmiş ve modern hayatın getirdiği yenilikleri aile yaşamına uygulamıştır. Çekirdek aile yapısı, geniş aileye kıyasla daha yaygın hâle gelmiş, aile üyeleri arasında eşitlik, hiç olmadığı kadar uygulanır olmuştur. Erkeğin rolü yeniden tanımlanarak ev içi sorumluluklara daha fazla katılımı sağlanmıştır. Geleneksel kadının temel rolünün ev işleri ve çocuk bakımı ile ilişkilendirildiği anlayışı, modernite ile en radikal değişime maruz kalmış ve kadının eğitim alması ve iş hayatına katılmasının kalıcılığı sağlanmıştır. Kadının statüsündeki değişim aile içi iletişiminde kadına da yeni ve güçlü bir pozisyon getirmiştir (Küçükali, 2014: 2-4; Zencirkıran, 2019: 165-166; Yıldırım, 2018: 121-130).

Kentlileşen ve çocuk sayısı hızla eriyip modernleşen Türk aile yapısında bireysel hak ve özgürlükler ön plana çıkarken, geleneksel değerlerin bir kısmı ya ortadan kalkmış ya da azalmıştır. Saygı, dayanışma ve bağlılık gibi temel değerler de bu azalıştan nasiplerine düşeni almıştır (Duben 2002: 67). Ancak bu değişim yalnızca kentlerde yaşayanlarla sınırlı kalmamış toplumun her kesimini etkisi altına almıştır (Koç, 2018: 46; Karagöz, 2015: 3).

Modernite ailelerin ihtiyaç sepeti hacminde ki hızlı artışı, ciddi ekonomik problemlere geçim sıkıntısı ve iletişim bozukluklarına neden

olmuştur. Kuşak çatışmaları, eğitim maliyetlerindeki artış, iş bulma zorlukları, psikolojik-sosyal sorunlar (stres-şiddet-tükenmişlik-boşanmalar), yurt içi ve dışına göçün yarattığı sorunlar ve statü değişiklikleri gibi Türkiye'deki ailelerin karşılaştığı güncel sorunlar; toplumsal, ekonomik, kültürel ve psikolojik dinamiklerin bir sonucudur.

Bireyin, ailenin ve toplum yapısının korunması ve güçlendirilmesine katkı sağlama amacı ile yapılan bu araştırma, verilerin analizi ile kuramsal tartışmalara girmeksizin, güncel sosyolojik bir değerlendirme niteliğindedir. Verilerin analizi yöntemi, araştırmanın maliyetini düşürerek kolay erişilebilir olmaları bakımından bu çalışmada tercih nedeni olmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189-192).

Aile yapımızın güncel veriler ışığında değerlendirilmesi; güçlü toplum oluşturma amacına yönelik atılmış oldukça önemli adımlardır. Aile yapısındaki olumsuzlukların ortaya konması, aksayan yasal düzenlemelerin belirlenmesini kolaylaştıracak, yeni ve daha tutarlı sosyal politikaların oluşumuna zemin hazırlayacaktır.

TÜRK AİLE YAPISINDAKİ DEĞİŞİM

Evlilik kurumu ile resmi bir boyut kazanan aile, fertlerin sosyo-ekonomik, psikolojik ve cinsel ihtiyaçlarını karşılayan, toplumun en küçük ölçekli yapı taşıdır. Toplumsal düzenin sağlanmasında rol oynayan aile, toplumsal zeminde gerçekleşen olaylardan etkilenmektedir. Aydınlanma ve modernleşme gibi toplumsal hayatta yaşanılan büyük sosyo-ekonomik dönüşümler aile yapısı üzerinde önemli değişiklikler meydana getirmiş ancak bazı yapısal sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hançerlioğlu, 1976: 34). Bu dönüşümlerin toplumun değerler sistemini ve gelecek nesillerin sosyal yapısını derinden etkileyeceği beklentisi yüksektir. Söz konusu değişimler şu başlıklar altında ele alınabilir:

✓ Çok Çocuklu Geleneksel Aile Yapısının Yerini Çekirdek Aile Yapısına Terk Etmesi ve Doğurganlık Oranlarındaki Azalma

Çiftler, ebeveynlerinden bağımsız yaşamayı tercih etmekte ve doğurganlık oranlarında önemli düzeyde düşüş gerçekleşmektedir. Toplam doğurganlık hızının Avrupa Birliği üye ülkeleri ortalaması, 2022 yılında 1,46

çocuk iken Türkiye' 2023 yılında 1,53'lük oranı ile Türkiye, nüfus büyüklüğüne göre yapılan sıralamada 194 ülke arasında 18. sırada yer almış ve toplam doğurganlık hızı ve genç nüfus verilerinde dünya ortalamasının altında kaldığı tespit edilmiştir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre, Türkiye'de 2008 yılında 4 kişi olan ortalama hanehalkı büyüklüğünün, azalma eğilimi göstererek 2022 yılında 3,17 kişiye gerilediği tespit edilmiştir (TÜİK, 2023). Kentsel yaşam, bireyselleşme ve iş fırsatlarının merkezileşmesi, çekirdek aile yapısını güçlendiren diğer etkenler arasında yer alır.

Hanelerde tek çocuklu aileler artarken, çocuksuz çiftler giderek daha yaygın hale gelmektedir. Bu durum Türk ekonomisi için işsizliği azaltıcı etkisi nedeniyle bir fırsat penceresi gibi görünmekle birlikte gelecek yıllar için ciddi tehlikelerin sinyallerini vermektedir. Bu doğurganlık düzeyi düşük olan Avrupa Birliği ülkelerinin dahi altında bir oranın varlığı Türkiye için yeni sosyal politikaların hayata geçirilme zorunluluğuna işaret etmektedir. Ülkemizde evlilik yaşı sürekli olarak yükselmeye devam ederken, doğurganlık oranlarındaki söz konusu düşüş bu toplumsal olgunun, çok boyutlu nedensel ilişkilerin bir ürünü olduğunu göstermektedir. Çiftlerin, çocuk sahibi olma kararlarını ekonomik koşullar ve kariyer hedefleri doğrultusunda ertelediği gerçeği ile karşılaşılmaktadır.

Türkiye, doğurganlık oranlarında AB üyesi 27 ülkenin toplam doğurganlık hızlarına göre, 1,54 olan AB ortalamasının da altında kaldığı gerçeği ile karşı karşıyadır. Ülkenin doğusuna doğru gidildikçe nüfus oranlarında bir artış gözlemlenirken, çalışan ebeveynlerde ve batı illerinde bu oran %1' e kadar düşmektedir (TÜİKa, 2024). Türkiye toplumunun bu oranları yakalamasında Türk vatandaşlığına geçmiş mültecilerin de pozitif katkısı olduğu açıktır.

✓ Kadının Değişen Rolü

Kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi, iş gücüne katılım oralarının da artmasına neden olmuş ve bu durum kadınların aile içerisindeki rollerini değiştirmiştir. Avrupa'da çok daha erken dönemlerde yaşanan işgücü profilindeki cinsiyet değişimi Türkiye'de tedrici olarak gerçekleşmiştir. Örneğin 2005 yılında yükseköğretimde kadınların net okullaşma oranı %17,4 ile erkeklerin 1,5 puan gerisinde iken 2018'de %47,4'e çıkarak erkek oranının

3,4 önüne geçmiştir. Yükseköğretimde kadınların puan değeri yüksek fakültelerde çoğunluğu oluşturması ise ayrıca dikkate değerdir (TÜİK, 2019).

Kadın ve erkeklerin eğitim düzeylerinin yükselmesi, kadının çalışma hayatına katılması, ailenin refah seviyesinin yükselmesi gibi etkenler kadının ortak gelire katkısını artırırken, geleneksel ev içi sorumlulukların dağılımında erkeğin daha eşitlikçi rol üstlenmesinin de önünü açmıştır. Ancak ailede para kazanma rolünün kadın ve erkek arasındaki paylaşımı, ev içi rollerin paylaşımını aynı oranda artırmamaktadır (İmamoğlu, 2012, s. 64). Bir başka deyişle, ev içi sorumluluklarının paylaşımındaki değişim, para kazanma rolünün paylaşımındaki değişimin gerisinde kalmaktadır (Akgül Gök, 2013, s. 6). Değişen konjonktür ve küresel kültürün etkisi Türk erkeğinin yeni rolünü benimsemesinde bir uyum sorunu yaşamadığını göstermektedir. Yapılan çalışmalarda kadınların daha ev içi oryantasyonlu, erkeklerin ise daha ev dışı oryantasyonlu davrandığı görülmektedir. Kadınlar çalışma zamanlarının dışında ev içi sorumlulukları üstlenirken zamanlarının kısıtlı olması ve yorgun olmaları sebebiyle yardıma ihtiyaç duyduklarında eşlerinden yardım istediklerini, aynı şekilde ev dışı sorumluluklar konusunda eşleri kendilerinden yardım istediklerinde yardımda bulundukları tespit edilmiştir (Ünver, Demirli, 2022: 154).

✓ Teknolojinin Aile Üzerindeki Etkisi

Uzaktan çalışma modelleri, online eğitim ve sanal ortam birliktelikleri gibi esnek modeller, aile içindeki dinamikleri etkileyici ve şekillendirici bir düzeye ulaşmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle tablet, telefon, çevrimiçi oyun, sosyal medya gibi mecraların kullanımı yaygınlaşmış ve internet merkezli yeni bir bağımlılık türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde sosyal ağ bağımlılığı, anlık mesajlaşma bağımlılığı, çevrimiçi oyun oynama bağımlılığı ve web siteleri kullanma bağımlılığı aile yapısını olumsuz etkilemektedir (Ardıç, Selvi: 2022: 242-245). Aile yapısının korunması ve refahı için teknoloji bağımlılığını önleyici düzenlemelerin hayata geçirilmesi ayrıca önem arz etmektedir. Zira Dijitalleşme ve internet bağımlılığı, çocuklar ve ebeveynler sanal ortamlarda daha fazla vakit geçirmesine neden olmakta aile bireyleri arasındaki iletişim ve sosyalleşmeyi zaman zaman koparabilmektedir. Eşlerin boşanması ve iletişim bozukluklarında teknoloji bağımlılığının etkisi yadsınamaz düzeylerdedir (Ardıç, Selvi: 2022: 245-255).

Hızla yaygınlaşan teknolojik ağlar Türkiye'deki internet kullanım düzeyini artırıcı bir rol oymamıştır (Küçükali, Serçemeli, 2020: 659). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre, evden İnternete erişim imkânına sahip olan hanelerin oranı 2004 yılında %7 iken, 2022 yılında bu oran %94,1 oldu. Diğer yandan hanelerde dizüstü, tablet, netbook gibi taşınabilir bilgisayar bulunma oranı %0,9'dan %46,6'ya, cep telefonu/akıllı telefona sahip olma oranı ise %53,7'den %99,2'ye yükselmiş olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2023).

✓ Yaşlı Bakımı ve Kuşaklararası İlişkiler

İnsan hayatının önemli ve oldukça hassas dönemi yaşlılıktır. Doğal ve kaçınılmaz olarak yaşayan tüm insanların karışılacağı bir durumdur. Türkiye'de yaşlı bakımı genellikle aile bireyleri tarafından sağlanırken çalışma yaşamının getirdiği zorunluluklar ailelerin yaşlı bakımında geleneksel yapının dışına çıkmasını gerekli kılabilmektedir. Ancak yapılan çalışmalar çocukları veya akrabalarıyla birlikte yaşamını geçiren yaşlı bireylerin mutluluk düzeylerinin arttığını göstermektedir. Aile yakınlarını veya büyüklerinin bakımında güçlük çeken aileler kamusal veya özel hizmetlerle bu ihtiyaçlarını giderebilme imkânlarına da sahiptir. "Doğuşta beklenen yaşam süresi" Türkiye'de 2020-2022 döneminde 77,5 yıl iken 2021-2023 döneminde 77,3 yıl olarak belirlenmiştir (TÜİKb, 2024).

2021 yılı Türk Aile Yapısı Araştırmasına göre; Çocukları ile aynı evde yaşamayan 60 ve daha yukarı yaştaki bireylerin çocukları tarafından ziyaret edilme sıklığı incelendiğinde, haftada birkaç kez ziyaret edilme oranı %56,7 iken hiçbir zaman ziyaret edilmeme oranı %1,4 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2022).

Kuşaklar arası çatışmayı engellemek, farklı kuşakların bir arada ve daha uyumlu şekilde yaşamasını sağlamak için de yine ön plana çıkan strateji, kültürel bağların güçlenmesi ve sağlıklı ailevi ilişkilerin oluşturulmasıdır (Arpacı ve Şahin, 2015).

Her neslin kendi büyüme koşulları, değerleri ve yaşam deneyimleri diğerlerinden farklı olduğundan, kuşakları kendi büyüme koşulları, değerleri ve yaşam deneyimleri üzerinden değerlendirilmek, sağlıklı ilişkiler oluşturmak yaşanması muhtemel kuşak çatışmalarının önüne

geçilebilmesinde olumlu katkı sağlar. Bu bağlamda; empati kurma, iletişimi güçlendirme, ortak noktalar bulma, eğitim ve farkındalık, esneklik ve uyumluluk, sabırlı ve hoşgörülü olmak çatışmasız kuşaklar oluşturmada ayrıca önemlidir (Yüksekbilgili, 2015: 261).

Kuşaklar arası çatışmada gençlerin %17'sini oluşturan kuşak, Z kuşağıdır (2001-2020 yılları arasında doğan nesil). Derin duygusallıkları ve normatif oluşları ile ön plana çıkan özellikleridir (Kuran, 2018: 141-148). Gezici Araştırma Merkezi'nin 2000 yılında Türkiye'nin 12 ilinde 20 yaş altını temsil eden 1062 katılımcı Z kuşağı ile yaptığı anket sonuçları toplumsal yapının belirginleşmesi adına değerli bilgiler sunmaktadır (BBC, 2021):

- "*Z Kuşağı insan hakları, hayvan hakları, cinsiyet ayrımcılığı gibi konularda duyarlılığı ön planda olan, haklar konusunda eşitlik temelli bir anlayışa sahip. Yüzde 45'i herkesin eşit ve benzer haklara sahip olduğu görüşünü savunmakta.*
- *Bu kuşak için ırk, cinsiyet, din, dil, mezhep gibi unsurlar düşük bir öneme sahip. 'Farklı bir din veya mezhebe ait biriyle evlenebilirim' diyenlerin oranı bundan önceki nesilde yüzde 32,8 iken Z kuşağı için yüzde 82,2'lik bir düzeyde karşılık bulmaktadır.*
- *Bu kuşağın yüzde 15,7'si namaz kılma, oruç tutma gibi dini inançlarının gerekliliklerini yerine getirdiğini söylerken, yüzde 55,8'si bu gereklilikleri yerine getirmediğini açıklamış yine bu kuşağın yüzde 28,5'i inançsız olduğunu belirtmiştir.*
- *Z kuşağının yüzde 76,4'ü adalet, demokrasi, ifade ve düşünce özgürlüğü, liyakat, israf, sanat gibi kavramları önemli bulduğunu ifade ediyor. AB'yi destekleyenlerin oranı Z kuşağında yüzde 78,6 iken X ve Y kuşaklarında bu oran yüzde 35,6.*
- *Günlük sosyal medyada geçirdikleri zaman ortalama 6 saat.*
- *Z Kuşağı, kendisini belli bir ideolojik gruba veya siyasi partiye mensup görmüyor. Araştırmalar bu kuşaktakilerin yaklaşık yüzde 68,7'sinin, kendisini*

Atatürkçü, muhafazakâr ya da milliyetçi gibi belli kategoriler içinde tanımlamadığı ve mevcut siyasi partilere karşı herhangi bir yakınlık hissetmediğini gösteriyor.

- *Ankette Z kuşağının yüzde 86,7'si oy kullanırken ebeveynlerin etkisinin olamayacağını, kendi iradelerini ön planda tutacaklarını"* ifade etmişlerdir.

✓ Göç ve Kültürel Değişiklik

Küçükali göçle ilgili olarak şunları belirtir: "Avrupa'da 17.Yüzyılın son çeyreğinde yaşanılan iç ve dış göçler, Türkiye'de daha ziyade, 1970'li yıllara doğru kendisini gösterir. 1961'de Almanya'ya dış göç vermeye başlayan ülkemiz, 1970'li yıllardan günümüze değin süreklilik gösteren bir periyotta iç göç hareketine de sahne olmaktadır. Başta Doğu ve Güney Doğu Anadolu vilayetleri olmak üzere ülkenin doğu ve iç kesimlerinde yer alan şehirler her geçen gün İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlere aralıksız göç vermektedir.

Göç alan şehirler çok daha fazla büyüyüp gelişirken, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi ve bu bölgenin şehirleri sosyo-ekonomik açıdan küçülmeye devam etmektedirler. Türkiye'nin batısının bir cazibe ve yatırım bölgesi olarak algılanması ve doğu şehirlerine yapılacak yatırımların yatırımcısına çok daha az gelir ve statü sağlayacağı inancı, doğu illerini baştanbaşa kuşatmış ve bu durum gerek işgücünü ve gerekse de sermayeyi çok boyutlu olumsuzluklara sürüklemiştir." (Küçükali, 2016: 1).

Türk aile yapısının etkileyen bir diğer unsur da tahmini büyüklükleri 6 milyon civarında olan mülteci ve sığınmacı konumundaki bireylerin toplumsal kurumlar üzerinde meydana getirdikleri değişikliklerdir. Birçok devletin toplam nüfusundan çok daha fazla bir büyüklüğe sahip olan bu düzensiz göç hareketleri, ülke insanının sosyo-kültürel ve ekonomik hayatını doğrudan etkileşmiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Aile yapılarının bu durumdan zaman zaman ciddi hasarlar gördüğü elde edilen verilerden anlaşılmaktadır (Kaya ve Eren, 2014).

TÜİK verilerine göre dış göç hızında bir yavaşlama söz konusu olsa da sürekliliğini devam ettirmektedir. Bu bağlamda Yurt dışından Türkiye'ye

göç edenlerin sayısı 2023 yılında, bir önceki yıla göre %35,9 azalarak 316 bin 456 kişi olmuştur. Göç eden nüfusun %54,2'sini erkekler, %45,8'ini ise kadınlar oluşturmaktadır Yurt dışından gelen nüfusun 101 bin 677'sini Türk vatandaşları, 214 bin 779'unu ise yabancı uyruklulardır (TÜİKc,, 2024).

Türkiye'den yurt dışına göç eden kişi sayısı ise 2023 yılında bir önceki yıla göre %53 artarak 714 bin 579 olmuştur. Göç eden nüfusun %55,2'sini erkekler, %44,8'ini ise kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye'den yurt dışına giden nüfusun 291 bin 377'sini Türk vatandaşları, 423 bin 202'sini ise yabancı uyruklulardır (TÜİKc, 2024).

İç ve dış göçler yalnızca demografik yapıyı değil, birçok gelenek görenek ve kültürel değer yaklaşımları da değiştirebilmektedir. Özellikle küreselleşmenin meydana getirdiği kültürel erozyon, önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak düzeylere ulaşıldığını göstermektedir. Küresel kapitalist toplum bir yandan tüketime olan talebi arttırıcı faaliyetlerde bulunurken diğer taraftan yerel kültürel değerleri de tahrip edebilmektedir (Zincirkıran, 2024: 390-391).

2021 yılı Türk Aile Yapısı Araştırmasına göre; ailelerde geleneksel kültürel yaklaşımlar yerini, modern hayat uygulamalarına bırakma eğilimi göstermişlerdir. Bu anlamda Hane ile ilgili ortak kararlar alınmakta ve aile bireyleri hane ile ilgili işlerde sorumluluk üstlenmektedirler (TÜİK, 2022).

Evlilik sözleşmesi ile evlilik bağı kuran ciflerin oranı %1,4'te kalırken, eğitime devam etme niyetinin geç evliliklerin oluşumunda birincil derecede etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Geleneksel kültürde kadının çalışması ve sosyal hayata katkı sağlamasının değerli olmadığı düşüncesi hâkimse de, günümüz gençlerinde çiftlerin çalışmasının önemli olduğunu düşünenlerin oranı %82,6, kadının asli görevinin çocuk bakımı ve ev işleri olduğunu düşünenlerin oranı ise %35,8 olmuştur (TÜİK, 2022).

✓ Ekonomik Faktörler ve Artan Boşanmalar

Türkiye son yıllarda aldığı aşırı dış göç, pandemi, doğal afetler ve sınırlarında yaşanan gerginlikler nedeniyle özellikle mal ve hizmet üretimi konusunda ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Dış ve iç borçlanmalardaki artışlar

ve cari açık birçok açıdan ekonomik dengenin bozulmasına ve birçok sosyal sorunun patlak vermesine neden olmuştur (Gökçen, 2024: 200-201).

Ekonomik dengenin bozulması, ekonomik sistemi içinde arz ve talep, gelir ve harcama, ithalat ve ihracat gibi unsurlarda dengenin kaybolmasına sebebiyet verebilmektedir. Yüksek enflasyon; işsizlik oranlarındaki artışı, gelir dağılımlarındaki adaletsizlikleri, yatırımların azalmasını, kur dengelerinin bozulmasını ve toplum huzurun zarar görmesini sağlar (Gökçen, 2024: 199-201).

Ekonominin en belirgin zararı; aile yaşamına ve aile bireylerinin evlilik yapma, çocuk sahibi olma veya boşanmaları gibi hususlarda görülmektedir.

Boşanmanın diğer tüm devletlerde olduğu gibi ülkemizde de belirli zorlukları bulunurken aşağıda sayılan bazı sebeplerden dolayı ülkemizde son yıllarda boşanma oranlarında ciddi artışlar görülmektedir. TÜİK verilerine göre son 20 yılda boşanmalar %47 gibi çok ciddi bir oranda artış göstermiştir. Bunun iki tane büyük sebebi vardır; ilk olarak teknolojik gelişme ikinci olarak ise ekonomik ve sosyal geçimsizlik olduğu söylenebilir. Bu iki olgu birlikte düşünüldüğü zaman birbiriyle bağlantılıdır. Teknolojinin etkisiyle çiftler arasında ciddi bir iletişimsizlik baş gösterirken bunun da en büyük örneğine pandemi zamanında; aynı evin içinde olan çiftler birbiriyle iletişim kurmak yerine sosyal medyada zaman geçirmeyi tercih ediyor ve kendilerini oradaki yanılsama çiftlerle kıyaslayarak bunun sonucunda evlilik birliğine zarar vermiş oluyorlar.

Bunun yanı sıra kadınların her geçen gün ülkemizde sosyal yaşama daha fazla dâhil olması bunun sonucunda ekonomik özgürlüğe kavuşması ve her geçen gün biraz daha bağımsız hale gelmesi sonucunda evlilikteki küçük sorunlarda bile boşanma bir tercih haline gelebiliyor. Diğer bir ifade ile gerekli gördüğünde özellikle çalışan kadın iş hayatının zorlukları ve bunun getirdiği sorumluluklar nedeniyle evlilik hayatındaki sorunları tolere etmeyip, kolaylıkla boşanma yoluna gidebilmektedir r (Olson, DeFrain ve Skogrand, 2010: 453).

Tablo 1. Türkiye'de Boşanma Nedenleri

Kaynak: TÜİK 2022

Boşanmaların diğer tüm devletlerde olduğu gibi ülkemizde de belirli zorlukları bulunurken aşağıda sayılan bazı sebeplerden dolayı ülkemizde son yıllarda boşanma oranlarında ciddi artışlar görülmektedir. TÜİK verilerine göre son 20 yılda boşanmalar %47 gibi çok ciddi bir oranda artış göstermiştir. Bunun ana nedenleri çiftlerin birbirlerine sorumsuz ve ilgisiz davranmalarıdır. Ekonomik ve sosyal geçimsizlikler olduğu söylenebilir. Teknolojinin etkisiyle çiftler arasında ciddi bir iletişimsizlik baş göstermesi ayrıca değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Örneğin pandemi zamanında; aynı evin içinde olan çiftler birbiriyle iletişim kurmak yerine sosyal medyada zaman geçirmeyi tercih etmeleri ve kendilerini oradaki yanılsama çiftlerle kıyaslayarak, evlilik birliğine zarar vermiş oluyorlar.

Bunun yanı sıra kadınların her geçen gün ülkemizde sosyal yaşama daha fazla dâhil olması bunun sonucunda ekonomik özgürlüğe kavuşması ve her geçen gün biraz daha bağımsız hale gelmesi sonucunda evlilikteki küçük sorunlarda bile boşanma bir tercih haline gelebiliyor. Diğer bir ifade ile kadınlar iş hayatının zorluklar ve getirdiği sorumluluklar nedeniyle evlilik hayatındaki sorunları tolere etmemeyi tercih edebiliyorlar.

Tablo 2. Türkiye'de Boşanma Oranları

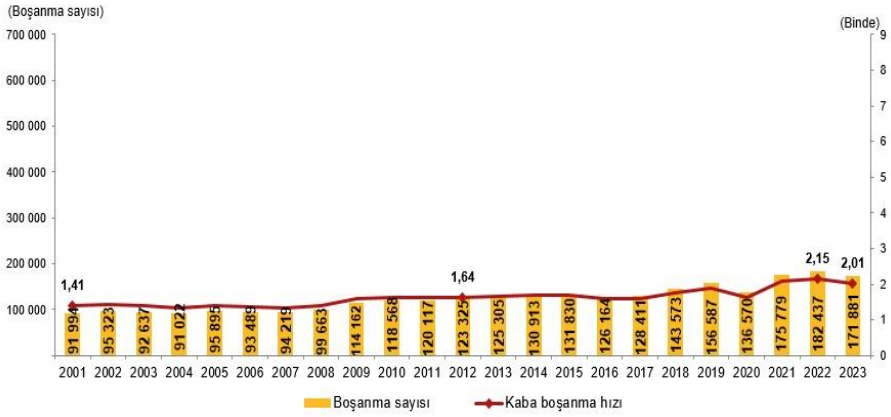

Kaynak: TÜİK, 2023

Tablo 2 verileri 20'yılı aşkın bir sürede Türkiye'de boşanma sayısında bir artış yaşandığını göstermektedir. Bununla bağlantılı olarak evlenme yaşları uzuyor, evlilikler daha kısa süreli birliktelikler şekline dönüşüyor. Elbette bu durum tüm ülke insanları için birçok olumsuzlukları da toplumsal hayata taşımaktadır.

Sonuç ve Öneriler

1982 Anayasası'nda ailenin toplumun temeli olduğu vurgulanmıştır. Anayasa'nın 41. maddesinde "Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar." ifadeleri yer almaktadır. Anayasa adı geçen maddesi dikkate alındığında, özellikle anne ve çocukların korunması hususuna büyük önem verildiği açıktır Toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynayan aile, toplum hayatında gerçekleşen birçok olaydan etkilenmektedir. Son çeyrek yüzyılda dünyada ve Türkiye'de aile kurumunun giderek yaygınlaşan boşanma olgusuyla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ailenin dağılması anlamına gelen boşanmalar, birey ve toplum üzerinde olumsuz etkiler bırakmakta ve bireylerin yaşam standartlarında bir dizi değişime yol açmaktadır.

Ailenin devamlılığını sağlamak ve güçlü toplumsal yapı oluşturmak adına, çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel politikalar geliştirilmelidir. Bu doğrultuda aşağıdaki politikalar olumlu katkılar sağlayabilecektir.

- **Ekonomik Destek Politikaları**

Aile Destek Programları: Doğum yardımı, çocuk yardımı ve aile destek ödenekleri.
Vergi Avantajları: Çocuk sahibi ailelere yönelik vergi indirimleri veya gerçekçi mali destek.
Erişilebilir Konut: Uygun fiyatlı konut projeleri.
Ebeveyn İzinleri: Ücretli doğum izni ve babalık izni sürelerinin artırılması.

- **Eğitim ve Bilinçlendirme**

Ebeveynlik Eğitimleri: Yeni ebeveynlere yönelik eğitim programları düzenlenmesi.
Aile Danışmanlık Hizmetleri: Aile içi iletişimi güçlendirmek için danışmanlık hizmetleri.
Cinsiyet Eşitliği Eğitimi: Aile içi sorumlulukların adil dağılımını teşvik eden eğitimler verilmesi

- **Çalışma Hayatı ve Aile Dengesi**

Esnek Çalışma Modelleri: Özellikle ebeveynlerin iş ve aile hayatını dengeleyebilmesi için esnek çalışma imkânlarının sunulması.
Kreş ve Bakım Hizmetleri: Çalışan ebeveynlere yönelik ücretsiz veya uygun fiyatlı kreş ve bakım hizmetleri sağlanması.
İş Güvencesi: Çocuk sahibi kadın ve erkek çalışanların iş güvencesinin etkin denetimlerle sağlanması

- **Sağlık ve Refah Politikaları**

Ücretsiz Sağlık Hizmetleri: Çocukların ve ebeveynlerin temel sağlık hizmetlerine kolaylıkla ve ücretsiz erişimi
Psikolojik Destek: Aile bireylerinin ruh sağlığını korumak için psikolojik destek hizmetleri.
Üreme Sağlığı Hizmetleri: Bilinçli aile planlaması için eğitim ve sağlık hizmetleri.

- **Kültürel ve Sosyal Politikalar**

Aileyi Destekleyen Değerler: Toplumda aile kurumunun önemini vurgulayan kampanyalar düzenlenmelidir. Toplumsal farkındalıkları oluşturmak amacıyla kamusal organizasyonların yanı sıra, daha geniş halk kitlelerinin içerinde yer alacağı etkinliklere imkân tanınması.

Toplum Merkezleri: Ailelerin sosyal etkileşimlerini artıracak toplum merkezleri ve sosyal tesislerin kurulması.

Aile İçi Şiddetle Mücadele: Şiddeti önlemeye yönelik yasal düzenlemeler ve destek mekanizmaların sağlanmalıdır.

- **Uzun Vadeli Demografik Politikalar**

Nüfus Teşvikleri: Doğum oranlarını artırmak için farklı teşvik politikaları uygulanmalıdır.

Gençleri Destekleyen Politikalar: Gençlerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanmasını kolaylaştıracak programlar geliştirilebilir.

Veri analizi yöntemi ile yapılan bu çalışmada; Türk aile yapısında yaşanılan değişim ve dönüşümler değerlendirilmiştir. Daha spesifik alan ve bölgelerde yapılacak çalışmalar farklı politikaların oluşturulması, mevcut politikaların sorgulanması ve yeni sosyal politikaların oluşumuna zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

Akgül Gök, F. (2013). Evli kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili algılarının aile işlevlerine yansıması [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Ardıç, T., & Selvi, Ö. (2022). Teknoloji Bağımlılığı ve Aile İçi İletişim İlişkisi Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma. Middle Black Sea Journal of Communication Studies, 7(2), 241-254.

Arpacı, F. ve Şahin, F.T. (2015). Yaşlı Bireylerin Yaşlı ve Çocuk Etkileşimine İlişkin Görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 1(1), 231-246.

BBC (2021). Z kuşağı: Türkiye'de Z kuşağı kimlerden oluşuyor, sorunları neler? https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53250029. Erişim tarihi: 14.11.2024

Canatan ve E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap.

Duben, Alan (2002). Kent, Aile, Tarih. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gökçen, A.M. (2024). "Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme." Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. Ed. M. Zencirkıran 8. Baskı, Bursa: Dora Yayınları.

Hançerlioğlu, O. (1976). Felsefe Ansiklopedisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

İmamoğlu, O. (2012). Değişen dünyada değişen aile-içi roller. Kadın Araştırmaları Dergisi, (1), 58−68.

Karagöz, L. (2015). Türkiye'de Aile Politikalarında Bütünlük İhtiyacı. İlmi Etüdler Derneği Politika Notu.

KAYA, İ. ve EREN, E. Y. (2014). "Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri", SETA-Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı.

Koç, İ. (2018).Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi Sürecinde Tek Ebeveynli Ailelerin Oluşumu, Belirleyicileri ve Refah Durumu, Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi içinde, Araştırma ve Politika Serisi-65, Ankara: 36-84.

Kuran, E. (2018). Telgraftan Tablete. Türkiye'nin 5 Kuşağına Bakış. İstanbul: Destek Yayınları.

Küçükali, A. (2014). Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapının Kadınların Çalışma Hayatı Üzerine Etkileri: Erzurum Örneği. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9(1), 1-19.

Küçükali, A. (2016). Bir Sosyal Politika Problemi Olarak Göç. Ankara: İmaj Yayınevi

Küçükali, A., Serçemeli, C. (2020). SOSYOLOJİK VE HUKUKİ BOYUTLARIYLA SOSYAL MEDYADAKİ ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: INSTAGRAM ÖRNEĞİ. Journal of International Social Research, 2020, v. 13, n. 75, p. 972, doi. 10.17719/jisr.11303.

Olson, D., DeFrain, J., & Skogrand, L. (2010). Marriages and Families: Intimacy, Diversity, and Strengths. McGrawHill.

TÜİK (2019). İstatistiklerle Gençlik. Ankara: TÜİK

TÜİK (2022). Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813, Erişim tarihi 10.11.2024.

TÜİK (2023) İstatistiklerle Aile, 2022. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2022-49683#:~:text=Hanehalk%C4%B1%20bili%C5%9Fim%20teknolojileri%20kullan%C4%B1m%20ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1,oran%20%94%2C1%20oldu. Erişim tarihi: 11.12.2024

TÜİK (2024). Dünya Nüfus Günü, 2024 https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2024-53680. Erişim tarihi: 13.11.2024. Erişim tarihi: 13.11.2024.

TÜİKb (2024) Hayat Tabloları, 2021-2023. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tablolari-2021-2023 Erişim tarihi: 13.11.2024.

TÜİKc (2024). Uluslararası Göç İstatistikleri 2023. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararasi-Goc-Istatistikleri-2023. Erişim tarihi: 18.11.2024.

Ünver, Ş, Demirli, C. (2022). Çalışan Evli Kadın ve Erkeklerin Toplumsal Cinsiyet Rol Algısı Bağlamında Aile İçi Rol Dağılımı: Bir Nitel Araştırma. International Journal of Social Inquiry 15(1), 2022, pp. 143–156. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1794857 Erişim tarihi: 10.11.2024.

Yıldırım A. ve Şimşek H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: SeçkinYayınları.

Yıldırım, E. (2018). Toplumsal Değişme Sürecinde Aile, Aile Sosyolojisi (7. Baskı) içinde, Ed: K. Yüksekbilgili, Z., 2013. Türk Tipi Y Kuşağı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (45), s. 342-353.

Zencirkıran, M. (2019). Sosyoloji. Bursa: Dora Yayıncılık.

Zencirkıran, M. (2024) Küreselleşme, Küresel Sosyal Sorunlar ve Çözüm Arayışları. Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. Ed. M. Zencirkıran 8. Baskı, Bursa: Dora Yayınları.

TÜRKİYE VE DÜNYADA SERBEST BÖLGELERİN YAPISI VE DIŞ TİCARETE ETKİLERİ[1]

Şükrü C. DEMİRTAŞ

- Kurum Bilgisi: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü İSTANBUL
- ORCID: 0000-0002-6953-3599
- Mail: demirtasukru@gmail.com

[1] Bu bölüm büyük oranda, Sakarya Üniversitesi İktisat bölümünde yazılan "Serbest Bölgelerin Dış Ticarete Etkileri: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama" isimli yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

GİRİŞ

Dünya ekonomilerinin küreselleşme çabası ve bu çabanın hız kazandırdığı üretimde uzmanlaşma arttıkça ülkelerin karşılıklı olarak birbirlerinin mallarına olan talebi de artmaktadır. Küreselleşen uluslararası ticaretin ülke ekonomileri üzerindeki olumlu etkilerinin fark edilmesi üzerine ülkeleri dış ticarette daha karlı olabilmenin yolları araştırmaya itmektedir. Bu bağlamda uluslararası ticaretin getirilerinden daha fazla faydalanmak, refah seviyesini daha iyi hale getirmek, ülkenin kalkınmasını sürdürmek ve ithal edilen sınai ürünlerinin yurt içinde üretimini gerçekleştirmek isteyen ülkeler, giderek artan oranda dövize ihtiyaç duymaktadır. Bu döviz ihtiyacı sebebiyle dış ticaretin arttırılması gerekmektedir. Ancak her ülke bir taraftan ithalatı artırmaya çalışırken bir taraftan da yaptığı düzenlemelerle iç piyasayı ve üreticisini korumak için çeşitli kısıtlar koymaktadır. Dışarıdan kredi bulma imkânlarının da sınırlı olduğu dikkate alındığında ülkeler hızla döviz kazandırıcı işlemlere ağırlık vererek kısa vadede döviz kazanmak zorunda kalmışlardır. Buradan yola çıkarak ülkeler, karşılıklı ticaret kısıtlarından etkilenmemek için yeni bir alan üretmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda da serbest bölgeler önemli bir uygulama alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Bağrıaçık, 1983).

Dış ticarette hem ülkeye hem de üretici firmalara sağladığı avantajlar nedeniyle serbest bölgeler önemli bir araç niteliğindedir. Gerek firmalara sağladığı avantajlarla -ki bunların en önemlisi vergi avantajıdır- gerekse devletin sağladığı diğer teşvikler sayesinde serbest bölgelerde bulunmanın cazibesi giderek artmaktadır. Maliyeti oldukça düşüren bu uygulamalar sayesinde firmalar bölge içine getirdikleri ürünler için vergi ödemezken, bölge dışına çıkarılan ürünlerden de yüksek kâr elde etmeyi hedeflemektedir. Firmalar belirli şartlarda devletin verdiği çeşitli teşvikler sayesinde ticaret yaşamlarını ve yatırımlarını daha güvenli şekilde yapabilmektedir (Öncel & Demirtaş, 2017).

Serbest bölgeler, ülkelere sağladığı avantajlar sayesinde yabancı sermayeyi ülkeye çekme ve dış ticarette avantajlar sağlamaktadır. Ülke içinde sosyal ve politik istikrarın sağlanmış olması açısından güvence verilmesi, kârların transfer edilme hakkının verilmesi, yatırımın yapıldığı ve yatırımı yapan ülke arasındaki ticari anlaşmanın bulunmasıyla çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılmış olması da bölgelerin yabancı sermayeyi ülkeye çekmesine olanak tanımaktadır. Serbest bölgeler ülkenin döviz girdilerini arttırarak

ödemeler dengesi kalemleri üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Faaliyet gösteren her türlü kuruluşun kâr transferleri, elde edilen kira ve harç gelirleri, bankacılık hizmet gelirleri, işçi ve teknik eleman ücretleri, taşıma gelirleri gibi faaliyetlerle ülkenin döviz girdilerini arttırmakta ve ödemeler dengesini düzenlemektedir (Öncel ve ark, 2005).

Serbest bölgeler hakkında çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. İstanbul Ticaret Odası tarafından Ticaret Bakanlığı'na sunulan raporda serbest bölgeler, "Serbest Bölgelerin sadece nihai ürün niteliğindeki malların bulundurulacağı bir veya birçok binadan oluşan yerler değil, fakat bütün bir alanın gümrük sınırları dışında tutulmasının mümkün olabileceği yerler olduğu belirtilerek, ulusal sınırlar içinde belirli bir alanda daha geniş faaliyetlerin vergi ödeme yükümlülüğüne konu olmaksızın yürütülmesi amacıyla gümrük sınırı dışında sayılması serbest bölge denilen kuruluşu oluşturur" şeklinde tanımlanmıştır (İTO, 1960). Serbest bölgeler yapıları bakımından, serbest ticaret bölgesi, serbest üretim bölgesi, serbest finansal bölgeler, serbest tüketim bölgesi ve transit bölgeler olmak üzere beş başlık altında incelenmektedir. Söz konusu bölgeler ülke dış ticaretine olumlu etkiler oluşturması ve ticaret avantajları sağlaması amacıyla kurulmakta ve uluslararası piyasalarda kazanımlar elde edilmesi sağlanmaktadır. Serbest bölgeler ülke istihdamını, döviz birikimini, ithalatı ve yabancı sermaye girişini olumlu yönde etkilerken; vergi kaybı, ithalat baskısı, yasadışı faaliyetlerde artış riski, kaçakçılık, yerli firmalara rakip olma, yatırımların olumsuz dağılması, tekelleşme ve sosyal yapının bozulması gibi olumsuz etkilere de sahiptir. Serbest bölgeler aynı zamanda üreticiye; vergi avantajlarından yararlanma, orta ve uzun vadede geleceği planlayabilme, kâr transferi sağlama, ticaret kolaylığı, gümrük vergisi prosedüründen arındırılmış ticari faaliyetler, Avrupa Birliği ve gümrük birliği kriterlerinin gerektirdiği serbest dolaşım, eşitlik prensibi, zaman kısıtlaması bulunmaması, pazar ihtiyaçlarına ve şartlarına göre serbestçe belirlenecek ticari faaliyetler, gerçekçi bir enflasyon muhasebesi, yerli ve yabancı tüm pazarlara erişim olanağı, azaltılmış bürokratik prosedür ve dinamik işletme yönetimi, stratejik avantaj, her türlü ticari ve sınai faaliyete uygun ve ucuz altyapı, tedarik zinciri imkânlarından yararlanma kolaylığı gibi avantajlar sunmaktadır.

Türkiye'de ihracata dayalı yatırım ve üretimi teşvik etmek amacıyla 1987 yılından itibaren 21 serbest bölgenin kuruluşu gerçekleştirilmiştir (ekonomi.gov.tr, 2015). 2024 yılına geldiğimizde Ticaret Bakanlığı kaynaklarına göre 19 serbest bölge faaliyetlerine devam etmektedir. 24 Ocak

1980 kararları sonrasında dışa açık ve ihracata dayalı büyüme politikaları benimsenmiş, ülkenin dış ticaret yapısı büyük oranda dünyadaki gelişmelerle doğru orantılı olarak bazı değişimler göstermiştir. Türkiye, tarım ürünleri ihracatçısı, sanayi ürünleri ithalatçısı bir ülke konumundan günümüzde ihracatının büyük bir kısmını sanayi ürünlerinin oluşturduğu bir ülke haline gelmesinde serbest bölgelerin önemli katkıları olduğu görülmektedir.

SERBEST BÖLGELERİN YAPISI, ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Serbest Bölgelerin Tanımı

Serbest bölgeler yapıları kanunlara bağlı olarak şekillenen ve amacı dış ticarette avantajlı olmak ve ülkeye çeşitli faydalar sağlamak olan, işlemlerin daha az maliyetle gerçekleştirilebildiği, firma yatırımlarının devlet teşvikleriyle korunduğu ülke içerisindeki özel alanlardır. Serbest bölgeler hakkında çeşitli kişi ve kurumlar tarafından çeşitli tanımlamalar yapılmıştır;

• Kurulmuş olduğu ülkenin milli sınırları içinde olmakla beraber gümrük hattı dışında kalan, ülkede geçerli olan dış ticaret ile diğer mali ve iktisadi alanlara yönelik devlet düzenlemelerinin ortadan kaldırıldığı ya da kısmen uygulandığı, ihracatın artırılması için ülkenin diğer kesimlerine oranla belli sınai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin uygulandığı, özel idari statüye bağlı bölgelerdir (DTM, 1996).

• Serbest bölgeler, bir firmanın çeşitli dış ticaret kısıtlamalarına maruz kalmadan dünya pazarlarında yoğun rekabete girebilmesine imkân sağlayan endüstriyel park ve transit yükleme merkezi olarak kabul edilmektedir (Erkan ve Tatlıdil, 1990).

• Bir ülkenin ulusal egemenlik sınırları içinde bulunmakla beraber gümrük sınırlarının dışında sayılan, ülkede geçerli olan dış ticaret ile diğer mali, iktisadi alanlara yönelik regülasyonların tamamen ortadan kaldırıldığı ya da kısmen uygulandığı bölgelerdir (Alpar, 1985).

• Serbest bölge, üreticilerin mallarını indirip bekleyebilecekleri ve daha sonra ne yapacaklarına karar verebilecekleri, tarafsız ve tecrit edilmiş bir alandır (Thoman, 1956).

• Serbest bölgeler, genellikle uluslararası transit yollar üzerinde bulunan gelişmiş kara, deniz, demir ve hava ulaşım olanaklarına sahip alanlarda kurulurlar (Toroslu, 2000).

• İTO'nun Ticaret Bakanlığı'na sunduğu raporda, "serbest bölgelerin sadece nihai ürün niteliğindeki malların bulundurulacağı bir veya birçok binadan oluşan yerler değil, fakat bütün bir alanın gümrük sınırları dışında tutulmasının mümkün olabileceği yerler olduğu belirtilerek, ulusal sınırlar içinde belirli bir alanda daha geniş faaliyetlerin vergi ödeme yükümlülüğüne konu olmaksızın yürütülmesi amacıyla gümrük sınırı dışında sayılması serbest bölge denilen kurulusu oluşturur" şeklinde tanımlamıştır (İTO, 1960).

• Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından yapılan tanıma göre, Serbest bölge bir uluslararası liman (veya havaalanı) yakınında kurulan, ulusal gümrük alanından özel amaçlarla ayrılmış bir bölge niteliğine sahiptir ve buraya mallar gümrük işlemleri olmaksızın getirilebilir. İthal edilen mallar depolanabilir, çeşitli işlemlere tabi tutulabilir, üretim amacıyla kullanılabilir ve mallar ulusal gümrük alanına girmediği sürece gümrük vergisi ödenmesi gerekmez (UNCTAD, 1975).

• Ülkenin siyasi sınırları içinde olmakla birlikte gümrük hattı dışı olarak sayılan, ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı ya da kısmen uygulandığı, sınai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerler olarak tanımlanmaktadır (DTM, 2000).

• Serbest bölgeler, bir ülkenin dış ticaret rejimi için gerekli olan mevzuat kısıtlamalarının kısmen veya tamamen uygulama dışı bırakıldığı, genellikle uluslararası bir liman veya havaalanı yakınında olan, milli sınırlar içinde bulunmakla birlikte, gümrük sınırları dışında kabul edilen ve esas itibariyle ihracata yönelik faaliyet gösteren seçilmiş sınai ve ticari alanlardır (Hepaktan & Çılbant, 2000).

22 Ekim 1999 tarihinde yürürlüğe giren 4458 sayılı gümrük kanununun 152. maddesi ile serbest bölgeler; Türkiye gümrük bölgesinin parçaları olmakla beraber,

• Serbest dolaşımda olmayan eşyanın herhangi bir gümrük rejimine tabi tutulmaksızın ve serbest dolaşıma sokulmaksızın, gümrük mevzuatında öngörülen haller dışında kullanılmamak ya da tüketilmemek kaydıyla

konulduğu, ithalat vergileri ile ticaret politikası önlemlerinin ve kambiyo mevzuatının uygulanması bakımından, Türkiye gümrük bölgesi dışında olduğu kabul edilen;

• Serbest dolaşımdaki eşyanın ise, bir serbest bölgeye konulması nedeni ile normal olarak eşyanın ihracına bağlı olanaklardan yararlandığı yerlerdir.

Serbest Bölgelerin Çeşitleri

Serbest bölgeler yapıları bakımından Serbest Ticaret Bölgesi, Serbest Üretim Bölgesi, Serbest Finansal Bölgeler, Serbest Tüketim Bölgesi ve Transit Bölgeler olmak üzere beş alt başlıkta incelenebilmektedir.

Serbest Ticaret Bölgesi

WEPZA, Dünya Bankası ve ILO'nun yaptığı ortak tanıma göre serbest ticaret bölgesi; "ithalat ve ihracat vergilerinden muaf olunan, vergi ve diğer teşviklerin sağlandığı, ev sahibi ülkede üretimi, ithalatı ve ihracatı artıracak iş alanlarını desteklemeyi teşvik eden dar bir alanda kurulan yerledir" (Malhotra & Papadopoulos, 2008). Günümüzde serbest ticaret bölgelerinin başlıca faaliyetlerini ev sahibi ülkenin transit ticaretini geliştirme, ithalat ve ihracatını kolaylaştırmak ile depolama ve malların işlenmesine şeklindeki faaliyetler oluşturmaktadır (Karluk, 1984). Bu bölgelerde dış ticarete yönelik yapılan işlemlerde ürün, ev sahibi ülkenin gümrük alanına girmez ise gümrük vergisi için ödeme yapılmamaktadır (Erdoğan, 1985). Serbest Ticaret Bölgeleri; Serbest Liman, Antrepo ve Dış Ticaret Bölgesi olarak üç alt başlığa ayrılmaktadır.

Serbest Limanlar

Bir ülkenin egemenlik sınırları içinde kalmakla birlikte ithalat, ihracat, transit ticareti, taşımacılık ve yeniden ihraç açısından açık duruma getirilen limandır. Özellikle sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde görülen bir tür dar kapsamlı serbest ticaret bölgesidir. Serbest liman terimi, bir ülkede geçerli olan mali ve iktisadi düzenlemelerin tümüyle ya da bir bölümüyle uygulanmadığı liman ve çevresi için kullanılmaktadır. Bu bölgede, yeniden ihraç edilecek ya da yerel tüketime sunulacak yabancı kaynaklı mallara gümrük vergisi ya uygulanamaz ya da yalnızca çok düşük bir vergiye tabi tutulmaktadır (www.wikipedi.org, 2015). Burada bulundurulan malların ülke içine ithalatı olduğunda, uygulanacak vergi eşyanın antrepoya girişinde değil,

ülkeye ithalinde ödeneceğinden dolayı ithalatçıya mali yönden kolaylık sağlanmaktadır. Bundan dolayı ithalatçılar ürünlerini hemen piyasaya sunmak yerine piyasanın durumuna göre en uygun zamanı bekleyerek kendilerine mali yönden de fayda sağlamaktadırlar (Düzenli, 2006).

Gelişmekte olan ülkelerdeki ihracat işleme bölgelerinin modern sürümü olan serbest limanlar, serbest ticaret yapan ülkelere modern bağlantı noktasını oluşturmaktadırlar (DaPonte, 1997). Bu tür serbest bölgeler özellikle sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde görülmektedir (Alpar, 1985). Dünya çapındaki Hong-Kong, Singapur, Bahama Adaları, Manus (Brezilya) limanları en önemli serbest limanlar olarak bilinmektedir (Erkan & Tatlıdil, 1990).

Antrepolar

Yabancı kaynaklı malların belirli bir süre için gümrük vergisi ödemeden depolandığı ve gümrük idaresinin denetimi altında olan kapalı alanlardır. Yabancı ülkelerden çeşitli yollarla getirilen eşya antrepolarda depolanmaktadır. Antrepoya giren mallar belirli bir süre bekletildikten sonra tekrar yabancı bir ülkeye gönderilebilmekte, diğer bir antrepoya aktarılabilmekte veya ülkeye ithal edilebilmektedir (Yazıcılar, 2002). İthalat halinde vergiler malların antrepoya girişinde değil, ülkeye ithal edildiği tarihte ödenmektedir (Toroslu, 2000). Malların azami depolanma süresi her ülkede fark olmasıyla birlikte ortalama iki yıldır (Güner, 1999). 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nda gümrük antreposu, genel antrepo veya özel antrepo olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel Antrepolar, eşyanın koyulması için herkes tarafından kullanılabilen; özel antrepolar ise, yalnız antrepo işleticisine ait eşyanın koyulması amacıyla kurulan gümrük antrepolarıdır.

Dış Ticaret Bölgesi

Dış ticaret bölgesi, dış ticareti geliştirmek amacı ile ABD tarafından 1934 yılında uygulamaya konan bir tür serbest bölge uygulamasıdır (Ostheimer, 2004 aktaran; Tıraş, 2008). Dış ticaretin yanı sıra ABD'nin Gümrük Sistemi nedeniyle ithalatçı firmalar tarafından ithal malların gümrük dilimini değiştirmek amacıyla çeşitli montaj ve de-montaj işlemleri yapılmaktadır. Genellikle deniz limanlarının yakınında kurulan bu bölgeler, daha çok serbest liman özelliği göstermektedirler (Özdoğan, 2006). Günümüzde ABD'de 298 (Tetra Consultants, 2023) dış ticaret bölgesi olmak

üzere 135 farklı ülkede yaklaşık 5.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Kiel Institute, 2022).

Serbest Üretim Bölgesi

Serbest üretim bölgelerine ilişkin bir tanıma göre, serbest üretim bölgesi ülke içinde ülke gibidir. Fiziki olarak tecrit edilen ve polis koruması altında bulundurulan bölgeler, gümrükler ve ülkede uygulanan çeşitli kanunlardan tecrit edilmişlerdir (Tsuchiya, 1978). Başka bir tanımda serbest üretim bölgesinin, "geri kalmış ülkelerin işgücünü endüstri alanında dünya pazarına yönelik biçimde de kullanan üretim merkezleri" olduğu belirtilmektedir (Frobel ve ark., 1982). Bu alanlar yabancı yatırımcılara vergisiz makine ve hammadde ithalatı, sermaye ve kar transferi garantisi, tüm malların ihracında gümrüğe tabi olmama, fabrika binası sağlama gibi çeşitli ayrıcalıklar sunan bölgeler olarak ifade edilebilmektedir (Erdoğan, 1985). Bir diğer tanımda, serbest üretim bölgeleri, ülkelerin çoğunlukla yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişini sağlamak amacıyla tesis ettikleri ve üretimin daha çok ihracat ve belli şartlarda iç tüketim için yapıldığı, birçok teşvik ve özendirme politikasına sahip, büyük üretim tesislerinin kurulduğu yerlerdir (İncekara, 1986). Bölgeden beklentiler; döviz geliri elde etmek, istihdam sağlamak, ev sahibi ülkenin ekonomisine katkı sağlamak, bölgenin ihracatına yönelik katma değer artışı sağlamak, yabancı sermaye ve ileri teknoloji akışı ile iş gücü niteliğinin yükseltilmesini sağlamaktır (Düzenli, 2006). Serbest Üretim Bölgeleri; İhracat Bölgesi, Yatırım Bölgesi, İkiz Fabrikalar ve Özel Ekonomik Bölgeler olarak dört alt başlıkta incelenebilir.

İhracat Bölgesi

İhracat Bölgeleri, ihracat amacıyla üretime tahsis edilmiş olan ve ithal edilen hammadde ve diğer ara girdilerin nihai ürüne dönüştürüldüğü serbest bölgelerdir. Bu bölgeler bir ticaret bölgesi olmaktan çok, bir üretim bölgesidir. Dünya pazarlarına yönelik üretim yapan firmaların kullanımına sunulmaktadır. Genellikle çok uluslu şirketlerin uydu firmaları olarak adlandırılan daha küçük firmalar faaliyet göstermektedir (Toroslu, 2000). Gümrük vergi ve formalitelerinden arındırılmış olması ile serbest ticaret bölgelerinden farklı olan bölgeler tüm firmalara yatırım olanağı tanınan büyük sanayi sitelerine benzemektedir (Erkan & Tatlıdil, 1990). Dış ticaret fazlası veren Japonya'nın bu fazlaları eritmek amacıyla büyük deniz limanlarının ya

da havaalanlarının yakınında kurduğu serbest bölgeler, ihracat bölgelerine iyi bir örnek teşkil etmektedir (Akyürek, 1983).

Yatırım Bölgeleri

Ülkelerin diğer yerlerine göre gelişmemiş bölgelerine hareket getirmesi ve uygun yatırım ortamının oluşması için yatırım bölgeleri kurulmaktadır. Yabancı yatırımcıdan çok yerli yatırımcı için düzenlenmiş bölgelerdir. Bu bölgeler için de çeşitli teşvikler ve vergi indirimleri uygulanmaktadır (Erkan & Tatlıdil, 1990). Bu tür bölgeler ilk olarak 1977 de İngiltere'de ve daha sonra Belçika'da denenmiştir (Alpar, 1985; Güner, 1995). Aynı zamanda yerel tüketim amacına yönelik gümrüksüz ithalatın gerçekleştirildiği bölgelerdir. Gelişmekte olan bölgelerde görülmekle birlikte bölge tüketim ihtiyacını sağlamak amacıyla kurulmuşlardır (Orhan, 2003).

İkiz Fabrikalar

İkiz fabrikalar serbest üretim bölgelerinin farklı bir şeklidir. Bu bölgeler komşu ülkelerin mukayeseli üstünlüklerinden yararlanılmak amacıyla kurulmakta ve bu bölgelerden genellikle ikili ticareti arttırma hedefi ön plana çıkmaktadır (Toroslu, 2000). Örneklerine en çok Meksika ile ABD arasındaki sınırda rastlanmaktadır (DPT, 1985a). Bu bölgelerin kurulmasıyla iki ülke de fayda sağlamaktadır. ABD bir yandan ülkesine olan insan göçünü durdurmakta, diğer yandan fason imalatla düşük maliyetli üretim malları üreterek üçüncü dünya ülkelerindeki pazar gücünü arttırmaktadır. Meksika ise, yabancı sermaye girişini hızlandırarak istihdamı arttırma imkânı bulmakta, ekonomik sorunlarının bir kısmını çözüme ulaştırmakta ve buralarda tecrübe kazanan nitelikli insan gücüne kavuşmaktadır (Erçakar, 2004).

Meksika'da "Maquiladora" olarak adlandırılan bu sektöre yönelik teşvikler öne çıkmaktadır. Buradaki şirketlerden uzun süre kurumlar vergisi, katma değer vergisi ve diğer vergiler alınmamaktadır. Meksika'nın kuzeyinde maquiladora sektöründe istihdam edilen kişi sayısı 2006 yılında 1,2 milyon olarak kaydedilmiştir. Maquiladora sektörü teşvikleri hem yerli ihracatçılara hem de maquiladora sektörüne girdi sağlayan firmalara yönelik yapılmaktadır. Öte yandan maquiladora firmalarına yararlandıkları teşvikleri kaybetmeksizin üretimlerini diğer firmalara da yönlendirebilmektedir. Yaşanan son krizle beraber Meksika'da üretim ve montaj faaliyeti yürüten ve çoğunu ABD pazarına yönelik çalışan işletmelerin oluşturduğu sektör, ABD'ye yapılan

ihracattaki %60-65 oranındaki gerileme ile birlikte krizden etkilenen sektörler arasında ilk sırada yer almaktadır (Karakurt, 2010)

Özel Ekonomik Bölge

Özel ekonomik bölgelerin amacı, turizmi, dış ticareti ve yatırımı geliştirmektir. 1979'da Çin'de kurulmaya başlanmış ve özellikle Hong Kong işletmelerinin yoğunlaştığı bölgelerdir. Bu bölgelere özel denmesinin sebebi, Çin'deki planlı ekonominin aksine, bölge ekonomisinin tamamen serbest piyasa kurallarına uygun olarak çalışmasıdır (Özdoğan, 2006).

İhracat üretim bölgelerinin yeni bir şekli olan özel ekonomik bölgeler, özellikle Çin'de kurulmakla birlikte, ekonomik büyüme hedefini gerçekleştirmeye çalışan pek çok gelişmekte olan ülkede de giderek yaygınlaşmaktadır. Asya ülkelerinde kurulan özel ekonomik bölgelerin başarısı 1960 ve 1970'li yıllarda dünya çapında ilgi görmüştür. Bu bölgelerde, yabancı sermaye ve teknolojiyi bölgeye çekebilmek amacıyla, düşük ücret ve vergi istisnaları gibi kolaylıklar uygulanmaktadır. Üretilen malların çoğu spor ayakkabı, oyuncak, hazır giyim ve elektronik eşyalardır (Erdoğan & Ener, 2005).

Serbest Finansal Bölgeler

Yapılan tüm işlemlerin finansal nitelik taşıdığı bölgelerdir. Serbest bankacılık bölgesi veya kıyı bankacılığı, serbest sigortacılık bölgesi şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Serbest Bankacılık Bölgesi (Kıyı Bankacılığı)

Serbest bankacılık bölgeleri, uluslararası piyasalarda dolaşan yabancı sermayeyi çekebilmek adına oluşturulan bölgelerdir. Bu bölgelerde genel olarak döviz kontrolleri, kredi kontrolleri, munzam karşılık oranları ya gevşetilmekte ya da tamamen ortadan kaldırılmaktadır. Vergiler konusunda da bankalara çeşitli avantajlar sağlanmaktadır. Kıyı bankacılığı için belli bir alan ayrılmasına gerek olmamakla birlikte, mevzuatı düzenleyerek kıyı bankacılığı yapmakta mümkündür (Yavaş, 2005). Kıyı bankacılığı merkezleri; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Bahreyn, Bahama, Hollanda Antilleri, Cayman Adaları, Lichtenstein, Londra, Paris, Zürih, Frankfurt, ABD Uluslararası Bankacılık Tesisleri ve New York olarak görülmektedir (Küçükkocaoğlu, 2008; Şahin & Varlık, 1985). Türkiye'de İstanbul Ataköy-

Galeria'nın E kısmının ikinci katı 1990'da çıkarılan kanunla kıyı bankacılığı bölgesi olarak tespit edilmiştir (Pekçetin, 2011).

Serbest Sigortacılık Bölgesi

Ev sahibi ülkelerin sigorta şirketlerini denetlemek için koydukları sıkı kuralların dışında kalınarak uluslararası sigortacılık faaliyetleri yapıldığı bölgelerdir (Erçakar, 2004). Bu alanlar, sigortacılık işlemlerinde oluşabilecek değer ve zaman kaybının önüne geçmek amacıyla ülkedeki regülasyonlardan tamamen ya da kısmen muaf tutulmuşlardır. Bu tip sigortacılıkta yangın, kaza ve yaşam sigortası gibi standart sigorta işlemleri yapılmamaktadır (Özdoğan, 2006).

Serbest Tüketim Bölgesi

Serbest tüketim bölgelerinde, farklı amaçlar için gümrüksüz tüketime izin verilmektedir. Genellikle ödemeler bilançosunu önemli derecede etkilemeyecek kadar küçük miktarlara tanınan bu kural dışılık, bazen de belirli bir alana veya belirli tüketim malına uygulanabilmektedir (Özdoğan, 2006). Serbest tüketim bölgeleri; gümrüksüz satış mağazaları, serbest çevre ve serbest ithalat bölgesi olmak üzere üç başlık altında incelenebilmektedir.

Gümrüksüz Satış Mağazaları

Havaalanları ve gümrük kapılarında bulunan sigara, içki ve çeşitli kıymetli eşyaların satıldığı mağazalar gümrüksüz satış mağazaları olarak tanımlanmaktadır (Toroslu, 2000). İhracat üretim bölgelerinde olduğu gibi gümrüksüz bölgeler de gelişmekte olan ülkelerin kalkınma politikalarında önemli yer kaplamaktadır (Kabaköz, 2012). Bu bölgelerde yerli ve yabancı firmalar üretim kolaylıklarından yararlanarak imalat ve montaj dahil olmak üzere çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar (Yazıcılar, 2002).

Serbest Çevre

Serbest çevreler genellikle serbest limana benzetilmektedir. Ancak ülkenin uzak ve gelişmemiş bölgesinde kurulmaktadırlar. Diğer bölgelerde belirli mallara uygulanan ithalat kısıtlaması ve gümrük tarifeleri bu bölgelerde azaltılarak uygulanmaktadır. Birçok serbest çevre, gümrük kolaylık ve ayrıcalıklarını, ithal edilmiş olan yiyeceklere, sermaye mallarına ve tüketicinin acil olan ihtiyaçlarına ayırır ve serbest çevrede geçerli olan kurallar

genellikle ülkenin her yerinde geçerli olan yasa ve yönetmeliklere benzemektedir (Erçakar, 2004).

Bu uygulama türlerinin hepsinde, üretici-pazarlamacı kuruluşlara giderek artan gümrük ayrıcalıkları verilirken, uygulamada bunlar dışında Serbest Kumar Bölgeleri (Free Gambling Zones) ve Serbest Tıp Bölgeleri (Free Medical Zones) gibi örnekler de görülmektedir (İlkin & Tekeli, 1987). Ayrıca ülkemizde İMKB serbest bölgesi gibi menkul değerlerin alınıp satıldığı ve yine ülkemizde araştırma-geliştirme faaliyetleri için tasarlanmış olan TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi gibi uygulamalarıyla da karşılaşılabilmektedir (Muzhdabayeva, 2006).

Serbest İthalat Bölgesi

Genellikle serbest bölgeler ihracatı arttırmaya yönelik olarak kurulsalar bile, bazen ithalatı özendirmek için de kurulabilmektedirler. Bu bölgelerin kurulmasında yerli üreticilerin ve tüketicilerin yabancı malları görmelerini sağlayarak bir bakıma ithalat yapmalarını özendirmek ve ithalat prosedürünü kolaylaştırarak yabancı üreticilerin yurt içine ihracat yapabilmelerini kolaylaştırmak amaçlanmaktadır. Yine daha önce belirtildiği gibi dış ticaret fazlası veren Japonya'nın kurduğu bölgeleri bu uygulamaya da örnek oluşturmaktadır.

Transit Bölge

Transit bölge, denize kıyısı olan ülkeler tarafından, denize yakın veya yeterli çıkış alanı olmayan komşu ülkelerin depolama ve dağıtım merkezleri şeklinde kullanmasına yönelik olarak girişte kurduğu limanlardır. Malların komşu ülkelerden ev sahibi ülkeye transit olarak geçişinde gümrük vergileri, ithalat kontrolleri ve birçok giriş-çıkış formaliteleri uygulanmamakla birlikte genellikle bu bölgelerde imalat faaliyetlerine izin verilmemektedir (Karakuzey, 2003). Firmaların bir kısmı malların varacağı yere iyi bir şekilde ulaşabilmesi için gerekli olan depolama, tekrar ambalajlama ve diğer bazı işleri yapmaya yetkilidirler. Bazı hallerde ise depolamanın süresi sınırlandırılmaktadır (Bıyık & Kıratlı, 2001).

Serbest Bölgelerin Özellikleri

Serbest bölgeler genellikle ülkenin dış ticaret hacmini geliştirmek, döviz gelirlerini arttırmak, ülkedeki sanayi faaliyetlerini canlandırmak,

teknoloji transferini hızlandırmak ve ithalat ve ihracat işlemlerini hızlandırmak amacıyla kurulmaktadır (Akyazılı, 2011). Serbest bölgeler, kendilerine has bazı önemli özelliklere sahiptir ve bu özellikler, onların ekonomik ve ticari işlevlerini daha etkili şekilde yerine getirmelerini sağlamaktadır.

• Serbest bölgeler gümrüğün dışında bırakılmaktadır ancak siyasi yönden bağımsız değildir.

• Serbest Bölgelerin sınırları kesin olarak belirlenmiş olup şehrin tamamını değil sadece belirli bir kısmını kapsamaktadır. Bazen bir limanın tümü veya bir kentin tümünü de kapsayan örnekleri bulunmaktadır. Bir şehrin tümüyle serbest hale getirilmesi durumunda serbest şehir adı verilmektedir (Arel, 1983).

• Serbest bölgelerde ikamet etmek yasaklanmıştır. Sadece serbest bölgelerde çalışanların temel ihtiyaçlarını karşılayan görevliler ile güvenlik görevlilerinin ikametine izin verilmektedir (Kabaköz, 2012).

• Ev sahibi ülkeden bölgeye gönderilen mallar ihracat, bölgeden ev sahibi ülkeye gönderilen mallar ise ithalat olarak görülmektedir (Pekçetin, 2011).

• Genellikle uluslararası transit yollar üzerinde bulunan gelişmiş kara, deniz, demir ve hava ulaşım olanaklarına sahip olan alanlarda kurulmaktadır (Toroslu, 2000).

• Bölgede yapılabilecek faaliyetler; ithalat, ihracat, depolama, malların çeşitli işlemlere tabi tutulması, bankacılık, sigortacılık faaliyetleri, çeşitli araçların bakım ve onarımı, yükleme ve boşaltma gibi hizmetlere ek olarak endüstriyel faaliyetler olarak belirtilmiştir (Erdoğan & Ener, 2005).

• Bölgeler hem hükümet tarafından hem de resmî kurumlar veya gerçek ve tüzel kişiler tarafından da işletilebilmektedir. Bu bağlamda yerel idareler tarafından işletilmeleri de mümkündür (Cooksey, 1981).

• Serbest bölgelerde yapılan tüm parasal işlemler konvertibl dövizlerle yapılmaktadır (Karakuzey, 2003).

• Serbest bölgelerde malların girişinde miktar, menşei ve kalış süresi gibi konularda kısıtlama yapılmamaktadır (Pekçetin, 2011).

• Serbest bölgeler gümrük yetkililerinin direkt ve endirekt kontrolü altındadırlar ve kaçakçılığın önlenmesi için etrafı duvar ve parmaklılarla çevrilmiş ve polisiye tedbirler alınmış alanlardır (Işık & Çabuk, 2007).

• Özellikle az gelişmiş ülkelerin üretim serbest bölgelerinde, ülkede geçerli sosyal politikaların uygulanmadığı da görülmekle birlikte; işgücünün bol, ucuz ve sendikal haklardan genellikle yoksun olmasına bağlı olarak, işgücü maliyetleri oldukça düşük düzeylerde kaldığı görülmektedir (Kabaköz, 2012).

• Serbest bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri desteklemek amacıyla her türlü ulaşım, depolama, enerji, haberleşme, su, kanalizasyon gibi altyapı yatırımları devlet tarafından üstlenilmektedir (Akyazılı, 2011).

• Serbest bölgelerde vergi muafiyetlerinin yanı sıra farklı teşvik yöntemleri de görülmektedir; örneğin, ihracatın ucuz kredi ile teşviki, yapılan sabit sermaye yatırımının belli bir oranında teşvik primi ile işçi eğitimine prim verilmesi gibi değişik uygulamalar söz konusu olabilmektedir (Kabaköz, 2012).

Serbest Bölgelerin Olumlu Etkileri

Serbest bölgeler, dış ticareti geliştirmek ve ülkelere ticari avantajlar sağlamak amacıyla kurulmakta olup, bu bölgelerden uluslararası piyasalarda önemli kazanımlar elde edilmesi hedeflenmektedir. Bu kazanımlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

İstihdam Etkisi

Serbest bölgelerde yapılacak yatırımlar sonucunda oluşturulan yeni istihdam olanakları iş gücü talebini artıracak ve işsizliği azaltıcı yönde ekonomiyi destekleyecektir (Gümüş, 2007). Ancak, serbest bölgelerde ekonomik faaliyetlerin gelişmesiyle, istihdam sorununun çözümüne olumlu katkı sağlaması ve bunun gerçekleşmesi için işgücünün yurt içinden sağlanması gerekmektedir. Eğer komşu ülkelerde işçi ücretleri daha düşükse; bu ülkelerden serbest bölgenin bulunduğu ülkeye işçi göçü yaşanabilir, bu da rekabet nedeniyle işçi ücretlerinin düşmesine ve istihdamın dış ülke işçilerinden oluşmasına sebep olabilmektedir (Güner, 1995).

Serbest bölgelerin, istihdam sorununa dolaylı katkıda bulunmaları da söz konusudur. Bölge dışından, üretime ilişkin çeşitli girdi talepleri, serbest

bölgede çalışan yerli ve yabancı personelin gıda, giyim, eğlence vb. talepleri bu alanlarda belirli bir istihdam oluşturmaktadır. Örneğin, Mısır, serbest bölgelerinde faaliyet gösteren şirketler için, çalıştırdıkları personelin en az %75'inin Mısır'dan karşılanması zorunluluğunu getirmiştir (Köroğlu, 1999). Yine Mısır'da, 50 kişiden fazla işçi çalıştıran firmalara 5 yıl vergi istisnası tanınmıştır (DPT, 1985b).

Döviz Artırıcı Etki

Serbest bölgeler oluşturmanın bir amacı da döviz gelirini arttırmaktır. Gelişmekte olan ülkelerin serbest bölgelerinde faaliyette bulunan firmaların bir kısmı yabancı firmalardır. Bu firmalar işlemlerini dövizle yapmaları nedeniyle ülkeye döviz girdisi sağlanmaktadır. Serbest bölge içerisinde satışı yapılan mal, hizmet ve işgücü gelirleri, doğrudan döviz kazançlarıdır (Ebiri, 2006). Özellikle gelişmekte olan ülkelerin dövize olan ihtiyaçları son derece yüksektir. İşçi ücretlerinin yanı sıra diğer katma değer unsurlarının, örneğin depo kiraları, arazi kirası, kredi faizleri ve çeşitli vergi resimleri bu çerçevede düşünülebilir (Düzenli, 2006). Serbest bölgelerde faaliyette bulunan firmalar, ihtiyaç duydukları hammadde, ara malı, yarı işlenmiş madde ve enerjiyi döviz karşılığı serbest bölgelerin yer aldığı ülkeden alacaklardır. Bu ülkenin serbest bölgelere satacağı her türlü mal ve hizmet döviz karşılığı yapılmaktadır (Alpar, 1985). Aynı zamanda döviz gelirlerinin artması ile ülkeler kalkınmalarını da desteklemektedirler.

İthalata Yararları

Serbest bölgelerin bir diğer amacı da ithalatı kolaylaştırmaktır. İhtiyaç duyulan ithal malları serbest bölgelere gerek ithalatçı gerekse rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen ihracatçı şirketlerce getirilerek depolanmaktadır. İhtiyaç duyulan mallar küçük miktarlarda ithal edilerek gümrük vergisinin bir defada ödenmesinin de önüne geçilmiş olunmaktadır (Erkan & Tatlıdil, 1990). Serbest bölgeler, ithalat açısından değerlendirildiğinde malların zaman kaybetmeden serbest bölgeye getirilmesi ile zaman yönüyle, serbest bölgelerin stoklama özgürlüklerinden dolayı stok yönüyle, serbest bölgelerin vergisel avantajlarından dolayı ithalat vergileri yönüyle ve serbest bölgelerin herkese açık olması sebebiyle kaliteden ödün vermenin çok büyük riskler taşıması dolayısıyla kalite güvencesi yönüyle yararlar sağlamaktadır (Aslan, 2013).

Serbest bölgeler aynı zamanda ithalatçı ve imalatçı firmalar için bir tür depo ve ambar görevini görmektedirler. Yurtiçindeki firmalar ihtiyaç duydukları malları yeteri kadar, görerek, beğenerek, muayene ederek seçerler ve bunları rahatlıkla ithal edebilmektedirler. Bu şekilde yurda bozuk, kalitesiz ve hatalı mal ithali önlenmektedir. Böylece ithalatçı ve imalatçının nakliye ve beklemelerden doğacak fire ve zararları asgariye indirilmiş olmaktadır (Çelenk, 2007).

Yabancı Sermaye Girişine Etkileri

Yabancı sermaye, risk faktörünün düşük olması ve avantajlardan doğacak karlılığın daha da artması sebebi ile serbest bölgelere daha kolay giriş yapmaktadır. Özellikle üretime yönelik serbest bölgelerde yatırım yapan yabancı sermayeli kuruluşlar gelirken kendi üretimleri ile ilgili bilgi, yöntem ve teknolojiyi de beraberlerinde getirmektedirler (Çelenk, 2007). Bununla birlikte teknoloji transferi de artmakta ve serbest bölgelere gelen yabancı yatırımcılar sayesinde ülkeler uluslararası gelişmeleri ve teknolojiyi eş zamanlı olarak takip edebilmektedirler.

Dış Ticaret Açığına Etkileri

Serbest bölgeler yapılan ihracat sayesinde ülkelere cari açıklarını azaltmaya yönelik katkıda bulunmaktadır. Bölgelerde yapılan ihracat arttıkça dış ticaret açığı da azalmaktadır. Bu sayede ülkelerin dışa bağımlılığı azalmaktadır.

Serbest Bölgelerin Olumsuz Etkileri

Serbest bölgeler, olumlu etkilerinin yanı sıra ülkeler ve üreticiler açısından bazı olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Bu bölümde, söz konusu etkiler kısaca ele alınmıştır.

Vergi Kaybı

Serbest bölgelerin bulunduğu ülkelerde faaliyet gösterecek girişimcilere 5 ile 30 yıl arasında değişen bir vergi kolaylığı sağlamakta ve belli bir süre bu teşviklere devam ederek serbest bölgelerde faaliyette bulunan girişimcilere indirimli vergi tarifesi uygulamaktadır. Ayrıca bu teşviklerin yanında bazı serbest bölgelerde sürekli vergi muafiyeti de tanınabilmektedir (Düzenli, 2006). Uluslararası bölge pazarlarında iş yapan şirketlerin diğer

ülkelerdeki veya serbest bölgelerdeki ortaklarından aldıkları malların fiyatlarını düşük göstermeleri ve transfer fiyatları kullanmaları sonucu vergi matrahları normalden daha az çıkabilmektedir. Bu sebeple toplanan vergiler olması gerekenden daha az olmaktadır (Karaevli, 1987).

Serbest bölgelerde sağlanan vergisel teşviklerin kötüye kullanılmasından dolayı vergi kaçakçılığı yapılması da bu bölgelere yöneltilen önemli eleştirilerdendir. Özellikle, serbest bölgelerde faaliyette bulunan kişi ve kuruluşlar kullanılarak örtülü kazanç dağıtımı yapılması ve buna ilişkin ciddi iddialar, 5084 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Kanunun kabul edilmesinin gerekçesini oluşturmuştur (Taylar, 2008).

İthalat Baskısı

Serbest bölge kurulması firmalara ithalatı arttırıcı baskı yapabilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki serbest bölgeler, üretim açısından ucuz olan dünya girdilerini kullanmayı tercih etmektedirler. Genel olarak serbest bölgelerden sağlanan vergi ve gümrük muafiyeti ileride ihraç edilmek amacıyla da olsa ithalatı çok cazip kılmaktadır (Aslan, 2013). Bu bağlamda, sadece döviz ödemeleri artmayacak, aynı zamanda bu bölgelerde kurulacak imalat birimlerinin girdi-çıktı ilişkileri açısından geri beslemede söz konusu olmayacaktır. Bu durum tüm serbest bölgeler için değildir ancak ihracata yönelik ve yabancı sermaye firmalarının yoğun olduğu Meksika tipi (Maquiladora) serbest bölge uygulamaları için geçerli olduğu söylenmektedir (DPT, 1985a).

Yasadışı Faaliyetlerde Artış Riski ve Kaçakçılık

Serbest bölgelerde kaçakçılık olasılığı için uygun ortamlar bulunmaktadır. Ancak serbest bölgelerdeki kaçakçılık oranındaki artışlar konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yine de bölgelerin yapıları gereği kaçakçılık konusundaki denetimlerin daha yoğun olması gerektiği görüşü ağır basmaktadır (Bakır, 1984). Ancak sınırları iyi belirlenmiş gümrük duvarları inşa edilmiş, giriş çıkış noktaları, kara ve deniz sınırları iyi bir şekilde kontrol altında bulundurulan bir serbest bölge için kaçakçılık endişesi son derece gereksiz bulunmuştur (Erdoğan & Ener, 2005).

Yerli Firmalara Rakip Olma

Ülke içinden bölgelere sokulan mallar işlemden geçirilsin veya geçirilmesin yurtiçine girişte herhangi bir gümrük vergisine tabi olmadığından dolayı, istenen fiyatla tekrar yurtiçine satılabilmektedir. Böylelikle, hem ithalattan kaynaklanan transfer fiyatlandırması suretiyle vergi kaçağına neden olunmakta, hem de yurtiçindeki ihracatçı ve sanayiciye karşı haksız rekabet ortamı oluşturulmaktadır (Kökver, 2003). Ayrıca serbest bölgelerde üretim yapan yabancı firmalar, ülkenin üretim girdilerini kullanarak, yerli firmalar ile aynı ürünleri üretmeleri halinde yerli firmaların rekabet şansını olumsuz yönde etkileyebileceği söylenebilmektedir. Bu durumda ülke, ihracatını artırmak isterken, serbest bölgeler aracılığıyla elindeki dış pazarları da diğer şirketlere kaptırma ihtimaliyle karşı karşıya kalacağı bir durum oluşmaktadır (Aslan, 2013).

Serbest bölgede üretilen malların iç piyasada satılması bir diğer sorundur. Serbest bölgelerde yer alan firmalar, iç pazarda çalışan firmalara göre daha düzgün altyapı hizmetlerinden faydalanma imkânına sahip olduklarından dolayı, fazladan bir maliyet avantajı elde edebilmektedirler (Akıllı, 1983). Serbest bölgelerden yurtiçine mal ithalinde, ithal mal için uygulanan gümrük vergisi, bu maliyet farkını telafi etmiyorsa, yurtiçi firmalar rekabet bakımından geriye düşebilmektedir. Bunu önlemek için, serbest bölge bulunan ülkeler çeşitli tedbirler alarak, ortaya çıkan sakıncaları gidermeye çalışmışlardır. Bu nedenle ya gümrük vergileri yüksek tutulmakta ya da serbest bölgeden mal ithali tamamen yasaklanmaktadır (Taylar, 2008).

Yatırımların Olumsuz Dağılması

Serbest bölgelerin kurulduğu illerin belli sanayi merkezleri olarak gelişmesi, sanayilerin dışsal ekonomilerden yararlanmak üzere serbest bölgelere yakın yerlerde kurulması, yatırımların bu bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmakta ve bu durum da yatırımların bölgesel dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir (Özcan, 1987). Serbest bölge kurulduktan sonra bu çevrede ekonomik faaliyetlerin artması dolayısıyla nüfus ve sosyal yapı değişiklikleri de meydana geleceği için bu durum bazı sosyal sorunlara da beraberinde getirmektedir (Haywood, 2004).

Tekelleşme Etkisi

Serbest bölgeler genel anlamda yerli ve yabancı firmalara birçok imkân sağlamakla birlikte ülkedeki işletmelerde tekelleşme sürecini de hızlandırabilmektedir. Bu bağlamda örneğin, küçük ve orta boy firmaların ürettiği parçaları yüksek maliyetli ve uluslararası standartlarda bulunmayan bir otomobil firması tesisini serbest bölgeye taşıması halinde, bu parçaların ithali serbest olduğundan aynı parçaların dışarıdan karşılanması halinde yurt içinde yaygın biçimde faaliyet gösteren birçok firmanın hızla çökmesine sebep olmaktadır (Yıldız, 2000). Örneğin, alıcıların daha iyi ambalajlamaya önem verdiği bir durumda yurt içinde üretilen mallar serbest bölgeden sağlanan aynı kalitede fakat daha ucuz ambalaj malzemelerinin kullanılmasıyla serbest bölgede ambalajlanabilmekte, bu durum ise yurt içindeki ambalaj sanayini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Özcan, 1987).

Sosyal Yapının Bozulması

Serbest bölge kurulduktan sonra serbest bölgenin bulunduğu ilde ve çevresinde önemli ölçüde nüfus ve sosyal yapı değişikliği meydana gelmektedir. Bu değişime ekonomik faaliyetlerin artması sebep olmaktadır. Bu hızlı değişimin bölgede bazı sosyal sorunlar yaratacağı düşünülebilmektedir. Diğer taraftan serbest bölgelerde belirli süre grev hakkı ve sendikal faaliyetlere izin verilmediğinden işçi ücretleri, yurt içinde saptanan işçi ücretlerinden daha düşük düzeyde olabilmektedir. Bu durum ücret piyasasında ikili ücret düzeyinin doğmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu bölgelerde çocuk ve kadın işçilerin çalıştırılması da çeşitli sorunlar doğurabilmektedir (Alpar, 1985). Kadın işçilerin üretim serbest bölgelerinde ki fazla istihdamına rağmen ücretleri oldukça düşüktür. Örneğin Nikaragua'da ihraç işleme bölgelerinde kadınlar günlük 12-14 saat çalışmalarına rağmen, aylık olarak sadece 140 Amerikan doları ücret ödenmektedir (Jauch, 2002; aktaran, Tıraş, 2008).

Serbest Bölgelerin Avantajları

Serbest bölgelerin olumlu ve olumsuz etkileri değerlendirildikten sonra, ekonomilere sağladığı avantajlar on beş alt başlık altında ele alınabilir (www.ekonomi.gov.tr, 2015).

1. Üretici Kullanıcılar için Vergi Avantajlarından Yararlanma İmkânı: Serbest Bölgelerde bulunan firmalar için vergi indirimleri uygulanmaktadır.
2. Orta ve Uzun Vadede Geleceği Planlayabilme İmkânı: Bölgede bulunmak isteyenlere 15-49 yıl süreli faaliyet ruhsatı düzenlenebilmektedir.
3. Kâr Transferi İmkânı: Serbest bölge faaliyetlerinden elde edilen kazanç ve gelirler, hiçbir izne tabi olmaksızın yurt dışına veya Türkiye'ye serbestçe transfer edilebilmektedir.
4. Ticaret Kolaylığı İmkânı: Türkiye'den serbest bölgeye satılan mallar ihracat rejimine, serbest bölgeden Türkiye'ye satılan mallar ise ithalat rejimine tabi olup, serbest bölge kullanıcıları Türkiye'den ihraç fiyatına (KDV'siz) mal ve hizmet satın alınabilrmektedir.
5. Gümrük Vergisi Prosedüründen Arındırılmış Ticari Faaliyet İmkânı: Serbest bölgeye getirilen Türkiye veya AB menşeli ya da buralarda serbest dolaşımda bulunan malların, serbest dolaşımda bulunma statüsü değişmediğinden, Türkiye'ye veya AB üyesi ülkelere girişinde gümrük vergisi ödenmemektedir.
6. AB ve Gümrük Birliği Kriterlerinin Gerektirdiği Serbest Dolaşım İmkânı: Serbest bölgeler, Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin parçası sayıldığından, bölgelerden Türkiye veya AB menşeli ürünler ile Türkiye'de serbest dolaşım durumunda bulunan ürünlerin A.TR Belgesi düzenlenerek AB'ye gönderilmesi mümkündür.
7. Eşitlik Prensibi: Serbest bölgede sağlanan teşvik ve avantajlardan yerli ve yabancı bütün firmalar eşit olarak yararlanmaktadır.
8. Zaman Kısıtlaması Bulunmaması: Mallar serbest bölgede süre sınırlaması olmaksızın kalabilmektedir.
9. Pazar İhtiyaçlarına ve Şartlarına Göre Serbestçe Belirlenecek Ticari Faaliyet İmkânı: Gümrük ve kambiyo mükellefiyetlerine dair mevzuat hükümleri ile üretici işletmelerin talepleri hariç olmak üzere, fiyat, kalite ve standartlarla ilgili olarak kamu kurum ve kuruluşlarına verilen yetkiler serbest bölgelerde uygulanmamaktadır.
10. Gerçekçi Bir Enflasyon Muhasebesi İmkânı: Serbest bölgelerdeki faaliyetlerle ilgili her türlü ödeme dövizle yapılmaktadır.
11. Yerli ve Yabancı Tüm Pazarlara Erişim İmkânı: Türkiye'ye yönelik mal satışına ve serbest bölge ile diğer ülkeler arasındaki ticarete kısıtlama getirilmemiştir.
12. Azaltılmış Bürokratik Prosedür ve Dinamik İşletme Yönetimi: Başvuru ve faaliyet süresince her türlü bürokrasi en aza indirilmiştir.

13. Stratejik Avantaj Oluşturma İmkânı: Serbest bölgeler AB ve Orta Doğu pazarlarının yakınında, Akdeniz, Ege ve Karadeniz'deki büyük limanlara, uluslararası havaalanlarına, karayolu ağlarına, kültür, turizm ve eğlence merkezlerine yakın yerlerde kurulmaktadır.
14. Her Türlü Ticari ve Sınai Faaliyete Uygun ve Ucuz Altyapı İmkânı: Serbest bölgelerin altyapısı gelişmiş ülkelerdeki benzerleri ile aynı standartta sunulmaktadır.
15. Tedarik Zinciri İmkânlarından Yararlanma Kolaylığı İmkânı: özellikle ihracata dönük üretim yapan firmalara, ara malı ve hammadde temininde, dünya fiyatları ve şartları ile kesintisiz tedarik imkânları sunmaktadır.

TÜRKİYE VE DÜNYADA SERBEST BÖLGE UYGULAMALARI

Serbest bölgeler, ülkeler arasındaki ticareti geliştirmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Günümüzde, Türkiye ve dünyada farklı türleriyle bu amaca hizmet etmeye devam etmektedir. Bu bölümde, Türkiye ve dünyadaki serbest bölge örnekleri incelenmiştir.

Dünyada Bazı Serbest Bölge Uygulamaları

Dünyada serbest bölge niteliğinde kabul edilebilecek uygulamalara, ilk olarak yaklaşık 2000 yıl öncesinin eski Yunan ve Roma medeniyetlerinde rastlanmaktadır. Milattan önceki yüzyıllarda Malta, Efes, Pire, İskenderiye limanları ve Akdeniz'de, açık denizde yapılan mal değişimi ve alışverişleri ile İpek Yolu üzerindeki Pire ve Challis limanları, bu konudaki ilk örnekler olarak sayılabilir. Günümüzdeki yapıya benzer yapıda serbest bölge uygulamaları ise XVIII. yüzyıldan itibaren Cebelitarık (1704), Singapur (1819) ve İngiltere İmparatorluğu'nun sömürgesi olan Hong-Kong'da (1842) faaliyet göstermeye başlamıştır (Erçakar, 2004).

İlk serbest üretim bölgesi 1958 yılında İrlanda'nın Shannon havaalanı yakınında kurulan Shannon serbest bölgesidir. Daha sonra 1960'lı yılların ikinci yarısında Doğu Asya'da serbest üretim bölgeleri kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki Tayvan'da kurulan Kaohsiung serbest üretim bölgesidir. Bunun yanı sıra, Güney Kore'de 1970'de Masan, Filipinler'de ise 1972'de Bataan serbest üretim bölgeleri kurulmuştur (İnan, 2007). Dünyadaki serbest bölge uygulamalarına dair bazı örnekler verilmiştir.

Avrupa Birliği'nde Serbest Bölge Uygulamaları

Avrupa Birliği'nde serbest bölgeler genellikle birliğin kıyı kısmındaki büyük ve eski limanlarında veya birliğe yakın adalarda, daha çok serbest liman şeklinde bulunmaktadır. Avrupa Birliği'nde tek bir çeşit serbest bölge uygulaması bulunmama tüm ülkelerin modelleri ve uygulamaları farklılık göstermektedir. Avrupa Birliği'nde faaliyet gösteren toplamda 77 adet serbest bölge uygulaması bulunmaktadır (ec.europa.eu, 2023). Avrupa Birliği'nin önemli bazı serbest bölgeleri Tablo 1'de listelenmiştir.

Tablo 1. Avrupa Birliğindeki Bazı Serbest Bölge Uygulamaları

Almanya	Bremerhaven Serbest Limanı	İspanya	Barcelona Serbest Bölgesi
	Cuxhaven Serbest Limanı		Câdiz Serbest Bölgesi
	Deggendorf Serbest Limanı		Vigo Serbest Bölgesi
	Duisburg Serbest Limanı		Las Palmas de Gran Canaria Serbest Bölgesi
Danimarka	Copenhagen Serbest Bölgesi		Barcelona Serbest Bölgesi
Finlandiya	Hanko Serbest Limanı	İrlanda	Ringaskiddy(Dublin) Serbest Limanı
	Hamina Serbest Bölgesi		Shannon Serbest Bölgesi
	Lappeenrannan Serbest Bölgesi	İtalya	Trieste Serbest Bölgesi
	Turku Serbest Bölgesi		Venezia Serbest Bölgesi
	Hangon Serbest Limanı		Gioia Tauro Serbest Bölgesi
	Kemi Serbest Bölgesi	Yunanistan	Piraeus Serbest Bölgesi
Fransa	Bordeaux Serbest Bölgesi		Platigiali Astakos Etoloakarnanias Serbest Bölgesi
	Guyane Serbest Bölgesi		Thessaloniki Serbest Bölgesi
İngiltere	Ronaldsway Havaalanı Serbest Bölgesi		Heraclion Serbest Bölgesi
Portekiz	Madeira Serbest Bölgesi	Kıbrıs	Limassol Serbest Limanı
			Larnaca Serbest Limanı

Kaynak: www.ec.europa.eu

ABD'de Serbest Bölge Uygulamaları

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Serbest Ticaret Bölgesi Kanunu 1934 yılında kabul edilmiştir. Serbest Ticaret Bölgelerinin kurulmasında New York eyaleti kongre üyesi Emanuel Celler büyük desteği bulunmaktadır. Serbest Ticaret Bölgelerinin kurulma amacı, Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni iş imkânları yaratarak daha fazla rekabet ortamı oluşturmak, uluslararası ticareti kolaylaştırmak ve teşvik etmektir. ABD'deki serbest ticaret bölgelerinde kullanıcılara sunulan avantajlar, Ostheimer'in (2004) çalışmasından aktarılan bilgilere göre Tıraş (2008) tarafından aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

- Gümrük vergisinin ertelenebilmesi ve indirim sağlanabilmesi,
- Yeniden ihracat (re-export) işlemlerinden vergi alınmaması,
- Bozuk veya hasarlı mallardan vergi alınmaması,
- Ad valorem vergilerden istisna,
- Mallar için süresiz depolama imkânı sunulması.

ABD'nin 51 eyaletinde toplam 295 serbest bölge bulunmaktadır (www.ia.ita.doc.gov, 2016). En önemli serbest bölgeler ise New York, San Francisco, Florida, Boston, New Orleans, Kansas, California, Chicago, Honolulu ve Puerto Rico'da yer almaktadır.

BAE'deki Serbest Bölge Uygulamaları

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) serbest bölgelerinde yabancı yatırımcılara sunulan en önemli avantaj, şirketlerin tamamen yabancı sermaye ile kurulmasına izin verilmesidir. Buna ek olarak, kişisel gelir ve servet vergisinin olmaması, şirketlere 15 yıl süreyle kurumlar vergisi muafiyeti tanınması, kâr transferlerinin serbest bırakılması ve döviz kısıtlamalarının bulunmaması gibi çeşitli kolaylıklar sağlanmaktadır. Ayrıca, hammaddelerin ithalatında gümrük vergisinden muafiyet, etkin bir iletişim altyapısı, enerjiye kolay erişim, ithalat ve ihracatta vergi muafiyeti gibi avantajlar da mevcuttur. Yatırımcılar için cazip bir çalışma ortamı sunulması, insan kaynakları açısından sorun yaşanmaması ve uzman kadrolardan oluşan serbest bölge otoritelerinin danışmanlık hizmeti sağlaması da diğer önemli teşvikler arasındadır. Tüm bu uygulamalar, yatırımcıları çekmek ve etkin bir altyapı

oluşturmayı teşvik etmek amacıyla hayata geçirilmiştir. Jebel Ali Serbest Bölgesi'nin elde ettiği başarı sonrasında, Sharjah Uluslararası Havalimanı ve Dubai Uluslararası Havaalanı'nda da serbest bölgeler kurulmasına karar verilmiştir (Muzhdabayeva, 2006). Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki bazı serbest bölgeler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Birleşik Arap Emirliklerindeki Bazı Serbest Bölgeler

Abu Dhabi	Masdar Şehri	Dubai	Çifte Hammadde Merkezi
	Abu Dhabi Alan Şirketi		İnternet Şehri
	Abu Dhabi Havaalanı Serbest Bölgesi		Medya Şehri
	Khalifa Endüstriyel Bölgesi		Stüdyo Şehri
	ZonesCorp		Akademik Şehri
	Twofour54		Bilgi Köyü
Sharjah	Uluslararası Havaalanı Serbest Bölgesi		Dış Kaynak Alanı
	Hamriyah Serbest Bölgesi		Enpark
Umm Al Quwain	Ahmed Bin Rashid Serbest Bölgesi		Uluslararası Medya Üretim Bölgesi
	Ajman Serbest Bölge Yetkilisi		Bioteknoloji Araştırma Parkı
Fujairah	Serbest Bölgesi		Auto Bölgesi
	Creative Şehri		Altın ve Elmas Parkı
Ras Al Khaimah	Yatırım Yetkilisi		Sağlık Hizmeti Şehri
	Serbest Bölgesi		Uluslararası Finansal Merkez
	Deniz Şehri		Lojistik Şehri
Dubai	Uluslararası Havaalanı Serbest Bölgesi		Deniz Şehri
	Silikon Vadisi		Çiçek Merkezi
	Jebel Ali Serbest Bölgesi		Uluslararası İnsani Şehir

Kaynak: www.uaefreezones.com

Abu Dhabi hariç tüm emirliklerin serbest ticaret bölgeleri ve hemen tüm emirliklerin kendine ait limanı ve havaalanı bulunmaktadır. Serbest bölgelerden biri olan Dubai bu işlemlerden büyük pay almaktadır. Uzak Doğu ve Avrupa arasında uluslararası deniz taşımacılığı yapan firmalar, Körfez'de yükleme ve boşaltma işlemlerini yapmaktadır. Dubai Limanı'nın gelişmiş tesis ve hizmetleri uluslararası deniz taşımacılığı firmaların tercih sebebi olmaktadır. Dubai'de boşaltılan mallar deniz yoluyla İran'a oradan tren ve karayoluyla Orta Asya Cumhuriyetleri'ne götürülmektedir. Dubai Havalimanı kargo taşımacılığı alanında bölgenin en gelişmiş havaalanlarından biri olup, Uzak Doğu'dan deniz yoluyla gelen kargoların büyük bölümü daha sonra Avrupa'ya havayoluyla ulaştırılmaktadır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, 2009).

Çin'de Serbest Bölge Uygulamaları

Çin ekonomik kalkınmasını ve ekonomide liberalleşmeyi çoğunlukla özel ekonomi bölgeleri sayesinde hızlandırmıştır. Serbest bölgelerin yerleşim alanını da içeren farklı bir uygulaması olan özel ekonomi bölgeler genellikle kıyı bölgelerde kurulmaktadır. Özel ekonomi bölgelerinde yabancı sermayeli firmalara ilk iki yıl gelir vergisi muafiyeti, ardından üç yıl için ülke genelinde uygulanan vergi oranının yarısı kadar vergi uygulaması konulmuştur. Sonraki yıllarda ihracat oranının toplam üretimin %70'ini geçmesi halinde %10 vergi, %15 oranında kurumlar vergisi, 5 milyon doları geçmesi halinde ise yabancı sermayeli hizmet yatırımları için iki yıl gelir vergisi muafiyeti sağlanmıştır. Çin'de kalkınmanın hızlanmasıyla birlikte ileri teknoloji üretimine yoğunlaşmak için Ekonomik ve Teknolojik Kalkınma Bölgelerine (ETDZ) geçiş yapılmaya başlanmıştır. Mevcut 54 ekonomik ve teknolojik kalkınma bölgesi Çin'e yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %40'ını bölgelere çekmektedirler (Kabaköz, 2012). Çin'deki özel ekonomik bölgelerde yatırımcılara sağlanan bazı imkânlar şu şekilde sıralanabilir (Güner, 1995):

• Yabancı yatırımcılar bölgede doğrudan yatırım yapabildikleri gibi yerli ortaklarla birlikte de yatırım yapabilmektedir.

• Özel ekonomik bölgelerde faaliyette bulunan firmalar, elde ettikleri karı transfer edebilmektedirler. Firmalara uygulanan gelir vergisi %15'tir. Fakat firmalar genellikle iki yıl bu vergiden muaf tutulmakta ve ardından gelen üç yıl için bu oranın yarısı vergi olarak karşılarına çıkmaktadır. Bazı durumlarda vergi muafiyeti süresi uzatılabilmektedir.

• Firmaların üretimde kullanacakları hammadde ve yarı mamullerden ithal etmelerinden dolayı da ayrıca ithal vergisi alınmamaktadır.

• Özel ekonomik bölgelerde kurulacak sınai kuruluşlar için düşük kiralar karşılığında kullanabilecekleri araziler tahsis edilmektedir.

• Bölgelerde işçi ücretleri genellikle çok düşüktür. Çoğunlukla Hong-Kong piyasasındaki ücretlerin yarısı kadar ücret ödenmektedir.

• Döviz işlemleri için kolaylıklar bulunmaktadır.

• Yabancıların özel ekonomik bölgelere giriş çıkışı bürokrasiden arındırılmış ve bu konuda önemli kolaylıklar sağlanmıştır.

• Yatırımcılara kaliteli ve ucuz altyapı hizmetleri sunulmakta, hızlı haberleşmeye imkân tanıyan telekomünikasyon sistemi sağlanmaktadır.

• Yatırımcıların, üretiminin bir bölümünü iç pazarlarda satabilmesine izin verilmiştir.

Rusya'da Serbest Bölge Uygulamaları

Rusya'da, serbest bölge modelini hayata geçirmek amacıyla, büyük ölçüde yabancı sermaye ile Nahodka Serbest Limanı ve Kaliningrad Serbest Bölgesi kurulmuş ve günümüzde faaliyetlerini sürdürmektedir. Nahodka Serbest Bölgesi, Asya ile Batı Avrupa arasında önemli bir ulaşım noktası olup, stratejik konumu sayesinde büyük bir limana sahiptir. Her yıl yaklaşık 18-20 milyon ton ürün, 42 ülke ile olan bağlantıları sayesinde bu limana ulaşmaktadır. Bu bölge, özellikle Çin, Japonya, Amerika ve Kanada ile ticaret açısından büyük bir öneme sahiptir (Muzhdabayeva, 2006).

Türkiye'de Serbest Bölgeler

Türkiye'de 1987 yılından itibaren serbest bölge rejimi uygulanmaktadır. Kuruldukları ilk dönemlerden bu yana ticaret hacimleri sürekli artış göstermesine rağmen günümüzde serbest bölgelerde ticaret hacmi ve istihdam rakamları bazı dönemlerde artmakta ancak bazı dönemlerde ise azalmaktadır. Tablo 3'te Türkiye'nin dış ticaret rakamları ve son yıla ait değişim oranları verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde bazı bölgelerin ticaret hacimlerini arttırdığı buna rağmen çoğunun ticaret hacminin azaldığı hatta Rize serbest bölgesinde hiç ticaret hacmi bulunmadığı görülmektedir. Son iki

yılda oransal olarak en çok hacim kaybeden bölge %53,2 ile Samsun Serbest Bölgesi olurken, en fazla hac,m kazanan bölge %34,7 ile Denizli Serbest Bölgesi olmuştur. Sayısal olarak incelendiğinde ise ilk 3 sırayı Ege, Mersin ve İstanbul Endüstri ve Tic. bölgesi almaktadır. 2023 yılına bakıldığında bu 3 serbest bölge toplam ticaretin yaklaşık %50'sini gerçekleştirmektedir.

Tablo 3. Serbest Bölgelerin Dış Ticaret Rakamları (2022-2023)-(1000 $)

BÖLGELER	**2022**	**2023**	**%**
Adana Yumurtalık	2.478.482	1.680.848	-32,2
Antalya	1.128.792	1.094.248	-3,1
Avrupa	3.483.853	3.022.719	-13,2
Bursa	2.552.739	2.877.800	12,7
Denizli	70.260	94.608	34,7
Ege	5.303.003	5.816.441	9,7
Gaziantep	153.882	179.553	16,7
İstanbul Endüstri ve Tic.	2.799.379	3.569.381	27,5
İstanbul İhtisas (AHL)	4.325.003	2.179.770	-49,6
İstanbul Trakya	1.998.130	2.033.322	1,8
İzmir	1.232.180	1.221.626	-0,9
Kayseri	1.484.171	1.273.986	-14,2
Kocaeli	1.238.788	1.665.742	34,5
Mersin	4.012.791	3.788.806	-5,6
Rize	0	0	0
Samsun	396.343	185.292	-53,2
Trabzon	60.052	40.616	-32,4
TÜBİTAK-MAM	105.038	140.923	-34,2
Toplam	**32.822.887**	**30.865.682**	**-6,0**

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Ticaret hacimlerinin yanı sıra istihdam verileri de incelenmelidir. Tablo 4'de son iki yıl için değişimlerinde bulunduğu istihdam verileri verilmiştir. Serbest bölgelerin çoğunda istihdam artarken bazılarında son yıllarda çalışan sayısı azalmış hatta Rize Serbest Bölgesinde günümüzde sadece 2 çalışan bulunmamaktadır. Son iki yılda istihdamını oransal olarak en çok arttıran bölge %72,2 ile Denizli Serbest Bölgesi olurken en çok azalışın yaşandığı

bölge %77,3 ile Samsun Serbest Bölgesi olmuştur. Çalışan sayısı olarak baktığımızda ise ilk 3'ü sırasıyla; Ege, Bursa ve Mersin serbest bölgeleri almaktadır. 2023 yılına bakıldığında bu 3 bölge toplam istihdamın %50'den fazlasını oluşturmaktadır.

Tablo 4. Serbest bölgelerin istihdamı (2022-2023)

Bölgeler	2022				2023				%
	İşçi	Büro	Diğer	Toplam	İşçi	Büro	Diğer	Toplam	
Ege	18501	4443	1274	24218	18353	4581	2021	24955	3,0
Bursa	8340	1201	1036	10577	11562	1310	1327	14199	34,2
Mersin	7992	1055	1377	10424	8091	940	1276	10307	-1,1
Antalya	4484	973	1033	6490	4892	1104	1537	7533	16,1
İstanbul Endüstri ve Tic.	5369	1145	0	6414	5287	1210	0	6497	1,3
Kocaeli	1960	405	2326	4691	1958	420	2492	4870	3,8
TÜBİTAK-MAM	1791	429	187	2407	1925	464	161	2550	5,9
Avrupa	5187	1278	0	6465	6445	1455	0	7900	22,2
Kayseri	5534	627	90	6251	4652	644	64	5360	-14,3
İzmir	4296	707	224	5227	4099	666	287	5052	-3,3
İstanbul Trakya	2681	891	37	3609	3339	1077	75	4491	24,4
İstanbul İhtisas (AHL)	1008	1364	120	2492	943	1880	196	3019	21,1
Adana-Yumurtalık	883	113	176	1172	1160	115	325	1600	36,5
Samsun	341	47	0	388	47	39	2	88	-77,3
Gaziantep	242	59	13	314	267	58	30	355	13,1
Trabzon	0	0	34	34	0	0	28	28	-17,6
Denizli	83	24	19	126	122	36	59	217	72,2
Rize	0	4	0	4	0	2	0	2	-50
Toplam	**68592**	**14765**	**7946**	**91303**	**73142**	**16001**	**9880**	**99023**	**8,5**

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Türkiye'deki serbest bölgeler, ihracatı artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlarken istihdam olanaklarını da genişletmektedir.

Mersin Serbest Bölgesi (1987)

Mersin Serbest Bölgesi'nin sınırları; 04.03.1985 tarih 85/9200 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmiştir. 06.06.1985 tarih 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu çerçevesinde resmi açılışı 03.01.1987 tarihinde yapılmıştır. Bölge, ilk aşamada 776 dönüm alan üzerinde kurulmuş olup süreç içerisinde yapılan ilaveler ile 836 dönüme genişletilmiştir. "Yap-İşlet-Devret" modelinde işletilmektedir. T.C. Ekonomi Bakanlığı - Serbest Bölgeler, Yurtdışı Yatırım ve Hizmetler Genel Müdürlüğü tarafından yönetilmektedir. Mersin Serbest Bölgesi'nin işletilmesi 06.08.1986 tarih 10877 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı gereği MESBAŞ'a verilmiştir. Bu yetkiye istinaden, Mersin Serbest Bölgesi'nde tüm hizmetlerin verilmesi MESBAŞ'ın yükümlülüğüne bırakılmıştır. MESBAŞ 1986 yılında Mersin Serbest Bölgesi'ni işletmek amacı ile kurulmuş bir anonim şirkettir. Halka açık statüde kurulan şirketin sermayesi 5.402.160 TL'dir. Sermayesinin %24'ü Kamu sektörüne, %76'sı özel sektöre aittir. Toplam ortak sayısı 174'dür. Mersin serbest bölgesi Türkiye'nin ilk serbest bölgesi olması sebebi ile en üst seviyede bilgi birikimine sahiptir (www.mesbas.com, 2015).

- Yatırım yapılacak açık alanların kira sözleşmelerinin yapılması,
- Açık alan kira bedellerinin tahsil edilerek özel hesaba aktarılması,
- Yatırım alanlarının kullanıcı firmalara teslimi ve aplikasyonu,
- Yatırımcı firmalara zemin etüdü geoteknik raporlarının verilmesi,
- Gerek yatırım ve gerekse ticari safhada elektrik enerjisi ve su temini,
- Genel limancılık hizmetlerinin yapılması,
- Depolarda tahmil, tahliye hizmetlerinin verilmesi,
- Tartı, kafeterya ve büfe işletmeciliği,
- Umumi yeşil alanların oluşturulması,
- Bölge altyapısının bakım ve onarımı,
- Depo kiralama hizmeti,
- Açık stok sahası kiralama hizmeti ve kullanıcı firmalar tarafından talep edilebilecek diğer hizmetlerdir.

Antalya Serbest Bölgesi (1987)

Antalya Serbest Bölgesi 06 Haziran 1985 tarih ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanılarak Bakanlar Kurulu Kararı ile yer ve sınırları tespit edilip ülkemizde ilk kurulan iki serbest bölgeden biri olma özelliğini taşımaktadır. Antalya-Kemer karayolu güzergâhında, Antalya

Limanının hemen bitişiğinde şehir merkezine 12 km, havalimanına 25 km mesafede 625.490 metrekarelik bir alana kurulmuş ve 14 Kasım 1987 tarihinde hizmete girmiştir. Arazi ve altyapı finansmanı devletçe karşılanan, üstyapısı ise yatırımcı firmalar tarafından gerçekleştirilen Antalya Serbest Bölgesi'nin işletimi Bakanlar Kurulu Kararı ile özel sektöre verilmiş ve bu amaçla hisselerinin %34'ü kamuya %66'sı özel sektöre ait olan Antalya Serbest Bölge İşleticisi A.Ş. (ASBAŞ) firması kurulmuştur (www.asbas.com.tr, 2015).

Antalya Serbest Bölgesi, Mersin Serbest Bölgesi ile birlikte Türkiye'nin ilk kurulan serbest bölgelerinden biridir. Bunun yanında bünyesinde liman işletmesi bulunduran birkaç serbest bölgeden biri yine Antalya Serbest Bölgesi'dir. 1994 yılında SEKA'ya ait rıhtımın satın alınması ile Antalya Serbest Bölgesi'nin denizle bağlantısı sağlanmıştır (Erdoğan & Ener, 2005).

Antalya Serbest Bölgesi'nde halen 100 kadar firma sürekli aktif ticari faaliyette bulunmaktadır (www.asbas.com.tr, 2015) ve bu firmalarda 2015 yılı itibariyle 4729 kişi istihdam edilmektedir. Ticaret hacmine bakıldığında 2011'de 731.252.000 dolar, 2012 yılı ticaret hacmi 749.707.000 dolar, 2013 yılında 902.379.000 dolar, 2014 yılında 833.450.000 dolar, 2015 yılına gelindiğinde ise ticaret hacmi 682.537.000 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılı ticaret rakamı Antalya serbest bölgesinin kuruluşundan bu yana en yüksek yıllık ticaret hacmi rakamıdır (www.ekonomi.gov.tr, 2015).

Ege Serbest Bölgesi (1990)

Ege Serbest Bölgesi 1990 yılından itibaren "Yap-İşlet-Devret" modeliyle bir özel sektör kuruluşu olan ESBAŞ tarafından kurulup işletilmektedir. Tüm altyapı ve gerekli üstyapı yatırımları, enerji, su, telekomünikasyon, doğalgaz, yükleme, boşaltma, nakliye, hamaliye ve 24 saat destek hizmetleri ile itfaiye, yemek ve tüm belediye hizmetleri ESBAŞ tarafından verilmektedir (www.esbas.com.tr, 2015).

Ege Serbest Bölgesi, İzmir'in Gaziemir ilçesinde 2,2 milyon m2'lik bir alan üzerinde kurulmuştur. Bölge, Uluslararası Adnan Menderes Havalimanına 4, İzmir Limanına 12, otoyol ağlarına ise 1 km mesafededir. Bölgede bugün itibarı ile 74'ü yabancı olmak üzere toplam 200 firma faaliyet göstermektedir. 2013 yılında gerçekleşen ticaret hacmi 4,6 milyar dolar olup

bölgenin hizmete girişinden bugüne kadar gerçekleşen toplam ticaret hacmi ise 57,9 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Ege Serbest Bölgesinde 20.400 kişi istihdam edilmektedir. Türkiye'deki 21 serbest bölgede yaratılan toplam istihdamın ve yatırımın 1/3' ü Ege Serbest Bölgesi'nde tarafından yapılmaktadır. Bir üretim bölgesi olan Ege Serbest Bölgesi'nde ağırlıklı olarak elektronik, otomotiv yan sanayi, makine imalat ve montajı, havacılık ve savunma sanayi, hassas ölçü aletleri, metal bağlantı elemanları ve mutfak möbleleri üretimi, tekstil, gıda işleme ve paketleme gibi sektörler yer almaktadır. En çok ticaret yapılan ürünler, tekstil ürünleri, konfeksiyon, ağır iş makinesi, kimyasal ürünler ve dayanıklı tüketim mallarıdır (www.esbas.com, 2015).

İstanbul İhtisas-(AHL) Serbest Bölgesi (1990)

İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi sahip olduğu 180.152 metrekare alan ile 1996 yılından bu yana İSBİ A.Ş. (İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş.) tarafından işletilmektedir. İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi, yaklaşık 20 farklı sektörden, farklı büyüklükteki pek çok şirkete ev sahipliği yapmaktadır (www.isbi.com.tr, 2015).

İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş., 1990 yılında faaliyete geçmiş olan ve hazine arazisi üzerinde yer alan İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi'nin kurucu ve işletmesi Bakanlar Kurulu kararıyla 1 Temmuz 1996 tarihinden itibaren 40 yıl süre için yap-işlet-devret modeline göre almış olup, bu konudaki sorumluluğunu başarı ile yürüten bir özel sektör kuruluşudur. Bölgede 2015 yılında toplamda 1186 kişi istihdam edilirken, dış ticaret hacmi 1.271.014.000 dolara ulaşmıştır (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

Trabzon Serbest Bölgesi (1992)

Trabzon Serbest Bölgesi, TRANSBAŞ Trabzon Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi AŞ tarafından kurulmuştur ve işletilmektedir. Trabzon serbest bölgesi Trabzon limanı içerisindedir. Yüksek değerli mallar için Trabzon serbest bölgesi güvenli ve kullanışlı depolama tesislerini kullanıma sunmakta ve ihtiyaca göre mal temin etmektedir. Yurtdışından gelen mallar Trabzon Serbest Bölgesindeki depolara gümrük ve ithalat vergisi ödemeden, herhangi bir vergiye tabii tutulmadan hizmetlerden yararlandırılmaktadır. Trabzon serbest bölgesine gelen mallar buradan yurtdışına veya yurt içine işlenerek

veya işlenmeden dağıtılabilmektedir. Serbest bölge içinde yerel olarak imal edilmiş malların satılması rakip ülkelerin ihracat serbest bölgelerinden farklı olarak sunulan bir fırsattır. (www.transbas.com, 2015). 2015 yılı itibariyle bölgede 47 kişi istihdam edilmekte ve ticaret hacmi 375.695.000 dolardır (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi (1995)

İstanbul Deri Serbest Gümrük Müdürlüğü 01.04.2004 tarihinde yürürlüğe giren 2004/2 no.lu genelge kapsamında "deri ve deriden mamul malların" serbest dolaşıma giriş işlemlerinde yetkili olarak belirlenen İstanbul ve çevresindeki tek gümrük müdürlüğüdür. DESBAŞ-İstanbul Deri ve Endüstri Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. 08.04.1993 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile "İstanbul Deri ve Endüstri Serbest Bölgesini" sahip olduğu arazisi üzerinde tüm altyapı ve üstyapı finansmanını sağlayarak kurma ve işletme yetkisini almış özel sektör kuruluşudur (www.desbas.com.tr, 2015).

İstanbul Deri ve Endüstri Serbest Bölgesi 500.000 m2'lik arazi, Endüstriyel kalitede altyapı (36.000 m3/gün kapasiteli Atıksu Arıtma ve Geri Kazanma Tesisi), 350.000 m2 kapalı alan (depo, fabrika binası, ofis), 150.000 m2 kapalı alana sahip üretim binaları 200.000 m2 kapalı alana sahip depolama ve ofis binaları, 80.000 m2 beton / asfalt açık stoklama alanı, 200 ton likit depolama alanına sahiptir. Yatırımlarını tamamlayarak faaliyete geçen yerli ve yabancı firmalar; Otomotiv Yan Sanayi (silindir gömleği, fren kampanaları, amortisör vb.), CNC Takım Tezgâhları, Alüminyum Aerosol Tüp, Konfeksiyon, Elektrik Elektronik Malzemeler, Beyaz Eşya Yan Sanayi, Tıbbı Malzeme, Otomobil Dekoratif Mobilya Aksamı, Uçak Motor ve Gövde Parçaları, Gemi Jeneratörü, Robotik Sistemler gibi çoğunluğu ileri teknoloji gerektiren konularda üretimlerine devam etmekte olup, bölgede istihdam 3.000 kişi seviyelerine ulaşmıştır. Üretilen malların çok büyük bir bölümü yurtdışına ihraç edilmektedir. Bölgede gerçekleştirilen işlem hacmi içerisinde; Sanayi Makinaları ve Donanımı, Elektrik-Elektronik, İş Makinaları ve Donanımı, Deri ve Mamulleri, Boya ve Kimyasallar ile Ulaşım Araçları toplam ticaret hacminin yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır. Desbaş'ın unvanı Bakanlar Kurulu'nun 05.05.2011 tarih, 2011/1836 sayılı karar ile "DESBAS-İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi Anonim Şirketi" olarak değiştirilmiştir. (www.desbas.com.tr, 2015).

Doğu Anadolu Serbest Bölgesi (1995)

Erzurum – Doğu Anadolu Serbest Bölgesi'nin kurulması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin kalkındırılması için alınmış tedbirler çerçevesinde değerlendirilmiş ve Bölge Kasım 1995'te faaliyete geçmiştir. Doğu Anadolu Serbest Bölgesi, tüm altyapısı tamam olan 484.350 metrekarelik uygun bir alanda kurulmuştur. Serbest bölgenin kurulmasıyla birlikte, tarih boyunca bir ticaret ve dağıtım şehri olmuş Erzurum ilinin önemi artmıştır (www.kalkinma.com.tr, 2015). 2024 yılına geldiğimizde Doğu Anadolu Serbest Bölgesinin kapatıldığı görülmüştür.

04.04.1995 tarih ve 95/6742 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile DASBAS Doğu Anadolu Serbest Bölge Kurucu ve işleticisi AŞ'ye bölgeyi kurma ve işletme yetkisi verilmiştir. "Doğu Anadolu Serbest Bölgesinin Yer ve Sınırları ile İşletme İznine İlişkin Hükümlerin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kararın yürürlüğe konulması; Devlet Bakanlığının 06.08.2009 tarihli ve 28035 sayılı yazısı üzerine, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununun 2. maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 13.08.2009 tarihinde kararlaştırılmıştır. Ancak Doğu Anadolu Serbest Bölgesinin kurulmasına ilişkin işlemlerin Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yürütülmesi ve bu bölgenin DASBAŞ-Doğu Anadolu Serbest Bölge İşleticisi Anonim Şirketi'nin kronikleşen sorunları ve bölgenin ilgi çekmemesi sebebiyle DAŞBAŞ tarafından işletilmesine dair 4.4.1995 tarihli ve 95/6742 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Doğu Anadolu Serbest Bölgesine ilişkin hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır (www.resmigazete.gov.tr, 2015).

Mardin Serbest Bölgesi (1995)

Mardin Serbest Bölgesi, 21.11.1995 tarihinde kurulmuş olup kısa adı MASBAŞ olan Mardin Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. tarafından kurulup işletilmektedir. MASBAŞ'ın %51'i özel idareye ve kalan %49'uda 29 yerli girişimciye aittir. Bölgenin toplam brüt alanı 515.000 m2 olup net parsel alanı 328.253 m2dir. Satılan ve kiraya verilen alan 103.978 m2 olup (net parsel alanının yaklaşık %30' una tekabül etmektedir) 26 firmaya 28 adet faaliyet ruhsatı tahsis edilmiştir. Mardin Serbest Bölgesindeki Kullanıcılar; Alım-Satım, Üretim, Depolama, Kiralama, konularında faaliyette bulunmaktadırlar. Ancak sadece deterjan üreten yerli bir firma faal durumdadır. Böylelikle serbest bölgenin istihdam yaratmaktan veya katma değer üretmekten çok ticari faaliyetler için kullanıldığı görülmektedir. Bunun

yanı sıra serbest bölgelerin kurulma amaçlarından biri olan yabancı sermaye girişinin Mardin Serbest Bölgesinde işlemediği de anlaşılmaktadır. 2010 yılı serbest bölgeler kira tarifeleri incelendiğinde en düşük kira Mardin serbest bölgesinde bulunmasına rağmen; bu tarifenin yatırımcıyı daha fazla cezp etmesi gerekirken, durumun böyle olmadığı görülmektedir. Mardin Serbest Bölgesi'nin önemli sorunlarından bir tanesi kayıt dışı istihdamdan kaynaklanan haksız rekabettir. Serbest Bölgede yapılan faaliyetlerin hepsi kayıt altına alındığından işveren kayıt dışı işçi çalıştıramamaktadır. Bu nedenle serbest bölge dışındaki firmalarla rekabet güçleşmektedir. Serbest Bölge'nin teşvik sistemi içinde olmaması da burada faaliyet göstermeyi cazip kılmamaktadır (www.mardineyatirim.com, 2015).

İMKB Uluslararası Menkul Kıymetler Serbest Bölgesi (1997)

Menkul kıymetlerin alımı, satımı, takas ve saklama işlemleri ve bunlara ilişkin diğer işlemlerin yapılacağı İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Uluslararası Menkul Kıymetler Serbest Bölgesi; 24 Şubat 1997 tarihinde aktivitelerine başlamıştır. İstanbul'da uluslararası bir finans merkezi yaratılmasına yönelik olarak faaliyete geçen bu serbest bölgede; vergilendirme ve döviz kuru riskinin ortadan kaldırıldığı bir atmosferde, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nca tanımlanmış prensipler çerçevesinde, Türkiye ve diğer ülkelerden menkul kıymetlerin ihracı ve ikincil el işlem görmeleri sağlanacak ve aynı zamanda, uluslararası yatırımcıların katılımıyla ihtiyaç duyulan likiditenin yaratılması amaçlanmıştır (www.kalkinma.com.tr, 2015). Ancak daha sonra ismi 30 Aralık 2012 tarihinde 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren kanunun 138. maddesi uyarınca Borsa İstanbul A.Ş. olarak değişmiş ve borsacılık faaliyetleri yapmak üzere Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihte BİST olarak kurulmuştur (www.borsaistanbul.com, 2016).

İzmir Serbest Bölgesi (1998)

İzmir Serbest Bölgesi'nin temelleri 1984 yılında atılmıştır. Yeşildere ve çevresinde faaliyetlerini sürdüren deri sanayi kuruluşlarının 1984 yılında yeni bir organizasyonla İzmir Deri Sanayicileri Yapı Kooperatifi'ni kurarak, İzmir Valiliği tarafından oluşturulmuştur. Danışmanlar Kurulu'nun "sektörün faaliyet alanına olan uygunluğu" kararı doğrultusunda yer seçimini yaptığı "Maltepe Köyü'nün 3,5 km uzağındaki" 163 hektarlık alan üzerinde

kurulmuştur. Yer seçiminin tamamlanmasıyla birlikte gerek imar planı ve yerleşim planları, gerekse alt ve üst yapı projeleri olan yol, kanalizasyon, enerji dağıtım, içme ve kullanma suyu, arıtma tesis projeleri uygulamaya geçirilmiştir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın çalışmaları sonucunda 1988 yılının ikinci yarısında İzmir Organize Deri Sanayi Bölgesi statüsü kazanmış ve resmi açılışı 1993 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı'nca yapılmıştır. Kurulduğu tarih itibariyle organize sanayi bölgesi olarak faaliyet gösteren organizasyon, bir süre sonra ticari hayatın ekonomik seyri doğrultusunda serbest bölge olma girişiminde bulunmuştur. Bu doğrultuda Bakanlar Kurulu'nun 11/08/1997 tarih ve 97/9775 sayılı kararıyla "İzmir Menemen Deri Serbest Bölgesi" adıyla yeni bir oluşuma girmiş, kurucu ve işleticisi İDESBAŞ (İzmir Menemen Deri Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi Anonim Şirketi) firması kurulmuştur. Deri sektöründeki olumsuz gelişmeler ve yörenin artan potansiyeliyle farklı sektörlerin ilgisine açılmasıyla Bakanlar Kurulu'nun 04.04.2011 tarih 27918 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 2011/1649 sayılı kararıyla "İzmir Serbest Bölgesi" adını almıştır ve aynı kararla İDESBAŞ ismi İZBAŞ (İzmir Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi Anonim Şirketi) olarak değiştirilmiştir. İZBAŞ sağladığı avantajlar şu şekildedir (www.izbas.net, 2015);

- İzmir ve Aliağa Limanları arasında bulunan İzmir Serbest Bölgesi'nin Dünyanın en büyük limanları arasında sayılan ve inşası devam eden Çandarlı Limanı'na olan yakınlığı ile lojistik avantajı artmıştır.
- Raylı sistem toplu taşıma aracı olan İZBAN ile şehir Merkezi'ne, demiryoluna ve havaalanına oldukça kısa sürelerde ulaşılabilmektedir.
- Bölgede yatırım yapmayı isteyen firmalar farklı alternatifleri değerlendirerek yatırım yapacakları arsaların tapusuna sahip olabilmektedir.
- Ortak sağlık ve güvenlik birimi ile profesyonel sağlık hizmetleri ve tecrübeli iş ve işçi güvenliği hizmetleri tedarik edilebilmektedir.
- Bölgede KDV uygulanmadığından kullanıcı firmalar uygun fiyatlı elektrik ve doğalgaz hizmetlerinden faydalanabilmektedir. Elektrik işletmesinin İZBAŞ bünyesinde olmasıyla acil çözümler geliştirilebilmektedir.
- Atıklı çalışan sektörler için atık su arıtma tesisi ile avantaj sağlamaktadır.
- Uygun ücretlerle çeşitli kapalı alan ve depo kiralama imkânı sunulmaktadır.
- Gediz Üniversitesi'ne olan yakınlık sebebi ile üniversite sanayi iş birliğinden faydalanma imkânı bulunmaktadır.

Rize Serbest Bölgesi (1998)

Rize serbest bölgesi Karadeniz havzasında ortaya çıkan büyük ticari potansiyelinden azami bir şekilde faydalanılması amacıyla, 23 Mayıs 1997 kurulmuştur. Yetki, RİSBAS (Rize Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi AŞ)'a verilmiş ve 26 Nisan 1998'de ticari faaliyete geçmiştir. 85 dönümlük arazi üzerinde, 20.000 metrekaresi kapalı, 40.000 metrekaresi yatırıma müsait açık alan bulunmaktadır (Doğan, 2003). 2015 yılı itibariyle bölgede 3 kişi istihdam edilmekte ve dış ticaret hacmi 3.185.000 dolar boyutundadır (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

Samsun Serbest Bölgesi (1998)

Samsun Serbest Bölgesi, Bakanlar Kurulu'nun 14.12.1995 tarih ve 95/7523 sayılı kararı ile 73.150 m2 olarak yer ve sınırları belirlenerek Yap-İşlet-Devret modeline göre SASBAŞ Samsun Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi AŞ'ne 30 yıllık bir süre ile işletme yetkisi verilmiştir. Diğer taraftan, bölgenin sınır ve tel çitleri ile giriş kapısının yapımı bitirilerek 20.03.1998 tarihinde Serbest Bölge kamu birimleri personelinin görevine başlamaları ile bölgenin resmi açılışı yapılmıştır (www.sasbas.com, 2015).

Serbest Bölge kamu birimleri idari binası ile Sasbaş idari binası 1998 yılı aralık ayında tamamlanarak 1999 yılı ocak ayında hizmete başlamıştır. 5.000 m2'lik kapalı depo, 28 adet toplam 850 m2'lik büro ve banka binası kontrol ve güvenlik binası, trafo binası, kantar tesisi ile ısı merkezi binası tamamlanarak hizmete sokulmuştur. 2010 yılında 5.000 m2'lik bir tane daha yatay depo ve 5000 tonluk 5 adet çelik tahıl silosu hizmete sunulmuştur. Ayrıca; yine 2010 yılı sonu itibariyle bölgedeki yolların tamamı altyapısı tamamlanarak betonlanmıştır (www.sasbas.com, 2015).

SASBAŞ, İhracatçı firmalara dünya pazarında rekabet güçlerini arttırmak, Türk sanayine ileri teknoloji ve ucuz hammadde girişini hızlandırmak üzere kurulmuştur. Ayrıca yatırımlar yönünden fakir Samsun ilinde özel sektör tarafından gerçekleştirilen en büyük yatırımlardan biri konumundadır (www.sasbas.com, 2015). 2015 yılı itibariyle bölgede 440 kişi çalıştırılmakta ve 120.920.000 dolar ticaret hacmi bulunmaktadır (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

İstanbul Trakya Serbest Bölgesi (1998)

1998 yılından beri hizmet veren İstanbul Çatalca'da TEM Otoyolu'na 3 km, E-5 Karayolu'na 12 km mesafede konuşlanmış olan İstanbul Trakya Serbest Bölgesi, diğer adıyla İSBAŞ, Türkiye'nin üretimini, ihracatını ve uluslararası arenada rekabet gücünü artırmayı hedefleyen bir projedir. 450.000 m²'lik bir alana yayılan İSBAŞ, Türkiye'deki serbest bölgeleri birçok ilk ile tanıştırmıştır. "Yap-işlet-devret" modelinin aksine kendi arazi veya binalarını alabilen, satabilen, kiralayabilen yatırımcılar aynı zamanda çeşitli vergi muafiyetleri, düşük faizli krediler, ucuz iş gücü, serbest kâr transferi ve minimum bürokrasi gibi İSBAŞ'a özel faaliyetlerden yararlanabilmektedirler. Yatırımcılarına aynı zamanda dış ticaret danışmanlığı, yükleme-boşaltma, depoculuk, yemek, sağlık, güvenlik gibi hizmetler sunan İSBAŞ, son 15 yılda 25 milyar dolarlık ticaret hacmi gerçekleştirerek yatırımcılarına ve ülkemize ekonomik katkı sağlamaya devam etmektedir (www.oztek.com.tr, 2015).

Türkiye'nin tapu mülkiyeti uygulamasını gerçekleştiren ilk serbest bölgesi İSBAŞ, çağdaş teknolojinin kullanıldığı alt ve üstyapısı ile 387.500 m² alanda, 350.000 m² kapalı alanı, depoları, açık alanları ve sunduğu avantajlarla Türkiye ekonomisinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Serbest bölge avantajlarının bazıları üretici ihracatçılara duyurulmasını sağlamak, bölgeye yerli yabancı yatırımcıların ilgisini çekmek ve böylece hem İSBAŞ'ın işlem hacmini arttırmak hem de ülke ekonomisine artan ihracat girdileri sayesinde yarar sağlamaktır. Serbest bölge uygulamalarında örnek teşkil eden İSBAŞ, kullanıcılarının verimliliğini arttıracak mevzuat ve teknolojiyi sağlamak amaçlı çalışmaktadır. Bünyesinde 320 firmayı bulunan İSBAŞ, gelecekteki 5 yıllık süreçte 10 milyar dolarlık ticaret hacmine ve 10.000 kişilik istihdam gücüne ulaşmayı hedeflemektedir (www.isbas.com.tr, 2015).

Kayseri Serbest Bölgesi (1998)

28 Kasım 1995 tarihinde 61 ortakla ana sözleşmesi imzalanarak, Kayseri 5'inci Noterliğinde aynı tarih ve 31002 sayı ile tasdik edilerek KAYSER-Kayseri Serbest Bölge Kurucu ve işleticisi AŞ kurulmuş ve 18 Aralık 1995 tarih ve 338 sayılı Ticaret sicil gazetesinde yayımlanmıştır. 1996 yılında arsa arayışına girişilmiş, Maliye Bakanlığı ile gerekli temas kurulmuş, Milli Emlak'tan Serbest Bölge Kurulması amacı ile tahsis edilmek üzere arazinin Arsa Ofisine devretme kararı alınmıştır. Daha sonra Arsa Ofisinden

doğrudan doğruya Serbest Bölgeye arsa tahsis edilemeyeceği gerekçesi karşısında Belediyelerle gerekli temas kurulmuş ve Melikgazi Belediyesi arsa temini ve istimlaki için çalışmalar yapmış ve Hazineye ait olan 39 pafta, 4390 parsel, 6905854 m2 arsanın, Arsa Ofisi kanalı ile istimlakini gerçekleştirmiştir. 07.01.1997 tarihinde Melikgazi Belediyesi ile KAYSER AŞ. bir protokol düzenleyerek bu arsaya talip olmuştur. Melikgazi Belediyesi ile Arsa Ofisi arasında 03.02.1997 tarihinde yapılan bir protokolle arsanın Melikgazi Belediyesine satışı yapılmış ve aynı tarihte 39 pafta, 4390 parsel, 6905854 m2 arsanın tapusu Melikgazi Belediyesine geçmiştir. KAYSER AŞ.'nin 07.01.1997 tarihindeki Melikgazi Belediyesinden arsa talebi de dikkate alınarak, 07.05.1997 tarih ve 119 sayılı Melikgazi Belediyesi meclis kararı ile söz konusu arsanın KAYSER AŞ 'ye 99 yıllığına intifa hakkı verilmiştir. Ayrıca Kayseri Büyükşehir belediyesince meclis kararı alınarak bu arazinin imar planı değişikliği yapılmış ve Kayseri Serbest Bölgesi olarak imar paftasına işlenmiştir. KAYSER AŞ.'nin, ilgili Devlet Bakanlığı nezdindeki girişimleri ile 11.06.1997 tarih ve 97/9524 sayılı Bakanlar Kurul kararı ile Kayseri Serbest Bölgesinin yer ve sınırları belirlenmiş, 26.06.1997 tarih ve 23031 sayılı resmî gazetede söz konusu karar yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. T.C. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile KAYSER AŞ. arasında 09.09.1997 tarihinde bir sözleşme imzalanarak Kayseri Serbest Bölgesinin, KAYSER (Kayseri Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi AŞ.) tarafından kurulup 1997 yılından itibaren 30 yıl süreyle işletilmesi kararlaştırılmıştır (www.kayser.com.tr, 2015).

Yukarı sıralanan çalışmaların tamamlanmasından sonra bölgenin ticari faaliyete geçmesi için gereken yatırımlar 1998 yılı içerisinde gerçekleştirilerek 01.11.1998 tarihinde resmen açılmış 28.10.1999 tarihinde de ticari faaliyete geçmiştir. 2000 yılında ise bölgenin yatırımcılara daha cazip hale gelmesi için tapunun KAYSER A.Ş.ye tescili çalışmaları yürütülerek Kayseri Melikgazi Belediyesi tarafından satış işlemleri gerçekleştirilip tapu KAYSER Kayseri Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi AŞ'nin mülkiyetine geçmiştir. Bölgedeki parseller yatırımcılara mülkiyeti kendilerine ait olarak satış yapılmaktadır. Kayseri'nin Ankara giriş yolu üzerinde 1.Organize Sanayi Bölgesi ile komşu olan Serbest Bölgenin Hava meydanına uzaklığı yaklaşık 15 km'dir. 1998 yılında 6.905.000 m²'lik düz bir arazi üzerinde faaliyete başlamıştır. Türkiye'nin en geniş serbest bölge (6.905.000m²) alanına sahip olan bölge aynı zamanda 8.80$/m²'lik arsa satış fiyatı ile de yatırım yapmaya en uygun bölgedir. Bölgede halen 3.800 kişiye istihdam sağlanmaktadır. Bölgenin en önemli tesisleri ofis büro mobilyaları, saç boru ve profil,

elektrostatik toz boya, yatak-baza, dayanıklı tüketim malları, alüminyum iletken tel tesisleri, beyaz eşya üretim fabrikası gibi üretim ağırlıklı tesislerden oluşmaktadır. Bölgemizde yol, kanalizasyon, elektrik, su, doğalgaz gibi alt yapılar hazır ve kullanımdadır (www.kayser.com.tr, 2015).

Avrupa Serbest Bölgesi (1999)

Türkiye'nin en büyük özel sektör sanayi projelerinden biri olan Avrupa Serbest Bölgesi'nin temeli 8 Ağustos 1998 tarihinde atılmıştır. Resmi açılışı ise 2003 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından yapılan ASB, aradan geçen kısa zaman dilimi içinde, yapılan yatırımlar sayesinde yıllık 2 milyar dolar ticaret hacmini geçerek, Türkiye serbest bölgeleri arasında 4. sıraya yükselmiştir. İstanbul, Avrupa ve ana ulaşım ağlarının merkezinde bulunan Çorlu/Tekirdağ'da 2 milyon metrekare alan üzerine kurulan ASB'de şu anda 200 firma faaliyet göstermektedir. 3 bini aşkın insanın istihdam edilmektedir (www.asb.com.tr, 2015).

Trakya'da bir teknokent olarak yükselen ASB; alt yapısı, mimarisi ve yeni sanayileşme modeliyle rakiplerinden farklı olarak özgün bir teknokent olma yolunda ilerlemektedir. Hazır alt yapı olanakları, minimum düzeyde bürokrasi ve maliyetlerin son derece düşük olması gibi özellikleri ASB'yi yatırımcılar açısından cazip hale getirmektedir. Tekstilin dışında, cam sanayi, bilgisayar, paslanmaz çelik, ambalaj, otomotiv ve kimya gibi çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren firmaların bulunduğu ASB; Türk sanayinin kalbinin attığı Trakya'da 2 milyon metrekare alan üzerinde bulunmaktadır. İstihdam oranı ve yıllık ticaret hacmi bakımından ASB'nin yatırım yapacak firmalar için mükemmel bir alt yapısı bulunmaktadır. Yapımı tamamlanan arıtma tesisi, fiber optik kablo altyapısı, telekomünikasyon hizmet binası ile yatırımcılara cazip imkânlar sunulmaktadır (www.sahinlerholding.com.tr, 2015). Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 2015 yılında bölgede 2.338.770.000 dolar ticaret hacmine ulaşılmıştır.

Gaziantep Serbest Bölgesi (1999)

Gaziantep Serbest Bölgesi, arazisi ve kurulup işletilmesi tamamen özel sektöre ait olan modele göre kurulmuştur. Bu bağlamda yer ve sınırları 07.07.1998 tarih ve 98 / 11368 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenen Gaziantep Serbest Bölgesi'nin kurulması ve işletilmesi için anonim şirket olan GASBAŞ yetkili kılınmıştır(www.gasbas.com.tr, 2015). Gaziantep Serbest Bölgesi'nin yer ve sınırları, 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 2'nci

Maddesine istinaden 07.07.1998 tarihinde 98/11368 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmiştir. Yine 2006/11181 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla da Gaziantep Serbest Bölgesi'nin yer ve sınırları yeniden belirlenmiştir. Anılan Bakanlar Kurulu Kararları, 14.07.1998 tarih ve 23402 sayılı ile 16.11.2006 tarih ve 26348 sayılı resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Aynı Bakanlar Kurulu Kararı'nın 2'nci Maddesi ile de Gaziantep Serbest Bölgesi'ni kurup işletmekle GASBAŞ-Gaziantep Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi Anonim Şirketi yetkili kılınmıştır (www.freezone-antep.gov.tr, 2015). Bölgede Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 2015 yılında 153 kişi istihdam edilmekte ve 86.296.000 dolar dış ticaret hacmine ulaşılmıştır.

Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi (1998)

Türkiye'nin ilk serbest bölgelerinden biri olan Adana-Yumurtalık Serbest Bölgesi 04.03.1985 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuştur. 25.05.1990 tarihinde Bölgenin Kurucu ve İşletici şirketi olarak kurulan TAYSEB A.Ş. 12.12.1990 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı ile yapılan sözleşme çerçevesinde Adana-Yumurtalık Serbest Bölgesinin kurulup işletilmesi işini "Yap, işlet, devret" modeli çerçevesinde 30 yıl süreyle üstlenmiştir. 1990 yılında bölgenin işletmeye açılması için başlatılan çalışmalar, "Körfez Krizi" ve bunun neticesindeki olumsuz ekonomik gelişmeler nedeniyle durdurulmak zorunda kalınmıştır. 1997 yılından itibaren yaşanan olumlu ekonomik gelişmeler, potansiyel kullanıcıların talepleri ve GAP'daki gelişmeler sonucunda, bölgedeki alt yapı yatırımlarına yeniden başlatılmış ve 1998 yılının Eylül ayında Adana-Yumurtalık Serbest Bölgesi resmen hizmete açılmıştır (www.tayseb.com, 2015). 2015 yılı itibariyle bölgede 726 kişi istihdam edilmektedir. Ticaret hacmi ise 570.263.000 dolar seviyelerine ulaşmıştır (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

Bursa Serbest Bölgesi (2001)

Bursa Serbest Bölgesi, Bursa Sanayi ve Ticaret Odasının önderliğinde Bursa sanayici ve iş adamlarının ortaklığıyla Bursa Serbest Bölge Kurucu ve İşletici A.Ş. olarak 1998 yılında serbest bölgeyi kurmak ve işletmek üzere kurulmuştur. Kuruluş amacı Bursa'nın ithalat ve ihracat hayatını daha hızlı ve rekabet edilebilir düzeye getirmektir. Tamamen Sanayi Bölgesi planı ile kurulmuş olan Bursa Serbest Bölgesi, bu doğrultuda 825 dönümlük bir arazide bakanlar kurulunun 2000/538 sayılı sınır kararnamesinin onaylanmasıyla

inşaat çalışmalarına başlanarak Mayıs 2001'de ticari faaliyetine başlamıştır (www.buseb.com, 2015). Günümüzde 1.746.803.000 dolar ticaret hacmine ulaşmış ve bölgede 10.116 kişi istihdam ederek 2015 yılında istihdama en büyük katkıyı yapan ikinci bölge olmuştur (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

Kocaeli Serbest Bölgesi (2001)

Kocaeli Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (KOSBAŞ), 2001 yılında faaliyete başladığından bugüne kadar, toplam 798.000 m²'lik yatırım arazisinin, 512.000 m² bölümünde yatırımlarını gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Faaliyete başladığı 2001 yılında Kocaeli Serbest Bölgesi'nde bir adet kamu binası ve bir adet genel depodan ibaret olan yapıları gün geçtikçe arttırarak büyüyen KOSBAŞ, 2015 yılına başlarken gerek üretim yapan gerekse ticari faaliyet gösteren firmaların yatırımlarıyla Türkiye'deki tüm Serbest Bölgeler içinde tercih edilen bir serbest bölge haline gelmiştir. KOSBAŞ, alt yapıyı oluştururken gösterdiği hassasiyetle, kullanıcıların hem teknik hem de sosyal anlamda son derece çağdaş bir ortamda üretim ve ticaret yapmalarını sağlamaktadır. İhracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek amacıyla 2000 yılında kurulmuştur (www.kosbas.com.tr, 2015). Bölge diğer bölgelerle aynı avantajlara sahip olmasının yanında 1190 kişi istihdam etmesiyle birçok serbest bölgenin önünde yer almaktadır. 2015 yılı itibariyle bölgenin dış ticaret hacmi 419.707.000 dolara ulaşmıştır (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

Denizli Serbest Bölgesi (2002)

1999 yılında projesine başlanan DENSER-Denizli Serbest Bölgesi, 2000/398 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının 3 Mayıs 2000 tarih ve 24038 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmasının ardından hukuki varlığına kavuşmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Fazla dış kaynağa ve devlet yardımına yönelmeden kendi imkânlarıyla gelişmesiyle diğer şehirlere model olarak gösterilen Denizli ekonomisinin en karakteristik özelliği ihracata dönük üretim yapılmasıdır. Denizli Serbest Bölgesi'yle, Denizli ekonomisinin yarattığı dış ticaret potansiyelinin serbest bölge uygulamalarının sağlayacağı teşvik ve avantajlarla da birleştirilerek artırılması ve üretim ağırlıklı örnek bir serbest bölge modeli oluşturulması hedeflenmektedir. Amacı ihracatı artırmak, sermaye ve teknoloji transferi ile üretim faaliyetlerini hızlandırmak, ürünlerin uluslararası rekabet şansını yükseltmek olan ve 1 milyar dolar ticaret hacmi

ile 15.000 kişilik istihdam potansiyeline ulaşması planlanan DENSER, stratejik konumu nedeniyle yatırımcılara ulaşım kolaylığı, insan kaynakları zenginliği ve gelişmiş sosyal servis imkânları avantajlarını sunmaktadır (www.denser.com.tr, 2015). İstihdam ve ticaret verilerine bakıldığında bölgenin hedeflerinden uzak olduğu görülmektedir. 2015 yılı itibariyle bölgede 25 kişi istihdam edilmekte ve 61.012.000 dolarlık ticaret yapılmaktadır (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi (2002)

Araştırma ve geliştirme alanında farklı olanaklar sunan ilk ve tek model olan TÜBİTAK Marmara Teknokent Teknoloji Serbest Bölgesi'nde (TEKSEB) tüm Serbest bölgelerde olduğu gibi; ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin mahalli hukuki ve idari düzenlemeler uygulanmamakta ve/veya kısmen uygulanmaktadır. Söz konusu bölgelerde sanayi ve ticari faaliyetler teşvik edilmekte, yabancı yatırımların ve ileri teknolojilerin girişinin arttırılmasıyla birlikte ihracatın ve uluslararası ticaretin gelişmesi hedeflenmektedir. Bölgede ülke ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynayan bir başka etken araştırma geliştirme faaliyetleri ve girişimcilik politikalarının desteklenmesidir. Ülkemizde bu amaçla Teknoloji Geliştirme Bölgeleri kurulmuş olup, bu bölgelerde yapılan araştırma ve geliştirme(Ar-Ge) faaliyetlerine yönelik vergi avantajları ve çeşitli destekler sağlanmaktadır. Toplam 62 hektar alan sahip TÜBİTAK Marmara Teknokenti'nin 25,73 hektarı "Teknoloji Geliştirme Bölgesi" (TEKGEB) olup, 36,27 hektarı Teknoloji Serbest Bölgesi" (TEKSEB) olarak ayrılmıştır. Bölgenin kurulup işletilmesine TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi (MAM) yetkili kılınmış olup, konuya ilişkin kuruluş ve işletme sözleşmesi Marmara Araştırma Merkezi (MAM) ile T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı arasında 27.01.2000 tarihinde akdedilmiştir (marmarateknokent.tubitak.gov.tr, 2015). 76.052.000 dolarlık dış ticaret hacmi ve 1392 kişiye sağladığı istihdamla ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

Batı Anadolu Serbest Bölgesi (2021)

İzmir Bergama'da 2,3 milyon metrekare alan üzerine kurulu Batı Anadolu Serbest Bölgesi, Ticaret Bakanı tarafından 18 Mart 2024 tarihinde açılmıştır. İzmir'in 3'üncü ve Türkiye'nin 19'uncu serbest bölgesi olan Batı Anadolu Serbest Bölgesi'nde ilerleyen dönemlerde 200'ü aşkın firmanın faaliyete geçmesi öngörülmüştür. Bunun yanı sıra 20 bin kişiye doğrudan

istihdam sağlanması ve yıllık 2 milyar dolar ihracat beklentisi bulunmaktadır. Batı Anadolu serbest bölgesi ihracatı, üretimi, döviz gelirlerini ve istihdamı artırmayı amaçlayan önemli enstrümanlardan biri olmaktadır. Batı Anadolu Serbest Bölgesi'nin lojistik önemi sayesinde bölgenin hedeflerine yakın zamanda ulaşacağı beklenmekte, AR-GE yoğun, yüksek katma değerli, inovasyon ve teknoloji odaklı ekonomik faaliyetlerin artırılmasının başlıca hedefler arasında olduğu ifade edilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

SERBEST BÖLGELERİN DIŞ TİCARETE ETKİLERİ

Serbest bölgeler, dış ticareti geliştirmek ve ülkeler arasında rekabet avantajı sağlamak amacıyla kurulan bölgelerdir. Bu bölgeler, aynı zamanda ülkelerin ihtiyaç duyduğu kaynakları temin ederek çeşitli ekonomik etkiler yaratmaktadır. Bu bölümde, dış ticaret kavramları açıklanarak, serbest bölgelerin dış ticaret üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Dış Ticaretin Tanımı, Çeşitleri ve Politikaları

Küreselleşme çabalarının hız kazandırdığı üretim uzmanlaşması ile birlikte, ülkeler arasındaki karşılıklı mal talepleri de artmaktadır. Bu durum, dış ticaretin önemini daha da artırmaktadır. Bu bölümde, dış ticaretle ilgili temel kavramlar ele alınmış ve bu kavramlar, serbest bölgelerle olan ilişkisi üzerinden incelenmiştir.

Dış Ticaret Tanımı

Dış ticaretle ilgili pek çok tanım bulunmaktadır. Bu bölümde, bu tanımlardan bazılarına yer verilmiştir.

Ülkeler arasında çeşitli ekonomik işlemler gerçekleşmektedir. Bu ekonomik işlemler, sermaye hareketleri, hizmet hareketleri ve mal hareketleri gibi alanlarda meydana gelmektedir. Dış ticaret kavramı tüm bu ekonomik işlemler içinden mal hareketleriyle ilgili işlemler, yani ithalat ve ihracat işlemleri ve bu işlemlerin gerçekleştirilmesinin parasal boyutunu oluşturan döviz hareketleridir (Demir, 2004).

Dış ticaret, ülkelerin ekonomileri açısından oldukça önemli bir kavramdır. Politikaların uygulanmasında hem bir araç olarak hem de bir amaç

olarak değerlendirilir. Dış ticaret birçok ekonomik etkiyi de beraberinde getirebilir. Öte yandan, dış ticaret önemli bir sonuçtur ve ekonomi politikası amaçlarından biri olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda dış ticaret, ülkelerin ekonomileri için büyük öneme sahiptir (Utkulu & Aydemir, 2008).

Dış ticaret ülkeler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretine verilen isimdir ve ithalat ve ihracat değerlerinin toplamından oluşmaktadır (Toroslu, 2000).

Görüldüğü gibi dış ticaret üzerinde çeşitli tanımlar yapılmıştır. Genel anlamda düşünülürse dış ticaret, ülkelerin karşılıklı olarak yaptıkları alışveriş ya da ülkelerin yaptıkları dış alım ve dış satımların tümü olarak tanımlanabilir. Dış ticaret yöntemleri günümüzde oldukça gelişmiş ve çeşitlendirilmiştir.

Dış Ticaret Çeşitleri

Teorik olarak dış ticaret çeşitleri dört başlık altında incelenmektedir;

Normal Ticaret

Normal ticaret, "bir ülkenin dış ticaret ve kambiyo rejimleri çerçevesinde, döviz ile yapılan ve mevzuatla özel bir ayrıcalık tanınmadan gerçekleştirilen ticaret" olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2007). Ancak serbest bölgeler, bu tanımın dışında kalır; çünkü serbest bölgeler, "özel bir ayrıcalık tanınmayan ticaret" bölümü serbest bölgeler için geçerli değildir. Serbest bölgeler, tamamen özel ayrıcalıklarla kurulmakta ve ticaret işlemleri bu ayrıcalıklara dayalı olarak gerçekleştirilmektedir.

Bağlı Ticaret

Bağlı ticaret, "ülkeler arasında imzalanan ticari sözleşmelerden dolayı ihracat yapan ülkenin ithalat yapan ülkeden ihracat bedeli için döviz dışında bir işlem talep etmesi şeklinde yapılan ticaret" şeklinde tanımlanmaktadır (Toroslu, 2000).

Sınır Ticareti

Sınır bölgelerinin iki yanında kalan halkın bölgesel ihtiyaçlarının karşılanmasını içermektedir. Bu ticaretten beklenen fayda sınır bölgelerinde yaşayan halkın ihtiyacı olan maddelere hem daha kolay ulaşılması hem de sınır bölgelerinde karşılıklı güven ortamının artmasına katkıda bulunmasıdır.

Böylece bölgedeki huzur ve güven ortamının korunmasına da yardımcı olunacağı düşünülmektedir (Uzandaç, 2008). Meksika tipi serbest bölgelerden bu tarz faydaların beklendiği bölgelerdir.

Serbest Bölge Ticareti

Serbest bölgelerdeki üretim için sağlanan hammadde temini, yerli üreticiyi olumlu yönde etkilerken, ucuz hammadde ile üretilen ürünlerin ihracatından elde edilen döviz gelirleri, daha önce belirtildiği gibi, ülkelerin kalkınmasını desteklemektedir. Bu süreç, yerli üreticinin daha uygun hammadde temin etmesine olanak tanırken, maliyetlerini düşürmesi, serbest bölgelerdeki üretimin maliyetlerini de azaltmaktadır. Sonuç olarak, dış pazarda rekabet üstünlüğü sağlanmakta, ihracat artmakta ve bu ticaret döngüsü, çarpan etkisi yaratacak şekilde bölgeler üzerinde hızlandırıcı bir mekanizma olarak işlemektedir.

Dış Ticaretin Faydaları

Dış ticaret ülkeler için sadece ihracat ve ithalat rakamı değildir, aynı zamanda kalkınma ve büyüme oranlarına da faydaları bulunmaktadır.

Bu faydaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Seyidoğlu, 2007);

- Üretim ve kaynak açığını karşılamak,
- Geniş bir piyasa hacmi oluşturmak,
- İç ekonomideki ürün fazlasına diğer ülkelerde pazar sağlamak,
- Rekabet oluşturmak,
- İç piyasa talebini geliştirmek,
- Ekonomiye dinamizm kazandırmak olarak sıralanabilmektedir.

Dış ticaretin büyümeye etkisi genellikle olumlu olmakla birlikte, bazı durumlarda olumsuz etkiler de görülebilmektedir. Ancak, bu olumsuzluklarla karşılaşıldığında ekonomiyi dış dünyaya kapatmak, ülkeler için daha olumsuz sonuçlar doğuracağından, ülkeler bu etkileri minimize etmeye çalışmalıdır. Serbest bölgelerin kalkınmaya katkısı, yapılan ticari işlemlerden elde edilen döviz birikimiyle açıklanabilmektedir. Ülkeler, gerçekleştirdikleri ticaret için dövizle ödeme yapmakta ve bu döviz, günümüzde ihtiyaç duyulan döviz

kaynağını oluşturmaktadır. Böylece, ülkeler diğer ülkelerin mallarına olan talebi karşılayabilmekte ve dış ticaret açığını azaltabilmektedir.

Dış Ticaret Politikaları

Dış ticaret politikaları, ülkelerin doğrudan ticareti sınırlandırılması veya engellenmesi için yapılış ve uygulanış biçimlerinin belirlenmesine yönelik sistematik olarak almış olduğu yöntem ve kararlardan oluşmaktadır. Küreselleşen dünyada, tüm ülkelerin ekonomi politikalarını etkilemektedir. Dış ticaret politikaları, uluslararası ekonomik akımı etkilemekte ve uluslararası ekonomi politikaları içinde yer almaktadır (www.wikipedi.org, 2015).

Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Ülkeler, çeşitli amaçlarla -bunlar tam istihdam, fiyat istikrarı, ekonomik büyüme ve eşitlikçi bir gelir dağılımı sağlamak olarak özetlenebilir- dış ticaret politikalarını uygulamaktadır. Aşağıda, bu politikalar kısaca özetlenmiştir:

Ekonomik Kalkınma

Ekonomik kalkınma ekonomilerde, üretim hacminde meydana gelen artış olarak tanımlanabilmektedir (Köklü, 1973). Aynı zamanda bir toplumdaki ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda arzu edilen her türlü değişme ve gelişme olarak da tanımlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde büyümeyi destekleyen faktör ve politikalar aynı şekilde en yoksul ülkelerde kalkınmayı desteklemek için de önemli ölçüde uygulanmaktadır (Tüylüoğlu, 2007). Ekonomik kalkınma ekonomik ve sosyal yapılardaki değişikliği içermektedir. Kalkınmada ekonomik ve sosyal yapı değişikliği zorunlu bir durumdur ve bu yeni yapılanma içinde toplumun belirli sınıf veya grubunun yanı sıra bölgenin artan refahtan pay alarak refah düzeyinin dengeli dağılımının sağlanması esas alınmıştır. Kalkınma, aynı zamanda sosyal sorunları çözerek büyüme olarak belirtilmiştir. Kalkınmanın esas amacı ise insanların daha iyi yaşamalarını sağlamak için artan ekonomik imkânları sosyal yapıdaki problemleri çözmek adına kullanmaktır (Güven, 1995). Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere serbest bölgeler döviz getirisi sağlayarak ülkelerin ekonomik kalkınmalarına ve bu sosyal yapı problemlerini çözmelerinde fayda sağlamaktadır.

Dış Ödemeler Dengesizliklerin Giderilmesi

Dış ödemeler dengesi ülkelerin belirli dönemlerde diğer ülkelerle yapmış olduğu tüm ekonomik işlemlerin sistematik olarak gösteren

kayıtlardır. Ödemeler dengesi diğer ülkelerde yapılan mal, hizmet ve üretim faktörlerinin ticareti ile sağlanan gelirler, giderler ve sermaye akımlarını kapsamaktadır. Ödemeler bilançosu açıkları cari işlemler hesabındaki açıklardır. Ekonomide cari açık bulunuyorsa ülkeler sermaye ithali yoluna gidebilmektedir. Sermaye ithalinin yeterli olmaması durumunda ise ya altın ve döviz rezervleri ile karşılanacak ödemeler ya da dışarıdan borç alınarak kapatılmaktadır (Ertuğrul, 2007). Serbest bölgeler ise yaptıkları ihracat ile sağladıkları döviz kaynakları sayesinde ülkelere bu ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesinde yardımcı olmaktadır.

Tam İstihdamı Sağlamak

Ülkeler oluşan işsizliğin önüne geçmek içinde dış ticareti kullanabilmektedir. Dış ticaret politikası kullanılarak tam istihdamın sağlanmaya çalışılması durumunda uluslararası ticaret ve yabancı sermaye hareketliliği ülkenin ekonomik durumuna bağlı olarak sınırlanabilmekte veya artması için teşvik edilebilmektedir. Serbest bölgelerde ülkelere istihdam açısından da katkıda bulunmaktadır (www.ekonomi.gov.tr, 2016).

Ekonomik Koruma

Ülke içinde yeni kurulan veya zamanla kendini geliştiremediğinden ötürü zayıf kalan yerli üreticileri uluslararası şirketlerin ezici rekabet üstünlüklerinden korunmaları gerekebilmektedir. Serbest bölgeler bu konuda ülkeler için koruma görevi görebilmektedir. Üretimlerin maliyetlerindeki teşvik ve avantajlar sayesinde üreticiler daha ucuza ürünlerini piyasaya sürebilmekte ve uluslararası firmalarla rekabet edebilmektedir.

Otarşi

Otarşi kelime anlamı olarak kendi kendine yeterlilik olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda otarşi, ülkeler ekonomik yapılarına dış ülkelerin yardımı olmadan ve uluslararası ticaret ilişkilerinden olabildiğince uzak durarak hayatta kalabildiği veya faaliyetlerini sürdürebildiği durumlarda geçerlidir (www.personal.umıch.edu, 2016). Otarşi benimsenen ekonomilerde dış ticari ilişkilerden ve dolayısıyla serbest bölgelerin varlığından söz edilmemektedir. Bu durumda ülkeler serbest bölgelerin ülkelere sağladığı kalkınma ve büyüme ve istihdam gibi ticaret dışı avantajlardan da faydalanamamaktalardır.

Ekonominin Liberalleşmesi

Ülkeler ekonomik politikalar uygulayarak iç pazarda serbest piyasa ekonomisi oluşturmaya çalışmaktadır. Bundan dolayı dış ticaret vasıtasıyla

dünya ülkeleri arasında kurulacak bağlantı karşılıklı olarak taraflara fayda sağlamaktadır. Ülkelerin dış ticarette serbestleşmesinin en iyi yolu serbest bölgelerin kurulması ve etkin olarak kullanılmasından geçmektedir. Çünkü serbest bölgeler yapıları itibariyle dış ticarette oldukça serbest bırakılmıştır. Ayrıca bürokrasinin azaltılması dolayısıyla dış ticarette en çabuk ve etkin şekilde küresel ekonomiyle entegre olabileceği düşünülmektedir.

Piyasa Aksaklıklarının Giderilmesi

Ekonomide tekel kuruluşların yaygınlaşması, üretimde kaynak etkinliğini bozabilmekte ve tüketicileri kalitesi düşük olan yerli mallara gereğinden yüksek fiyatlar ödeme durumunda bırakabilmektedir. Bu durumda ülkeler tarife ve kısıtlamalar üzerinde değişiklik yaparak iç pazarda rekabeti geliştirmeye çalışmaktadır. Bu durumda tekelci yapı kırılmakta ve piyasa aksaklıkları ortadan kalkmakla birlikte kaynak dağılımı etkinlik kazanarak aksaklıklar giderilmektedir. Serbest bölgeler tekelci yapıyı destekleyici nitelikte olduğu için piyasada aksaklıklara sebep olabilmekte ve bu durumun önüne geçilebilmesi için ülkeler bölgedeki firmalara yönelik sıkı denetimler yapmak zorundadır.

Sosyal ve Siyasal Etkenler

Ülkeler bazı durumlarda belirli üretici grupları için sosyal veya siyasal olarak avantaj sağlamak istediklerinde ürünün piyasadaki rakibine yani ithal edilen ikame ürüne yönelik olarak gümrük vergisini değiştirebilmektedir. Bu durumda ithal edilen ürünün fiyatı artar ve talebi azalmaktadır. Dolayısıyla yerli üretici de bir anlamda korunmuş olmaktadır.

Dış Ticaret Politikasının Araçları

Dış ticaret politikası araçları ülkelerin dış ticarete yönelik koyduğu kısıtları yönetebilmek için kullandığı yöntemlerdir. Bu yöntemler bu bölümde incelenmiştir.

Gümrük Tarifeleri

İthal edilen ürüne konulan vergi şeklinde uygulanmaktadır. Gümrük tarifelerindeki amaç vergi geliri elde etmek ve bebek sanayi olarak adlandırılan yeni kurulmuş sanayileri yabancı üreticilerden ve oluşacak haksız rekabetten korumaktır. Dış ticaret politikalarının en çok uygulanan biçimidir. Serbest bölgeler ülkelerin ithalatı üzerinde ve ülkeler de gümrük tarifeleri yoluyla serbest bölgelerin yurtiçi ticaretine üzerinde etkilidir.

Tarife Dışı Ticaret Politikası Araçları

Gümrük tarifelerinin dışında genellikle döviz çıkısına yol açan işlemleri kısıtlamak için hükümetlerin tek taraflı kararı ile konulan müdahale önlemleri olarak tanımlanmaktadır. Bunlardan bazıları ana başlık olarak miktar kısıtlamaları, görünmez engeller, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve tarife benzeri faktörler, bağlı ticaret ve ihracatın özendirilmesi olarak sıralanabilmektedir. Bu araçlara kısaca değinilmiştir (Seyidoğlu, 2007);

• Bağlı Ticaret: Bazen döviz tasarrufu sağlamak, serbest dövizle satılamayan düşük kaliteli yerli üretimin ihracını gerçekleştirebilmek, yabancı sermaye yoluyla büyük sanayi tesisleri kurmak gibi nedenlerle "bağlı ticarete başvurulabilmektedir. Bu tür ticaret çoğunlukla ülkelerarası anlaşmalara dayanmakta ve taraflardan birisi devlet kurulusu niteliğindedir. Eskiden sadece takas ve kliringden oluşan bağlı ticaret günümüzde, karşı-satın alım, geri-satın alım, dengeleme gibi değişik yöntemleri de kapsayacak biçimde genişletilmiştir.

• İhracatın Özendirilmesi: Kısa dönemde ihracatın ve böylelikle döviz gelirlerinin arttırılmasını, uzun dönemde ise ülke kaynaklarının ihracat endüstrisine kaymasını sağlamak amacıyla alınan önlemler bütünü olarak tanımlanan "ihracatın özendirilmesi" ekonomik kalkınma için önemli bir politika aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

• Görünmez Engeller: Ülkenin halk sağlığı çevre koruması veya kamu güvenliğini sağlamak gibi sebeplerden uyguladığı idari teknik düzenlemeleri veya standartları içermektedir.

• Miktar Kısıtlamaları: Devletin ithalatı doğrudan belirli miktarlarla sınırlandırılmasına dayanan ithalat kotaları, yasaklamalar ve döviz kontrolü gibi uygulamalardan oluşmaktadır. Fiyat mekanizmasını kaldırıp yerine hükümet yetkililerinin kararlarını uygulamaları sebebiyle kaynak dağılımı açısından oldukça sakıncalı bulunmaktadır.

• Tarife Benzeri Faktörler: Fiyat mekanizması yoluyla müdahale etmeyi sağlayan araçlardır. Genellikle ithalatı pahalılaştırıp karlılığı arttırmaya yöneliktir.

• Gönüllü İhracat Kısıtlamaları: İhracatı yapan ülkenin ithalatı yapan ülkedeki piyasayı bozduğunu gerekçesi üzerine yapılan kısıtlamalardır.

Genel Olarak Dış Ticaret Politikası Çeşitleri

Dış ticaret politikaları genellikle ticaretin engellenmesi veya kısıtlanması şeklindedir. Ancak bazı durumlarda bu müdahaleler dış ticaret işlemlerini özendirici olarak yapılabilmektedir. Teoride karşılaştırmalı üstünlükler ve serbest ticaret, dünyadaki hammadde kaynaklarının en etkin şekilde kullanılmasına olanak tanıyan teoriler olarak bilinmektedir. Ancak uygulamada tam anlamıyla serbest ticarete rastlamak mümkün değildir. Günümüzde korumacı politikayı savunanlar ile serbest ticaret politikasını savunanlar arasındaki tartışmalar sürmektedir. Bu iki politika kısaca bu bölümde anlatılmıştır.

Korumacı Dış Ticaret Politikası

Ülkeler ithal ikamesi ürünleri iç pazarda desteklemek adına korumacı dış ticaret politikasını savunabilmektelerdir. Ancak bu korumacı politika sebebiyle üretici firmaların rekabet etmesine gerek kalmadığı için kaynakların etkin kullanımını bozmaktadır. Aynı zamanda üretimde ayrıcalık sağlayarak girişimcileri yeniliklerden faydalanma fikrinden de uzaklaştırmaktadır.

Serbest Dış Ticaret Politikası

Serbest dış ticaret politikası ihracatı teşvik eden politikadır. İhracat yönlü dış ticaret politikasını, gelişmekte olan ülkelerin dâhili üretim için kullanabilecekleri kaynaklarını ihtiyatlı bir politika ile etkili bir şekilde ihracat üretimine yönlendirilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bütün ülkeler ihracatı teşvik etmek için çeşitli önlemler uygulamaktadır. Bunların başında ve en yaygın olarak kullanılan ihracatta vergi iadesi gelmektedir. İhracatı teşvik önlemlerini; ihracatta prim sistemi, ihracatta vergi iadesi ile vergi muafiyeti ve indirimi, girdi teşvikleri, devlet pazarlama yardımı şeklinde özetlemek mümkündür (Karluk, 2003).

Ekonomik Etkili Gümrük Rejimleri

Ekonomik açıdan etkili gümrük rejimleri, uluslararası ticaret yapan firmaların maliyetlerini düşürmeye yönelik düzenlemelerdir. Bu rejimler, hariçte-dâhilde işleme, gümrük antrepo, gümrük kontrolü altında işleme ve geçici ithalat rejimleri gibi farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır.

Hariçte İşleme Rejimi

Hariçte işleme rejimi, serbest dolaşımdaki eşyanın hariçte işleme faaliyetlerine tabi tutulmak üzere Türkiye Gümrük Bölgesinden geçici olarak çıkarılması ve bu faaliyetler sonucunda elde edilen ürünlerin ithalat vergilerinden muaf tutulması suretiyle yeniden serbest dolaşıma girişine ilişkin hükümlerin uygulandığı rejim olarak tanımlanabilmektedir. Bu işlemi gerçekleştirmek için hariçte işleme izni gerekmektedir. Hariçte işleme izni işleme faaliyetini yaptıracak kişinin isteği üzerine verilebilmektedir. Ancak, rejimin uygulanmasının ithal edilen işlem görmüş ürünlerin aynısını veya benzerini üreten Türkiye'deki üreticilerin temel ekonomik çıkarlarını olumsuz etkilemeksizin ihraç eşyasının satışını teşvik etmesi ve işleme faaliyetinin Türk menşeli ürün ile Türkiye Gümrük Bölgesi dışında elde edilen eşyanın birleştirilmesiyle oluşan işlem görmüş ürün olarak ithal edilmesi halinde, hariçte işleme izni, işleme faaliyetini yaptıracak kişi dışında başka bir kişiye de verilebilmektedir (Kaya & Turguttopbaş, 2012).

Dâhilde İşleme Rejimi

Dâhilde İşleme Rejimi, firmaların ihraç ürünlerinin bünyesine giren ithal girdilere ilişkin vergilerden hariç tutularak dünya piyasalarında rekabet gücü kazanabilmelerine ve ihracatı arttırmalarına olanak tanımaktadır (Sayılgan & Şenol, 2010). Dâhilde işleme rejiminin 9. maddesine göre, Türkiye Gümrük Bölgesi'nde (serbest bölgeler hariç) bulunan firmaların, bu rejiminden yararlanmak için dâhilde işleme izin belgesi almaları gerekmektedir. Dâhilde işleme izin belgesi almak isteyen firmalar daha önce Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan temin ederken, günümüzde bu belgeyi ihracatçı birliklerinden temin edebilmektedirler (Takım & Ersungur, 2010). İhraç edilen ürünler için ödenen vergiler de bu rejim altında üreticilere geri ödenmektedir (Çelik ve ark., 2011).

Gümrük Antrepo Rejimi

Serbest dolaşıma girmemiş, gümrük vergileri ödenmemiş ve henüz ticaret politikaları önlemlerine dâhil edilmemiş eşyanın antrepolara konulması ve saklanmasına dayanan rejimdir. Gümrük antreposu ise gümrük altındaki eşyanın geçici süreyle gümrük vergisinden muaf olarak saklandığı yerlerdir (Çelik ve ark., 2011). Gümrük kanununun 70. maddesine göre, eşyanın gümrük antreposunda bulunması durumunda, gümrük beyanı verilmesinden

ve bu beyanın tescilinden itibaren 30 gün içinde gümrük işlemlerinin bitirilmesi gerekmektedir. Aksi halde eşya tasfiye olacak hale gelmektedir.

Gümrük Kontrolü Altında İşleme Rejimi

Henüz serbest dolaşıma girmemiş olan eşyanın ithalat vergilerine veya ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmadan, niteliğini veya durumunu değiştiren işlemlere tabi tutulmaları ve bu işlemlerden elde edilen ürünlerin tabi oldukları gümrük vergileri üzerinden serbest dolaşıma girmeleri ne ilişkin hükümleri uygulandığı rejimdir. Burada elde edilen ürünler işlenmiş ürün olarak adlandırılmaktadır (Kaya & Turguttopbaş, 2012).

Geçici İthalat Rejimi

Gümrük Kanunu'nun 128. maddesine göre geçici ithalat rejimi; serbest dolasıma girmemiş eşyanın ithalat vergilerinden muaf olarak ve ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın, Türkiye gümrük bölgesi içinde kullanılması ve bu kullanım sırasındaki olağan yıpranma dışında, herhangi bir değişikliğe uğramadan yeniden ihracına olanak sağlayan hükümlerin uygulandığı rejimdir.

Serbest Bölgelerin Dış Ticarete Etkileri

Serbest bölgeler yukarıda da belirtildiği üzere tek bir etki üzerinden değil farklı etkileriyle dış ticareti etkilemektedir. Burada özetlemek gerekirse, bürokratik işlemlerin kolaylaştırılmış olması serbest bölgelerin daha hızlı şekilde ticaret işlemlerinin gerçekleşmesini sağlar ve dış ticareti hızlandırmaktadır. Dış ticarette sağlanan bu etkinlik fiyat değişimlerine hızlı şekilde uyum sağlamayı ve piyasaya anlık olarak tepki vermeyi kolaylaştırmaktadır. Yabancı sermayenin getirdiği teknolojik gelişmelerden faydalanarak üretimi ve dolayısıyla ihracatı arttırmaktadır. Ülkelerdeki yerel üreticilerden alınan hammaddeler de yerel üretici için bir avantajdır. Yine döviz getirileriyle ülkelerdeki refah artışına yardımcı olarak yerli üreticinin hammadde maliyeti azalmakta ve serbest bölgelerdeki üretimi arttırarak yine ihracat üzerinde olumlu etkiler sağlamaktadır. Bu şekilde süregelen çarpan mekanizması sayesinde serbest bölgeler giderek artan oranda ticaret hacimlerini geliştirmekte ve ülkelere sağladıkları avantajı da arttırmaktalardır. Diğer ülkelere yapılan ihracat için kota bulunmaması da ülkelerin dış ticaretine pozitif katkılarda bulunmaktadır.

Türkiye'de Dış Ticaret Politikalarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de dış ticaret politikası genel olarak irdelendiğinde, Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar süreklilik taşıyan bir dış ticaret politikasının uygulanmadığı anlaşılmaktadır. 1923-1928 yılları arasında, Lozan Antlaşması'ndan dolayı, 1950-1954 yıllarında da ekonomi politikası değişikliği ile liberal dış ticaret uygulamaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemler dışında, Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar, genel olarak devletçi ekonomi politikaları uygulanmıştır. Yaşanan krizler sebebiyle 24 Ocak 1980 tarihinde kapsamlı bir istikrar programı uygulamaya konmuştur. Ticaret yapısında yaşanan en önemli değişiklik, ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları yerine ihracata yönelik sanayileşme politikasını benimseyen bir ekonomi stratejisi uygulanmıştır Türkiye'nin dış ticaret yapısına ilişkin dikkat çeken nokta, Türkiye'nin ihracatının ithalata bağımlı olan yapısıdır. İhracatın ithalata bağımlılığına sebep olan iki etken sayılabilmektedir. Bu etkenlerden ilki, ihracatın bileşiminde yaklaşık olarak %70 oranında ithal girdi kullanılıyor olmasıdır (Uzandaç, 2008). Dolayısıyla, Türkiye imalat sanayinin ihracata yönelik sektörleri, sürekli artarak ithalata ve ithal girdilere bağımlı olmaktadır. Ayrıca aşırı değerlenen döviz kuru politikası, ithal girdi kullanımını cazip kılarak ithalata olan bağımlılığı arttırmaktadır. İhracatın ithalata bağımlılığına katkı yapan ikinci etkense "dâhilde işleme rejimi" teşvik sistemidir (Hepaktan, 2007).

Türkiye'de Dış Ticaretin Önündeki Engeller

Türkiye'de dış ticaretin önünde finansal engeller, yapısal sorunlar ve dış kaynaklı engeller olarak çeşitli engeller bulunmaktadır. Finansal engeller; enerji üretimindeki yetersizlik ve maliyetlerindeki yükseklik, hammadde maliyetlerindeki yükseklik, işgücü maliyetlerindeki yükseklik, sermaye ve finansman sağlama maliyetlerinin yüksekliği ve ulaştırma, taşıma ile haberleşme maliyetlerinin yüksekliği şeklinde sıralanabilmektedir. Dış ticaretin önündeki finansal engellerin çözümünde ise büyük rol hükümetlere düşmekte olup maliyetlerin azaltılması için de daha fazla çaba sarf etmeleri gerekmektedir.

Yapısal sorunlar ise beş ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki; ihracata konu olan malların dünya pazarlarında katma değeri düşük ürünlerden oluşmasını sağlayan sektörel bağımlılıktır. İkincisi; bu katma

değeri düşük ve mal çeşitliliği bakımından da sınırlı sayıda olan ürünlerin dünyanın belirli merkezlerine ihracatının gerçekleştirilmesi sonucu oluşan bölgesel bağımlılıktır. Üçüncüsü; ihracata konu olan malları üreten sektörlerdeki verimin düşüklüğü, dördüncüsü; dış ticaretin organizasyonunu sağlayan kurumların etkinliğinden kaynaklanan sorunlardır. Beşincisi ise; iç tasarruf ve yatırım eksikliğinden kaynaklanan yapısal sorunlardan oluşmaktadır (Kılıç, 2006).

Ülkelerin dış ticaret politikasının önündeki engellerde bazıları da dış kaynakların oluşturduğu engellerdir. Dış kaynaklı engeller kısaca iki başlık olarak incelemek mümkündür. Bunlardan ilki; Gümrük Birliği'nce imzalanan anlaşmaların kota ve kısıtlamalar ile dış ticaret politikaları üzerinde oluşturmuş olduğu olumsuz etkilerdir. İkincisi ise; küreselleşen firmaların üretimlerini daha ucuz iş gücünün olduğu yerlere kaydırması gibi durumlardan oluşan, küreselliğin dış ticaret üzerinde yaratmış olduğu negatif etkilerdir.

SONUÇ YERİNE

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınmayı finanse etmek için sermaye gerekmektedir. Dış ticaretten sağlanabilecek bu sermaye için ülkeler dış ticarette üstünlük kurmanın yollarını aramaktalardır. Bu açıdan serbest bölgeler ülkelere dış ticarette önemli katkılar sağlamakta ve serbest bölgeler bu sermayeyi sağlamak açısından iyi bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde serbest bölgeler 1987'den itibaren kurulmakta ve etkinlikleri hızla artmaktadır.

Serbest bölgeler, belirli kanunlar çerçevesinde kurulmaktadır. Ülkeleri dış ticarette avantajlı konuma getirmek ve ülkeye çeşitli faydalar sağlamak amacıyla geliştirilmişlerdir. İşlemlerin daha az maliyetle gerçekleştiği, firma yatırımlarının devlet teşvikleriyle korunduğu ülke içerisindeki özel alanlardır. Zaman içerisinde ülkeler ticaret şekillerine ve bölgelerin konumlarına göre serbest bölgeleri çeşitlendirmişlerdir. Daha çok kıyı kesimlerinde limanları sayesinde ticaret yapan ülkeler bu ticarette daha avantajlı olabilmek için serbest limanları, denize kıyısı bulunmayan ülkeler üretimde üstünlük sağlamak adına serbest üretim bölgelerini kurmuşlardır.

Ülkeler serbest bölgeleri firmalar açısından tercih edilebilir kılmak için bölgelere çeşitli avantajlar sağlamışlardır. Firmalar adına en önemli avantaj şüphesiz devlet tarafından alınan vergilerin bu bölgelerde bulunmamasıdır.

Firmalar bu sayede ürünlerini daha ucuza üretmekte ve dış pazarlarda rekabet edebilecek konuma gelebilmektedir. Bu sayede hem firmalar kazançlarını arttırmakta hem de ülke ihracatına yaptığı pozitif katkı sayesinde refah artışı sağlanmaktadır. Aynı zamanda kur riskinin olmaması, serbest bölgelerin ticaret yapan firmalara getirdiği bir diğer avantajdır. Serbest bölgelerin en önemli avantajlarından bir diğeri ise bürokrasi işlemlerinin en aza indirilmesidir. Firmalar ürünlerini serbest bölgelerde süresiz olarak tutabilmekte ve istedikleri zaman ticarete sokabilmektedir. Bürokrasi işlemlerinin yok denecek kadar az olması firmalara bu avantajı sağlayarak pazardaki gelişmelere anlık tepki vermelerini kolaylaştırmaktadır.

Dünyada ve Türkiye'deki örneklerinden bahsettiğimiz serbest bölgeler istihdam açısından ülkelere katkıda bulunmaktalardır. Dünyadaki örneklerine oranla Türkiye'deki istihdam sayısı oldukça az olarak karşımıza çıkmaktadır. Ege serbest bölgesi 2015 yılı rakamıyla 17.487, Bursa serbest bölgesi 10.166, Mersin serbest bölgesi ise 8779 kişiye istihdam sağlayarak ülkemizde bu konuda ilk üç sırayı almıştır (Demirtaş, 2016). 2023 yılına baktığımızda Ege serbest bölgesi 24955, Bursa serbest bölgesi 14199, Mersin serbest bölgesi ise 10307 kişiye istihdam sağlayarak ülkemizde bu konuda ilk üç sırayı korumuştur.

2015'te en az çalışan sayısı ise 3 kişi ile Rize serbest bölgesi olmuştur (Demirtaş, 2016). 2023 yılı sonunda yine Rize 2 büro personeli ile son sırayı almıştır. Ancak bu durum serbest bölgelerde yetersiz emek kaynağı olduğunu göstermemektedir. İkinci kısımda da belirtildiği gibi serbest bölgeler işlem hacimlerini her geçen yıl arttırmaktadır. 2015 yılı Ticaret hacimlerine baktığımızda, Ege serbest bölgesi 3.878.767.000 dolar ile birinci, Mersin serbest bölgesi 3.389.099.000 dolarla ikinci, İstanbul Endüstri ve Ticaret serbest bölgesi 2.939.480.000 dolar ile üçüncü sıradadır (Demirtaş, 2016). 2023 yılı sonunda yine 5.816.441.000 dolar ile Ege serbest bölgesi birinci, 3.788.806.000 ile Mersin serbest bölgesi ikinci ve 3.569.381.000 İstanbul Endüstri ve Ticaret serbest bölgesi üçüncü sıradadır.

Dış ticarette görülen bu olumlu gidişat yeni serbest bölgelerin açılmasını da teşvik etmiştir. 2021 yılında İzmir ilinde Batı Anadolu serbest bölgesi kurulmuştur.

Serbest bölgeler 1987'den günümüze sürekli artan ticaret hacimleriyle bir yandan Türkiye için dış ticaret açığını azaltırken bir yandan da ticaretin dövizle yapılmasından kaynaklı olarak döviz geliri sağlarmışlardır. Bu etkiler

göz önüne alındığında serbest bölgeler ülkelere yalnızca ticaret açısından değil, aynı zamanda kalkınmanın sağlanması açısından da faydalı oldukları görülmektedir. Bu bağlamda serbest bölgelerin ülkelere istihdam olarak da katkıları bulunmaktadır. Yine serbest bölgeler yabancı sermayenin getirdiği teknolojik yenilikler sebebiyle teknoloji transferi sağlamaktalardır. Geniş çerçevede bakıldığında Türkiye'nin dış ticaretinde serbest bölgeler giderek önem kazanmaktadır. Kurulan serbest bölgelerde Türkiye'nin bu etkilerin farkında olduğunu ve giderek artan ticaretten faydalanma isteğinin arttığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

Akıllı, M. (1983), "Türkiye'de Serbest Bölge Uygulaması ve Ekonomik Etkileri" Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı, Ankara

Akyazılı, T. (2011), "Serbest Bölgelerin Ekonomik Açıdan İncelenmesi: İstanbul Deri ve Sanayi Serbest Bölgesi ile İlgili Değerlendirme", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İşletme Bölümü Uluslararası İşletmecilik, İstanbul

Akyürek, T. E. (1983), "Serbest Bölge Tanımı, Dünyada ve Türkiye'de", *İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınlar Dizisi*. No:14

Alpar, C. (1985), *"Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler",* Dost Kitapevi, Ankara

Arel, S. (1983), "Serbest Ticaret Bölgeleri ve Serbest Limanlar", *İzmir Ticaret Odası Dergisi*, Sayı:1,

Aslan, N. (2013), "Serbest Bölgelerin Karadeniz Ticaretine Etkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya İnönü Üniversitesi SBE.

Bağrıaçık, A. (1983), "Türkiye'de Serbest Bölge Uygulaması", *Yeni İş Dünyası,* Sayı 47, S.24

Bakır, S. (1984), *"Serbest Bölgeler",* T.B.M.M. Basımevi, Ankara

Bıyık, R., & A. Kıratlı, (2001), "Vergi Teşvik ve Korumaları", Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, İstanbul

Cooksey, D. B. (1981), *"Sourcebook On Foreign Trade Zones",* Free Zone Authority Ltd., Washington

Çabuk, A., M., Balcılar, (1998), "What Does A Unit Root Mean? The Statistical And Economic Interpretation Of Unit Root Processes With A Survey Of Unit Root Test", *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1 289-332.

Çelenk, B. (2007), "Avrupa Birliği'ne Geçiş Sürecinin Türkiye Serbest Bölgeleri Üzerine Etkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

Çelik, K., A. R. Sandalcılar, C. Kalaycı (2011), *"Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi"* Murathan Yayınevi 8. Baskı

Daponte, J. J. (1997), "The Foreign-Trade Zones Act: Keeping Up With The Changing Times", *Business America,* S.22-24

Demir, M. (2004), "Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi", Detay Yayıncılık, Ankara

Demirtaş, Ş. C. (2016). Serbest bölgelerin dış ticarete etkileri: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi (Türkiye)).

Doğan, M. A. (2003), "Serbest Bölgeler", *Ekonomik Forum Dergisi*, Tobb Yayını

Dpt (1985a), Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor No:2, Ankara, S.96-97.

Dpt (1985b), Serbest Bölgeler Hakkında Rapor, Yayın No:1, Ankara, S.3-7.

Dtm (1996), Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü Temmuz Ayı Broşürü S. 3

Dtm (2000), Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, S.1-2

Düzenli, C. (2006), "Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri: Serbest Bölgeler Açısından Bir Analiz", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ebiri, K. A. (2006), "Serbest Bölgelere Sağlanan Vergisel Teşvik ve Avantajlar", *Lebib Yalkın Yayınları*, Sayı: 26,

Erçakar, M. E. (2004), "Serbest Bölgelerin Ülkemiz Ekonomisindeki Yeri ve Önemi", *İş Güç Endüstri İlişkileri Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, Sıra:11, S.206

Erdoğan, E. (1985), "Serbest Bölgeler ve Türkiye'de Bir Model Denemesi", *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir

Erdoğan, E., & Ener, M. (2005). *"Küresel pazarların ekonomik üsleri: serbest bölgeler: teori, uygulama, ve Avrupa Birliğine uyum sürecinde Türkiye'deki gelişimi".* Nobel Yayın Dağıtım.

Erkan, H., & R. Tatlıdil (1990), *"Serbest Bölgelerde Uygulanan Teşvik Tedbirlerinin Sektörlere Katkıları Yönünden Değerlendirilmesi",* T.O.B.B. Yayınları, Ankara

Ertuğrul, C. (2007), *"Dış Ticaret Teorileri ve Ödemeler Dengesi",* Ö. F. Çolak (Ed.) *"İktisada Giriş" İçinde,* Gazi Kitapevi, Ankara, 735-764

Gümüş, E. (2007), "Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1,

Güner, S. (1995), *"Serbest Bölgeler",* Anadolu Matbaacılık, İzmir

Güner, S. (1999), "Serbest Bölgelerde Vergi Kanunlarının Yeri", Ankara: *Gümrük Kontrolörleri Derneği Yayınları*

Güven, S. (1995), *"Sosyal Planlama",* Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa

Haywood, R. C. (2004). "Economic Realities and Free Trade Zones. Colorado: World Export Processing Zones Association", *The Flagstaff Institute.*

Hepaktan, E. (2007), "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelir Yönlü Analizi", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Ankara, Yıl:1, Sayı:2

Hepaktan, E. & C. Çılbant (2000), "Gümrük Birliği Sürecinde Serbest Bölgelerimizin Dış Ticaretimizdeki Yeri", *Yönetim ve Ekonomi*, Sayı:6, S.201

http://ia.ita.doc.gov/ftzpage/letters/ftzlist-map.html (10 Mayıs 2016)

http://marmarateknokent.tubitak.gov.tr/ (31 Mayıs 2015)

http://tr.wikipedia.org/wiki/serbest_liman (18 Mayıs 2015)

http://www.asb.com.tr/ (31 Mayıs 2015)

http://www.asbas.com.tr/ (30 Mayıs 2015)

http://www.borsaistanbul.com (10 Mayıs 2016)

http://www.buseb.com/ (31 Mayıs 2015)

http://www.denser.com.tr/ (31 Mayıs 2015)

http://www.desbas.com.tr/ (30 Mayıs 2015)

http://www.ekonomi.gov.tr (28 Mayıs 2015)

http://www.esbas.com.tr/ (30 Mayıs 2015)

http://www.freezone-antep.gov.tr/ (31 Mayıs 2015)

http://www.gasbas.com.tr/ (31 Mayıs 2015)

http://www.isbas.com.tr/ (31 Mayıs 2015)

http://www.isbi.com.tr (31 Mayıs 2015)

http://www.izbas.net/ (31 Mayıs 2015)

http://www.kalkinma.com.tr, (31 Mayıs 2015)

http://www.kayser.com.tr/ (31 Mayıs 2015)

http://www.kosbas.com.tr, (31 Mayıs 2015)

http://www.mardineyatirim.com/ (30 Mayıs 2015)

http://www.mesbas.com.tr/ (30 Mayıs 2015)

http://www.oztek.com.tr, (31 Mayıs 2015)

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091003-4.htm(14 Haziran 2015)

http://www.sahinlerholding.com.tr/ (31 Mayıs 2015)

http://www.sasbas.com/ (31 Mayıs 2015)

http://www.tayseb.com/ (31 Mayıs 2015)

http://www.transbas.com (14 Haziran 2015)

http://www.uaefreezones.com/ (10 Mayıs 2016)

http://www-personal.umich.edu/~alandear/glossary/a.html (16 Mayıs 2016)

Işık, İ. & M. Çabuk (2007), "*Vergi Muhasebe Dış Ticaret Uygulamaları Açısından Serbest Bölgeler",* Özkan Matbaacılık, Ankara

İlkin, S. & İ. Tekeli (1987), *"Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü",* Yurt Yayınları, Ankara

İnan, D. (2007), "Türkiye'deki Serbest Bölgelerde İhracata Yönelik Üretimin Rekabet Avantajları" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Uluslararası İktisat

İncekara, A. (1986), *"Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler Uygulaması-Mevzuatı, İlgili Yasalar Yönetmelikler Bakanlar Kurulu Kararları Raporlar-Görüşler"*, İstanbul: Temel Yayınları, S.21.

İstanbul Ticaret Odası (İTO) (1960), "Transit Ticaretin Memleketimiz Bakımından Ehemmiyeti ve İstanbul'da Bir Transit Antreposu Kurulması", *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası* C:76.

Jauch, H. (2002), "Export Processing Zones And The Guest For Sustainable Development: A Southern African Perspective", *Export Proceeing Zones, Environment&Urbanization,* Vol 14, No 1, Pp:101-114 Http://Eau.Sagepub.Com/Cgi/Reprint/14/1/101.Pdf (16 Mayıs 2016)

Kabaköz, S. (2012), "Türkiye'deki Serbest Bölgelerin Performans Açısından Değerlendirmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bölümü

Karaevli, A. (1987), "Mersin Serbest Bölgesi ve Geleceği", *Mersin Ticaret Odası, Panel, İktisadi Araştırmalar Vakfı,* İstanbul, S.24.

Karakurt, A. (2010), "Küresel Kriz Ortamında Yatırım Teşvikleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 65(29), S.151

Karakuzey, M. (2003), *"Serbest Bölgeler ve İlgili Mevzuat",* 1.Baskı. Ünal Baskı ve Cilt Evi, İstanbul

Karluk, R. (1984*), "Uluslararası Ekonomi",* Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul

Karluk, R. (2003), *"Avrupa Birliği ve Türkiye",* Beta Yayınları, İstanbul

Kaya, F. ve Turguttopbaş, N., (2012), "Dış Ticaret İşlemleri", Başar, A. B(Ed.), *T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını*, No: 2526, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1497

Kılıç C. (2006), "Türkiye'nin Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Dış Ticaret Politikası", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale

Kiel Institute, (2012), "World Free Zones Economic Outlook". Kiel Institute for the World Economy. https://www.ifw-kiel.de/institute/research-centers/business-cycles-and-growth/projects/world-free-zones-economic-outlook/?cookieLevel=not-set

Köklü, A. (1973). *"Makro İktisat",* S Yayınları, Ankara

Kökver, M. (2003), "Serbest Bölgelerde Gerek Mevcut Yatırımcıyı Gerekse Yeni Yatırımcıları Tedirgin Etmeyecek Nitelikte Bir Yapısal Düzenlemeye Acilen İhtiyaç Vardır", *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı.262 S.115-123.

Küçükkocaoğlu, G. (2008), *"Ticari Bankalar, Uluslararası Bankacılık ve Kıyı Bankacılık Ders Notları",* Http://Www.Baskent.Edu.Tr/~Gurayk/, (5 Mayıs 2016)

Malhotra, S. & Papadopoulos, N. (2008), "A Comparative Analysis Of Investment Climate At Free Trade Zones and Host Country Mainland", In *Asac* Vol.29(8)

Muzhdabayeva, F. (2006), "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölge Uygulamaları: Ege Serbest Bölgesi'nin İzmir Ekonomisine Etkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Orhan, A., (2003), "Serbest Bölgelerin Sağladığı Avantajlar: Kosbaş Örneği", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.117-131

Ostheımer, D. R., Esq. (2004); "*Is A Foreıgn Trade Zone For You?",* Lamb & Lerch, Counsellors At Law

Öncel, A., & Demirtaş, Ş. C. (2017). "Serbest bölgelerin dış ticarete etkileri: Türkiye üzerine ARDL modeli ile ampirik bir uygulama". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 65-82.

Öncel, A., & G. Uçkun, ve O. Özer (2005), "Dış Ticaret Açısından Serbest Bölge Avantajları ve Türkiye'deki Mevcut Durumun Değerlendirilmesi", *Plastik Araştırma, Geliştirme ve İnceleme Dergisi*, Cilt 79, S.122-126

Özcan, F. (1987), *"Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölge Uygulaması",* Maliye Bakanlığı APKKB, Yayın No: 1987/293.

Özdemir, A. F. (2007), "Serbest Bölge Rejiminde Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebe Uygulamaları" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi

Özdoğan, B. F. (2006), *"Serbest Bölgeler",* Siyasal Kitabevi, Ankara

Pekçetin, A. S. (2011), "Serbest Bölge ve Nitelikli Sanayi Bölgelerinin İhracata Olan Katkılarının İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi, İşletme Bölümü, Uluslararası İşletmecilik

Sayılgan, G. & C. Şenol, (2010), "Dahilde İşleme Rejimi ve Türk İşletmelerinin İhracatı Üzerine Etkileri*", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 37-53

Seyidoğlu, H. (2007), *"Uluslararası İktisat",* Güzem Can Yayınları, 16.Baskı

Şahin, S. & L. Varlık (1985), "*Serbest Bölgeler ve Off-Shore Bankacılık",* Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara

Takım, A. & Ersungur, Ş. M. (2010), "Dahilde İşleme Rejimi: İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2).

Taylar, Y. (2008), *"Türk Vergi Hukuku Açısından Serbest Bölgeler",* Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, S.53-54.

Tetra consultants, (2023), *"USA Free Trade Zones: Everything you need to know",* https://www.tetraconsultants.com/jurisdictions/usa-free-trade-zones/

Thoman, R. S. (1956), *"Free Ports And Foreign Trade",* Cambridge: Cornell Maritime Press, Maryland

Tıraş, H. (2008), "Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri Ve Kayseri Serbest Bölgesinde Uygulama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Kayseri

Toroslu, M. V. (2000), *"Serbest Bölgeler",* Beta Yayınları, İstanbul

Tsuchıya, T. (1978), "Free Trade Zones İn Southeast Asia", *Monthly Review,* Vol.29

Tüylüoğlu, Ş. (2007), *"Ekonomik Kalkınma ve Azgelişmiş Ülkeler",* Ö. F. Çolak (Ed.) *"İktisada Giriş" İçinde,* Gazi Kitapevi, Ankara, 705-734

Unctad, (1975), *"The Use Of Free Zones As A Means Of Expanding And Diversifying Of Manufactures From The Developing Countries",* Td/B/C.2/125

Utkulu, U., & Aydemir İ. (2008*), "Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması",* 2.Baskı, Gazi Kitapevi, Mayıs, S.2.

Uzandaç, H. G. (2008), "Serbest Bölgelerin Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yavaş, S. (2005), *"Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler Rejimine Kısa Bir Bakış",* Türk Hukuk Sitesi, Http://Www.Turkhukuksitesi.Com (19 Mayıs 2015)

Yazıcılar, S. (2002), "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bursa

Yıldız, Z. (2000), "Serbest Bölgelerin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi, Mersin Serbest Bölgesi Uygulaması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı

TÜRKİYE'DE EV HİZMETLERİNDE ÇALIŞANLARIN SOSYAL GÜVENLİĞİ

Barış ÖZTUNA

- Kurum Bilgisi: Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ÇEKO Bölümü Çankırı/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0001-7298-4641
- Mail: barisoztuna@karatekin.edu.tr

Kezban ÖZÇELİK KAYNAK

- Kurum Bilgisi: İzmir Bakırçay Üniversitesi Rektörlük İzmir/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0002-1487-6033
- Mail: kezban.kaynak@bakircay.edu.tr

Giriş

İnsanların hayatlarını sürdürebilmeleri için çalışmaları gerekmektedir. Çalışma sadece işyerlerinde olmak zorunda değildir. Esnek çalışma biçimleri ile evde de çalışma imkânları vardır. Bununla birlikte, çalışanlar ev hizmetlerinde de çalışabilirler. Günümüzde birçok kişi kayıtlı ya da kayıtsız bir şekilde ev hizmetlerinde çalışmaktadırlar. Ev hizmetleri çok eski bir çalışma biçimi olmasına rağmen, diğer çalışma biçimlerine göre farklı uygulamaları vardır. Ev hizmetleri denildiği zaman, çocuk bakıcılığı, aşçı, hizmetçi, bahçıvan gibi evin işlerinden sorumlu çalışanlar akla gelmektedir.

Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışanların büyük bir çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Ev hizmetlerinde çalışanların korunması için hukuki boyutunun iyi belirlenmesi gerekmektedir. Ev hizmetlerinde çalışanların haklarının korunması için birlik oluşturmaları gerekmektedir. Türkiye'de ev işçileri 15.06.2011 tarihinde tüzel kişilik kazanmasıyla Ev İşçileri Dayanışma Sendikasını (Evid-Sen) kurmuştur. Evid-Sen'in amacı, ev işçilerinin iş hukukuna göre işçi olarak kabul edilmesini ve ev işçiliğinin itibarlı meslekler arasında yerini almasını istemektedirler.

2014 yılından önce, Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışanların sigortalılığı tartışma konusu olmuştur. Evde çalışan işçi haklarını bilmediği gibi, işverende bu konu hakkında yasal düzenlemeleri bilmemekteydi. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununa eklenen Ek-9 maddesi ile ilk kez bu konuda bir düzenleme yapılmış bu çalışmada da ev hizmetlerinde çalışanların Borçlar Kanunu, İş Kanunu'ndaki ve uluslararası hukuktaki yeri ile sosyal güvenlikleri ele alınmıştır.

Ev Hizmeti

İlkçağlardan bu yana insanoğlu, güvenlik arayışı içinde olmuş ve bu nedenle de sosyal güvenlik, evrensel nitelikli temel bir insan ihtiyacı haline gelmiştir (Demirbilek, 2005). Sosyal güvenlik, insani ve sosyal bir ihtiyaç olup, hukuk, ekonomi, sosyoloji, sosyal siyaset, demografi gibi bilim dallarının da ilgi alanına girmektedir (Şakar, 2009). Sosyal güvenlik, insan yaşamında önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal güvenlik, yeterli bir gelir elde edebilmek için kişinin hayatını düzenleme yollarını da işaret etmektedir (Alcock ve ark., 2011).

Genel kapsamda sosyal güvenlik kurumları sigortalıları ve onların bakmakla yükümlü oldukları ailelerini gelir kayıplarından korumaktadır (Şenkal, 2011). Başka bir tanım da ise sosyal güvenlik, nedeni ne olursa olsun bireylerin gelirlerinin kesilmesinin yanı sıra bir gelire sahip olsalar bile gelirin az olmasıyla ortaya çıkan yoksullukla mücadele anlamına gelmektedir (Alper, 2017). Diğer bir tanım ise sosyal güvenlik, bir ülke halkının bugününü ve yarınını güvence altına almayı hedefleyen kurumlar bütünüdür (Şimşek, 2012).

Sosyal güvenlik politikasının özünde bireyin mutluluğu ve ekonomik güvence sağlaması yatmaktadır (Güzel ve ark., 2012). Sosyal güvenlik bugün gelişmiş ülkelerde yaşayan tüm insanlara, insan onuruna yaraşır, asgari geçim düzeyinin sağlanması şöyle dursun, bu düzeyin üstüne yönelmiştir. O nedenle sosyal güvenlik, bir ülkede sosyal adaletin ve sosyal devlet ilkesinin gerçekleşmesine hizmet eden önemli unsurlardan bir tanesidir (Tuncay ve Ekmekçi, 2012; Şahin, 2018). Sosyal güvenlik, kişilere, insan şeref ve haysiyetine uygun yaşayış seviyesi için gerekli ve yeterli mali imkânlardan yoksun kaldıkları işsizlik, hastalık, analık, sakatlık, yaşlılık gibi kanunla düzenlenen belirli hallerde, kanunda hak olarak öngörülen karşılıksız, katkı karşılığı veya ödünç şeklindeki desteklerin kamu kurum ve kuruluşlarınca sağlanmasıdır (Üçışık, 2015).

Ücretli ev işleri olarak bilinen ev hizmeti içinde en yaygın yapılanı ise temizlik işi olarak bilinmektedir. Dünya genelinde milyonlarca kadının ev hizmetinde çalıştığı ifade edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ev hizmeti çalışanları işgücünün büyük bölümünü oluşturmaktadır. Ancak ev hizmetinde çalışma, işin niteliği başta olmak üzere birçok olumsuz çalışma koşulunu barındırmaktadır (Yıldırımalp ve İslamoğlu, 2014).

Ev Hizmetlerinde Çalışanların İş Hukuku ve Borçlar Hukuku Açısından Durumları

Ev hizmetleri, hem mülga 1475 sayılı İş Kanunu'nun 5. maddesinin birinci fıkrasının dördüncü bendi hem de 4857 sayılı İş Kanunu'nun 4. maddesinin birinci fıkrasının (e) bendi kapsamında düzenlenmiş ve bu kanunların kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu düzenleme nedeniyle, ev hizmetlerinde çalışan işçiler kıdem ve ihbar tazminatı, bildirim süresi, hafta tatili ücreti, genel tatil ücreti, yıllık ücretli izin ve iş güvencesi gibi hak ve güvencelerden faydalanamamaktadır (Manav, 2015).

Ev hizmetlerinde çalışanlara İş Mevzuatı açısından kendilerine 4857 sayılı Kanun'un "İstisnalar" başlıklı 4'üncü maddesinde yer verilmiştir. Ev hizmetlerinde çalışanlar İş Kanunu'nun kapsamına girmemektedir ve ayrıca 6098 sayılı Borçlar Kanunu'na tabi olarak ev hizmetlerinde çalışanların kıdem tazminatı hakkı bulunmamaktadır (Türker, 2016; Temir, 2017). 4857 sayılı İş Kanunu'na göre ev hizmetlerinde çalışanlar kıdem tazminatından yararlanamamasına rağmen, eğer işveren ile çalışan sözleşmede tazminatı hak öngörülmüş ise sözleşmeden dolayı tazminatı talep edebilmektedir.

Evin kendisine ve yaşam şartlarına yönelik olarak evlerde yaptırılan hizmet işleri ev işi olarak nitelendirilirken, bu işleri yapanlar da ev hizmetlerinde çalışanlar olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışanların hukuki konumu 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiştir (Topgül, 2016). Konu ile ilgili Yargıtay 9 uncu Hukuk Dairesinin aldığı karar mevcuttur. Bu karara göre; "Ev hizmetlerinde çalışanlar hakkında iş kanunu hükümleri uygulanmaz. Ev hizmetlerinde aşçı, uşak, temizlikçi, gibi işlerde çalışan işçi ile ev sahibi işveren arasındaki uyuşmazlığın iş mahkemesinde değil, görevli hukuk mahkemesinde çözümlenmesi gerekir. İş Kanunu kapsamı dışında bırakılan bu hizmetleri gören kimselerle bunları çalıştıranlar arasındaki hukuki ilişkilerde borçlar kanununun hizmet aktine ilişkin hükümleri uygulanacaktır. Çalışmayan aile bireylerini evden alarak, alışverişe, şehir içinde gezmeye götüren, boş zamanda ev ve eklentilerinde zamanını geçiren şoföründe ev hizmeti yaptığı ve iş kanunu kapsamında olmadığı kabul edilmelidir" denilmektedir (Yargıtay 9 uncu Hukuk Dairesi, 09.10.2008, 2007/27814 esas, 2008/25988 kararı).

Yargıtay 22 inci Hukuk Dairesi'nin verdiği kararda ise "Somut olayda, tanık beyanlarından ve tüm dosya kapsamından davalının davacıyı devamlı olarak çocuklarına bakması için işe aldığı, davacının bu çocukların bakımı ile uğraştığı, bunun yanında arızi olarak ev işlerinde ev sahibine yardım ettiği bu sebeple davacı ile davalı arasındaki ilişkinin İş Kanunu'nun düzenlediği anlamda hizmet ilişkisi olarak değerlendirilmesi gerektiği, bu anlamda her ne kadar iş ilişkisinin resmi belgeler üzerinde dava dışı şirket ile kurulduğu görülmekteyse de davacının fiilen davalının ev hizmeti ve çocuk bakımında görevli olması iş ilişkisinden doğan sorumluluğun davalılara ait oluşunu etkileyemeyecektir. Mahkemece işin esasına girilerek dava hakkında bir karara varılması gerekirken yazılı şekilde husumetten red kararı verilmiş

olması hatalı olup bozmayı gerektirmiştir" denilmiştir (Yargıtay 22 inci Hukuk Dairesi, 09.03.2015, 2013/35095 esas, 2015/9308 kararı).

6552 sayılı Kanun öncesi 5510 sayılı Kanunda süreksiz işten ne anlaşılması gerektiğine yönelik bir düzenleme bulunmamaktaydı. Bu nedenle, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 10 uncu maddesindeki "Nitelikleri bakımından en çok otuz iş günü süren işlere süreksiz iş, bundan fazla devam edenlere sürekli iş denir" hükmü dikkate alınmakta olup, iş gelip geçici ise kişi sigortalı sayılmıyordu (Korkusuz ve Uğur, 2013; Sözer, 2013). Ev hizmeti kavramı, öğreti ve yargı kararlarında net bir şekilde ortak bir tanıma kavuşmamıştır. Öğretide, bir işin ev hizmeti olarak değerlendirilebilmesi için genellikle evin günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olması gerektiği belirtilmektedir. Ancak Sosyal Güvenlik Hukuku'ndaki düzenlemeler bu yaklaşımdan farklılık göstermektedir. Ev hizmetlerinde çalışanların sosyal güvenliği ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerde, yalnızca evin günlük ihtiyaçlarına yönelik işler değil, aynı zamanda evde gerçekleştirilen ve ev halkının ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan işler de ev hizmeti kapsamında kabul edilmektedir (Caniklioğlu ve Özkaraca, 2016).

Ev Hizmetlerinde Çalışanların Uluslararası Hukuk Açısından Durumları

İnsan Hakları Beyannamesinin 22 inci maddesi uyarınca "Herkesin, toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenlik hakkı vardır" denilmektedir. Sosyal güvenlik kavramının temelinde, sosyal risklerin kişilerin yaşamları üzerine etkilerini giderme çabaları oluşturmaktadır (Güzel ve ark., 2016). Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) 28.06.1952 tarihinde 102 No'lu Sosyal Güvenlik Asgari Standartlar) Sözleşmesini kabul etmiştir. Türkiye ise bu ilgili sözleşmeyi, 1974 yılında kabul etmiştir. 102 No'lu Sözleşme ile sosyal riskler; hastalık, işsizlik, ihtiyarlık, iş kazası ve meslek hastalığı, maluliyet, sağlık yardımı, ölüm, aile ödenekleri ve analık olarak belirlenmiştir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 118 No'lu Muamele Eşitliği (Sosyal Güvenlik) Sözleşmesi, vatandaşlarla vatandaş olamayan kimselere sosyal güvenlik konusunda eşit muamele yapılması konusunu ele almaktadır. Türkiye'de 1961 Anayasası 48 inci maddesinde "Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindendir" denilmektedir. 1982 Anayasasının 60 ıncı maddesinde ise "Herkes, sosyal güvenlik hakkına

sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar" şeklinde ele alınmıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 177 sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi'nin 1. maddesinde, evde çalışma, bir bireyin gerçekleştirdiği iş olarak tanımlanmış ve bu işi yapan kişi "evde çalışan" olarak adlandırılmıştır. Aynı sözleşmenin 4. maddesi ise evde çalışanların belirli haklarını güvence altına almayı hedeflemektedir. Bu haklar arasında, bireylerin kendi seçtikleri örgütleri kurma ve bu örgütlere katılma özgürlüğü, ayrımcılığa karşı koruma, iş sağlığı ve güvenliği konularında korunma, adil ücret alma, yasal sosyal güvenlik kapsamından faydalanma, eğitim olanaklarına erişim, asgari çalışma yaşı ve analık koruması gibi konularda eşit muamele görmeleri yer almaktadır (ILO 177, 2011).

Diğer taraftan, 189 sayılı Ev İşçileri İçin İnsana Yakışır İş Hakkında Sözleşme'nin 1. maddesinde ev işçisinin tanımı yapılmıştır. Bu maddeye göre, ev işçisi, bir istihdam ilişkisi çerçevesinde ev işleriyle uğraşan kişiyi ifade etmektedir. Ancak, ara sıra veya gelişigüzel olarak ev işleriyle ilgilenen ve bu işleri mesleki bir temelde yapmayan kişiler bu tanımın dışında bırakılmıştır (ILO 189, 2011). Aynı sözleşmenin 3. maddesi, ev işçileriyle ilgili olarak her üyenin, çalışma yaşamındaki temel hak ve ilkeleri korumak için gerekli önlemleri almasını şart koşmaktadır. Bu önlemler arasında ayrımcılıkla mücadele, adil ve insana yakışır çalışma koşullarının sağlanması yer almaktadır (ILO 189, 2011). Bu tedbirler:

- Örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkının etkin olarak kabulü,
- Tüm zorla ya da cebri çalışma biçimlerinin tasfiyesi,
- Çocuk işçiliğinin etkin bir biçimde ilgası,
- İstihdam ve mesleğe ilişkin ayrımcılığın tasfiyesidir.

Ev Hizmetinde Çalışanların Sigortalılığı

6552 sayılı Kanun öncesi ev hizmetinde çalışanlar, ne mülga 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununda ne de 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda sigortalı sayılmamışlardır. 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunda ev hizmetleri kapsam dışı bırakılmışken 2100 sayılı 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 3 ncü Maddesinin Bazı

Fıkralarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile ev hizmetlerinde çalışanlar ücretle ve sürekli olarak çalışanlar kapsamına alınmıştır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 23'üncü maddesinde "hizmetçilerin ücretleri (hizmetçiler özel fertler tarafından evlerde, bahçelerde, apartmanlarda ve ticaret mahalli olmayan sair yerlerde orta hizmetçiliği, sütninelik, dadılık, bahçıvanlık, kapıcılık gibi özel hizmetlerde çalıştırılanlardır) kazançları vergiden muaf tutulmuştur" denilmektedir. Bu kapsamda 6552 sayılı Kanun öncesinde ev hizmetlerinde çalışanların sigorta kapsamında olmamasına neden olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, ev hizmetlerinde çalışanlar 6552 sayılı Kanundan önce ev işlerinde 10 günden daha az çalışanlar korunaksız durumdaydı.

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunun 2 inci maddesinde ev hizmetlerinde çalışanları kapsam dışında bırakmıştır. 6552 sayılı Kanun ile, ev işlerinde ay içinde 10 günden az çalışan birey, iş kazası ve meslek hastalığı sigortalı kapsamında yer almaktadır.

Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığından 01.04.2015 tarihinde yayımlanan "Ev Hizmetlerinde 5510 Sayılı Kanun'un Ek 9 uncu Maddesi Kapsamında Sigortalı Çalıştırılması Hakkında Tebliğ"de ev hizmetinin tanımı yapılmıştır. Buna göre ev hizmeti; Ev içerisinde yaşayan aile bireyleri tarafından yapılabilecek temizlik, yemek yapma, çamaşır, ütü, alışveriş, bahçe işleri gibi gündelik işler ile çocuk, yaşlı veya özel bakıma ihtiyacı olan kişilerin bakım işlerinin aile bireyleri dışındaki kişiler tarafından yapılmasını ifade etmektedir. Ek 9'da yer alan hükümler dışında bu sigortalılar hakkında da 5510 sayılı Kanunun genel hükümleri uygulanmaktadır (Arıcı, 2015). Yasal düzenleme yapılması olumlu bir gelişme olmasıyla birlikte, bu yasal uygulamanın herkes tarafından bilinmesi ve uygulamaya geçirilmesi de bir o kadar önemli bir konudur (Yıldırımalp ve İslamoğlu, 2016).

Ev hizmetlerinde çalışanları çalıştıran kişiler, çalışanın çalışma süresinin uzunluğuna göre ya işveren ya da çalıştıran olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte, çalışanın erkek veya kadın olması fark yaratmamaktadır. İlgili Tebliğ'de geçen "ev", aralarında aile bağı olup olmadığına bakılmaksızın bireylerin içinde yaşadığı yapı ile bu yapının depo, bahçe ve benzeri bölüm ve eklentilerini ev hizmeti ise, ev içerisinde yaşayan aile bireyleri tarafından yapılabilecek temizlik, ütü gibi gündelik işler ile çocuk, yaşlı veya özel bakıma ihtiyacı olan kişilerin bakım işlerinin aile bireyleri

dışındaki kişiler tarafından yapılmasını ifade etmektedir (Tuncay ve Ekmekçi, 2016). Ev hizmetlerinde çalışanlar 4/a kapsamında sigortalı sayılmaktadır. Ev hizmetlerinde çalışanların sigortalılığı 10 günden daha az çalışma gün sayısı olanlar ile 10 gün ve 10 günden fazla çalışma gün sayısı olanlar şeklinde ayrılmıştır. 10 günden fazla ev hizmetlerinde çalışanlar tüm sigorta kollarına tabi tutularak zorunlu sigortalı sayılırken işverenleri günlük asgari ücretin %32,5'u oranında prim ödemektedirler. Bildirim yapmayan işverenler hakkında asgari ücret tutarında ceza kesilmektedir. Neticede, konu sosyal güvenlik açısından bakıldığında ev hizmetleri, evdekilerin günlük ihtiyaçlarını ve işlerinin yapılmasına yönelik işleri ifade etmesidir.

Ev Hizmetlerinde Ay İçinde 10 Günden Az Çalışanlar

Ev hizmetlerinde ay içinde 10 günden az çalışma gün sayısı olanlar iş kazası ve meslek hastalığı sigortalılığı kapsamındadır. Ev hizmetlerinde 10 günden az sigortalı olarak çalışanların bildirimi Sosyal Güvenlik Kurumuna ya da internet yoluyla yapabilmektedirler. Bildiri formu çalışmanın olduğu ay sonuna kadar ünitelere verilmesi gerekmektedir. Ay sonu hafta sonuna ya da genel tatil günlerine denk gelirse bu günleri takip eden ilk iş günü bildirimin ünitelere verilmesi gerekmektedir. Ev hizmetlerinde çalışan kişinin çalışma gün sayısı 9 günü geçmesi durumunda ev hizmetlerinde ay içinde 10 günden fazla çalışanlara yönelik işlemlere tabidir. Çalışma gün sayısının hesabında 4857 sayılı İş Kanunu'na göre günlük çalışma süresi olan 7,5 saat dikkate alınacak, 7,5 saatin altındaki çalışmaları 1 gün sayılacaktır (Alper, 2016). 5510 sayılı Kanun'un Ek-9 uncu maddesi uyarınca bir işin sürekli olup olmaması gerekli değildir. Önemli olan sigortalının bir ay içinde on gün veya on günden fazla çalışma süresinin olmasıdır.

Ev hizmetlerinde 10 günden az sigortalı olanların genel sağlık sigortalılığı durumu takip eden ayın sonuna kadar uzun vadeli sigorta kolları ve genel sağlık sigortası bakımından tescili olmuş ise, bir aylık süre içerisinde primlerin ödenmesi durumunda genel sağlık sigortasından faydalanabilmektedir. Genel sağlık sigortasından yararlanabilmek için sigortalının başvurduğu tarihte tescilin olması, primi ödemesi ve son 1 yıl içerisinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası prim gün sayısının olması gerekmektedir.

5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi kapsamındaki sigortalılar yaşlılık, sürekli iş göremezlik geliri ve emeklilik

aylığı alanlar ev hizmetlerinde 10 günden az çalışmaları iş kazası ve meslek hastalığı sigortasının tescili ise bildiri formu çalışmanın olduğu ay sonuna kadar ünitelere verilmesi gerekmektedir. Ay sonu hafta sonuna ya da genel tatil günlerine denk gelirse bu günleri takip eden ilk iş günü bildirim ünitelere verilmesiyle yapılmaktadır. 5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendi kapsamındaki sigortalılar için tescil kaydı yapılmaz.

5510 Sayılı Kanun'un Ek 9 uncu Maddesi Kapsamında Sigortalı Çalıştırılması Hakkında Tebliğ"de belirtildiği gibi ev hizmetlerinde 10 günden az süre ile çalışan sigortalının ay içerisinde 4/a kapsamında 30 günlük çalışması olması durumunda uzun vadeli sigorta kolları ve genel sağlık sigortası bakımından tescil ve tahakkuk kaydı oluşturulmayacaktır.

Ev hizmetlerinde ayda 10 günden az süre ile çalışan için iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanma şartları aşağıdaki gibidir:

- İş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle geçici iş göremezlik ödeneği ya da sürekli iş göremezlik geliri alabilmesi için sigortalının prim ve prime ilişkin bütün borçlarını ödemesi gerekmektedir.
- Çalışanın sigortalılığının sona ermemesi
- Sigortalının iş kazası olduğu zamandan en az on gün önce tescil edilmesi gerekmektedir.

Ev hizmetlerinde ay içinde 10 günden az çalışanlara iş kazası ve meslek hastalığı bakımından sigortalı sayılanların primleri çalıştıkları süreyle orantılı olarak yanında çalıştıkları kişiler, günlük kazanç alt sınırı esas alınarak %2 oranı üzerinden ödeyecektir. Yanında çalıştıkları kişiler işveren sayılmayacaktır. Çalıştıran kişiler hakkında, 5510 sayılı Kanun'un 21 inci maddesinin 1. fıkrası hükümleri uygulanmamaktadır. İşveren sayılmayan çalıştıranlar çalışanın kaza geçirmesi durumunda ilgili güvenlik önlemleri alıp almadıklarına bakılmaksızın meydana gelen olaydan sosyal güvenlik mevzuatı bakımından sorumsuz olmaktadırlar (Şakar, 2017).

Yabancı uyruklular ev hizmetlerinde ayda 10 günden az süre ile çalışamazlar. Eğer bu tarzda çalışanlar tespit edildiğinde ay içinde çalışma gün sayısı 30 gün alınıp, 5510 sayılı Kanunun Ek-9 kapsamında ev işlerinde 10 gün ve daha fazla çalışanlar kapsamında hükme tabi olmaktadır.

Ev Hizmetlerinde Ay İçinde 10 Gün ve Daha Fazla Çalışanlar

5510 Sayılı Kanun'un Ek 9 uncu Maddesi Kapsamında Sigortalı Çalıştırılması Hakkında Tebliğ"de belirtildiği gibi ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalıştırılacaklara ilişkin bildirge ek 1'e göre yapılmaktadır. İşveren açısından ise bildiriyi doldurulup sigortalı ile imzaladıktan sonra birimlere müracaat etmesi gerekmektedir. Eğer işveren birden fazla ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalıştıranı varsa, her bir çalışan için ayrı ayrı bildirge düzenlenecektir.

Ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalıştırılacaklara bir defaya mahsus olmak üzere damga vergisi kesilecek olup, bu damga vergisi ilk primde tahsil edilmektedir. Eksik günde ise, bildirge ile belirtilen sürede değişiklik olması halinde o ay içerisinde Sosyal Güvenlik Kurumu'na bildirilmesi gerekmektedir.

5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamındaki sigortalılar için ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalışanlar hem 4/a kapsamında hem de Ek 9 uncu madde kapsamında aynı anda bir veya birden fazla işveren yanında sigortalı olabilmektedirler.

5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi kapsamındaki sigortalılar için ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalışanlar 5510 sayılı Kanunun 53'üncü maddesi uyarınca ilk önce 4/a kapsamında sigortalı sayılacaktır. 5510 Sayılı Kanun'un Ek 9 uncu maddesi Kapsamında Sigortalı Çalıştırılması Hakkında Tebliğ uyarınca ev hizmetlerinde çalışma gün sayısı ayda 10 günden fazla 30 günden az olanların ayın kalan günlerinde 4/b sigorta kapsamındaki sigortalılıkları yeniden başlamaktadır.

5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendi kapsamındaki sigortalılar için ise, ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalışmaları nedeniyle sigortalı sayılmamaktadır.

5510 sayılı Kanunun ek-9 uncu maddesi kapsamında 10 gün ve üzeri çalışması olanlar ay içindeki çalışmalarının toplamı 30 günden daha az olması durumunda sigortalı veya hak sahibinin isteği üzeri 5510 sayılı Kanunun 41 inci maddesinin (i) bendine göre borçlanma imkânından yararlanabilmektedir.

Ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalışması olan çalışanların çalışmaları sona erdiklerinde veya sigortalının ölümü durumunda

sigortalılıkları sona ermektedir. Ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalışması olan sigortalı genel sağlık sigortasından faydalanabilmektedir. 5510 sayılı Kanunun 67 inci maddesinde sayılan diğer haller dışında sigortalı başvurduğu tarihten önceki son bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası priminin bulunması şartı vardır.

5510 Sayılı Kanun'un Ek 9 uncu Maddesi Kapsamında Sigortalı Çalıştırılması Hakkında Tebliğ"de belirtildiği gibi ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalışması olanlar ay içinde çalışması 30 günden az olanlar eksik kalan günlerini 5510 sayılı Kanunun 51 inci maddesinin üçüncü fıkrası kapsamında isteğe bağlı sigortalı olarak o süreyi tamamlayanlara ayrıca genel sağlık hükümleri uygulanmamaktadır.

Ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalışması olanlar için iş kazası ve meslek hastalığı bildirimi, çalıştıran işveren tarafından, o yer yetkili kolluk kuvvetlerine derhal ve Sosyal Güvenlik Kurumuna da en geç kazadan sonraki üç işgünü içinde iş kazasının bildirilmesi gerekmektedir.

5510 sayılı Kanunun Ek 9 kapsamında ev işlerinde 10 gün ve daha fazla çalışan yabancı uyruklu sigortalılarda çalışma izninin olması gerekmektedir. Çalışma izni olan yabancı uyruklu sigortalı işvereni tarafından ev hizmetlerinde 10 gün ve daha fazla çalıştırılacaklara ilişkin bildirge ve çalışma izni ile Sosyal Güvenlik Kurumuna müracaat etmesi gerekmektedir.

Sonuç

5510 sayılı Kanunun Ek-9 uncu maddesi ile birlikte ev hizmetleri için ay içinde çalışma gün sayısı 10 günden az ve 10 günden fazla (10 gün dâhil) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ev hizmetlerinde ayda 10 günden az çalışanlar iş kazası ve meslek hastalığı sigortası yönünden sosyal güvenlik sistemine dâhil edilmişken, uzun vadeli sigorta kollarına ise, isteğe bağlı olarak kapsama alınmışlardır. Ev hizmetlerinde ayda 10 günden az çalışanları çalıştıran kişiler işveren statüsünde olmamaktadır. İşveren sayılmayan çalıştıranlar çalışanın iş kazası geçirmesi durumunda güvenlik önlemleri alıp almaması ile ilgili sorumluluk taşımayacaktır. Bu durum uygulamanın eksik kısmı olarak düşünülmektedir.

5510 sayılı Kanunun Ek-9 uncu maddesi ile ev hizmetlerinde kayıt dışı çalışan birçok kişi sosyal güvenlik sistemine katılmıştır. Sosyal Güvenlik

Kurumunun ev hizmetlerinde çalışanlara yönelik sosyal güvenlik bilincinin oluşturması, kayıt dışı çalışmayı da azaltacaktır. Bununla birlikte, kayıt dışı ile mücadelede denetimlerin sürekli ve sağlıklı bir biçimde yapılması da gerekmektedir.

Teknolojinin ilerlemesi ile, Sosyal Güvenlik Kurumu da uygulamalarını daha da kolaylaştırmak için internet aracılığıyla çalışanların bildirimi yapılmaktadır. Bu uygulama kayıt dışı çalışmayı da azaltacağı düşünülmektedir. 5510 sayılı Kanunun Ek-9 uncu maddesi ile, ev hizmetlerinde çalışanların bildirim işlemlerine de kolaylıklar getirilmiştir. Ev hizmetinde 10 günden az sigortalı çalıştıranlar www.turkiye.gov.tr adresinin e-hizmetler menüsünden yapabilmektedirler. Bu şekilde yapılan bildirimler çalışanın cep telefonuna tescil yapıldığını ve uzun vadeli sigorta kollarına ve genel sağlık sigortası primini takip eden ayın sonuna kadar ödeyebileceği hakkında mesaj göndermektedir. Bu sayede, çalışan bilgilendirme ile isterse isteğe bağlı sigorta ile sosyal güvenlik sistemi içerisinde kalabilmektedir. Sosyal güvenlik sistemi de hem kayıt dışılığı önlemiş hem de Sosyal Güvenlik Kurumu'nun bütçesine katkı sağlamış olacaktır.

5510 sayılı Kanunun Ek-9 uncu maddesi ile, ev hizmetlerinde 10 günden az çalışanların primlerinin ödenmesinde kolaylıklar getirilmiştir. Bu kapsamda iş kazası ve meslek hastalığı sigortası primini banka aracılığıyla ya da Kurumun internet adresinden e-sgk menüsünden ödeyebilme imkânı sağlanmaktadır.

6552 sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun ile yapılan yeniliklerin öncesinde ev hizmetlerinde çalışanların çalışma sürekliliği ile ilgili kesinlik yoktu. 6552 sayılı Kanun ile süreklilik konusu, ay içerisinde 10 gün ve daha fazla çalışan ve 10 günden daha az çalışan sınırını getirerek, bu konuda kesinlik sağlanmıştır.

Özellikle ev hizmetlerinde çalışanların birçoğunun kadın olması ve bu düzenleme ile kadın çalışanların kayıt dışı çalışmalarının engellenmesi ve onlara sosyal koruma sağlanması bu düzenlemenin olumlu yanlarından biridir. Ev işlerinde çalışan yabancı uyruklu kişiler açısından baktığımızda ise, mevzuata göre yabancı uyruklular ev hizmetlerinde ayda 10 günden az süre ile çalışamamaktadır. Eğer bu tarzda çalışanlar tespit edildiğinde ay içinde

çalışma gün sayısı 30 gün alınıp, 5510 sayılı Kanunun Ek-9 kapsamında ev işlerinde 10 gün ve daha fazla çalışanlar için düzenlenen uygulamalara tabi olmaktadır. Bu uygulama ile, yabancı uyruklu çalışanların tespiti sağlanacak ve kayıt dışı istihdam ile mücadelede önemli sonuçlar alınmış olacaktır.

Ev işlerinde çalışanların sigortalılığı 5510 sayılı Kanuna eklenen Ek-9 maddesi ile düzenlenmişken, İş Kanunu bakımından uygulama değişmemiştir. Ev hizmetleri İş Kanunu bakımından kapsam dışı olduğundan ev hizmetlerinde çalışanlar için kıdem ve ihbar tazminatı, bildirim süresi, hafta tatil ücreti, genel tatil ücreti, yıllık ücretli izin, iş güvencesi gibi hak ve güvencelerden yoksun kalmaktadır.

Ev hizmetlerinde ayda 10 günden az süre ile çalışanlar için iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanma şartlarından biri, sigortalının iş kazası olduğu zamandan en az on gün önce tescil edilmesidir. Eğer ev hizmetlerine ay içinde 10 günden az süre ile çalışan sigortalı, beşinci gün iş kazası geçirmesi durumunda iş kazası ve meslek hastalığı sigortasının dışında kalmaktadır. Fakat sigortalı on birinci gün iş kazası geçirdiğinde ise, iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından faydalanmaktadır. Sosyal güvenliğin amaçlarından biri risklere karşı bireyleri korumak ise, bu uygulamanın tekrardan irdelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Alcock, P., May, M., & Rowlingson, K. (2011). Sosyal politika: Kuramlar ve uygulamalar (Ş. Gökbayrak, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Alper, Y. (2016). Türk sosyal güvenlik sistemi: Sosyal sigortalar hukuku. Bursa: Dora Yayıncılık.

Alper, Y. (2017). Sosyal güvenlik. İçinde A. Tokor & Y. Alper (Ed.), Sosyal politika (s. 123-145). Bursa: Dora Yayınları.

Arıcı, K. (2015). Türk sosyal güvenlik hukuku. Ankara: Gazi Kitabevi.

Caniklioğlu, N., & Özkaraca, E. (2016). Ev hizmetlerinde çalışanların sigortalılığı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74, 1129-1157.

Demirbilek, S. (2005). Sosyal güvenlik sosyolojisi. İzmir: Legal Yayınları.

Güzel, A., Okur, R. A., & Caniklioğlu, N. (2012). Sosyal güvenlik hukuku. İstanbul: Beta Yayınevi.

Güzel, A., Okur, R. A., & Caniklioğlu, N. (2016). Sosyal güvenlik hukuku. İstanbul: Beta Yayınevi.

ILO. (2011). Ev işçileri için insana yakışır iş: 189 sayılı ILO sözleşmesi, 201 sayılı ILO tavsiye kararı.

ILO. (2011). 177 sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi (E. Alp & Ö. A. Sönmez, Çev.). *TUHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 23(5-6), 16-27.

Korkusuz, R. M., & Uğur, S. (2013). Sosyal güvenlik hukuku. Bursa: Ekin Yayınevi.

Manav, E. A. (2015). Ev hizmetlerinde çalışanların sigortalılığı. *TBB Dergisi*, 509-538.

Sözer, N. A. (2013). Türk sosyal sigortalar hukuku. İstanbul: Beta Basım.

Şahin, M. (2018). Sosyal politika bağlamında düzgün iş ve Türkiye'deki performansına ilişkin bir alan araştırması: Çorum ili imalat sanayi örneği. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.

Şakar, M. (2009). Sosyal sigortalar uygulaması. İstanbul: Beta Yayınları.

Şakar, M. (2017). Sosyal sigortalar uygulaması. İstanbul: Beta Yayınları.

Şenkal, A. (2011). Küreselleşme sürecinde sosyal politika. İstanbul: Alfa Yayınları.

Şimşek, N. (2012). SSK ve BAĞ-KUR'da emeklilik. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.

Temir, A. (2017). Ev hizmetlerinde çalışanların yıllık izin ve tazminat hakları. *Yaklaşım Dergisi*, 291.

Topgül, S. (2016). Ev hizmetlerinde çalışan kadınların sosyal güvenliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 339-352.

Tuncay, C. A., & Ekmekçi, Ö. (2012). Sosyal güvenlik hukuku dersleri. İstanbul: Beta Yayınevi.

Tuncay, C. A., & Ekmekçi, Ö. (2016). Sosyal güvenlik hukuku dersleri. İstanbul: Beta Yayınevi.

Türker, Ç. (2016). Ev hizmetlerinde çalışanların kıdem tazminatı hakkı var mıdır? *Yaklaşım Dergisi*, 287.

Üçışık, F. H. (2015). Sosyal güvenlik hukuku. İstanbul: Ötüken.

Yıldırımalp, S., & İslamoğlu, E. (2014). "İnsana yakışır iş" kavramı bağlamında Türkiye'de ev hizmetinde çalışan kadınlar. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(2), 145-175.

Yıldırımalp, S., & İslamoğlu, E. (2016). Ev hizmetlerinde çalışanların sosyal güvenliği: Çalışan ve çalıştıran ekseninde bir değerlendirme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 5(3), 1-16.

TÜRKİYE'DE KENTSEL ISI ADASI: TEZ ÇALIŞMALARININ LİTERATÜR ANALİZİ

Gülnaz ŞENGÜL GÜNEŞ

- Kurum Bilgisi: Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara/TÜRKIYE
- ORCID: 0000-0001-8961-9210
- Mail: gsengul@ankara.edu.tr

Sinan GÜNEŞ

- Kurum Bilgisi: Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara/TÜRKIYE
- ORCID: 0000-0001-7753-8333
- Mail: sinan.gunes@ankara.edu.tr

Giriş

Sanayi Devrimi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren teknolojik gelişmelerle üretim süreçlerinde köklü değişimlere yol açarak insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu dönemde özellikle kırsal alanlardan kentlere doğru yoğun bir göç dalgası başlamış, bu durum şehirleşme oranlarını hızla artırmıştır. Fabrikaların sunduğu istihdam olanakları, kırsal nüfusun ekonomik güvencesizlik ve tarım alanlarının azalması gibi sorunlarla birleşerek, kent merkezlerini cazibe merkezi haline getirmiştir (Hobsbawm, 1999). Ancak bu hızlı kentleşme, beraberinde çevresel ve sosyal sorunları da getirmiştir. Özellikle sanayi faaliyetlerinden kaynaklanan fosil yakıt kullanımı, hava ve su kirliliği gibi çevreyi olumsuz anlamda tetiklemiştir. Birçok sanayi şehrinde 19. yüzyılda hava kirliliği kritik seviyelere ulaşmış; bu durum hem çevresel tahribatın hem de halk sağlığı sorunlarının önemli bir nedeni olmuştur (Brimblecombe, 2012).

Şehirleşme süreci, iklim değişikliğinin en önemli tetikleyicilerinden biri olarak görülmektedir. Kentleşme, enerji yoğun sanayi tesislerinin ve ulaşım sistemlerinin artmasına yol açarak sera gazı emisyonlarını ciddi ölçüde artırmıştır. Özellikle fosil yakıtlara dayalı enerji üretimi, karbon emisyonlarının başlıca kaynaklarından biri haline gelmiştir (Steffen ve ark., 2007). Bunun yanı sıra, şehirleşme ile birlikte doğal yeşil alanların yerini beton yapılar almış, bu durum kentlerde sıcaklık artışlarını tetikleyerek, hem kentsel ısı adası (KIA) etkisinin artmasına yol açmış hem de su döngüsü üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur (Grimm ve ark., 2008). Hızlı kentleşmenin, çevresel bozulma ve biyoçeşitlilik kaybı gibi ikincil etkileri de bulunmaktadır. Bu süreç, şehirlerin iklim değişikliğiyle başa çıkabilmesi için sürdürülebilir kentsel planlama ve yeşil altyapı yatırımlarına olan ihtiyacı ortaya çıkarmış, aynı zamanda modern kent planlaması ve çevre yönetimi konularının önem kazanması ile şehirlerin sürdürülebilirlik arayışına girmesiyle sonuçlanmıştır (IPCC, 2014).

Türkiye'de de 1950'li yıllar itibariyle küresel gelişmelere benzer şekilde kırdan kente göç akımı hızlanmıştır (Karaman, 2003). Bu durumun en belirleyici faktörlerini kırsal bölgelerdeki nüfus artışı, tarımsal üretimde teknolojik araçların yaygınlaşması ve bu durumun yarattığı iş gücü ihtiyacındaki azalma, arazilerin dengesiz dağılımı ve miras yoluyla bölünmesi gibi etkenler oluşturmaktadır (Keleş, 1972; Tolan, 1977; Kartal, 1978). Ayrıca, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve eğlence gibi temel ihtiyaçların

yeterince karşılanamaması ya da tamamen yetersiz kalması, kırsal nüfusun kentlere göç etmesinde önemli bir itici güç olmuştur (Keleş, 1972). Bu koşullar hem ekonomik hem de sosyal baskıları artırarak, bireyleri daha iyi yaşam koşulları arayışıyla şehirlerin sunduğu fırsatlara yöneltmiştir. Ancak tıpkı diğer ülkelerde yaşanan sorunlar Türkiye'de de yaşanmaya başlamış ve hızlı kentleşme pek çok çevresel ve sosyal bozulmaya yol açmıştır.

KIA'lar kentleşmenin getirmiş olduğu bu çevresel sorunlardan biri olup 21. yüzyılda insanoğlunun karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir (Rizwan ve ark., 2008). KIA etkisi, kentte yaşanan sıcaklıkların genellikle çevredeki kırsal veya banliyö alanlarından daha yüksek olması şeklinde tanımlanmaktadır (Oke, 1982). Bununla birlikte KIA sadece sıcaklık artışlarını değil aynı zamanda sıcaklık artışlarına bağlı olarak yağış düzeninin etkilenmesi ve artan hava kirliliği nedeniyle insan sağlığının olumsuz etkilenmesi şeklinde birtakım yaygın etkilerle sonuçlanmaktadır (Collier, 2006; Xu ve ark., 2014).

KIA, kentlerde iklim değişikliğinin bir sonucu olarak dünyada canlı sağlığını tehdit eden bir faktör olarak değerlendirilmekte ve literatürde bu durumu çözmeye yönelik pek çok araştırmaya rastlanmaktadır. Türkiye'de de benzer şekilde birçok çalışma mevcuttur. Ancak Türkiye'de KIA'lara yönelik olarak yapılmış olan çalışmalar değerlendirildiğinde KIA ve etkilerinin sistematik literatür taraması şeklinde değerlendirildiği çalışmalara rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın amacı Türkiye'de KIA ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin derlenerek literatür çözümlemesi ile sonuçlarının tartışılmasıdır. Araştırma kapsamında MAXQDA-24 programı kullanılarak literatürün görselleştirilmesi ve analizinin yapılması hedeflenmiştir. Literatür analizi ile Türkiye'de yapılmış olan çalışmalar; kullanılan anahtar kelimeler, konu ve anabilim dalları dağılımları gibi olgular üzerinden değerlendirilmiş ve mevcut literatürün kapsamı, araştırma eğilimleri ve araştırma boşlukları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma beş başlık altında incelenmiş olup birinci başlıkta KIA'nın kapsamı üzerinde durulmuş, ikinci başlıkta mevcut literatürden örneklere yer verilmiştir. Üçüncü başlık altında Türkiye'de yapılmış olan çalışmalar değerlendirilmiş ve araştırma bulguları sunulmuştur. Son olarak ise araştırmanın çıktıları değerlendirilmiş ve geleceğe yönelik politika hedefleri sıralanmıştır. Araştırmanın KIA ile ilgili yapılmış olan tezlerin değerlendirilmesi bakımından Türkiye'deki önemli bir araştırma boşluğunu doldurması hedeflenmektedir.

Literatür Araştırması

Literatürde KIA ve etkileri ile ilgili pek çok araştırmaya rastlanmaktadır. Çalışmalar arasında KIA konseptini bibliyometrik analiz ile ölçen derleme makaleler bulunmaktadır. Huang ve Lu (2018) yaptıkları araştırmada 1991 ile 2015 yılları KIA araştırmalarını incelemek ve gelişmelerini, eğilimlerini ve yönelimlerini istatistiksel olarak değerlendirmek amacıyla Web of Science veri tabanındaki Science Citation Index-Expanded verilerine dayalı bir bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda KIA'nın etkileri ve azaltma stratejilerinin giderek daha fazla bilimsel çıktıları olduğu ortaya konulmuştur. Uzaktan algılama ile saha ölçümlerinin modellerle birleştirilmesi gerekliliği araştırmanın bir diğer sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Wu ve Ren (2019) yapmış oldukları çalışmada 1990 ve 2017 yılları arasında KIA ile ilgili araştırmaların gelişimini ve araştırma eğilimlerini scientometrics yaklaşımı ile incelemişlerdir. Araştırma sonucunda KIA'nın halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri ve KIA etkilerini hafifletme ve bunlara uyum sağlama stratejileri tartışılmıştır. Almeida ve arkadaşları (2021)'de yapmış oldukları çalışmada 2000 ile 2020 yılları arasında RS veri/teknikleri ve LST kullanılarak yapılmış olan KIA çalışmalarını derlemişlerdir. Scopus ve Web of Science veri tabanlarında yayımlanan çalışmalara yönelik sistematik araştırmada 579 yayın incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre çalışmalarda en çok Landsat ürünleri kullanılırken, veri işlemede en yaygın kullanılan yazılım ArcGIS olmuştur. En yaygın kullanılan istatistiksel teknik ise korelasyonların incelenmesine yöneliktir. Araştırmanın bir diğer bulgusu ise 2016 yılından itibaren yayımlanan makale sayısında görülen artışlardır. Rahman ve arkadaşları (2023) yapmış oldukları çalışmada KIA'nın etkisini azaltmak için kullanılan teknolojiler ile ilgili çalışmaları derlemişlerdir. Araştırmada Scopus veri tabanında yer alan 342 adet yayın değerlendirilerek soğutma teknolojisi araştırmalarının bilimsel haritalama ve bibliyometrik analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre araştırma alanının gelişmekte olan bir alan olduğu ve yeni çalışmaların yapılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Liu ve Wang (2023) yapmış oldukları çalışmada 2008-2021 yılları arasında KIA araştırmalarının gelişim sürecini ve mevcut durumunu CiteSpace kullanarak analiz etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre, KIA ile ilgili çalışmalar 2008 yılı itibariyle büyüme dönemine girerek konu ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre disiplinler arası entegrasyonun teşvik edilmesi, nicel izleme yöntemlerinin optimize edilmesi, üç boyutlu kentsel peyzaj ve bitki örtüsü peyzaj desenlerinin etkisinin güçlendirilmesi ve kentsel

yığılma ölçeği üzerindeki çalışmaların genişletilmesi önerilmektedir. Assenova ve arkadaşları (2024) çalışmalarında KIA araştırmalarının farklı alanlarına yönelerek KIA'yı disiplinler arası bir yaklaşımla ele almışlardır. Araştırmada Google Scholar, Web of Science ve Scopus gibi üç veri tabanından 120 yayın değerlendirilerek farklı parametrelerin KIA üzerindeki etkisi ile ülkeye özgü azaltma ve uyum stratejileri ele alınmıştır. Qin ve arkadaşları (2024)'de 1980-2022 yılları arasında KIA'yı azaltmaya yönelik 2906 yayını incelemişlerdir. Çalışmada, KIA araştırmalarında artan bir eğilim olduğunu ortaya konulmuştur. Araştırma sonucuna göre KIA azaltma çalışmalarının sekiz ana kategori ve 32 alt kategoriye ayrıldığı görülmüştür. Doğa temelli çözümler, kentsel planlama stratejileri ve yapılaşmış çevrede yapılan değişiklikler yaygın araştırma alanları olarak değerlendirilmektedir. Araştırmada genel olarak, KIA araştırmalarının disiplinler arası çalışmalar olduğu, KIA'yı ele almak için bütüncül ve entegre bir yaklaşım gerekliliğine işaret edilmektedir. Dwivedi ve Soni (2024) çalışmalarında 2012–2022 yayımlanan ve çeşitli endeksli akademik veri tabanlarından seçilen 118 makalenin sistematik bir bibliyometrik incelemesini sunmaktadır. Makalelerin ağırlıklı olarak gelişmiş bölgeler ve büyük kentsel alanlara odaklandığı görülmektedir. Araştırma bulgularına göre KIA ile ilgili yapılmış yıllık yayın sayısında tutarlı bir artış eğiliminin mevcut olduğunu göstermektedir. KIA'nın etkileri açısından incelenen "kentsel altyapı", yapı formu ile enerji ve iletişim konuları üzerinden literatürde en öne çıkan konular olarak görülmektedir. Çalışma kapsamında KIA'nın "kentsel altyapı" üzerindeki etkisinin gelişmekte olan bir araştırma alanı olduğunu, daha fazla yayına ihtiyaç duyulduğu ortaya konmuştur.

Araştırma Yöntemi

Araştırmada, kentlerde yaşanan ısı adası kavramının Türkiye'de farklı disiplinlerde nasıl kullanıldığı çözümlenmeye çalışılarak bibliyometrik literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınların üretkenlik, etki ve bilgi akışını ölçmek ve analiz etmek için kullanılan bir yöntemdir. Bibliyometrik yöntemler, yazılı yayınların nicel analizini sağlamak için kullanılmaktadır (Ellegaard & Wallin, 2015). Bu analiz, atıf ve referans verilerinden yararlanarak bilimsel literatürdeki trendleri, araştırma alanlarının gelişimini, yazarlar arasındaki iş birliklerini ve bilgi ağlarını ortaya koymaktadır. Genellikle atıf analizi, coğrafi dağılım analizi, anahtar kelime analizi ve yazar ağları gibi yöntemlerle gerçekleştirmektedir ve araştırma performansını değerlendirmek ve bilimsel

iş birliklerini geliştirmek için etkili bir araç olarak görülmektedir (Donthu ve ark., 2021). Analiz kapsamında VOSviewer, CiteSpace, MAXQDA gibi çeşitli yazılım araçları kullanılmakta olup analiz yöntemi daha erişilebilir ve kapsamlı hale gelmiştir.

Araştırma kapsamında Türkiye'de KIA'ya yönelik yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Bu nedenle araştırma örneklemi YÖK Tez Merkezi taranarak oluşturulmuştur. YÖK Tez Merkezi doktora ve yüksek lisans çalışmalarının yer aldığı büyük veri tabanıdır. Veri tabanı ile tez başlığı, yazar bilgisi, anahtar kelimeler, konu gibi başlıklar üzerinden tezler aranabilmektedir.

Araştırma kapsamında "kentsel ısı adası" kavramı hem tez başlığında hem de özette taranmıştır. İlk etapta tez başlığında 16 adet, özette ise 96 adet çalışmaya rastlanmıştır. Tez başlıklarında farklı ifadelere yer verilebileceği düşünüldüğünden özetinde "kentsel ısı adası" kavramına yer veren çalışmalar örnekleme dahil edilmiştir. Veri tabanında hem İngilizce hem Türkçe tezlere yer verildiğinden dil konusunda ayrıca bir ayrıştırma yapılmamıştır. Sonraki aşama olan eleme aşamasında ise çalışmalar içerikleri açısından değerlendirilmiştir. Buna göre tam metnine ulaşılamayan 2 adet tez çalışması ile KIA'nın etkilerini doğrudan ölçümlemeyen çalışmalar elemeye tabi tutulmuştur. Toplamda 24 adet çalışma da uygun olmadığı neticesinde örneklemden çıkarılarak 70 adet çalışma dikkate alınarak çalışma tamamlanmıştır.

Araştırmada yer alan 70 adet çalışma MAXQDA 24 yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. MAXQDA 2024, özellikle sosyal bilimler, sağlık bilimleri, eğitim ve iletişim gibi alanlarda çalışan araştırmacılar tarafından tercih edilen nitel veri analizi için kullanılan bir yazılımdır. Bu yazılım; metin, görsel, ses ve video gibi çeşitli veri türlerini analiz etmek için çok yönlü araçlar sunmaktadır. Dolayısıyla karma yöntem araştırmalarında hem nitel hem de nicel veri analizi için uygun bir platform sağlamaktadır (Kuckartz & Rädiker, 2019). Araştırmacılar MAXQDA'yı, tematik analiz, içerik analizi ve açık kodlama gibi yöntemleri uygulamak için kullanmaktadır. Ayrıca, araştırmalarda sıkça tekrarlanan kavramların, anahtar kelimelerin ve kodların belirlenmesinde etkili bir şekilde yazılımdan faydalanılmaktadır (Rizzo ve ark., 2024).

Araştırma Bulguları

Araştırma kapsamında incelenen 70 adet lisansüstü tez inceleniş olup yayımlanan tezlerin 51'i yüksek lisans, 19 tanesinin ise doktora tezi olarak yayımlandığı görülmektedir. Yüksek lisans tezlerinin 36 tanesi Türkçe olarak yayımlanmış olup 15 tanesi İngilizce olarak yayımlanmıştır. Doktora tezlerinin ise 16 tanesi Türkçe yayımlanmış olup 3 tanesi İngilizcedir. Türkiye'de konu ile ilgili ulaşılan çalışmaların 2005 yılında yayımlanmaya başladığı belirtilmelidir. Buna göre KIA konusunun nispeten yeni bir araştırma alanı olduğunu belirtmek mümkündür. Özellikle çalışmaların 2022 ve sonrasında yoğunlaşmaya başladığı ve giderek yayın sayısının arttığı görülmektedir. En yüksek eğilim ise 2023 yılına aittir (Şekil 1). Son yıllarda artan ilginin iklim değişikliği, sürdürülebilir şehircilik ve çevresel faktörlere yönelik farkındalığın artmasıyla ilişkilendirilebileceği belirtilmelidir. Özellikle teşvik programları, ulusal ve uluslararası projeler ya da politika değişiklikleriyle bu konuda yapılmış yayın sayıları da pozitif anlamda etkilenmiştir.

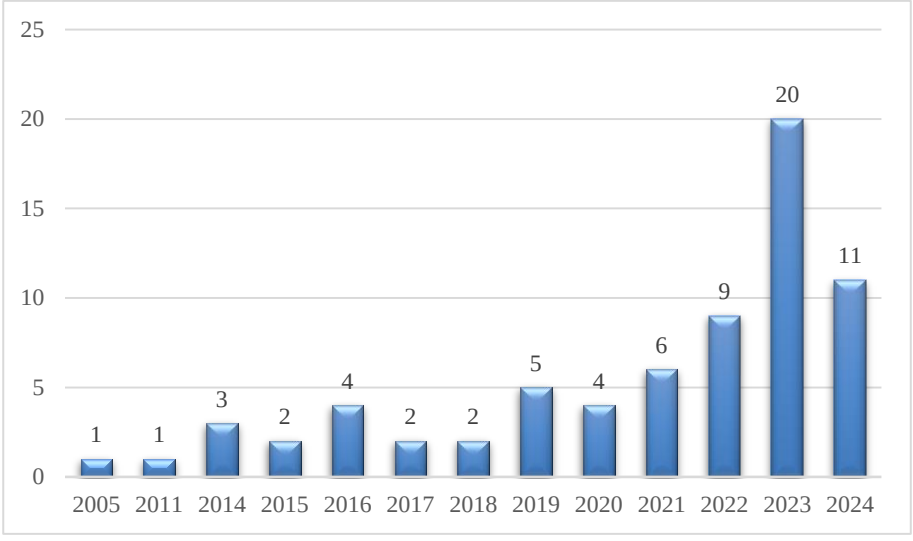

Şekil 1. Yıllara Göre Tezlerin Dağılımı

Araştırma kapsamında Türkiye'deki KIA konusuna yönelik yayımlanmış lisansüstü tezlerin üniversitelerdeki dağılımı incelenmiştir. Buna göre İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), diğer üniversitelere kıyasla en fazla tez (12 adet) yayımlayan üniversitedir. İTÜ'yü Orta doğu Teknik Üniversitesi ile İzmir Yüksek Teknoloji Üniversiteleri izlemektedir (Şekil 2). Analiz

sonuçları incelendiğinde ilk üç sırayı teknik üniversitelerin paylaştığı görülmektedir. Zira teknik üniversiteler; genellikle çevre, mühendislik, şehircilik, iklim ve enerji gibi konulara odaklanan programlara ve uzman akademik kadrolara sahip olmaktadır. KIA konusu itibariyle, disiplinler arası bir sorun olarak hem çevre mühendisliği hem de şehir planlama gibi alanlarla ilişkilidir. Bu nedenle teknik üniversitelerde bu alandaki çalışmaların yoğun olması beklenebilmektedir. Ayrıca teknik üniversitelerdeki teknik altyapı ve araştırma olanaklarının gelişmiş olması, bu üniversitelerin daha fazla sayıda lisansüstü tez üretebilmesine olanak tanımaktadır.

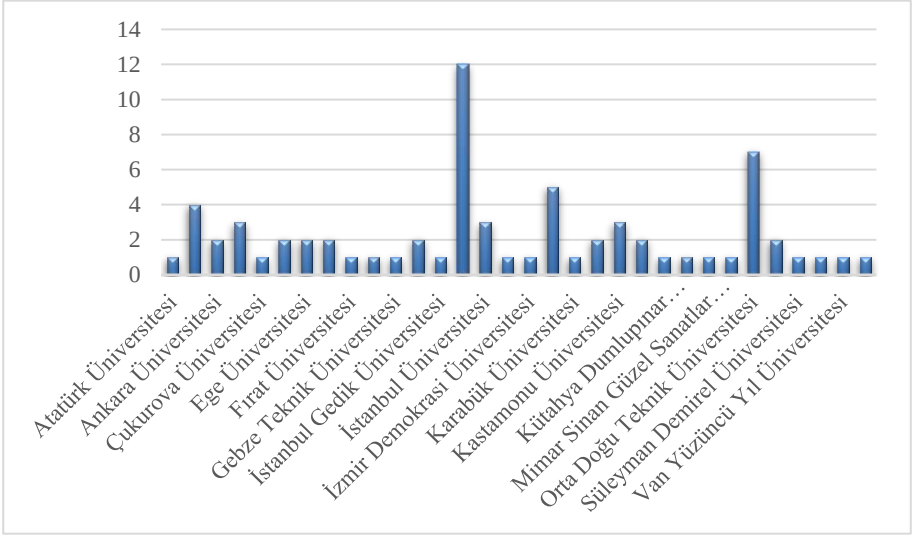

Şekil 2. KIA'ya Yönelik Tezlerin Üniversite Dağılımları

KIA'ya yönelik yapılmış çalışmaların Türkiye'deki anabilim dallarına göre dağılımı incelendiğinde yapılmış çalışmaların ağırlıklı olarak Şehircilik ve Bölge Planlama, Mimarlık, Peyzaj Mühendisliği ve Jeodezi ve Fotogrametri anabilim dalları tarafından yapıldığı görülmektedir (Şekil 3). Yapılmış olan çalışmaların çeşitli anabilim dalları tarafından yayımlanmış olması araştırma konusunun disiplinler arası bir yaklaşım gerektirdiğini göstermektedir. KIA, doğrudan kentsel planlama, kentleşme politikaları ve sürdürülebilir şehircilik ile ilişkilendirilebilmektedir. Bu nedenle en çok Şehircilik ve Bölge Planlama Anabilim dalları tarafından kentsel alanlarda ısı adası etkisinin azaltımına yönelik çalışmalara rastlanmaktadır. KIA'ya yönelik çözüm önerileri ise Peyzaj Mimarlığı konularından yeşil altyapı ve doğa tabanlı çözümlere ilişkin yapılmış olan çalışmalardan oluşmakta, Jeodezi

ve Fotogrametri alanlarındaki teknik araçlarla ise sorunun ölçüm ve analizi yapılmaya çalışılmıştır.

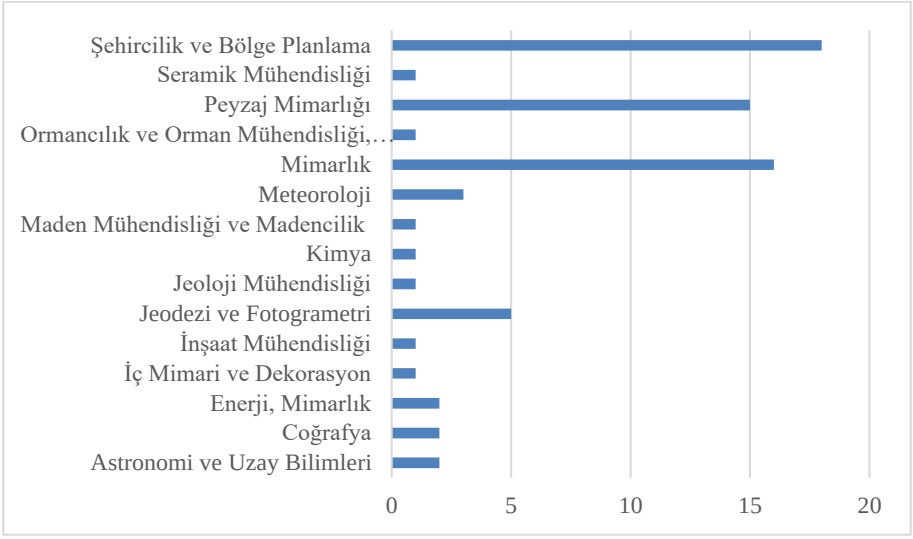

Şekil 3. KIA'ya Yönelik Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımları

Araştırma kapsamında tez çalışmalarının başlıkları incelenmiş olup kelime bulutları çıkarılmıştır (Şekil 4). Buna göre tez çalışmasında kullanılan başlıklarda 52 adet "kentsel ısı" kavramına yer verilmiş olup çalışmanın odağını oluşturmaktadır. "Uzaktan algılama" ve "termal konfor" kelime grupları ise 21 ve 10 kez kullanılarak en sık kullanılan kelime gruplarını oluşturmaktadır. Diğer ana temalar arasında ise "yüzey sıcaklığı", "arazi örtüsü", "açık alanlar" gibi terimler gelmektedir. Ayrıca KIA'yı azaltmaya yönelik çözüm önerilerine ilişkin "yeşil sistemler", "yeşil çatılar", "biyoklimatik konfor" gibi ifadeler sıklıkla kullanılmıştır. "İklime duyarlı tasarım" ve "enerji etkin planlama", çevresel etkileri azaltmayı hedefleyen tasarım yaklaşımlarının önemini göstermektedir.

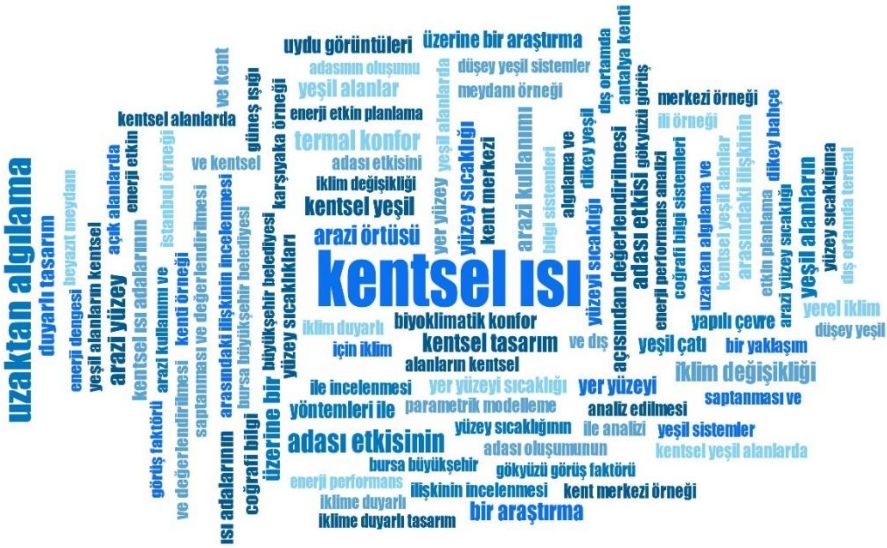

Şekil 4. Tez Başlıklarına Göre Kelime Bulutu

Araştırma kapsamında ayrıca anahtar kelimelerin analizine yönelik kelime bulutu oluşturulmuştur. Araştırmanın doğası gereği anahtar kelimelerde "kentsel ısı" terimi çalışmanın merkezinde yer almakta olup sıklık analizine göre 66 kez tekrarlanmıştır. Yine tez çalışmalarının başlığına benzer şekilde "uzaktan algılama" ve "termal konfor" kelimeleri 30 kez ve 16 kez anahtar kelimelerde kullanılmıştır. "İklim değişikliği" ve "arazi örtüsü" ile "yüzey sıcaklığı" kelimeleri de sıklıkla kullanılmıştır (Şekil 5). Anahtar kelimeler analiz edildiğinde "kentsel ısı", "iklim değişikliği" gibi ana temaya yönelik anahtar kelimeler, "uzaktan algılama" ve "coğrafi bilgi sistemleri" gibi KIA analizlerinde kullanılan teknolojik yöntemler ya da "yeşil alanlar", "yeşil sistemler", "dikey yeşil sistemler", "yeşil çatılar" gibi, KIA'yı azaltmaya yönelik sürdürülebilir ve doğa temelli çözümlerin üzerinde durulduğu görülmektedir.

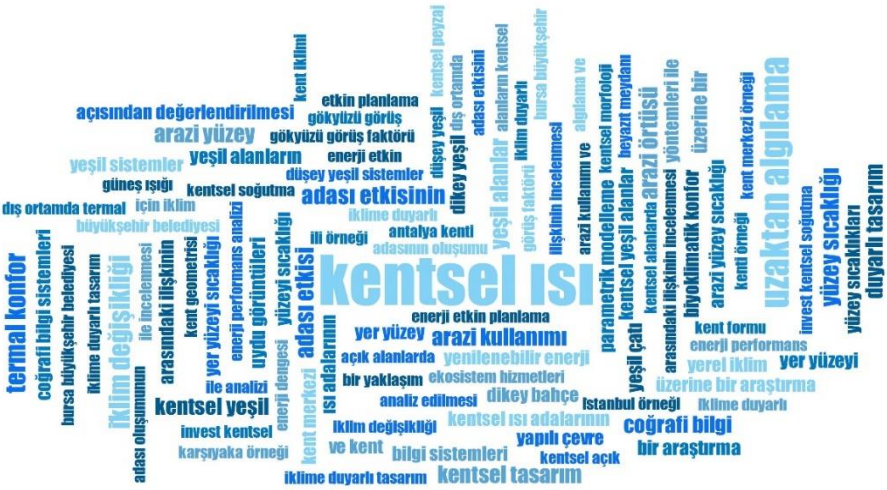

Şekil 5. Anahtar Kelimelere Göre Kelime Bulutu

Sonuç ve Öneriler

KIA, kentleşme süreçlerinin bir sonucu olarak şehirlerdeki hava sıcaklıklarının çevresindeki kırsal veya banliyö alanlarından daha yüksek olması durumunu ifade etmektedir. Kentleşmenin negatif etkilerinden yeşil alanların azalışı, doğal yüzeylerin yerini beton ve asfalt gibi malzemelerin alması, enerji yoğun sanayi ve ulaşım sistemlerinin artışı gibi faktörler KIA'nın temel nedenlerinden görülmektedir. KIA, yalnızca sıcaklık artışları değil, aynı zamanda hava kirliliği, yağış düzenlerinin değişimi ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler gibi çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir.

Literatürde KIA üzerine yapılmış çalışmalar değerlendirildiğinde, bu etkinin ölçülmesi, nedenlerinin belirlenmesi ve azaltılmasına yönelik çeşitli stratejiler geliştirilmesi üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Uzaktan algılama, coğrafi bilgi sistemleri ve saha ölçümleri gibi teknolojik yöntemler, KIA'nın tespitinde yaygın olarak kullanılan yöntemler arasında gelmektedir. Literatürde KIA'nın tanımından ziyade KIA'yı azaltmaya yönelik çalışmalara da rastlanmaktadır. Özellikle yeşil altyapı, yeşil çatılar gibi doğa tabanlı çözümlerin KIA etkisini azaltmada etkili olduğu vurgulanmalıdır. Literatürde bibliyometrik analizlerle yapılan incelemeler, KIA araştırmalarında son yıllarda önemli bir artış olduğunu ve disiplinler arası bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamında YÖK Tez Merkezi taranarak, “kentsel ısı adası” kavramını içeren 70 adet yüksek lisans ve doktora çalışması taranarak bibliyometrik bir analiz gerçekleştirilmiş ve Türkiye’de KIA’nın etkisine yönelik yapılan akademik çalışmalar analiz edilmiştir. MAXQDA 24 yazılımı kullanılarak metinler; temaları, içerikleri ve anahtar kelimelerin analizi gibi yöntemlerle değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına yönelik olarak Türkiye’de KIA ile ilgili yapılmış çalışmaların 2005 yılından itibaren yoğunlaştığı ve özellikle 2022 sonrası araştırma sayısında önemli bir artış olduğu gözlemlenmiştir. İklim değişikliği ve sürdürülebilir kentleşmeye yönelik artan farkındalık bu durumun temel sebepleri arasında gösterilebilmektedir. Çalışmaların şehircilik, mimarlık, peyzaj mühendisliği, jeodezi anabilim dalları gibi farklı anabilim dalları tarafından ele alınması, KIA’nın etkisinin azaltımına yönelik çözümünde disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini göstermektedir. Özellikle uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri gibi teknolojilerin, KIA analizlerinde ve çözüm önerilerinde etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir ve yine KIA’yı azaltmaya yönelik çözüm önerileri de doğa tabanlı geliştirilmiştir. Özellikle yeşil altyapı, yeşil çatılar ve biyoklimatik tasarım gibi sürdürülebilir yöntemleri, ısı adasının etkisini azaltmada öne çıkan stratejiler olduğu vurgulanmalıdır.

Araştırma, Türkiye’deki KIA ile ilgili yapılan çalışmaları sistematik bir şekilde analiz ederek, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Türkiye’de yapılmış olan tez çalışmaları değerlendirildiğinde KIA’nın ve KIA’yı azaltmaya yönelik çalışmalardaki artışın Türkiye’deki ve küreseldeki politik gelişmeler ve farkındalıkla paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak gelecekte yapılması planlanan çalışmaların sosyal ve ekonomik etkilerinin incelenmesi, mevcut araştırmalardaki boşluğu doldurması bakımından önemlidir. Ayrıca KIA’nın halk sağlığı üzerindeki etkileri üzerine yapılacak çalışmaların da üzerine yoğunlaşılması, öneriler arasında gelmektedir. Tez çalışmaları veri bulma kolaylıkları açısından farklı bölgeler üzerinde incelenmiştir. Bu nedenle çalışmaların çıktılarının değişmesi bakımından Türkiye’deki farklı şehirlerde yerel özelliklere uygun KIA stratejileri geliştirilerek, iklim ve topoğrafik farklılıklar dikkate alınarak çözüm önerileri özelleştirilmelidir. Çalışmalarda her ne kadar “uzaktan algılama” ve “coğrafi bilgi sistemleri” gibi araçlar yöntem olarak kullanılmış olsa da yapay zekâ ve büyük veri analitiği gibi yeni teknolojilerin de KIA çalışmalarına entegre edilmesi araştırma sonuçlarının genelleştirilebilmesi açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

Almeida, C. R. D., Teodoro, A. C., & Gonçalves, A. (2021). Study of the urban heat island (UHI) using remote sensing data/techniques: A systematic review. *Environments, 8*(10), 105. https://doi.org/10.3390/environments8100105

Assenova, I. A., Vitanova, L. L., & Petrova-Antonova, D. (2024). Urban heat islands from multiple perspectives: Trends across disciplines and interrelationships. *Urban Climate, 56*, 102075. https://doi.org/10.1016/j.uclim.2024.102075

Brimblecombe, P. (2012). *The big smoke (Routledge Revivals): A history of air pollution in London since medieval times.* Routledge.

Collier, C. G. (2006). The impact of urban areas on weather. *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society, 132*(614), 1–25. https://doi.org/10.1256/qj.05.199

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133,* 285–296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Dwivedi, A., & Soni, R. (2024). Impacts of urban heat island effect on critical urban infrastructure: A review of studies published between 2012 and 2022. *Environmental Reviews.*

Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics, 105,* 1809–1831. https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z

Grimm, N. B., Faeth, S. H., Golubiewski, N. E., Redman, C. L., Wu, J., Bai, X., & Briggs, J. M. (2008). Global change and the ecology of cities. *Science, 319*(5864), 756–760. https://doi.org/10.1126/science.1150195

Hobsbawm, E. J. (1999). *The age of revolution: Europe 1789–1848.* Vintage.

Huang, Q., & Lu, Y. (2018). Urban heat island research from 1991 to 2015: A bibliometric analysis. *Theoretical and Applied Climatology, 131,* 1055–1067.

IPCC. (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report.* Intergovernmental Panel on Climate Change.

Karaman, K. (2003). Türkiye'de şehirleşme olgusu ve gecekondu sorunu. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, 2*(1), 108–117.

Kartal, K. S. (1978). *Kentleşme ve İnsan.* TODAİ Yayınları.

Keleş, R. (1972). *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu.* Gerçek Yayınları.

Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2019). *Analyzing qualitative data with MAXQDA.* Springer International Publishing.

Liu, Y., & Wang, Z. (2023). Research progress and hotspot analysis of urban heat island effects based on CiteSpace analysis. *Land, 12*(6), 1154. https://doi.org/10.3390/land12061154

Oke, T. R. (1982). The energetic basis of the urban heat island. *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society, 108*(455), 1–24. https://doi.org/10.1002/qj.49710845502

Qin, Y., Ghalambaz, S., Sheremet, M., Baro, M., & Ghalambaz, M. (2024). Deciphering urban heat island mitigation: A comprehensive analysis of application categories and research trends. *Sustainable Cities and Society, 101*, 105081.

Rahman, T., Irawan, M. Z., Tajudin, A. N., Amrozi, M. R. F., & Widyatmoko, I. (2023). Knowledge mapping of cool pavement technologies for urban heat island mitigation: A systematic bibliometric analysis. *Energy and Buildings, 291*, 113133. https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2023.113133

Rizwan, A. M., Dennis, L. Y., & Chunho, L. I. U. (2008). A review on the generation, determination and mitigation of Urban Heat Island. *Journal of Environmental Sciences, 20*(1), 120–128. https://doi.org/10.1016/S1001-0742(08)60019-4

Rizzo, A., Aquilina, R., & Falzon, R. (2024). Applying MAXQDA in a grounded theory study: Evaluation. *Computer Supported Qualitative Research: New Trends in Qualitative Research (WCQR2024), 1061*, 175.

Steffen, W., Crutzen, P. J., & McNeill, J. R. (2007). The Anthropocene: Are humans now overwhelming the great forces of nature? *Ambio, 36*(8), 614–621. https://doi.org/10.1579/0044-7447(2007)36[614:TAAHNO]2.0.CO;2

Tolan, B. (1977). *Büyükkent sorunlarına toplu bir bakış.* Ankara İTİA Yayınları.

Xu, L. Y., Yin, H., & Xie, X. D. (2014). Health risk assessment of inhalable particulate matter in Beijing based on the thermal environment. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 11*(12), 12368–12388. https://doi.org/10.3390/ijerph111212368

Wu, Z., & Ren, Y. (2019). A bibliometric review of past trends and future prospects in urban heat island research from 1990 to 2017. *Environmental Reviews, 27*(2), 241–251. https://doi.org/10.1139/er-2018-0045

TURİZM ENDÜSTRİSİNDE KADIN LİDERLİK VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Yasemin ASİLTÜRK OKUTAN

- Kurum Bilgisi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatlari Bölümü Ağrı/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0001-9134-6995
- Mail: yasilturkokutan@agri.edu.tr

Lider ve Liderlik Kavramı

Lider kavramı Fransızca'ya ait "leader" kelimesinden Türkçeye geçmiş olup, Türk Dil Kurumu tarafından önder, şef kelimeleri ile eş anlama gelmektedir. Bunun yanı sıra bir siyasi partinin başındaki kişi, bir organizasyonun en üst düzey yöneticisi veya bir takımda en baştaki yarışmacı anlamına da gelmektedir (Uzun, 2005).

İnsanlığın topluluk halinde yaşamaya başlaması sonucu oluşturdukları grupları yönlendirme ihtiyacı ile ortaya çıkan lider kavramı topluma önder olan kişi olarak tanımlanmaktadır (Cinnioğlu vd., 2018). Liderler diğer bireylerden farklı olarak sahip oldukları kişisel özellikleri ile etrafındaki kişileri bir arada tutabilme ve hedefe yönlendirebilme özelliği taşımaktadır (Boyacı ve Yavuz, 2023).

Lider olan kişi yönetim sağlayan, örgüt kültürünü oluşturan, ihtiyaç halinde değiştirebilen, problem çözebilme yeteneği olan belirli bir hedef doğrultusunda insanları bir araya getiren, ikna yeteneğine sahip ve kişileri motive edici unsurları aktarabilen bireylerdir. Liderler, diğer insanların göremediği noktaları fark eder ve sahip olduğu vizyonu gerçekleştirebilme potansiyeline sahiptir.

Yaşadığımız yüzyılda önemli bir kavram olan liderlik, insana verilen değerin artması ile birlikte daha ön plana çıkmış ve liderlik algılarında farklılıklar ortaya çıkarak modernizme dahil olmuştur (Oğuzhan, 2023).

Liderlik, insanları etkileyebilme sanatı, onların davranışlarını yönetebilme ve bu yönde takım oluşturabilme olarak ifade edilmektedir (Erçetin, 2000). Bir diğer tanıma göre liderlik, bir rekabette üstünlük elde edebilecek grubu oluşturmak ve iyileştirme yeteneğine sahip olmaktır (İşbilen, 2023).

Liderlik, insanları anlayabilme, ihtiyaçlarını tespit edebilme, etkileme ve insanların davranışlarını yönlendirebilme yeteneğidir (Northouse, 2019). Liderlik, bireyleri hedeflere ulaşma noktasında cesaretlendirebilmek için gerektiğinde güç kullanabilmektir (Alsubayee, 2019).

Liderlik, en basit hali ile toplumda düzen kurmak ve insanların bir arada yaşamalarını sağlamak üzere gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Liderlik, bireylerin sorunlarına çözüm bulabilmek, bir hedef etrafında toplanabilmek ve örgüt kültürünü oluşturabilmektir.

Liderlik için yapılan tanımlardan yola çıkılarak bir liderin sahip olması gereken özellikler şu şekilde oluşturulmuştur (Yurttadur ve Çakmak, 2015):

- Kendine özgü bir yönetim anlayışına sahiptir.
- Grubuna ait amaç ve hedefleri belirler.
- Görev dağılımını uyum içinde yapar.
- Örgütteki bireylerin motivasyonu için davranış geliştirir.
- Sorunları önceden tespit ederek önlem alır.
- Sorunların çözümlerinde akılcı yaklaşımlar sunar.
- Etik değerlere sahiptir ve her bireye objektif yaklaşır.
- Kendisine inanılan ve güvenilen biridir.
- Yenilikçi yaklaşımlar için bireylerin görüşlerine önem verir.
- Takım ruhuna önem verir ve kendisini diğerlerinden üstün görmez.
- İhtiyaç halinde eğitimler planlayabilmektedir.

Toplumun en küçük yapısında dahi planlanan amaçların ve hedeflerin gerçekleşmesi ve görevlerin yerine getirilebilmesi için lidere ihtiyaç vardır (Bozan ve Eren, 2023). Tüm yorumların ortak noktasından anlaşılacağı üzere liderlik, bir takım insanın bileli bir hedef doğrultusunda emek vermelerini sağlamak, bu noktada onları motive edici ve cesaretlendiren tutumlar sergilemektir.

Liderliğin Güç Kaynakları

Liderlik, gücün etkili kullanılmasıdır. Güç ise, birinin diğerlerini etkileyebilme ve kendi istediği davranışa yönlendirme yeteneğidir (Baltaş, 2000). Bir diğer ifadeye göre güç, insanların istenilen şekilde davranmalarını sağlamak amacıyla bir kişinin çeşitli şekillerde ortaya çıkardığı etkidir (Arıkan, 2001).

Liderlikte kullanılan güç kaynaklarına ilişkin yapılan sınıflandırmalarda en etkili olanı French ve Raven tarafından geliştirilen ve beş boyuttan oluşan sınıflandırmadır.

Ödüllendirme Gücü

Görevlerini gerçekleştiren bireylerin ulaşacağı faydalar için insanların kullanımına yarayacak olan bilgilerin ve değerli olan şeylerin bir yerde toplanması ve ödüle ulaşılması için aracılık edilmesidir (Jex, 2002). Burada yönetici veya lider olan kişi ödüllendirme kaynaklarına sahip olmakta ve

üyelerin ödüllendirilmesini güç göstergesi olarak kullanmaktadır (Koçel, 2014).

Zorlayıcı Güç

Korkuya dayalı bir güçtür. Liderin kendisinde olan gücü belirli bir hedefe ulaşabilmek için üyelerini korkutmak ve yıldırmak için kullanmasıdır. Kişi görevlerini yerine getirmediği zaman karşılaşacağı olumsuz durumdan korkmakta ve gücü kabul etmektedir (Akyüz vd., 2015). Lider üyelerini işten çıkarma, maaş kesme, ihtar verme gibi cezalar ile korkutmaktadır.

Yasal Güç

Liderin örgüt içerisindeki statülüsü ile sahip olduğu güçtür. Lider üyelerinin davranışları üzerinde hak sahibi olurken yasal güce dayanır (Bakan ve Büyükbeşe, 2010). Birey liderlerinin emirlerini kendilerini orunlu hissettikleri için yerine getirir.

Uzmanlık Gücü

Liderin işinde sahip olduğu bilgi, deneyim ve uzmanlığın üyeler tarafından kabul edildiği güçtür. Bu güç türü üyelerin iş tatmininde ve iş performansında önemlidir (Meydan vd., 2018). Üyeler liderinin bilgi ve uzmanlığına verdiği değer paralelinde liderden pozitif yönde etkilenmektedir.

Karizmetik Güç

Liderin sahip olduğu kişilik özellikleri ile üyelerini etkilediği güç türüdür. İletişim becerisi yüksek olan lider diğerlerini etkisi altına almayı başarır ve lidere duyulan hayranlık kendileri onunla özdeşleştirmede etkili olur (Akyü vd., 2015). Diğer insanların beğendiği ve saygı duyduğu özelliklere sahip olmak lidere özenme ve onun gibi olma duygularını ortaya çıkarır.

Liderlik ve Cinsiyet

Cinsiyet, insanları kategorilere ayırmada kullanılan bilişsel bir veridir. Cinsiyetin sosyal hayatta insanları birbirinden ayıran önemli ve güçlü bir etken olması liderlik davranışlarının değerlendirilmesinde de etkili olmaktadır. Lider olan bireyin cinsiyetinin liderlik özelliklerine etkisi araştırılması gereken önemli bir konu haline gelmiştir.

Benzer özelliklere veya güce sahip olan liderlerin cinsiyetleri açısından değerlendirilmesine ilişkin yapılan çalışmalar, erkek liderlerin kadın liderlere oranla daha olumlu değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca, erkek liderlerin performanslarının daha olumlu özelliğe sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Wood, 2000; Peters, 2004). Bunun yanı sıra erkek liderlerin kadın liderlere göre daha etkili olduklarını tespit eden çalışmalar bulunmaktadır (Eagly vd, 2005; Thompson, 2006).

Liderlik teorileri "lider liderdir" anlayışı ile cinsiyet ayrımcılığına karşı nötrdür. Ancak yapılan çalışmalar cinsiyet farklılıklarının belirleyici olduğu yönündedir. Liderlik tarzları ve özelliklerine göre yapılan cinsiyet ve liderlik çalışmalarında aynı pozisyonda olan kadın ve erkek liderlerin benzer davranışlar sergiledikleri yönünde yapılan ampirik çalışmalar da bulunmaktadır (Chin, 2011).

Sosyal algılar ve beklentiler, liderlik davranışlarında cinsiyet farklılıkların oluşmasında etkili olmaktadır. Erkekler, liderliklerinde daha çok görev odaklı ve özgüvenli olmaktadır. Ayrıca çevrelerine hâkim olmalarında etkili olan motive edici sosyal detaylara daha fazla uyum sağlamaktadır. Kadınlar ise, diğer kişiler ile ilgi olan sosyal detaylara daha fazla uyum sağlamaktadır (Bass ve Avolio, 2004).

Yine liderlik tavırlarının cinsiyet ile ilişkisine bakıldığında Kadın liderlerin daha demokratik bir liderliğe sahip olduğu ve daha işbirlikçi yaklaşımda bulunduğu görülmektedir. Erkek liderlerin ise daha rekabetçi oldukları ve daha yönlendirici davrandıkları görülmektedir (Chin, 2011).

Kadın liderlerin daha uyumsuz algılandığı ve bu sebeple önyargılı değerlendirildiği düşünülmektedir (Eagly ve Karau, 2002). Aynı liderlik özelliklerine gösterseler dahi kadın liderler erkek liderlere oranla daha az olumlu değerlendirilmektedir. Bu durumda sosyal algı ve beklentiler erkeklere oranla kadınlara daha katı olmaktadır.

Örgütlerin yapıları da yine liderlikte cinsiyet farklılığı ortaya koyan bir etken olarak değerlendirilebilmektedir. Mevcut yapıların erkeklere daha uyumlu normlarda olması kadın liderlerin bu normlara uyum sağlamakta zorlandığı düşünülmektedir. Bir kişinin davranışları ve görünüşü lidere benzeme algısında etkili olabilmektedir. Kadınlar bu durumu giyim tarzları ile tamamlamaya çalışmaktadır. Örneğin, dikkat dağıtıcı veya daha fazla kadınsı kıyafetler, lidere benzememeye yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra kadın

liderlerin erkeklerin daha gür sesine karşın daha yumuşak ve daha az emredici tiz bir sese sahip olması yine lider algısını etkilemektedir.

Cinsiyet rollerine uyum sağlama liderlik rolünün özelliklerini engelleyebilmektedir. Kadınların aşırı erkeksi bir imajdan kaçınmaları hiyerarşik kontrol ve sembolik liderlik rolünü bertaraf edebilmektedir. Her iki cinsiyet de üyelerini geliştirme, onlara rehberlik etme ve yönlendirme ilgileri liderliğin cinsiyet rolü ile uyumlu olabilmektedir.

Liderlik rollerine cinsiyetler ile uyumsuzluk yaşanmaması için kadınların bu rollere ulaşmak için çok daha yüksek standartları karşılaması gerekmektedir. Bu sebeple kadınların beklenilen performansa ulaşabilmesi için farklı etkenler dayatılabilmektedir. Bu durumda kadın liderler daha fazla koşullu ödül davranışları ile daha serbest liderlik davranışı göstermektedirler. Sonuç olarak etkisiz liderlik sergileyen kadınlar, yetersiz performans göstermekte ve erkeklere oranla liderliği daha erken bırakmaktadır.

Turizmde Kadın Olmak ve Kadın Liderlik

Türkiye'de kadınların yer aldığı mesleklere bakıldığında TÜİK (2023) verilerine göre; %50 oran ile öğretmen, hemşire gibi mesleki eğitimde, %44 oran ile müşteri hizmetleri, %43 oran ile nitelik gerekmeyen işlerde, %38 oran ile satış elemanı hizmetlerinde çalıştıkları görülmektedir. Buna rağmen yönetici pozisyonunda çalışan kadın oranı %19'dur.

Turizmde yer alan bu durum yalnızca Türkiye için geçerli değildir. HIP (2015) raporuna göre, turizm sektöründeki toplam iş gücünün %70ini kadınlar oluşturmakta iken yönetici pozisyonunda olanların oranı %30 civarıdır. Bu oran üst yönetim kadrolarında ise %15lerdedir. Türkiye verilerine bakıldığında turizm sektöründe yer alan erkek oranı %75 iken kadınlar %25'de kalmaktadır (ILO, 2022). Yönetim kademelerinde oranın daha düşük olduğu belirtilmektedir.

Turizm sektörünün dinamik ve yoğun emek içeren yapısı kadınlar için sorun oluşturabilmektedir. Kadınlar iş ve aile hayatlarında denge sağlaması noktasında kadın yöneticilerin çeşitli problemler ile uğraştığı görülmektedir. Turizm sektörünün çalışma saatlerinin esnek olması, tatil günleri ve hafta sonlarında dahi çalışma gerektirmesi kadınların iş ve aile dengelerini kurmalarına engel olabilmektedir. Bu durum kadınların liderlik yapmalarının önünde bir engel teşkil etmektedir (Mann ve Seacord, 2003).

Ayrıca lider konumundaki bireylerin iş seyahatlerinin sık olması, kadın liderlerin evlerini ve çocuklarını ihmal etmesine yol açacağından iş seyahatlerine katılmaları bir problem olmaktadır. Kadınların liderlik süreçlerinde karşılaştıkları engeller esasen örgütsel olmaktan ziyade sosyal ve kültürel engellerdir. Bu durum kadın liderlerin aile ve iş yaşam dengelerini korumakta zorlanmasına yol açmaktadır.

Turizm sektöründe iş yükünün cinsiyet ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü özellikle otel işletmelerine bakıldığında kadın liderlerin en çok yer aldığı bölüm kat hizmetleridir. Bu durum kat hizmetlerinde yapılan faaliyetlerin geleneksel olarak kadınlara ait olduğu düşünülen işlerden oluşması ile alakalı olabilmektedir. Ev işlerinin bir uzantısı olarak görülen oda düzenlenmesi, temizlik gibi hizmetler bu sebeple kadınlar ile ilişkilendirilmektedir.

Toplumsal cinsiyet temelli yaklaşımlarda bazı mesleklerin kadın mesleği bazı mesleklerin ise erkek mesleği olarak değerlendirildiği görülmektedir (Tekin ve Gençer, 2016). Türkiye dahil olmak üzere gelişmekte olan birçok ülkede kadınlar evlilik, annelik, cinsiyet ayrımcılığı ve önyargılar gibi zorluklarla uğraşmak zorunda kalmakta ve erkek meslektaşı ile rekabet etmede dezavantajlı olmaktadır. Özellikle uzun çalışma saatlerinin bulunduğu turizm sektöründe kadın liderler bu durumda daha çok zorlanmaktadır. Bu duruma birde toplumsal normlar eklendiğinde turizm sektörünün çalışma şartları kadınlar için uygun görülmemektedir (Pınar vd., 2011).

Öte yandan toplumsal cinsiyet rollerinin baskın olduğu gelişmekte olan ülkelerde kadınlar ev işi yapmak, çocuk büyütmek gibi sorumlulukları üstlenmek zorunda kaldığından turizm sektöründe yarı zamanlı rollerde yer almaktadır (Cave ve Kiliç, 2010). Bu durum turizmde yer alan kadınların yönetici pozisyonuna dahi gelebilmelerine engel teşkil edebilmektedir. Buna paralel olarak kadınlar toplumsal cinsiyet rollerine uygun olan işlerde çalışmaktadır.

Turizm sektörü, farklı örgütsel düzeylerde cinsiyet ayrımcılığının daha fazla yapıldığı ve iş pozisyonlarının kadın ve erkek işi şeklinde ayrılaird ve Hall,dığı sektörlerin başında gelmektedir. Erkekler daha çok yönetici veya denetleyici pozisyonlarda iken (Kinnaird ve Hall, 1996), kadınlar daha çok ev işlerinin devamı pozisyonundaki işlerde yer almaktadır (Camussi ve Leccardi, 2005). Kadınların ilerlemesine engel olan sığ düşüncelerin yanı sıra kadınların hemcinslerine karşı güç ve otorite kontrolünü kullanamaması görüşüdür.

Kendini kanıtlamak zorunda hisseden, erkek gözüyle görme ve yönetme düşüncesinde olan kadın liderler kadın çalışanlarına daha fazla baskı kurmakta ve bu durum bir tatmin durumuna dönüşmektedir (Karakuş, 2014).

Kadınların çok fazla cinsiyet ayrımcılığına ve eşitsizliğe maruz kaldığı gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörü ekonomik, sosyal ve politik olarak güç kazandıran bir unsur olabilmektedir. Ayrıca kadınlar için önemli bir oranda istihdam sağlayan sektör, onların görüşlerini ifade edebilmelerine imkân tanımakta ve çeşitli liderlik pozisyonları sunmaktadır (Hjalager ve Andersen, 2001). Buna rağmen turizm sektöründe yer alan kadınlar, aldıkları ücret ve sorumlulukları bakımından incelendiğinde negatif yönlü cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmaktadır (Fan v., 2021). Turizm sektöründe en az erkeler kadar aktif olan kadınlar, daha çok orta düzey yönetici kademlerinde yer almakta, üst düzey sorumluluklar ve liderlik konumlarında kendilerine yer bulmakta zorluk yaşamaktadır.

Turizm sektöründe yer alan kadınların, aynı anda birden fazla iş yapabilme, müşteri ilişkilerini yönetebilme, ikna etme, hizmet hatalarını tespit edebilme ve güven verme konularında erkeklerden daha başarılı olduğu tespit edilmesine rağmen (Koc, 2020; Oliver ve Sard, 2021; Fan, 2021), başarılarının görmezden gelindiği ve daha üst pozisyonlarda yer almak için erkek meslektaşlarına oranla daha fazla mücadele etmek zorunda kaldıkları görülmektedir.

Turizm Sektöründe Yer Alan Kadınların Karşılaştığı Engeller

Turizm sektörü, gelişmekte olan ülkeler için ihtihdam sağlayıcı önemli bir yapıdır. Sağladığı iş imkanları ile özellikle kadın istihdamında önemli bir rol oynamaktadır. Kadınların turizm sektöründe çalışmaları, sektördeki kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesinde, kadınların sosyal statülerinin artmasında ve kadınların aile hayatı dışında iş hayatında da var olduklarını ispatlamalarında önemli bir etkendir. Bunların yanı sıra ekonomik ve kişisel bağımsızlıklarını kazanan kadınların toplumdaki yeri de etkilenmektedir. Ancak tüm bu olumlu yanlarının yanı sıra kadınlar çalışma ortamında öncelikle cinsiyet ayrımcılığı başta olmak üzere birçok engelle karşılaşmaktadır.

Çalışma hayatında erkekler ile aynı mesleki yeterliliğe ve liderlik özelliklerine sahip olmalarına rağmen kadınlar pek çok engel ile karşılamakta

ve kısıtlanmaktadır. Kadınların karşılaştığı baskıların en başında cinsiyet ayrımcılığı gelmektedir (Bayram, 2019). Bunların yanı sıra ücret eşitsizliği, terfi engelleri kadınların iş hayatında karşılaştığı önemli engellerdendir.

Turizm sektöründe yer alan liderler değişime açık, iş birlikçi ve esnek özellikleri ile başarıyı yakalayabilmektedir. Kadınlar erkek meslektaşlarına oranla bu vasıfları daha donanımlı taşısalar dahi sektörde tercih edilebilir liderler erkeksi normlar üzerine kurulmaktadır (Dashper, 2020). Bu durumda kadınlar lider konuma gelseler de farklı baskılar ile karşılaşmakta ve yeni engellerle başa çıkmak zorunda kalmakta ve fiziksel açıdan yeterli olup olmadıkları sorgulanmaktadır.

Kadınların turizm sektöründe karşılaştığı engellerden biri de toplumsal normlar ile liderlik özelliklerinin çakışmasıdır. Yani kadınlardan bir taraftan geleneklere uygun olarak feminen davranması beklenirken öte yandan liderlik niteliklerini taşıması istenmektedir (Segovia vd., 2019). Kadınların toplumsal rolleri gereği evlenmesi, çocuk yapması, ailesine ve çocuklarına bakması iş hayatında yer almalarının önüne geçmekte ve bu durum sektörden uzaklaşmalarına yol açmaktadır.

Kadın liderlerin turizm sektörü ile bağının kopmasına yol açabilecek diğer bir engelde yıldırıcı davranışlardır. Kadın liderlerin iş hayatında uğradıkları baskıcı tutumlar, stres ve fiziksel rahatsızlıklar iş yaşam kalitesi ile genel yaşam kalitesinde olumsuz etkili olmaktadır (Kara vd., 2018). Cinsiyetlerinin aşağılandığı, liderlik özelliklerinin küçümsendiği, terfi imkânlarının engellendiği kadın liderler iş-yaşam çatışması yaşamakta ve devamında da işi bırakmaya yönelmektedir.

Kadın liderlerin iş hayatında yaşadığı en hassas engel ise cinsel tacizdir. Özellikle turizm sektöründe lider konumunda olan kadınlar, gerek müşteriler gerek diğer yöneticiler gerekse iş arkadaşları tarafından cinsel tacize uğramaktadır. Önemli bir hizmet sektörü olan turizm sektöründe müşteri ile yakın temas kurulması yapılan tacizleri normalleştirmekte, özellikle feminen tavırdaki liderlerin daha fazla tacize uğradığı düşünülmektedir (Lucena VD., 2021).

Kadınların kıyafetleri için yapılan fazla samimi ve rahatsız edici yorumlar, cinsel şakalar, fiziksel temas kurma girişimleri gibi müşterilerce yapılan tacizlerin (Frost vd., 2021), yanı sıra cinsiyetçi açıklamalar, uygunsuz teklifler, ısrarcı talepler ve rahatsız edici bakışlar (La Lopa ve Gong, 2020),

kadınlar ve kadın liderlerin çalışma hayatında ve özellikle turizm sektöründe karşılaştığı sorunlardandır. Bu durum ile karşılaşan kadınlar toplumsal normların baskıları sebebiyle kendini suçlu hissetmekte ve iş hayatından soğumaktadır.

Turizm sektörü gibi erkek egemen bir örgüt kültürüne sahip olunan örgütlerde kadınlar daha çok erkeklere olan inançlardan dolayı geri planda kalmaktadır. Bu nedenle erkek egemen kültürün hâkim olduğu turizm örgütlerinde kadınlar kendi görüşlerini dile getirmekte, başarı ve iyi yönlerini ortaya çıkarmakta zorluklarla karşılaşmaktadır.

Diğer yandan kadın liderlerin örgütsel güce ve mentorlara daha sınırlı erişimlerinin olması liderlik kariyerlerinde bir engel olabilmektedir (Çaha ve Vd., 2016). Turizm örgütlerinde üst yönetim pozisyonlarının erkeklerce doldurulması kadın yöneticilerin kariyerlerini ilerletmelerine ve liderlik özelliklerini gösterebilmelerine engel teşkil etmektedir.

Kadınların toplumsal normlar ve gelenekler yüzünden ikinci plana atılmaya çalışıldığı aşikârdır. Bu durum yalnızca sosyal hayatlarında değil ne yazık ki iş hayatlarında da karşılaştıkları bir durumdur. Kadınların birden fazla sosyal role sahip olması onları aynı anda hem eş, hem anne, hem birey hem de çalışan olmaları konusunda zorlamaktadır.

Erkek egemen toplumlarda kadınların sosyal hayatların yanı sıra iş hayatlarının da zorlaştığı görülmektedir. Aynı özelliklere ve becerilere sahip olduğu erkek meslektaşları karşısında kadınlar cinsiyetleri yüzünden ayrımcılığa uğramakta ve kısıtlandırılmaktadır. Kadın liderler erkekler karşısında daha fazla mücadele etmek zorunda kalmakta ve daha fazla yıpranmaktadır. Bu durumun doğal getirisi olarak liderlik yapamayacağına inandırılmakta ve iş hayatından el çektirilmektedir.

Kadın Liderlerin Engellerle Başa Çıkma Yolları

Kadınların iş hayatlarında üst yönetimde yer alırken yaşadıkları zorluklar ve karşılaştıkları engeller başta cinsiyetleri ile ilişkilendirilmektedir. Uğradıkları cinsiyet ayrımcılıklar birçok sorunu beraberinde getirmekte ve iş yaşam dengelerinde etkili olmaktadır.

Turizm sektöründe kadınlar üst yönetimlerde yer alabilmek için erkek meslektaşlarına oranla daha fazla çalışmak zorunda kalmakta ve çalışma

şartlarının zorluklarının yanı sıra toplumsal rollerin ve beklentilerin yaptığı baskılar ile de uğraşmak zorunda kalmaktadır.

Erkek meslektaşları ile aynı yeteneklere sahip olsalar dahi daha düşük pozisyonlarda çalışmak zorunda bırakılıyor ve ilerlemelerinin önüne geçiliyor. Yine erkek meslektaşlarına oranla daha düşük ücret almaları, erkeklere tanınan fırsatlardan yoksun bırakılmaları ve önyargılara maruz kalmaları çalışma hayatlarında motivasyonlarını düşürmekte ve sektörden soğumalarına yol açmaktadır.

Kadınlar erkekler ile aynı eğitime sahip olsalar dahi terfi, maaş ve statü gibi konularda cinsiyetçi ayrımcılığa uğramakta ve yeteneklerini göstermeleri engellenmektedir. Bu durum kadınların lider olmalarının önünde büyük bir engel olarak durmaktadır. İş-yaşam dengesini kurmayı başarabilen kadın liderler dahi farklı engeller ile karşı karşıya kalmakta ve sürekli olarak erkek liderler ile kıyaslanabilmektedir.

Turizm örgütünde yer kadın liderler, örgüt içindeki iletişim kanallarından yoksun bırakılmakta, kariyerleri konusunda önyargılar ile uğraşmak zorunda kalmakta ve en kötüsü ise cinsel tacize uğramaktadır. Kadın liderler, karşılaştıkları bu sorunlarla başa çıkabilmek adına kendi alternatif seçimlerini oluşturmakta ve kurumsal iş hayatını bırakarak kendi işletmelerini kurmaktadır. Bunun yanı sıra ilerlemelerine engel olmayacak daha küçük ölçekli işletmelerde çalışmak zorunda kalmaktadır.

Kadınların bilgiyi daha fazla kullanabildiği, problem çözme yeteneğinin daha fazla olduğu günümüzde erkek meslektaşları ile eşit şartlarda çalışması işletmelerin inisiyatifine bırakılmaktadır. Hakkının yendiğini düşünen kadın liderler haklarını yasal çerçevede aramak zorunda kalmakta ve daha yıpratıcı bir süreç içerisine girmektedir.

Yasal düzenlemelerin kadınların en çok maruz kaldığı cinsiyet eşitsizliği konusunda yetersiz kalması, kadınların maruz kaldığı engelleri ortadan kaldıramamakta ve hatta haklarında daha çirkin söylemler oluşmasına yol açmaktadır. Hem örgütsel baskılar hem de toplumsal beklentiler kadınlar üzerinde her geçen gün daha fazla yıpratıcı bir hal aldığından birçok sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de kadınlar iş hayatlarından çekilerek kendi çözümlerini kendileri bulmak zorunda kalmaktadır.

Sosyal hayatlarında birçok zorlukla uğraşmak ve birçok toplumsal rolü aynı anda yerine getirmek zorunda kalan kadınlar başarılı olmalarına rağmen engellenmekte ve potansiyelini gösterememektedir. Kadınlar cinsiyetlerinin kendi yararlarına olacak şekilde değerlendirilmesini istememekte ve kendilerine özel davranışlar sergilenmesinden ziyade daha eşit şartlarda değerlendirilmek ve yasala ve politikalarda eşit fırsatlara sahip olmak istemektedirler.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kadınların çalışma hayatlarındaki yerine ilişkin olumsuz görüşler, toplumsal normlar, gelenekler ve sosyal beklentiler kadınlar üzerinde ağır bir baskıya yol açmaktadır. Normal yaşam dengeleri ile iş yaşam dengeleri arasında sıkışıp kalan kadınlar iş hayatlarında lider pozisyonda olsalar dahi bunu devam ettirirken daha fazla sorunla uğraşmak zorunda bırakılmaktadır. Erkek liderlerin daha rahat olduğu örgütlerde kadın liderlerden daha fazla beklenti içinde olunması psikolojik olarak yorulmalarına yol açmaktadır. Tüm bunlarla birlikte kadınlar gelebilecekleri en üst düzey yöneticilikte olsalar dahi işten ayrılma davranışı göstermektedir.

Sonuç

Küreselleşmenin getirileri ile birlikte kadınlar iş hayatında yer almaya başlamıştır. Kadınların fiziksel farklılıkları, güç farkı, işlerin yapıları gibi etkenler iş hayatında çoğu zaman dezavantajlı olmalarına yol açmaktadır. Ayrıca toplumsal normların kadına dayattığı annelik, ev işleri ve aile sorumlulukları kadınların kariyer planlarını etkilemektedir.

İnsan emeğine dayalı sektörlerin başında hizmet sektörü gelmektedir. Bu sebeple bu sektörlerde insan kaynaklarının planlanmasının doğru ve etkili yapılması önemlidir. Çalışacak kişilerin fiziksel özelliklerinin yanı sıra becerileri, yetenekleri ve profesyonelliği seçimlerinde etkili olmaktadır. Hizmet sektörlerinin başında gelen turizm sektöründe insan kaynakları seçiminde bu özelliklere ek olarak liderlik özellikleri önemli bir yer tutmaktadır.

Turizm sektörü istihdam sağlaması açısından da önemli bir sektördür. Emek yoğun bir sektör olmasının yanı sıra hizmetin en iyi şekilde gerçekleştirilmesi çalışan insanların davranışları ile mümkündür. Sektörde çalışan kişilerin eğitimli olması, hem örgütlerin gelişmesi için hem de doğru insan kaynağı yönetimi için önemlidir. Ancak bu noktada bu kişilerin

cinsiyetinin ön olanda olmaması gerekmektedir. Kadın veya erkek olması farketmeksizin yetenek ve bilgi birikimine göre değerlendirilmeleri gerekmektedir. Kadınların toplumsal değerlerinden vazgeçmek zorunda kalmadan turizm sektörünün bir parçası olması gerekmektedir.

Turizm sektörü birçok ülke için önemli bir gelir kaynağıdır. Yalnızca ekonomik büyüme sağlamaz aynı zamanda kültürel olarak da zenginleşmeye katkı sağlamaktadır. Turizmin bu önem dolayısıyla çalışanların profili, cinsiyet eşitliği ve liderlik konuları sektörde sürdürülebilirlik için kritik bir öneme sahiptir. Liderlik günümüz iş dünyasında ve örgütlerde önemli bir faktördür. Rekabet ortamının yoğun yaşandığı turizm sektöründe de liderlerin yaratıcı ve etkili yaklaşımları ön plana çıkmaktadır.

Turizm sektöründe çalışan kadınların liderlik yapması kendileri ve örgüt için güçlü bir kaynaktır. Sektördeki cinsiyet eşitsizliği algıları kadın liderler ile değiştirilebilmekte ve genç kadın çalışanlar için de motive unsuru olmaktadır. Turizm sektöründe yer alan kadın çalışanların liderlik yapması kariyerlerinde ilerlemeleri, güçlenmeleri ve sektöre sağladığı katkıları bakımından oldukça önemlidir.

İş hayatındaki kadınlar kariyerleri noktasında belirli bir seviyeye kadar gelebilmektedir. Bazı önyargılar ve ayrımcılıklardan dolayı üst yönetimlere gelmeleri engellenmekte, yönetim kadrolarından uzak tutulmaktadırlar. Kadın çalışanlar, ilerlemek istedikleri işlerinde görünmeyen engeller yüzünden önlendikleri zaman hayal kırıklığına uğramakta, aidiyet duygusunu kaybetmekte ve iş hayatından çekilmektedir.

Kadınların toplumsal beklentiler ve birden fazla role sahip olması iş-yaşam dengesinde zorlanacakları ön yargılarına sebep olmaktadır. Ancak kadınlar gerekli tüm fedakârlıkları yapmakta ve liderlik yapabilme pozisyona ulaşabilmektedir. Ancak yine de önyargıların yanı sıra cinsiyet eşitsizliklerine maruz kalmakta liderlik özellikleri yok sayılmaktadır. Bu durumda kalan kadın çalışanlar ya ilerlemeden oldukları pozisyonda kalmaya devam etmekte ya da ilerlemelerine olanak sağlayacak daha küçük işletmelere geçmektedir.

Emek yoğun bir sektör olduğu kadar kadın-yoğun özellik taşıyan turizmde kadın çalışanların ve kadın liderlerin kariyerlerinde ilerlemeleri sorununun çözülmesi gerekmektedir. Kadın çalışan sayısının artmasına paralel olarak kadın yöneticilerin ve liderlerin sayısında da artış olması gerekmektedir. Bu doğrultuda örgütlerin kariyer planlamalarında ve

çalışanların ilerlemelerinde çeşitli düzenlemeler yapması bu sorunların çözülmesine katkı sağlayacaktır. İşletmelerin personel politikalarında kadınların uğradıkları engelleri ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yapılarak kadın çalışanların üst düzey yönetici kadrolarında çalışmalarının önü açılabilir.

Örgütler bu tarz sorunları ortadan kaldırabilmek için, kadın çalışanlarına eşit kariyer planlama fırsatı sunmalı, esnek çalışma saatleri geliştirmeli, cinsiyet ayrımcılığı yapmadan tüm çalışanlarına kariyer basamaklarında eşit imkânlar sunabilmelidir. Kadın çalışanların önyargılardan ve toplumsal baskılardan uzak kariyerlerinde ilerlemeleri sağlanabilmelidir. Sosyal hayatlarında yeterince zorlukla uğraşan kadınların, iş hayatlarında engel oluşturmamak ve cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmamalarını sağlamanın toplumsal, kültürel ve örgütsel olarak başarı getireceği unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

Akyüz, B., Kaya, N., ve Aravi, B. (2015). Kamu Çalışanlarının İş Tatmini Üzerinde Liderin Güç Kaynaklarının Rolü. Yönetim Bilimleri Dergisi, 13(25), 71-90.

Alsubayee, O.A.A. (2019) "Strategic Leadershıp and Its Impact On The Corporation Performance Case Study: The International Academy Of Leadership and Development", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Altınbaş Üniversitesi, İstanbul.

Bass, B. M., AVOLIO, B. J. (2004). The Implications of Transactional and Transformational Leadership for Individual, Team, and Organizational Development. Research in Organizational Change and Development, 4/1, s.231-272.

Bayram, A. T. (2019). Türk Turizm Alan Yazınında Kadınlar Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi Bıblıometrıc Analysıs Of Women Studıes On Turkısh Tourısm Lıterature, Turar Turizm ve Araştırma Dergisi, 8(2): 55-77.

Boyacı Tuncel, M. ve Yavuz, A. (2023). Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Liderlik Özellikleri ve Empati Düzeylerinin İncelenmesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Camussi, E., ve Leccardi, C. (2005). Stereotypes of working women: The power of expectations. Social Science Information, 44(1), 113–140.

Cave, P., ve Kilic, S. (2010). The role of women in tourism employment with special reference to Antalya, Turkey. Journal of Hospitality Marketing & Management, 19(3), 280–292.

Chın, J.L. (2011) Women and Leadership: Transforming Visions and Current Contexts, Forum on Public Policy Online, 2, s.1-12.

Cinnioğlu, H. ve Schein, E. (2018). Etkileşimci Liderlik, Dönüşümü Liderlik, Hizmetkar Liderlik, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Yiyecek İçecek İşletmelerinde Bir Araştırma. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi .

Costa, C., Bakas, F., Breda, Z., Durão, M., Carvalho, I., Caçador, S. (2017). Gender, Flexibility and The Ideal Tourism Worker. Annals of Tourism Research, 64, s.64–75.

Çaha, H., Çaha, Ö. ve Aydın Yılmaz, E. S. (2016). Türkiye'de cam tavan sendromu: hizmet sektöründe kadın. İstanbul: Kadem: Kadın ve Demokrasi Derneği.

Dashper, K. (2020). Mentoring for gender equality: Supporting female leaders in the hospitality industry. International Journal of Hospitality Management, 88, 102397.

Eagly, A. H., Karau, S. J. (2002). Role Congruity Theory Of Prejudice Toward Female Leaders. Psychological Review, 109/3, s.573-598.

Erçetin, Ş. (2000). Lider Sarmalında Vizyon. İstanbul: Nobel Yayınevi.

Fan, X., Im, J., Miao, L., Tomas, S., & Liu, H. (2021). Silk and steel: A gendered approach to career and life by upper echelon women executives in the hospitality and tourism industry in China. International Journal of Hospitality Management, 97, 103011.

Frost, J. H., Ooi, N., & Van Dijk, P. A. (2021). 'Is he going to be sleazy?' Women's experiences of emotional labour connected to sexual harassment in the spa tourism industry. Journal of Sustainable Tourism, 1-20. 10.1080/09669582.2021.1942892.

Hjalager, A. M., Andersen, S. (2001). Tourism Employment: Contingent Work Or Professional Career. Employee Relations, 23/2, s.115-129.

Hospıtalıty Industry Pıpelıne (HIP) (2015). Women in Tourism and Hospitality: Unlocking the Potential in the Talent Pool,https://www.diageo.com/PR1346/aws/media/1269/women_in_hospitality___tourism_white_paper.pdf.

ILO (1990). Surveys of Economically Active Populatıon, Employment, Unemployment and Underemployment, Genova, International Labour Organization.

İşbilen, U. (2023). Hizmetkar Liderlik ve Dönüşümsel Liderlik Tarzlarının Çalışanların Motivasyonları ve Örgütlerin Çeviklikleri Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisans Tezi.

Jex, S. (2002). Organizational Sychology; a Scientist-Practitioner Approach. New York: John Wiley & Sons.

Kara, D., Kim, H., & Uysal, M. (2018). The effect of manager mobbing behaviour on female employees' quality of life. Current Issues in Tourism, 21(13), 1453-1467.

Karakuş, H. (2014). Kraliçe arı sendromu - pembe taciz. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 334–356.

Kinnaird, V., ve Hall, D. (1996). Understanding tourism processes: A gender-aware framework. Tourism Management, 17(2), 95–102.

Koc, E. (2020). Do women make better in tourism and hospitality? A conceptual review from a customer satisfaction and service quality perspective. Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism, 21(4), 402-429.

Koçel, T. (2014). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Basım.

Lucena, R., Vorobjovas-Pinta, O., & Cai, W. (2021). Introduction to gender and sexuality in tourism and hospitality. Tourism and Hospitality Research, 21(4), 426-432.

Mann, I. S., Seacord, S. (2003). What Glass Ceiling. Lodging Hospitality, 59/4, s.38-40.

Meydan, C., Dirik, D., ve Eryılmaz, İ. (2018). Liderin Güç Kaynakları ve İş Performansı Arasındaki İlişkide Pelz Etkisinin Düzenleyici Rolü. Yönetim ve Ekonomi, 13(25), 71-90.

Northouse, P.G. (2019) Leadership: Theory and Practice, (8th, Ed.) United States of America, SAGE Publications.

Oğuzhan, Y. (2023). Hizmetkar Liderlik ve Motivayon Temaları Üzerine Vosviewer ile Bibliyometrik Bir Analiz. Parion Akademik Bakış Dergisi (PABD), 2(1), 1-13.

Oliver, X. & Sard, M. (2021). Gender wage gap in hospitality. Journal of Hospitality & Tourism Research, 45(2), 345-372.

Pinar, M., Mccuddy, M. K., Birkan, İ., ve Kozak, M. (2011). Gender diversity in the hospitality industry: An empirical study in Turkey. International Journal of Hospitality Management, 30(2011), 73–81.

Segovia-Pérez, M., Figueroa-Domecq, C., Fuentes-Moraleda, L., & Muñoz-Mazón, A. (2019). Incorporating a gender approach in the hospitality industry: Female executives' perceptions. International Journal of Hospitality Management, 76, 184-193.

Tekin, Ö. A. ve Gençer, Z. (2016). Otel işletmelerindeki işlere ve pozisyonlara yönelik cinsiyet algısı. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(3), 495–521.

TÜİK (2023). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=LftrkwXyeW2IWLHOPgTB5HYyl7gDEnAZulCg6FMcDrMqotRV2/RMVWkImKTQhU0. Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2023.

Uzun, G. (2005). Kadın ve Erkek Yöneticilerin Liderlik Davranışları Arasındaki Farklılıklar ve Bankacılık Sektöründe Uygulama. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yurttadur, M. ve Çakmak, Z. (2015). Kamu Kurum Yöneticilerinin Liderlik Özellikleri İle Motivasyonlarının Çalışanların İş Doyumu ve Kurum Bağlılıklarına Etkileri. Third Sector Social Economic Review, 50(2), 46-71,

ÖZEL İLGİ TURİZMİ KAPSAMINDA KARAVAN TURİZMİ

Yasemin ASİLTÜRK OKUTAN

- Kurum Bilgisi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatlari Bölümü Ağrı/TÜRKİYE
- ORCID: 0000-0001-9134-6995
- Mail: yasilturkokutan@agri.edu.tr

Giriş

Turizm, insanların hem dinlenme hem eğlenme hem de kendini geliştirmek amacıyla gerçekleştirdikleri keyif endüstrisidir (Çolak ve Batman, 2019). Turizm kavramı geçmişten beri deniz-kum-güneş olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu sıradanlıktan sıkılan ve farklı deneyimler arayan insanlar turizm ihtiyaçlarını tatmin etmek için yeni arayışlara girmişlerdir. Bu arayışlar zaman içerisinde alternatif turizm türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Alternatif turizm, klasik turizm zihniyetinden sıyrılarak insanların özel ilgilerine göre farklı faaliyetler sunmaktadır. Bireylerin hobi, istek ve beklentileri doğrultusunda ortaya çıkan özel ilgileri kapsamında alternatif turizm türleri meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de karavan turizmidir.

Karavan turizmi, diğer alternatif turizm çeşitlerinde olduğu gibi kitle turizmine tepki amacıyla ortaya çıkmış ve bireylere farklılık sağlamıştır. Günümüzde monotonlaşan turizm anlayışında sıkılan çoğu birey tarafından tercih edilir hale gelmiştir. Çünkü insanlar şehir hayatının yoruculuğu, iş yaşamındaki yoğun tempo ve sıkıcılıktan bunalarak doğaya ve açık alanlara kaçma ihtiyacı hissetmektedir. Bu sebeple son zamanlarda bu tür seyahatlerde artışlar yaşanmaktadır. Bireylerin bu zamanlarını daha verimli geçirmesi için tercih ettiği bir turizm türü de olan karavan turizminde bireyler özel ilgileri doğrultusunda rotalarını oluşturmakta ve konaklamalarını gerçekleştirmektedir.

Özel ilgi turizmi, belirli alanlara yoğunlaşan ve ilgilerini tatmin etmek isteyen bireylerin yine ilgileri dâhilindeki böle ya da çekim merkezlerine gerçekleştirdiği seyahatlerdir. Özel ilgi turizminin belirli bir temaya sahip merkezlerin ziyaret edilmesi özelliği düşünüldüğünde karavan turizmini de bu yönde değerlendirmek mümkündür. Çünkü karavan turizmi de kitle turizmden sıkılan bireylerin tercih ettiği ve özel ilgileri doğrultusunda destinasyonları seçtikleri bir turizmdir. Bu doğrultuda özel ilgilerini tatmin etmek isteyen karavan turistleri, karavanları ile kendi beklentileri doğrultusunda rotalarını çizmekte ve konaklama yerlerini seçmektedir.

Turizmde doğal kaynakların korunarak çevre duyarlılığının oluşturulması özel ilgi turizminin önemli bileşenlerindendir. Bu durum yine karavan turizminde doğanın ana unsur olması ve çevre duyarlılığının oluşması ile bağlantılıdır. Bu yönüyle karavan turizmi özel ilgi turizmi özelliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra bireyler, özel ilgileri kapsamında yaşadıkları

deneyimlerden haz almakta ve mutlu olmaktadır. Yine karavan turizmine katılan bireyler de kısıtlı imkânlar doğrultusunda kendilerini gerçekleştirebilmekte ve bu durumdan keyif alabilmektedir.

Karavan turizminin kendine özgü seyahat şekli, konaklama türü ve turist tiplojisi olması onu diğer turizm türlerinden ayırmaktadır. Bu sebeple karavan turizmi alternatif turizm türü olarak ele alınmakta ve özel ilgi turizmi özelliği taşımaktadır. Karavan turizmine katılan bireylerin kendine özgü motivasyonları olması ve kendi ilgi alanları doğrultusunda ihtiyaçlarını yerine getirmesi bu durumun önemli bir göstergesidir.

Özel İlgi Turizmi Kavramı

Özel ilgi turizmi kavramı Dünya Turizm Örgütü tarafından "belirli ve özel bir teması bulunan turistik merkezlerin, belirli ilgilerini geliştirmek isteyen kişilerce ziyaret edilmesi ile gerçekleşen, bireysel ya da grup şeklinde yapılan ve uzmanlaşmış bir turizm türü olarak ifade edilmektedir (Tanrısevdi ve Çavuş, 2003).

Başka bir tanıma göre özel ilgi turizmi, bireylerin veya grupların belirli özel ilgilerinden oluşan boş zaman ve rekreasyon deneyimlemeleridir (Douglas ve Derret, 2001). Diğer bir ifadeye göre ise özel ilgi turizmi, kesin belirledikleri ilgilerini geliştirmek isteyen bireylerin grup halinde veya bireysel olarak gerçekleştirdiği, tek bir alan üzerinde yoğunlaştıkları turlardır (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2011).

Özel ilgi turizmi kavramı, bireylerin özel ilgileri doğrultusunda, belirli bir bölgeye seyahat etmeleri veya belirli bir destinasyonda gerçekleştirdikleri faaliyetler şeklinde tanımlanmaktadır (Yuan ve ark., 2005). Başka bir tanımda ise özel ilgi turizmi, bireylerin belirli bir alana yoğunlaşmaları ile gerçekleştirdikleri seyahatlerin turistik doyuma ulaşmalarını sağlaması olarak belirtilmektedir (Yıldız ve ark., 2015).

Özel ilgi turizmi kavramının alternatif turizm ve aktif turizm kavramları ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılan tanıma göre alternatif turizm, sosyal ve ekolojik uyum, yerel ve yabancı girişimci işbirliği ve yerli malzeme kullanımı amacıyla gerçekleşen bir turizm türüdür (Uçar ve ark, 2010). Deniz, kum güneş üçlüsünden oluşan genel ilgi turizmine karşılık bireylerin merak ve ilgi

alanlarına hitap etmesi özel ilgi turizminin alternatif turizm olarak değerlendirilmesine etkendir.

Aktif turizm kavramının yine benzer bir şekilde özel ilgi turizmi ile eş anlamda kullanıldığı görülmektedir. Seyahat Endüstrisi Sözlüğü'ne göre; "Aktif turizm, düşük etkili ve sürdürülebilir turizm ile yerel rehberlerin kullanımına vurgu yapan, macera, doğa ve kültürel turizm bileşenlerini bir araya getiren bir dinlenme seyahat stili ya da felsefesidir". Bireylerin ziyaret ettikleri alanlarda aktif bir şekilde rol almasının özel ilgi turizminin odağında yer alması bu duruma etken olmaktadır.

Özel ilgi turizmi bir yandan kitle turizminin hareketsizliğinin tersine daha aktif ve daha duyarlı içeriğe sahip olmakta, diğer yandan daha toplumdan kopuk ve daha bireysel faaliyetler barındırmaktadır. Özel ilgi turizmi hem sınırlı ilgilerin dışında ortaya çıkan, hem de genel ilgilerden farklı özellikler taşıyan seyahat motivasyonudur. Bu sebeple özel ilgi turizmi içeriği bakımından ele alındığında farklı bir turizm türü olarak değerlendirilmelidir.

Özel ilgi turizminin birbirinden farlı anlama gelen kavramlarla eş anlamda kullanılması, sınırların zor çizildiğini ve birden fazla şeyi ifade ettiğini göstermektedir. Ortak noktalarda ayrıştırılabilen bir özelliğe sahip olan özel ilgi turizmi kavramı, tüm kavramların kesişim kümesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Özel İlgi Turisti Kavramı

Turist kavramı ilk kez 1800'lerde ortaya çıkmış ve seyahat eden kişi anlamında kullanılmıştır (Sezer, 2010). Türkçeye Fransızcan geçen kavram seyyah kelimesine karşılık gelmektedir (Aydın, 2012).

Turist kavramı, ziyaret ettiği destinasyonda 24 saatten az olmayacak kalan, konaklayan ve kişisel istekleri doğrultusunda turizm faaliyetleri gerçekleştiren kişi olarak tanımlanmaktadır (Doğan vd., 2010).

Özel ilgi turisti ise, gittikleri ülkelere ait kültürü, dili, dini, gelenekleri tanımak isteyen, çevreye duyarlı turist anlamına gelmektedir (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2011). Özel ilgi turistlerinin fiyat duyarlılığı yüksek değildir. Onlar için önemli olan seyahat deneyiminden alacakları hazdır. Özel ilgi turistleri duygusal uyaran aramakta yani bir nevi hizmeti değil, duyguyu satın almaktadırlar.

Özel ilgi turistleri seyahatlerini gerçekleştirirken temelde üç beklenti içindedirler. Bunlar; zihinsel ve bedensel olarak yenilenmek, daha önce deneyimlenmemiş bir şeyleri denemek, deneyimlerini anlatarak yaşatmak ve hatırlamak (Ahipaşaoğlu, 2001).

Özel ilgi turistlerini diğer turistlerden ayıran birtakım özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler şu şekildedir:

- Diğer turistlerden daha fazla para harcar ve daha uzun konaklama gerçekleştirirler.
- Daha sık seyahat ederler ve daha çok aktiviteye katılırlar.
- Çevreye duyarlılıkları daha fazladır.
- Kendi ilgilerine ve tutkularına daha fazla zaman ve para ayırabilirler.
- Yeni şeyleri tecrübe eder ve bundan haz alırlar.
- Seyahat rotaları kesin belirlenmiş olan ilgi alanlarını içermektedir.
- Gittikleri yerlerde daha yakın ilişki kurmayı severler.
- Genel olarak daha eğitimli ve gelirleri daha yüksektir.
- Daha özgün ve gerçekçi deneyimler yaşamayı isterler.
- Tatil kararları daha rasyonel ve seçicidir.
- Tatilinin sosyal boyutu hakkında kaygılanmaz.
- Toplu hizmetlerden ziyade bireysel hizmet talep etmektedir (Köroğlu ve Karaman, 2014).

Özel ilgi turistlerinin seyahatlerine etki eden faktörler turizme katılmaya etki eden genel faktörlere ek olarak bazı özel değişkenleri de içermektedir. Bu değişkenlere bağlı olarak genel turist ile özel ilgi turisti arasındaki farklar şu şekilde belirtilmiştir:

Tablo 1. Genel İlgi ve Özel İlgi Turisti Farkları

Metin	Genel İlgi Turisti	Özel İlgi Turisti
Kişilik	Ben merkezli Yerel kültürel şartlara uyumda isteksiz	Dış merkezli Yerel kültürel şartlara uyumda istekli
Konaklama	Geniş ölçekte ve daha yoğun	Yerel mimari ön planda seyrek ve dağınık
Çekim öğeleri	Yapay çekim unsurları Yerellikten izole bir tatil	Otantik çekim unsurları Yerel halk ile sıcak ilişkiler
Ekonomi	Yerel olmayan ürünlere ilgili	Yerel ve otantik ürünlere ilgili
Etki	Taşıma kapasitelerine karşı duyarsız	Kültürel, sosyal ve ekonomik taşımaya duyarlı

Kaynak: Weaver, 2006.

Özel ilgi turistlerinin seyahatlerinde destinasyonun çekiciliğinden ziyade bireysel motivasyonları önemlidir. Bu sebeple destinasyonda yapacakları aktiviteler daha caziptir. Özel ilgi turistleri tatil dönemlerini hobilerini yerine getirebileceği zamana göre ayarlamaktadır. Örneğin kuş gözlemciliği yapacak olan turistler, kuşların göç ettiği ilkbahar başlangıcı ile sonbaharın son dönemlerini seçerler.

Özel İlgi Turisti Tipolojisi

Destinasyon bölgeleri sahip olduğu özelliklere göre farklı turist tiplerine hitap etmektedir. Farklı turizm faaliyetlerinde bireysel hareket eden turistler üzerinde yapılan araştırmalar farklı turist tiplerini ortaya çıkarmaktadır (Avcıkurt, 2009). Alışılmış turizm faaliyetlerinden sıyrılarak, daha bireysel hareket eden, gittikleri yerlerdeki farklılıkları deneyimlemek isteyen ve bunları kendisini geliştirmek için bir sermaye olarak gören turist tipleri özel ilgi turisti profilini oluşturmaktadır (Enlil vd., 2011).

Özel ilgi turistleri, sosyal sorumluluğu gelişmiş ve çevreye duyarlılığı temel alan bireylerdir. Bu sebeple kültürün ön planda olduğu daha yerel ve küçük işletmeleri tercih ederler. Özel ilgi turistleri Himmetoğlu ve Brotherton (1994) tarafından yapılan araştırmaya göre sahip oldukları ilgilerin

yoğunluklarına ve deneyim düzeylerine göre dört guruba ayrılmıştır. Bunlar; yeni başlayanlar, meraklılar, uzmanlar, fanatiklerdir (Tanrısevdi ve Çavuş, 2003).

a) Yeni başlayanlar: Bu turist tipleri, belirli bir ilgi alanına yönelmiş ve içlerinde potansiyel bir güdülenme olan bireylerdir. Günlük hayatın sıkıcılığından uzaklaşmak veya bir alanda kendilerini geliştirmek isteyenlerden oluşmakta olduğundan herhangi bir ilgi alanını seçebilirler. Bu turist tipleri birde ben deneyeyim mantığı ile harekete geçerler. Daha popüler olan ilgi alanlarını deneyimleyerek başlarlar. Bu ilgi alanları ile ilgili bilgileri olmadığı gibi iddiaları da yoktur. Temel amaçları eğlenmektir.

b) Meraklılar: Kendilerine uygun olan bir alanı seçme konusunda yeni başlayanlardan ayrılmaktadırlar. Seçtikleri ilgi alanını daha yakından tanımayı amaçlarlar. Bu gruptaki turistler ne istediklerini bilen, kapasitelerinin farkında olan ve sınırlarını net bir biçimde çizen kişilerdir. İlgi duydukları alanla ilgili bilgi toplayarak başlarlar ve bilgi ve becerilerini artırmak için eğitimlere katılabilirler.

c) Uzmanlar: Bu gruptakiler daha özel bir ilgi alanı belirlemiş ve bu alanda iddiası olan kişilerdir. Bu alanla ilgili çok fazla bilgiye sahiptirler. Özel ilgi duydukları bu alanlar hayatlarının bir parçası haline gelmiştir. Bu bilgilerini geliştirmek için kulüp, dernek gibi örgütlere katılmaktadırlar. Bu tip turistler yeni başlayanlar ile hareket etmek istemezler, daha çok kendileri gibi uzman kişilerle birlikte olmak isterler. Özel ilgilerini toplumdan beğeni almak için değil, kendilerini tatmin etmek için yerine getirirler.

d) Fanatikler: Bu bireyler kendilerini oldukça özel bir alana vermiş hatta bu alana adanmışlardır. Bu özellikleri onların çılgın olarak ifade edilmelerine sebep olabilmektedir. Özel ilgi alanları bir tutku ve bağımlılık halini almıştır. Macera arayışı ön plandadır. Sınırları oldukça zorlar hatta sınır tanımaz kişilerdir. Herhangi bir kalite arayışı içinde olmadıklarından her yer her koşula ayak uydururlar.

Özel İlgi Turizmi Türleri

Özel ilgi turizmi gerçekleştirildiği alana, içerdiği faaliyetlere ve turistlerin zevklerine göre farklı türlere ayrılmaktadır.

Doğaya Dayalı Özel İlgi Turizmi Türleri

Doğadaki yerel kaynakların turizme kazandırılması turizm türlerinde çeşitlilik sağlamasının yanı sıra ekonomik faaliyetlerin gelişmesine, yerel işbirliklerinin güçlenmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca yerel girişimciliğin artmasına olanak sunmaktadır. Bu duruma e olarak turizme bağlı diğer sektörlere de olumlu etkiler yansıtmaktadır.

Agro Turizmi

Başta küçük çiftlikler olmak üzere ek gelir sağlamak için bağ, bahçe, tarla gibi tarımsal alanların ve yerel işletmelerin ziyaret edilmesidir (Gül ve ark., Bu ziyaretler esnasında, turistler yapılan günlük işlere eşlik eder, alışveriş yapar ve bazen de eğitimlere katılır. Yine isteyen turistler çiftlik evlerinde konaklayabilirler.

Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi, sağlığın korunması veya geri kazanılması amacıyla alınan sağlık hizmetlerinin tatil unsurları ile birleştirilmesidir (Özer ve Sonğur, 2012). Sağlık turizmi ise Turizm Bakanlığı tanımına göre " tedavi olmak için yapılan seyahatlerdir" (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016).

Akarsu Turizmi

Akarsu turizmi, akarsuların rafting, kano veya nehir kayağı yardımıyla geçilmesi olarak tanımlanan bir turizm türüdür (Köroğlu, 2015). Akarsu turizmi çoğunlukla küçük gruplar hâlinde gerçekleştirilmekte ve akarsu üzerinde çeşitli sportif faaliyetler yapılmaktadır. Turistler için macera, eğlenme gibi deneyimler sunmaktadır.

Yayla Turizmi

Yayla kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde "akarsularla derin bir biçimde yarılmış, parçalanmış, üzerinde düzlüklerin belirgin olarak bulunduğu, deniz yüzeyinden yüksek yeryüzü parçası, plato" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Yayla turizmi kavramı, doğayla iç içe olmayı veya macera severlerin yaylalarda günübirlik veya kısa süreki konaklama yaptıkları turizm faaliyetleri şeklinde ifade edilmektedir (Taştan ve Kızılırmak, 2019).

Kuş Gözlemciliği Turizmi

Kuş gözlemciliği doğayı kuşların gözünden görmeyi ve doğayı tanıyabilmeyi sağlayan, kuşların doğal ortamlarında gözlemlenmesini sağlayan bir spor olarak tanımlanmaktadır (Albayrak, 2013). Alternatif turizm türü olarak değerlendirilen kuş gözlemciliği turizmi, doğaseverler tarafından hobi amaçlı, bilim adamları tarafından ise bilimsel amaçlı yapılan kuşların gözlemlenerek tanımlanmasına dair faaliyetlerdir (Kandır ve Erturan, 2015).

Dağ Turizmi

Gezi, tırmanma, kış sporları, yürüyüş gibi spor faaliyetlerini barındıran turizm türüdür (Usta, 2002). Dağların temiz havasından yararlanmak isteyen turistler tarafından dağlarda yapılan faaliyetleri içermektedir. Dağ turizminin doğal yapısında doğallık ve macera bulunmaktadır. İnsanların dağlarla tanışıklığının yeni olmamasına rağmen, dağcılık turizmi 19. yüzyılda başlayan tırmanışlarla gelişmiş ve zamanla günümüzdeki halini almıştır.

Av Turizmi

Av turizmi, doğal ortamında sayıları yeterli olan anlı türlerinin avlanmasına izin verilmesi ekolojik dengeye zarar vermeyecek kontrollü olarak şekilde avlanmasına dayanan bir turizmdir (Kozak ve Bahçe, 2009). Av turizmi ile birlikte av ve yaban hayvanları yerli ve yabancı avcılar için sunulmakta ve bu kaynaklar turistik yönleri ile değerlendirilmektedir.

Botanik Turizmi

Botanik turizmi, insanların bitki çeşitliliğine sahip olan bölgelere seyahat gerçekleştirerek bu bölgelerde gözlem etkinliği yaptığı turizm faaliyetleridir (Cesur vd., 2021). Botanik turizmde amaç, botanik kaynakların verimli kullanılmasını, korunmasını ve tanınırlığının artmasını sağlamaktır. Özellikle son yıllarda biyoçeşitliliğe olan ilginin artması ile birlikte bu çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için ortaya çıkan bir özel ilgi turizm türüdür.

Hava Sporları Turizmi

Hava sporları turizmi, bireylerin farklı teknik malzemeler kullanıp, havada oluşan değişimlerden faydalanarak gökyüzünde hareket etmesi temeline dayanan bir turizm türüdür (İştin, 2019). Hava sporları turizmi araçları; yelken (delta) kanat, yamaç paraşütü, sıcak hava balonu, planör, mikrolayt, model uçak ve paraşüttür.

Su Sporları Turizmi

Su sporları turizmi, suyu ile temas edilerek veya fiziksel temas olmadan yapılan, suyun altında, içinde veya etrafında gerçekleştirilen spor etkinlikleridir (Jennings 2007). Su sporları turizmine temel motivasyon kaynağı sudur ve sportif faaliyetler suya dayalı olarak aktif yada pasif katılım ile gerçekleşir.

Kültüre Dayalı Özel İlgi Turizmi Türleri

İnsanların klasik turizm anlayışından sıkılması ve farklı beklentilere girmesi tüketicilere farklı deneyimler sunulmasını ve yeni turizm türlerinin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmesi ile birlikte kültür turizmi alternatif turizm türü olarak karşımıza çıkmıştır. Kültür turizmi, değişen seyahat bakış açıları ve turist beklentileri ile birlikte her geçen gün büyüyerek gelişmektedir. İnsanların artık tarihi değerlere sahip olan otantik yerleri gezme isteği kültürel alanlara yapılan gezileri artırmaktadır.

İnanç Turizmi

İnanç turizmi, insanların kutsal olarak değerlendirilen inanç çekim merkezlerini ziyaret etmek amaçlı yaptıkları seyahatlerde turizm işletmelerinin hizmetlerinden yararlandığı turizm türüdür (Wang, 2016).Özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilen inanç turizmi turizm endüstrisinde önemli bir paya sahiptir. Ayrıca kültürel turizmin parçası olacakta kabul edilen inanç turizmi mevsimsellikten çok fazla etkilenmez.

Kültürel Miras Turizmi

Küreselleşme ile birlikte insanların ihitiyaçları değişmeiş ve yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Bu değişim ile birlikte turizm faaliyetlerine verilen artmaya başlamış ve turizm türleri çeşitlenmiştir (Claveria vd., 2015). İnsanların değişen beklentileri ile ortaya çıkan kültürel miras turizmi, tarihi değere sahip olan mimari yapıların, sanatsal öneme sahip olan anıtların, arkeolojik yapıların ziyaret edilmesini içeren bir turizm türüdür (Aksoy ve Ünsal, 2012). Kültürel miras turizmi kültürel miras alanlarının yanı sıra modern zamanlara ait olan somut ve soyut varlıkları da içermektedir. Kültürel miras turizmi için geçmişin değerlerine sahip çıkmak ve geleceğe aktarabilmek diyebiliriz.

Etkinlik Turizmi

Etkinlik kavramı, belirli bir yerde belirli bir zamanda gerçekleşen önemli olayları tanımlamaktadır. Günlük yaşamın sıkıcılığından uzaklaşmanın yanı sıra toplumlar için önemli sayılabilecek olayların anması ve hatırlanmasını içermektedir. Etkinlikler gerçekleştirilen destinasyona çekicilik katmakta (Hodur ve Leistritz, 2006), imaj unsuru olmakta ve ekonomik katkılar sağlamaktadır (Richards ve Palmer, 2010). Etkinlikler insanların birlikte hareket etmesi ile oluşmaktadır.

Etkinlik turizmi, etkinliklerin turizm amaçlı olduğu, düzenlenen bölgeye ziyaretçi çekme amacı taşıyan ve yerel halka kültürel eğlence imkânı tanıyarak yaşam kalitelerini artıran turizm türüdür (Getz ve Page 2016). Özel ilgi turizmi türlerinden olan etkinlik turizminin turizm sektöründeki etkisi ve önemi her geçen gün artarak devam etmektedir.

Etnik Turizmi

Etnik kavramı, bozulmamış, egzotik ve daha uzak mesafede olan toplumsal grup olarak ifade edilmektedir (Fabian, 1999), Etnik turizm ise, yerlilerin ve egzotik insanların yaşam tarzlarının, geleneklerinin, kültürel faaliyetlerinin deneyimlenmesi amacıyla yapılan seyahatlerdir (Yang, 2011). Etnik turizmde amaç, bireylerin kendi hayatlarında olmayan ve zıt özellikler taşıyan unsurları deneyimlemektir.

Hüzün Turizmi

Hüzün turizmi, savaş alanlarının, işkence alanlarının ve soykırım yapılarak öldürülen insanların öldürüldüğü yerlerin ve üzücü olayların yaşandığı mekânların ziyaret edilmesini kapsayan bir turizm türüdür (Kılıç ve Akyurt, 2011). Özellikle son yıllarda popüler hale gelen hüzün turizmi, savaş alanlarının, hapishanelerin, doğal afet bölgelerinin, toplu katliamların ve kitle imha alanlarının ziyaret edilmesini içermekte ve özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Kurnaz vd., 2013). Hüzün turizminde gezilen bölgenin bir olay örgüsüne sahip olması, yaşanılan olayların sembolik bir örneğinin bulunması ve duygunun ziyaretçilere aktarılabilmesi önemlidir.

İpekyolu Turizmi

İpek yolu eski çağrlan beri oldukça sık kullanılan bir ulaşım ağı olarak bilinmekte ve Çin'den Avrupa'ya uzanan ticaret ağı olarak ifade edilmektedir. Tarihi İpek Yolu, Doğu ve Batı arasında yaşayan toplumların fikir ve hizmet alışverişini sağlayan, kültürleri birbirleri kaynaştıran iletişim ağıdır.

İpek yolu turizmi, kültürel mirasın önemli unsurlarından olan hanların, kültürel unsurların korunması temelinde tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması amacıyla yapılan ziyaretler ve turizm faaliyetleridir (Bayram, 2019).

Hobiye Dayalı Özel İlgi Turizmi Türleri

İnsanların boş zamanlarını değerlendirmek amacı ile yaptıkları faaliyetlerin turizmin özellikleri kesiştiği noktalar bulunmaktadır. Bireylerin özel meraklarını gidermek amacıyla gerçekleştirdiği bireysel hareketler turizm faaliyetine dönüşmektedir. Bu durumu değerlendiren turizm

işletmeleri, insanların özel ilgi alanlarına yönelik özel ilgi turizmi faaliyetleri sunmaktadır.

Golf Turizmi

Golf etkinliğinin bir spor branşı olması sebebiyle turizm sektöründe çeşitlilik oluşturmak adına spor turizmi çatısı altında ele alınmaktır. Spor turizminin faaliyet alanları ve kapsamı oldukça geniştir. Golf etkinliği için oluşturulan sahalar halka açık etkinlik alanı oluşturmak amacıyla kurulmaya başlanmış ve başta kamu destekli iken sonrasında özel sektör kuruluşları da devreye girmiştir (Holt, 1998). Golf turizmi, golf sporunu yapmak üzere faaliyetlere katılmak, bu sporla alakalı destinasyonları ziyaret etmek ve oralarda konaklamak olarak ifade edilebilmektedir (Lim ve Patterson, 2008). Golf turizmine katılan bireyler tatilleri boyunca golf oynamakta, önemli turnuvalara katılmakta ve destinayon bölgelerindeki rekreatif etkinliklerde yer almaktadır.

Şarap Turizmi

Şarap turizmi, farklı bir deneyim yaşamak ve özel ilgi alanlarına ilişkin hazlarını tatmin etmek amacıyla, üzüm bağlarını, şarap üretim yerlerini, şarap müzelerini ziyaret etmelerini içeren şarapçılık ilgi alanlarını geliştirmeye yönelik etkinlikleri kapsayan bir özel ilgi turizmidir (İlhan, 2008). Şarap turizmi, şarap üretimi yapan destinasyonlara kırsal ve bölgesel bazda ekonomik kalkınma sağlamaktadır. Şarap turizmi, şarap üretimi yapan destinasyonlara yapılan ziyaretler ile sınırlı kalmamakta, o yörenin üreticilerini ve ürünlerini geniş kitlelere ulaştıran bir araç olmaktadır.

Alışveriş Turizmi

Alışveriş, insanların tatillerinde yaptığı en eğlenceli etkinlikler arasında yer almaktadır. Alışveriş turizmi, temel seyahat amacı alışveriş olan turistlerin gerçekleştirdiği turizm türüdür (Özer, 2016). Mal satın alma amacıyla yapılan seyahat olarak ifade edilen alışveriş turizmi, alternatif bir kazanç sağlamanın yanı sıra, destinasyonlar için çekicilik unsuru oluşturur (Kurt vd., 2018). Alışveriş turizmi insanları seyahat etmeye teşvik eden, yeni turistik ürün geliştiren ve haz sağlayan bir turizm türüdür.

Mağara Turizmi

Mağaralar insanların ilk evleridir. İnsanlık gelişimi boyunca farklı amaçlar ile kullanılmıştır. Son dönelerde rekreasyonel özellikleri keşfedilen mağaralar, bilimsel değer kazanmaya başlamıştır. Mağara turizmi kavramı, yeryüzü altında oluşan boşlukların ziyaret edilmesi olarak ifade edilmiştir (Batman ve Eraslan, 2018). Başka bir tanıma göre mağara turizmi, sağlık ve merak amacıyla mağaralara yapılan seyahatlerdir (Usta, 2007).

Macera Turizmi

Macera turizmi, şehit hayatının stresinden uzaklaşmak isteyen bireylerin, farklılık ve heyecan arayan kişilerin, tehlike ve risk barındıran faaliyetleri gerçekleştirdiği turizm türüdür (Ewert ve Galloway, 2001). Macera turizmi kapsamında yapılan etkinlikler, dağ bisikleti, kaya tırmanışı, buz tırmanışı, paraşüt, rafting ve trekkking gibi sporlardır.

Kumar Turizmi

Kumar turizmi, belli bir bölgeye veya ülkeye kumar oynamak amacıyla yapılan seyahatleri içeren özel ilgi turizm türüdür (Özer, 2016).Kumar oynama amacıyla belirli bir ülkeye veya bölgeye gelen turistler, orada konaklama, yeme-içme gibi turizm endüstrisinden yaralanmakta ve ekonomiye katkı sağlamaktadır. Destinasyonlara turist çekmek amacıyla işletmeler tarafından önemli bir strateji olarak kullanılan kumar turizmi her yıl hızla gelişmektedir.

Uzay Turizmi

Uzay turizmi, 21.yüzyıldaki dijitalleşme ile birlikte gelişen ve insanların daha önce deneyimlemedikleri çılgın bir macera arayışı için uzaya yapılan yolculardır r (Barrie, 2020). Uzay turizmi genellikle farklı bir yere gitmekten ziyade uzay boşluğuna gitmek, yörüngeden Dünya'ya bakmak, ağırlıksız boşlukta durmak şeklinde hayal edilmektedir.

Eğitime Dayalı Özel İlgi Turizmi Türleri

Eğitime dayalı turizm türleri, bireylerin genel olarak yeni bilgi edinmek, yeni beceri kazanmak veya yeni bir dil öğrenmek amacıyla yaptıkları seyahatleri kapsamaktadır.

Eğitim Turizmi

Eğitim turizmi, genel anlamda yeni bilgi ve beceri kazanmak, yeni bir dil öğrenmek gibi amaçlarla yapılan, öğrenme ile örgün eğitimin sürdürülmesine dayanan turizm türüdür (Tang, 2020). Eğitim turizmine katılan araştırmacılar, deneysel alanları keşfetmekte, verileri yerinde elde edebilmekte ve keşif gezisi gerçekleştirebilmektedir.

Kongre Turizmi

Kongre turizmi, aynı veya farklı mesleğe sahip bireylerin bilimsel bir bilgi alışverişi yapmak üzere belirlenmiş bir program dâhilinde yaptıkları seyahat ve konaklamalardır (Çakıcı, 2009). Kongre turizmi bilimsel, politik veya iş amaçlı toplantıların gerçekleştirildiği turizm hareketidir. Kongre turizminde temel amaç, ortak bir konu hakkında bilgi alışverişi yapmaktır. Diğer bir amaç ise gezip, görmek, yeni kültürler tanımak, konaklama ve yeme-içme faaliyetleri gerçekleştirmektir.

Gençlik Turizmi

Gençlik turizmi, sırt çantası ile yapılan ve daha rahat seyahat anlamına gelen bir turizm türüdür (Köroğlu ve Güleç, 2008). Buradaki amaç seyahatlerin en ekonomik ve en güzel şekilde gerçekleşmesinin sağlanmasıdır. Gençlik turizmine katılan bireyler, 18-25 yaş aralığındaki genç bireylerdir. Kendi kendini finanse edebilen gençlerin tercih ettiği bir turizm türü olan gençlik turizmi, bakanlıkların teşvik ettiği projeleri de kapsamaktadır.

Özel İlgi Turizmi Kapsamında Karavan Turizmi

Karavan turizmi, ulaşım, konaklama ve yeme-içme ihtiyaçlarını insanların kendisinin çözdüğü ve katılan bireylerin ilgi alanlarına göre seçtikleri yerleri tanımak için karavan ile seyahat etmeleridir (Aktaş, 2002). Karavan turizmi, yalnızca bir ulaşım veya konaklama şekli olarak değerlendirilmemelidir. İnsanların ihtiyaçlarını yerine getirebildiği özgür bir

alanı ifade etmektedir. Karavan turizmi, doğanın deneyimlenmesi, macera arayışı ile yapılan seyahatler ve farklılık aranan bir yaşam biçimi olarak ele alınmaktadır.

Karavan turizminin sahip olduğu turist tipolojisi farklılığı ve konaklama şekli ile diğer turizm türlerinden ayrılan özel ilgi turizmi olarak değerlendirilmektedir. Deniz-kum-güneş üçlüsüyle özdeşleşmiş olan turizm kavramından sıkılan ve farklılık arayan insanların tercihi olan karavan turizmi, alternatif turizm türü olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla kitle turizmden ve klasik turizm anlayışından bağımsız bir hal alarak insanların farklı beklentilerini karşılayan özel ilgi alanlarına hitap eden bir özel ili turizmine dönüşmüştür.

Karavan turizmi diğer alternatif turizm türlerinde olduğu gibi kitle turizmine tepki olarak meydana gelmiş ve insanların farklılık arayışına cevap veren ve son zamanlarda çok sık tercih edilen özel ilgi turizm türü olmuştur. Hayatın monotonluğundan sıkılan ve kent yaşamının sıkıcılığından kurtulmak isteyen kişiler doğaya ve açık alanlara yönelmeye başlamıştır. Özellikle serbest zamanlarını daha verimli ve daha tatmin edici geçirmek isteyen insanlar karavan turizmini daha çok tercih etmektedir. Özellikle pandemi dönemi ile birlikte artan insanların daha özel alanları tercih etme ve sosyal mesafede yaşamak isteği karavan turizminin daha popüler hale gelmesine olanak sağlamıştır.

İnsanlar, rotalarının, destinasyon tercihlerinin ve kalacakları sürenin kendi seçimlerinde olduğu karavan turizminde daha esnek hareket edebilmektedir. Bu sebeple karavan turizmini tercih eden bireyler, seyahatlerinde gerekli olacak ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra özel ilgi alanları dahilindeki rotalar üzerinde seyahat gerçekleştirmektedir. Yine ilgi alanları doğrultusunda seçtikleri destinasyonlara uğramakta ve konaklamaktadır. Bu yönüyle karavan turizmi alternatif turizm kapsamında gerçekleşen ve tüm yönüyle serbestliğe ve esnekliğe dayanan özel ilgi turizmidir.

Karavan turizmine katılan turistler seyahatlerinde özgürlük arayışında olduklarından belirli saatlerde hizmet sunan işletmeler ve sınırlı eğlencelere bağlı kalmak istemezler. Serbest zamanlarını özel ilgi alanlarına yönelik olarak arzuladıkları gibi geçirmek istemektedirler. Bu sebeple, sosyalleşme, dinlenme, yeme-içme gibi faaliyetlerini de özel ilgi alanlarına yönelik motivasyonları ile yerine getirmektedirler.

Karavan turizmi, turizm endüstrisi için alternatif olmasının yanı sıra, turizmin geleceği için araştırma sahası oluşturmaktadır. Karavan turizmi alternatif turizm türü olarak ele alınmaktadır. Karavan turizminde doğal çevre ile temas ön planda olmakta ve modern rekreasyon ihtiyaçları giderilmektedir. Karavan aracı ile hem doğada kalmak hem de hareket halinde olmak imkânı bulunabilmektedir. Karavan turizminde turistler bir yandan macera ve hareket istemekte öte yandan da dinlenebilme fırsatı yakalayabilmektedir. Kişisel ulaşım aracı olarak kullanılması ile karavanlar ulaşılmak istenen özel alanlara seyahat etmeyi kolaylaştırmaktadır.

Karavan turizmi ile ilgili yapılan çalışmalara neticesinde bazı özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bunlar (Bilim ve Özer, 2021):

- Karavan turizmi alternatif turizm türü olmasının yanı sıra sürdürülebilirlik arayışı içinde değerlendirilir ve doğa duyarlılığına katkı sağlar.
- Karavan turizminde ana elemanın doğa olması, karavan turistlerinin şehirden uzaklaşmak istedikleri doğadaki doğal kaynakları korumaya yönelik davranış geliştirmelerini sağlar.
- Karavan tatiline katılan ailelerde, aile bireyleri arasındaki ilişkilerim daha iyiye gittiği, sosyal etkileşimlerinin arttığı örülmektedir. Bu yönüyle karavan turizmi birleştirici bir etkiye sahiptir.
- Karavan turizminde bireyler kısıtlı imkânları nasıl değerlendirebileceklerini ve bundan zevk alabilmeyi öğrenmektedirler.
- Karavan turizmi insanların daha küçük şeylerden memnun olabilmelerini sağlamaktadır.
- Karavan turizmi ile insanların özel ilgi alanlarına daha fazla zaman ayırabilmeleri ve bu yönde aktivite gerçekleştirmeleri sağlanmaktadır.

Sahip olduğu özellikleri ele alındığında karavan turizminin, bireylerin özel ilgileri kapsamında gerçekleştirebileceği bir turizm türü olduğu düşünülmektedir. Bireylerin karavanları ile gitmeyi tercih ettikleri yerlerin ilgi alanları dâhilinde olması, yine konaklama gerçekleştirecekleri destinasyonların ilgi alanlarına yönelik olması sebebiyle karavan turizm özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilebilmektedir. Klasik turizm anlayışından sıkılmış ve farklı arayışlar içerisinde olan turistler tarafından tercih edilmesi sahip olduğu özel turist tipolojisinin özel ilgi alanları ile ele alınmaktadır. Diğer turizm türlerinden farklı olması turistlerinin de kendine özgü özelliklere

sahip olmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum turistlerin özel ilgi alanları ile değerlendirilebilmektedir.

Sonuç

Karavan turizmi, diğer alternatif turizm çeşitlerinde olduğu gibi kitle turizmine tepki amacıyla ortaya çıkmış ve bireylere farklılık sağlamıştır. Günümüzde monotonlaşan turizm anlayışında sıkılan çoğu birey tarafından tercih edilir hale gelmiştir. Çünkü insanlar şehir hayatının yoruculuğu, iş yaşamındaki yoğun tempo ve sıkıcılıktan bunalarak doğaya ve açık alanlara kaçma ihtiyacı hissetmektedir. Bu sebeple son zamanlarda bu tür seyahatlerde artışlar yaşanmaktadır. Bireylerin bu zamanlarını daha verimli geçirmesi için tercih ettiği bir turizm türü de olan karavan turizminde bireyler özel ilgileri doğrultusunda rotalarını oluşturmakta ve konaklamalarını gerçekleştirmektedir.

Turizmde doğal kaynakların korunarak çevre duyarlılığının oluşturulması özel ilgi turizminin önemli bileşenlerindendir. Bu durum yine karavan turizminde doğanın ana unsur olması ve çevre duyarlılığının oluşması ile bağlantılıdır. Bu yönüyle karavan turizmi özel ilgi turizmi özelliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra bireyler, özel ilgileri kapsamında yaşadıkları deneyimlerden haz almakta ve mutlu olmaktadır. Yine karavan turizmine katılan bireyler de kısıtlı imkânlar doğrultusunda kendilerini gerçekleştirebilmekte ve bu durumdan keyif alabilmektedir.

Özel ilgi turizmi bir yandan kitle turizminin hareketsizliğinin tersine daha aktif ve daha duyarlı içeriğe sahip olmakta, diğer yandan daha toplumdan kopuk ve daha bireysel faaliyetler barındırmaktadır. Özel ilgi turizmi hem sınırlı ilgilerin dışında ortaya çıkan, hem de genel ilgilerden farklı özellikler taşıyan seyahat motivasyonudur. Bu sebeple özel ilgi turizmi içeriği bakımından ele alındığında farklı bir turizm türü olarak değerlendirilmelidir.

Karavan turizminin kendine özgü seyahat şekli, konaklama türü ve turist tiplojisi olması onu diğer turizm türlerinden ayırmaktadır. Bu sebeple karavan turizmi alternatif turizm türü olarak ele alınmakta ve özel ilgi turizmi özelliği taşımaktadır. Karavan turizmine katılan bireylerin kendine özgü motivasyonları olması ve kendi ilgi alanları doğrultusunda ihtiyaçlarını yerine getirmesi bu durumun önemli bir göstergesidir.

KAYNAKLAR

Ahipaşaoğlu, H.S. (2001). Turizmde Rehberlik. 1. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Aksoy, A., Ünsal, D. (2012). Kültürel Miras Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Aktaş, A. (2002). Turizm İşletmeciliği ve Yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.

Albayrak, A. (2013). Alternatif Turizm. Detay Yayıncılık.

Avcıkurt, C. (2009). Turizm Sosyolojisi, Genel ve Yapısal Yaklaşım. 3. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Barrie, T. (2020). As early as 2022, you can experience five-star accommodation in space. Erişim adresi: https://www.gq-magazine.co.uk/lifestyle/article/space-tourism-hotels-2022/amp Erişim tarihi: 23.01.2022

Batman, O. ve Eraslan, H. (2007). Spor Turizmi. (Editör) Bulu, M. ve Eraslan, H.: Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Turizm Sektörü Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar içinde (ss. 198-221).

Bayram, G.E. (20199. Türkiye Turizm Ansiklopedisi. https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/ipek-yolu-turizmi

Cesur, E., Özer, Ç. & Çeken, H. (2021). Alternatif Turizm Kapsamında Aromatik Turizm ve Gelişimi. Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 1055-1078.

Claveria, O., Monte, E., ve Torra, S. (2015). Common trends in international tourism demand: Are they useful to improve tourism predictions? . Tourism Management Perspectives, 16, 116-122.

Çakıcı A. C. (2009): "Toplantı Yönetimi, Kongre, Konferans, Seminer ve Fuar Organizasyonları", Detay Yayıncılık, Ankara, 2009.

Çolak, O. ve Batman, O. (2019). Turizmde kriz yönetimi: İstanbul örneği. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(3), 351-371.

Doğan, H., Üngören, E., Yelgen, E. (2010). Alanya Turist Profiline Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi* ve *İdari Bilimler Dergisi*, 15 (3):79-100.

Douglas, N. ve Derret, R.(2001). Regional Tourism. Brisbane: Wiley.

Enlil, Z., Dinçer., İ., Evren, Y., Seçkim, E. (2011). İstanbul Kültür Miras ve Kültür Ekonomisi Envanteri 2010.1. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ewert, A. ve Galloway, S. (2001). Adventure Recreation: What's New for Resource Managers, Public Policy Analysts, and Recreation Providers, Parks&Recreation, 36(2).

Fabian, J. (1999). Zaman ve öteki- antropoloji nesnesini nasıl oluşturur (S. Budak, çev.) Bilim ve Sanat.

Getz ve Page (2016). Progress and prospects for event tourism research, Tourism Management, vol. 52: 595.

Gül, F., Türkben, C. ve Uzar, Y. (2012). Türkiye'de Bağcılığın Tarım Turizmi (Agro-Turizm) İçinde Yeri ve Önemi. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştirmalar Dergisi 14 (23): 47-50.

Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2011). "Turistik Ürün Çeşitlendirmesi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Hodur, N.M. ve Leistritz, F.L. (2006). Estimating the economic impact of event tourism: A review of issues and methods.

Holt, R. (1998). Golf and the English suburb: Class and gender in a London club, C.1890-C.1960. The Sports Historian, 18(1), 76-89.

İlhan, İ. (2008). Şarap turizmi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu Yayınları.

İştin, A.E. (2019). Balon Turizmi. Türkiye Turizm Ansiklopedisi. https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/balon-turizmi.

Jennings, G. (2007). Water-Based Tourism, Sport, Leisure, And Recreation Experiences. Butterworth-Heinemann, USA.

Kandır, H. ve Erturan, Z. (2015). Doğada Görsel Şölen: Kuşlar ve Kuş Gözlemciliği. *Ayrıntı Dergisi*, 3(31).

Kozak, M. A., Bahçe, S. (2009). Özel İlgi Turizmi. Ankara, Detay Yayıncılık.

Köroğlu, Ö., Karaman, S. (2014). Doğaya Dayalı Turizm Faaliyetlerinin Gelişiminde Toplum Temelli Doğal Kaynak Yönetiminin Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26),95-106.

Köroğlu, Ö. (2015). Turizmin Çeşitli Kriterlere Göre Sınıflandırılması. Ankara: Grafiker Yayınları.

Köroğlu A. ve Güleç B (2008). Gençlik Turizmi. İçinde Turistik Ürün Çeşitlendirmesi. (Ed. N. Hacıoğlu ve C. Avcıkurt). Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım.

Kurt S., Kurdoğlu, B. ve Demirel, Ö. (2018). Shopping tourism in the context of amasya cultural heritage. International Symposium on Advancements in Tourism, Recreation and Sports Sciences, (72-78). Montenegro.

Lim, C. C. ve Patterson, I. (2008). Sport mourism on the islands: The impact of an international mega golf event. Journal of Sport & Tourism, 13(2), 115-133.

Özer, Ö. ve Sonğur, C. (2012). Türkiye'nin Dünya Sağlık Turizmindeki Yeri Ve Ekonomik Boyutu. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi*, 4(7), 69-81.

Özer, S.U.(2016). Özel İlgi Turizmi. Yüksek, G. (Ed.). Alternatif Turizm içinde (Ünite 3). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Richards, G. ve Palmer, R. (2010). Eventful cities: Cultural management and urban revitalization. Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford.

Sezer, M. S. (2010). Türkiye Turizm Sektöründe Müze Turizminin Payının Değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Tang, C. F. (2020), The Threshold Effects of Educational Tourism on Economic Growth, Current Issues in Tourism, 23 (13), 1-16.

Tanrısevdi, A., Çavuş, Ş. (2003). Özel İlgi Turizmi ve Özel İlgi Turizmi Kapsamında Kuşadası ve Çevresinde Var Olan Potansiyel Kaynaklarlar Üzerine Bir İnceleme. Anatolia Turizm Araştırmaları *Dergisi*, 14(1), 9-21.

Taştan, H. ve Kızılırmak, İ. (2019). Turizm Çeşitleri ve Şekilleri. (Ed. A. Celil Çakıcı) Kavramlar ve Örneklerle Genel Turizm. Ankara: Detay Yayıncılık.

Uçar, M., Çeken, H., Ötken, Ş. (2010). Kırsal Turizm ve Kırsal Kalkınma (Fethiye Örneği). 1. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Usta, Ö. (2002). Genel Turizm. İzmir: Anadolu Yayınları.

Usta, Ö. (2008). Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım. Ankara: Detay.

Wang, W., Chen, J. S. ve Huang, K. (2016). Religious tourist motivation in Buddhist Mountain: The case from China. Asia Pacific Journal of Tourism Research, 21(1), 57-72.

Weaver, D. (2006). Magnitude of Ekoturizm in Costa Rica and Kenya. *Annals of Tourism Research*, 4, 792-816.

Yang, L. (2011). Ethnıc tourism and cultural representation. Annals of Tourism Research, 38(2), 561585.

Yıldız, Z., Yıldız. S., Aytemiz, L. (2015). Kara Turizm, Terör Turizmi ve Türkiye Potansiyeli. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 4(2): 390-407.

Yuang, J., Cai, L. A., Morrison, A. M., Linton, S. (2005). An Analysis of Wine Festival Attendees Motivations: A Synergy of Wine, Travel and Special Events? *Journal of Vacation Marketing*, 11(1): 41-58.

YAVAŞ TURİZM

Burak İNANÇ

- Kurum Bilgisi: Gümüşhane Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü Gümüşhane/TÜRKİYE
- ORCID: 0009-0006-7320-3134
- Mail: burakinanc1992@gmail.com

"Stresten hızlı bir etki ile kurtulmak için, yavaşlamayı deneyin."

Lily Tomlin

GİRİŞ

Dünya üzerinde zaman ilerledikçe birçok sektörde meydana gelen gelişmeler gibi turizm sektöründe de gelişmeler meydana gelmektedir. Teknolojinin ilerlemesi, mesafelerin kısalması, hayatın daha hızlı bir şekilde yaşanması ve sınırların ortadan kalkması kişilerin seyahat etme arzusunu güçlendirmektedir. Bütün etkileri gözetildiğinde, turizmin birçok alana, kurumlara ve gruplara yönelik etkisi bulunmaktadır. Turizm işletmelerine, yeme-içme sektörüne, rekreasyon faaliyetlerine ve yerel halka istihdam sağlama gibi olumlu olarak değerlendirilen unsurların olduğu bilinmektedir. Ayrıca ülke ekonomisine ve imajına sağladığı katkıda bir gerçek olarak bu etkiler arasında yer almakta, hatta ülkelerin politik ilişkileri, ticari ilişkileri gibi durumlara da olumlu veya olumsuz şekilde yansıması muhtemeldir. Turizm sektörü açısından gelişmiş olan ülkelerde gelir seviyesinin arttığı, halkın turizmi daha çok benimsediği ve bunu daha da geliştirilebilmek adına yürütülen çalışmalara destek verdiği gözlemlenmektedir. Türkiye bu bağlamda turizm potansiyeli açısından yüksek değerde olan ülkeler arasında yer almaktadır (Ulusan ve Batman, 2010). Birçok farklı turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilebildiği ülkeler arasında yer alan Türkiye'de, sağlık, spor, kongre, yavaş, gastronomi, tarım, doğa, macera, kültürel, sürdürülebilir, hüzün, inanç turizmi gibi alternatif turizm türleri açısından zengin olduğu bilinen bir gerçektir.

Turizm sektöründe kişilerin sahip olduğu alışkanlıklar, istekler doğrultusunda farklı değişimler ve gelişmeler meydana gelebilmektedir. Turistlerin özelliklerine göre birçok farklı turizm türlerinin olduğu ve bunları tercih etmelerinin bir nedeni olduğu da bilinmektedir. Yalnızca turizm alanında değil coğrafi açıdan da önemli bir kavram olarak belirtilen yavaş turizm kavramı da ziyaretçilerin ilgi odağında bulunan bir alternatif turizm türüdür. Sürdürülebilirlik ilkesinin esas alındığı ve korumayı, devam ettirmeyi hedefleyen bu anlayışta, belirli bir bölgenin doğal kaynakları, yaşam tarzı, yöresel ürünleri ile geleneklerin keşfedilmesi, yavaş turizmin gerçekleştirilme istekleri olarak belirtilmektedir. Yavaş turizm kavramının ürünleri olan yavaş şehirler, ziyaretçilere o yöreye özgün özelliklerini sunmakta ve yoğun iş

hayatından, şehir gürültüsünden uzaklaşmak isteyenlere huzur dolu bir kaçış imkanı sunmaktadırlar. Türkiye'nin de yavaş şehirler açısından sayısal anlamda artışın yaşanması, tarihi, kültürel ve doğal güzellikleri ile bu durumu daha da gelişim göstermesi, yavaş turizm açısından tercih edilen bir destinasyon olmasını sağlamaktadır (Okutan, 2023). Bir anlayış, bir hareket, bir kavram olarak nasıl, ne şekilde ortaya çıktığını, yavaş şehir olmanın kriterleri, alternatif bir turizm çeşidi olarak neden tercih edilmekte olduğunu, Türkiye'de bulunan yavaş şehirlerin özellikleri ve yavaş turizmin gelişmesine katkı sağlayabilecek öneriler kitabın bu bölümünde yer almaktadır.

YAVAŞ ANLAYIŞI VE HAREKETİ

İlk kez İtalya'da bahsedilen ve çabuk bir şekilde benimsenmiş olan yavaş hareketi, bilinen modern yaşam tarzını değiştirmeyi hedefleyen, negatif olan bütün küresel, hızlı, tüketimi baz alan, doğaya uzak olan yaşamlardan arınma adına gelişme gösteren toplumsal bir olgu olarak bilinmektedir (Onaran, 2013). Bu hareketin ortaya çıkmasında en büyük rollerden birisi Mc Donalds'a ait olup, İspanyol Merdivenleri adı ile bilinen İtalya'nın Roma şehrindeki bir şubesinin açılışında protestolara maruz kalmıştır. Gösterilen bu protestoya liderlik eden İtalyan gazeteci Carlo Petrini, hızlı yemek yemeyi destekleyen bu tür fastfood restoranlarının yerel halkın yemek kültürüne büyük zarar verdiğini, bunun yerine yemek yerken tadının hissedilmesinin daha doğru olduğunu belirtmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda ortaya yavaş yemek akımı çıkmıştır. Tüm dünyada kabul görmeye başlayan bu akım, çağdaş bir felsefeci olarak bilinen Guttorm Fløistad tarafından da değerlendirilmiş ve şu sözlerle durumu özetlemiştir: ‘’Hayatı yakalamak istiyorsanız acele etmelisiniz’’ (Alpat, 2013).

Zamanın ilerlemesi ile birlikte standartlaşan ve hayatın hızını genel anlamda artırması durumu, kişilerin seyahat etme, yeme-içme, aile yaşamı ve giyim alışkanlarına kadar etki göstermektedir. Toplumda meydana gelen bu değişimlerin hızı sahip olunan kültürel değerleri de doğrudan etkilemiş ve böylece kişilerin eski alışkanlıklarını terk etmesine yol açmıştır (Özmen vd., 2016). Sonraki zamanlarda Slow Food (Yavaş Yemek) hareketi esas alınarak farklı yavaş hareketler meydana gelmiştir. Yavaş hareketin daha çok benimsenmesiyle doğru orantılı olan bu yeni hareketler, yemeklerin tat alınarak yenilmesini ve meydana gelebilecek yeni farklı hareketlerin de belirlenmesinde önemli ölçüde rol oynamıştır. İnsanın duyduğu hazzı temel olarak gören Slow Food anlayışının daha iyi anlaşılması ile birlikte yaşamın yavaşlamasının, kabul edilen modern anlayışın sona ermesi ve bilinen küresel

işleyişin sorunlarını çözebilecek bir yönü görülmüştür. Bu anlayış sayesinde yavaş turizm ve yavaş seyahat kavramları da oluşmuş ve eğitim, ticaret, işletme gibi sektörlerde farklı yeni yavaş anlayışlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Çeşitlenerek devam eden yavaş hareketi, anlaşılması ve anlamlandırılması zor olan dünyada yavaş yaşamı epey zor bir hale getirmektedir. Bu anlayışı benimseyen kişilerin sahip oldukları yaşam alanlarının kendilerine ait olması beklenmektedir. Modern yaşamın unsurları olarak kabul gören kentlerin, yavaş yaşamda da belirli bir kentsel sisteme sahip olması gerekmektedir. Yavaş Şehir olarak bilinen cittaslow hareketi de bu durumdaki ihtiyaçlar nedeniyle meydana gelmiştir. Birçok farklı yavaş hareketin bu şekilde yayılması hızlı bir şekilde gerçekleşmiş ve küreselleşerek yerelliği ön planda tutmayı amaçlamışlardır. Bu durumdan dolayı yerel, küresel yapıyı korumak ve sahip çıkmak için daha fazla emek gösterilmesi gerekmektedir (Ünal ve Zavalsız, 2016).

YAVAŞ TURİZM KAVRAMI VE TURİZM COĞRAFYASINDAKİ YERİ

Dünya'da nüfusun hızlıca artış göstermesi sebebiyle, teknoloji alanında meydana gelişmeler, bilgilere ulaşılmasını daha da kolaylaştırmış, sahip olunan kaynakları düzgün ve etkili bir biçimde kullanılmasına yol açmıştır. Yaşamın hızlanmasıyla, insanların emekleri sonucunda ortaya çıkan kazanımlarını kişisel somut ihtiyaçlarına ayırmasıyla birlikte standartlaşmalar meydana gelmektedir (Kodaş ve Özçelik, 2022). Ancak hızlı yaşamın etkilerine yönelik zaman içerisinde olumsuz tepkiler de verilmiş ve bu durum eleştirilmiştir (Ak, 2017). Meydana gelen bütün bu gelişmelerden etkilenen turizm sektörü, kitleler halinde ve hızlı yaşamı temel alan turizm çeşitlerine karşı olarak yavaş turizm kavramını ortaya çıkarmıştır. Bütünüyle popüler kültürden uzak ve popüler kültürün meydana getirdiği unsurları reddeden yavaş turizm, sürdürülebilirlik anlayışı ile tarihi mekanların, lezzetlerin korunmasını amaçlayarak, bunların gelecek nesillere doğru ve düzgün bir şekilde aktarımını desteklemektedir (Tüfekçi ve Akbaş, 2020). Yapılan seyahati yerel halk ile birlikte hissederek, benimseyerek yapmak yavaş turizmin ana hedefi olarak görülmektedir. Sahip olunan bütün doğal güzellikleri korumayı, sürdürülebilirliğini sağlamayı destekleyen yavaş turizm, ziyaret edilen destinasyonu olumlu yönde etkileyip, çekiciliğini artırmaktadır (Okutan, 2023). Ayrıca yavaş turizm yerel halka istihdamlar yaratarak, bölge içerisinde ekonomik anlamda destek sağlamaktadır. Yavaş turizm küçük işletmelerin kurulmasını ve kazanç elde etmesini destekleyip,

yerel halkın girişimci bir tutum sergilemesine yol açmaktadır. Bu şekilde bölgede elde edilen turizm geliri, topluma eşit bir şekilde dağılarak, yerel halkın turizme katılmasına olanak sağlamaktadır (Çoban, 2020).

Bölgesel olarak turizmin gelişme gösterdiği alanlarda, doğallık daha çok yerini yapısal bir çevreye bırakmaktadır. Kıyı kesimlerde kıyı turizminin gelişmesi gibi, yatların, konaklama işletmelerinin, ikincil olarak görülen konutların ve hizmet sektöründe bulunan diğer işletmelerin bu alanlara eklenmesiyle taşıma kapasitesinin aşılması şeklinde problemler ortaya çıkabilmektedir. Turizm genellikle gelen taleplerin etrafında şekillendiğinden destinasyonda birtakım coğrafi değişikliklere neden olabilmektedir. Fakat yavaş turizmde böyle bir beklenti bulunmamakla birlikte, teknolojiden fayda sağlanıp, kentin dokusu bozulmadan sürdürülebilirliğini devam ettirmesi esas alınmaktadır. Turizm destinasyonlarında bazı mesleklerin değişmesi, yerel halkın yaşam şeklinin değişmesi, tüketim tarzının değişmesi, toplumsal yapının değişmesi gibi değişiklikler meydana gelmektedir. Yavaş turizm destinasyonlarında ise bu durum farklılık göstermekte, yerel halk farklı mesleklere geçiş yapabilmekte ve turizm sektörünün oluşturacağı yeni işleri yapabilmektedirler. Yavaş şehirlerin yer aldığı bölgelerde yerel halkın pek fazla ekonomik kaygı ile karşı karşıya kaldığı söylenememektedir. Ancak turizmde ekonomik gelirin kalkınma için önemli bir unsur olduğu gerçeği de bilinmektedir. Yavaş turizmin etkin olduğu bölgelerde asıl hedef, sahip olunan bölgeyi korumak olduğundan; bölgedeki yoğunlaşmanın gerçekleşmemesi için çaba gösterilmesidir (Ünal, 2016). Ayrıca turizm sektörünün yol açtığı diğer değişiklikler de yer ve mekanlarda meydana gelmekte ve bu yüzden destinasyonun korunması adına çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Turizm destinasyonunda yoğun bir ilginin bulunmasını desteklemeyen bir alternatif turizm çeşidi olan yavaş turizm, bölgenin sahip olduğu doğal yapıyı ve coğrafi özelliklerini koruyarak, belirli bir imajı olmasını sağlamaktadır. Yavaş turizmde kar amacının bulunmaması, sürdürülebilirliğin esas alınması ve çevreye zarar verilmemesini destekleyen girişimlerde bulunulması bölgenin imajına olumlu yansıyan etkilerdir. Bu özellikler yavaş turizm destinasyonlarını bölgenin turizm ile ön planda yer alan coğrafyasında önemli bir yere sahiptirler (Okutan, 2023).

YAVAŞ ŞEHİR (CITTASLOW) KAVRAMI VE YAVAŞ ŞEHİR KRİTERLERİ

Dünyadaki küresel hareketin yol açtığı hızlı yaşam felsefesi, insanların kendilerine yetememesi ve üretememesine yol açmıştır. Şehirlerin kurulma nedenleri insanların hayatlarını hızlı yaşamaları, hızlı bir şekilde çalışmalarına dönüşmesinden sonra, hayatta genel anlamda sürdürülebilirliğin kaybolmasına yol açmaktadır. Bu şekilde yaşamanın insanların huzurunu ve mutluluğunu olumsuz yönde etkilemesi, cittaslow kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hayattan keyif almayı temelde tutan cittaslow anlayışı, insanların sosyal bir ortam kurabilmesini, iletişim kurabilmesini, geleneksel yaşamlarına sahip çıkabilmelerini, enerjiyi ve kaynakları idareli kullanabilmelerini hedeflemektedir (Cittaslow Türkiye, 2024). Sürdürülebilirlik açısından metropol ve yavaş şehir yaşantısı arasındaki farklar, turizm sektörünü etkilemektedir. İnsanların sahip oldukları kaynakların gelecek kuşaklara aktarılmasını hedefleyen sürdürülebilirlik anlayışı, ilerleyen zaman içerisinde daha fazla önem kazanmaktadır. Turizmin ana kaynağı, ana ürünleri olarak görülen doğal kaynaklar, yaşam devam ettiği sürece turistlerin gerçekleştireceği ziyaretlerde sağlam bir şekilde bulunması için sürdürülebilirliğinin sağlanması önemlidir. Aslında ilk olarak insanların düşüncelerine ve yerel halkın yaşam standartlarını iyileştirmek amacıyla düzenlenen yavaş şehir anlayışı, daha sonrasında turizm alanında önemli bir çekicilik unsuru şeklinde görülmüştür (Coşar, 2019). İtalyanca şehir anlamını taşımakta olan citta sözcüğüyle, İngilizce dilinde yavaş anlamını taşıyan Slow sözcüğünün bir araya gelmesiyle Yavaş Şehir kavramı oluşmuştur. Yaşamın hızına adapte olmaya gayret gösteren insanlar, yaşamı hızlı yaşamalarının sonucunda birçok doğa problemlerinin meydana gelmesine neden olmuşlardır. İnsanlar bu problemlerin devamında çözümler aramışlar ve farklı tarzda arayışlara yönelmişlerdir (Yurtseven, 2010). Resmi olarak 1999 yılında İtalya'da Orvieto, Bra, Positano, Chianti belediye başkanlarının cittaslow anlayışı çok çabuk bir şekilde yayılarak İtalya ,Portekiz, İngiltere, Almanya, Polonya, Avusturya, Norveç ve İspanya'da birçok şehir yavaş şehir olma niteliğini elde etmiştir. Bir şehrin bu unvanı taşıması için denetimden geçmesi ve görevlilerce onaylanması gerekmektedir. Turuncu renkte salyangoz böceğinin logo olarak kullanıldığı yavaş şehirlerin dernek merkezi İtalya'nın Orvieto kentinde bulunmaktadır. İnsanların kaliteli bir yaşam sürmesini amaçlayan Yavaş Şehir Derneği'nde kullandığı kural çerçevesinde cittaslow adı yabancı bir dilde yer alamamaktadır. Yine kurallar çerçevesinde 50 bin nüfustan fazla olan şehirlerin yavaş şehir olma hakkı bulunmamaktadır. Yavaş

şehir olma hakkını kazanan yeni şehirler, kural gereği derneğin kurallarına uymak zorundadır ve derneği zor durumda bırakacak durumlardan uzakta durmalıdır. Bu kurallara uyulmaması durumunda şehrin yavaş şehirler statüsü iptal edilebilmektedir. Yavaş şehir olma hakkı kazanan şehirlerin, bu anlayışın sürdürülebilirliğini, yayılmasını ve derneğin hedeflerini gerçekleştirmesi yolunda katkıda bulunması gibi sorumlulukları bulunmaktadır (Günerhan vd., 2010). Genel olarak yavaş şehirlerde hedef, kendine has bir doğallığı ve geleneksel yaşam tarzı bulunan, nüfus bakımından küçük olan bölgelerin, yaşam tarzlarını devam ettirebilmelerini, yöresel değerlerine sahip çıkmalarını teşvik etmektir (Okutan, 2023).

Resim 1: Uluslararası olarak kullanılan cittaslow logosu

Kaynak: https://www.cittaslow.org/ .

Yerel halkın kimliğinin etkinleştirilmesi yavaş şehir anlayışının en önemli özelliğidir. Dünya'nın her neresinde olursa olsun bu kimliğe sahip olan ve yavaş şehir kategorisine katılmak isteyen şehirlerde bazı kriterlerin bulunması gerekmektedir (Coşar, 2019). Toplamda 7 ayrı bölümde incelenen bu kriterler, çevre politikaları, altyapı politikaları, kentsel kalite için teknolojiler ve tesisler, yerel üretimi korumak, misafirperverlik, farkındalık, Slow Food faaliyetlerine ve projelerine destek şeklindedir (Ergüven, 2011).

Çevre Politikaları: Çevre politikaları kapsamında özel ve kentsel atıkların toplanıp, sınıflandırılması ve planlandırılması yer almaktadır. Bütün ev ve endüstri atıklarının da geri dönüşüme uygun hale getirilmesiyle birlikte bu durumun yaygın hale gelmesini desteklemektedir. Atık su filtresine, farklı enerji kaynaklarına önem vererek enerji kapsamında tasarrufun gerçekleştirilmesi ve bölgedeki gürültünün azaltılması şeklinde maddeler bulunmaktadır (Yurtseven, vd., 2010).

Altyapı Politikaları: Bölgede mevcut olan kültürel ve tarihi değerleri korumak, kullanılabilir olan tarihi mekanları düzenleyip tekrar

kullanılabilirliğinin sağlanması esas alınmaktadır. Bisiklet kullanımını destekleyip, trafik güvenliğini de sağlamak hedeflenmektedir. Yaya ve toplu şekilde ulaşımı desteklemekte ve bölgedeki mimari yapılar etrafındaki uygulamaların engelli bireylere uygun şekilde düzenlenmesi beklenen kriterler arasında yer almaktadır. Düzenlenen yerel etkinlikleri ön planda tutmak ve farklı etkinlikler düzenleyerek çeşitliliği artırmak da altyapı politikalarına dahildir. Bölgede sağlık merkezlerinin varlığını sağlayıp, doğal alanların sayısının artırılmasıyla birlikte elde edilen doğal ürünlerin satışının yapılabileceği yerlerin kurulmasını sağlamak bu konuda ön plandadır. Genel anlamda kentin geliştirilmesini ve dokusunun korunması amaçlanmaktadır (Günerhan vd., 2010).

Kentsel Kalite İçin Teknolojiler ve Tesisler: Kentin bulunduğu bölgede kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesi amaçlanarak bir ofis açılması, halkın bilgilendirilip, teşvik edilmesi bu kapsamda yer almaktadır. Yerel halkın refahı esas alınarak, yeni teknolojilerin sunduğu imkanlar ile birlikte halka hizmet kapsamında alternatif yolların sunulması önemlidir. Kente güzel bir görünüm kazandırmayı amaçlayıp, bu bağlamda ortaya çıkabilecek görüntü kirlilikleri ve diğer sorunlara karşı önlemler alınması maddeler arasında bulunmaktadır. İnternet ve elektronik ortamın kent yaşamına dahil edilerek, harcanabilecek insan enerjisini minimum düzeyde tutmak ve hayatı kolaylaştırmayı hedeflemektedir (Şahin ve Kutlu, 2014).

Yerel Üretimi Korumak: Bölgede yok olmaya yaklaşmış yerel ürünlerin tekrardan satışa hazır hale getirilmesi ve organik tarımın desteklenmesi gerekmektedir. Bu konu hakkında projeler geliştirilmesi, Slow Food anlayışının bölgeye adapte edilmesi de gereklidir. Kentin özel ürünlerinin belirlenip, pazarlanmasını sağlanarak, yerel kültürün korunması maddeler arasında yer almaktadır (Coşar, 2019).

Misafirperverlik: Yerel halkın kenti ziyaret etmekte olan turistlere karşı bilinçlendirilip, hoşgörülü bir davranış sergilemesi konusunda eğitimler verilmesi bu kapsamda incelenmektedir. Tarihi ve turistik alanlarda yardımcı rehber unsurlarının ve işaretlerin kullanılmasını sağlayıp, kentin kendisine özel olan bir yavaş seyahat rehberinin hazırlanması gerekmektedir. Kenti ziyaret eden turistlerin, bölgedeki faaliyetlere ulaşmasını kolaylaştırmak, esnafların satış yaparken fiyatlarının uygunluğu gibi unsurlarda bu özellik kapsamında denetlenmektedir (Ünal, 2016).

Farkındalık: Kentte toplumsal bilincin artırılmasıyla birlikte, yavaş şehir kavramının yerel halka anlatılması gerekmektedir. Bu şekilde farkındalığın oluşturulması amaçlanmakta ve kentte yapılabilecek yavaş şehir projelerinin gerçekleştirilmesi daha da kolay olacaktır. Sunulan doğaya uygun hizmetler (bahçeler, parklar), bitki tohumlarının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması bu kapsamdaki maddeler arasında yer almaktadır (Onaran, 2013).

Slow Food Faaliyetlerine Destek Olmak: Slow Food anlayışına uygun bir komite oluşturularak, bu komitenin desteklenmesi gerekmektedir. Yavaş şehir kapsamında değerlendirilen tüm üye kentlerin, yine yavaş şehir kapsamındaki tüm faaliyetleri destekleyerek, devamlılığını sağlamak için çalışmalar yapması beklenmektedir. Özellikle kentlerin web sitelerinde bu duruma değinmeleri ve yavaş anlayışını içeren içeriklerin burada yer alması bu kapsamdaki maddeler arasında yer almaktadır (Ünal, 2016).

YAVAŞ ŞEHİR (CITTASLOW) TÜRKİYE AĞINDA YER ALAN KENTLER

Yavaş şehirler arasına katılmak adına bir kentin çeşitli projeler geliştirmesi ve zamanla bunları uygulaması şart koşulmaktadır. Yüzde 50'den fazla puan alması gereken aday kent, iki bölümden oluşmakta olan başvuru dosyasını Cittaslow Birliği'ne teslim etmek ile yükümlüdür. İlk dosyada projelerin anlatılması ve çeşitli fotoğraflar ile desteklenmesi, ikinci dosyada ise resmi yazılarla meclis kararlarının yer alması beklenmektedir. Kullanılan yazı dili kapsamında hem Türkçe hem de İngilizce hazırlanması gereken bu dosyalar Cittaslow'un Türkiye Ağı'na ulaştırılmaları ve teslim edilmeleri gerekmektedir. Yetkililerin incelemeleri sonucunda kentin gerekli kriterleri sağlaması durumunda dosya, Cittaslow Birliği'nin genel merkezi İtalya'ya gönderilir. Bu yetkililer gerek görmeleri durumunda kenti ziyaret edip ve kontrol edebilmektedirler. Tüm bu aşamalar sonucunda kent gerekli puanı alır ve başarılı bir şekilde kriterleri sağlarsa, yavaş şehir unvanını kazanmaktadır (Onaran, 2013). Türkiye'de ilk kez yavaş şehir olmaya hak kazanan kent İzmir'in ilçesi olan Seferihisar'dır. Seferihisar'ın başvurusu 17 Haziran 2009 tarihinde yapılmış ve Cittaslow Uluslararası Koordinasyon Komitesi tarafından kentin o dönemki belediye başkanı Tunç Soyer davet edilmiştir. Yapılan tanıtım sonucunda Seferihisar Türkiye'nin ilk yavaş şehri olmaya hak kazanmıştır (Günerhan vd., 2010). Seferihisar'ın yavaş şehir olmasından sonra Türkiye'de Akyaka, Gökçeada, Yenipazar, Taraklı gibi ilçeler de yavaş şehir olmaya hak kazanmıştır (Ergüven, 2011). Türkiye'de giderek artan yavaş

şehir anlayışı günümüzde aşağıda hakkında genel bilgiler yer alan 25 kentin üyeliği ile devam etmektedir.

Ahlat (Bitlis): Köklü bir geçmiş ve tarihe sahip olan Bitlis'in Ahlat ilçesi, sahip olduğu doğal güzellikleri ile dikkat çekmektedir. Van Gölü ve çevresine yakın olan coğrafi konumuyla tarih boyunca eski medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir şehir olan Ahlat, Türklerin Anadolu'ya göçleri sırasında da köprü bir güzergah olarak kullanılmıştır. Türkiye'nin neredeyse her bölgesinden Ahlat'a kara yoluyla ulaşım bulunmakta fakat direkt olarak hava yolu ile ulaşım sağlanamamaktadır. Ahlat'a ulaşmak için civardaki büyükşehirlerin hava yolu ile Ahlat'ın yakınlarına ulaşım sağlanıp, sonrasında kara yolu ile devam edilmektedir (Cittaslow Türkiye, 2024). UNESCO'nun Dünya Kültür Miras Geçici Listesi'nde bulunan Ahlat, Türk-İslam kültürünün de içinde yer aldığı köklü şehirlerden birisidir. Ahlat yavaş şehir olma kapsamındaki kriterleri karşılayarak bu unvanı kazanan Türkiye kentlerinden birisi olmuştur (Bitlis Valiliği, 2024).

Akyaka (Muğla): Datça ve Bodrum yarımadalarının arasında, Gökova Körfezi'nin son bulduğu yerde bulunan Akyaka, balıkçılık ve turizmle ön plana çıkan bir kasabadır. Tarihte İlk Çağ'a kadar yerleşimin bulunduğu öne sürülen Akyaka Türkiye'nin önemli turistik destinasyonları arasında yer almaktadır (Akyaka Belediyesi, 2024). Özellikle Akdeniz ve Ege bölgelerinde kıyı yerleşimlerinin kontrolsüz bir şekilde yapılmasına istinaden Akyaka bu durumdan kendini kurtaran önemli bir yerleşim merkezidir. Birbirinden güzel koylar ile çevrelenmiş olan Akyaka'da doğal kaynaklar ve sahip olduğu mimarisiyle de ön plana çıkmaktadır. Akçapınar ve Kadın Azmağı Deresi Akyaka'nın bilinen su kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca Akyaka'nın mavi bayrağa sahip plajı, bölgedeki yüksek sıcaklık ve iklim şartları yaz aylarında buranın yoğun ilgi görmesini sağlamaktadır. Su sporları ve yamaç paraşütü gibi alternatif aktiviteler de burada yapılabilmektedir (Sezgin, 2016).

Arapgir (Malatya): Eski adı Daşkuza olan Malatya'nın Arapgir ilçesi, kadim bir yerleşim yeri olarak bilinmektedir. Tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bu ilçe, Danişmentliler Beyliği, Anadolu Selçukluları, Karakoyunlular ve Osmanlı Devleti gibi büyük devletlerin egemenliği altına girmiştir. Dağlık bir çevreye sahip olan Arapgir, yaz aylarında daha fazla ilgi görürken, kış aylarında ise hava şartları nedeniyle daha sakin bir yerleşim olarak dikkat çekmektedir. Yerel halkın neredeyse tamamının okuma yazma bilmesi ve gelenek-göreneklerine bağlı şekilde yaşamaları, Arapgir'in yavaş şehir olarak kabul edilmesinde fazlasıyla etkili olmuştur. Arapgir'de birçok

devletin döneminde yapılmış mimari yapılar bulunmaktadır. Özellikle Akkoyunlu, Karakoyunlu, Osmanlı ve Selçuklu dönemi eserleri Türk-İslam mimari özelliklerini yansıtmaktadırlar (Malatya Valiliği, 2024).

Daday (Kastamonu): Tarih boyunca uzun yıllar yerleşim yeri olarak tercih edilen Kastamonu'nun Daday ilçesi, Persler, Lidyalılar, Kimmerler gibi eski medeniyetlere ve Bizans, Selçuklu, Osmanlı gibi büyük devletler zamanında da yerleşim görmüştür. Adeta bir ova görünümünde olan Daday'ın ormanlar ile çevrelenmesi ekilebilir bir arazisinin olmadığı anlamına gelmektedir. Taşçılar ve Yumurtacı Daday'ın su kaynaklarıdır ve engebeli bir yapıya sahiptir. Kış mevsiminde kar yağışı yoğun olan Daday da, yaz mevsimi haricinde de soğuk hava boy göstermektedir. İklim olarak karasal iklim özelliklerini taşımakta ve bu durum bitkileri olumsuz yönde etkilemektedir. Hava şartları nedeniyle çok fazla meyve ve sebzenin yetişmediği bu ilçede, elma, armut gibi meyvelerin yetişebileceği bir ortam bulunmaktadır. Şehir merkezine yaklaşık 30 km uzaklıkta yer alan Daday, kalabalıktan ve şehir gürültüsünden kaçmak isteyen ziyaretçiler için ilgi odağı olmaktadır. Doğa turizmi açısından elverişli bir yer olan Daday da at çiftlikleri gezilebilir ve burada ata binme, at ile yürüyüş yapılabilmektedir (Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024). Daday ilçesi 23 Mart 2024 tarihinde Belçika'da düzenlenen Uluslararası Cittaslow Koordinasyon Komitesi tarafınca Türkiye'nin 25. yavaş şehri olmaya hak kazanmıştır. İki yıl süren başvuru sürecini başarıyla atlatan Daday, temizlik, yerel halkın eğitim durumu, imar şartları gibi konularda incelenmiş ve bu bağlamdaki kriterleri karşılayarak bu unvana sahip olmuştur (Daday Belediyesi, 2024).

Eğirdir (Isparta): Isparta'nın bir ilçesi olan Eğirdir'in şehir merkezine olan uzaklığı 34 km'dir ve iklim şartları olarak Akdeniz ile İç Anadolu iklimlerinin özelliklerini taşımaktadır. Burası dağcılık faaliyetleri, yamaç paraşütü, çeşitli su sporları, kamp turizmi etkinliği, doğa yürüyüşü ve fotoğrafçılık gibi faaliyetlere uygun olan bir yerleşimdir. Elması, balığı, kalesi gibi ünlü unsurları bulunan Eğirdir'in gölü de güzelliği ile dikkat çekmektedir. Burada Ağustos aylarında düzenlenen Triatlon Etkinlikleri de ilçenin önemli etkinlikleri arasında yer almaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de önemli bir yerleşim yeri olan Eğirdir, sahip olduğu doğal kaynaklar sayesinde tercih edilen ve ilgi gören bir bölge olmuştur. Türkiye'nin büyüklüğü açısından dördüncü sırasında yer alan Eğirdir Gölü'nün içerisinde Yeşilada ve Can Ada'sı bulunmaktadır. Günün farklı zamanlarında farklı renkleriyle dikkat çeken Eğirdir Gölü, ziyaretçilerin Isparta'yı ziyaret etmelerindeki en büyük nedenlerden birisi olarak görülmektedir. Kamp turizmi kapsamında

Bedre Koyu ve Altınkum Plajı'nın çevresi, flora zenginliği açısından Kovada Gölü Mili Parkı, çeşitli ormanlık alanlarıyla doğallık açısından da önemli bir çekim merkezidir. Eğirdir içerisinde antik yerleşimlere ve Hristiyanlık tarihi açısından önemli mimari yapılara da rastlanmaktadır (Isparta Valiliği, 2024).

Finike (Antalya): Antik dönemde Likya olarak bilinen Antalya'nın Finike ilçesi, günümüzde ise Teke Yarımadası olarak kaynaklarda yer alan bölgede bulunmaktadır. Tarih boyunca önemli yerleşim merkezlerinin içerisinde yer alan Finike'nin ilk kez ne zaman yerleşim aldığı hakkında net bir bilgi yer almamaktadır. Günümüzde ise birçok mahallesi bulunan bu ilçede yaklaşık 50 bin kadar nüfus olduğu bilinmektedir. Memurların bölgeye gelmesi ile farklı bir kimliğe sahip olan Finike, çevresi temiz, insanlarının güler yüzlü, kıyı kentlerinin sıcak iklimi ile iç içe bir yer olarak dile getirilmektedir. Portakal bahçeleri ile de ünlü olan Finike de, verilen sağlık hizmetleri de oldukça kaliteli durumdadır. Alternatif turizm kapsamında da hamam ve sauna tesisleri ile de ziyaretçilere çeşitli hizmetler sunmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin de izlerini taşıyan bölgede birçok mimari eser yer almakta, kamuoyunda örnek bir Akdeniz yerleşiminin sembolü olduğu düşünülmektedir (Finike Belediyesi, 2024).

Foça (İzmir): İzmir'in Foça ilçesi antik dönemde Phokaia olarak bilinmekteydi ve kentin ismi fok balığından gelmekteydi. Heredotos'a göre ünlü denizci bir halk olan Foçalılar, çok seri bir şekilde tekne kullanabiliyor ve uzun süre deniz üzerinde yolculuk edebiliyorlardı. Tarih boyunca Yunan, Pers, Roma, Selçuklu, Osmanlı gibi medeniyetlerin ve devletlerin egemenliği altında bulunan Foça, ticaret için önemli bir liman kentiydi. Türkler ve Rumların iç içe yaşadığı bir bölgede yer alan Foça kenti sahip olduğu doğal güzellikleri ve sakin dokusu ile Türkiye'nin yavaş şehirleri arasında yer almaktadır (Foça Kaymakamlığı, 2024). Foça'da günümüze kadar gelmekte olan arkeolojik kazılarda Helenistik döneme ait olduğu düşünülmekte olan tiyatro ve Athena Tapınağı ve bereket tanrıçası Kybele'ye ait olduğu düşünülmekte olan kutsal alan ortaya çıkarıldığı bilinmektedir. Pers dönemi kalıntıları olarak düşünülen bir anıt mezar da burada yer almaktadır. Balıkçı teknelerine ev sahipliği yapan Foça da bu tekneler ve benzeri yapılar için bakım yeri de bulunmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun kararı ile Özel Çevre Koruma Bölgesi ilan edilen Foça, fok balıklarının da korunması amacıyla pilot bölge ilan edilmiştir (İzmir Valiliği, 2024). Son 50 sene içerisinde Foça'nın turizm genelindeki kimliği daha fazla önem kazanmış, yerel halkın yaşamında etkili olmuş ve Foça ile çevresinde ekonomik anlamda değişiklikler meydana gelmiştir (Foça Belediyesi, 2024).

Gerze (Sinop): Karadeniz Bölgesi'nin orta kısmının güneyinde yer alan Sinop'un Gerze ilçesinin yakınında Elma Dağı, Hasan Dağı, Dede Dağı ve Köse Dağı yer almaktadır. Genel anlamda Karadeniz bölgesinin iklim şartlarını yaşayan Gerze de bol yağış sebebiyle ormanlık alanlar yaygındır. Arazinin şartları sebebiyle dağınık şekilde bir yerleşime sahip olan Gerze ilçesi, zeytinlikleri ve çeşitli bitkileri bünyesinde barındırmaktadır. Gerze'nin mevsimler arasında çok fazla sıcaklık farklı bulunmamakla birlikte, en sıcak olduğu dönem Temmuz ayı, en soğuk olduğu dönem ise Şubat ayı olarak bilinmektedir. Bölgede yağış genellikle ilkbahar mevsiminde görülmektedir. Sarımsak Çayı, Çakıroğlu Deresi ve Sarıyer Deresi Gerze'nin bilinen su kaynaklarıdır. Yaz aylarında nüfusun arttığı görülmekte, kış aylarında ise nüfusun azaldığı bilinmektedir. Temiz havası, sahili ve doğal güzellikleri, sade dokusu ile Gerze ilçesi ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir (Gerze Belediye Başkanlığı, 2024).

Gökçeada (Çanakkale): Antik zamanlarda İmroz ismiyle bilinen Çanakkale'nin Gökçeada ilçesi, Türkiye'nin en büyük adası olarak bilinmektedir. Su kaynağının bol olmasıyla dikkat çeken bu bölgede toplamda 5 tane gölet yer almaktadır. Osmanlı topraklarına 1455 yılında katılan Gökçeada, Balkan Savaşları sırasında Yunanlıların hakimiyeti altına girmiş fakat Lozan Antlaşmasıyla Türkiye'ye geri verilmiştir. Uzun süre Osmanlı'nın egemenliği altında olmasına rağmen Gökçeada'da pek fazla Osmanlı mimarisine rastlanmamaktadır. Ancak Osmanlı dönemine ait bir cami olan Çınarlı Mahallesi'ndeki Merkez Cami ve yine Osmanlı döneminde yaptırılan çamaşırhaneler gibi çeşitli mimari yapılar burada yer almaktadır (Çanakkale Valiliği, 2024). Gökçeada'da koruma altında bulunan Zeytinli Köyü ve Türkiye'nin tek sualtı parkı olma özelliğini taşıyan Gökçeada Sualtı Milli Parkı burada yer almaktadır. Yunan ve Türk mimari yapıları ilçe boyunca görülmekte, her iki kültüründe izlerine rastlanmaktadır. Köylerinde faydalı su kaynaklarına rastlanmakta, organik tarım faaliyetleri hem devlet hem de yerel halk tarafından desteklenmektedir. Haziran 2011'de cittaslow unvanını kazanan Gökçeada, bu bağlamda ilk sakin ada kenti olma özelliğini de taşımaktadır. Civardaki limanlar aracılığıyla ve Çanakkale'nin merkezinden her gün Gökçeada'ya ulaşım için feribot seferleri düzenlenmektedir (Çanakkale İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2024).

Göynük (Bolu): Bolu'nun Göynük ilçesi merkeze yaklaşık 100 km uzaklıkta yer almaktadır. Burada Osmanlı mimarisinin izlerine rastlanmakta ve yerleşimlerde geleneksel yaşamda etkileri görülmektedir. Tam anlamıyla bir Osmanlı kasabası görünümündedir. Önemli Türk-İslam yapılarının yanı sıra,

kuleler, hamamlarda eski yapılar olarak burada yer almaktadır. Osmanlı dönemlerinde mutfak ihtiyaçlarının büyük bölümü Göynük ve çevresinden karşılanmaktaydı. Bu yüzden Göynük, Saray'ın Arka Bahçesi olarak da bilinmektedir. İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet Han'ın hocası Akşemsettin hazretlerinin türbesi Göynük'te bulunmaktadır. Ayrıca Göynük, Kurtuluş Savaşı zamanında milli mücadeleye tam destek vermiş, ilçede bunun göstergesi olan bir Zafer Kulesi yaptırılmıştır. Ocak 2017 tarihinde yavaş şehir olmaya hak kazanan Göynük, eski Türk evleri ve tarihi konaklarıyla da tanınmaktadır (Bolu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024).

Güdül (Ankara): Güdül ilçesi, Ankara'nın Ayaş ve Beypazarı ilçelerinin komşusu olan tarihi geçmişi Hitit uygarlığına kadar dayanmakta olan bir yerleşim yeridir. Bizans İmparatorluğu'na ve Hristiyanlık tarihine ait kalıntılar da burada yer almaktadır. Malazgirt Zaferi sonrasında Selçuklu hakimiyeti ve daha sonrasında Osmanlı topraklarına katılmış olan Güdül, Türk-İslam mimari yapılarını da içerisinde barındırmaktadır. Buradaki Kasım Baba ve Samutbaba türbeleri bilinmekte olan turistik çekim merkezleridir. Kirmir Çayı'nın doğallığı ile burada yürütülen organik tarım faaliyetleri ilçeye eşsiz bir görünüm kazandırmaktadır. Güdül'ün içinde yer almakta olan ormanlık alanlar ve burada üretilmekte olan havuçlar, domatesler, kirazlar bölgenin tarıma uygunluğunu göstermektedir. Ayrıca burada üretilen kirazlar ile birlikte Kiraz festivali düzenlemektedir. İlçenin içinde yer alan doğal su kaynakları, göletler ziyaretçilere huzur ve ferah bir ortam sağlamaktadır (Ankara Valiliği, 2024).

Halfeti (Şanlıurfa): Tarih boyunca birçok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmış olan Halfeti, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi iki semavi din için de çekim merkezi olmuştur. Cumhuriyetinden ilanından sonraki yıllarda ilçe olarak anılan Halfeti'nin Şanlıurfa il merkezine olan mesafesi 120 km'dir. Şanlıurfa'nın kuzeybatısında yer almakta olan Halfeti, Adıyaman ve Gaziantep illerine komşudur. Kayalık alanın yamacında kurulmuş olan ilçenin merkezi yeşillik olan bir kıyı şeridinden oluşmaktadır. İklim olarak Akdeniz ikliminin özelliklerini yaşamaktadır ve yağış miktarının yeterli seviyede olması durumunda bölgede hayvancılıkta da yapılabilmektedir. Zeytin, Antep fıstığı üretimi yapılan Halfeti de sulu tarımında yapılabildiği bilinmektedir. Sanayinin pek ön planda olmadığı ve marangoz, ayakkabı, demircilik gibi el sanatları kategorisinde yer alan mesleklerinin de burada az sayıda mensubunun olduğu da bilinmektedir (Şanlıurfa Valiliği, 2024).

İznik (Bursa): Bursa'nın büyük ilçelerinden birisi olan İznik, tarih boyunca dört büyük imparatorluğa başkentlik yapmış olan bir yerleşim yeridir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). Adeta bir açık hava müzesi olarak görülen kentin turizm açısından önemli merkez olması ve birçok arkeolojik kalıntı ile çevrili olması da önemlidir. Bursa şehir merkezine olan mesafesi 85 km olup, yaklaşık olarak 45 bin nüfusa sahiptir. Yerel halkın tarım ile geçimini sağladığı bilinmekte ve neredeyse her türlü meyve, sebze de burada yetiştirilmektedir. Özgün yapısı, yeşil dokusu ile dikkat çeken İznik, bereketli ve tarihi açıdan oldukça zengin bir yerleşim olarak dikkat çekmektedir. İlk ve yedinci ekümenik konsillerin İznik'te yapılması ve Hristiyan dünyasında büyük bir öneme sahip olması nedeniyle İznik, büyük bir çekim merkezidir. (İznik Kaymakamlığı, 2024). Seramik, çinicilik gibi el sanatlarının ham maddelerini karşılayan bu ilçe, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerine de ev sahipliği yapmaktadır. Osmanlı mimarisinin en eski örneklerinden birisi olan İznik Yeşil Cami'nin minarelerinin İznik çinileri ile süslendiği bilinmektedir. Ünlü gezgin Evliya Çelebi'nin de 300 sayısından fazla çini fırınının burada yer aldığından bahsetmektedir. Özellikle Osmanlı döneminde tam bir kültür, sanat merkezi olan İznik'te Orhan Gazi Medresesi'nde iyi eğiticimler tarafından dersler de verilmekteydi. Ebul Fadıl Musa, Eşrefoğlu Abdullah Rumi, Davud-u Kayseri gibi birçok ünlü tasavvuf anlayışının önde gelenleri de İznik'te yaşadığı bilinmektedir. İlk Osmanlı cami ve medresesinin de burada inşa ettirildiği bilinmektedir. İznik'te Helenistik dönemin izlerini taşıyan ızgara planlı yerleşimin ve kentin koruduğu tarihi değerlerin de kentin imajı adına önem taşıdığı düşünülmektedir. İklim şartları bakımından sıcak bir iklime sahip olan İznik'te, kış aylarında yağışların fazla olması, yaz aylarında ise bölgede kuraklık yaşanmayacak miktarda yağışın olduğu bilinmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024).

Kemaliye (Erzincan): İlk olarak Eğin ismi ile bilinen Erzincan'ın Kemaliye ilçesi, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı gibi medeniyet ve devletlere tarih boyunca ev sahipliği yapmış eski bir yerleşim yeridir. Daha öncesinde Elazığ'ın bir ilçesi olan Kemaliye, cumhuriyetin ilanından sonra Malatya'ya bağlanmış, 1938 yılında ise Erzincan ilinin bir ilçesi olmuştur. Kemaliye ismi cumhuriyetin ilanından önce Misak-ı Milli Derneği'ni kurup destekleyen Eğinliler tarafından Mustafa Kemal'e bağlılıkları nedeniyle dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Farklı kültürlerin izlerini taşımakta olan Kemaliye'de yeşil rengin hakim olduğu ve doğa ile uyumlu şekilde yer almakta olan evler bulunmaktadır. Kemaliye Evleri, birden fazla kata sahip olacak şekilde yapılmış, araziye eğimli olacak şekilde yaslanmaktadır. Bu durumdan ötürü

farklı bir mimari özelliğe sahip olan Kemaliye Evleri, birçok açıdan farklı yerlere açılan kapıları sayesinde bahçelere ve sokaklara doğru kolay geçiş sağlayabilmektedir. Kemaliye Evleri'nin genel anlamda üç katlı olduğu, en alt katının hizmet için kullanıldığı ve soğuk olması nedeniyle yakacak deposu yani kiler görevini üstlenmektedir. Yatakhaneleri üst katta yer almakta, orta katın ise mutfak ve sofa kısmının yer aldığı bilinmektedir. Erzincan'ın güneybatısında bulunan Kemaliye, Malatya, Sivas, Elazığ, Tunceli illerine komşudur. Engebeli bir arazi ile çevrelenen Kemaliye, su kaynakları açısından da zengindir. Kemaliye'ye ulaşım komşu illerden gerçekleştirilmekte, turizm sektöründe yaşanan gelişmeler ışığında ulaşıma daha fazla önem verilmektedir (Kemaliye Kaymakamlığı, 2024).

Köyceğiz (Muğla): Muğla'nın ilçelerinden birisi olan Köyceğiz tarihinde bilinen ilk uygarlık Karya uygarlığıdır. Ayrıca Dorlar, İskitler, Asurlular, İyonyalılar, Persler, Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi medeniyet ve devletlere ev sahipliği yapmıştır. Ünlü coğrafyacı Strabon, ünlü arkeolog Hoskin ve ünlü tarihçi Heredot'un Köyceğiz hakkında verdiği bilgiler sayesinde sahil kesimlerinde ilk yerleşim alanlarının kurulduğu bilinmektedir. Susan ile Harab kaleleri buranın tarihi açıdan önemli yapılarıdır. Köyceğiz adının nereden geldiği konusundaki rivayette, gölün yer aldığı bölgede kurulan yerleşimi sular bastıktan sonra yerel halkın buradaki durumu değerlendirirken söylediği ''Her yer batmış, yalnızca bir kıyıdaki Köyceğiz kalmış'' sözlerinden geldiği düşünülmektedir. Kıyı kesimlerinde Akdeniz, iç kesimlerinde ise karasal iklimin etkileri gözlemlenmektedir. Yerel halk geçimini hayvancılık, tarım, turizm ve ormancılık faaliyetleri ile sağladığı ve birçok ürünün bu bölgede yetiştiği bilinmektedir. Ek olarak Dalyan Boğazı'nda kefal üretimi, Beyobası Mahallesi'nde ise alabalık üretimi yapılarak balıkçılık faaliyetlerine yer verildiği görülmektedir. İlçede tarım makineleri, tarım aletleri de üretilen bir fabrika yer almaktadır. Sahip olduğu su kaynakları ve yeşil doğası ile Köyceğiz, alternatif turizm çeşitleri açısından zengin bir destinasyon olarak dikkat çekmektedir (Köyceğiz Belediyesi, 2024).

Mudurnu (Bolu): Bolu'nun Mudurnu ilçesi birçok uygarlığın izlerini yansıtan, ismini Bursa tekfurunun kızı olan Moderna'dan aldığı bilinmektedir. Osmanlı'ya 1307 yılında katılan Mudurnu, Kulaklı ve Hisar tepelerinin arasına kurulmuştur. İpek ve Baharat yollarında en önemli ticaret merkezlerinden birisi olarak bilinen ilçenin sahip olduğu doğal narinlik ve dokusu bozulmadan günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca Mudurnu sokaklarında halen görülmekte olan ahilik geleneğinin izleri, buradaki

esnafların yaşam tarzlarına ve ticaret anlayışlarına da olumlu yönde yansımaktadır. Eski evlerin iki ya da üç katlı olduğu, ahşap oyma ve süsleme sanatları ile bezendiği görülmektedir. Endemik bitki türleri açısından zengin, su kaynaklarının bol olduğu bir coğrafyaya sahip Mudurnu da doğayı yansıtan birçok rengi bir arada görme fırsatı bulunmaktadır. Mudurnu'da turizmin potansiyeline olumlu yönde etki yaratmak adına konaklama yapılarına yönelik restorasyon işlemleri hızlandırılmış ve tarih, doğa, kültür, sağlık gibi birçok alternatif turizm kapsamında tercih edilen bir destinasyon olması için çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Yoğun iş hayatından, şehir gürültüsünden uzaklaşmak isteyen kişilerin özellikle tercih edebileceği bir yerleşim olan Mudurnu'ya gelen ziyaretçiler, şehrin tarihi ile bezenmiş sokaklarını gezebilmekte, doğa ile yalnız bir şekilde vakit geçirebilmektedirler. Yöresel mutfak zenginliği ile de dikkat çeken bölgede, birçok çeşit lezzetlerin ziyaretçiler tarafından tercih edildiği, kaplıcalarında dinlenebildikleri ve doğal manzarasının keyfini çıkarabilecekleri buradaki imkanlar arasında yer almaktadır (Bolu Valiliği, 2024).

Perşembe (Ordu): Tarihte Vona ismi ile bilinmekte olan Ordu'nun Perşembe ilçesi, Yunan kolonileri aracılığıyla kurulmuştur. Şehir merkezi ile arasındaki mesafe 15 km'dir. 1461 yılında Osmanlı'ya katılan Perşembe, Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde de Vona olarak belirtilmektedir. Perşembe'nin ilçe olması 1945 yılında gerçekleşmiş, daha öncesinde bir köy ve bucak olarak kayıtlarda yer almıştır. İlçe sınırları içerisinde Orta Çağ döneminden kalma Hoynat Kalesi ve kalıntıları bulunmaktadır. Genellikle engebeli bir yapıya sahip olan ilçede yüksek tepelerin vadiler ile ayrıldığı görülmekte ve deniz kıyısına uzanmakta olan Çam Burnu ile Yason Burnu burada yer almaktadır. Bu iki doğal unsur Perşembe ilçesini karayel rüzgarlarından korumaktadır. Ilık hava şartlarına sahip olan Perşembe bitki örtüsü açısından zenginliği ile dikkat çekmektedir. Ceviz helvası olarak adlandırılan yerel bir ürünü bulunan Perşembe ilçesinin yeme-içme kültürü de oldukça zengindir. Otantik plajları ve yeşillikler ile birleşik olan mesire yerleri ile birlikte önemli bir çekim merkezi olan Perşembe'de tatil yerleri açısından da yeterli olduğu gözlemlenmektedir (Ordu Valiliği, 2024).

Safranbolu (Karabük): Karabük'ün Safranbolu ilçesi antik dönemde Paflagonya olarak belirtilen bölgede yer almaktaydı. Persler, Lidyalılar, Romalılar, Candaroğulları, Romalılar, Selçuklu ve Osmanlı gibi birçok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmıştır. Türk egemenliği bölgede 1196 yılında başlamış, bu tarihten sonra Türk-İslam mimari yapısının izlerine rastlandığı bilinmektedir (Safranbolu Belediyesi, 2024). Osmanlı

egemenliğine ise 1354 yılında geçen Safranbolu'nun sonrasında Bolu iline bağlı bir kaza olmuştur. Safranbolu'nun Karabük'ün bir ilçesi olması ise 1995 yılında gerçekleşmiş, 78.il olan Karabük'e bağlanmıştır. Özellikle demir üretimi ve işlenmesiyle bilinen bölgede, safran bitkisi, üzüm yetiştiriciliği, dericilik gibi sektörlerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Safranbolu lokumunun da ziyaretçiler tarafından çok tercih edildiği, ayrı bir lezzete sahip olduğu söylenmektedir. Turizm açısından geleneksel mimarisiyle dikkat çeken Safranbolu'yu, yerli ve yabancı ziyaretçiler ziyaret etmekte, yerel halkında turizm sayesinde ekonomik faaliyetlerde yer aldığı bilinmektedir (Safranbolu Kaymakamlığı, 2024).

Seferihisar (İzmir): Ege Bölgesi'nde yer Seferihisar ilçesi, İzmir'in güneyinde yer almakta ve şehir merkezine yaklaşık 45 km uzaklıktadır. Tahmini nüfusu 30 bin olan Seferihisar, Türkiye'nin ilk yavaş şehri ve öncü kenti olarak dikkat çekmektedir. Uzun sahili, şehir gürültüsünden uzak dokusu ve köklü bir tarihe sahip olması, Seferihisar'ı ilgi odağı haline getirmektedir. Deniz, kum ve güneş üçlüsünün yanı sıra, iklimi, tarımsal faaliyetleri, doğal güzellikleri ile kişilerin yoğun yaşamlarından uzaklaşmak amacıyla sıklıkla ziyaret ettikleri bölgelerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Antik dönemdeki kentlerden günümüze ulaşmış kalıntıların da burada yer alması, tarihi açıdan önemli olup, bölgeyi bu bağlamda keşfetmek isteyenlerin burayı ziyaret etmelerinin sebebi olarak bilinmektedir. Özellikle mandalinası ile ünlenen Seferihisar'da üzüm, zeytin ve diğer turunçgillerin üretimi de gerçekleştirilmektedir. Buradaki Teos Antik Kenti kalıntıları ziyaretçiler tarafından gezilip, görülmekte ve koy kısmında yer alan kale de ziyaret edilmektedir. Ayrıca deniz yolu ile Seferihisar'a gelenlerin yatları için Teos Marina da uluslararası düzeyde hizmet verebilmektedir. Düzenli ve planlı bir şekilde yerleşimin gerçekleştirildiği bölge de tarihi dokunun zedelenmemesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla kentin kalitesinin korunmasına dikkat edilmektedir. Yavaş şehir olma hakkını ise 28 Kasım 2009 tarihinde kazanmış olan Seferihisar, bu felsefeyi güncel olan diğer 24 kente de adeta liderlik ederek desteğini göstermektedir. Seferihisar Belediyesi'nin bu öncü hareketi devam ettirme ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla çeşitli çalışmaları ve stratejileri bulunmaktadır. Bunlar arasında engelli, yaşlı vatandaşlara özel sağlık hizmetleri ve araçlarıyla hizmet verme, ekonomik konaklama işletmelerini teşvik ile destekleme ve ulaşım alanlarının en uygun şekilde düzenlenmesi gibi uygulamalar yer almaktadır. Örnek bir yerleşim alanı olan Seferihisar'ın turizm açısından geliri, yerel halkın bu durumdan

memnuniyetinin üst düzeyde olduğu bilinmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024).

Şarköy (Tekirdağ): Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre önce Yunan işgalinden kurtulup Türkiye topraklarına dahil olan Şarköy, Tekirdağ'ın güzide ilçelerinden birisidir. Tekirdağ'ın güneyindeki bu ilçenin Marmara Denizi'ne kıyısı da bulunmakta ve batısında Çanakkale'nin ilçesi olan Gelibolu ile Tekirdağ'ın Malkara ilçesi yer almaktadır. Akdeniz bitki örtüsü olan makinin izleri burada da görülmektedir. Uçmakdere, Eriklice Deresi, Ganos Deresi, Mürefte Deresi ve Olukbaşı Deresi buranın bilinen su kaynaklarıdır. İlçenin ekonomisinin bir kısmını tarım faaliyetleri oluşturmakta, bölgeye buğday, üzüm, ayçiçeği ve tarlada yetişen diğer tarım ürünlerinin ekimi yapılmaktadır. Sulu tarım faaliyetleri iklim şartlarından dolayı burada tercih edilmemektedir. Hayvancılık faaliyetleri ise genel anlamda bireysel ve daha küçük tarzdaki alanlarda gerçekleştirilmektedir. İlçede şarap üretimi üzerine sanayi faaliyetleri büyük ölçüde gelişmiş olsa da, diğer sanayi alanlarında gelişimden bahsedilememektedir. Arıcılık faaliyetleri ile de ön planda olan Şarköy'de, bal üretimi de yoğun bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Balıkçılık ve diğer su ürünleri açısından tesisleşmeler mevcut olup, birçok balık çeşidinin burada yer aldığı ve midye toplama faaliyetleri yapıldığı bilinmektedir (Şarköy Kaymakamlığı, 2024). Dünya genelinde en uzun 12. sahili, Türkiye'nin ise en uzun sahili olarak bilinen Şarköy'ün Mavi Bayrak'a sahip temiz denizi ziyaretçiler tarafından büyük ilgi görmektedir (Tekirdağ Valiliği, 2024).

Şavşat (Artvin): Tarih boyunca birçok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmış olan Artvin'in Şavşat ilçesi, Gürcistan sınırında yer almaktadır. Coğrafi yapısı bakımından engebeli, dağlarla çevrili bir alanda bulunmakta ve doğal renklerin birleştiği, rahatlığı simgeleyen, huzur dolu bir yerleşim yeridir. Su kaynakları açısından da zengin olan Şavşat'ın, en çok dikkat çeken su kaynağı eşsiz bir güzelliğe sahip olan Karagöl'dür. Bu civarda yer alan kaplıcalar, diğer sıcak su kaynaklarının şifalı olduğu da düşünülmektedir. İklim, hava şartları açısından bölgede Karadeniz iklimiyle karasal iklim şartları bir arada görülmekte ve bitki örtüsü açısından da zengin olduğu bilinmektedir (Şavşat Kaymakamlığı, 2024). Şavşat'ın bölgeye özgü değerleri ve temiz havasının yanı sıra geleneksel mimari yapıları da önemli unsurlar olarak görülmektedir. İlçede ahşaptan yapılan geleneksel Şavşat Evi, Türk Patent ve Marka Kurumları tarafından tescillenip, belge almaya hak kazanmıştır. Deposu, beslenebilecek hayvanlara özgü alanı, bahçesi ve mutfağıyla tamamlanmış bir yapı olarak bahsedilen Şavşat Evi'nin

ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Doğal hayatın dokusu, yüksek turizm potansiyeli, şehir gürültüsünden ve yoğunluğundan uzak bir destinasyon olan Şavşat, mevcut değerlerini koruyarak daha da gelişmeye devam etmektedir (Şavşat Belediyesi, 2024).

Uzundere (Erzurum): Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sınırları içerisinde ve Oltu, İspir, Yusufeli, Tortum ilçeleri arasında bulunan Erzurum'un Uzundere ilçesi Karadeniz iklimi özelliklerini yaşamaktadır. İlçede tarım ve hayvancılığın sürdürülmesi, organik ürünlerin üretiliyor olması ilçenin dikkat çekmesini sağlamaktadır. Gürcü mimarisinin etkilerinin yansıması, Anadolu kültürünün de bölgede yaygın olması kültürel zenginlik açısından olumlu yönde değerlendirilmektedir. Özellikle Gürcü mimari özelliğini taşıyan Öşvank Kilisesi, Çamlıyamaç Köyü'nde yer almakta ve taş işçiliği ile ünlü olduğu bilinmektedir. Akkoyunluların eseri olduğu düşünülen steller, hayvan resimleri, geleneksel Uzundere Evleri ve çeşitli mesire yerleri ilçenin diğer turistik unsurlarıdır. Kış aylarında soğuk hava şartları nedeniyle görülmeye pek elverişli olmasa da bahar aylarında ve yaz mevsiminde serin havasıyla ilçenin görülmesi adına uygun şartlar oluşmaktadır (Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024).

Vize (Kırklareli): Doğal hayatı ve kültürel yaşamıyla ön planda olan Kırklareli'nin Vize ilçesi, flora ve faunasıyla da dikkat çekmektedir. Kıyıköy Doğal Sit Alanıyla, Kasatura Körfez Tabiatı Koruma Alanı bilinen doğal zenginliği ile dikkat çeken alanlardır. Vize ilçesi, gastronomi, tarım ve kırsal gibi alternatif turizm çeşitliliği ile de bölgeyi günübirlik ziyaret edecek kişilerin tercih ettiği yerlerden birisidir. Avusturya'nın Enss şehrinde 2012 yılında yavaş şehir olmaya hak kazanan Vize, coğrafik özellikleri ile birlikte gözde bir yerleşim yeri olma yolunda ilerlemektedir. Ihlamur ağaçları ile ünlü olan bölgede, Vize'nin Ihlamur kokan, Ihlamur kokusuyla bezenen, Ihlamur kokulu ilçe şeklinde isimlendirildiği bilinmektedir. Vize'nin yöreye özgü içecekleri ile ünlü olması, mandıra faaliyetleri ile ön planda olması da dikkat çeken özellikleridir (Şahin, 2013).

Yalvaç (Isparta): Şehir merkezine 105 km mesafede yer alan Isparta'nın Yalvaç ilçesi, Sultan Dağı'nın güney kısmında bulunmaktadır. Yalvaç ilçesinin zengin mutfak kültürü, tarihi değerleri burada gerçekleştirilebilecek aktivitelerin birçok seçeneği olmasını desteklemektedir. Ziyaretçiler buradaki yıllık koca çınarlar altında çay içip, dinlenme gibi, geleneksel el sanatları ürünlerini incelemek gibi rahatlatıcı faaliyetlerde bulunabilirler. Her sene Temmuz ayında bu ilçede Pisidia Antiokheia Kültür, Turizm ve Sanat Festivali

gerçekleştirilmektedir. Tarih boyunca birçok medeniyete ve devlete ev sahipliği Yalvaç, Selçuklu ve Osmanlı izleri taşıyan Türk-İslam mimari yapılarıyla da ön plana çıkmaktadır. Bunlardan Devlethan Cami'de Antiokheia'dan getirilen devşirme taşlar kullanılmış ve Anadolu beylikleri dönemi özelliklerini taşıdığı bilinmektedir. Geç Osmanlı dönemine ait olan Yeni Cami, Hamidiye veya Çarşı Cami olarak da anılmaktadır. İlçede yer alan Yalvaç Müzesi de burada yapılan kazılardan elde edilen eserleri sergilemektedir. Bölgenin önemli antik kentlerinden birisi olan Antiokheia Antik Kenti, Yalvaç'ın kuzeyinde yer almaktadır. Hristiyanların hacı olabilmesi için ziyaret etmesi gereken yerlerden birisi olması ve Roma İmparatoru Augustus'un burada büyük bir koloni kurmuş olması Pisidia Antiokheia Antik Kenti'nin önemini vurgulamaktadır. Roma ve Hristiyanlık tarihi açısından oldukça önemli olan bu antik kent, yılın her döneminde ziyaretçilerin ilgi odağı konumundadır. Yalvaç'ın sahip olduğu bu tarihi, kültürel unsurları ve alternatif turizm çeşitliliği açısından çeşitliliği değerli bir turizm destinasyonu olmasını sağlamaktadır (Isparta Valiliği, 2024).

Yenipazar (Aydın): Aydın şehir merkezine mesafe olarak 42 km uzaklıkta yer alan Yenipazar ilçesi, Büyük Menderes vadisi ve Madran Baba Dağı'nın birleşiminde yer almaktadır. İlçenin adı yeni kurulmuş olan Pazar anlamı taşıdığı çevre bölgeler için bir pazar yeri olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin Ege Bölgesi'ni ziyaret ettiğinde Menderes Nehri'ni geçtikten sonra bu bölgeye de geldiği söylenmektedir. Türkmen yerleşiminden sonra Tolozlar olarak da adlandırılan Yenipazar ilçesi, buradaki nüfusun dindar bir kesimden oluşmasından dolayı Dinduran da denilmekteydi. Daha sonrasında Donduran olarak belirtilen bölgede, halk üretimi benimsemiş ve kurulan pazarlarda ürünlerini satmaya başlamışlardır. Anadolu kasabası kimliğini koruyarak günümüze ulaşan Yenipazar da birçok tarihi ve kültürel yapı yer almaktadır. Ege bölgesinin yöresel izlerini taşıyan bu ilçeye özgü birçok farklı gelenek ve görenekler bulunmaktadır. Yenipazar turizm açısından şehir gürültüsünden ve samimiyet arayan ziyaretçilerin odak noktası olan bir yerleşim yeri haline gelmiştir (Yenipazar Kaymakamlığı, 2024).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizmin dünya genelinde daha fazla yaygın hale gelmesiyle alternatif turizm türlerinde oluşan genel çeşitlilik, ziyaretçilerin daha fazla seyahat etmesine ve tercih edebilecekleri türlerin artmasına yol açmaktadır. Yavaş turizm bu kapsamda hem çevreyi korumayı amaçlamakta, hem de sahip olunan turizm değerlerinin sürdürülebilirlik açısından gelecek nesillere

aktarılmasını desteklemektedir. Ziyaretçilerin en fazla ilgisini çeken unsurların başında gelen doğallık ve sadelik durumu, bölgenin kendi huzuru ve rahatlığı ile birleştiğinde bir cazibe merkezi haline gelmesini sağlamaktadır (Ünal, 2016). Doğa, spor, gastronomi, sağlık, macera turizmi gibi turizm çeşitlerini kapsayan yavaş turizm faaliyetleri, geleceğe yönelik olan planlamalara ve bu alanda belirli düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır. Bölgenin temizliği, şehir gürültüsünden uzakta yer alması, yerel halkın ile ziyaretçilerin belirli bir farkındalığa sahip olması gibi durumlar bu hususta değerlendirilebilmelidir. Ayrıca yavaş turizm kapsamında ulusal ve uluslararası açıdan meydana gelebilecek gelişmelerin takibinin düzenli yapılması, bölgenin yapısıyla, doğasına uygun şekilde mekânsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, yerel halkın ve yöresel ürünlerin oluşturduğu geleneksel yaşamın sürdürülebilirliğinin sağlanması da önem arz etmektedir.

Bir turizm destinasyonunun tercih edilmesinin nedenlerinin başında o destinasyonun sahip olduğu özellikler ve bu özellikler sayesinde oluşturduğu turistik ürünler gelmektedir. Asıl çekim nedeni olarak bilinen bu durum, destinasyonun özgün değerlerini koruması ve devam ettirebilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Yavaş turizm destinasyonlarında ise sürdürülebilirlik ilkesi ve sahip olunan değerlerin devam ettirebilmesi durumu çok daha fazla önemli olduğu bilinmektedir (Okutan, 2023). Ziyaretçilerin hızlı tüketimden uzaklaşmak istemesi, bulundukları mekandan ve alanlardan memnun olmamaları, farklı yöresel lezzetleri, düşünceleri keşfetme isteği onları yavaş şehirleri görme isteğine yönlendirmektedir. Anı yaşamayı seven, şehir gürültüsünden uzaklaşmak isteyen, bu özellikteki ziyaretçileri memnun etmek için, doğal bir dokuya sahip destinasyonların sayısının artırılması ve bu kapsamda düzenli çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yavaş turizm kapsamında Türkiye'nin güncel olarak 25 yavaş kentinin sayısının artırılabileceği, birçok farklı potansiyel aday kentin gelecekte ortaya çıkabileceği de yadırganamayacak bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle, bu bölgeleri tercih eden ziyaretçilerin genel anlamda beklentisi, sade bir yaşamın tadını çıkarmak, farklı kültürlere tanık olmak ve dinlenerek, iç huzura kavuşma isteğidir. İzlenen ulusal ve uluslararası politikalarla, sahip olunan turizm anlayışı ile birlikte tüm turizm sektörü paydaşlarının yavaş turizmi anlamaları ve gelişimine yönelik destek vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ak, D. (2017). Yavaş Kent (Cittaslow) Hareketi ve Türkiye Örnekleri Üzerine Bir Değerlendirme. Journal of International Social Research, 10(52).

Akyaka Belediyesi (2024). Akyaka Turizm, Erişim Tarihi: 24.09.2024, http://akyaka.bel.tr/.

Alpat, F. E. (2011). Yavaş Moda Nedir ?. Akdeniz Sanat Dergisi, 4(8).

Ankara Valiliği (2024). Güdül, Erişim Tarihi: 27.09.2024, http://www.ankara.gov.tr/gudul .

Bitlis Valiliği (2024). Ahlat ‘’Sakin Şehir’’ Kabul Edildi, Erişim Tarihi: 24.09.2024, http://www.bitlis.gov.tr/ahlat-sakin-sehir-kabul-edildi.

Bolu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2024). Göynük, Erişim Tarihi: 26.09.2024, https://bolu.ktb.gov.tr/TR-355286/goynuk.html .

Bolu Valiliği (2024). Mudurnu, Erişim Tarihi: 27.09.2024, http://www.bolu.gov.tr/mudurnu .

Coşar, Y. (2019). A Critical View on The Paradox of Slow City-Sustainable Tourism. Journal of Tourism Theory and Research, 5(1), 40-49.

Cittaslow Türkiye (2024). Cittaslow Felsefesi, Erişim Tarihi: 20.09.2024, https://cittaslowturkiye.org/tr/cittaslow-hareketi/.

Cittaslow Türkiye (2024). Üye Kentler, Erişim Tarihi: 24.09.2024, https://cittaslowturkiye.org/tr/uye-kentler/.

Çanakkale İl Kültür Turizm Müdürlüğü (2024). Gökçeada (İmroz), Erişim Tarihi: 26.09.2024, https://canakkale.ktb.gov.tr/TR-70577/gokceada-imroz.html .

Çanakkale Valiliği (2024). Gökçeada, Erişim Tarihi: 26.09.2024, http://www.canakkale.gov.tr/gokceada .

Çoban, Ö. (2020). Yavaş Turizm, İçinde, Kozak, N. (Editör), Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi, Erişim Tarihi: 17.09.2024 https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/yavas-turizm .

Daday Belediyesi (2024). ‘’Daday Cittaslow Türkiye’nin 25. Üyesi Oldu.’’ , Erişim Tarihi: 24.09.2024, https://www.daday.bel.tr/daday-cittaslow-turkiyenin-25-uyesi-oldu.html .

Ergüven, M. H. (2011). Cittaslow–Yaşamaya Değer Şehirlerin Uluslararası Birliği: Vize Örneği. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2), 201-210.

Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2024). Uzundere, Erişim Tarihi: 28.09.2024, https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56060/uzundere.html .

Finike Belediyesi (2024). Finike Tarihi, Erişim Tarihi:25.09.2024, https://www.finike.bel.tr/tr/hakkinda .

Foça Belediyesi (2024). Yakın Tarih, Erişim Tarihi: 25.09.2024, https://www.foca.bel.tr/fo%C3%A7a_hakk%C4%B1nda-7-Yak%C4%B1n_Tarih.aspx .

Foça Kaymakamlığı (2024). Tarihçe, Erişim Tarihi: 25.09.2024, http://www.foca.gov.tr/tarihce .

Gerze Belediye Başkanlığı (2024). Gerze Hakkında, Erişim Tarihi: 26.09.2024, https://www.gerze.bel.tr/sayfa/gerze-hakkinda/ .

Günerhan, S. A., Erdem, Ü. ve Günerhan, H. (2010). Çevre ve Enerji Açısından Yavaş Şehir Hareketinin Gelişimi. Tesisat Mühendisliği, 118(4), 32-37.

Isparta Valiliği (2024). Eğirdir, Erişim Tarihi: 25.09.2024, http://www.isparta.gov.tr/egirdir .

İzmir Valiliği (2024). Foça, Erişim Tarihi: 25.09.2024, http://www.izmir.gov.tr/foca .

İznik Kaymakamlığı (2024). İznik'in Tarihçesi, Erişim Tarihi: 27.09.2024, http://www.iznik.gov.tr/iznikin-tarihcesi .

Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2024). Daday, Erişim Tarihi: 24.09.2024, https://kastamonu.ktb.gov.tr/TR-63815/daday.html .

Kemaliye Kaymakamlığı (2024). Genel Bilgiler Kemaliye, Erişim Tarihi: 27.09.2024, http://kemaliye.gov.tr/genel-bilgiler-kemaliye .

Kodaş, B. ve Özçelik, M. (2022). Ziyaretçilerin Yavaş Turizm Motivasyonlarının Belirlenmesi: Halfeti Örneği. GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences, 5(1), 58-72.

Köyceğiz Belediyesi (2024). Tarihçe, Erişim Tarihi: 27.09.2024, https://www.koycegiz.bel.tr/icerik/tarihce .

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2024). İznik, Erişim Tarihi: 27.09.2024, https://tanitma.ktb.gov.tr/TR-22796/iznik.html .

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2024). Avrupa Seçkin Destinasyonlar (EDEN), İzmir/Seferihisar, Erişim Tarihi: 29.09.2024, https://eden.ktb.gov.tr/TR-127874/izmirseferihisar.html .

Malatya Valiliği (2024). Arapgir, Erişim Tarihi: 24.09.2024, http://www.malatya.gov.tr/arapgir .

Okutan, Y. A. (2023). Yavaş Turizm ve Yavaş Şehirlerin Türkiye'de Sürdürülebilir Turizm Coğrafyasına Katkısı. 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 4(3), 122-129.

Onaran, D. C. (2013). Yavaş Şehirlerde Kentsel Kimlik (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, Kentsel Koruma ve Yenileme Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

Ordu Valiliği (2024). Perşembe, Erişim Tarihi: 27.09.2024, http://www.ordu.gov.tr/persembe .

Özmen, Ş. Y., Birsen, H. ve Birsen, Ö. (2016). "Yavaş Hareketi": Çevreden Kültüre Hayatın Her Alanında Küreselleşmeye Başkaldırı. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), 1(2), 38-49.

Safranbolu Belediyesi (2024). Tarihçe, Erişim Tarihi: 27.09.2024, https://www.safranbolu.bel.tr/safranbolu-turizm/safrabolu-tarihce .

Safranbolu Kaymakamlığı (2024). Tarihçe, Erişim Tarihi: 27.09.2024, http://www.safranbolu.gov.tr/tarihce .

Sezgin, M. (2016). Yavaş Şehir Akımı ve Sürdürülebilirlik: Konaklama İşletmeleri Açısından Değerlendirme Muğla-Akyaka Örneği (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye.

Şahin, G. (2013). Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Vize (Kırklareli)'nin Coğrafi İşaretleri. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (15), 23-37.

Şahin, İ. ve Kutlu, S. Z. (2014). Cittaslow: Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Bir Değerlendirme. Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 2(1), 55-63.

Şanlıurfa Valiliği (2024). Halfeti, Erişim Tarihi: 27.09.2024, http://www.sanliurfa.gov.tr/halfeti .

Şarköy Kaymakamlığı (2024). İlçemiz, Erişim Tarihi: 28.09.2024, http://www.sarkoy.gov.tr/ilcemiz .

Şavşat Belediyesi (2024). Dünya Markası Olma Yolunda Adım Adım: Geleneksel Şavşat Evi Artık Tescilli, Erişim Tarihi: 28.09.2024, https://www.savsat.bel.tr/tr/n/62a868103b092e0bd66f3a28/dunya-markasi-olma-yolunda-adim-adim-geleneksel-savsat-evi-artik-tescilli .

Şavşat Kaymakamlığı (2024). Coğrafi Durumu, Erişim Tarihi: 28.09.2024, http://www.savsat.gov.tr/cografi-durumu .

Tekirdağ Valiliği (2024). Deniz Turizmi , Erişim Tarihi: 28.09.2024, http://www.tekirdag.gov.tr/deniz-turizmi .

Tüfekçi, Ö. K. ve Akbaş, L. (2020). "Cittaslow" Unvanı Kent Turizmine Yeni Bir Soluk Getirir Mi? Yalvaç Örneği. Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-11.

Ulusan, Y. ve Batman, O. (2010). Alternatif Turizm Çeşitlerinin Konya Turizmine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (23), 243-260.

Ünal, Ç. (2016). Turizm Coğrafyasında Yeni Bir Kavram ''Yavaş Şehirler''. Doğu Coğrafya Dergisi, 21(36), 13-28.

Ünal, M. ve Zavalsız, Y. (2016). Küreselleşme Karşıtı Bir Hareket: Yavaş Hareketi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(4), 889-912.

Isparta Valiliği (2024). Yalvaç, Erişim Tarihi: 28.09.2024, http://www.isparta.gov.tr/yalvac .

Yenipazar Kaymakamlığı (2024). Tarihçe, Erişim Tarihi: 27.09.2024, http://www.yenipazar.gov.tr/tarihce .

Yurtseven, H. R., Kaya, O. ve Harman, S. (2010). Yavaş Hareketi, Detay Yayıncılık, Ankara.

FRANCHISE SÖZLEŞMESİ VE ÖRNEK VAKA İNCELENMESİ

Zeynep KÜÇÜKALİ BURAN

- Kurum Bilgisi: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi Sakarya/TÜRKİYE
- ORCID: 0009-0004-3116-8014
- Mail: av.zeynepkucukalii@gmail.com

Giriş

Küreselleşen dünyada teknoloji ile birlikte ulusal ve uluslararası ticarette de yaygınlık ve farklı ticari ilişkiler giderek artmaktadır. Gelişen teknoloji aynı zamanda bireylere, kendi ülkelerinde var olan mal ve hizmetlerin alternatiflerini dünyanın herhangi bir yerinden kendilerine sunulmasını talep etmek durumundadırlar. Franchising ilişkisi insanların bu isteklerinin giderilmesine katkı sağlayacak bir pazarlama sistemidir (Drummond and Stefanovıc, 1986: 41).

Günümüz ticari hayatında oldukça yaygın bir şekilde kullanılan Franchise sözleşmeleri; herhangi bir markanın veya işletme modelinin, belirli bir süre ve koşullarla başka bir kişi ya da işletme tarafından kullanılmasına izin veren hukuki anlaşmalardır. Franchise veren (franchisor) ve franchise alan (franchisee) arasında yapılan bu sözleşmeler, tarafların haklarını ve sorumluluklarını detaylı bir şekilde düzenler (Demirci 1993: 54). Franchise sözleşmelerine ilişkin davalarda hangi mahkemelerin yetkili olduğu, uyuşmazlığın türüne ve sözleşmede yer alan hükümlere göre belirleyici olabilmektedir.

Türkiye'de 1970 ve 1980'lerde bayilik sistemleri olarak otomobil, beyaz eşya, kozmetik sektörlerinde kullanılan bu sistem, bugün çok daha fazla çeşitlik kazanmıştır (Ünüsan 1993: 91) Genellikle restoran, kafe, giyim, eğitim, temizlik, güzellik salonları ve teknoloji gibi sektörlerde yaygın olarak kullanılır. Örnekler arasında McDonald's, Starbucks, Burger King gibi büyük uluslararası markalar yer alır.

Çalışmanın ilk bölümünde sözleşmenin tanımı, hukuki niteliği, unsurları, taraflara yüklediği yükümlülükler ve sona ermesi ele alınmıştır. Son bölümünde ise araştırmanın temel konusunu oluşturan franchise sözleşmesinin Yargıtay kararı çerçevesinde örnek bir vaka/olay analizi yapılmıştır.

Franchise Sözleşmesinin Hukuki Niteliği ve Tanımı

Dar anlamda Franchise sistemi, bir iş modelinde belirli bir markanın ve işletme konseptinin haklarını bir bedel karşılığında başka bir girişimciye veya şirkete devretme yönteminin adıdır. Bu yöntemle yapılan sözleşmeler isimsiz sözleşmeler olup esaslı unsurlarının veya tarafların hak ve yükümlülüklerinin kanunda öngörülmediği, tarafların iradeleri ile şekillenen sözleşmelerdir (Eren, 2024: 19). İsimsiz bir sözleşme olması sebebiyle, franchise sözleşmesini tanımlamak, somut olayda franchise sözleşmesinin mevcut olup olmadığını tespit etmek önemlidir (Yeniocak, 2016: 25). Bu tespit sayesinde, sözleşmeye doğrudan veya kıyasen uygulanacak hukuk kuralları da belli olacaktır. Bu tespiti yaparken, uygulama ve doktrindeki tanımlardan yararlanılması gerekmektedir. Doktrinde farklı görüşler olsa da kanaatimizce franchising sözleşmesinin hukuki niteliğinin kendine özgü sözleşme olduğu yönündedir (Yardanova, 2020: 318). Zira kendine özgü sözleşmeler, kanunda düzenlenmiş sözleşme tiplerinde yer almayan unsurları kısmen veya tamamen bünyesinde bulunduran sözleşmelerdir. Bu nedenle bir sözleşmenin kendine özgü sözleşme olarak nitelendirilebilmesi için, bünyesinde kanunda düzenlenmemiş bir sözleşmeye ilişkin unsur barındırmış olması yeterlidir.

Franchising sözleşmesi de kanunda düzenlenmemiş bazı sözleşmelere ilişkin (lisans sözleşmesi, tek satıcılık sözleşmesi, know-how sözleşmesi) unsurlar barındırdığı için kanunda düzenlenmiş sözleşme tiplerine ilişkin (vekâlet sözleşmesi, acentelik sözleşmesi, hizmet sözleşmesi) bazı unsurlar bünyesinde yer alsa da kendine özgü sözleşme niteliğinde olduğu kabul edilmedir. Ayrıca kendine özgü sözleşmelere, mahiyetine uygun düştüğü ölçüde benzerlik gösterdiği diğer sözleşmelere ilişkin kanun hükümlerinin kıyas yoluyla uygulanabileceği de kabul edilmektedir. Bu nedenle franchising sözleşmesinin kendine özgü sözleşme olduğunun kabul edilmesi, tarafların menfaatlerine ve sözleşmenin amacına aykırı bir durum da oluşturmamaktadır (Şimşek, 2015: 36).

Franchising sözleşmesine, mahiyetine uygun düştüğü ölçüde benzerlik gösteren sözleşme hükümlerinin kıyasen uygulanabileceği kabul edilmelidir. Franchising sözleşmesine kıyasen uygulanabilecek sözleşmelerden birisi acentelik sözleşmesidir. Acentelik sözleşmesi ile franchising sözleşmesi sürekli borç ilişkisi doğuran sözleşme olması ve sürüm

artırmaya yönelik faaliyetler içermeleri nedeniyle benzerlik gösterirler (Şimşek, 2015: 38). Franchising sözleşmesine, mahiyetine uygun düştüğü ölçüde vekalet sözleşmesi hükümleri de kıyasen uygulama alanı bulur (Gürzumar, 1995: 10). Nitekim franchising sözleşmesi franchise alanın franchise verenin menfaatine ve onun talimatına uygun olarak belirli bir mal veya hizmetin sürümünü sağlama ve artırma yükümlülüğü iş görme borcu niteliği taşıması nedeniyle vekâlet sözleşmesi ile benzerlik gösterir. Franchising sözleşmesine adi ortaklık sözleşmesine ilişkin hükümlerin de kıyasen uygulanabilmesi mümkündür. Zira franchising sözleşmesinde tarafların karşılıklı menfaatlerini korunması ve ortak bir amaca yönelmiş olmaları bakımından adi ortaklık sözleşmesi ile benzerlik göstermektedir (Şimşek, 2015: 39).

Franchise sözleşmesi EREN'e göre, "Franchise sözleşmesi, ödemeyi üstlendiği bir bedel karşılığında, franchise verenin franchise alana, kendi imaj, isim, marka ve işareti altında, mevcut pazarlama ve organizasyon sistemlerini, ticari ve teknik deneyim ve bilgilerini kullanmak suretiyle mal ve hizmet edimlerinin satım ve sağlanmasına, pazar sürümlerinin artırılmasına ilişkin belirli bir iş konseptinden yararlanma hakkını sürekli olarak devretmeyi üstlendiği kendine özgü isimsiz bir sözleşmedir (Eren, 2015: 1-2).

KIRCA 'ya göre franchise sözleşmesi, sürekli bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile franchise veren sahip olduğu ad, marka gibi gayri maddi malların kullanım hakkını franchise alana devretmeyi üstlenmektedir (Kırca, 1997: 28).

GÜRZUMAR'a göre ise franchise sözleşmesi, franchise verenin kendisine ait fikri ve sınai haklar üzerinde franchise alana kullanma hakkı tanıdığı ve franchise alanı kendi sistemine entegre ettiği ve franchise alanı sürekli desteklemek zorunda olduğu bir sözleşmedir (Gürzumar, 1995: 10).

UFRAD' ın tanımına göre ise, "bir ürün veya hizmetin imtiyaz hakkına sahip tarafın, belirli bir süre şart ve sınırlamalar dâhilinde işin yönetim ve organizasyonuna ilişkin bilgi ve destek (know how) sağlamak sureti ile, imtiyaz hakkını ticari işler yürütmek üzere ikinci tarafa verdiği imtiyazdan doğan uzun dönemli ve sürekli bir iş ilişkilerinin bütünüdür." Bu tanımda imtiyaz hakkına sahip olduğu ifade edilen franchise verendir. UFRAD'ın tanımında ise, "belirli bir süre" ifadesi kullanılmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki franchise sözleşmesinin, belirli süreli olması şart değildir.

Belirsiz süreli franchise sözleşmelerine uygulamada sıkça rastlanılmaktadır (UFRAD, 2023).

Yargıtay, bir uyuşmazlığı incelerken, franchise sözleşmesini şöyle tanımlamıştır: “Franchising, bir ürün veya hizmetin imtiyaz hakkına sahip tarafın belirli bir süre şart ve sınırlamalar dâhilinde işin yönetim ve organizasyonuna ilişkin bilgi ve destek sağlamak suretiyle imtiyaz hakkına konu ticari işleri yürütmek üzere ikinci tarafa verdiği imtiyazdan doğan uzun dönemli ve sürekli bir iş ilişkileri bütünü olup, birbirinden bağımsız iki taraf arasında meydana gelen sözleşmesel ilişkidir” (Lexpera, 2024).

Yukarıda aktarılan tanımlar ışığında franchise sözleşmesi, mal ve hizmet dağıtımı amacıyla yapılan sürekli bir sözleşme olarak nitelendirilebilir. Franchise sözleşmesiyle, franchise veren marka, işletme adı, know-how gibi gayri maddi mallarını kullanma hakkını franchise alana vermektedir. Franchise verenin gayri maddi mallarını kullanma hakkına sahip olan franchise alan ise bu malların sürümünü artırmakla yükümlüdür. Franchise alanın sürümü artırması hem hakkı hem de yükümlülüğüdür. Franchise veren, mal ve hizmetin sürümünün daha iyi yapılması için saha araştırması yapmakla ve gerekirse de reklam yapmakla yükümlüdür. Franchise verenin vereceği reklamlar sayesinde franchise alanın cirosu artacaktır. Franchise alan ise, ücret ödemekle yükümlüdür. Franchise alanın ücret ödeme yükümlülüğü dışında mal ve hizmetin sürümünün artırılmasını destekleme yükümlülüğü de vardır (Güçlü, 2020: 7).

Franchise sözleşmesinin amacı, franchise veren ve franchise alan açısından kâr elde etmektir. Sözleşmenin bir diğer amacı da ülkeler arasında ekonomik iş birliğinin sağlanmasıdır (Güçlü, 2020: 13).

Literatürde verilen bilgiler doğrultusunda franchise sözleşmelerinin hukuki niteliklerini şu 5 başlık altında toplayabiliriz:

- **Karma Nitelik:** Franchise sözleşmesi, formel bir sözleşme türü değildir; içinde kira, lisans, hizmet, ticari temsilcilik ve bazen ortaklık unsurlarını barındırır. Bu nedenle karma bir sözleşme olarak değerlendirilir.

- **Sürekli Borç İlişkisi:** Franchise sözleşmesi genellikle uzun süreli bir işbirliği içerir ve taraflar arasında sürekli bir borç ilişkisi doğurur. Franchise alanın, markanın itibarını koruma ve sözleşme hükümlerine uygun

davranma yükümlülüğü; franchise verenin ise destek sağlama ve iş modelini sürdürülebilir kılma yükümlülüğü bulunur.

- **İçerik Serbestisi:** Türk Borçlar Kanunu'nda veya diğer özel düzenlemelerde franchise sözleşmesine ilişkin doğrudan bir tanım veya düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle, taraflar sözleşmenin içeriğini büyük ölçüde serbestçe belirleyebilir. Ancak bu serbesti, genel hukuk ilkeleri (dürüstlük, eşitlik ve ahde vefa gibi) ile sınırlıdır.

- **Ticari Hükümler ve Haksız Rekabet:** Franchise sözleşmeleri genellikle ticari faaliyetlere ilişkin olduğundan, Türk Ticaret Kanunu'nun hükümlerine tabidir. Özellikle rekabet yasağı ve haksız rekabet hükümleri, bu sözleşmelerde önem taşır.

- **Lisans Unsuru:** Franchise verenin, markasının ve iş modelinin kullanım hakkını franchise alana devretmesi nedeniyle, franchise sözleşmesinde bir lisans unsuru da bulunmaktadır. Bu nedenle, fikri mülkiyet hukukuna ilişkin düzenlemeler de dikkate alınır (Kostecka 1988:3; Alon: 2001:2).

Franchise sözleşmesinin unsurları:

Franchise sözleşmesi kanunda düzenlenen bir sözleşme olmaması nedeniyle, sözleşmenin unsurları, uygulama ve doktrin aracılığıyla belirlenmiştir.

Ücret unsuru

Franchise sözleşmesinin asli edimlerinden birini ücret oluşturur. Franchise sözleşmesi tam iki tarafa da borç yükleyen bir sözleşme niteliğindedir (Kırca, 1997: 35). Franchise veren, kendisine ait gayri maddi malları franchise alana bırakmasına karşılık, franchise alan bedel ödemekle yükümlüdür (Gürzumar, 1995: 15). Franchise sözleşmesinde bedel denildiğinde başlangıç bedeli ve franchise alanın cirosu üzerinden hesaplanan royalty düşünülür. Royalty adını verdiğimiz franchise alanın cirosu üzerinden alınan bedel, sürekli bir bedeldir (Nickels, Mchugh 1990: 146). Genellikle düzenli olarak (örneğin aylık ya da yıllık) gelirin belirli bir yüzdesinin franchise verene ödenmesini ifade eden Royalty, hukukumuza girmiş ve kullanılan bir kavramdır (Güçlü, 2020: 25).

Franchise alanın kendi ad ve hesabına hareket etmesi:

Franchise alan, kendi ad ve hesabına hareket eder (Şimşek, 2015: 26). Bu unsur, franchising sözleşmesini kendi ad ve hesabına çalışma unsurunu taşımayan vekâlet, hizmet, acente gibi sözleşmelerden ayırır (Kırca, 1997: 24).

Franchise alanın franchise verenin talimatlarına uymak ve kontrollerine katlanmakla yükümlü olması onun bağımsız bir işletmeci olma vasfına halel getirmemektedir. Franchising sözleşmesinde franchise alanın talimatlara uymakla yükümlü olması, onun franchise sistemine entegre olmasını ve tek bir imaj altında rekabet birliği sağlayarak sürümü gerçekleştirmesini sağlamaktadır ayrıca belirtmek gerekir ki franchise verenin talimat verme konusunda bir sınırı varıdr. Franchise sisteminin imaj birliğinin sağlanması ve malların veya hizmetlerin sürümü ile kısıtlıdır (Şimşek, 2015: 91).

Franchise sistemi:

Franchise sözleşmesinin en önemli unsurlarından biri de franchise sistemidir. Sistem terimi ile üretim, işletme ve pazarlama sistemi bütün olarak kastedilmektedir (Gürzumar, 1995: 33). Franchise sistemi, uyguladığı anlayışla ünlenmiş tacirin yöntemi ile sürümünü artırma yoluna gitmeyi tercih ettiğinde franchise alanla kuracağı iş birliğinin amacını esaslarını tespit etmek olarak tanımlanır (Kırca, 1997: 27). Franchise verenin, pazarlama ilkelerini, fiyatını, ürünün kalitesini ve mal ve hizmetin hammaddesini belirleme ilkeleri oluşturur (Kırca, 1997: 29).

Franchise sistemi kullanılarak mal ve hizmet sürümünün arttırılması:

Franchise sözleşmesinde amaç mal ve hizmetin sürümünün artırılmasıdır. Bu sayede, franchise veren ve franchise alan işletmeler kâr elde edeceklerdir (Güçlü, 2020: 28).

Tarafların Anlaşması Unsuru:

Franchise sözleşmesi, tam iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir. Franchise ilişkisinin sözleşmeye dayanması sebebiyle, sözleşmenin kurulabilmesi için TBK madde 1 uyarınca icap ve kabulün uyuşması gereklidir. Bu unsur aslında işin doğası olması zorunlu olan bir unsurdur (Güçlü, 2020: 28). Franchise sözleşmesinin kurulabilmesi için taraf

iradelerinin aynı yönde uyuşmuş olması şarttır. Taraf iradeleri arasında uyuşmazlık olduğu takdirde franchise sözleşmesi kurulmamış olacaktır (Güçlü, 2020: 28).

Franchise Sözleşmelerinde Franchise Alanın Yükümlülükleri:

Franchise alanın ücret ödemesi:

Franchise alanın, franchise sözleşmesinden doğan asli borcu ücret ödeme borcudur. Franchise alan, franchise verenin gayri maddi mallarını yani patentini, markasını, fikri ve sınaî haklarını kullanması karşılığında belli bir ücret ödemekle yükümlüdür. Franchise sözleşmesinde ücret olmazsa olmazlardandır. Franchise sözleşmesinde başlangıçta ödenen ücret, başlangıç bedeli ve dönemsel olarak ödenen ücret bir diğer deyişle royalty sözleşme kapsamında ödenen ücretlerdir (Güçlü, 2020: 67).

Mal veya hizmetlerin sürümünü kendi ad ve hesabına yapma ve sürümü destekleme yükümlülüğü

Franchising sözleşmesinin temel amacı, sözleşme konusu mal veya hizmetlerin sürümünün yapılmasıdır. Bu nedenle franchising sözleşmesinde franchise alanın esaslı ve asli edim yükümlülüklerinin temelini franchise verenin üretim, işletme ve pazarlama sistemindeki mal veya hizmetlerinin sürümünü kendi ad ve hesabına yapma ve destekleme yükümlülüğü oluşturur. Franchise alanın bu yükümlülüğü bütün sözleşme süresince devam eden ve süreklilik arz eden bir borçtur (Gürzumar, 1995: 12). Franchise alanın sürümü yapma ve destekleme yükümlülüğünü yerine getirmek için çaba göstermemesi ve faaliyette bulunmaması, franchising sözleşmesine aykırılık oluşturur. Bu durumda franchise veren uğradığı zararlarının tazminini isteyebileceği gibi sözleşmeyi haklı sebeple fesih de edebilir (Kırca, 1997: 149).

Franchise alanın gayrimaddi malları kullanma yükümlülüğü:

Franchise alan gayri maddi malları kullanma hakkına sahiptir aynı zamanda bu franchise alan için bir borç da oluşturmaktadır. Franchise alanın gayri maddi malları kullanması aynı zamanda sürümü destekleme borcuna da

katkı sağlar. Sürümü destekleme borcunu ifa etmesi için gayri maddi malları kullanma yükümlülüğü altındadır (Şimşek, 2015: 214).

Franchise verenin menfaatlerini koruma ve sadakat yükümlülüğü:

Franchise alanın franchise verenin menfaatlerini koruma yükümlülüğü, franchising sözleşmesinden doğan en önemli yükümlülüklerinden birisini oluşturur. Franchising sözleşmesi, sürekli borç ilişkisi doğuran bir sözleşme olması nedeniyle taraflar arasında özel bir güven ilişkisi ve karşılıklı sadakat borcu kurar. Taraflar arasındaki bu karşılıklı güven ilişkisi ve sadakat borcu, taraflara birbirlerinin menfaatlerini koruma borcu yükler. Bu itibarla franchise alan, sürekli borç ilişkisi doğuran sözleşmenin tarafı olarak, franchise verene zarar verecek her türlü davranıştan kaçınma ve onun çıkarlarını korumak için kendisinden beklenebilecek özeni göstermekle yükümlüdür (Gürzumar, 1995: 16; Kırca, 1997: 156-157).

Franchise alanın menfaatleri koruma yükümlülüğünün sözleşmede açıkça kararlaştırılmamış olsa dahi sözleşmenin karşılıklı güven ilişkisinden doğduğu kabul edilmelidir (Şimşek, 2015: 225).

Menfaatleri koruma yükümlülüğü, taraflar arasında güven ilişkisi doğuran vekâlet ve acentelik sözleşmelerinde açıkça düzenlenmiştir. Franchising sözleşmesinde de vekâlet ve acentecilik sözleşmelerine ilişkin bu hükümlerin kıyasen uygulanması ile sözleşmede açıkça kararlaştırılmamış olsa dahi, franchise alanın franchise verenin menfaatlerini koruma yükümlülüğünün olduğu sonucuna varılabilir (Şimşek, 2015: 225). Menfaatleri koruma ve sadakat borcu, bu itibarla franchise alana rekabet etmeme, sır saklama, sözleşmeden doğan borçları bizzat ifa etme ve franchise verene bilgi ve hesap verme şeklinde tezahür eden yükümlülükler de getirmektedir (Gürzumar, 1995: 16; Kırca, 1997: 156).

Sözleşme süresince rekabet etmeme yükümlülüğü:

Franchise alan, franchise verenin menfaatlerini koruma yükümlülüğünün bir gereği olarak sözleşme ilişkisi devam ettiği sürece franchise verenle rekabet etmeme yükümlülüğü altındadır (Gürzumar, 1995: 17; Kırca, 1997: 158). Franchise alanın rekabet etmeme yükümlülüğüne uymaması, sözleşmeye aykırılık oluşturur ve bu durumda franchise veren, bu

nedenle meydana gelen zararını talep edebileceği gibi şartlarının gerçekleşmesi halinde haklı sebeple sözleşmeyi feshederek bundan doğan zararının tazminini talep edebilir (Gürzumar, 1995: 17; Kırca, 1997: 159). Franchise alana, sözleşmenin sona ermesinden sonra belirli şartlar dâhilinde rekabet etmeme yükümlülüğü getirilmesi mümkündür (Şimşek, 2015: 227).

Franchising Sözleşmesinin Sona Ermesi

Sözleşme süresinin sona ermesi:

Franchise sözleşmeleri uygulamada genellikle, belirli süreli olarak kurulmaktadır. Bu süre sonunda sözleşme kendiliğinden sona ermektedir (Gürzumar, 1995: 169). Belirli süreli franchise sözleşmesi iki hal dâhilinde belirsiz süreli franchise sözleşmesine evrilir. Bu dönüşümü sağlayan; sözleşmede yer alan bir belirsiz süreli bir uzatma kaydı ve tarafların süre bitmiş olsa dahi karşılıklı edimlerini hala yerine getiriyor olmalıdır (Büyükkalay, 2022: 112).

Taraflardan birinin ölümü, iflası veya fiili ehliyet kaybı hali:

Franchise alan ve franchise verenin kişisel özellikleri, yetenekleri, finansal durumları, aradaki güven ilişkisi gibi birçok motivasyon üzerine kurulu franchise sözleşmesi taraflardan birinin ekonomik mahvı, fiili ehliyetinin sınırlandırılması veya ölümü halinde kendiliğinden sona erer. Bu hallerde tarafların veya hukuki temsilcilerin, yargı makamlarından bir karar veya resmi birimlerden herhangi bir kayıt alıp hukuki işlem yapmaları gerekmemektedir.

Taraflardan birinin ölümü, iflası veya fiili ehliyet kaybı neticesinde franchise sözleşmesine, amacına uygun düştüğü oranda acente sözleşmesi ve vekâlet sözleşmesine ilişkin hükümler kıyasen uygulanır.

Anlaşma Yolu ile Sona Ermesi (İkale Yolu İle Sözleşmenin Sona Ermesi):

İkale yolu ile sözleşmenin sona ermesi için tarafların karşılıklı sözleşmeyi sonlandırma yönündeki irade açıklamaları yeterli görülmekle, ayrıca sağlaması gereken şekil ve içerik yönünden herhangi bir kriter mevcut

değildir. İkale sözleşmesi bağımsız bir sözleşme olup, ilk sözleşmenin şekline bağlı değildir (Gerek, 2011: 43-53).

Sözleşmenin İptal Edilmesi:

Bütün borç ilişkilerinde olduğu gibi franchising sözleşmesi de irade sakatlıkları nedeniyle iptal edilebilir (TBK m. 30 vd.). TBK m. 39 uyarınca yanılma veya aldatma sebebiyle ya da korkutulma sonucunda sözleşme yapan tarafın iptal hakkı söz konusu olur. Bu durumda irade sakatlığı ile sözleşme yapan taraf, yanılma veya aldatmayı öğrendiği ya da korkutmanın etkisinin ortadan kalmasından itibaren başlayarak bir yıl içinde sözleşme ile bağlı olmadığını bildirerek sözleşme baştan itibaren geçersiz kılabilir (Şimşek, 2015: 258).

Sözleşmenin feshi:

Franchise sözleşmesinin, fesih yoluyla son bulması için tek taraflı bir irade açıklaması kâfidir. Fesih hakkının kullanılması, yenilik doğuran bir etkiye sahiptir. Fesih, olağan fesih ve olağanüstü fesih şeklinde ikiye ayrılır.

Olağan fesih:

Olağan fesih, belirsiz süreli bir borç ilişkisinin, taraflardan birinin herhangi bir sebebe dayanmasına gerek olmaksızın tek taraflı yöneltilmesi gerekli irade beyanı ile ileriye etkili olarak sona erdirmesidir. Burada geleceğe etkili, gerçek ve teknik anlamda bir fesih söz konusu olur (Gürzumar, 1995: 174). Bütün sürekli borç ilişkilerinde olduğu gibi olağan fesih, franchising sözleşmesinde de kural olarak, belirsiz süreli franchising sözleşmeleri için söz konusu olur (Şimşek, 2015: 260).

Olağan fesih, herhangi bir şekle bağlı değildir ancak franchising sözleşmesinde tarafların tacir olması halinde fesih bildiriminin TTK m. 18 f. 3 uyarınca “noter aracılığıyla, taahhütlü mektupla, telgrafla veya güvenli elektronik imza kullanılarak kayıtlı elektronik posta sistemi ile” yapılması gerekmektedir (Şimşek, 2015: 260).

Franchise sözleşmesinin olağan fesih ile sona erdirilmesi için önemli kıstaslardan biri fesih süresidir. Fesih bildirim süresi açık bir tarih ile

sözleşmede belirtileceği gibi fesih için belirli periyotlar da öngörülebilinir (Şimşek, 2015: 261).
Bu durumlar karşısında, dürüstlük kuralına aykırı feshin sürekli borç ilişkisi kuran franchise sözleşmesi için geçerli fesih sebebi olarak mı yorumlanacağı ya da geçersiz fesih sebebi olarak mı yorumlanacağına dikkat edilmesi gerekmektedir. Fesih hakkının kötüye kullanılmasının hukuki sonucu, dürüstlük kuralına aykırı feshin hukuken korunmamasıdır. Bundan dolayı dürüstlük kuralına aykırı fesih halinde ya fesih geçerli olacak ve fesih hakkını kötüye kullanan taraf, diğer tarafın zararlarını tazmin edecek ya da fesih geçersiz olacaktır. Sürekli borç ilişkisi kuran sözleşmeler için dürüstlük kuralına aykırı olan feshin geçersiz fesih olarak nitelendirilmesi kanunun ruhuna daha uygun olacaktır (Gürzumar, 1995: 171; Kırca, 1997: 179).

Fesih Süresi: Belirsiz süreli sözleşmelerde, taraflardan her birinin herhangi bir sebep göstermeden olağan fesih ile sözleşmeyi sona erdirebilme imkânı, fesih süresine bağlanmıştır. Franchising sözleşmesinde de taraflar, sözleşmeyi ancak fesih sürelerine uyarak sona erdirebilecekler ve feshin etkisi derhal değil, fesih süresinin sona ermesinden sonra etkisini gösterecektir. Bunun sonucu olarak tarafların sözleşmeden doğan hak ve yükümlülükleri fesih süresinin bitimine kadar yani sözleşmenin sona ermesine kadar devam edecektir (Şimşek, 2015: 261).

Franchising sözleşmesinin olağan fesih ile sona erdirilmesi ve buna ilişkin süre taraflarca düzenlenebilir. Ancak franchising sözleşmesinde taraflarca böyle bir düzenlemenin yapılmadığı durumlarda, sözleşmede bir boşluk söz konusu olur ve kanunda düzenlenen diğer sözleşme tiplerine ilişkin hükümler kıyasen uygulanabilir (Şimşek, 2015: 263). Acente ile müvekkil arasındaki ilişkinin özelliği ve tarafların menfaatleri açısından, acentelik sözleşmesinin fesih süresine ilişkin hükümlerinin franchising sözleşmesine kıyasen uygulanabileceği düşünülebilir. Müvekkilin işletmesine en üst düzeyde entegre olmaya çalışmak gibi bir gayesi de olmadığından bu sözleşmelerin belirsiz süreli olması halinde üç aylık bir fesih süresi öngörülmüştür (TTK m. 121 f. 1) (Şimşek, 2015: 263). Franchising sözleşmesinde ilişkinin özelliği ve tarafların menfaatleri açısından feshi ihbar süresi olarak, adi ortaklık sözleşmesindeki altı aylık fesih süresinin (TBK m. 640 f. 1) kıyasen uygulanacağı kabul edilmelidir (Gürzumar, 1995: 170).

Olağanüstü Fesih:

Süresi belli olan veya olmayan franchise sözleşmelerinin vaktinden önce sonuçlanması olağanüstü fesih mekanizması sayesinde mümkündür (Kırca, 1997: 205). Olağanüstü fesih ile olağan fesih arasındaki en temel fark; olağanüstü fesih yönünde irade açıklayan tarafın haklı bir sebebinin bulunmasıdır. Olağan fesihte, sözleşmeyi sonlandırma arzusu yeterli iken karşı tarafa bir sebep dahi açıklanmasına lüzum görülmemektedir (Büyükkalay, 2022: 120).

Taraflarca öngörülemeyen olaylar haklı sebep oluşturacaktır. Sözleşmenin devamının Medeni Kanun madde 2 uyarınca mümkün olmaması durumunda sözleşmenin feshi için haklı sebep oluşacaktır (Güçlü, 2020: 88). Franchise sözleşmesinin haklı sebeple feshi halinde karşı tarafın kusuru aranmamaktadır (Gürzumar, 1995: 172). Franchise sözleşmesi imzalanırken, bazı durumların haklı sebep kabul edilebileceği baştan belirlenebilir. Bunların gerçek anlamda haklı sebep oluşturup oluşturmadığı somut olay bazında değerlendirilmelidir (Güçlü, 2020: 89). Haklı sebebe örnek olarak, franchise alanın verimsizliği, franchise sözleşmesine konu olan mal ve hizmete olan talebin azalması, franchise verenin verimsizliği örnek gösterilebilir (Güçlü, 2020: 89). Olağanüstü feshe giden taraf, fesih sebebini ve olağanüstü feshe gittiği karşı tarafa açıkça bildirmelidir (Kırca, 1997: 182).

Franchise sözleşmesinde, en önemli unsur gayri maddi malların franchise alana bırakılmasıdır. Gayri maddi mallar franchise alana bırakılınca, franchise alan bu malları kullanıp sürümü artırmaya çalışacaktır. Franchise alan, franchise sözleşmesine konu malların sürümünü yapmasıyla birlikte hem kendi hem de franchise verenin cirosunu artıracaktır. Franchise sözleşmesi, kurulmadan önce franchise alanın, franchise veren tarafından yeterince bilgilendirilmesi gerekmektedir. Franchise sözleşmesi ile taraflar arasında yoğun bir güven ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Franchise sözleşmesi ile oluşan güven ilişkisi, kötüye kullanılmamalıdır.

Franchise Sözleşmesi Feshine Yönelik Örnek KARAR METNİ

Yargıtay 11. HD. 01.11.2022 Tarih, 2021/3246 E., 2022/7623 K. Sayılı İlamında;

Asıl davada davacı vekili, davacının “ÇİĞKÖFTEM” markası altında 8 ülkede 300'ün üzerinde franchise verdiği şubesi olduğunu, davalının tescilsiz olarak “MYÇİĞKÖFTE” ve “EN DOĞAL ACI” ibarelerini kullanmak sureti ile davacının tescilli “ÇİĞKÖFTEM” ve “EN TATLI ACI” ibareli markalarına tecavüz ettiğinin ve aynı zamanda franchise sözleşmesi hükümlerini ihlal ettiğinin anlaşılması üzerine, davacının tespit talebinde bulunduğunu, davalının kullanımının haksız rekabet ve marka tecavüzü eylemlerinin rapor ile belgelendiğini, davalı tarafın daha önce davacı ile Franchise sözleşmesi ile çalıştığını, fakat daha sonradan franchise sözleşmesini feshederek davacının tescilli olan "Çiğköftem ve En Tatlı Acı" ibarelerini içeren markasını “MY ÇİĞKÖFTE” ve “EN DOĞAL ACI” ibareleri ile kullanmak suretiyle marka hakkına tecavüz ve haksız rekabette bulunduğunu ileri sürerek marka hakkına tecavüz ve haksız rekabetin tespiti ve men'i'ne HMK’ nın 107. maddesi gereği belirsiz alacak olarak 556 sayılı KHK’ nın 66/2-b maddesi uyarınca şimdilik 1.000,00 TL maddi, 68. madde uyarınca 10.000,00 TL itibar tazminatı ve manevi tazminata faizi ile birlikte hükmedilmesine karar verilmesini talep ve dava etmiştir.

Asıl davada davalı vekili; çiğköfte ibaresinin jenerik isim olması nedeniyle herkesçe kullanılabileceğini, kimsenin tekelinde olmadığını, bu nedenle marka tescil edilemeyeceğini, davalının kullanımı davacı markasına yönelik haksız rekabet içeren ve tecavüz içeren bir kullanım olmadığını, dava konusu markalar arasında benzerlik ve iltibasın olmadığını, bu konuda birçok örnek olduğunu, "En Doğal Acı" ibaresinin ise çiğköftenin acı bir yemek olduğunu bu bağlamda çiğköfteden bahsederken veya çiğköfte tanıtımı yaparken acı kelimesinin kullanılmasının bile gereksiz olduğunu savunarak davanın reddini talep etmiştir.

Birleşen davada davacı vekili; vergi kaydının ... iş ortağı ... olan iş yerinde davacıya ait 2005/10496 ve 2009/45823, tescil nolu "Çiğköftem" ve "en tatlı acı" ibareli markalar ile iltibas teşkil eden "My Çiğköfte" ve " en doğal acı" ibarelerinin markasal olarak kullanıldığını, davalılardan ...' ın 2004

yılına kadar davacının franchise sözleşmesi ile bayisi iken sözleşmenin sona ermesinden sonra davacının tanınmışlığından faydalanarak haksız rekabet teşkil eden eylemi nedeniyle Erzincan Sulh Hukuk Mahkemesi' nin 2015/1 D. İş dosyasında tespit yapıldığını, davalıların kullandıkları ibarelerin davacının marka hakkına tecavüz teşkil ettiğini savunarak tecavüzün durdurulmasına, "My Çiğköfte" ve "en doğal acı" ibarelerinin kullanılmasının engellenmesine, her türlü eşya ve emtiadan davalının tabelasından reklamlarından çıkartılmasına, mümkün değilse bu emtiaların imhasına, kararın gazete yoluyla ilanına 1.000,00 TL maddi tazminat, 10.000,00 TL itibar tazminatı, 20.000,00 TL manevi tazminata karar verilmesini talep ve dava etmiştir.

İlk Derece Mahkemesi Kararı;

Mahkemece tüm dosya kapsamına göre, taraflar arasındaki franchise sözleşmesi fesih edildiği halde, davalı ...'ın iş yerlerinde ki “MY Çiğköftem” ve “en doğal acı” ibareli kullanımların, kullanılan renk, şekil ve kapsamı dikkate alındığında, davacıya ait çiğköftem ve en tatlı acı ibareleri ile benzer olduğu ve dolayısıyla ortalama tüketici nezdinde aynı işletmeden gelen marka imajı yarattığının anlaşıldığı, söz konusu kullanım başkasına ait işaretin kullanımı kapsamında haksız bir kullanım olup markaya tecavüz ve haksız rekabet oluşturduğu, davalı tarafın kullanımının ticari dürüstlüğe uygun olmadığı, dava tarihi itibariyle davalı tarafın tescilli bir marka müracaatının da bulunmadığı, karşı tarafın elde ettiği kara göre tazminat talebinde bulunulduğu, davalı ...'a ait iş yerinde kullanım süresi, dosyaya ibraz edilen bilirkişi raporu, kullanımın tam olarak maddi tazminat karşılığının belirlenememesi dikkate alınarak bilirkişi raporundaki belirlemede makul bir indirim yapılması gerektiği, yine baştan beri hiç franchise sözleşmesine konu olmayan ... ile diğer davalı ...'e ait işletme yönünden markanın kullanım süresi, bilirkişi hesap raporu üzerinden zararın tam olarak belirlenmemesi dikkate alınarak uygun bir hakkaniyet indirimi yapılması gerektiği gerekçesiyle asıl dava yönünden davalı ...' a ait iş yerinde My çiğköftem, en doğal acı şeklindeki kullanımlarının davacı markalarına tecavüz ve haksız rekabet oluşturduğunun tespiti ve men'i'ne My çiğköftem ve en doğal acı ibarelerinin davalı tabelalarından çıkartılmak, tanıtım evrakı ve poşetlere ise el konulmasına, masrafı davalıdan alınmak suretiyle imhasına ve böylece tecavüzün ref'ine maddi tazminat talebinin ıslah edilen değer ile birlikte kısmen kabul, kısmen reddi ile 3.500,00 TL maddi tazminatın dava tarihinden itibaren değişen oranlarda ticari faiz ile birlikte 12.000,00 TL manevi tazminatın ise dava tarihinden itibaren yasal faiz ile birlikte davalı taraftan tahsili ile davacı tarafa ödenmesine, yerinde olmayan itibar tazminat talebinin reddine, hükmün

kesinleştikten sonra masrafı davalıdan alınmak suretiyle 5 büyük gazeteden birinde ilanına; birleşen dava yönünden davalıların birlikte işlettikleri iş yerinde My çiğköftem ve en doğal acı ibareli kullanımların davacının marka hakkına tecavüz ve haksız rekabet oluşturduğunun tespitine, My çiğköftem ve en doğal acı ibarelerinin iş yerlerindeki tabelalardan çıkarılmak veya silinmek suretiyle tanıtım evrakı ve poşetlere el konulmasına, masrafı davalılardan alınmak suretiyle imhasına ve böylece tecavüzün ref'ine 15.000,00 TL maddi tazminatın dava tarihinden itibaren değişen oranlarda ticari faiz ile 12.000,00 TL manevi tazminatın ise dava tarihinden itibaren yasal faizi ile davalı ...den tahsili ile davacı tarafa ödenmesine, itibar tazminat talebi yerinde olmadığından reddine, hükmün kesinleştikten sonra masrafı davalılardan alınmak suretiyle 5 büyük gazeteden birinde ilanın karar verilmiştir.
Karara karşı taraf vekilleri tarafından istinaf isteminde bulunulmuştur.

Bölge Adliye Mahkemesinin Kararı;

Davacı marka tescillerinde kullanılan yazı fontu ve kırmızı-turuncu renk tonlarının aynısının davalı tarafça beyaz zemin üzerinde tabelada, poşetler üzerinde, kaşık çatal ambalajı ve ürün ambalajı üzerinde kullanıldığı, davacı ÇİĞKÖFTEM markası ile, davalı markasında İngilizce "benim" anlamına gelen ve halk arasında anlamı bilinen "My" aynı anlamda "MYÇİĞKÖFTE" ibaresi ile bu ibarenin altında "EN DOĞAL ACI" ibaresinin kullanımının davacının tescilli markaları ile tüketici nezdinde iltibas yaratacağı, asıl dava yönünden reddedilen maddi tazminat miktarının 1.477,00 TL olduğu ve karar tarihinde HMK 341/2 maddesi gereğince 3.100.-TL kesinlik sınırının altında kaldığından davacı vekilinin asıl davada maddi tazminata yönelik istinaf başvurusunun usulden reddine karar verilmesi gerektiği, davalı ...'ın tek başına sahibi bulunduğu iş yeri yönünden 05/06/2015 (franchise sözleşmesinin feshi)-10/07/2015 (dava tarihi) tarihleri arasında elde ettiği gelirin hesaplanmasında bir usulsüzlük bulunmadığı, davalının belirtilen tarihlerde hep zarar gösterdiği, bilirkişi ek raporunda bu durumun sebebinin KDV ödememek için satışların eksik gösterilmesi ve stok çalışılması şeklinde açıklandığı, birleşen dava yönünden ise, davalıların ortak oldukları işyeri yönünden bilirkişi raporunda gerekli tarihler arası için hesaplama yapılmamışsa da; oranlama yöntemiyle dairece, hesaplandığı, davalı tarafın kayıtlarının asıl dava ve birleşen davada gerçeği yansıtmadığı anlaşılıyorsa da; asıl davada hükmedilen 3.500.-TL maddi tazminatın TBK 50. madde gereğince hakkaniyete uygun olduğu, ancak birleşen davada hükmedilen 15.000.-TL maddi tazminatın 97 günlük ihlal süresi göz önüne alındığında yüksek olduğu, yukarıda tespiti yapılan miktarın BK 50. madde

gereğince hakkaniyete göre tazminat taktirinde esas alınabileceği, asıl davada ve birleşen davada hükmedilen ayrı ayrı 12.000.-TL manevi tazminatın yüksek olduğu gerekçesiyle taraf vekillerinin istinaf başvurusunun kısmen kabulüne, kısmen reddine, Bakırköy 1. Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi'nin 14/09/2017 tarihli 2015/145 Esas - 2017/158 Karar sayılı kararının 6100 sayılı HMK 353/1-b-2 maddesi gereğince kaldırılmasına, asıl dava yönünden davalı ...'a ait iş yerinde davacı tarafa ait "çiğköftem", "en tatlı acı" ibareli markaya yönelik benzer şekilde "My çiğköftem", "en doğal acı" şeklindeki kullanımın markaya yönelik tecavüz ve haksız rekabet oluşturduğunun tespiti ve men'i'ne davalı tarafın "My çiğköftem","en doğal acı" ibarelerinin tabeladan çıkartılmak suretiyle, poşet, tanıtım evrakı şeklinde kullanımının engellenmesine, tanıtım evrakı ve poşetlere el konulmasına, masrafı davalıdan alınmak suretiyle karar kesinleştiğinde imhasına ve böylece tecüvüzün ref'ine, maddi tazminat talebinin ıslah edilen değer ile birlikte kısmen kabul, kısmen reddi ile 3.500,00 TL maddi tazminatın dava tarihinden itibaren değişen oranlarda ticari faiz ve davalı taraftan tahsiline davacı tarafa ödenmesine, 5.000,00 TL manevi tazminatın dava tarihinden itibaren yasal faiz ile birlikte davalı taraftan tahsili ile davacı tarafa ödenmesine, yerinde olmayan itibar tazminat talebinin reddine, hüküm kesinleştikten sonra masrafı davalıdan alınmak suretiyle 5 büyük gazeteden birinde ilanına, birleşen dava yönünden davalıların birlikte işlettikleri iş yerinde, davacı tarafa ait "Çiğköftem","en tatlı acı" ibareli markaya yönelik davalı tarafın "My çiğköftem" "en doğal acı" ibareli kullanımların marka hakkına yönelik tecavüz ve haksız rekabet olduğunun tespitine, davalı tarafların "My çiğköftem" "en doğal acı" ibarelerinin iş yerlerindeki tabelalardan çıkarılmak ve silinmek suretiyle, poşet tanıtım evrakı şeklinde kullanımlarının engellenmesine, tanıtım evrakı ve poşetlere el konulmasına, masrafı davalılardan alınmak suretiyle karar kesinleştiğinde imhasına, ve böylece tecavüzün ref'ine 6.850,00 TL maddi, tazminatın dava tarihinden itibaren değişen oranlarda ticari faiz ile her iki davalıdan müştereken ve müteselsilen tahsili ile davacı tarafa ödenmesine, 5.000,00 TL manevi tazminatın dava tarihinden itibaren yasal faizi ile birlikte her iki davalıdan müştereken ve müteselsilen tahsili ile davacı tarafa ödenmesine, itibar tazminat talebinin yerinde olmadığından reddine, hüküm kesinleştikten sonra masrafı davalılardan alınmak suretiyle 5 büyük gazeteden birinde ilanına karar verilmiştir. Kararı, taraf vekilleri temyiz etmiştir.

Yargıtay Kararı;

İlk Derece Mahkemesince verilen karara yönelik olarak yapılan istinaf başvurusu üzerine HMK'nın 355 vd. maddeleri kapsamında yöntemince yapılan inceleme sonucunda Bölge Adliye Mahkemesince esastan verilen nihai kararda, dosya kapsamına göre saptanan somut uyuşmazlık bakımından uygulanması gereken hukuk kurallarına aykırı bir yön olmadığı gibi HMK'nın 369/1. ve 371. maddelerinin uygulanmasını gerektirici nedenlerin de bulunmamasına göre usul ve yasaya uygun Bölge Adliye Mahkemesi kararının onanmasına karar vermek gerekmiştir.

SONUÇ

Yukarda açıklanan nedenlerle, taraf vekillerinin temyiz isteminin reddi ile Bölge Adliye Mahkemesince verilen kararın HMK'nın 370/1. maddesi uyarınca ONANMASINA, HMK'nın 372. maddesi uyarınca işlem yapılmak üzere dava dosyasının İlk Derece Mahkemesine, kararın bir örneğinin Bölge Adliye Mahkemesine gönderilmesine, aşağıda yazılı bakiye 1.226,32 TL temyiz ilam harcının temyiz eden davalılardan alınmasına, aşağıda yazılı bakiye 42,80 TL temyiz ilam harcının temyiz eden asıl ve birleşen davada davacıdan alınmasına, 01/11/2022 tarihinde kesin olarak oybirliğiyle karar verildi.

KARARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Karara konu olay

Davacı Çiğköftem “en tatlı acı” adlı markanın dünyaca tanınmış olduğu ve yüzlerce franchise verdiği şubesi olduğu bilinmektedir. Davalı Myçiğköftem adlı markanın ise Çiğköftem adlı marka ile öncesinde franchise sözleşmesi yaptığı ve sonrasında franchise sözleşmesini feshettiği bilinmektedir. Bunun üzerine My Çiğköfte ve “en doğal acı” ibarelerini kullanarak haksız rekabet ve marka tecavüzü yaptığı delilerle belgelerle ispatlanmıştır. İş yerlerindeki benzer ibarelerin kullanımı kullanılan renk, şekil ve kapsamı dikkate alındığında davacıya ait çiğköftem ve en tatlı acı ibareleri ile benzer olduğu dolayısıyla ortalama tüketici nezdinde aynı işletmeden gelen marka imajı yarattığı anlaşıldığı, söz konusu kullanım başkasına ait işaretin kullanımı kapsamında haksız bir kullanım olup markaya tecavüz ve haksız rekabet oluşturduğu, davalı tarafın kullanımının ticari dürüstlüğe uygun olmadığı tüketici üzerinde iltibas yaratacağından, davacı markalarına tecavüz ve haksız rekabet oluşturduğunun tespiti ve men'i'ne My

çiğköftem ve en doğal acı ibarelerinin davalı tabelalarından çıkartılmak, tanıtım evrakı ve poşetlere ise el konulmasına, masrafı davalıdan alınmak suretiyle imhasına ve böylece tecavüzün ref'ine İlk Derece Mahkemesince karar verilmiştir. Bu karar Bölge Adliye Mahkemesi ve Yargıtay tarafından da onanmıştır.

Uyuşmazlık konusu

Somut olayda davacı ile davalının franchise sözleşmesi yaptığı bunun üzerine davalının belli bir süre davacıya tescilli satış yaptığı sonrasında franchise sözleşmesini feshedip kendine yeni bir isim ve ibare koyarak çiğköfte satışına devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak davalının üretmiş olduğu isim pek özgün olmayıp davacı markanın ismi ile neredeyse birebir aynı olduğu ibarelerin birbiri ile aşırı derece de benzerliği üzerine franchise veren marka dava açma zaruretinde bulunmuştur. İlk Derece Mahkemesi, Bölge Adliye Mahkemesi ve Yargıtay tarafından davalı yanın yapmış olduğu eylemin haksız olduğu kanaatine varılmıştır. çiğköfte markasıyla

Genel değerlendirme

Yukarı da incelenen yargıtay kararı çerçevesinde öncelikli olarak İDM'nin sonrasında BAM ve Yargıtayın vermiş olduğu karar kanaatimizce uygun olup, bazı hükümlerde boşluklar barındırmaktadır. Karar da davalı yanın fesih yaptığı söylenmişse de feshin olağan fesih mi olağanüstü fesih mi olduğuna dair bir bilgi veya inceleme söz konusu olmamıştır. Somut olayda her iki tarafın tacir olduğu düşünüldüğünde fesih bildiriminin noter aracılığıyla yapılıp yapılmadığı incelenmemiştir.

Franchise sözleşmesinde rekabeti engelleyici hükümler; franchise veren tarafından franchise alana, aralarındaki akde dayanılarak aktarılan gayri maddi unsurların franchise sözleşmesi sona erdiğinde franchise verenin ticari kimliğine, pazar hâkimiyetine karşı bir tehdit unsuru haline gelmesini engellemeyi amaçlar.

Franchising sözleşmesinde açıkça kararlaştırılmadıkça franchise alanın sözleşme sonrası rekabet etmeme yükümlülüğü bulunmamaktadır (Gürzumar, 1995: 175; Kırca, 1997: 188). Franchise veren, franchise alanın kendi önerdiği sisteme bağlı kalmasının yanı sıra kendi sistemini kurup rekabete girmesini önlemek ister. Sözleşmenin sona ermesinden sonra franchise alanın, sisteme ilişkin bilgi ve tecrübelerini, rekabet piyasasında

bizzat kullanmasını ya da başkalarına aktarmasına engel olunabilmesi yani sözleşme sonrasında da rekabet etmeme yükümlülüğünün devam edebilmesi için bir rekabet yasağı anlaşmasının yapılması gerekir (Gürzumar, 1995: 175).

Uygulamadaki Franchising sözleşmelerinin büyük bir çoğunluğunda, sözleşme sonrası rekabet yasağı anlaşmasının yapıldığı görülmektedir (Damat Tween Franchise Sözleşmesi: "Franchise alan, önceden Franchise verenin yazılı onayı olmaksızın, bu anlaşma süresi esnasında ve anlaşmanın süresinin sona ermesinden/feshedilmesinden sonra iki yıl süreyle, ister kendi adına ister başkalarının adına, şahsen veya bir firmanın hissedarı sıfatıyla, bu anlaşmanın konu kapsamı içine giren diğer işleri yapmamayı kabul ve taahhüt eder").

Somut olaydaki franchise sözleşmesinde rekabet yasağı anlaşması yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Günümüzde Franchising sözleşmesi ticari hayatın hemen tamamına yakını kuşatıcı bir yaygınlıktadır. Tüm dünyada ve Türkiye'de hemen her ticari sektörde kullanabilme özelliği nedeniyle hukukun içerisinde yer bulması da kaçınılmaz olmuştur. Franchise Sözleşmelerinde her iki tarafı bağlayıcı hukuksal zorunluluklar mevcuttur şöyle ki; Franchise alan, franchise kullanım hakkını verenin markasını, logosunu ve işletme sistemini kullanma hakkına sahiptir. Franchise veren, franchise alana başlangıç eğitimi ve işletme sürecinde teknik destek sağlamakla yükümlüdür. Franchise alan, genellikle belirli bir ödeme planı çerçevesinde franchise verene düzenli olarak ödemeler yapar. Franchise alan, belirli bir süre boyunca benzer bir iş yapmama yükümlülüğü altındadır.

Franchise Sisteminin alan ve veren için avantaj ve dezavantajları değerlendirilmesi genel hatları ile şu şekildedir:

Franchise sisteminin avantajları; franchise alan firma, tanınmış bir marka ile işe başlama şansı elde eder. Eğitim ve destek alarak deneyimsiz bile olsa başarılı olma ihtimalini yükseltebilir. Tanınmış bir firma ile çalıştığından düşük pazarlama maliyetleri ve yüksek müşteri güveni elde edebilir.

Franchise veren firma, iş modelini genişletme ve daha fazla gelir elde etme fırsatı yakalarken, yatırım riskini paylaşarak da hızlı büyüme sağlayabilir.

Franchise sistemin dezavantajlar; franchise alan firma, özgürlük kısıtlamaları (belirlenen standartlara uyma zorunluluğu) ile karşılaşabilir. Sürekli ücret ödeme zorunluluğu (royalty ve reklam katkı payı gibi) ve Yüksek başlangıç maliyetleri başlıca sorunlardır.

Franchise veren firma için, marka imajının korunması için sürekli denetim ve eğitim yükü ve
Franchise alanın başarısız olması durumunda olumsuz kendi firması da etkilenir

Franchise Sözleşmesi kendine özgü (sui generis) isimsiz bir sözleşmedir. Kendine özgü sözleşmeler, tamamen veya kısmen kanunun öngörmediği sözleşme tiplerinde bulunmayan unsurları barındıran sözleşmelerdir. Bu nedenle franchising sözleşmesi kanunda düzenlenmemiş sözleşmelere ilişkin unsurları da bünyesinde barındırdığı için kendine özgü bir sözleşme olarak nitelendirilmelidir. Kendine özgü sözleşmelere de benzer sözleşme hükümlerinin kıyasen uygulanabileceği gerek öğretide gerekse de Yargıtay tarafından kabul edilmektedir. Bu itibarla, franchising sözleşmelerine de mahiyetin uygun düştüğü ölçüde benzer sözleşme hükümlerinin (acentelik, vekâlet, hizmet sözleşmeleri) kıyasen uygulanabileceği kabul edilmelidir.

Franchise sözleşmelerinin feshi ya da sona ermesi durumunda, en önemli problem franchise verilen taşınmazın hukuki durumudur. Bu süreçte her iki tarafın maddi ve manevi zararla karşı karşıya gelme olasılığı yüksektir. Franchise sözleşmesinin feshi ya da sona ermesi durumunda ortaya çıkacak bu problemin çözümü için, hukukun olabildiğince hızlı işletilmesi firmalar için hayati öneme haizdir. Franchise sözleşmesinin feshinin haklı olup olmadığı sorunsalı ile ilgili taşınmazın hukuki durumunu birbirinden ayırmak ise uygulamaya konması gereken diğer bir husustur.

Kaynakça

Alon I. (2001). The Use Of Franchising by U.S. Based Retailers, *Journal of Small Business Management*, vol 39, issue 2, p.1-12.

Büyükkalay, B. N. (2022). *Franchise Sözleşmesi ve Uygulamadaki Önemi*. İstanbul: Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

Demirci, F. (1993). Franchising Sistemi Ve Türkiye'deki Uygulaması, *İşletme ve Finans*, Sayı:89, s.53-58.

Drummond, J. and stefanovıc, P. (1986). Transfer of High Technology to Developing Countries, International Institute for Aerospace Survey and Earth Sciences.

Eren F. (2015). İsimsiz Bazı Sözleşme Türleri, Ankara: *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.*

Eren, F. (2024). Borçlar Hukuku Özel Hükümler. Ankara: Yetkin Yayınları.

Gerek, N. (2011). İş Sözleşmesinin İkale Sözleşmesi İle Sona Ermesi. *Çalışma ve Toplum*, 4(31), 43-58.

Gürzumar O. B. (1995). Franchise Sözleşmeleri ve Bu Sözleşmelerin Temelini Oluşturan Sistemlerin Hukuken Korunması, İstanbul: Beta Yayınevi.

İnce E. (2024). İkale (Sözleşmeyi Sona Erdirme) Sözleşmesi", *SİCİL İş Hukuku Dergisi*, 5/18,

Kırca Ç. (1997). Franchise Sözleşmesi. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

Kostecka, A. (1998). Franchising in the Economy, Washington D.C.:U.S. Department of Commerce

Lexpera (2024). Yargıtay Kararı - 19. HD., E. 2001/819 K. 2001/4917 T. 25.06.2001 https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/19-hukuk-dairesi-e-2001-819-k-2001-4917-t-25-06-2001 Erişim tarihi. 13.11.2024.

Nickels, W. G.; James M.M. (1990). Susan M.Mchugh, Understanding Business, Irwin Inc, Homewood,

Şimşek B. (2015). Franchising Sözleşmesi. İstanbul: *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.

UFRAD. (2023). DÜRÜSTLÜK İLKELERİ https://ufrad.org/durustluk-ilkeleri/#:~:text=B%C3%96L%C3%9CM%201%3A%20TANIM,yak%C4%B1n%20ve%20s%C3%BCrekli%20i%C5%9Fbirli%C4%9Fine%20dayan%C4%B1r Erişim tarihi: 11.11.2024.

Ünüsan, Ç. (1993). Marketing Channel Structure of Turkish Economy and Importance of Franchising. Adana: Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, sayı:1.

Yardanova M. S. (2020). Legal Nature of The Franchıse Agreements. file:///C:/Users/Dell/Desktop/elibrary_25015326_81660745.pdf. Erişim tarihi 11.12.2024.

Yeniocak U. (2016). Franchise Söleşmesi, Ankara: Seçkin Yayıncılık